

Fridrih Niče

VOLJA ZA MOĆ

POKUŠAJ PREVREDNOVANJA SVIH VREDNOSTI

PREDGOVOR

1

O Velikim stvarima čovek treba ili da čuti ili da govori uzvišeno: uzvišeno to će reći cinički i nevino.

2

Ovo što iznosim pretstavlja istoriju sledeća dva veka. Ja opisujem ono što dolazi, što ne može više drukče biti: *pobedu nihilizma*. Ova se istorija već sada može izložiti: jer sama nužnost tu dejstvuje da tako bude. Ovu budućnost nagovešćuju već stotine znakova; ova sudbina najavljuje svoj dolazak na sve strane; sve su uši već načuljene da čuju ovu muziku budućnosti. Cela naša evropska kultura već se odavno kreće u agoniji napetosti, koja iz decenije u deceniju biva sve veća, kao da očekuje katastrofu: ona je nemirna, mahnita, nagla; kao bujica koja hita *kraju*, koja više ne premisslja, koja se boji doći k sebi.

3

Pisac ovih redova međutim ništa drugo dosada nije činio nego premissljao i pribirao se: kao filosof i pustinjač po instinktu, koji je našao svoju dobit u usamljenosti, u ostajanju po strani, u strpljenju, oklevanju, u sporosti, kao kakav duh merač i kušač, koji je jednom već zalutao u svaki lavirint budućnosti; kao duh augur *koji gleda unazad* kad objavljuje budućnost; kao prvi savršeni evropski nihilist, koji je, pak, *iživeo nihilizam u sopstvenoj duši* — koji ga je ostavio za sobom, savladao ga i izišao iz njega.

4

Čitalac ne treba da se vara u pogledu smisla naziva koji je dan ovom jevanđelju budućnosti. — »*Volja za moć*. Pokušaj preocene svih vrednosti«. — Sa ovom formulom dolazi do izraza jedan protiv-pokret u pogledu na princip i zadatak, pokret koji će u tako dalekoj budućnosti zameniti onaj potpuni nihilizam, koji opet pretpostavlja, logički i psihološki, koji nikako drukče i ne može doći *nego preko njega i iz njega*. Jer zašto je sada pobeda nihilizma *nužna*? Zato što naše današnje vrednosti u njemu nalaze svoj završetak, što je nihilizam krajnji logički izvod iz naših velikih vrednosti i ideala — jer mi moramo najpre doživeti nihilizam da bi nam moglo postati jasno kakva je zapravo vrednost tih »vrednosti«... Pre ili posle nama će biti nužne *nove* vrednosti...

Knjiga prva

EVROPSKI NIHILIZAM

PLAN

1. Nihilizam nam je pred vratima: otkuda nam dolazi taj najstrašniji od sviju gostiju — Pre svega *zabluda* je ukazivati na »društvena zla«, ili na »fiziološku degeneraciju« ili čak i korupciju kao na *uzrok* nihilizma. Ovo je vreme najčasnije i najbolećivije. Zlo, bilo duhovno, fizičko ili intelektualno, po sebi nije sposobno da izazove nihilizam (to jest, potpuno odbacivanje vrednosti, smisla, željivosti). Oba se zla mogu još na sasvim drugi način protumačiti. Ali u *jednom sasvim određenom tumačenju*, hrišćansko-moralnom, duboko je usađen nihilizam.

2. Propast hrišćanstva od njegovoga morala (koji je nerazdvojan), koji se najzad obrće protiv hrišćanskoga Boga (smisao za istinu, koji je hrišćanstvo jako razvilo, postaje prezrenje prema laži i lažnosti svih hrišćanskih tumačenja sveta i istorije. Obrt od »Bog je istina« u fanatičku veru: »Sve je laž«. Budizam *dela...*).

3. Sumnja u moral je odlučujući faktor. Propast moralnog tumačenja sveta, koji više nema *autoriteta*, pošto je već pokušao da se sakrije u transcendentalnom svetu svršava se nihilizmom. »Ništa više nema smisla« (neizvodljivost jednoga tumačenja sveta, kome su ljudi posvetili ogromne energije — pobuđuje sumnju da nisu možda *sva* tumačenja lažna). Budistička crta: čežnja za *nebićem*. (Indiski budizam nema za sobom neki bitno moralni razvitak; zbog toga u njegovom slučaju nihilizam znači nesavladani moral: život kao kazna, život shvaćen kao zabluda; zabluda dakle kao kazna — što je moralna ocena.) Filozofski pokušaji da se prevaziđe »moralni Bog« (Hegel, panteizam); pobeda narodnih ideala: mudrac; svetitelj, pesnik. Sukob između »istinitog«, i »lepog«, i dobrog«...

4. Protiv »besmislenosti« s jedne strane, protiv moralnih merila s druge: u kojoj je meri dosada sva nauka i filozofija stajala pod uticajem moralnih sudova? I da li nismo stekli neprijateljstvo nauke uz to kao pride? Ili predrasudu protiv nauke? Kritika spinozizma. Hrišćanska shvatanja vrednosti svuda prisutna kao ostaci u socijalističkim i pozitivističkim sistemima. Nedostaje *kritika hrišćanskog morala*.

5. Nihilističke posledice današnje prirodne nauke (pored njenoga pokušaja da se sakrije u natprirodnom). Bavljenje naukom donosi na kraju samouništenje, okretanje protiv samoga sebe, antinaičnost. Od Kopernika čovek se kotrlja od centra ka x.

6. Nihilističke posledice političkog i političko-ekonomskog načina mišljenja, gde sva načela na kraju postaju obojena atmosferom pozornice: dah mediokritetstva, beznačajnost, nepoštenje, itd. Nacionalizam. Anarhija itd. Kazna. Svuda nedostaje iskupitelj, opravdalac bilo kao stalež bilo kao pojedinac.

7. Nihilističke posledice istorije i »praktičnih istoričara«, to jest romantičara. Stav umetnosti je potpuno neoriginalan u modernom svetu. Njena sumornost. Geteov takozvani olimpizam.

8. Umetnost i pripremanje nihilizma. Romantizam (završetak Vagnerovih Nibelunga).

NIHILIZAM KAO POSLEDICA DOSADANJEG TUMAČENJA VREDNOSTI

2

Šta znači nihilizam? — *Da najviše vrednosti gube svoju vrednost.* Nedostaje cilj; nedostaje odgovor na pitanje »zašto«.

3

Radikalni nihilizam jeste uverenje o potpunoj neodržljivosti života, u odnosu na najviše dosada priznate vrednosti; on tako isto obuhvata *gledište* da nemamo nikakva prava pretpostaviti postojanje apsolutne prirode stvari i nešto s onu stranu našega sveta što bi bilo »božansko«, otelevljeni moral.

Ovo gledište je posledica potpuno razvijene »ljubavi prema istini«: zbog toga je ono samo posledica vere u moral.

4

Kakva su *preimućstva* hrišćanske moralne hipoteze?

1. Ona je pripisala čoveku apsolutnu vrednost, nasuprot njegovoj malenosti i slučajnosti u reci većitoga postajanja i nestajanja.

2. Ona je služila božjim advokatima, ukoliko je ostavila svetu karakter *savršenstva* uprkos stradanju i zlu — računajući tu i »slobodu« — te se zlo učinilo puno *smisla*;

3. Ona je naturila uverenje da čovek može imati znanje o apsolutnim vrednostima i time mu je dala *adekvatno saznanje* o najvažnijim stvarima;

4. Ona je sačuvala čoveka od preziranja sebe samoga kao čoveka, da se ne okrene protiv života i ne padne u očajanje poznanjem: ona je bila sredstvo za održanje.

Jednom rečju: moral je bio veliki *lek* protiv praktičnog i teoretskog *nihilizma*.

5

Ali među silama koje je moral odnjihao nalazila se i *ljubav prema istini*: ona se najzad okreće protiv morala razgolićuje njegovu *teleologiju*, njegovu *zainteresovanost* — i sada saznanje ove laži koja je tako dugo bila utelovljena, za koju smo očajavali da li ćemo je se osloboditi, dejstvuje kao stimulant. Mi opažamo sada potrebe u sebi, usadene dugotrajnim moralnim tumačenjem stvari, koje nam se sada javljaju kao potrebe za neistinom: s druge strane, čini se da baš od tih potreba zavise najviše vrednosti zahvaljujući kojima mi snosimo život.

Mi smo prestali da cenimo ono što znamo, i ne osuđujemo se više da pridajemo vrednost onome čime bi rado sebe obmanuli: iz toga sukoba proističe proces raspada.

6

Ovo je *antinomija*:

Ukoliko verujemo u moral, mi osuđujemo život.

7

Najviše vrednosti, u čijoj je službi čovek bio dužan živeti, naročito kad su ga pritiskale i sputavale — te *socijalne vrednosti*, zarad toga da im se pojača ton, bile su postavljane nad ljudima, kao da su božja zapovest, »stvarnost«, ili »istinski svet«, nada i budući svet. Sada

kad je neznatno poreklo tih vrednosti postalo poznato, čini nam se kao da je i cela vasseljena izgubila vrednost, postala »besmislena« — ali to je samo *prelazno stanje*.

8

Posledica *nihilizma* (neverovanje u vrednosti) kao rezultat moralnog ocenjivanja stvari: mi smo prestali da marimo egoizam (čak iako smo uvideli da je altruizam nemogućan); *nama je obljudavilo ono što je neophodno* (premda, smo uvideli da je nemogućna slobodna volja i »inteligibilna sloboda«). Mi opažamo da ne dostižemo do oblasti u koju smo stavili svoje vrednosti — a međutim sfera u kojoj živimo nije time niukoliko dobila u vrednosti; naprotiv, mi smo premoreni, jer smo izgubili glavni nagon za život. »Sve je dosada bilo uzalud!«

9

Pesimizam kao pripremno stanje za nihilizam.

10

A. Pesimizam kao jačina — *u kom smislu?* U smislu energije njegove logike, kao anarhizam i nihilizam, kao analiza.

B. Pesimizam kao slom — *u kom pogledu?* U pogledu njegova ublažavajućeg dejstva, kosmopolitskog osećanja, u smislu »tout comprendre« i istorizma.

Kritička nategnutost: krajnosti izlaze na površinu i preovlađuju.

11

Logika pesimizma vodi u nihilizam: šta je na to tera? Pojam bezvrednosti, besmislenosti: ukoliko se moralne vrednosti kriju iza svih ostalih visokih vrednosti.

Rezultat: *moralne ocene vrednosti su osude, odricanja; moral je okretanje od volje za životom.*

12

SLOM KOSMOLOŠKIH VREDNOSTI

A

Nihilizam će se manifestovati u svemu kao psihološko stanje, na prvom mestu kad budemo tražili u svemu što se zbiva »smisao« koga u njemu nema: tako da će tražilac na kraju izgubiti hrabrost. Nihilizam je stoga osvešćenje o uzaludnom dugom traćenju snage, agonija zbog »bespredmetnosti«, neizvesnost, nemanje prilike za kakvu bilo mu drago vrstu oporavljenja ili za dostizanje stanja mira u pogledu na šta bilo — stid pred samim sobom kao da je čovek odvek dugo *varao* sama sebe... Gorepomenuti smisao mogao bi se postići: u obliku »ostvarenja« jednog najvišeg zakona morala u svima pojavama, moralnog poretka vasseljene; ili u obliku porasta ljubavi i harmonije u odnosima čovečanstva; ili u većem približenju stanju opšte sreće; ili čak u srljanju u opšte nebiće — cilj je uvek neki smisao. Opšti faktor svima ovim idejama je da će se nešto *dostići*, pomoću procesa: a sada mi shvatamo da bivanje ne cilja *ničemu*, da se njim *ništa* ne dostiže. Otuda razočarenje u pogledu na takozvani *cilj života*, kao uzrok nihilizma; bilo da se ono odnosi na vrlo određen smer ili da je u tome uopšteno priznanje da su nedovoljne sve hipoteze o cilju života, koje se odnose na čitavu »evoluciju« (čovek *nije više* ni saradnik, a da ne govorimo već o središtu evolucionog procesa). Nihilizam će se manifestovati kao psihološko stanje, *na drugom mestu*, kad čovek stavi celinu, sistematizaciju, čak i organizaciju u i iza svih fenomena: tako da duša žedna poštovanja i divljenja pliva u opštoj ideji najviše upravne i administrativne vlasti (ako je to

duša logičara, doslednost i savršeno umovanje biće dovoljni da sve pomire...). Neko jedinstvo, neki oblik »monizma«: i usled ove vere čoveka obuzima osećanje duboke relativnosti i zavisnosti u prisustvu celine koja je beskrajno viša od njega, neka vrsta božanstva... »Opšte dobro zahteva potčinjenje pojedinca«... ali gle, takvo opšte dobro *ne postoji!* U suštini, čovek gubi veru u svoju vrednost kada se nikakvo beskrajno dragoceno celo ne otkriva kroz njega: to jest, on je došao na misao o takvom svebiću, *da bi bio u stanju da veruje u sopstvenu vrednost*. Nihilizam, kao psihološko stanje, ima i *treći, poslednji* oblik. Ako se dopuste ove dve stvari: da se bivanju ne može pripisati nikakav smer, i da ne upravlja iza svega bivanja nikakvo veliko jedinstvo u kome bi se pojedinac mogao izgubiti kao u elementu od više vrednosti; ostaje još jedno *pribežište*, da se osudi svet bivanja kao iluzija, i otkrije svet koji bi ležao iza njega, i koji bi bio *istinski svet*. Ali onog trenutka kad čovek primeti da je takav svet skrojen samo u cilju da zadovolji izvesne psihološke potrebe, i da na njega nema baš nikakva prava, javlja se krajnji oblik nihilizma, koji sadrži u sebi neverovanje u metafizički svet, i sebi uskraćuje svaku veru u *istinski svet*. Sa toga gledišta stvarnost bivanja je *jedina* dopuštena stvarnost: napuštaju se sve staze što vode lažnim bogovima i drugim svetovima — ali *ovaj svet postaje čoveku nepodnošljiv, premda niko ne želi da ga odbaci...*

— Šta se desilo ustvari? Osećanje bezvredice postalo je jasno kada se pojmi da se ni pojam »cilja«, ni pojam »jedinstva«, niti pak »istine« ne mogu uzeti da protumače opšti karakter života. Ništa se time ne postiže niti dobija; jedinstvo što učestvuje u mnoštvu zbivanja tu nedostaje potpuno: karakter života nije »istinit«, nego je *lažan...* Posigurno nema više nikakvoga razloga verovati u neki *istinski svet...* Ukratko rečeno: kategorije »cilja«, »jedinstva«, »bića« pomoću kojih smo pozajmili izvesnu vrednost životu, mi smo još jedanput odvojili od života — i svet nam se sada prikazuje *bez vrednosti...*

B

Ako dopustimo da smo priznali nemogućnost tumačenja sveta pomoću ove tri kategorije, i da nam sa toga gledišta svet počinje bivati bez vrednosti — onda se zapitajmo *otkuda* smo crpli veru u ove tri kategorije. Da vidimo može li se odbaciti vera u njih. Ako im možemo oduzeti vrednost, dokaz da se ne mogu više primeniti na svet, ne bi više bio dovoljan razlog da se *svet liši svoje vrednosti*.

Rezultat: *vera u kategorije razuma* uzrok je nihilizma — mi smo merili vrednost sveta prema kategorijama koje se *mogu samo primeniti na čisto fiktivan svet*.

Zaključak: Sve vrednosti sa kojima smo dosada pokušali da svetu pridamo izvesnu vrednost, s našega gledišta, i sa kojima smo ga zbog toga lišili svake vrednosti (kad se jednom pokazalo da su te vrednosti neprimenljive) — sve su te vrednosti, psihološki rasmatrane, rezultati izvesnih shvatanja korisnosti, utvrđene u cilju održanja i povećanja moći izvesnih vladajućih zajednica: ali pogrešno prenesene na suštinu stvari. Uvek je *preterana naivnost* čovekova da sebe smatra smislom i merom svih stvari.

13

Nihilizam pretstavlja prelazno patološko stanje (patološko je tu ogromno uopštavanje, zaključak da ni u čemu *nema nikakvoga smisla*): bilo da produktivne sile nisu još dovoljno jake — bilo da dekadencija još okleva i nije još pronašla sebi pomoćna sredstva.

Osnovi ove hipoteze: da *nema istine* uopšte; da nema nikakvog apsolutnog karaktera stvari, nikakve »stvari po sebi«. *Ovo je već po sebi nihilizam, i to krajnje vrste*. On vidi vrednost stvari u tome baš da tim vrednostima ne odgovara niti je što odgovaralo u stvarnosti, nego da su one samo simptom snage *određivača vrednosti*, uproščavanje koje služi *cilju života*.

Vrednosti i njihove promene stoje u odnosu prema porastu moći onoga ko ih određuje. Mera neverovanja, dopuštene »slobode duha«... kao izraz porasta moći.

»Nihilizam« kao ideal *najviše duhovne moći*, prebogatoga života, delom razoran delom ironičan.

Šta je *vera*? Kako se ona rađa? Svaka je vera *smatranje nečega istinitim*.

Krajnji oblik nihilizma bilo bi mišljenje: da je *svaka vera*, svako držanje nečega za istinito po nužnosti lažno jer ne postoji *istinski svet*. Dakle: *prividnost u perspektivi*, čije je poreklo u nama (ukoliko nam je stalno *potreban* jedan uži, skraćeni, uprošćeni svet).

Mera je naše snage dokle mi smemo sebi priznati prividnost, nužnost laži, a da pritom ne odemo u propast.

Utoliko bi nihilizam, kao *odricanje* istinskoga sveta, bića, mogao biti *božanski pogled na svet*.

Ako smo »razočarani«, nismo razočarani u život: nego što su nam se otvorile oči u pogledu raznih »željivosti«. S podrugljivom srdžbom posmatramo ono što se zove »ideal«: mi samo preziremo sebe što nismo uvek bili u stanju da uvek, svakog časa, držimo u rukama onu besmisleni emociju koja se naziva »idealizam«. Maženje pomoću ideala je jače negoli srdžba *razočaranoga* čoveka.

U kojoj je meri Šopenhauerov nihilizam još uvek posledica istoga ideala koji je uslovio hrišćanski teizam? — Stepenn sigurnosti u pogledu najviše željivosti, najviše vrednosti, najvišega savršenstva, bio je tako veliki da su filosofi pošli od nje kao da je a priori to *apsolutna činjenica*: »Bog« na vrhu kao *dana* istina. »Postati ravan Bogu«, »iščeznuti u Bogu« — bile su kroz tisuće godina najnaivnije i najubedljivije željivosti (ali jedna stvar koja ubeđuje nije još zbog toga istinita: ona je prosto *ubedljiva*. Napomena za magarce).

Ljudi su se odučili da toj smesi od ideala pripišu i lično biće; postali su ateisti. Ali da li su se odista i odrekli samog ideala? — Najnoviji metafizičari traže u osnovi još uvek u njemu pravu »stvarnost«, »stvar po sebi« u odnosu prema emu je sveostalo samo privid. Njihova je dogma da ovaj naš svet pojava nije »istinski«, pošto očevidno nije izraz onoga ideala i u osnovi i ne vodi nas do onog metafizičkog sveta kao svoje osnove. Za bezuslovno, ukoliko to pretstavlja najviše savršenstvo, nemoguće je da bude razlog svega uslovnoga. Šopenhaueru, koji je želeo da to drukče bude, bilo je potrebno da tu metafizičaku osnovu misli kao nešto: suprotno idealu, kao »zlu, slepu volju«: tako je ona mogla biti »ono što se javlja«, što sebe otkriva u svetu pojava. Ali ni na taj način nije se sasvim odrekao apsolutnog ideala — nego se samo provukao neopaženo...

(Kantu se učinila potrebna hipoteza o »inteligibilnoj slobodi«, da bi sa ens perfectum mogao sakinuti odgovornost za svet ovakav kakav je; jednom rečju, da bi objasnio zlo: skandalozna logika kod jednog filozofa...)

Najopštiji znak modernoga vremena: u svojim sopstvenim očima čovek je izgubio neverovatno mnogo u dostojanstvu. Dugo vremena on je bio središte i tragički junak života uopšte; potom se upinjao da dokaže bar svoju srodnost s bitnom i punom vrednosti stranom života — kako to čine svi metafizičari, koji hoće da održe *dostojanstvo čovekovo*, sa svojom verom da su moralne vrednosti kardinalne vrednosti. Ko se Boga odreče, drži se utoliko čvršće vere u moral.

19

Svako čisto *moralno* merenje vrednosti (kao što je, na primer, budističko) *završava se nihilizmom*: Evropa mora očekivati isto! Pretpostavlja se da se može proći sa moralom bez religiozne podloge; ali u tom pravcu i vodi put u nihilizam. Nema ničega u religiji što nas nagoni da sebe gledamo kao bića koja određuju vrednosti.

20

Pitanje koje nihilizam postavlja »čega radi?« potiče od dosadašnje navike da se cilj smatra kao nešto utvrđeno, dano, i nametnuto spolja — to jest od strane kakvog *natčovečanskog autoriteta*. Kad su se ljudi jednom odučili da u to veruju, traže po staroj navici drugi autoritet koji bi znao kako se govori *bezuslovno* i koji bi im mogao određivati ciljeve i zadatke. Autoritet savesti sada zauzima prvo mesto što se moral više emancipuje od teologije, to postaje imperativniji kao naknada za lični autoritet. Ili autoritet razuma. Ili socijalni instinkt (stado). Ili istorija sa imanentnim duhom, koja ima svoj cilj u sebi, i kome se čovek može poveriti. Htelo bi se da se izbegne volja, kaogod i hotenje cilja i rizika u postavljanju cilja sebi. Htelo bi se da se izbegne odgovornost (prihvatio bi se fatalizam). Najzad: *sreća* i, sa izvesnim licemerstvom, *sreća najvećega broja*.

Kaže se:

1. Određen cilj nije uopšte potreban;
2. on se ne može unapred predvideti.

Baš sada, kad je *volja u svojoj najvećoj sili nužna*, ona biva *najslabija i najmalodušnija*. *Apsolutno nepoverenje* prema organizatorskoj sili volje za celinu.

21

Savršeni nihilist. — Oko nihilista *idealizuje u pravcu rugobe*, neverno je prema svojim uspomenama: ono ih pušta da se izgube i blede: ono ih ne štiti od samrtničke boje, kojom slabost boji sve što je daleko i prošlo. Ono što on ne čini prema sebi, ne čini ni prema celoj ljudskoj prošlosti — on je pušta da se izgubi.

22

Nihilizam. Ima dva značenja:

A. Nihilizam kao znak *povećane duhovne snage*: aktivni nihilizam.

B. Nihilizam kao znak *propadanja i opadanja duhovne snage*: pasivni nihilizam.

23

Nihilizam kao *normalno* stanje.

On može biti znak *snage*, sila duha može porasti do te mere da joj se *dotadašnji* ciljevi (»ubedenja«, članovi vere) mogu pokazati nepodesni (jer vera uopšte izražava pritisak uslova života, potčinjenje autoritetu jednoga poretka stvari koji vodi blagostanju, *napredovanju*, *zadobijanju moći* jednoga živoga bića...). S druge strane, on može biti znak nedovoljne snage da se plodno opet postavi sebi cilj, smisao, vera.

Svoj maksimum relativne snage on postiže kao velika *razorna* sila, u obliku *aktivnog nihilizma*.

Njegova protivnost bio bi *umorni* nihilizam, koji više ne napada; njegov najčueniji oblik je budizam: kao *pasivni* nihilizam, kao znak slabosti: duhovna snaga može biti zamorena, iscrpljena, tako da joj više ne odgovaraju dotadašnji ciljevi i vrednosti i da im se više ne veruje — tako da se raspada sinteza vrednosti i ciljeva (na kojima počiva svaka jaka kultura) i pojedinačne vrednosti ratuju među sobom: *raspad* to će reći sve što oživljuje, vida, umiruje, tupi, stupa napred, u različitom *ruhu*, religioznom ili moralnom, ili političkom ili estetskom itd.

24

Nihilizam nije samo razmišljanje o uzaludnosti, i nije samo vera da sve zaslužuje da propadne; nego tu čovek sam uzima stvar u ruke, sam *razara*... To je, ako se baš hoće, *nelogično*: ali nihilist ne veruje u potrebu da bude logičan... To je stanje jakih duhova i volja; a takvima je nemoguće da se zadovolje negativnim sudom: negacija delom potiče iz njihove prirode. Uništenje sudom potvrđuje uništenje rukom.

25

O poreklu nihilista. — Smelost za sve ono što čovek odista zna dolazi pozno. Ja sam sebi tek nedavno priznao da sam bio nihilist od glave do pete. Energija i radikalizam s kojim sam išao napred kao nihilist obmanuli su me u pogledu ove osnovne činjenice. Kada čovek ide ka nekom cilju, izgleda nemoguće da mu »besciljnost po sebi« bude glavno pravilo vere.

26

Pesimizam jakih priroda: »čega radi?« i posle užasne borbe, pa i pobede. Da je nešto stotinu puta važnije od pitanja da li se osećamo dobro ili rđavo: to je osnovni instinkt jakih priroda — pa prema tome i da li se *drugi* osećaju dobro ili rđavo. Jednom rečju, da imamo cilj kome ne bi oklevali da *žrtvujemo ljude*, da činimo najveće rizike i da budemo gotovi da primimo na sebe rđavo i najgore: to je *velika strast*.

DALJI UZROCI NIHILIZMA

27

Uzroci nihilizma:

1. Nedostaje više vrste, to jest vrste čija bi neiscrpna plodnost i moć podržavala veru u čoveka. (Valja se samo setiti koliko se duguje Napoleonu — skoro za sve više nade ovoga veka).

2. *Niža vrsta* (»stado«, »masa«, »društvo«) zaboravlja na skromnost i naduvava svoje potrebe do *kosmičkih i metafizičkih* vrednosti. Na taj se način *vulgarizira* ceo život: jer ukoliko masa gospodari, ona tiraniše *izuzetke*, tako da ovi gube veru u sebe i postaju *nihilisti*.

Svi pokušaji da se *izmisle više vrste* nisu uspeli (romantizam; umetnik, filosof; protiv Karlajlovog pokušaja da im se pripisu najviše moralne vrednosti).

Posledica toga je *otpor* prema višim tipovima.

Propadanje i nesigurnost svih viših tipova. Borba protiv genija (»narodna poezija« itd.). Sažaljenje prema nižima i paćenicima kao merilo uzvišenosti duše.

Nedostaje filosof, tumač dela, ne samo njegov pesnik.

28

Nepotpuni nihilizam, njegove forme: mi živimo usred njih.

Svi pokušaji da se izbegne nihilizam, bez preokreta postojećih vrednosti: samo pogoršavaju stvar, pooštavaju problem.

29

Vrste samoootupljenja. — Na dnu duše: ne znati, kuda? *Pustota*. Pokušaj da se iz toga iziđe emocionalnim opijanjem: u obliku muzike, svireposti u tragičnom uživanju zbog propadanja najplemenitijih, emocionalnim pijanstvom kao slepim zanošenjem pojedinim čovekom ili vremenom (u obliku mržnje itd.) — Pokušaj slepo raditi, kao oruđe nauke: motriti marljivo na mnogobrojna mala zadovoljstva, kao istraživač, na primer (skromnost prema sebi samom); skromnost nad sobom uopštiti do patosa; mistika, strasno uživanje u večitoj praznini; umetnost radi same umetnosti (»fakt«), »čisto saznanje«, kao narkoza od gađenja nad samim sobom; kakav bilo neprekidan rad, kakav bilo mali glupi fanatizam; zbrka svih sredstava, bolest kao posledica opšte neumerenosti (razuzdanost ubija uživanje).

1. Slaba volja, kao posledica.

2. Preterana gordost i poniženje sitnih slabosti osećaju se kao kontrast.

30

Ide vreme kad ćemo imati da platimo što smo dve hiljade godina bili *hrišćani*: mi gubimo ravnotežu koja nas je osposobljavala da živimo. Zadugo nećemo znati kojim ćemo putem. Mi se strmoglavce bacamo u suprotne ocene vrednosti, sa onom merom energije, koju baš rađa toliko preterano preceñivanje čoveka u čoveku.

Sad je sve skroz i skroz lažno, »reč«, zbrka, slabo ili odveć nategnuto:

a) Danas se traži neko *zemaljsko rešenje* problema života, ali u smislu *krajnjeg triumfa* istine, ljubavi, pravde (socijalizam: »jednakost lica«).

b) Pokušava se tako isto da se ostane tvrdo na *moralnom idealu* (sa altruizmom, samopožrtvovanjem, odricanjem volje u prvom redu).

v) Pokušava se čak da se čvrsto držimo i natprirodnog sveta: makar to samo bilo i antilogično x: ali se odmah taj svet tako tumači da se iz njega može izvlačiti jedna vrsta metafizičke utehe u starom stilu.

g) Pokušava se tako isto da se fenomena života tako čitaju da se dođe do *božanskog vodstva u starom stilu*, koje nagrađuje, kažnjava, vaspitava i vodi poredak stvari nečem boljem.

d) Ljudi veruju i sada kao i pre u dobro i zlo: tako da se pobeda dobra i uništenje zla oseća kao *zadatak* (to je engleski i tipično je za onoga tupoglavca, Džona Stjuarta Mila).

đ) Preziranje »prirodnosti«, požude, Ja: pokušaj da se i najviša duhovnost i umetnost shvata kao posledica obezličjenja i nepristrasnosti.

e) Dopušta se crkvi da se još uvek meša u sve bitne doživljaje i glavne momente u životu pojedinca, da bi se osujetili i dobili *viši smisao*: mi još uvek imamo »hrišćansku državu« i »hrišćanski brak«

31

Bilo je misaonijih i razornije misaonih vremena nego što je naše: vreme kao što je ono kad se Buda pojavio, na primer, kad je čak i narod, posle vekovnih sektaških raspri utonuo tako duboko u bezdan filozofskih dogmi, kao što su na vreme i evropski narodi to činili u pogledu finesa religiozne dogme. »Literatura« i štampa bile bi poslednje što bi zavelo čoveka na visoko mišljenje o »duhu« našega vremena: milioni spiritista i hrišćanstvo s onako strahovito ružnim gimnastičkim vežbama karakterističnim za sve engleske pronalaskе, bacaju više svetlosti na njega.

Evropski je *pesimizam* još u povoju — to je činjenica koja govori protiv njega — on još nije došao do one strašne, čežnjive kočenosti pogleda, do koje se jednom izdigao u Indiji i u kome se ništa ogleda. Ima još odveć mnogo »gotovoga« i nedovoljno »stvorenoga« u njegovom sastavu, odveć mnogo učenoga i pesničkoga pesimizma; hoću da kažem da je, znatan deo njegov pronađen, izmišljen i »stvoren«, ali nije »uzrok« pesimizma.

32

Kritika dosadašnjega pesimizma. — Odbrana od evdemonološkog gledišta kao poslednje svođenje na pitanje: kakav je smisao toga? Smanjenje mračnosti.

Naš pesimizam: svet nema vrednost koju smo verovali da ima, naša je vera dotle razbila naše nagone za saznanjem, da to danas *moramo* reći. Na prvom mestu on nam se čini da vredi manje: *isprva* ga *osećamo* tako — samo u tom smislu smo mi pesimisti — to će reći, s voljom da sebi bez okolišenja priznamo ovaj preokret vrednosti i da sebe ne lažemo po starom i ne pevamo staru pesmu.

Baš na taj način nalazimo patos koji nas tera da tražimo *nove vrednosti*. Ukratko: svet bi mogao vredeti mnogo više no što smo mi verovali, mi moramo zagledati iza *naivnosti naših ideala*, jer je moguće da smo u naporu da mu damo najviše tumačenje, propustili da našem ljudskom životu pripišemo čak i umerenu vrednost.

Šta je *obogotvoreno*? — Instinkti vrednosti kod *zajednice* (ono, što će omogućiti njeno samoodržanje).

Šta je *oklevetano*? — Ono, što je *dvojilo* višega čoveka od nižega, nagoni koji stvaraju jaz.

33

Uzroci pobede pesimizma:

1. Što su najsnažniji instinkti i oni koji su najviše obećavali za budućnost dosada bili *klevetani*, tako da život nosi prokletstvo na sebi;

2. Sve veća hrabrost i časnost i sve smelije nepoverenje čovekovo navelo ga je da shvati da se *ovi instinkti ne mogu odvojiti* od života, pa se okreće protiv života;

3. Što samo *najprosečniji*, koji taj sukob ni najmanje ne osećaju, uspeavaju; viša vrsta ne uspeva i kao *proizvod* degeneracije sklona je da sve okrene protiv sebe — što s druge strane, izaziva protest, što prosečni postavljaju sebe kao cilj i smisao te niko više ne može odgovoriti na pitanje »čega radi ?« –

4. Što omalovažavanje, osetljivost na bol, nemir, žurba, pometnja sve više raste, što konkretiziranje svih tih tendencija, koje se nazivaju »civilizacijom« postaje sve lakše, tako da pojedinac pred tom čudovišnom mašinerijom *očajava* i *polaže oružje*.

34

Moderni pesimizam je izraz beskorisnosti *modernoga* sveta, ne sveta i života kao takvih.

35

»Pretežnost bola *nad zadovoljstvom*« ili obrnuto (*hedonizam*): oba ova učenja već su putokazi u nihilizam...

Jer se ovde u oba slučaja ne postavlja nikakav drugi krajnji smisao negoli pojava zadovoljstva ili bola.

Ali tako govori samo čovek koji se više ne usuđuje da ispolji volju, smer, smisao: za svaku zdraviju vrstu čoveka vrednost života se ne meri nikako prema ovim sporednim stvarima. Bol može *pretegnuti*, pa ipak, uprkos tome mogućna je jaka volja, *primanje života*, priznanje nužnosti da bol prevagne.

»Život se ne isplaćuje«, »rezignacija; »čemu suze?«... To je slabićski i sentimentaln stav. »Un monstre gai vaut mieux qu'un sentimental ennuyeux«.

36

Filosofski nihilist je ubeđen da je sve što se zbiva besmisleno i uzaludno; a ne bi trebalo da postoji besmisleno i uzaludno biće. Ali otkuda potiče ovo »ne bi trebalo?« Otkuda potiče *ovaj* »smisao«, *ova* mera? – U suštini nihilist misli da prizor takvog pustog, beskorisnog bića *ne zadovoljava* filozofa i puni ga očajem i pustotom. Posmatranje stvari s te strane protivreči našoj utančanoj osetljivosti filozofa. Ono vodi na apsurdan zaključak da karakter života *mora pružati zadovoljstva filozofu*, ako bi život hteo pravo na postojanje...

Međutim lako je pojmiti da zadovoljstvo i bol u krilu zbivanja mogu jedino imati smisao sredstava: ostaje još da se odgovori na pitanje, da li će uopšte biti nama *mogućno* da vidimo »smisao«, »cilj«, da li nije izvan naše moći pitanje besmislenosti ili smisla.

37

Razvitak *nihilizma iz pesimizma*, — gubitak prirodnog karaktera vrednosti. Sholasticizam vrednosti. Vrednosti izolovane, idealističke, mesto da upravljaju akcijom okreću se protiv nje i osuđuju je.

Suprotnosti stavljene na mesto prirodnih stupnjeva i vrsta. Mržnja protiv svrstavanja. Suprotnosti bolje odgovaraju jednom plebejskom vremenu, jer ih je lakše *shvatiti*.

Odbačeni svet se protivstavlja jednom veštački izrađenom svetu »istinskom, od

vrednosti«. Na kraju: mi otkrivamo od kakvog je materijala sagrađen taj »istinski svet«: i sada nam jedino ostaje onaj odbačeni i naše najveće razočaranje mi *dodajemo računu naših razloga za njegovo odbacivanje*.

S tim dolazimo do nihilizma: vrednosti koje određuju pravac sadržane su — i ništa više! To daje povoda pojavi *pitanja jačine i slabosti!*

1. Slabi se tu slamaju.
 2. Jaki razaraju što se samo nije slomilo.
 3. Najjači savlađuju vrednosti koje određuju pravac.
- Sve to skupa sačinjava tragično doba.*

NIHILISTIČKI POKRET KAO IZRAZ DEKADENCIJE

38

U poslednje vreme mnogo je zloupotrebe činjeno sa jednom slučajnom i u svakom pogledu nepodesnom reči: svuda se govori o »pesimizmu« i vodi se borba oko pitanja, na koje mora biti odgovora, šta je u pravu pesimizam ili optimizam?

Ljudi još ne uviđaju ono što se skoro da rukama opipati: da pesimizam nije nikakav problem, nego simptom — da ovu reč treba zameniti rečju »nihilizam«, da je pitanje, da li je nebiće bolje od bića, po sebi bolest, znak degeneracije, idiosinkrazije.

Nihilistički pokret je samo izraz fiziološke dekadencije.

39

Shvatiti — da je propadanje i obolenje svake vrste bez prestanka uticalo na opšte sudove o vrednostima: da je u gospodarećim sudovima o vrednosti dekadencija prevagnula: da mi imamo da se borimo ne samo sa uslovima koje je izazvala postojeća beda degeneracije; nego da je *sva dosadašnja* dekadencija ostala među nama kao živa sila. Takva opšta zabludelnost čovečanstva od njegovih osnovnih instikata, takva opšta dekadencija u sudovima o vrednosti jeste upitni znak po preimućstvu, prava zagonetka, koju životinjska fela »čovek« postavlja filosofu.

40

Pojam »dekadencije« — *Raspad, propadanje, rastur* po sebi nisu izloženi zamerka; to su prirodne posledice života i životnog rašćenja. Pojava dekadencije je isto tako potrebna životu kao što je napredovanje i progres: mi nismo u položaju koji bi nam omogućio da to *isključimo*. Naprotiv, razum zahteva da dekadencija *sačuva svoja prava*.

Stidno je od strane socijalističkih teoretičara što tvrde da se mogu stvoriti takve prilike i društveni poredak koji bi učinili kraj poroku, bolesti, zločinu, prostituciji i sirotinji... Ali to znači isto što i osuditi sam život, jedno društvo nema slobode da ostane mlado. Čak i u svojoj prvoj mladosti ono proizvodi smrad i izmet. Što energičnije i smelije ide napred, to će biti bogatije neuspesima i nakazama, a bliže svome padu. Starost se ne odgađa pomoću ustanova. Ni bolest. Ni porok.

41

Osnovna misao o prirodi dekadencije: *što se do sada smatralo kao uzrok jeste posledica dekadencije.*

Time se menja čitava perspektiva *moralnih problema.*

Celokupna borba morala protiv poroka, luksuza, zločina, pa čak i protiv bolesti, izgleda kao naivnost, kao izlišna stvar: — ne postoji »popravka« (protiv *kajanja*).

Dekadencija nije nešto protiv čega se čovek može boriti: ona je apsolutno potrebna i svojstvena svim vremenima i svim narodima. Treba se boriti svom snagom protiv širenja zaraze u zdrave delove organizma.

Da li se to čini? Čini se nešto *obratno*. Zbog toga baš ulaže se trud na strani *humanosti*.

Kako stoje dosadašnje *najviše vrednosti* prema ovom osnovnom pitanju biologije? Filozofija, religija, moral, umetnost itd. (Lek: na primer *militarizam*, nadalje od Napoleona, koji je civilizaciju smatrao svojim prirodnim neprijateljem.)

42

Sve što se dosada smatralo *uzrokom degeneracije*, u stvari je *posledica* degeneracije.

Ali i ono što se smatralo lekom protiv degeneracije samo su *paliativi* protiv izvesnih uticaja degeneracije: »izlečeni« pretstavljaju samo izvestan *tip degenerika*.

Posledice degeneracije: porok-poročnost; bolest-bolesnost; prestup-zločinstvo; celibat-sterilnost; histerija-slabo volja; alkoholizam; pesimizam; anarhizam; raspusništvo (i *duhovno*). Klevetnici, podriivači, sumnjala, rušioći.

43

Uz pojam »dekadencije«:

1. Skepsa je posledica dekadencije: isto kao i raspusništvo duha.

2. Kvaraž morala je posledica dekadencije (slabost volje, potreba za jakim nadražajima).

3. Lekovi, bilo psihološki, bilo moralni, ne menjaju tok dekadencije, ne zadržavaju, fiziološki ne znače ništa:

Saznanje *potpune ništavnosti* ovih nazovi »reakcija«; to su forme narkotiziranja protiv izvesnih kobnih pojava koje su posledice postojećih prilika; one ne iskorenjuju bolesni elemenat; one su često herojski pokušaj da nestane dekadent, da se njegov *štetni uticaj* svede na najmanju meru.

4. Nihilizam nije uzrok nego samo logika dekadencije.

5. »Dobar« i »rđav« samo su dva tipa dekadencije: oni idu zajedno u svima osnovnim pojavama.

6. *Socijalno pitanje* je posledica dekadencije.

7. Bolesti, pre svega bolesti nerava i glave, znak su da nedostaje odbranbena snaga jake prirode; dokaz za to je razdražljivost usled koje zadovoljstvo i bol postaju problemi prvoga reda.

44

Najpoznatije vrste dekadencije:

1. U uverenju da se biraju lekovi uzimaju se sredstva koja ubrzavaju iscrpelost — takav je slučaj sa hrišćanstvom (da navedemo najznačajniji primer pogrešnog instikta); isti je takav slučaj i sa »progresom« —

2. Gubi se *otporna snaga* protiv nadražaja — slučaj postaje gospodar: doživljaji se ogrubljuju i naduvavaju do čudovišnosti... vrši se obezličjenje, rastvaranje volje — u vezi s tim stoji čitava jedna vrsta morala, altruistički, onaj što ne pušta sažaljenje iz usta, kod kojeg je bitna crta slabost ličnosti, tako da se ona odziva i podrhtava kao preterano osetljiva žica... Krajnja razdražljivost...

3. Uzrok i posledica se brkaju: dekadencija se ne shvata kao fiziološka pojava — u njenim posledicama nalaze se uzroci rđavoga stanja — tu spada ceo religiozni moral...

4. Čezne se za stanjem u kome se više neće patiti: život se stvarno oseća kao uzrok svih *zala*, — stanja nesvesnosti (san, nesvest) smatraju se neuporedivo višim od stanja svesti; otuda naročite *metodike*...

45

Oko higijene »slabih«. — Sve što se učini u slabosti, završuje neuspehom. Otuda moral: ne čini ništa. Najgore je samo što pod uticajem slabosti najbolesnija postaje upravo snaga potrebna za obustavljanje delanja, nereagiranje: što čovek nikada ne reagira brže, ni zaslepljenije nego li kad ne bi trebalo uopšte da reagira...

Snaga jedne prirode pokazuje se u odlaganju reakcije: njoj je isto tako svojstvena izvesna ravnodušnost kao što je slabosti svojstvena nesloboda u reagovanju, nenadnost i osustvo uzdržavanja u »radu«... Volja je slaba a recept za čuvanje od ludosti je: imati jaku bolju i ne raditi ništa... Kontradikcija... Neka vrsta samouništenja, instinkt samoodržanja je kompromitovan... *Slabi sam sebe šteti*... To je tip dekadencije...

U stvari nailazimo na čitavo brdo premišljanja o tome kako bi se došlo do *nepomućenosti*. Instinkt je utoliko na dobrom putu, ukoliko je korisnije ne raditi ništa, nego nešto raditi...

Sva vežbanja monaških redova, usamljenih filozofa, fakira polaze od tačne ocene, da izvesna vrsta ljudi sebi najviše koristi kada sebe što više može sprečava u delatnosti.

Sredstvo za olakšanje: apsolutna poslušnost, mehanička aktivnost, odvajanje od ljudi i stvari koje bi mogle nametati neposrednu odluku i rad.

46

Slabost volje: to je simbol koji može odvesti na stranputicom. Jer volje nema, pa prema tome ne može biti ni jake ni »slabe volje«; mnoštvo i raspad nagona, odsustvo sistema među njima ima za posledicu »slabu volju«; njihova koordinacija, pod vlašću jednoga jedinoga sačinjava »jaku volju«; u prvom slučaju opaža se kolebanje i odsustvo ravnoteže; u drugom preciznost i određen pravac.

47

Ne nasleđuje se bolest nego *sklonost ka bolesti*: odsustvo otporne snage protiv štetnih uticaja spolja itd. Slomljena otporna snaga; moralnim jezikom rečeno: rezignacija i poniznost pred neprijateljem.

Često sam sebe pitao, da li ne bi bilo moguće sve te najviše vrednosti dosadašnje filozofije, morala i religije staviti u isti red sa vrednostima slabih *umobolnih* i *nevrastepika*: u blažoj formi oni predstavljaju *ista zla*...

Vrednost svih bolesnih stanja sastoji se u tome što ona pokazuju kroz uveličavajuće staklo stanja koja su normalna, ali bi se teško videla u normalnim prilikama...

Zdravlje i bolest nisu ništa tako bitno različiti, kako su to verovali stari doktori i kako još danas veruju neki lekari. Oni se ne smeju zamisliti kao dva različita tela ili suštastva koja se bore oko živog organizma i prave od njega bojno polje. To je besmislica i prazno brbljanje, koje više ne vredi ništa. U stvari, između ove dve vrste života postoji samo razlika u stepenu: preteranost, nesrazmera... Odsustvo sklada među normalnim pojavama, sačinjava bolesno stanje (Klod Bernar).

Kao što se »zlo« može posmatrati kao preteranost, disharmonija, disproporcija, tako se »dobro« može posmatrati kao odbranbena dijeta protiv opasnosti od preteranosti, disharmonije i disproporcije.

Nasledna slabost kao glavno osećanje: uzrok najviših vrednosti.

Uzred: slabost se traži: zašto?... Većinom zato što su ljudi po nužnosti slabi.

Slabljenjekao dužnost: slabljenje želja, osećanja zadovoljstva i bola, volje za moć, za ponositošću, za svojinom i za što više svojine; slabljenje u obliku smernosti; slabljenje kao vera; slabljenje kao stid i odvratnost prema svemu što je prirodno, kao odricanje života, kao bolest i hronična slabost... Slabljenje kao odricanje od osvete, otpora, neprijateljstva i srdžbe.

Pogreške u lečenju: slabost se ne leči pomoću nekoga sistema za jačanje, nego pomoću neke vrste opravdanja i *moralisanja*: to jest pomoću *tumačenja stvari*...

Brkanje dvaju potpuno različitih stanja: na primer mirovanja sa jačinom, koje je u suštini uzdržavanje od reagiranja (i tipično za bogove, koje ništa ne pokreće), mirovanja sa iscrpelošću, obamrlošću do anestezije. Sve filozofsko-asketske metode lečenja teže ovom drugom, a u stvari misle na prvo... jer pripisuju dostignutom stanju takve attribute kakvi bi bili u skladu samo sa božanskim stanjem.

48

Vrlo opasan nesporozum. — Postoji jedan pojam koji očevidno ne dopušta nikakvu zbrku ni dvosmislenost: to je pojam *iscrpelosti*. Ona se može naslediti, može se zadobiti. U svakom slučaju menja izgled stvari, *vrednost stvari*...

Nasuprot onome koji nehotimice daje od obilja koje oseća i pretstavlja, stvarima oko sebe, i koji ih vidi potpunije, moćnije, sa više nade na njih — koji u svakom slučaju može darivati, iscrpeli umanjuje vrednost i kviri sa svoje nespretnosti sve što vidi i *ubija vrednost*: on je štetan...

U tom pogledu ne može biti nikakve pogreške: pa ipak istorija sadrži strašnu činjenicu da su iscrpeli uvek bili *brkani* s ljudima punim snage, a ovi pak sa onima koji su bili od najveće štete.

Siromah po životnoj snazi, slabić, siromaši i sam život: bogat životom, jak čovek, obogaćuje život... Prvi je parazit na životu: drugi je darodavac... Kako je tu mogućna pometnja?...

Kada se iscrpeli ponaša kao vrlo energičan aktivan čovek (kada degeneracija povuče sa sobom izvesnu prekomernost duhovnog ili nervoznog odliva) onda se on brka sa bogatim... On uliva strah. Kult ludaka je uvek kult silnoga čoveka punoga životne snage. Fanatik, čovek posednut nečistom silom, religiozni epileptičar, svi ekcentrični ljudi smatrani su za ljude od najveće moći i kao *božanstva*.

Ova vrsta jačine, koja uliva *strah*, činila se ponajpre božanstvena: to je polazna tačka autoriteta; tu se *mudrost* tumačila slušala, tražila... Iz toga se razvila skoro svuda volja za »oboženjem«, to jest za tipičnom degeneracijom duha, tela, nerava: pokušaj da se nađe put za ovu višu vrstu bića. Načiniti se bolesnim ili ludim, izazvati simptome ozbiljnih poremećaja značilo je postati jači, nadčovečanskiji, strašniji, mudriji. Ljudi su verovali da će na taj način doći do tako velike moći, da će biti u stanju da je daju drugima. Gdegod je bilo molitava tražio se neko ko bi mogao dahtati.

Iskustvo pri opijenosti ovde je zavelo na stranputicom. Opijenost povišava u velikoj meri osećanje moći, pa prema tome — po naivnom shvatanju, i samu *moć*. Na najvišem stupnju moći mora stajati *najpijaniji čovek*; čovek u ekstazi. (Postoje dva uzroka opijenosti: preveliko obilje životne snage i bolesna ishrana mozga.)

49

Stečena, ne nasledena iscrplost: 1) nedovoljna ishrana, često posledica neznanja u pogledu dijete, kao što je, na primer, kod naučnika; 2) erotična *prerana zrelost*: prokletstvo koje naročito prati francusku mladež — u prvom redu parisku: koja izlazi iz liceja u svet već uprljana i upropašćena — i koja se ne može osloboditi lanca sklonosti dostojnih prezrenja, koja je ironična prema sebi i podrugljiva — roblje na galiji u prkos svoj utančanosti

(uostalom, u većini slučajeva, već simptom rasne i porodične dekadencije, kakva je svaka preterana nadražljivost; tako isto i kao zaraza sredine: — dekadentna je crta — i biti podložan uticaju okoline); 3) alkoholizam, ne instinkt nego navika, glupo podražavanje, kukavično ili sujetno prilagođavanje gospodarećoj modi: — kakav je blagoslov Jevrejin među Nemcima! Koliko tuposti, koliko je zarobljena glava, kako su plave oči; odsustvo duha na licu, u reči, u držanju; lenjo protezanje, nemačka potreba za odmaranjem koja ne potiče od prekomernoga rada, nego od odvratnog prenadražavanja alkoholom...

50

Teorija iscrpelosti. — Porok, umobolnici (tako isto i umetnici...) zločinci, anarhisti — to nisu *podjarmljene* klase, nego izmet dosadašnjega društva svih klasa...

Uviđajući da su svi naši društveni redovi prožeti ovim elementima, mi smo razumeli da *moderno društvo* nije nikakvo »društvo«, nikakvo »telo«, nego bolestan konglomerat od čandala — društvo koje više nema snage da izbacuje izmet.

Ukoliko je vekovni zajednički život udubio bolesno *stanje*:

moderna vrlina
moderna duhovnost } kao oblici bolesti.
naša nauka }

51

Stanje kvareži. — Valjalo bi shvatiti uzajamnu vezu svih oblika kvareži; pritom ne bi trebalo zaboraviti na njen hrišćanski oblik (Paskal kao tip); tako isto socijalističko-komunističku kvarež (posledicu hrišćanske; s gledišta prirodnih nauka, najviša ideja društva prema socijalističkom shvatanju, najniža je po rangu među društvima); kvarež pomoću pojma »drugi svet«: kao da izvan sveta bivanja postoji svet bića.

Ovde ne sme biti nikakog kompromisa: tu se mora čistiti, ništiti, ratovati; hrišćansko nihilističko merilo vrednosti mora se izbeći iz svega i mora se voditi borba protiv njega u svanom ruhu... na primer, iz današnje *sociologije*, iz današnje *muzike*, iz današnjeg *pesimizma*, (sve su *to* oblici hrišćanskog ideala vrednosti).

Ili jedna stvar *ili* druga je istina: istina, to će ovde reći, ono što uzdiže čoveka...

Sveštenik, dušebrižnik, kao oblici života koje valja odbaciti. Celokupno dosadašnje vaspitanje dosada je bilo bespomoćno, bez krme, bez teže, zaraženo protivrečnošću vrednosti

52

Ako priroda nema samilosti prema degenericima, nije stoga nemoralna: porast fizioloških i moralnih neduga u ljudskoj rasi pre je *posledica bolesnog i neprirodnog morala*. Osetljivost većine ljudi je bolesna i neprirodna.

Otkuda to da je čovečanstvo *iskvareno* u moralnom i fiziološkom smislu? Telo propada ako jedan organ *nije zdrav*. *Pravo na altruizam* ne može se izvesti iz fiziologije, kaogod ni pravo na pomoć i na jednakost sudbine: to su sve premije za degenerike i zlosrećnike.

Ne može biti *nikakve solidarnosti* u jednom društvu koje sadrži neplodne, neproaktivne i razorne članove: koji uostalom moraju imati potomstvo još degenerisanije no što su oni sami.

53

Dekadencija vrši dubok i sasvim nesvestan uticaj i na ideale nauke: cela naša sociologija je dokaz za to. Njoj ima još da se zameri, što je sticala iskustva samo s društvom

koje se nalazi u *procesu raspadanja*, i što neizostavno uzima sopstvene instinkte raspadanja kao pravilo za sociološke sudove.

Opadajući vitalitet u današnjoj Evropi formuliše svoje socijalne ideale u njima: a oni tako mnogo liče na ideale starih *preživelih* rasa da se mogu pobrkati...

Instinkt stada, koji je sada suverena sila, jeste nešto u osnovi različito od instinkta jednog *aristokratskog društva*, a vrednost zbira zavisi od vrednosti *jedinica* koje ga sačinjavaju... Cela naša sociologija ne zna ni za koji drugi instinkt sem za instinkt stada, to jest, *sabраниh nula*, gde svaka nula ima »jednaka prava«. gde je vrlina biti nula...

Ocena vrednosti, kojom se danas cene različite forme društva, potpuno je istovetna sa onom koja *miru* pripisuje veću vrednost nego ratu: međutim ovakav sud je antibiološki i jednostavno je rezultat dekadencije života... Život je posledica rata, i samo društvo je sredstvo za rat... Gospodin Herbert Spenser je dekadent kao biolog, on je to i kao moralist, (on vidi u pobedi altruizma nešto što bi bilo željivo !!!).

54

Posle čitavih hiljada godina zabluda i lutanja moja je sreća što sam ponovo našao put koji vodi jednom da i jednom ne.

Ja učim ljude da kažu ne svemu što slabi, što iscrpljuje.

Ja učim ljude da kažu da svemu što jača, što podržava snagu, što pravda osećanje snage.

Dosada niko još nije učio ni jedno ni drugo: nego su učili vrlini, nesebičnosti, sažaljenju, pa čak i odricanju života. A sve su to vrednosti iscrpelih.

Posle dugoga razmišljanja o fiziologiji iscrpelosti nametnulo mi se pitanje, do koje su mere sudovi iscrpelih prodrli u svet vrednosti.

Rezultat do koga sam došao bio je do skrajnosti poražavajući, čak i za mene koji sam se svikao u mnogom neobičnom svetu: ja sam našao da sve najviše ocene vrednosti, sve koje su zagospodarile čovečanstvom, u najmanju ruku iznad njegovoga pitomijega dela, imaju svoj izbor u sudovima iscrpelih.

Pod velom najsvetijih imena, otkrio sam najrazornije tendencije; ljudi su Bogom nazvali sve što slabi, što uči slabosti, što zaražava slabošću... Ja sam otkrio da je »dobar čovek« forma kojom dekadencija afirmira samu sebe.

U onoj vrlini za koju je još Šopenhauer učio, da je najviša i jedina osnova sviju vrlina; u onom sažaljenju, ja sam baš prepoznao nešto opasnije od svakog poroka. Namerno sprečavati odabiranje kod vrste i upotrebu sredstava za njeno čišćenje od zakržljalih članova — to se dosada smatralo najvišom vrlinom...

Treba pokazivati poštovanje prema *sudbini*, prema sudbini koja slabom dovikuje: propadni!

Opiranje ovoj fatalnosti, upropašćavanje i kvarenje čovečanstva nazvano je *Bog*... Ne bi trebalo upotrebljavati ime božje uzalud...

Rasa je iskvarena — ne porokom nego neznanjem svojim: ona je iskvarena jer nije pojmila da je iscrpelost — iscrpelost: fiziološke zbrke su koren svega zla...

Vrlina je naš najveći nesporazum.

Problem: kako su iscrpeli došli do toga da propisuju zakone vrednosti? Drugim rečima: kako su došli do moći oni što su poslednji?... Kako je instinkt životinjske fele čoveka došao dotle da dubi na glavi?...

KRIZA: NIHILIZAM I IDEJA VRAĆANJA

55

Krajnosti se ne ublažuju odmerenošću nego suprotnostima postojećih krajnosti. Tako je isto vera u apsolutnu nemoralnost prirode, u odsustvo cilja i smisla psihološki nužna *strast*, kada se više ne može održati vera u Boga i u bitno moralni poredak stvari. Nihilizam se sada pojavljuje, ne zato što je manje volje za životom no što je pre bilo, nego što su ljudi uopšte postali nepoverljivi prema »smislu« koji se može pripisati zlu, pa i samom životu. Jedno tumačenje je odbačeno: ali kako se ono smatralo za jedino, to se čini kao da život nema nikakvoga smisla, kao da je sve uzalud.

*

Ostaje da se dokaže da ovo »uzalud!« sačinjava karakter današnjeg nihilizma. Nepoverenje prema našim ranijim ocenama vrednosti poraslo je do te mere, da je dovelo do pitanja: »nisu li sve »vrednosti« samo mamac, kojim se komedija produžava, ma da se time ne dolazi bliže raspletu?« To dugo vreme sa jednim »uzalud«, bez cilja i smera, misao je koja *najteže parališe*, naročito kada čovek uvidi da je namagarčen a ipak nema moći da se tome otme.

*

Mislimo ovu misao u njenoj najstrašnijoj formi: život ovakav kakav je, bez smera i bez cilja, ali da se neizbežno vraća, bez kraja u ničemu: »*večito vraćanje*«.

To je najkrajniji oblik nihilizma: večito (»besmisleno«) ništa!

Evropski tip budizma: energija znanja i snage tera nas u takvu veru. To je *najnaučnija* od svih hipoteza. Mi odričemo krajnje ciljeve: kad bi život imao krajnji cilj, on bi ga dostigao.

*

Valja shvatiti da se ovde teži protivstati panteizmu: »jer« sve savršeno, božanstveno, »*večito*«, *tako isto nagoni na veru u »večito vraćane*«. Pitanje: je li moral onemogućio i ovo panteističko pozitivno držanje prema svima stvarima? U suštini prevazišla se samo moralna ideja Boga. Ima li kakvog smisla zamisliti jednoga Boga s onu stranu dobra i zla? Da li bi panteizam u *ovom* smislu bio mogućan? Da li mi otklanjamo iz procesa ideju cilja, pa ipak potvrđujemo postojanje procesa? — To bi bio slučaj, kad bi se u samom procesu svakoga trenutka nešto postizalo — i to uvek isto. Spinoza je došao do pozitivnoga stava te vrste, u koliko svaki trenutak ima logičku nužnost za njega: i sa svojim bitno logičkim instinktom on je triumfovao nad takvom prirodom sveta.

*

Ali je njegov slučaj izuzetan. Kad bi *svaku osnovnu crtu karaktera*, koja leži u osnovi svake pojave i nalazi izraza u svakoj pojavi, pojedinac osetio kao osnovnu crtu svoga karaktera, on bi bio prinuđen da svaki trenutaka svega života uopšte poredonosno prima. Bilo bi jednostavno potrebno da se ta osnovna crta karaktera oseti kao nešto dobro, prijatno i od vrednosti.

*

Međutim *moral* je spasao život od očajanja i od skoka u ništa kod ljudi i društvenih klasa koje su *ljudi* pritiskali i kinjili: jer najveće ogorčenje prema životu *ne* rađa nemoć prema prirodi nego nemoć prema ljudima. Moral se držao prema silnima, nasilnicima, »gospodarima« uopšte, kao prema neprijateljima od kojih se prosečan čovek mora odbraniti, to jest *okuražiti, ojačati*. Moral je sledstveno propovedao najdublji *mržnju i preziranje* prema osnovnoj crti karaktera u gospodara: *njihovoj volji za moć*. Ukloniti, odreći, razviti ovaj moral: značilo bi ovaj najomrznutiji nagon posmatrati sa *obrnutim* osećanjem i ocenom. Kad

bi stradalnik i potišteni *izgubio veru* u pravo na preziranje volje za moć, on bi ušao u fazu beznadežnog očajanja. To bi u stvari bio slučaj, kad bi ova crta bila bitna po život, kad bi se pokazalo da je u toj volji za moralom prikrivena oba »volja za moć«, i da je i ta mržnja i preziranje samo volja za moć. Onda bi potišteni uvideo, da sa silnikom stoji *na istom zemljištu* i da nema nikakvo *pravo* prvenstva, niti viši rang od njega.

*

Naprotiv! Nema ničega kod života što bi moglo imati vrednosti, osim stepena moći — razume se, ako se pretpostavi da je sam život volja za moć. Moral je sačuvao *zlosrećnike*, siročad života, od nihilizma, na taj način što im je svakom od njih pridao beskrajnu vrednost, metafizičku vrednost, i uvrstio ih u jedan red koji nije bio u skladu sa svetskom moći i svrstavanjem po rangu: on je propovedao pokoravanje, poniznost itd. Ako se uzme da *vera u ovaj moral propada*, ovi zlosrećnici ne bi više imali nikakve utehe, i *propali* bi i sami.

*

Ovo propadanje javlja se kao *samouništenje*, kao instinktivno odabiranje onoga što se *mora razrušiti*. Simptomi ovoga samorazrušenja kod zlosrećnika: vivisekcija sebe samoga, trovanje, opijanje, romantizam, a iznad svega, instinktivno prinuđavanje na postupke koji moćne čine smrtnim neprijateljima (obučavajući, tako reći, svoje sopstvene dželate), *volja va uništenjem* kao volja jednoga još dubljega instinkta, instinkta za samouništenjem, volje *za ničim*.

*

Nihilizam je simptom da zlosrećnici nemaju više nikakve utehe: da oni uništavaju da bi sami bili uništeni, da lišeni morala, oni nemaju više nikakva razloga »da sebe žrtvuju, da se stavljaju na zemljište suprotnoga načela i da oni sa svoje *strane hoće moć*, time što *nateruju* moćne da budu njihovi dželati. To je evropski oblik budizma, *aktivnog odridžanja*, pošto je sav život izgubio svani »smisao«.

*

Ne treba misliti da je beda postala veća: naprotiv! »Bog, moral, požrtvovanje« bili su lek strahovito dubokim stupnjevima mizerije: aktivni nihilizam pojavljuje se pri srazmerno mnogo povoljnijim prilikama. Sama činjenica što se smatra da se izišlo iz morala, pretpostavlja izvestan stepen duhovne kulture; a oba opet izvesno blagostanje. Izvestan duhovni zamor, koji je izazvala dugotrajna borba između filozofskih mišljenja i odvela u beznadežan skepticizam prema filozofiji, pokazuje da ti nihilisti ni u kom slučaju ne stoje na *nižem* stupnju. Valja se samo setiti prilika u kojima se Buda pojavio. Učenje o večitom vraćanju imalo bi učene hipoteze za sobom (kao što ih je imala Budina nauka, na primer pojam uzročnosti itd.)

*

Šta danas znači »zlosrećan«? Pre svega, *fiziološki*: ne više politički. *Najnezdravija* vrsta ljudi u Evropi (u svima klasama) jeste zemljište ovoga nihilizma: ona bi veru u večito vraćanje smatrala kao prokletstvo, i ako bi ga ono jednom pogodilo, ona se više ne bi uzdržala ni od kakve akcije: ona se ne bi pasivno ugasila, nego će činiti da se ugasi sve što je besmisleno i besciljno u istoj meri: mada je to samo trzanje, slepo besnilo pred izvesnošću da

je sve od večnosti postojalo — čak i ovaj trenutak nihilizama i žeđi za uništenjem. Vrednost takve *krize* je u tome što ona *očičava*, što ujedinjuje srodne elemente i čini da se uzajamno kvare, što ljudima suprotnih mentaliteta ukazuje na zajedničke dužnosti, i među njima iznosi slabije i nesigurnije na videlo i na taj način čini prvi korak ka *određivanju ranga snaga* sa gledišta zdravlja: priznajući zapovednike za zapovednike i potčinjene za potčinjene. Razume se nezavisno od svih postojećih društvenih oblika.

*

Koja će se klasa pokazati tu kao *najjača*? Najumereniji, oni kojima ne treba nikakva krajnost u verovanju, oni koji ne samo da dopuštaju nego i vole dobar deo slučaja i besmislice, oni koji o ljudima mogu misliti misleći sasvim skromno o njihovoj vrednosti, a da zbog toga ne postanu mali i slabi: najbogatiji zdravljem, koji su dorasli za najveće nevolje, i koji se zbog toga ne plaše nevolje tako mnogo — ljudi, *sigurni u svoju moć* i koji silu koju je čovek *dostigao* predstavljaju sa svesnim ponosom.

*

Kako bi takav čovek mislio o večitom vraćanju?

56

PERIODE EVROPSKOG NIHILIZMA

Period nejasnosti, svakojakih pokušaja da se očuva staro i da se ne dopusti novo.

Period jasnosti: ljudi uviđaju da su staro i novo suprotnosti: stare vrednosti se rađaju iz života koji opada, a nove iz života koji se diže —, da su *svi stari ideali* neprijatelji života (oni su porod dekadencije i određuju dekadenciju ma koliko bili obučeni u praznično ruho morala). Mi razumemo *staro*, ali nismo još ni približno dovoljno jaki za nešto novo.

Period triju velikih strasti: preziranja, sažaljenja, uništenja.

Period katastrofe: pojava učenja, koje će *prosejati čovečanstvo...* koje nagoni na odluku i slabe i jake —

II ZA ISTORIJU EVROPSKOG NIHILIZMA

MODERNA SUMORNOST

57

Prijatelji moji, kao mladići imali smo težak život: mi smo patili od mladosti kao da je to neka teška boljka. To je dolazilo od veka u koji smo bili bačeni — veka ogromnog unutarnjeg raspadanja i dizintegracije, koji se protivi duhu mladosti sa svima svojim slabostima pa i svojom najboljom snagom. Dizintegracija, to jest, neizvesnost, svojstvena je ovom veku: ništa ne stoji na sigurnim nogama i tvrdoj veri u sebe: živi se za sutra, jer je prekosutra sumnjivo. Sve je klizavo i opasno na našem putu, a uz to se još veoma otanjio led na kome stojimo: svi osećamo kako diše topao, koban jug — gde mi još sada gazimo doskora neće niko više *moći* nogom stati.

58

Ako *ovo* doba nije doba propadanja i opadanja životne snage, ono je u najmanju ruku doba nepromišljenog i proizvoljnog *eksperimentisanja*: — i verovatno je, da se od preterano

mного neuspelih eksperimenata stiče opšti utisak o propadanju: a može biti, da se stiče i samo propadanje.

ZA ISTORIJU MODERNE SUMORNOSTI

59

Državni nomadi (činovnici itd.): bez »zavičaja« — Propast porodice.
»Dobar čovek« kao simptom iscrpelosti.
Pravda kao volja za moć (disciplina).
Žučnost i nervoza.
Anarhist. Crna muzika: — gde je dobra?
Preziranje ljudi, odvratnost.
Najdublja odlika: da li glad ili sitost biva stvaralačka? Glad rađa *ideale romantizma*.
Severnjačka neprirodnost.
Potrebe za alkoholom: radnička »beda«.
Filosofski nihilizam.

60

Lagano napredovanje i uzdizanje srednje i niže klase (računajući tu i nižu vrstu duha i tela) koje je još i pre francuske revolucije uzimalo maha i koje bi i bez revolucije isto tako krčilo sebi put, ukratko rečeno, nadmoćnost stada nad svima pastirima i vođama — donosi sa sobom:

1. Sumornost duha (stavljanje stoičke i frivolne *prividnosti* sreće zajedno, kako je to svojstveno otmenim kulturama, nalazi se u opadanju; mnoga patnja se sad pušta da se vidi i čuje dok se pre snosila i krila);

2. *Moralnu* hipokriziju (način za *odlikovanje* sebe sama pomoću morala, samo kroz vrline stada: sažaljenje, staranje za druge, umerenost — koje se ne priznaju i ne cene izvan sfere moći stada);

3. *Uistinu* velika količina simpatije u žalosti i u radosti (zadovoljstvo od osećanja da se pripada velikoj zajednici, koje imaju sve životinje koje žive u stadu — »opšti duh«, »zavičaj«, sve ono u čemu se pojedinac ne uzima u obzir).

61

Naše doba, sa svojom težnjom da ublaži slučajne nevolje, da ih spreči, a da se bori unapred protiv neprijatnih mogućnosti, jeste doba *siromaha*. Naši »bogataši« su najsiromašniji! Pravi *cilj* bogatstva je *zaboravljen*.

62

Kritika modernoga čoveka: »Dobar čovek«, ali iskvaren i zaveden rđavim institucijama (tiranima i sveštenicima); razum dignut na stupanj autoriteta; istorija kao savlađivanje zabluda; budućnost kao progres; hrišćanska država (»Bog nad vojskama«); hrišćanski polni odnosi (ili brak): carstvo »pravde« (kult »čovečanstva«); »sloboda«.

Romantične poze modernoga čoveka: plemenit čovek (Bajron, Viktor Igo, Žorž Sand); plemenita srdžba; osvećenje strašću (kao istinska »priroda«); zalaganje za potištene i zlosrećnike: moto istoričara i romansijera; stoici dužnosti; »nesebičnost« kao umetnost i saznanje; altruizam, kao jedan od najlažljivijih oblika egoizma (utilitarizam)

najsentimentalniji egoizam.

Sve je to osamnaesti vek. Od njega se naprotiv nije nasledila: bezbrižnost, vedrina, elegancija, duhovna jasnoća. Tempo duha se izmenio; uživanje u duhovnoj utančanosti, jasnosti, ustupilo je mesto uživanju u boji, harmoniji, stvarnosti, masi, itd. Senzualizam u duhovnim stvarima. Jednom rečju, to je osamnaesti vek Rusoa.

63

Sve u svemu kad se uzme u obzir, u današnjem čovečanstvu postignuta je ogromna količina čovečnosti. Što se to uopšte ne oseća, upravo je tome dokaz: mi smo postali tako osetljivi za male nevolje, da neopravdano previđamo što je dostignuto.

Ovde moramo voditi računa o činjenici da ima mnogo dekadencije, i da naš svet, gledan takvim očima, *mora izgledati* rđav i jadan. Ali takve oči su isto videle u sva vremena:

1. Izvesnu preteranu nadražljivost i u moralnom osećanju.

2. Količinu gorčine i sumornosti koje pesimizam unosi u svoja suđenja: — to obadvoje doprinelo je zajednički da prevagne *suprotno* gledište: kako stvar ne stoji dobro sa našim moralom.

3. Fakt o kreditu, svetskoj trgovini, saobraćajnim sredstvima — jeste izraz vanredno blagog poverenja u ljude... Tome isto tako doprinosi:

4. Oslobođanje nauke od moralnih i religioznih smerova: vrlo dobar znak, premda je većinom pogrešno shvaćen.

Ja pokušavam da opravdam istoriju na svoj način.

64

Drugi budizam. Nihilistička katastrofa, koja je učinila kraj indijskej kulturi. — NJen predznak: prevaga sažaljenja. Duhovna iznurenost. Svođenje problema na pitanje zadovoljstva i bola. Ratna slava koja izaziva protivudar. Baš kao što oštro nacionalno razgraničavanje izaziva protiv-pokret, najsrdačnije »bratstvo«. Nemogućnost da religija dalje vrši svoj posao sa dogmama i bajkama.

65

Danas je najviše izložen udarcima instinkt i volja za *tradicijom*: sve institucije koje imaju da zahvale za svoje postojanje ovome instinktu, idu protiv ukusa modernoga duha... U osnovi ne misli se i ne radi ništa što ne bi bilo sračunato da iščupa iz korena ovaj smisao za tradiciju. Na tradiciju se gleda kao na fatalnost; nju proučavaju, ona se priznaje (kao »naslednost«), ali se ona neće. Protezanje jedne volje preko dugih perioda vremena, izbor stanja i ocena vrednosti koje omogućuju da se vekovi budućnosti unapred odrede — to je baš antimoderno u najvećoj meri. Iz čega sledi da *dezorganizatorska* načela daju našem vremenu specijalan karakter.

66

»Budite jednostavni« — to je zahtev koji je prosta glupost kad se upućuje nama neshvatljivim i složenim ispitivačima utroba... Budite prirodni: ali kako, ako smo upravo »neprirodni«?...

67

Dosadanja sredstva kojima su se postizali jednoobrazni, trajni tipovi kroz mnoge generacije: neotuđiv zemljišni posed, poštovanje starijih (poreklo verovanja u bogove i heroje kao pretke).

Sada *deoba zemljišnog poseda* pripada suprotnoj tendenciji: *novine* (mesto dnevne *molitve*), železnica, telegraf. Centralisanje ogromnog mnoštva različitih interesa u jednoj duši: koja uz to mora biti veoma jaka i promenljiva.

68

Zašto je sve postalo *gluma*. — Modernom čoveku nedostaje: nepogrešan *instinkt* (to je posledica dugotrajne *jednoobrazne aktivnosti istog oblika* u jednoj vrsti ljudi); nesposobnost da dâ nešto savršeno od sebe, prosto je posledica toga: — pojedinac nije u stanju da nadoknadi ono što mu je škola trebalo da pruži.

Ono što stvara jedan moral, jedan zakon, jeste dubok instinkt, da tek *automat* omogućuje savršenstvo u životu i u stvaranju.

Ali sada smo došli do suprotne tačke, mi smo zapravo tamo hteli — do krajnje svesti, do samorasmatranja čoveka i istorije: — s tim smo ustvari najdalje od savršenstva u biću, delanju i hotenju: naša želja, naša volja za saznanjem simptom su ogromne dekadencije. Mi težimo nečem što je taman suprotno onome što hoće *jake rase i jake prirode*, — razumevanje je *kraj*...

Što je mogućna nauka u smislu, u kome se danas praktikuje, dokaz je da su van dejstva svi elementarni *instinkti koji brane i štite život*. Mi više ne stičemo, mi rasipamo kapitale svojih predaka, i načinom na koji *saznajemo* —

69

Nihilistička crta

a) u *prirodnim naukama*: (»besmislenost«); kauzalizam, mehanizam. »Zakonomernost« je interval, ostatak.

b) Tako isto u *politici*: čoveku nedostaj vera u *svoje* pravo, nevinost; gospodari laž i služenje momentu.

v) Tako isto u *narodnoj ekonomiji*: ukidanje ropstva: otsustvo staleža iskupitelja, *onoga koji opravdava* — napredovanje anarhizma. »Prosveta?«.

g) Tako isto u *istoriji*: fatalizam, darvinizam, neuspeh poslednjih pokušaja da se u njoj otkrije razum i božanstvo. Sentimentalnost prema prošlosti; biografije se ne trpe! — (fenomenalizam i tu: karakter kao maska, ne postoje nikakve činjenice).

d) Tako isto u *umetnosti*: romantizam i antiromantizam (neraspoloženje prema romantičnim idealima i lažima). Ovo poslednje moralno, kao smisao za veću istinitost, ali pesimistično. Čisti »artisti« (ravnodušni i prema sadržini). Psihologija ispovednička i psihologija puritanska, to su dva oblika psihološkog romantizma: ali još i protivpredlog prema njima, pokušaj čisto umetničkog stava prema »ljudima« — ali ni tu se nije pokazala potrebna odvažnost za *obrnutim* ocenama vrednosti!

70

Protiv učenja o uticaju *sredine* i spoljašnjim uzrocima: unutrašnja sila je beskonačno *nadmoćnija*: mnogo šta, što se čini da je uticaj spolja, u stvari je prilagođavanje spoljašnjeg unutrašnjem. Sasvim ista sredina može se protumačiti i iskoristiti u suprotnom smislu: činjenice ne postoje. — Genije se ne može *objasniti* takvim uslovima postanka.

»*Moderno doba*« posmatrano u svetlosti ishrane i varenja. Osetljivost beskrajno akutnija (pod moralističkim ruhom: porast *sažaljenja*); obilje različitih utisaka veće nego ikada: — kosmopolitizam u jelu, književnosti, novinama, formama, ukusima, pa čak i predelima. Tempo ovih priliva je prestissimo; utisci se brišu; ljudi se instinktivno čuvaju da nešto ne prime u sebe, da nešto prime *ozbiljno*, da nešto »svare«; otuda slabljenje varenja. Tu sada nastaje izvesno prilagođavanje ovoj nagomilanosti utisaka: čovek se odučava *dejstva i još samo reagira* na spoljašnje nadražaje. *On troši svoju snagu delom na prilagođavanje, delom na odbranu, delom na reakciju na nadražaje. Duboko slabljenje spontanosti:* — istoričar, kritičar, analitičar, tumač, posmatrač, skupljač, čitalac — sve sami *reaktivni talenti* — sve nauka!

Veštačko *doterivanje* svoje sopstvene prirode prema »ogledalu«; čovek se interesuje, ali samo površno: sistematska hladnoća, ravnoteža, stalno niska temperatura ispod same tanke površine, na kojoj ima toplote, pokreta, »bure«, igre talasa.

Suprotnost između spoljašnje pokretljivosti i izvesne *mrtvačke težine* i *zamora*.

Kuda spada naš moderni svet: u iscrpelost ili u osvit? — Njegova mnogovrsnost i nemir uslovljeni su najvišim oblikom *samosvesti*.

Pekomeran rad, radoznalost i simpatija — naši *moderni poroci*.

Za karakteristiku »*modernog duha*«. — *Preteran razvoj prelaznih forama; zakržljalost tipova; kidanje s tradicijama, školama; prevlast instinkata* (filosofski pripremljena: nesvesno ima *više vrednosti*) posle pojave slabljenja jačine volje i hotenja cilja i sredstava.

Sposoban zanatlija ili naučnik izgleda dobar kad se ponosi svojom veštinom i kad gleda na život zadovoljno i skromno. S druge strane, nema žalosnijeg prizora od krpe ili učitelja koji se s mučeničkim izrazom na licu vajka, kako je rođen za nešto bolje. Nema ničega boljeg, od dobroga! A to je: imati izvesnu sposobnost i služiti se njom. To je vrlina u smislu talijanskog renesansa.

Danas kad država ima preterano veliki trbuh, na svima poljima i poslovima, pored pravih radnika, postoje i »zastupnici«: na primer, pored naučnika postoje i literati, pored patničkih narodnih slojeva, postoji masa brbljivaca i ni za šta dobro sposobnih, koji tu patnju »zastupaju« — da ne govorim o profesionalnim političarima, kojima je dobro i koji zastupaju bedu pred parlamentom busajući se u prsa. Naš moderni život *preskupo* staje zahvaljujući broju posrednika; u antičkom gradu, i u nekim gradovima Španije i Italije, gde još traje eho starog duha, čovek je sam za sebe istupao i nije imao potrebe za modernim posrednikom i pretstavnikom — izuzev samo da mu da ćušku!

Prevaga *trgovca* i *posrednika* i u oblasti duha: literat, »tumač«, istoričar (kao mešač prošlosti i sadašnjosti), egzotičar i kosmopolita, posrednici između prirodnih nauka i filozofije, polu-teolozi.

77

Ja sam osećao najveću odvratnost prema parazitima duha: oni se već mogu naći svuda u našoj nezdravoj Evropi i savest im je potpuno čista. Oni mogu biti po malo sumorni i donekle pesimističnog izgleda, ali su uglavnom proždrljivci, prljavci, ljudi koji prljaju druge, lisice, podlaci, lopuže, šugavci — i nevinašca kao što su svi sitni grešnici i mikrobi. Oni žive od toga što drugi ljudi imaju duha i daju ga slobodno: oni ne znaju da je u prirodi bogatoga duha da živi bezbrižno, bez sitnih briga za sutrašnjicu, pa da čak svoje bogatstvo i rasipa. — Jer je duh slab domaćin i ne poklanja ni najmanje pažnje činjenici da sve od njega živi i hrani se.

78

GLUMA

Šarenolikost modernog čoveka i njena draž. U suštini maska i dosađivanje.

Literat.

Političar (u »nacionalnoj prevari«).

Afektacija u umetnosti:

Nedostatak poštenja u pripremanju i obuci (Fromanten);

Romantičari (otsustvo filosofije i nauke i preterano mnogo literature);

Romanopisci (Valter Skot, ali isto tako i čudovišta Nibelunga, sa prekomerno nervoznom muzikom);

Liričari.

»Naučnost«

Virtuozi (Jevreji).

Narodni ideali kao nešto iz čega se izašlo, ali još ne *pred narodom*:

Svetitelj, mudrac, prorok.

79

Raspojasanost u modernom duhu skrivena je pod svakojakom moralnom politurom. Reči kojima se moderni duh ukrašava jesu: tolerancija (za »nesposobnost za da i ne«); *širina simpatije* (=jedna trećina ravnodušnosti, jedna trećina radoznalosti, jedna trećina bolesne uzbuđenosti); »objektivnost« (= nedostatak ličnosti, nedostatak volje, nesposobnost za »ljubav«); »sloboda« u odnosu prema pravilu (romantizam); »istina« nasuprot laži i laganju (naturalizam); »naučni duh« (»ljudski dokumenat«): ili prostim jezikom rečeno, roman u sveskama i dodavanje mesto kompozicije; »strast« mesto nereda i neumerenosti; »dubina« mesto zbrke i haosa od simbola.

80

Kritika krupnih reči. — Ja sam pun nepoverenja i zle volje prema onome, što se naziva »idealom«: u tome se sastoji moj *pesimizam*, što sam poznao, do koje su mere »uzvišena

osećanja« izvor zla, to će reći: umanjavanja i unižavanja čovekove vrednosti.

Čovek se uvek vara, kadgod očekuje »napredak« od nekog ideala; pobeda ideala dosada je uvek bila *nazadnjački pokret*.

Hrišćanstvo, revolucija, ukidanje ropstva, jednaka prava, filantropija, miroljublje, pravda, istina: sve ove velike reči imaju vrednost jedino u borbi, kao zastave: *ne* kao stvarnosti nego kao *ukrasi* za nešto sasvim drugo (upravo suprotno!).

81

Postoji tip čoveka koji se zaljubio u misao *tout comprendre c'est tout pardonner*. To su slabići, to su pre svega razočarani: ako u svemu ima nešto za praštanje, onda ima u svemu i nešto za preziranje! To se filosofija razočarenja tako humano uvija u sažaljenje i slatko gleda.

To su romantičari čija se vera isparila: sada bi bar hteli posmatrati kako sve iščezava i nestaje. Oni to zovu *l'art pour l'art*, »objektivnost«, itd.

82

Glavni simptomi pesimizma: — večere kod Manji-a; ruski pesimizam (Tolstoj, Dostojevski), estetski pesimizam, *l'art pour l'art*, »opisivanje« (romantički i antiromantički pesimizam); pesimizam teorije saznanja (Šopenhauer; fenomenalizam); anarhistički pesimizam; »religija sažaljenja«, preteča budizma; kulturni pesimizam (egzotizam, kosmopolitizam); moralni pesimizam: ja sâm.

83

»Bez hrišćanske vere, rekao je Paskal, bili bi i sami, kaogod i priroda i istorija, čudovište i kaos. Mi smo *ispunili* ovo proroštvo: pošto je slabačko-optimistički osamnaesti vek *ulepšao i racionalizirao* čoveka«.

Šopenhauer i Paskal. — U jednom bitnom smislu, Šopenhauer je prvi *produžio* Paskalov pokret: ako je svet čudovište i kaos, znači onda da je nešto što treba *odbaciti*... Istoriju, prirodu, samog čoveka!

Naša nesposobnost da poznamo istinu, posledica je *iskvarenosti*, našeg moralnog *propadanja*: tako veli Paskal. Šopenhauer u suštini kaže isto. »Što je dublja iskvarenost razuma u toliko je nužnije učenje o spasenju« — ili, kako bi Šopenhauer rekao, »odricanje«.

84

Šopenhauer kao epigon (prilike pre revolucije): — sažaljenje, čulnost, umetnost, slabost volje, katolicizam duhovnih strasti — to je u suštini dobar osamnaesti vek.

Iz osnova pogrešno shvatanje *volje* kod Šopenhauera (kao da je nagon, instinkt, pohota *bitno* kod volje) tipično je: to je umanjavanje vrednosti volje do prepoznavanja. Tako isto mržnja prema hotenju; pokušaj da se vidi nešto više, čak i sama viša vrednost, u nehotenju ničega više, u »biću subjekta bez cilja i smera« (u »čistom subjektu slobodne volje«). Veliki simptom *zamora* ili *slabe volje*: jer volja ustvari gleda na strasti kao gospodar i određuje im put i meru...

85

Neko je napravio nedostojan pokušaj da Šopenhauera i Vagnera gleda kao tip duhovno poremećenih ljudi: neuporedivo bi se bitnije oni shvatili, kad bi se naučno odredio tip dekadencije, koji obojica sobom predstavljaju.

86

Henrik Ibsen postao mi je vrlo jasan. Uza sav svoj snažan idealizam i »volju za istinom« nije se usuđivao da se oslobodi moralnog iluzionizma, koji kaže reč »sloboda« a neće sebi da prizna šta je sloboda: to je drugi stupanj u metamorfozi »volje za moć« kod onih koji nemaju moći. Na prvom stupnju zahteva se pravičnost od onih koji imaju moć. Na drugom stupnju kaže se »sloboda«, to jest čovek želi da se oslobodi onih koji imaju moć. Na trećem stupnju govori se o »jednakim pravima« — to jest, čovek želi, ukoliko sam još nema prevage, da spreči svoje takmace da porastu u moći.

87

Propadanje *protestantizma*: teoretski i istoriski shvaćen kao polutanstvo. Stvarna prevaga katolicizma; protestantsko osećanje ugašeno do te mere da se i najjači *antiprotestantski* pokreti (na primer Vagnerov *Parsifal*) više ne smatraju takvima. Svi viši duhovni redovi u Francuskoj *katolički* su po instinktu. Bizmark je pojmió da protestantizma uopšte više nema.

88

Protestantizam, taj duhovno nečist i dosadan oblik dekadencije, u kome se hrišćanstvo umelo sačuvati na mediokritetskom Severu: kao nešto polutansko i složeno on je koristan za saznanje, ukoliko je bio u stanju da smesti u iste glave iskustva različite vrste i porekla.

Šta je nemački duh napravio od hrišćanstva! I da se zadržim na protestantizmu: koliko je još mnogo piva u protestantskom hrišćanstvu! Je li mogućna duhovno dosadnija, nemoralnija i trulija forma hrišćanske vere od prosečnog protestanta?... To ja nazivam uistini skromnim hrišćanstvom! To ja nazivam homeopatijom hrišćanstva! Mene potsećaju da danas postoji i jedan *bestidniji* oblik protestantizma: dvorskih propovednika i antisemitskih spekulanta: ali još nije niko ustvrdio da nad tim vodama »lebdi« kakav bilo duh... To je samo nedostojniji, ali nikako ne shvatljiviji oblik hrišćanske vere...

Progres. — Da se samo ne varamo! Vreme juri napred — mi bismo hteli verovati da i sve što je u njemu juri napred ? da razvitak znači napredovanje... To je privid koji i najobazrivije vara. Ali devetnaesti vek nije nikakav progres prema šesnaestom: a nemački duh iz 1888 godine je nazadnjački prema nemačkom duhu od 1788... »Čovečanstvo« ne ide napred, ono čak i ne postoji. Opšti izgled svega nalik je na neku ogromnu eksperimentalnu radionicu, gde ponešto uspe u svima vekovima a bezbroj stvari ne uspeva, gde nedostaje svakog reda, logike, veze i obaveze. Kako se usuđujemo prevideti, da je trijumf hrišćanstva dekadentski pokret?... Da je nemačka reformacija povampirenje hrišćanskog varvarstva?... Da je revolucija uništila instinkt za veliku organizaciju društva?... Čovek ne pretstavlja nikakav progres prema životinji: kulturni mekušac je nedonošče u poređenju sa Arapinom ili Korzikancem: Kinez je uspeliiji tip, to će reći dugovečniji, od Evropljanina...

POSLEDNJA STOLEĆA

Sumornost i naginjanje pesimizmu po nužnosti prate doba prosvetljenosti. Oko 1770 godine zapazilo se opadanje veselosti; žene su sa onim svojim instinktom što uvek staje na stranu vrline, mislile da je tome kriv nemoral. Galiani je pogodio u centar. On citira Volterov stih:

Un monstre gai vaut mieux
Qu´ un sentimental ennuyeux.
(veselo čudovište vredi više od dosadnog sentimentalca).

Ako sada tvrdim da sam od Voltera i Galiania — koji je bio nešto mnogo dublje — odmakao za jedno dva veka u prosvetljenosti: koliko duboko onda mora da sam zapao u sumornost! I to je istina: i ja sam na vreme sa izvesnim žaljenjem pokazao obazrivost prema nemačkoj i hrišćanskoj tesnogradnosti i nedoslednosti Šopenhauerovog i čak Leopardijevog pesimizma i potražio najglavnije oblike (Azija). Ali da bih mogao podneti taj krajnji pesimizam (kako izbija ovde-onde u mome *Rođenju tragedije*), »bez boga i morala« sam

živeti, morao sam izmisliti protivsredstvo. Možda ja najbolje znam zašto se jedino čovek smeje: samo on toliko duboko pati, da je *morao* izmisliti smejanje. Kao što se može misliti, najnesrećnija i najmelanholičnija životinja jeste i najveselija.

92

U pogledu nemačke kulture ja sam uvek imao osećanje propadanja. To me je često činilo *nepravičnim* prema *čitavoj* evropskoj kulturi, jer sam je upoznao u propadanju. Nemci uvek dolaze docnije: oni uvek nose nešto u dubini, na primer:

Zavisnost od stranaca: na primer *Kant* — Ruso, sensualisti, Hjum, Svedenberg.

Šopenhauer — Indijanci i romantizam, Volter.

Vagner — francuski kult strašnoga i velike opere, *Pariz* i begstvo u prvobitno varvarstvo (brak sa sestrom).

Zakon onih koji kasaju za drugim (provincija za Parizom, Nemačka za Francuskom). Ali kako to da su baš *Nemci otkrili antički svet*: što se jedan instinkt jače razvija u toliko čoveka više vuče da se baci u suprotno.

Muzika je kraj.

93

Renesans i reformacija. — Šta *dokazuje* renesans? Da carstvo »individue« može biti samo kratka veka. Rasipanje je odveć veliko: ne postoji čak ni mogućnost za sticanje, kapitalisanje i iscrpelost prati u stopu. To su vremena kada se sve rasipa, kad se rasipa i sama snaga s kojom se stiče, kapitalizuje, gomila bogatstvo na bogatstvo... Čak i protivnici takvih pokreta osećaju se prinuđeni na besmisleno rasipanje snage; i oni se ubrzo iscrpljuju, troše, venu.

U reformaciji imamo divljačnu i plebejsku suprotnost talijanskom renesansu, poniklu iz srodnih nagona, samo što su se u zaostalom i vulgarnom ostalom Severu morali obući u religiozno ruho — tamo se pojam o višem životu nije još oslobodio pojma o religioznom životu.

I u reformaciji individua teži slobodi; »svaki sam sebi sveštenik« jeste isto tako samo formula za raspojasanost naravi. Vaistinu bila je dovoljna jedna reč — »evanđeljska sloboda« — i svi instinkti, koji su imali razloga da ostanu skriveni pohrlili su kao divlji psi, najbrutalnije potrebe odjednom su dobile hrabrost da se pokažu, sve se činilo opravdano... Izbegavalo se da se bliže odredi vrsta slobode na koju se mislilo, nego su se rađe zatvarale oči pred sobom. Ali to što su se oči držale zatvorene i usta penušila od sanjarskih govorancija, nije smetalo da se ruke dokopaju čega su se samo mogle dokopati, da trbuh postane bog »slobodnoga evanđelja«, da se u nezajažljivom besu pusti na volju svima strastima za osvetom i mržnjom...

To je trajalo neko vreme: posle je nastala iscrpelost sasvim slična onoj što je nastala na jugu Evrope; i ovde opet to je bila jedna prostačka vrsta iscrpelosti, neko opšte ruere in servitum... Nastao je neprilični vek Nemačke...

94

Viteštvo kao zadobiveni položaj moći: njegovo postepeno raspadanje (i delimičan prelaz u šire, buržoazijske sfere). Kod Larošfukoa nalazimo svest o specijalnim impulsima otmenosti po duši i hrišćanski pomračenu ocenu tih impulsa.

Produžetak hrišćanstva preko francuske revolucije. Zavodnik je Ruso: on ponovo oslobađa ženu, koja se otada uvek predstavlja sve interesantnijom — stradalnicom. Onda

dolaze robovi i gospođa Bičer-Stov. Onda sirotinja i radnici. Onda poročnici i bolesnici, sve se to stavlja u prvi red (čak da bi prema geniju stvorili raspoloženje kod naroda) od pre pet stotina godina nisu ga znali drukčije pretstaviti nego kao velikoga strastotrpca!). Onda dolazi prokletstvo pohote (Bodler i Šopenhauer); nepokolebljivo uverenje da je vlastoljublje najveći porok; savršeno uverenje da su moral i samopožrtvovanje istovetni; da je »sreća sviju« cilj dostojan da mu se teži (to jest carstvo nebesko Hristovo.) Mi smo na najboljem putu: nastalo je nebesko carstvo siromašnih duhom. — Među-stupnjevi: buržoa (kao posledica novobogatstva) i radnik (kao posledica mašine).

Poređenje grčke kulture i francuske iz doba Luja XIV. Nepokolebiva vera u sebe sama. Klasa materijalno obezbeđenih koja sebi pravi teškoće i pokazuje mnogo samosavlađivanja. Moć forme, volja da *sebe* čovek formira. »Sreća« priznata kao cilj. Mnogo sile i energije *iza* svih formalnosti. Uživanje u životu *koji se čini tako lak*. — *Grci* su se Francuzima činili kao *deca*.

TRI STOLEĆA

Njihova različita *osetljivost* najbolje bi se ovako izrazila:

Aristokratizam: Dekart, gospodstvo *razuma*, svedočanstvo suverenosti *volje*.

Feminizam: Ruso, gospodstvo *osećanja*, svedočanstvo suverenosti *čula*, izgubljen u laži.

Animalizam: Šopenhauer, gospodstvo *strasti*, svedočanstvo suverenosti *životinjskih instinkata*, pošteniji ali sumorniji.

Sedamnaesti vek je *aristokratski*, on zavodi red, prezire sve što je animalno, strog je prema srcu, »suh«, čak i bez »duševnosti« — Gemuet — nenemački, stran prirodnom i burlesknom, uopštava i svisoka gleda na prošlost, jer veruje u sebe. U osnovi on ima u sebi mnogo šta od ptice grabljivice, upražnjava isposništvo da bi ostao gospodar. To je vek *jake volje*; i vek jakih strasti.

Osamnaesti vek nalazi se u znaku *žene*, sanjari, duhovit je i plitak, ali mu je duh u službi željivosti srca, bez uzdržanosti u zadovoljstvima duha, podriva svaki autoritet; on je pijan, veseo, jasan, human, lažan pred samim sobom i u osnovi mnogo za preziranje, društven...

Devetnaesti vek je više *animalan*, podzeman, rugobniji, realističniji, plebejskiji, ali baš zato »bolji«, »časniji«, on se pregiba pred »stvarnošću« svake vrste, *istinitiji je*; ali je slabovoljan i sumoran, mutnih nagona i fatalistički. On niti se kloni niti pada ničice ni pred »razumom« ni pred »srcem«; on je potpuno uveren u gospodstvo strasti (Šopenhauer je to nazvao »voljom«: ali ništa nije karakterističnije za njegovu filozofiju od odsustva stvarnog *hotenja* u njoj). Čak je i moral sveden na instinkt (»sažaljenje«).

Ogist Kont je *produžetak osamnaestog veka* (gospodstvo srca nad glavom, senzualizam u teoriji saznanja, altruističke sanjarije).

Činjenica da danas *nauka* gospodari do te mere, svedoči kako se devetnaesti vek *emancipovao* gospodstva *ideala*. Tek izvesno odsustvo »potrebe« za željama omogućuje našu naučnu radoznalost i strogost — što je primer vrline kakve mi imamo...

Romantizam je *naknadni udarac* osamnaestog veka; neka vrsta nagomilane čežnje za njegovim sanjarenjem u velikom stilu (u stvari, dobrim delom pomešan sa farisejstvom i samoobmanom: želelo se da se pretstavi *jaka priroda, velika strast*).

Devetnaesti vek instinktivno istražuje *teorije* kojima bi opravdao svoje *fatalističko potčinjavanje sili fakata*. Hegelov uspeh protiv »osećajnosti« i romantičkog idealizma

počivao je na fatalističkoj tendenciji njegovog načina mišljenja, na njegovoj veri da viši razum ide zajedno s pobjedničkom stranom, na njegovom opravdanju postojeće »države« (mesto »čovečanstva« itd.) Za Šopenhauera mi smo nešto suludo i, u najboljem slučaju, mi odbacujemo sami sebe. Uspeh determinizma, geneološkog izvođenja *obaveza* koje su ranije važile kao apsolutne, učenje o sredini i prilagođavanju, svođenje volje na refleksne pokrete, odricanje volje kao stvarnog uzroka; tako da najzad nastaje pravo prekrštavanje: tako se malo bolje opaža da reč volja postaje slobodna da posluži za nešto drugo. Dalje teorije: učenje o *objektivnosti*, »bezvoljnom« posmatranju kao jedinom putu ka istini; pa i ka *lepoti* (tako isto i vera u »genija«, da bi se imalo pravo na *potčinjavanje*): mehanizam, proračunljiva utvrđenost i neizmenljivost mehaničkog procesa; takozvani »naturalizam«, eliminisanje subjekta koji bira, upravlja, tumači, kao principa —

Kant sa svojim »praktičnim umom«, sa svojim *moralnim fanatizmom* potpuno je u duhu osamnaestog veka; još potpuno izvan istoriskoga pokreta; bez ikakva saznanja o stvarnosti svoga vremena, na primer o revoluciji; netaknut grčkom filosofijom, fanatik pojma o dužnosti; sensualist sa potajnom sklonošću ka preteranom dogmatizmu.

Vraćanje Kantu u našem veku *znači vraćanje u osamnaesti vek*; ljudi traže da stvore sebi prava na *stare ideale* i stara sanjarenja — otuda teorija saznanja, koja »postavlja granice«, to jest dopušta da se pretstavi, ako se želi, nešto što leži *izvan domašaja razuma...*

Hegelov način mišljenja nije tako različit od Geteovog: valja čuti kako Gete govori o *Spinozi*, o volji za oboženjem svega i života, da bi se našao *mir* i *sreća* u kontemplaciji njihovoj; Hegel svuda traži razum — pred razumom se smemo *smiriti* i *biti krotki*. U Geteu nalazimo izvesnu vrstu fatalizma koji nas ne buni i ne raslabljava nego je skoro *radostan* i samopouzdan, koji teži da izvuče totalitet iz samoga sebe, u veri da jedino u totalitetu stvari sve izgleda opravdano i dobro i sve se iskupljuje.

96

Vek prosvećenosti — a za njim vek *sentimentalnosti*. U kojoj meri Šopenhauer spada pod »sentimentalnost«? (Hegel pod spiritualnost).

97

Sedamnaesti vek pati od čoveka kao od zbira protivrečnosti (»l'amas de contradictions«, kao što smo mi); on ide za tim da otkrije čoveka, da ga postavi u red, otkopa: dok osamnaesti vek gleda da zaboravi sve što zna o prirodi čoveka, da bi ga prilagodio svojoj utopiji. »Površno, blago, čovečno« — sanjari o »čoveku« —

Sedamnaesti vek gleda da utre tragove individue, da delo bude što je moguće više nalik na život. Osamnaesti vek teži da stvori *interesovanje za pisce* pomoću dela. Sedamnaesti vek traži u umetnosti umetnost, kulturu; osamnaesti vodi pomoću umetnosti propagandu za društvene i političke reforme.

»Utopiju«, »idealnog čoveka«, obožavanje prirode, sjetu u postavljanju sama sebe u centar pažnje, podređivanje propagandi društvenih ciljeva, šarlatanstvo — to nam je dao osamnaesti vek.

Stil sedamnaestog veka: *propre, exact et libre* (čist, tačan i slobodan).

Jaka individua, sama sebi dovoljna, ili koja žarko vapije Bogu — i ono nametanje i istraživanje modernih pisaca — to su *suprotnosti*. »Pokazivanje samog sebe« — kakav kontrast prema naučnicima iz Por-Rojala!

Alfieri je imao smisla za *veliki stil*.

Mržnja prema *burleski* (nedostojanstvenosti), *nedostatak smisla za prirodu* pripada sedamnaestom veku.

Protiv Rusoa. — Na žalost čovek nije više dovoljno zao; Rusovljevi protivnici koji kažu »čovek je divlja zver«, na žalost nemaju prava. Prokletstvo nije kvarež čoveka nego njegovo mekšanje i moralizovanje. U sferi, koju je Ruso najžučnije napadao, nalazila se još *relativno* jaka i uspela vrsta čoveka (čovek koji je imao još nenačete velike strasti: volju za moć, volju za uživanje, volju i sposobnost da zapoveda). Čovek osamnaestog veka mora se porediti sa čovekom renesansa (kaogod i sa čovekom sedamnaestog veka u Francuskoj), da bi se naslutilo o čemu se radi: Ruso je simptom samoprezira i uspaljene taštine — a to je obadvoje znak da nema volje koja je gospodar: on morališe i kao osvetoljubiv čovek traži uzrok svoje bede u *vladajućim* klasama.

Volter-Ruso. — Prirodno stanje je strašno, čovek je divlja zver; naša civilizacija ne nečuvan trijumf nad tom prirodom divlje zveri: — *tako je mislio Volter*. On je imao smisla za blagost, utančanost, duhovne radosti civilizovanog života; on je prezirao nedotupavost, čak i u ruhu vrline, i odsustvo delikatnosti i kod isposnika i kaluđera.

Moralno ništavilo čovekovo izgleda da je naročito zanimalo Rusoa; s rečima »nepravdan«, »svirep« mogu se najbolje raspaliti instinkti potištenih, koji se inače nalaze pod zabranom i u nemilosti: *tako da se njihova sopstvena savest opire svakoj buntovnoj želji*. Ti emancipatori pre svega traže jedno: da svojoj stranci dadu velike naglaske i stav *više prirode*.

Ruso: pravilo zasnovano na osećanju; priroda kao izvor pravde: čovek se usavršava po meri svoga *približenja prirodi* (po Volteru, po meri svoga *udaljenja od prirode*). Iste epohe jednom služe za dokaz napretka humanosti dok su drugom dokaz porasta nepravde i nejednakosti.

Volter, koji je još shvatao humanizam u smislu renesansa, kaogod i vrlinu (kao »višu kulturu«), bori se za stvar »honnetes gens« i »de la bonne compagnie«, za stvar ukusa, nauke, progressa i civilizacije.

Bitka je počela oko 1760 g.: sa jedne strane građanin Ženeve, sa druge gospodar od Ferneja. Tek otada Volter postaje čovek svoga veka, filosof, pobornik trpeljivosti i neverovanja (dotle je on bio samo bel esprit). Zavist i mržnja prema Rusovljevom uspjehu terali su ga napred, »u visinu«.

Pour »la canaille« un dieu rémunérateur et vengeur [Za ološ je potreban jedan Bog koji nagrađuje i koji se sveti.] — veli Volter.

Kritika oba stanovišta s gledišta *vrednosti civilizacije*. Volteru se čini da nema ničega lepšega od *pronaska društva*: nema većega cilja od toga da se ono održava i usavršava; poštenje i jeste u tome, da se poštuju društveni običaji: vrlina je poslušnost prema izvesnim nužnim »predrasudama« zarad održanja »društva«. *Kulturni misionar*, aristokrata, predstavnik pobedonosnih, vladajućih klasa i njihovih ocena vrednosti. Ali je Ruso ostao *plebejac* i kao književnik, što je bilo *nečuvano*; njegovo bestidno preziranje svega što nije on sâm.

Kod Rusoa su se najviše divili i *podražavali* onome što je u njemu bilo *bolesno* (Lord Bajron mu je srodan; i on je sebe navijao na otmene poze i osvetnički bes — što je znak prostaštva; docnije, kad mu je Venecija povratila ravnotežu, shvatio je da bezbrižnost *više olakšava* i bolje *godi*).

Uprkos svom poreklu Ruso se ponosi sobom; ali on biva van sebe kad ga potsete na

njegovo poreklo...

Kod Rusoa je bez sumnje bilo nekog *duševnog poremećaja* dok je Volter uživao neobično zdravlje i lakoću. *Osvetoljubivost bolesnoga*; periodi njegova ludila bili su i periodi preziranja ljudi i nepoverenja.

Odbrana *proviđenja* kod Rusoa (protiv Volterovog pesimizma): njemu je bio *potreban* Bog da bi mogao baciti anatemu na društvo i civilizaciju; sve je moralo biti dobro po sebi pošto ga je Bog stvorio; *samo je čovek iskvario čoveka*. »Dobar čovek« kao čedo prirode bio je čista fantazija; ali sa dogmom o njemu kao delu božjem postao je nešto verovatno i ne bez osnova.

Romantizam á la Ruso: strast (»suvereno pravo strasti«) »prirodnost«; čarolija ludila (ludost shvaćena kao veličina); besmislena sujeta slaboga; osvetoljubivost gomile kao *sudije* (»u politici su do pre stotinu godina uzimali bolesnika za vođu«).

101

Kant omogućuje Nemcima gnoseološki skepticizam Engleza:

1. Na taj način što je za nj zainteresovao moralne i religiozne potrebe Nemaca: kao što su iz istih razloga noviji akademičari iskoristili skepsu kao pripremu za platonizam (vide Avgustin); kao što je Paskal iskoristio čak i moralni skepticizam da bi probudio (»opravdao«) potrebu za verom;

2. Na taj način što ga je komplikovao i sholastički zapleo i tako ga učinio prijemljivijim nemačkom naučnom ukusu za formom (jer su Lok i Hjum bili odveć jasni i glasni, to će reći odveć »površni« prema nemačkom instinktu za vrednosti).

Kant: slab psiholog i znalac ljudske prirode; pravio je grube omaške u odnosu prema velikim istoriskim vrednostima (francuska revolucija); moralni fanatik á la Ruso; sa podzemnom strujom hrišćanskih vrednosti; dogmatičar skroz i skroz, ali mučen teškom dosadom zbog te sklonosti, do želje da je tiraniše, ali se i skepticizam brzo zamara; još netaknut dahom kosmopolitskog ukusa i antičke lepote... *Oklevalo i posrednik*, ništa originalno (kao što je *Lajbnic* između mehanizma i spiritualizma, kao što je *Gete* između ukusa osamnaestog veka i »istoriskoga smisla« [koji je u suštini smisao za egzotiku], kao što je *nemačka muzika* prelaz između francuske i talijanske muzike, kao što je Karlo Veliki *posredovao i gradio mostove* između imperium Romanum i nacionalizma — *oklevala* po preimućstvu).

102

U kojoj su meri *hrišćanska* stoleća sa njihovim pesimizmom bila *jača* od osamnaestog veka i odgovarala *tragičnom* dobu Grka?

Devetnaesti protiv osamnaestog veka. U čemu mu je naslednik; u čemu nazadak prema osamnaestom (manje »duha« i ukusa), u čemu pretstavlja progres prema njemu (sumorniji, realističniji, *jači*).

103

Šta znači to što imamo nešto zajedničko sa Campagna romana? I sa visokim planinama?

U jednom pismu gospodinu od Fontana od 1803 Šatobrijan daje prve utiske Campagna romana.

Pretsednik de Bros kaže za Campagna romana: »il fallait que Romulus fût ivre, quand il songea á bâtir une ville dans un terrain aussi laid« [»Romul je sigurno morao biti pijan kad je

sanjao da podigne grad na tako ružnom zemljištu«].

Ni Deklaro a nije nikako mario za Rim, on mu je ulevao strah. On je sanjao o Veneciji kao što je Šekspir, kao što je Bajron, kao što je Žorž Sandova. Isto tako nije mario Rim ni Teofil Gotije, kao god ni Rihard Vagner.

Lamartin ima reči za Sorent i Pozilipo —

Viktor Igo hvali Španiju, »parce que aucune autre nation n'a moins emprunté á l'antiquité, parce qu' elle n'a subi aucune influence classique« [»Jer nije ništa pozajmila od antičkog sveta, niti je pretrpela makakav klasičan uticaj«.].

104

Dva velika pokušaja koja su bila napravljena da se prevaziđe osamnaesti vek: *Napoleon*, time što je ponovo oživeo čoveka, vojnika i veliku borbu za moć — i imao ideju Evrope kao jedinstvene političke sile;

Gete, time što je imao ideju evropske kulture, koja bi se sastojala od celokupnoga nasleđa onoga što je čovečanstvo dotle *postiglo*.

Nemačka kultura devetnaestog veka izaziva nepoverenje — u muzici nedostaje *Gete* kao onaj puni elemenat što oslobađa i spaja.

105

Prevaga *muzike* kod romantičara tridesetih i četrdesetih godina prošloga veka. Delakroa. Engr, strastan muzičar (divljenje za Gluka, Hajdna, Betovena, Mocarta) rekao je svojim učenicima u Rimu: »Si je pouvais vous rendre tous musiciens, vous y gagneriez comme peintres« [»Kad bih vas mogao sve načiniti muzičarima, vi biste time dobili kao slikari«]; isto tako Oras Verne, koji je naročito voleo »Don Huana« (kao što svedoči Mendelson 1831 godine); isto tako Standal, koji kaže za sebe: »Combien de lieues ne ferais-je pas á pied, et á combien de jours de prison ne me soumettrais-je pas pour entendre *Don Juan* ou le *Matrimonio sergeto*; et je ne sais pour quelle autre chose je ferais cet effort« [»Ne znam koliko bih milja bio u stanju da pređem pešice i na koliko bih dana tamnice pristao samo da čujem *Don Huana* ili *Tajni brak* i ne znam za šta drugo bih učinio taj napor«].

Tada mu je bilo 56 godina.

Pozajmljeni oblici, na primer Brams kao tipični »epigon«, isto tako Mendelsonov prosveteni protestantizam (podražava se jedna ranija »duša«...)

Moralne i pesničke zamene kod Vagnera, jedna umetnost kao pomoćno sredstvo za nedostatke u drugima;

»Istoriski smisao«, nadahnuće pesmama, sagama;

Onaj tipični preobražaj, za koji je Gistav Flober među Francuzima i Rihard Vagner među Nemcima najbolji primer kako se romantička vera u ljubav i u budućnost menja u žudnju za nebićem, 1830 u 1850.

106

Zašto nemačka muzika dostiže vrhunac u vreme nemačkog romantizma? Zašto nema *Getea* u nemačkoj muzici? Koliko je naprotiv Šilera, ili tačnije, koliko je mnogo »Tekle« u Betovenu!

Šuman ima Ajhendorfa, Ulanda, Hajnea, Hofmana, Tika u sebi. Rihard Vagner ima slobodnog strelca, Hofmana, Grima, romantičnu sagu, mistični katolicizam instinkata, simbolizam, »slobodoumlje strasti« (Rusoov smer). *Holandanin lutalica* miriše na Francusku, gde je le ténébreux 1830 godine bio tip zavodnika.

Kult muzike, revolucionarnog romantizma oblika. Wagner *sintezira* romantizam, nemački i francuski —

107

S gledišta njegove vrednosti za Nemačku i nemačku kulturu samo, Rihard Wagner ostaje veliki znak pitanja, nemačka nedaća možda, u svakom slučaju sudbina: ali šta je s tim? Nije li on nešto mnogo više od prosto nemačkog događaja? Meni se šta više čini da on ničemu manje ne pripada nego Nemačkoj; ništa u Nemačkoj nije pripremiło njega, ceo njegov tip stoji prosto među Nemcima tuđ, čudnovat, neshvaćen, neshvatljiv. Ali ljudi paze da to ne odadu: za to su odveć dobrodušni, odveć jednostavni, odveć Nemci. »Credo quia absurdus est«: tako je nemački duh hteo da bude i u ovom slučaju — te zato u međuvremenu veruje u sve, u šta je Wagner hteo da mu se veruje. Nemačkom duhu je uvek nedostajalo utančanosti i sposobnosti za odgonetanje u psihološkim stvarima. Nalazeći se pod visokim pritiskom patriotskog zanosa i samooboženja, on danas deblja i grubi na naše oči: kako bi onda mogao da bude dorastao problemu Wagnera!

108

Nemci nisu još ništa, ali oni *postaju* nešto; prema tome oni nemaju još kulture, prema tome ne mogu još imati nikakve kulture! To je moj osnovni stav: kome to nije u volji neka se ljuti. Oni nisu još ništa: to jest, oni su svašta. Oni *postaju* nešto: to jest oni će jednom prestati da budu svašta. Ovo poslednje je u osnovi samo želja, jedva još nada; na sreću to je želja sa kojom se može živeti. Stvar volje, rada, discipline, odgoja, isto kaogod i znak nezadovoljstva, žudnje, oskudice, nelagodnosti, čak i ogorčenosti — ukratko rečeno mi Nemci *hoćemo* nešto od sebe što se od nas još nije htelo — hoćemo nešto *više!*

Da ovom »Nemcu, kakav još nije« pripada nešto bolje nego što je današnja nemačka »prosvećenost«; da se svi koji žele da postanu nešto bolje, moraju rasrditi kad tu primete zadovoljstvo, bestidnu raskomoćenost ili kađenje pred samim sobom: to je moj drugi osnovni stav, u odnosu prema kome tako isto nisam naučio nešto novo.

ZNACI PORASTA SNAGE

109

Osnovna teza: ima nečega degeneričnog u svemu što se odnosi na modernog čoveka, ali ispod tankog sloja bolesti leže znaci netaknute snage i duševne moći. *Isti uzroci koji izazivaju umanjenje vrednosti čoveka, potstiču jače i ređe ljude na veličinu.*

110

Opšti pogled: dvosmisleni karakter našeg modernog sveta — sasvim isti simptomi mogli bi se protumačiti i kao propadanje i kao jačina. I znaci jačine, postignute zrelosti mogli bi se na osnovu tradicionalnih (zaostalih) ocena osećanja pogrešno protumačiti kao slabost. Ukratko rečeno, osećanje, kao osećanje vrednosti, nije na visini vremena.

Uopšteno: svako osećanje vrednosti uvek je zaostalo, ono izražava uslove samoodržanja i napretka iz mnogo ranijeg vremena: ono se bori protiv novih životnih uslova, iz kojih nije samo izraslo i koje po nužnosti pogrešno shvata: ono smeta i pobuđuje podozrenje prema novom...

Problem devetnaestog veka. Iznaći da li njegova slaba i njegova jaka strana idu jedna s drugom? Da li su isečene iz istog komada? Da li različitosti njegovih ideala i njegove protivrečnosti uslovljavaju neki viši cilj: kao nešto više? Jer može biti da je *preduslov veličine* da u ovoj meri raste usred silne napetosti. Nezadovoljstvo, nihilizam *mogao bi biti dobar znak.*

Opšti pogled: Ustvari svako veliko rasteenje povlači za sobom naporedo isto tako ogromno *raspadanje* i *iščeznuće*: stradanje i simptomi propadanja pripadaju vremenima ogromnog progressa; svaki plodan i snažan pokret u čovečanstvu izazivao je uvek jednovremeno nihilistički pokret. Pod izvesnim uslovima pojava krajnjeg pesimizma i pravoga *nihilizma* mogla bi biti znak radikalnoga vrlo bitnoga rasteenja i prelaska čovečanstva u sasvim nove životne uslove. *To sam ja razumeo.*

A

Polazeći od potpuno smelega *ocene* našega današnjega čovečanstva: — ne smemo dopustiti da nas izgled stvari vara: ovo čovečanstvo je manje privlačno, ali ono daje sasvim druge garancije trajne snage, njegov tempo je lakši, ali mu je ritam bogatiji. *Zdravlje* se povećava, stvarni uslovi zdravoga tela se uviđaju i postepeno stvaraju, na »asketizam« se gleda sa ironijom. Bežanje od krajnosti, izvesno poverenje u »pravi put«, odsustvo sanjarenja; povremeno samouživljavanje u vrednosti uže vrste (kao što je »otadžbina«, kao što je »nauka« itd.).

Ali bi čitava slika još uvek bila *dvosmislena*: to bi moglo biti kretanje kojim se život ili *povećava* ili *opada*.

B

Vera u »progres« — u nižoj sferi inteligencije pojavljuje se kao znak napredovanja života: ali to je samoobmana;

u višoj sferi inteligencije kao znak *opadanja* života.

Opis simptoma.

Jedinstvo gledišta: neizvesnost u pogledu merila vrednosti.

Strah od jednoga opšteg »uzalud«.

Nihilizam.

Ustvari nama nije više tako nužno neko protivsredstvo protiv *prvog* nihilizma: život više nije toliko neizvesan, slučajan i besmislen u našoj Evropi. Danas više nije potrebno tako preterano *isticanje* vrednosti čoveka, vrednosti zla itd. Mi možemo da podnesemo značajno smanjenje te vrednosti i da trpimo mnogo besmislice i slučajnosti: zadobivena moć čoveku dopušta sada *popuštanje* u oruđima discipline, među kojima je moralno tumačenje sveta bilo najjače. »Bog« je odveć ekstremna hipoteza.

Ako išta pokazuje da naše civilizovanje pretstavlja istinski stvaran progres, to pokazuje činjenica što nam više nisu potrebne preterane suprotnosti, što nam suprotnosti nisu uopšte više potrebne...

Mi imamo prava na sve ono što je dosada najžešće *klevetano*.

Izvrtnje *reda u rang*. — Ti pobožni krivotvorci, sveštenici, postaju Čandala među nama: oni zauzimaju mesto šarlatana, nadrilekara, krivotvoraca, mađioničara: mi ih smatramo za kvaritelje volje, za velike klevetnike života i osvetoljupce i za buntovnike među zlosrećnicima. Od klase poslužitelja, Šudra, mi smo stvorili svoju srednju klasu, svoj »narod«, ono, od čega zavisi politička moć.

S druge strane, Čandala predašnjih vremena je gospodar: bogohulnici, imoralisti, svakojaki slobodnjaci, umetnici, Jevreji, svirači — u osnovi sve klase *rđave reputacije*.

Mi smo sebe uzvisili do *časnih* misli, još više, mi *određujemo* šta je čast na zemlji, »otmenost«... Mi smo svi danas *advokati života*. *Mi imoralisti* smo danas *najveća sila*: druge velike sile nas trebaju... Mi gradimo svet po svojoj slici i prilici.

Mi smo preneli pojam »Čandala« na *sveštenike*, *propovednike* i *učitelje drugoga sveta* i na *hrišćansko društvo*, koje je sa njima sraslo, zajedno sa onima koji su im istorodni, na pesimiste, nihiliste, romantičare, sažaljenja, zločince, poročne ljude u celu oblast gde se »Bog« zamišlja kao *spasitelj*...

Mi smo ponosni što više nismo prinuđeni da lažemo, da klevetamo i sumnjičimo život...

Progres devetnaestog veka prema osamnaestom (u suštini mi *dobri Evropljani* vodimo rat protiv osamnaestog veka):

1. »Vraćanje prirodi« sve odlučnije će imati da se shvati u obrnutom smislu od onoga u kome ga je Ruso razumeo; *dalje od idile i opere!*

2. Sve odlučnije antiidealistički, konkretniji, neustrašiviji, radniji, umereniji, nepoverljiviji prema naglim menama, *antirevolucionaran*;

3. Pitanje *zdravlja tela* sve se odlučnije postavlja na mesto *zdravlja »duše«*: poslednje se smatra kao stanje koje je posledica prvoga, a telesno zdravlje, u najmanju ruku, kao preduslov duševnoga zdravlja.

Ako se šta postiglo — postiglo se bezazlenije držanje prema čulima, radosniji i blagonaklonjeniji odnos prema čulnosti, više Geteovski; tako isto ponositije osećanje prema poznanju: tako da »čista budala« [Ove su reči aluzija na jedno lice iz Vagnerovog *Parsifala*] nailazi na malo vere.

Mi »*objektivni*«. — Ne otvara nam »sažaljenje« vrata za najudaljenije i najčudnije vrste života i kulture; nego naša pristupačnost i nepristrasnost, koja upravo ne »saučestvuje« nego naprotiv uživa u stotini stvari, koje su dotle pričinjavale bol (koje su nas vređale ili pogađale, ili činile neprijateljima ili ravnodušnima). Patnja u svima niansama sada nas zanima: zbog

toga mi nismo bolećiviji, makar nas patnja potresala do dna bića i dirala do suza: mi zbog toga prosto nismo postali milostiviji.

U ovoj *dobrovoljnoj* želji da gledamo svaku patnju i pogrešku mi smo jači i snažniji no što je bio osamnaesti vek; ona je dokaz porasta naše snage (mi smo se *približili* šesnaestom i sedamnaestom veku). Ali sasvim je pogrešno gledati na naš »romantizam« kao na dokaz naših »ulepšanih duša«. Mi hoćemo jače utiske, kao što ih hoće sva grublja vremena i narodni slojevi. (Ova se činjenica ne sme brkati sa potrebama nervno bolesnih i dekadentata; oni čeznu za biberom, pa čak i za svirepošću).

Mi svi tražimo stanja, u kojima smo *oslobođeni* buržoaskog a još više svešteničkog shvatanja morala (svaka knjiga koja nam miriše na popovštinu i teologiju stvara utisak nedotupavosti i bede dostojne sažaljenja). »Dobro društvo« je upravo ono koje ne zanima u suštini ništa što u buržoaskom društvu ne bi bilo zabranjeno i uživalo rđav glas: isto tako stoji s knjigama, s muzikom, s politikom, sa shvatanjem žene.

120

Uprošćenje čoveka u 19 veku (18 vek bio je vek elegancije, prefinjenosti i velikodušnih osećanja). — *Ne* »vraćanje prirodi«: jer nikada nije bilo prirodnoga čovečanstva. Stolastika neprirodnih i protivprirodnih vrednosti je pravilo, početak; čovek dolazi do prirode posle duge borbe, on se nikada njoj ne »vraća«... Priroda: to će reći, smeti nemoralan biti kao što je sama priroda.

Mi smo grublji, neposredniji, puniji ironije prema velikodušnim osećanjima, čak i kad im se podajemo.

Naše više *društvo*, sastavljeno od bogataša i materijalno obezbeđenih, *prirodnije* je: ljudi love jedan drugoga, polna ljubav je vrsta sporta u kome je brak i prepreka i draž; oni se zabavljaju i žive iznad uživanja; telesna preimućstva stavljaju se na prvo mesto, ljudi su radoznali i smeli.

Naše držanje prema *saznanju* je prirodnije, mi smo nevini u svojoj raspojasanosti duha, mi mrzimo patetične i svešteničke manire, mi uživamo u onome što je najstrožije zabranjeno, mi bi se jedva interesovali za saznanje kad bi se dosađivali stičući ga.

Naše držanje prema *moralu* je prirodnije. Principi su postali smešni; niko se više ne usuđuje da govori o svojoj »dužnosti« bez ironije. Ali se visoko ceni blagonaklono, milostivo raspoloženje (moral se vidi u instinktu a ostalo se prezire. Van toga ima samo još jedno dve stvari koje ulaze u pojam časti).

Naše držanje prema *politici* je prirodnije: mi vidimo probleme moći, jedne količine moći protiv druge količine moći. Mi ne verujemo da bi se moglo održati pravo koje ne počiva na sili: mi osećamo sva prava kao zavojevanja.

Naša ocena *velikih ljudi i stvari* prirodnija je: mi računamo strast kao preimućstvo, mi ne smatramo ništa velikim ako se pod tim ne podrazumeva i kakav veliki prestup; mi poimamo veličinu kao da ona nosi sa sobom stajanje po strani (van) morala.

Naše držanje prema *prirodi* prirodnije je: mi je više ne volimo zbog njene »bezgrešnosti«, »razuma«, »lepote«. Mi smo je divno pođavolili i poglupili. Ali mesto da je zbog toga preziremo, osećamo joj se bliži i srodniji. Ona *ne* pretenduje na vrlinu: i mi je zbog toga poštujemo.

Naše držanje prema *umetnosti* je prirodnije: mi ne zahtevamo od nje lepe, prazne laži itd.: u njoj vlada brutalan pozitivizam koji konstatuje stvari savršeno mirno.

Ukratko rečeno: ima znakova da se Evropljanin devetnaestoga veka manje stidi svojih instinkata; on je dosta otišao daleko u priznanju svoje bezuslovne prirodnosti, to će reći svoje nemoralnosti, *bez ogorčenosti*: on je, naprotiv, dovoljno jak da izdrži sam za sebe ovo gledište.

U nekim ušima ovo će zvučati kao da je kvarež uzeo maha: i izvesno je da se čovek nije približio onoj »prirodi« o kojoj *Ruso* govori, nego je napravio korak napred u civilizaciji, koje se *Ruso* užasavao. Mi smo *ojačali*, mi smo prišli bliže sedamnaestom veku, naročito ukusu koji je vladao krajem toga veka. (Dankur, Lesaž, Renjar).

121

Kultura protiv civilizacije. — Vrhunci kulture i civilizacije leže odvojeno: čovek se ne sme zvesti na kriv put u pitanju fundamentalne oprečnosti između kulture i civilizacije. S moralnog gledišta, velike epohe u istoriji kulture uvek su bile epohe kvareži; dok su sa druge strane epohe u kojima je čovek hotimično i silom ukroćavan kao zver (»civilizacija«) bile uvek epohe netrpeljivosti prema najduhovitijim i najodvažnijim ljudima. Civilizacija hoće nešto drugo nego kultura: može biti nešto obrnuto...

122

Na šta opominjem da se pazi: da se ne brkaju dekadentski instinkti s humanošću;
Da se ne brkaju *sredstva* koja neophodno vode *raspadu* civilizacije i *dekadenciji* sa kulturom;
Da se ne brka *raspojasanost*, načelo »laissez-aller«, s *voljom za moć* (ona je načelo suprotno *raspojasanosti*).

123

Nerešeni problemi koje ja ponova postavljam: problem civilizacije, borba između *Rusoa* i *Voltera* oko 1760. Čovek postaje dublji, nepoverljiviji, »nemoralniji«, jači, samopouzdaniji, i utoliko »*prirodniji*«: to je »progres«. Pritom se izdvajaju, preko neke vrste podele rada, slojevi koji nose više zla u sebi od pitomijih i blažih: tako da se opšte činjenice ne vide na prvi pogled... Znak je *jačine*, samodiscipline i čari jačine, što ti jači slojevi vladaju veštinom da za svoju veću moć zla stvore osećanje nečega višeg. Svaki »progres« povlači za sobom pretumačenje pojačanih elemenata u »dobre«.

124

Čoveku se mora povratiti *smelost* za prirodne instinkte —
Njegovo *potcenjivanje sebe sama* mora se uništiti (ne čoveka kao pojedinca, nego čoveka kao *prirode*...)
Suprotnosti se moraju izbaciti iz stvari, pošto je pojmljivo, da smo ih mi sami uneli u njih.
Društvene idiosinkrazije moraju se takođe iskoreniti iz života (prestup, kazna, pravda, poniženje, sloboda, ljubav itd.)

125

Socijalizam — kao do kraja smišljena *tiranija* najnižih i najglupljih, to jest površnih, zavidljivaca i glumaca na tri četvrtine, u stvari je logički zaključak »modernih ideja« i njihove latentne anarhičnosti: ali u mlakoj atmosferi demokratskog blagostanja paralisana je sposobnost za donošenje odluka ili čak za dolaženje do kraja. Ljudi prate, ali ne izvode zaključak. Zbog toga je socijalizam u celini beznadežno nakisela stvar: nema ničeg veselijeg nego posmatrati protivrečnosti između zatrovanih i očajnih lica današnjih socijalista — i kako

njihov stil otkriva! bedna i besmislena osećanja — i detinjaste sreće jaganjaca njihovih nada i želja. Pa ipak može na mnogim mestima u Evropi doći do tuče i prepada sa njihove strane: dvadeseti vek će verovatno doživeti potrese na više mesta, i Pariska komuna, koja je našla braniocima i advokate i u Nemačkoj, činiće se kao mali poremećaj stomaka u poređenju sa onim što će doći. Ali kako mu drago, biće uvek odveć mnogo imućnih ljudi da bi socijalizam ikada mogao značiti što više od epidemije jedne bolesti: a ti imućni ljudi su kao jedna duša jedne vere »čovjek mora imati nešto, da bi *bio* neko«. A to je najstariji i najzdraviji od svih instinkata: ja bih hteo da dodam »čovjek mora želeti, da ima više nego što ima, da bi *postao* nešto više«. Jer tako glasi nauka koju sam život propoveda svemu živom: moral razvitka. Imati i želeti da se više ima, jednom rečju, *porast* — to je sâm život. U socijalističkom učenju skriva se »volja za odricanjem života«, i to ne baš vešto; morali su biti neuspeli ljudi i rase koje su izmislile takvu nauku. Ustvari, ja bih želeo da se sa nekoliko velikih pokušaja dokaže, da u socijalističkom društvu život negira sebe sama, da sam sebi potseca žile. Zemlja je dovoljno velika i čovek je još dovoljno neiscrpljen za praktičnu lekciju ove vrste i svođenja do apsurdna — čak i ako bi se ona morala izvesti po cenu mnogih života, da mi se takva proba čini vredna. Zato opet socijalizam, kao nemiran crv pod osnovima jednoga društva koje je zapenušilo od gluposti, morao bi biti nešto korisno i spasonosno: on odlaže »mir na zemlji« i ceo proces mekšanja karaktera čoveka iz demokratske mase, on prinuđava Evropljane da sačuvaju što više duha, to jest lukavosti i obazrivosti, i sprečava ih da sasvim napuste muške i ratničke vrline, i da zadrže za sebe dovoljno duha, jasnosti, suhosti i hladnoće duha, on čuva Evropu za trenutak od feminističkog marazma koji joj preti.

126

Najpovoljnije prepreke i lekovi od moderizma:

1. opšta vojna obaveza s pravim ratovima, gde nema šale.
2. Nacionalna ograničenost (koja uprošćava i koncentriše).
3. Bolja ishrana (meso).
4. Veća čistoća i zdraviji stanovi.
5. Prevlađivanje fiziologije nad teologijom, moralom, ekonomijom i politikom.
6. Vojnička disciplina u traženju i vršenju svoje »dužnosti« (više nema pohvala...).

127

Ja se radujem militarističkom razvitku Evrope, kaogod i unutrašnjim anarhičnim prilikama: prošlo je doba mira i kineštva koje je Galiani prorekao devetnaestom veku. Lične muške sposobnosti, telesna sposobnost povraća svoju vrednost, ocene postaju više fizičke, ishrana sadrži sve više mesa. Naočiti ljudi postali su opet mogućni. Beskrvni licemeri (s mandarinima na čelu, kako je to Kont zamislio) iščezli su. Varvarin je dobio priznanje u svakome od nas, kaogod i divlja zver. I baš zbog toga filosofima će se dati bolja prilika. — Kant je kreštalica, nekada!

128

Još nisam našao nikakva razloga za obeshrabrenje. Ko je *zadobio* i čuva za sebe jaku volju, pored širokoga duha, ima sada bolju priliku nego ikada pre. Jer je u ovoj demokratskoj Evropi čovek postao vrlo plastičan materijal; ljudi koji lako uče, koji se lako prilagođavaju, sačinjavaju pravilo: tako se priprema tip iz stada, premda visoke inteligencije. Ko može da zapoveda, nalazi one, koji *moraju* slušati: ovde mislim na Napoleone i Bizmarka, na primer. Utakmica sa jakom i neinteligentnom voljom, koja sačinjava najveću prepreku, malena je. Ko

ne bi bio u stanju da poobara gospodu »objektivne« sa slabom voljom, kao što je Ranke i Renan!

129

Prosvećenost je sigurno sredstvo da čovek postane nesigurniji, slabovoljniji, da oseća više potrebe za pomoću i osloncem, jednom rečju da se u njemu razviju instinkti stada: zbog toga su se dosada svi veliki majstori u vladanju ljudima (Kongfuce u Kini, Rimaska Imperija, Napoleon, papstvo u vreme kad je mislilo na vlast a ne na svet), u kojima su dostigli svoj vrhunac gospodareći instinkti koji su dotle preovlašivali, služili i prosvećenošću, ili su joj bar puštali da caruje (kao pape iz doba renesansa). Samoobmana masa u tom pogledu, na primer u svakoj demokratiji, ima vrlo veliku vrednost: teži se za svim onim što umanjuje čoveka i što čini da se njim lakše upravlja kao za »progresom«!

130

Najviša pravičnost i blagost kao uslov *slabljenja*. (Novi zavet i prvobitna hrišćanska opština pokazuju se kao krajna glupost kod Engleza, Darvina, Volesa). Vaša pravda, vi viši ljudi, tera vas u opšte pravo glasa itd., vaša »čovečnost« u blagost prema zločinu i gluposti. *Vremenom* ćete na taj način dovesti glupost i naivnost do pobede: zadovoljstvo i glupost kao centar.

131

Bezbroj pojedinaca više vrste danas propadaju: ali ko se propasti spase, jak je kao đavo. Slično kao u doba renesansa.

132

Šta nas ovako *dobro Evropljane* odvaja od patriota? — U prvom redu mi smo ateisti i imoralisti, ali mi uz to pomažemo religije i morale instinkta stada: oni naime pripremaju jednu vrstu čoveka, koji jednom mora pasti u naše ruke, koji upravo *mora čeznuti* za našim rukama. Mi smo — s onu stranu dobra i zla — ali mi zahtevamo bezuslovno čuvanje morala stada.

Mi sebi zadržavamo pravo na mnogo vrsta filosofija koje je potrebno naučiti: pod izvesnim okolnostima, pesimističku filosofiju, kao malj; može biti da bi bio neophodan jedan evropski budizam.

Mi verovatno pomažemo razvitak i sazrevanje demokratskih tendencija: one stvaraju slabu volju. U »socijalizmu« mi gledamo žaoku, koja brani od udobnog života.

Stav prema narodima. Naše predilekcije; mi vodimo račun o rezultatima ukrštanja.

Nezavisan, imućan, jak: ironija prema »štampi« i njenoj kulturi. Naša briga, da naučni duhovi ne postanu literati. Mi preziremo svaku kulturu koja se meri čitanjem novina i pisanjem u njima.

od svih slučajnih stavova (slično Geteu, Standalu), svojih doživljaja mi pravimo bedem i podvlačimo ih, da bi mogli obmanuti o svojoj pozadini. Mi sami čekamo i čuvamo se da u njih unesemo svoje srce. Oni nam služe kao sklonište kakvo može biti potrebno putniku da se posluži, — ali se čuvamo da se u njima osećamo kod kuće.

Prema ostalim ljudima mi imamo preimućstvo u disciplini volje. Sva snaga ide na *razvitak silne volje*, jedne umetnosti koja nam dopušta nositi maske, jedne umetnosti razumevanja *s onu stranu* strasti (isto tako »nadevropski« misliti, za vreme).

Ovo služi kao naše pripremanje za postanak zakonodavaca budućnosti, gospodara

zemlje, u najmanju ruku naše dece.
Glavna pažnja na braku.

133

Dvadeseti vek. — Opat Galiani kaže na jednom mestu: »La prévoyance est la cause des guerriers actuelles de l' Europe. Si l'on voulait se donner la peine de ne rien prévoir, tout le monde serait tranquille, et je ne crois pas qu' on serait plus malheureux parce qu' on ne ferait pas la guerre« [»Predviđanje je uzrok današnjih ratova u Evropi. Kad se ljudi ne bi trudili da ništa predvide, ceo bi svet bio miran i ja ne verujem da bi ljudi bili nesrećniji kad ne bi ratovali«]. Pošto niukoliko ne delim neratoborne poglede svoga pokojnog prijatelja Galianija, ja se ninajmanje ne bojim reći nešto unapred da tako po mogućnosti na taj način kao mađioničar izazovem uzroke ratova.

Ogromno osveščavanje, posle užasnoga zemljotresa: s novim pitanjima.

134

Ovo je trenutak *velikoga podneva, strašnoga rasvita; moj pesimizam*: — velika polazna tačka.

I Osnovna protivrečnost između civilizacije i uzvišenja čovekova.

II Moralne procene vrednosti kao istorija laži i klevetničke veštine u službi jedne volje za moć (volje stada, koja se diže protiv volje jaćih ljudi).

III Uslovi, koji određuju svaki napredak kulture (omogućavanje *odabiranja* na račun gomile) jesu uslovi svakog napretka.

IV Mnogoznačajnost sveta kao pitanje sile koja vidi sve stvari s gledišta njihovoga napredovanja. Moralno — hrišćanske vrednosti kao pobuna robova i robovska lažljivost (protiv aristokratskih vrednosti antičkoga sveta).

Knjiga druga

KRITIKA NAJVIŠIH DOSADAŠNJIH VREDNOSTI

KRITIKA RELIGIJE

Ja ću tražiti da se vrati čoveku kao njegova svojina i njegova tvorevina sva lepota i uzvišenost koju smo pozajmili stvarnom i zamišljenom svetu: kao njegova najlepša apologija. Čovek kao pesnik, kao mislilac, kao bog, kao ljubav, kao moć. O, da kraljevske darežljivosti kojom je obasuo stvari da bi sebe *osiromašio* i osetio se bedan! Dosada je bila njegova najveća nesebičnost, što se divio i klanjao se i molio se i znao da od sebe sakrije, da je on bio taj koji je stvorio ono čemu se divio.

OKO POREKLA RELIGIJA

135

O Poreklu religije: — Kao što neobrazovan čovek danas veruje da je njegova ljutina razlog što se ljuti, da je njegov um uzrok njegove misli a duša njegovih osećanja, jednom rečju, kao što se masa psiholoških bića nepromišljeno postavlja kao uzrok: tako je čovek u još

naivnije doba iste pojave objašnjavao pomoću ličnih bića. Duševna stanja, koja su mu se činila neobična, nadmoćna i zanosna, on je sebi tumačio kao napast i mađiju neke ličnosti. (Tako hrišćanin, najdetinjastiji i najnazadniji tip čoveka u današnje doba, vezuje nadu, mir i osećanje »iskupljenja« za psihološko nadahnuće božje: njemu, koji je po prirodi stradalnik i uznemiren, stanja sreće, mira i predanosti čine se *strana* i kao da im treba objašnjenja). Kod inteligentnih, snažnih i jakih rasa, epileptičar je najvećim delom uzrok verovanju u postojanje neke *strane sile*, ali i svaka druga slična zavisnost kao što je, na primer držanje oduševljenog čoveka, pesnika, velikog zločinca, ili strasti, kao što su ljubav i osveta služila je izmišljanju natprirodnih sila. Izvesno se stanje konkretizira u jednu ličnost: pa se onda tvrdi da je ta ličnost uzrok toga stanja kada koga ono snađe. Drugim rečima: u psihološkom pojmu Boga, izvesno se stanje personificira kao uzrok, da bi moglo biti posledica.

Psihološka logika je sledeća: kada *osećanje moći* odjednom obuzme čoveka, što je slučaj kod svih velikih strasti, u njemu se javlja sumnja u pogledu njegove spostvene ličnosti: on se ne usuđuje da misli na sebe kao na uzrok toga neobičnog osećanja — nego određuje neku *jaču* ličnost, neko božanstvo, za ovaj slučaj.

Ukratko rečeno: poreklo religije leži u krajnjim osećanjima moći, koja kao *strana* obuzimaju iznenada čoveka: i kao što bolesnik, koji oseća da mu je druga noga neobično teška, zaključuje da mu neko drugi sedi na nozi, tako dovitljivi religiozni čovek, deli sebe na *više ličnosti*. Religija je primer »promene ličnosti«. Neka vrsta *straha i osećanja užasa* pred samim sobom... Ali je tako isto i osećanje neumerenoga zanosa i ushićenja. Među bolesnima, *osećanje zdravlja* dovoljno je da probudi veru u bliskost božju.

136

Rudimentarna psihologija religioznoga čoveka: — Sve su promene posledice; sve su posledice dejstva volje (nedostaje pojam »priroda«, »prirodni zakon«); sve posledice moraju imati uzročnika. Rudimentarna psihologija: čovek je sam uzrok samo onda kad zna da je nešto hteo.

Rezultat: stanja moći nameću čoveku osećanje, da im on nije uzrok, da nije odgovoran za njih: ona dolaze iako ih on nije hteo: prema tome, mi nismo njihovi prouzrokovači — : volja koja nije slobodna (to jest svest o promeni kod nas koju mi nismo hteli) zahteva tuđu volju.

Zaključak: čovek se nije usuđivao da sebi pripiše svoja jaka i neobična raspoloženja, nego ih je uvek shvatio kao »pasivna«, kao »nametnuta« spolja —: religija je proizvod *sumnje* u jedinstvo ličnosti, to je promena ličnosti —; ukoliko je čovek sve veliko i jako pojmi kao *natčovečansko*, kao nešto što dolazi van njega, utoliko se čovek umanjio — on je rastavio dve strane, jednu vrlo jadnu i slabačku i jednu vrlo jaku i neobičnu, u dve sfere, pa prvu nazvao »čovek«, a drugu »Bog«.

On je u svemu ostao takav; u vremenu moralne idiosinkrazije on svoja visoka i uzvišena moralna stanja nije tumačio kao plod svoje volje, kao »delo« ličnosti. Čak i hrišćanin deli svoju ličnost u dva dela, jedan sićušan i slab, koji naziva čovek, i drugi koji naziva Bog (iskupitelj, spasitelj) —

Religija je unizila pojam »čovek«; njen krajnji zaključak je da je sve dobro, veliko, istinito natčovečansko, i da se daruje samo kao milost božja...

137

Jedan način podizanja čoveka iz njegovog uniženja, koje je donelo sa sobom gubitak shvatanja da se visoka i jaka duševna stanja smatraju stranima, pretstavlja teorija srodstva. Ova se uzvišena i jaka stanja mogu u najmanju ruku protumačiti kao uticaj naših *predaka*; mi

smo pripadali jedni drugima, solidarno, mi rastemo u sopstvenim očima, upravljajući se prema nama poznatoj normi.

Pokušaj otmenih porodica da izjednače religiju sa svojim osećanjem ponosa. — Isto čine pesnici i vizionari; oni se osećaju ponosni što su bili dostojni i *izabrani* za takve svrhe — oni naročito podvlače da ne dolaze u obzir kao pojedinci, nego prosto kao zastupnici (Homer).

Čovek postepeno uzima u svoje ruke svoja uzvišena i gorda stanja, kaogod i svoje postupke i dela. Ranije se smatralo za najveću čast kad čovek odrekne sebi odgovornost za svoja najveća dela, nego ih pripiše Bogu. Volja koja nije slobodna pridavala je veću vrednost postupku: u ono vreme od Boga je načinjen uzrok dela...

138

Sveštenici su glumci nečega što je natčovečansko, čemu oni imaju dati verovatnoću, pa bili to ideali, bogovi ili spasitelji: u tome oni nalaze svoj poziv, to je smer njihovih instinkata; da bi to učinili što verovatnije, oni se moraju napregnuti što više mogu u veštini glumljenja da bi sličnost bila što veća; njihova glumačka pamet mora im pre svega pružiti *čistu savest*, pomoću koje se tek mogu uspešno zadobiti drugi da poveruju...

139

Sveštenik želi utvrditi uverenje da je on *najviši* tip čoveka, da on gospodari — i onima čak koji drže vlast u rukama, da je svetinja i nepodležan napadu — da je on *najveća sila* u društvu, koja se nikako ne može zameniti niti potceniti.

Sredstvo: samo je on *znalac*; on je samo *čovek od vrline*; samo on potpuno *sobom vlada*; samo je on bog u izvesnom smislu, i vraća se u božanstvo; samo je on posrednik između Boga i ostalih ljudi; Bog kažnjava svaku štetu, svaku pomisao uperenu protiv sveštenika.

Sredstvo: *istina* postoji. Postoji samo jedan način da se ona postigne: da se postane sveštenik. Sve što je dobro, u poretku stvari, u prirodi, u predanju, stoji u vezi sa mudrošću sveštenika. Sveta knjiga je njihovo delo. Cela je priroda izvođenje stavova iz nje. Nema nikakvoga drugoga izvora *dobra* sem sveštenika. Svaka druga vrsta odlike, na primer *ratnička*, različita je po rangu od sveštenečke.

Zaključak: ako je sveštenik *najviši* tip, onda *stupnjevi* njegovih vrlina moraju biti stepeni vrednosti ljudi. Studija, oslobođenje od materijalnih stvari, neaktivnost, nepomućenost, bestrasnost, svečanost; — tome suprotno: najniža vrsta čoveka.

Sveštenik je propovedao jednu vrstu morala, da bi ga smatrali *najvišim* tipom čoveka. On ima ideju o *suprotnom* tipu: čandalu. Praveći čandalu što prezrivijim, on pridaje izvesnu snagu kastama. Krajnji strah sveštenečki od sensualnosti potiče od shvatanja da je u tome najveća opasnost po *kaste* (to jest po red uopšte)... Svaka »slobodna tendencija« doslovice baca u prah zakon o braku —

140

Filosof kao evolucija *sveštenečkog* tipa: — on ima sveštenečko nasleđe u svojoj krvi; — i kao takmac prinuđen je da se bori istim oruđem kojim se bori sveštenik njegova vremena oko istoga; — on žudi za *najvišim autoritetom*.

Šta daje autoritet, kad se nema u rukama fizička sila (ni vojska, ni oružje...)? Kako se zadobija autoritet *nad onima* koji imaju i fizičku silu i autoritet? (Oni se takmiče u strahopoštovanju sa prinčevima, pobedonosnim zavojevačima i mudrim državicima.)

Oni to mogu činiti samo pobuđujući veru da u rukama imaju višu i jaču silu — *Boga*.

Ništa nije dovoljno jako: svima je potrebno posredništvo i služba sveštenika. Oni se postavljaju kao neophodni zastupnici... Za njihov opstanak potrebno je: 1) da se veruje u apsolutnu nadmoć njihovog Boga, da se veruje u *njihovoga Boga*; 2) da nema nikakvih drugih, nikakvih direktnih prilaza Bogu. — Drugi uslov tek stvara pojam »heterodoksije«, a prvi pojam »nevernika« (to jest čoveka koji veruje u drugoga boga).

141

Kritika svete laži. — Da je laž dopuštena u svete svrhe to je princip sviju sveštenečkih teorija — i cilj nam je na ovom mestu da utvrdimo do koje mere oni praktikuju ovo načelo.

Ali i filosofi, kad god su imali nameru da uzmu u svoje ruke vođstvo čovečanstva sa sveštenečkim zadnjim namerama, odmah su za sebe pridržavali i pravo na laž: Platon pre sviju. Ali najveličanstvenija od sviju laži je dvostruka laž, koju su razradili tipični arijski filosofi Vedante: dva sistema koji se isključuju u svima glavnim tačkama svojim, ali koji su opet zamenljivi, koji se dopunjuju i uzajamno objašnjavaju, kad su vaspitni ciljevi u pitanju. Laž jednoga ima da stvori stanje u kome istina drugoga jedino može postati razumljiva...

Dokle ide sveta laž sveštenika i filozofa? — Pitanje je ovde, kakvim se hipotezama oni služe u pogledu vaspitanja, i kakve su dogme prinuđeni da izmisle da bi opravdali svoje hipoteze?

Prvo: oni moraju imati na svojoj strani moć, autoritet, bezuslovnu verodostojnost.

Drugo: oni moraju imati u rukama ceo tok prirode, tako da se sve što dodiruje pojedinca javlja kao da je uslovljeno njihovim zakonom.

Treće: njihova sfera moći mora biti vrlo obimna, tako da ih ne mogu kontrolisati oni koji su im potčinjeni: da znaju kaznene propise života iza groba — »posle smrti« — kaogod i sredstva za put koji vodi blaženstvu.

Oni imaju da uklone pojam o prirodnom toku stvari: ali kako su to inteligentni i obazrivi ljudi, oni su u stanju *obećati* masu posledica, za koje oni prirodno kažu da su uslovljene molitvom ili tačnim vršenjem njihovoga zakona. Uz to oni mogu *propisati* veliki broj stvari koje su potpuno razumne — ali samo ne smeju ukazati na iskustvo, na empiriju kao na izvor svoje mudrosti, nego na otkrovljenje ili na plodove »vrlo surove pokajničke discipline«.

Sveta laž odnosi se, dakle, načelno: na *cilj* postupka (— prirodni cilj, razum, postao je nevidljiv: moralni cilj, izvršenje zakona, služenje Bogu javlja se kao cilj —); na *posledicu* postupka (— prirodna posledica tumači se kao natprirodna, i da bi bili na sigurnijem zemljištu, stavljaju se u izgled druge posledice, koje se ne mogu kontrolisati i koje su natprirodne).

Na taj način stvara se pojam *dobra* i *zla*, koji je potpuno nezavisan od prirodnih pojmova: »koristan«, »štetan«, »životodavni«, »štetan po život« — ukoliko je drugi jedan život izmišljen, on može štaviše postati *neprijatelj* prirodnoga pojma dobra i zla.

Na taj način stvara se naposletku čuveni pojam »savesti«: jedan unutrašnji glas, koji premda se čuje kod svakog postupka, ne meri vrednost postupka prema posledicama nego prema njihovom skladu odnosno neskladu sa »zakonom«.

Sveta laž je, dakle, izmislila: 1. *Boga* koji *kažnjava* i *nagrađuje*, koji se marljivo drži sveštenečkog zakonika, i koji naročito ne zaboravlja da ih pošalje u svet kao svoje glasnike i punomoćnike; — 2. *zagrobni život*, u kome tek velika kaznena mašina radi punom parom — radi čega je izmišljena *besmrtnost duše*; — 3. *savest* u čoveku, kao svest o tome da su dobro i zlo nepromenljivi — da sam Bog kroz njih govori, kad god su saveti savesti u skladu sa sveštenečkim propisima; — 4. *moral kao odricanje* svih prirodnih procesa, kao podređenost svih fenomena moralnom poretku, kao tumačenje svih fenomena kao posledice moralnog poretka stvari (to jest, pojma nagrade i kazne), kao jedina sila i jedini tvorac svih mena; — 5.

istina kao dana, otkrivena, i istovetna s učenjem sveštenika: kao uslov svega spasenja i sreće u ovom životu i onom.

Ukratko: čime se plaća za *moralnu* popravku? — Dezorganizacijom razuma, svodenjem svih motiva na strah i nadu (kaznu i nagradu); zavisnošću od starateljstva sveštenika i od formularne tačnosti, koja pretenduje da izražava božju volju; usađivanjem »svesti« koja stavlja lažnu *nauku* na mesto iskustva i opita: kao da je već unapred određeno sve što čovek ima ili nema činiti — nekom vrstom škopljenja istraživačkog i naprednog duha; — jednom rečju: najgorim *sakaćenjem* čoveka koje se može zamisliti, a pri tom se tvrdi da je to »dobri čovek«.

Ustvari ceo razum, celo nasleđe inteligencije, utančanosti, obazrivosti, koji su preduslov sveštenečkog zakona, proizvoljno se docnije svode na prost *mehanizam*, sklad sa zakonom postaje cilj za sebe, najviši cilj; *život više ne sadrži nikakve probleme*; — celo shvatanje sveta je uprljano *idejom kazne*; — sam život, usled toga što se *sveštenečki život* postavlja kao vrhunac savršenstva, pretvara se u klevetu i prljanje života; — pojam »Bog« pretstavlja okretanje od života; — istina se pretvara u *sveštenečku laž*, težnja za istinom u *izučavanje svetih knjiga*, u sredstvo *da se postane teolog...*

142

Kritika Zakonika Manu. — Cela knjiga počiva na svetoj laži. Je li blagostanje čovečanstva nadahnulo ceo ovaj sistem? Je li čovek, koji veruje u zainteresovanost svakog postupka, bio zainteresovan ili ne u uspeh ovog sistema? Šta je nadahnulo želju za popravljanjem čoveka? Otkuda je uzet pojam popravljanja?

Mi nalazimo jedan red, *sveštenečki*, koji sebe smatra najvišim uzorom, vrhuncem, najvišim izrazom tipa čoveka: prema sebi on određuje pojam »popravljanja«. On veruje u svoju nadmoćnost, on je hoće i na delu: uzrok svete laži je u *volji za moć...*

Vaspostavljanje vlasti: radi toga preovlađuju ideje koje daju sveštenicima najveću moć. Moć pomoću laži — obzirom na činjenicu da se nije imala fizička, vojnička... Laž kao dopuna moći — nov pojam »istine«.

Pogrešno je misliti da se ovde radi o nesvesnom i naivnom razvoju, o nekoj vrsti samoobmane. Fanatici nisu pronalazači tako iscrpnoga sistema tlačenja... Ovde je morala dejstvovati hladnokrvna smišljenost; ista onakva vrsta smišljenosti kakvu je pokazao Platon, kad je smišljao svoju »državu«. — »Ko hoće cilj mora hteti i sredstva«. — U pogledu ove političke maksime svi su zakonodavci bili načisto.

Mi imamo klasičan uzor, koji je specifično arijski: mi stoga možemo najdarovitiji i najsvesniji tip čoveka smatrati odgovornim za najsystematskiju laž koja je ikada bila izrečena... NJu su podržavali skoro svuda: *arijski uticaj* iskvario je ceo svet...

143

Danas se mnogo govori o *semitskom duhu Novoga zaveta*: ali ono što se tim zove jednostavno je sveštenečki duh — i u najčistijem primeru arijskog zakonika, u Manu, ova vrsta »semitizma«, to jest *sveštenečki duh*, gori je nego igde.

Razvitak jevrejske sveštenečke države nije originalan: oni su se upoznali sa shemom u Vavilonu: shema je arijska. Kad je docnije ona ponovo zagospodarila u Evropi, usled prevage germanske krvi, to je bilo u skladu s duhom *gospodareće rase*: veliki atavizam. Germanski srednji vek težio je za obnovom *arijskog kastinskog uređenja*.

Muhamedanstvo je opet naučilo od hrišćanstva: iskorišćenje »drugog sveta« kao oruđa kazne.

Shema jedne *nepromenljive zajednice*, sa sveštenicima na čelu — taj najraniji veliki

kulturni proizvod Azije u oblasti organizacije — prirodno je izazvala na razmišljanje i podražavanje u svakom pogledu. — Još Platon: ali pre svega Egipćani.

144

Morali i religije su glavna sredstva pomoću kojih se od čoveka može stvoriti ono što se želi: pod uslovom da se ima u izobilju stvaralačka snaga i da se sopstvena volja može nametnuti kroz dovoljno duge periode vremena.

145

Ako ko želi videti kako izgleda jedna *pozitivna* arijska religija, koja je proizvod *vladajuće klase*, neka čita Zakonik Manu (oboženje osećanja moći kod bramana: interesantno je da je ono poniklo u ratničkoj kasti, pa je posle preneseno na sveštenike).

Ako ko želi videti kako izgleda jedna *pozitivna* semitska religija, koja je proizvod vladajuće klase, neka čita Koran ili starije delove Starog zaveta. (Muhamedanstvo, kao religija za ljude, ima duboko preziranje prema sentimentalnosti i lažljivosti hrišćanstva... te religije za žene, kako ga oseća muhamedanstvo —.)

Ako ko želi videti kako izgleda jedna *negativna* semitska religija, koja je proizvod *potištenih* klasa, neka čita Novi zavet (koji je prema indisko-arijskim pojmovima *religija čandala*).

Ako ko želi videti kako izgleda jedna *negativna* arijska religija, koja je proizvod *gospodarećih klasa*, neka proučava budizam.

Sasvim je u skladu s prirodom stvari što nemamo religije *potištenih* arijskih rasa: jer je to protivrečnost: rasa gospodara ili gospodari ili ide dođavola.

146

Po sebi, jedna religija nema ništa s moralom: ali oba izdanka jevrejske religije *bitno* su moralne religije — koje propisuju pravila života i nateruju na poslušnost pomoću nagrade i kazne.

147

Paganski-hrišćanski. — *Pagansko* je pozitivno držanje prema prirodi, nevinost u prirodnosti, »prirodnost«. *Hrišćansko* je negativno držanje prema prirodi, osećanje nedostojanstvenosti prirodno, antagonizam prema prirodi.

»Nevin« je na primer Petronije: jedan hrišćanin, u poređenju sa ovim srećnim čovekom, izgubio je nevinost za svagda. Ali kako i hrišćansko stanje na kraju krajeva mora biti prirodno stanje, koje se samo ne sme tako shvatiti, izraz »hrišćansko« počinje značiti lažnu monetu psihološke interpretacije koja je uzdignuta do principa...

148

Hrišćanski sveštenik je od početka smrtni neprijatelj čulnosti: ne može se zamisliti veći kontrast negoli što je nevino i puno strahopoštovanja i svečano držanje, na primer, u najdostojanstvenijim ženskim kultovima u Atini u prisustvu polnih simbola. Akt rađanja je tajna u svima neasketskim religijama: neka vrsta simbola ostvarenja i tajanstvenoga smera budućnosti: preporoda, besmrtnosti.

Vera u nas same je najjači okov i najveća šiba — i *najjače krilo*. Da je hrišćanstvo proglasilo bezgrešnost čoveka za član vere — ljudi bi postali bogovi: tada bi se još moglo verovati.

Velika laž u istoriji: kao da je kvarenje neznaboštva pripremiло put hrišćanstvu! A upravo je to učinilo slabljenje i *moralizovanje* antičkog čoveka! Pretumačavanje prirodnih nagona u *porok* počelo je bilo već ranije!

Religije propadaju zbog vere u moral. Hrišćanska ideja moralnoga Boga je neodržljiva: otuda »ateizam« — kao da ne bi moglo biti nikakvih drugih bogova.

Tako isto propada *kultura* zbog vere u moral. Jer kad se otkriju nužni uslovi, koji joj jedino uslovljuju napredak, onda je više niko neće (budizam).

Fiziologija nihilističkih religija. — Skupa uzeto, nihilističke religije su *sistematizovane istorije bolesti* pod religiozno-moralnom nomenklaturom.

U paganskim kultovima vera se okreće oko tumačenja velikih *godišnjih doba*. U hrišćanskom kultu ona se okreće oko jednog kruga *paralitičkih pojava*...

Ova nihilistička religija skuplja sve dekadentne elemente i stvari slične vrste koje može naći u starini; na primer:

- a) *slabe i rđavo upućene* (otpatke staroga sveta; ono što je stari svet najžešće gurao od sebe);
- b) *preterano moralizovane* ljude i protivnike paganstva;
- v) *politički premorene* i ravnodušne (blazirane Rimljane...), denacionalizovane, koji ne znaju šta su;
- g) ljude presite samih sebe — koji bi rado učestvovali u kakvoj *podzemnoj zaveri* —

Buda protiv Hrista. — Među nihilističkim religijama potrebno je hrišćanstvo i budizam oštro razlikovati. *Budizam* izražava lepo veče, punu sladost i blagost — to je zahvalnost prema svemu što leži s druge strane; računajući tu i ono što nedostaje: gorčinu, razočarenje, srdžbu; najzad visoku duhovnu ljubav; on je ostavio za sobom prefinjenost filozofskih kontradikcija i odmara se od njih: premda od njih još ima svoju duhovnu slavu i sjaj sunčeva zalaska (on je ponikao iz najviših kasta).

Hrišćanstvo je dekadentski pokret sastavljen od svakojakih otpadaka i izmeta: ono ne izražava propast jedne rase nego je od početka konglomerat od svih morbidnih elemenata koji se uzajamno privlače i traže... Ono nije uslovljeno nacionalno, niti rasno: ono se obraća ugnjetanima na sve strane; ono nosi u sebi srdžbu protiv svega što je uspelo i što gospodari: njemu treba simbol koji pretstavlja prokletstvo svega što je uspelo i što gospodari... Ono se

protivi i svakom duhovnom pokretu, svakoj filosofiji: ono staje na stranu idiota i anatemiše duh. Mržnja protiv obdarenih, učenih, duhovno-nezavisnih: kod sviju njih ono podozreva uspeo život i duh gospodara.

155

U budizmu prevlađuje ova misao: »Sve strasti, sve što sačinjava strast, krv, vodi u delo« — do te mere budizam predočava zlo. Jer delatnost nema nikakva smisla, ona nas samo veže za život: međutim, ceo život nema nikakva smisla. Zlo je nagon za nečim nelogičnim: za primanjem sredstava za čiji se cilj odbacuje. Pošto se traži put u nebiće, gleda se sa užasom na sve emocionalne pobude. Na primer: nikada se ne sveti! nikada ne budi neprijatelj! — Hedonizam premorenih nalazi ovde svoj najviši izraz. Ništa nije jednom budisti dalje od jevrejskog fanatizma jednog Pavla. Ništa nije u većoj suprotnosti sa njegovim instinktom negoli ova napetost, plamen religioznoga čoveka, a iznad svega onaj oblik čulnosti koji je hrišćanstvo osveštalo imenom »ljubav«. Uz to, obrazovani i intelektualno viši redovi nalaze u budizmu sebi odgovor: rasa zamorena i prečišćena vekovima filozofskih prepiraka, ali koja nije *ispod svih kultura*, kao što su slojevi iz kojih je hrišćanstvo poniklo...

U budističkom idealu postoji i oslobođenje od dobra i zla kao nešto bitno: u njemu je izveden vrlo utančan sistem s onu stranu morala, koji se poklapa sa suštinom savršenstva — pod pretpostavkom da su i dobra dela potrebna samo privremeno, jednostavno kao sredstva, to jest za oslobođenje od svake akcije.

156

Vrlo je čudnovato videti kako se jedna *nihilistička* religija, kao što je hrišćanstvo, koje je poteklo i odgovara staračkom i oronulom narodu, koji je preživeo sve jake instinkte, korak po korak prenosi u druge sredine, kako najzad ulazi u mlade narode, koji *još nisu ni živeli!* Varvarima, Germancima propoveda se jedno sutonsko, večernje, bukoličko blaženstvo! Koliko se sve to moralo najpre germanizirati, varvarizirati! Onima koji su snevali o Valhali: — koji su svu sreću polagali u rat! — propoveda se jedna nadnacionalna religija usred haosa, kad još nije bilo nijedne nacije...

157

Jedino sredstvo za opovrgavanje sveštenika i religije jeste uvek: pokazati da njihove zablude nisu više *blagotvorne* — da one više štete, jednom rečju da se više ne može održati njihov sopstveni »dokaz sile«...

ZA ISTORIJU HRIŠĆANSTVA

158

Hrišćanstvo kao *istoriska stvarnost* ne treba da se brka sa korenom na koji potseća njegovo ime. Drugi korenovi iz kojih je poniklo mnogo zu važniji. Neverovatna je zloupotreba što se takve pojave kao što je »hrišćanska crkva«, »hrišćanska vera« i »hrišćanski život« označavaju onim svetim imenom. Šta je Hristos *odbacio?* — Sve što se danas hrišćanskim naziva.

159

Celo hrišćansko učenje o tome šta treba verovati, cela hrišćanska »istina« baš je suprotna onome što je izazvalo pojavu hrišćanskog pokreta.

Ono baš što je hrišćansko u *crkvenom* smislu — *antihrišćansko* je od samog početka: stvari i lica na mesto simbola, istorija na mesto večitih fakata, formule, obredi, dogme na mesto vođenja života. Hrišćanska je potpuna ravnodušnost prema dogmama, kultu, sveštenicima, crkvi, teologiji.

Upražnjavanje hrišćanstva nije nikakva fantazija, kao što nije ni upražnjavanje budizma: to je sredstvo za dostizanje sreće...

160

Isus ide pravo glavnoj stvari, »carstvu božjem« u srcu, i ne nalazi *sredstva* za to u jevrejskoj crkvi; on čak ni u šta ne računa stvarnost judejstva (njegovu potrebu da se održi); njega se tiče samo unutrašnji čovek.

Tako isto on malo uzima u obzir sve grube formule u odnosu sa Bogom: on se protivi čitavom učenju o pokajanju i iskupljenju; on ukazuje kako čovek treba da živi, da se oseća »obožen« — i kako se kajanjem i pokajništvom ne može postići takav život: njegovo je glavno stanovište da se »greh ne računa ni u šta«.

Greh, kajanje, oprostaj — sve to ne pripada Hristu... to je judaizam koji se tu umešao, ili paganizam.

161

Carstvo nebesko je stanje srca (za decu je kazano »jer je njihovo carstvo nebesko«): to nije ništa što bi bilo nadzemaljsko. Carstvo božje ne »dolazi« hronološki ili istoriski, ne prema kalendaru; kao nešto što je tu bilo rečenoga dana, a pre toga nije ga bilo: to je »promena osećanja u pojedincu«, nešto što uvek može doći i uvek ga može još tu ne biti...

162

Razbojnik na krstu: — kada sâm razbojnik koji podnosi tešku smrt kaže: »Ovako kako ovaj Isus strada i umire, bez pogovora i bez bune ili neprijateljstva, dobroćudno, pokorno, tako jedino valja mreti«, on time usvaja evanđelje: i time *je u raju*...

163

Isus zapoveda: ne opiri se ni delom, ni srcem onome koji ti zlo čini.

Ne sme se priznati nikakav razlog za odvajanje od žene.

Ne sme se praviti nikakva razlika između stranca i svojih zemljaka, tuđina i sunarodnika.

Ne sme se srditi ni protiv koga, niti se ko sme omalovažavati. Dajte milostinju tajno. Ne sme se želiti bogatstvo. Ne sme se kleti. Ne sme se suditi. Valja se miriti, valja praštati. Ne molite se javno.

»Blaženstvo« nije ništa obećano: ono je tu, kad čovek tako i tako živi i radi.

164

Pozniji dodaci. — Čitav proročki i čudotvorački stav, srdžba, prizivanje Strašnoga suda, odvratno je kvarenje (na primer Evanđelje po Marku 6, 11: I ko vas ne primi... zaista vam kažem: lakše će biti Sodomu i Gomori itd.). »Smokva« (Evanđelje po Mateju 21, 18): I

ujutru vraćajući se u grad ogladne. I ugledavši smokvu jednu kraj puta dođe k njoj, i ne nađe ništa na njoj do lišće samo i reče joj: da nikada na tebi ne bude roda do veka. I odmah usahnu smokva.

165

Na sasvim apsurdan način pomešalo se učenje o nagradi i kazni sa hrišćanstvom: tako je sve pokvareno.

Isto tako praksa prve borbene crkve, apostola Pavla i njegovo držanje pretstavlja se na sasvim lažan način kao da je takva *zapovest dana i kao da je unapred* tako utvrđeno...

Potonje veličanje stvarnoga života i učenja prvih hrišćana: kao da je sve tako bilo unapred *propisano* pa se samo *izvršilo*.

Čak i kod *ispunjenja proroštva*: šta se sve tu patvorilo i doterivalo!

166

Isus je suprotstavio pravi život, život uistini, običnom životu: ništa nije dalje od njega od nezgrapne besmislice o »većitom Petru«, većitom ličnom životu. On se baš bori protiv preterane važnosti »ličnosti«: kako može hteti da nju ovekoveči?

On se tako isto bori protiv hijerarhije u zajednici; on ne obećava nikakvu srazmeru nagrade prema zaslugama: kako je on mogao misliti na kaznu i nagradu posle smrti!

167

Hrišćanstvo je naivan pokušaj stvaranja budističkog pokreta za mir, koji potiče iz samog ognjišta osvetoljubivosti masa... ali koji je Pavle preokrenuo u pagansku misteriju, koja je najzad naučila sporazumeti se s celom *državnom organizacijom*... i vodi ratove, osuđuje, baca na muke, proklinje, muči.

Pavle polazi od potrebe za misterijom kod velike mase religiozno nastrojene: on traži žrtvu, krvavu fantazmagoriju, koja bi izdržala borbu sa slikama iz mističkih verovanja: Bog na krstu, pijeње krvi, mističko ujedinjenje sa »žrtvom«.

On traži *drugi život* (blaženi, iskupljeni drugi život pojedinačne duše) da dovede kao vaskrsenje u uzročnu vezu sa onom *žrtvom* (po ugledu na Dionisa, Mitru, Ozirisa).

Njemu je potrebno da pojam o *grehu* i *zločinu* satvi u prvi red, ne nov način života (kao što je to sam Isus pokazao i učio) nego novi kult, novu veru u čudesan preobražaj (»iskupljenje« verom).

On je razumeo *veliku potrebu paganskog sveta* i načinio sasvim proizvoljan izbor iz fakata Hristova života i smrti, sve iznova podvukao, svuda promenio težište... on je načelno *pretvorio ni u šta* prvobitno hrišćanstvo...

Zahvaljujući Pavlu, atentat na *sveštenike* i *teologe* završio se jednim novim sveštenstvom i teologijom — jednom novom vladajućom klasom, pa i *crkvom*.

Atentat na preterano precenjivanje vrednosti »ličnosti« završio se verom u »*večnu ličnost*«, u brigu za »večno spasenje«... u najparadoksalnije preterivanje u individualnom egoizmu.

To je *humor* ove stvari, tragični humor: Pavle je vaspоставio u velikim dimenzijama ono što je Hristos poništio svojim životom. Naposletku, kad je crkva bila gotova, ona sankcioniše čak i postojanje države.

168

Crkva je upravo ono protiv čega je propovedao Isus — i protiv čega je učio svoje učenike da se bore.

169

Bog koji je umro za naše grehe; spasenje verom; vaskrsenje posle smrti — sve je to lažna moneta samoga hrišćanstva, za koju se Pavle mora smatrati odgovornim.

Uzoran život sastoji se u ljubavi i smirenosti, u punoći srca, koja ne isključuje čak ni one poslednje; u formalnom odricanju od svojih prava na odbranu, na pobedu u smislu ličnog trijumfa, u veri u blaženstvo ovde, na zemlji, uprkos nevolji, otporu i smrti; u opraštanju i odsustvu srdžbe, preziranja; u netraženju nagrade; u odbijanju biti vezan za ma koga; duhovno i intelektualno ne pripadati nikome; vrlo ponosan život pod vlašću volje za životom služenja drugima i siromaštva.

Pošto je crkva prihvatila čitavu *hrišćansku praksu*, naročito život u državi, oni vrstu života protiv koje se Isus borio i koju je osudio, morala je staviti smisao hrišćanstva u nešto drugo: u veru u neverovatne stvari, u ceremonial koji se sastoji od molitava, službi, praznika itd. Pojmovi »greh«, »oproštaj«, »kazna«, »nagrada« — sve ono ustvari što nije imalo ništa zajedničko, i čega nije bilo u prvom hrišćanstvu — sada dolazi u prvi red.

To je strahovita papazjanija od grčke filosofije i judejstva; asketizam; neprekidno suđenje i osuđivanje; određivanje ranga itd.

170

Hrišćanstvo je od samog početka prevratilo simbole u grubu stvarnost:

1. Antiteza »pravi život« i »lažan život« prevaćena je u »život na zemlji« i »život za grobom«.

2. Pojam »večni život« nasuprot ličnom životu, koji je prolazan, pretvoren je u »ličnu besmrtnost«.

3. Bratimljenje putem zajedničkoga jela i pića po jevrejsko-arapskom običaju protumačeno je kao »čudo transupstancijacije«.

4. »Vaskrsenje« — koje je imalo značiti ulazak u »pravi život«, u »novo rođenje« — postalo je istoriska mogućnost koja može nastati kada bilo posle smrti.

5. Učenje o sinu čovečjem kao »sinu božjem«, životni odnos između čoveka i Boga, pretvorilo se u »drugo lice božanstva« — koje se baš likvidira sinovljim odnosom svakoga, pa i najnižega čoveka, prema Bogu.

6. Spasenje verom (to jest da nema drugoga puta bogosinovstvu od života kakvom je Hristos učio) pretvorilo se u veru da postoji neki čudesni način plaćanja za grehe, koji se ne vrši preko čoveka nego preko dela Hristovog.

Radi toga svega »Hristos na krstu« morao se iznova protumačiti. Ova smrt ne bi po sebi svakako bila glavni događaj... ona je bila samo jedan znak više kako se treba držati prema vlastima i zakonima sveta — *ne protiviti se... U tome je bio uzor.*

171

Za psihologiju apostola Pavla. — Glavna činjenica je smrt Hristova. Ona se ima *protumačiti*. Da može biti istine i zablude u tumačenju, takvim ljudima nikada nije palo na um: jednoga dana dođe im na um jedna uzvišena mogućnost — »njegova smrt mogla bi značiti to i to« — i ona odmah postaje to! Jedna hipoteza dokazuje se uzvišenim žarom kojim zagreva svoga tvorca...

»Dokaz sile«: to jest, jedna misao dokazuje se svojim posledicama (»po plodovima

njihovim«, kako to biblija naivno kaže); ono što oduševljava *mora biti istinito* — ono za što čovek lije svoju krv *mora biti istinito* —

Svuda se ovde neočekivano osećanje moći, koje jedna misao pobudi u onome čiji je proizvod, pripisuje samoj misli u vrednost: — i kako se ne zna za drugi način izražavanja poštovanja prema jednoj misli, nego da se nazove istinskom, prvi atribut koji joj se pridaje jeste da je istinita... Kako bi inače mogla uticati? NJu je zamislila neka sila: kad ne bi bila istinita, ne bi mogla imati dejstva... Zato se misao shvata kao *nadahnutu*: uticaj koji ona vrši ima nešto od sile demonskog uticaja —

Misao kojoj se jedan takav dekadent nije mogao opreti i pred kojom je pao »dokazuj se« na taj način kao istinita !!!

Svi ti sveti epileptičari i vidovnjaci nisu imali ni hiljaditi deo onoga poštenja u samokritici s kojim danas jedan filolog čita jedan tekst, ili ispituje istonitost jednog istoriskog događaja... U poređenju s nama to su moralni kreteni...

172

Da nije glavno *da li je nešto istina*, nego kako *dejavuje* —: to je potpuno odsustvo *intelektualnog poštenja*. Sve je dobro, laž, kleveta, bestidno nameštanje, kada služi da se stepen toplote popne dotle da se »veruje« —

Prava škola za *učenje sredstava* kojima se navodi na verovanje: načelno *preziranje* sfera iz kojih bi mogla doći protivrečnost (— razuma, filosofije i mudrosti, nepoverenja, obazrivosti); bestidno hvaljenje i veličanje učenja sa stalnim pozivanjem na to kako ga je Bog dao — kako apostol ne znači ništa — kako se tu nema ništa kritikovati, nego se samo ima verovati, primiti; kako je neobična milost i sreća primiti takvo učenje o spasenju; kako to učenje treba primiti sa osećanjem najdublje zahvalnosti i smernosti...

Stalno se pravi račun od žeđi za osvetom koju oni što su dole osećaju prema svemu što je gore: da prime ovo učenje njih mami činjenica što im se ono prikazuje kao suprotnost mudrosti ovoga sveta, moći sveta. Ono ubeđuje ispale iz društvenih redova i pastorčad života svake vrste; ono obećava blaženstvo, dobit, privilegiju najbeznačajnijim i najsmernijim; ono fanatizuje siromašne, male, luckaste glave do besmislene sujete da su tobož *oni* smisao i so zemlje —

Sve to, još jednom, ne može se dovoljno prezirati. Mi uštedujemo sebi *kritiku učenja*; dovoljno je uočiti sredstva kojima se služi, da bismo znali s čim imamo posla. Ono se složilo s vrlinom, ono je bestidno prisvojilo samo sebi svu *očaravajuću silu vrline*... Ono se složilo sa moću paradoksa, sa potrebom starih civilizacija za biberom i besmislicom; ono je zadivljavalo, podizalo protiv sebe, izazivalo na gonjenje i zlostavljanje —

Ono je ista vrsta *smišljenog ništavila* s kojim je jevrejsko sveštenstvo vaspustavilo svoju moć s kojim je i podignuta jevrejska crkva...

Valja razlikovati: 1. onu toplinu strasti »ljubavi« (koja počiva na bazi vatrene čulnosti); 2. potpunu *neotmenost* hrišćanstva: — stalno preterivanje i brbljivost; — nedostatak hladnokrvnoga duha i ironije; — nevojnički karakter svih instinkata; — sveštenečke predrasude protiv muškog ponosa, protiv čulnosti, nauka, umetnosti.

173

Pavle: traži moć protiv jevrejskih upravljača — njegov pokret je odveć slab... Obrtanje vrednosti pojma »Jevrejin«: »rasa« se stavlja ustranu —: ali to je značilo odricati *temelj*. »Mučenik«, »fanatik«, vrednost svake *jake vere*...

Hrišćanstvo je *forma raspada* staroga sveta na najnižem stupnju, tako da u prvi red dolaze najbolesniji i najnezdraviji slojevi i potrebe.

Prema tome, morali su *drugi* instinkti doći napred, da bi *stvorili* celinu, silu koja može braniti samu sebe — jednom rečju, bila je potrebna neka vrsta velike nevolje, kao što je bila ona iz koje su Jevreji izvukli svoj *instinkt za samoodržanjem*...

Za tu svrhu gonjenje hrišćana bilo je od neocenjive koristi — zajednica u opasnosti, obraćanje u masama kao jedino sredstvo da se učini kraj gonjenju pojedinaca (— pojam o »obraćanju« usled toga postaje mu što je moguće lakši —).

174

Hrišćansko-judejski život: tu osvetoljublje nije preovladalo. Tek su velika gonjenja mogla dotle doterati strasti — kako *žar ljubavi* tako isto i *oganj mržnje*.

Kad čovek vidi kako se njegovi najmiliji žrtvuju za njegovu veru, on postaje *agresivan*: za pobedu hrišćanstva ima se zahvaliti njegovim goniocima.

Asketizam nije specifično hrišćanski: to Šopenhauer nije razumeo. On urasta u hrišćanstvo: tamo gde bi postojao i bez njega.

Melanholično hrišćanstvo, mučenje i griža savesti, pretstavlja naročito svojstvo naročitoga zemljišta, u kome su hrišćanske vrednosti uhvatile koren: to nije samo hrišćanstvo. Hrišćanstvo je primilo u sebe sve vrste bolesti koje uspevaju na bolesnom zemljištu: moglo bi mu se jedino to zameriti što se nije umelo odupreti nikakvoj zarazi. Ali, u tome je baš njegova suština: hrišćanstvo je tip dekadencije.

175

Stvarnost na kojoj je hrišćanstvo bilo u stanju da sagradi svoju moć sastojala se od malih *jevrejskih porodica* rasutih po Imperiji, s njihovom toplinom, nežnošću i njihovom naročitom gotovošću da priteknu u pomoć jedan drugom, koja je nečuvana bila u celoj Rimskoj Imperiji i možda bila najnepojmljivija; s njihovom skrivenom i u smirenosti prikrivenoj gordosti što su »izabrani narod«, s njihovim iskrenim negiranjem bez zavisti svega što je gore i ima sjaj i moć. *Priznati to za moć*, smatrati to blaženo stanje za nešto što se može preneti na druge, što zavodi, što zarazno deluje i na pagance: u tome se sastojao genije apostola Pavla. Iskoristiti blago latentne energije i mudre sreće u svrhu »jedne jevrejske crkve slobodne veroispovesti« i celo jevrejsko iskustvo i veštinu samoodržanja zajednice, pod tuđom vlašću, i jevrejsku propagandu — to je on shvatio kao svoj zadatak. On je pronašao onu apsolutno nepolitičku *vrstu sitnih ljudi* koji su stajali postrani: s njihovom veštinom da se probiju i nametnu pomoću bezbroja stečenih vrlina, koje su udešen da predstavljaju jedini oblik vrline (»mere za samoodržanje i oruđe uspeha jedne određene vrste ljudi«).

Načelo ljubavi potiče iz male jevrejske zajednice: tu jedna vrlo strasna duša sija pod pepelom smernosti i bede: ona nije ni grčka, ni indiska, ni germanska. Himna ljubavi koju je Pavl napisao nije hrišćanska: to je jevrejski otsjaj večitoga plamena, koji je semitski. Ako je hrišćanstvo učinilo nešto bitno u psihološkom smislu, onda je to *povišenje temperature duše* kod onih hladnijih i otmenijih rasa koje su dotle stajale na čelu stvari, otkriće da najjadniji život može postati bogat i dragocen pomoću povišenja temperature duše...

Razume se po sebi da se takvo širenje ne može vršiti kod gospodarećih klasa: Jevrejima i hrišćanima njihovi rđavi maniri bili su smetnja — a duhovna jačina i strast odbijaju i izazivaju odvratnost kad ih prate rđavi maniri (— ja ih vidim kad čitam novi zavet). Bila je potrebna srodnost ovom tipu nižega sloja u niskosti i bedi da bi čovek mogao osećati neku privlačnost... Držanje prema Novom zavetu pretstavlja probu da li čovek ima u sebi što od *klasičnog ukusa* (poredi Tacita); ko se tu ne buni, ko tu ne oseća pošteno i duboko nešto od *foeda superstitio*, da se nalazi u prisustvu nečega od čega trže ruku da je ne uprlja: taj ne zna šta je antički duh. Čovek mora osećati prema »krstu« ono što je osećao Gete —

Reakcija malih ljudi: — ljubav pruža osećanje najveće moći. Valja pojmiti do koje mere ovde govori ne čovek uopšte, nego naročita vrsta čoveka.

»Mi smo božanski u ljubavi, mi postajemo "deca božja"; Bog nas ljubi i ne traži od nas ništa drugo sem ljubavi«; to jest: sav moral, poslušnost i delatnost ne pružaju ono osećanje moći i slobode koje pruža ljubav; — jedan čovek ne čini ništa zlo iz ljubavi, nego čini mnogo više negoli što bi činio iz poslušnosti i vrline.

Tu imamo blaženstvo stada, osećaj zajednice u velikim stvarima i u malim, živo osećanje jedinstva kao *zbir osećanja života*. Pomaganje, staranje, korisnost, stalno pobuđuju osećanje moći; vidan uspeh, izraz radosti podvlači osećanje moći; ni ponos tu ne manjka, nego se oseća kao zajednica, dom božji, kao »izabrani narod«.

Ustvari, čovek je još jedanput doživeo promenu ličnosti: ovaj put on je svoje osećanje ljubavi nazvao Bog. Čovek mora sebi naslikati buđenje toga osećanja; to je neka vrsta ekstaze, strani jezik, »evanđelje« — ova novina nije čoveku dopuštala da sebi pripiše ljubav —: on je mislio da ga Bog vodi i u njemu se životvori.

»Bog silazi među ljude«, bližnji se preobražava u Boga (ukoliko se na njega izliva osećaj ljubavi) *Isus je bližnji*, koji se u misli preobraća u uzrok koji pobuđuje osećanje moći, kao što se bližnji preobražava u božanstvo.

Verni su svesni da za vrlo mnogo toga imaju zahvaliti hrišćanstvu, pa iz toga izvode zaključak o visokoj vrednosti njegovog osnivača... Ovaj zaključak je lažan, ali je tipičan za verne. Objektivno posmatrano, *u prvom redu*, moguće je da se oni varaju u pogledu vrednosti onoga za što imaju zahvaliti hrišćanstvu: ubeđenja ne dokazuju ništa o stvari u koju je čovek ubeđen, a kod religija ona još pre izazivaju sumnju... *Drugo*, moguće je da dug hrišćanstvu nije samo dug njegovom osnivaču, nego čitavoj gotovoj građevini, celini, crkvi itd. Pojam »osnivač« je tako neodređen da može značiti samo slučajan povod za jedan pokret: lik osnivača je uveličavan srazmerno prema napredovanju crkve; ali čak i ovaj proces poštovanja dopušta zaključak da je kada bilo osnivač bio nešto vrlo nesigurno i neodređeno — u početku... Valja pomisliti kako olako Pavle tretira problem ličnosti Isusove, kako se skoro titra njime: neko: neko ko je umro, koga su opet videli posle smrti, neko koga su Jevreji predali da se na smrt osudi — sve je to samo tema: Pavl je napisao muziku za nju...

Osnivač jedne religije može biti beznačajan — palidrvce i ništa više.

Oko psihološkog problema hrišćanstva. — *Dinamika ostaje:* osvetoljubivost, narodna buna, pobuna zlosrećnika i zalutalih. (S budizmom drukče stoji: on se ne *rađa* iz *osvetoljublja*. On se protiv njega bori, jer ga nagoni na *delo*.)

Ova stranka mira shvata da je *odricanje od neprijateljstva u misli i delu* uslov samoodržanja i odlikovanja. U tome leži psihološka teškoća koja je smetala da se hrišćanstvo pojmi: nagon koji ga je stvorio prinuđava na borbu protiv sebe sama.

Samo kao *stranka mira i bezgrešnosti* ovaj ustanički pokret ima mogućnost da uspe: ona mora pobediti krajnom blagošću, ljupkošću, milokrvnošću, njen instinkt shvata to. —

Veština: sam nagon, čiji je ona izraz, odricati, osuditi, a rečju i delom stalno pokazivati nagon koji je njegova protivnost —

180

Tobožnja mladost. — Pogrešno je kad se zamišlja da se s hrišćanstvom jedan naivan i mlad narod digao protiv jedne stare kulture; postoji praznoverica da se izbili dublji izvori života iz tih najnižih narodnih slojeva, u kojima je hrišćanstvo izraslo i uhvatilo korena: ko smatra da je hrišćanstvo izraz oživele mladosti jednog naroda i obnovljene snage rase, ne razume ništa u psihologiji hrišćanskog duha: to je tipičan slučaj dekadencije, moralnog omekšavanja i histerije u jednoj zbrci stanovništva koje je izgubilo svaki cilj, premorilo se i bolesno je. To čudno društvo koje se sabralo oko ovog arhizavodnika mase naročito bi bilo na mestu u nekom ruskom romanu: sve nervne bolesti tu su se susrele... odsustvo zadataka, instinkt da je sve došlo do kraja, da se više ništa ne isplaćuj, uživanje u dulce far niente.

Moć i sigurnost u pogledu budućnosti kod jevrejskog instinkta, njegova čudovišna volja za životom i smrću leži u njegovim vladajućim klasama; slojevi koje je podiglo mlado hrišćanstvo najbolje se raspoznaju po iscrpljenosti njihovih instinkata. S jedne strane, oni su siti svega; s druge — oni su zadovoljni sobom, u sebi, za sebe.

181

Hrišćanstvo kao *emancipovano judejstvo* (kao što se domaća i rasna otmenost najzad emancipuje od svojih uslova i traži srodne elemente...).

1. Kao crkva (opština) na teritoriji države, kao nepolitička ustanova.

2. Kao život, odgoj, praksa, veština življenja.

3. Kao *religija greha* (greha protiv *Bogakao jedine* vrste greha, kao jedinog uzroka svega stradanja uopšte), sa sveopštim lekom od greha. Postoji samo greh protiv Boga; što se zgreši protiv čoveka, čovek ne sme suditi, niti tražiti račun, sem u božje ime. Isto tako sve zapovesti (ljubav): sve je vezano za Boga, i vrši se Boga radi prema ljudima. U tome leži velika mudrost (— život u velikoj skučenosti kakav vode Eskimi može se podneti samo ako su ljudi vrlo miroljubivi i puni obzira; judejsko-hrišćanska dogma uperena je protiv greha na dobro »grešnika« —).

182

Jevrejsko sveštenstvo znalo je da pretstavi kao *božju zapovest* i poslušnost prema božjoj zapovesti sve što mu je trebalo... isto tako sve što je služilo *održanju Izrailja i omogućavalo* da njegov život (na primer: veliki broj dela: obrezanje, prinošenje žrtve kao centar nacionalne svesti) uvede ne kao prirodu, nego kao »Boga«. — *Ovaj proces se nastavlja: u okviru judejstva*, gde se nije osećala potreba za »delima« (to će reći kao sredstvom za razlikovanje od drugih), mogla se zamisliti jedna sveštenečka vrsta ljudi koja se drži kao »otmena priroda« prema aristokratiji; jedno spontano sveštenstvo duše van kasta, koje sada ne pridaje vrednost »delima«, nego »mislina srca«, da bi što jače istaklo ono što mu je suprotno...

U osnovi opet se radilo o tome kako će se nametnuti jedna određena vrsta duše: isto tako kako će se izvesti *narodna buna* usred jednog sveštenečkog naroda — jedan pijetistički pokret odozdo (grešnici, carinici, žene, bolesni). Isus iz Nazareta bio je znak po kome su se *poznavali*. I opet, da bi verovali u sebe, potrebno im je bilo *teološko preobraženje*: njima ništa manje nije potrebno od »Sina božjeg«, da bi stvorili veru u sebe... I isto onako kao što je sveštenstvo patvorilo celu istoriju Izrailja, tako se još jednom ovde načinio pokušaj da se cela istorija čovečanstva *patvori* u cilju da se hrišćanstvo može pokazati kao najvažniji događaj u

njoj. Ovaj pokret mogao je ponići samo na zemljištu judejstva: čije je glavno delo bilo što je pobrkalo *prestup s nesrećom* i svelo sav *prestup na prestup* protiv Boga: hrišćanstvo je drugi stupanj moći svega toga.

183

Hrišćanski simbolizam zasniva se na *jevrejskom*, koji je već preobrazio *celu stvarnost* (istoriju, prirodu) u svetu neprirodnost i nestvarnost... koji više nije hteo da zna za pravu istoriju — koji se više nije interesovao za prirodni tok stvari —

184

Jevreji pokušavaju da se nametnu pošto su dve njihove kaste: ratnici i zemljoradnici, propale.

U ovom smislu oni su »obrezani«: oni imaju sveštenike i odmah do njih čandala... Kako lako kod njih dolazi do kidanja, do pobune čandala: poreklo hrišćanstva.

Usled toga što su oni ratnike znali samo kao svoje gospodare, oni su uneli u svoju religiju neprijateljstvo prema otmenima, prema plemenitima, prema moći, prema upravljačima —, oni su pesimisti iz srdžbe...

Na taj način oni su stvorili nov važan položaj: sveštenik na čelu čandala — protiv *otmenih klasa*...

Hrišćanstvo je izvuklo krajnji zaključak iz ovoga pokreta: i u jevrejskom sveštenstvu ono je osećalo kastu, privilegovane, otmene — zato je *zbrisalo sveštenika* —

Hrišćanin je čandala koji odbacuje sveštenika... čandala koji sam sebe iskupljuje...

Zbog toga je Francuska revolucija kći i sledbenica hrišćanstva... njen je instinkt uperen protiv kaste, protiv otmenih, protiv poslednjih privilegija —

185

»*Hrišćanski ideal*«: jevrejski vešto stavljen na pozornicu. *Osnovni psihološki nagoni*, njegova »priroda«:

pobuna protiv postojeće duhovne vlasti;

pokušaj da se od vrlina koje omogućuju *sreću najnižih* načini merilo svih vrednosti — da se to nazove *Bogom*: instinkt za samoodržanjem u slojevima s najmanje životne snage; apsolutno *uzdržavanje* od rata i otpor da se opravda idealom — tako isto poslušnost: ljubav jednoga prema drugom kao posledica ljubavi prema Bogu.

Majstorija: *odricati sve prirodne pobude* i obraćati ih u duhovni svet na nebu... potpuno iskoristiti *vrlinu i poštovanje vrline* za svoj račun i postepeno je *odreći* svemu nehrišćanskom.

186

Duboko preziranje što ga je antički svet, koji je još sačuvao svoju otmenost, ispoljavao prema hrišćanima pripada istoj kategoriji kojoj danas pripadaju instinktivna odvratnost prema Jevrejima: to je mržnja slobodnih i samosvesnih klasa protiv onih koji žele da se probiju i koji kombinuju nespretno držanje sa besmislenim samozadovoljstvom.

Novi zavet je jevanđelje jedne savršeno neotmene klase ljudi; njegovo polaganje prava na najviše vrednosti, upravo na svu vrednost, još i danas ima ustvari nešto što buni čoveka.

187

Kako malo predmet znači ! Duh je onaj koji oživljava ! Koliko okuženog i zagušljivog vazduha sred sveg uzbudljivog pričanja o »iskupljenju«, ljubavi, blaženstvu, veri, istini, »večnom životu«. Uzmimo samo u ruke jednu pravu *pagansku* knjigu pa je uporedimo s tim, na primer Petronija, gde ništa nije učinjeno, rečeno, željeno i cenjeno što po hrišćansko-hipokratskom merilu nije greh, pa čak i smrtni greh. Pa ipak kako je čovek srećan u čistom vazduhu, u nadmoćnosti duha, bržem koraku, oslobođenoj i preobilnoj snazi sigurnoj u budućnost! U celom Novom Zvetu nema ni jedne jedine šale: ali to je dosta za odbacivanje jedne knjige...

188

Duboko odsustvo dostojanstva s kojim se osuđuje sav život izvan hrišćanskoga: nije im dosta što misle nisko o svojim stvarnim protivnicima, njima ne treba ništa manje od opšteg klevetanja svega što nisu *oni* sami... Sa arogantnošću svetosti najbolje se slaže niska, lukava duša: svedočanstvo prvih hrišćana.

Budućnost: oni vode brigu da im se *dobro plati* za to... To je *najnečistija vrsta duha* što postoji. Ceo život Hristov tako je pretstavljen da potvrdi proroštva: on postupa tako da njima da za pravo...

189

Lažovsko tumačenje reči, držanja i stanja umirućih: strah od smrti, na primer, tu se brka iz osnova sa strahom »od onoga što će biti posle smrti«...

190

Hrišćani su učinili isto ono što i Jevreji. I oni su stavili svome učitelju u usta i utisnuli u njegov život ono što su osećali kao uslov svoga života i novinu. Isto tako oni su mu pripisali čitavu poslovičnu mudrost —: ukratko rečeno, oni su pretstavili svoj svakidani život i rad kao *poslušnost* i na taj način osveštali za svoju propagandu.

Od čega sve to zavisi, vidi se kod Pavla: to je nešto malo. Ostalo je obrazovanje tipa svetitelja od onoga što su sami smatrali svetim.

Celo »učenje o čudima«, zajedno s vaskrsenjem, posledica je samoveličanja hrišćanske opštine, koja je pripisala svome učitelju u većoj meri one osobine koje je pripisala sebi (ili, bolje rečeno, svoju snagu dovodila do njega...)

191

Hrišćani nikada nisu živeli onako kako im je Isus nalagao, i bestidna priča o »opravdanju verom« i njenom jedinstvenom i najvišem značaju samo je posledica odsustva hrabrosti i volje crkve da se prihvati *dela* koja je Isus zapovedao da se čine.

Budist se ponaša drukče negoli nebudist; *hrišćanin se ponaša kako se ponaša ceo svet* i ima jedno hrišćanstvo ceremonija i *raspoloženja*.

Duboka i prezrenja dostojna lažljivost hrišćanstva u Evropi —: mi smo doista postali prezrenje Arapa, Hindusa, Kineza... Neka svak čuje reči prvoga nemačkoga državnika o tome čime je upravo bila zauzeta Evropa za četrdeset godina... neka čuje jezik, licemerstvo dvorskog propovednika.

192

»Vera« ili »dela«? — Ali da se uz »dela«, uz naviku na određena dela, obrazuje jedno određeno shvatanje, ocena vrednosti i najzad *duh*, isto je tako prirodno kao što je neprirодно da »dela« slede iz jednostavne ocene vrednosti. Čovek se mora učiti, ne da pojača osećanje vrednosti, nego da dela; mora najpre nešto *moći*... Hrišćanski *diletantizam* Luterov. Vera je magareći most. Pozadina je pak u dubokom uverenju Lutera i njemu ravnih o njihovoj nesposobnosti za hrišćanska dela, jedna lična činjenica, prikrivena krajnjom sumnjom u to, nije li *svako* delo uopšte greh i od đavola: tako da vredost života pada na pojedinačna veoma napeta stanja *nedelanja* (molitva, izliv osećanja itd.). — Naposljetku imao bi on pravo: instinkti koji se ispoljuju u čitavom delanju reformatora najbrutalniji su od sviju što postoje. Samo u potpunom odvrćanju od sebe, u poniranju u ono što je *suprotno* njima, samo kao *iluziju* (»vera«) oni su mogli podneti život.

193

»Šta valja činiti, da bi smo verovali?« — apsurdno je pitanje. Nedostatak hrišćanstva jeste u tome što ono ne čini ništa što je Hristos zapovedio *da se čini*.
To je nizak život, ali gledan okom prezira.

194

Ulazak u istinski život — čovek spasava svoj lični život od smrti živeći opštim životom

195

Hrišćanstvo je postalo nešto u osnovi različito od onoga što je njegov osnivač hteo da ono bude. To je veliki antipaganski pokret starog doba, koji je formulisan pomoću života, učenja i »reči« osnivača hrišćanstva, ali savršeno proizvoljno protumačenih, prema jednom planu potpuno različitih potreba: preveden na jezik svih već postojećih *podzemnih religija* —

To je nastupanje pesimizma (dok je Isus hteo doneti mir i sreću jaganjaca): i to pesimizma slabih, nižih, patnika, potištenih.

NJegov je smrtni neprijatelj: 1) moć, u obliku karaktera, duha i ukusa; »svetovnost«; 2) klasična »sreća«, otmjena lakoća i skepticizam, veliki ponos, preterana rasipnost, i hladna samodovoljnost mudraca, grčka utančanost u držanju, u reči i formu. NJegov smrtni neprijatelj je *Grk i Rimljanin* podjednako.

Pokušaj antipaganstva da sebe postavi na filozofsku osnovu i omogući sebe: ono ide za dvosmislenim pojavama antičke kulture, u prvom redu za Platonom, tim anti-Helenom i Semitom po instinktu... Ono tako isto ide za stoicizmom, koji je u suštini delo Semita (— »dostojanstvo« shvaćeno kao strogost, zakon, vrlina kao veličina, lična odgovornost, autoritet, kao najveća lična vlast nad samim sobom — to je semitsko. Stoik je arapski šeik uvijen u grčku togu i grčke pojmove).

196

Hrišćanstvo samo nastavlja borbu koja se vodila protiv *klasičnog* ideala i *otmene* religije.

Ustvari, čitav je ovaj preobražaj u prilagođavanju potrebama i inteligenciji tadašnjih religioznih masa: onih masa koje su verovalе u Izidu, Mitru, Dionisa, »veliku mater«, i koje su od religije zahtevale: 1. nadu u drugi svet; 2. krvavu fantasmagoriju žrtvene životinje (misterija); 3. iskupiteljsko delo, svetu legendu; 4. asketizam, odricanje sveta, sujeverno

»očišćenje«; 5. hijerarhiju, vrstu obrazovanja zajednice. Ukratko rečeno: hrišćanstvo se svuda prilagođuje već ukorenjenom antipaganstvu, verovanjima protiv kojih se Epikur borio... tačnije rečeno, religijama *niže mase, žena, robova i prezrenih redova*.

Otuda su potekli sledeći nesporazumi:

1. besmrtnost ličnosti;
2. hipoteza o *drugom svetu*;
3. apsurd ideje o kazni i ispaštanju u centrima tumačenja života;
4. razboženje čoveka mesto njegovog oboženja, kopanje najdubljeg jaza koji jedino može premostiti čudo, padanje u prah i najveće preziranje samoga sebe;
5. ceo svet iskvarene imaginacije i bolesne strasti, umesto jednostavnog života punog ljubavi, umesto jedne budističke sreće dostižne na zemlji;
6. crkveni poredak sa sveštenstvom, teologijom, kultom, tajnama, jednom rečju sve ono protiv čega se *borio* Isus iz Nazareta;
7. *čudo* u svemu i svačemu, sujeverje: dok je međutim odlika judejstva i prvoga hrišćanstva što su *tuđi* čudu i relativno *racionalni*.

197

Psihološki preduslov: neznanje i nekulturnost, neznamaštvo koje je izgubilo svaki obraz: valja samo zamisliti ove svetitelje bez stida u Atini;

jevrejski instinkt o izabranom narodu: oni bez daljega prisvajaju sve vrline i ponašaju se prema ostalom svetu kao prema suprotnosti; dubok znak prostačke duše;

potpuno odsustvo stvarnih ciljeva, stvarnih zadataka, za koje bi bile potrebne i druge vrline sem bigotskih — država je preuzela na sebe taj posao: bestidni narod ponašao se uprkos tome kao da mu ona nije potrebna...

»Ako ne postanete kao deca — «: o kako smo daleko od ove psihološke naivnosti!

198

Osnivač hrišćanstva morao je mnogo ispaštati što se obratio najnižem sloju jevrejskog društva i inteligencije. Ona ga je shvatila prema duhu koji je razumela... Prava je sramota što se isfabrikovala istorija spasenja, lični bog, lični skupitelj, lična besmrtnost, i zadržalo sve sitničarstvo »ličnosti« i »istorije« iz učenja koje je odricalo svaku ličnu i istorisku stvarnost...

Legenda o spasenju mesto simboličkog sada i svagda, ovde i svuda; čudo mesto psihološkog simbola.

199

Ništa nije manje nevino od Novog zaveta. Znamo na kom je zemljištu izrastao. Ovaj narod, sa nesalomljivom voljom za afirmacijom, koji se, pošto je izgubio svaki uticaj na život i odavno izgubio svako pravo na život, ipak umeo probiti pomoću hipoteza koje su bile koliko neprirodne toliko imaginarne (kao izabrani narod, kao opština svetih, kao obećani narod, kao »crkva«): ovaj narod tako se vešto služio svetom lažju i sa »čistom savešću« do te mere da ne možemo biti odveć predostrožni, kad nam on propoveda moral. Kad se Jevreji pojavljuju kao oličenje bezgrešnosti, opasnost mora biti velika: kad čovek čita Novi zavet, mora uvek imati pri ruci svoju malu rezervu inteligencije, nepoverenja i pakosti.

Ljudi najnižega porekla, delom šljam, izmet ne samo iz dobrog društva, nego i iz društva dostojnog poštovanja, odrasli daleko od atmosfere kulture, bez discipline, bez znanja, bez trunke naslućivanja da može biti savesti u stvarima duha, upravo — Jevreji: instinktivno

vešti da izvuku korist i zavedu na krivi put čak i pomoću neznanja i svake sujeverne pretpostavke.

200

Ja smatram hrišćanstvo najfatalnijom i najzavodničijom lažju koje je ikada dosada bilo, onom velikom besvetom lažju: ja izvlačim izdanak i ogranke njegovog ideala iz svih mogućih naska, ja odbijam svaki kompromis i lažan odnos prema njemu — ja nagonim na rat s njim.

Moral sitnih ljudi kao mera stvari: to je najodvratnija degeneracija koju je kultura do sada pokazala. I ova vrsta ideala još visi nad čovečanstvom kao »Bog«!!

201

Ma kako skromnih zahteva bio čovek u pogledu intelektualne čistoće, ne može se otresti neiskazanoga osećanja nelagodnosti pri dodiru s Novim zavetom: jer beskrajna drskost sa kojom najnepozvaniji hoće da dođu do reči u najvećim problemima, pa čak i da polažu pravo da budu sudije u takvim stvarima, prevršuje svaku meru. Bestidna lakoća s kojom se ovde govori o najzamršenijim problemima (život, svet, Bog, cilj života), kao da to i nisu nikakvi problemi, nego jednostavne stvari koje ovi mali božjaci *znaju!*

202

Hrišćanstvo je bilo najfatalnija od svih megalomanija koja je ikada postojala na zemlji: kad je ova lažljiva, sićušna, božjačka nedonoščad počela sebi prisvajati reči »Bog«, »strašni sud«, »istina«, »ljubav«, »mudrost«, »sveti duh«, da na taj način sebe ograniči od »sveta«, kad su takvi ljudi počeli obrtati vrednosti prema sebi, kao da su oni smisao, so, mera i težište svega ostaloga: trebalo je za njih podići ludnice i ništa drugo. Proganjanje je bilo krupna budalaština antičkog doba: na taj način oni su uzeti odveć ozbiljno, i od njih je načinjena ozbiljna stvar.

Cela fatalnost je postala mogućna time što je u svetu već postojala slična vrsta megalomanije, jevrejska (— kad se jednom napravio jaz između Jevreja i judeo-hrišćana, morali su se judeo-hrišćani poslužiti sličnim sredstvima za svoje samoodržanje u pojačanoj meri, sredstvima koja je pronašao jevrejski instinkt —); s druge strane, još i time što je grčka moralna filosofija učinila sve moguće da pripremi put za moralni fanatizam čak i među Grcima i Rimljanima, i da ga učini privlačnim... Platon, veliki uvoznik kvareži, koji je najpre odbio da vidi prirodu u moralu, koji je svojim pojmom »dobra« gotovo lišio grčke bogove svake vrednosti, koji je već bio zapažen jevrejskim bigotizmom (u Egiptu?).

203

Ove male vrline stada ne vode ni najmanje u »večni život«: izneti ih na pozornicu na takav način, i sebe zajedno s njima, može biti vrlo mudro, ali za čoveka koji ovde drži oči otvorene to ostaje, uprkos svemu, najsmušniji prizor. Čovek ne zaslužuje ni najmanje preimućstvo na zemlji i na nebu zato što je u ponašanju postigao savršenstvo dobroćudne ovčice: u najboljem slučaju takav čovek ostaje mala, ljupka, apsurdna ovca s rogovima — pod uslovom da se ne naduje od sujete i ne sablažnjava stavom vrhovnoga sudije.

Strahovito osvetljavanje boja kojim se ovde osvetljuju male vrline — kao da su otsjaj božanskih osobina!

Prirodna namera i korist od svake vrline prećutkuje se sistematski; ona ima vrednost

samo obzirom na neku *božansku* zapovest ili uzor, samo obzirom na nebeska i duhovna dobra (divota: kao da se radi o »spasenju duše«; ali je to bilo sredstvo da se ovde »izdrži« sa što je mogućno više lepih osećanja).

204

Zakon, koji je bitno realistička formula izvesnih uslova samoodržanja jedne zajednice, zabranjuje izvesne postupke u određenom smeru, ukoliko su upereni protiv zajednice: on *ne* zabranjuje duh iz koga potiču ti postupci — jer su mu oni potrebni u drugom smeru, protiv *neprijatelja* zajednice. Sad izlazi moralni idealist i kaže: »Bog vidi srca: sam postupak nije ništa; mora se iskoreniti duh iz koga potiče...« U normalnim prilikama ljudi se tome smeju; samo kad se jedna zajednica nalazi *potpuno* van nužde da vodi borbu za svoj život, slušaju se takve stvari. Kad se ne uviđa *korist* od jednog stava, onda se on napušta.

Tako je bilo, na primer, prilikom pojave Bude, u vrlo mirnom i duhovno premorenom društvu.

To je bio slučaj i kod prvih hrišćanskih opština (kaogod i jevrejskih) čiji je preduslov bio potpuno *nepolitičko* jevrejsko društvo. Hrišćanstvo je moglo rasti samo na zemljištu judejstva, to će reći u jednom narodu koji se već odrekao političkog života i živeo u rimskom poretku stvari nekom vrstom parazitskog života. Hrišćanstvo ide korak *napred*: ono dopušta da ljudi još više »obezmužavaju«, to dopuštaju prilike. — Kad se kaže: »Ljubite svoje neprijatelje«, onda se *iz morala izgoni priroda*: jer je *sada priroda* »ljubi svoga bližnjeg, mrzi svoga neprijatelja« u zakonu (u instinktu) postala besmislena; sad se mora i *ljubav prema bližnjem* najpre zasnovati na novom načelu (kao neka *vrsta ljubavi prema Bogu*). *Bog* se svuda uvlači, gura, a korist se izvlači; svuda se odriče ono *iz čega* upravo izvire sav moral: *poštovanje prirode*, koje leži u *priznanju prirodno moralna*, ništi se u korenu...

Otkuda dolazi *zavodnička čar* takvog obezmužaloga ideala čovečanstva? Zašto nam nije odvratna kao što nam je odvratna misao o uškopljeniku?... Odgovor je jasan: nije nam odvratan ni glas uškopljenikov, uprkos strašnom unakaženju koje ga je uslovalo; on je postao slađi... I upravo zato što su »muški organi« otsečeni iz vrline, u vrlinu je unesen sada jedan ženski ton, koji ranije nije imala.

S druge strane, ako mislimo o strašnim teškoćama, opasnosti i neizvesnosti, koje povlači život muških vrlina — život jednog Korzikanca još danas ili neznaoša Arapina (koji do tančina naliči na život Korzikanca: pesme bi im mogli Korzikanci spevati) — onda ćemo pojmiti kako je ovaj snažni tip bio opčinjen i dirnut strasnošću zvuka te »dobrote«, »čistote«... Pastirska melodija... idila... »dobri čovek«: tako što dejstvuje najviše u vremena kad tragedija ide trkom kroz ulice.

*

S tim nam je postalo jasno i ukoliko »idealist« (uškopljenik ideala) polazi od izvesne sasvim određene stvarnosti i nije jednostavno fantast... On je došao do saznanja da za njegovu vrstu stvarnosti tako gruba *zabrana* određenih postupaka nema nikakva smisla (jer je *oslabio* instinkt koji ga je na njih potsticao usled dugog nevezbanja i nedostatka potrebe za vezbanjem). Uškopljenik propisuje niz mera za samoodržanje ljudi jedne sasvim određene vrste: u tome je on realist. NJegova zakonodavna sredstva ista su *kao što su* bila ona ranijih zakonodavstava: pozivanje na svakovrstan autoritet, na »Boga«, upotreba pojma »prestup i kazna« — to će reći on se koristi svim sredstvima ranijega ideala: samo im daje novo tumačenje, kazna na primer dobija više unutarjni smisao (otprilike kao griža savesti).

U praksi ova vrsta ljudi *propada*, čim nestane izuzetnih uslova za njihov život — neka vrsta Tahiti i ostrvske sreće, kakav je bio život malih Jevreja u provinciji. NJihov jedini

prirodni neprijatelj je zemljište iz koga su ponikli: oni se moraju boriti protiv njega i još jednom dati maha svojim *napadnim* i *odbranbenim afektima*; njihovi protivnici su pristalice staroga ideala (ovu vrstu neprijateljstva pokazao je u velikim srazmerama Pavle u odnosu prema judejstvu i Luter u odnosu prema sveštenuičkom asketskom idealu). Najblaži oblik ovog protivništva predstavljaju svakako prvi budisti: može biti da se ni na šta drugo nije utrošilo toliko mnogo truda koliko na slabljenje i otklanjanje *neprijateljskih* osećanja. Borba protiv osvetoljublja javlja se gotovo kao prva dužnost budista: tek tim se obezbeđuje svoj duševni *mir*. Osamiti se, ali bez gorčine: to u svakom slučaju pretpostavlja postojanje jedne neverovatno blage i slatke vrste ljudi — svetitelja...

*

Oštroumlje moralnog uškopljeništa. — Kako se ratuje protiv muških strasti i ocena vrednosti? Ne postoje fizička nasilna sredstva za to, može se voditi rat samo pomoću lukavstva, čarolije, laži, ukratko »duha«.

Prvi recept: vrlina se prisvaja sebi i svom idealu; stariji ideal se poriče i pokazuje kao protivnost svakom idealu. Za to je potrebna veština u klevetanju.

Drugi recept: svoj tip se postavlja kao opšte *merilo*; on se projicira u stvari, iza stvari, za sudbinom stvari — kao Bog.

Treći recept: protivnici svog ideala prikazuju se kao božji protivnici; iznalazi se *pravo* na veliki patos, na moć, pravo na proklinjanje i blagosiljanje.

Četvrti recept: sve stradanje, sve što je strahovito, užasno i kobno u životu tumači se kao posledica protivnosti ovome idealu: sve stradanje dolazi kao *kazna* čak i među sledbenicima (sem ako nije iskušenje itd.).

Peti recept: ide se tako daleko da se priroda smatra suprotnošću sopstvenog ideal: smatra se velikom kušnjom u strpljenju, kao neka vrsta mučeništva, izdržati tako dugo u prirodnom poretku stvari; čovek se vežba u preziranju držanjem i postupcima u odnosu prema svima »prirodnim stvarima«.

Šesti recept: pobeda protivprirodnosti, idealnog uškopljeništa, pobeda sveta čistih, dobrih, bezgrešnih, blaženih projicira se u budućnost, kao kraj, završetak, velika nada, kao »dolazak carstva božjeg«.

— Nadam se da se čovek još može *smejati* ovome naprezanju jedne male vrste da se digne do visine apsolutnog merila stvari?...

205

Nikako mi se ne sviđa što je onaj Isus iz Nazareta ili njegov učenik Pavle *toliko napunio glavu malim ljudima* kao da njihove skromne vrline toliko mnogo znače. Za to se moralo preskupo platiti: jer su oni izneli na rđav glas viša svojstva vrline i čoveka, oni su zavadili nečistu savest i osećanje samopouzdanja, oni su zaveli na kriv put *hrabre, velikodušne, smeje, preterane* sklonosti jake duše: do samorazorenja...

206

U Novom zavetu, naročito u Evandeljima, ne prepoznajem uopšte nikakav »božanski« glas: nego pre jednu posrednu formu najpaklenijega klevetničkog i uništilačkog besnila — jedan od najnečasnijih oblika mržnje. Nedostaje mu *svako* poznanje svojstava jedne *više prirode*. Bestidna zloupotreba svakovrsnog poštenjaštva; iskorišćuje se i prisvaja čitavo blago poslovice; je li nužno bilo da dođe jedan Bog da baš carinicima kaže itd.

Ništa nije običnije od ove borbe protiv fariseja pomoću jedne apsurdne i nepravilne

moralne proizvoljnosti; mase su uvek uživale u takvim tour de force. Prebacivanje »hipokrizije«, sa tih usana! Ništa nije običnije od takvoga postupanja s protivnicima — što je najprimamljiviji znak otmenosti ili neotmenosti...

207

Prvobitno hrišćanstvo je *ukidanje* države: ono zabranjuje zakletvu, vojnu obavezu, sudove, samoodbranu i odbranu koje bilo cjeline, odbacuje razliku između sunarodnika i tuđina, kaogod i kaste.

Hristov primer: On se ne opire onima koji mu zlo čine; on se ne brani; on čini više: on »okreće levi obraz« (na pitanje »jesi li ti Hristos?« on odgovara: »otsada ćete videti sina čovečjega gde sedi s desne strane i dolazi u oblacima nebesnim«). On zabranjuje svojim učenicima da ga brane; on im skreće pažnju da može dobiti pomoć, ali on to *neće*.

Hrišćanstvo znači tako isto ukidanje društva: ono ceni sve što je društvo potcenjivalo, ono uzrasta među odbačenima i osuđenima, među okuženima svake vrste, »grešnicima«, »carinicima«, »bludnicima«, najglupljima (»ribarima«); ono prezire bogate, učene, otmene, vrle i »bez zamerke«...

208

Rat protiv otmenih i moćnih, kako ga Novi zavet vodi, potseća na rat lisca Rajneke i njegove metode: samo sa svešteničkim uljem i odlučnim odbijanjem priznanja svoga sopstvenoga lukavstva.

209

Evangelje je vest da je siromašnima i potištenima otvoren put ka sreći — da čovek ima samo da se oslobodi sviju institucija, tradicija i tutorstva viših klasa: utoliko pobjeda hrišćanstva nije ništa drugo do tipično socijalističko učenje.

Privatna svojina, zarada, otadžbina, položaj i red, sudovi, policija, država, crkva, prosveta, umetnost, vojska: sve su to prepreke sreći, zablude, zamke, đavolove klopke, koje evangelje osuđuje — sve je to tipično za socijalističko učenje.

Iza svega toga nalazi se eksplozija nagomilane mržnje protiv »gospodara«, instinkt koji pokazuje koliko još može biti mnogo sreće u osećanju slobode posle tako dugotrajne tiranije... (To je najvećim delom simptom da se prema nižim klasama postupalo odveć čovečno, da one skoro osećaju na jeziku sreću koja im je bila zabranjena... Revolucija ne izaziva glad, nego činjenica da se kod mase apetit razbudio jedenjem...)

210

Valja samo čitati *Novi zavet kao knjigu krivoputnu*: on akapariše za sebe vrlinu, iz instinkta da se pomoću nje zadobije za sebe javno mnjenje — i to najskromniju *vrlinu* koja priznaje idealnu ovcu u stadu i ništa drugo (računajući tu i ovčara —): malu, nežnu, dobronamernu, milostivu i romantično zadovoljnu vrstu vrline, koja nema nikakvih pretenzija u spoljašnjem svetu, i koja »svet« deli potpuno od sebe. *To je najbesmislenija nadutost* koja zamišlja da se sudbina čovečanstva okreće oko nje do te mere da zajednica vernih pretstavlja ono što je istinsko i pravo, a svet na drugoj ono što je laž, za večita vremena odbačeno i rđavo. *Najbesmislenija mržnja* prema svemu što je u moći: ali je se nikad ne dotiče! Jedna vrsta *unutarnjeg oslobođenja* koja spolja ostavlja sve po starom (pokornost, servilnost i ropstvo; i znanje kako od svega načiniti sredstva službe Bogu i vrlini).

Hrišćanstvo je moguće kao savršeno privatni oblik života; ono pretpostavlja jedno tesnogrudo, izolovano, potpuno nepolitičko društvo — ono pripada malom manastiru. S druge strane, »hrišćanska država« i »hrišćanska politika« jesu bestidnost, laž, kao što je hrišćansko vojskovođstvo, koje je naposljetku došlo dotle da »Boga nad vojskama« smatra kao šefa generalštaba. Čak ni papstvu nije polazilo za rukom nikako da vodi hrišćansku politiku...; a kada reformatori vode politiku, kao što je činio Luter, zna se da su to isto takvi sledbenici Makiavelijevi kao što su koji mu drago imoralisti ili tirani.

Hrišćanstvo je još moguće svakog trenutka. Ono nije vezano ni za jednu od dogmi koje su se zakitile njegovim imenom: njemu nije potrebno ni učenje o ličnom Bogu, ni o grehu, ni o besmrtnosti, ni o iskupljenju, ni o veri; njemu nije potrebna apsolutno nikakva metafizika, a još manje asketizam ili hrišćanske »prirodne nauke«. Hrišćanstvo je jedan sistem življenja, ne sistem vere. Ono nam govori kako da postupamo, a ne u šta da verujemo.

Hrišćanin je onaj koji danas kaže: »Neću da služim vojsku«, »nije mi stalo do sudova«, »neću da se koristim službom policije«, »neću činiti ništa što bi narušilo mir u meni: i ako zbog toga moram patiti, ništa neće tako dobro sačuvati moj mir kao stradanje«.

Za istoriju hrišćanstva. — Stalna promena sredine: hrišćanska nauka na taj način stalno menja svoje težište. Podržavanje neznatnih i malih... Negovanje milosrđa... Tim »hrišćanin« postepeno usvaja sve što je prvobitno odbacivao (dok je u odbacivanju svega toga bio njegov smisao). Hrišćanin postaje građanin, vojnik, sudija, radnik, trgovac, naučnik, teolog, sveštenik, filozof, zemljodolac, umetnik, patriot, političar, »knez«... on ulazi u sve profesije koje je ranije odbacivao (samoodbrana, suđenje, kažnjavanje, zakletva, razlikovanje između naroda i naroda, potcenjivanje, srdžba...). Ceo život hrišćanina je najzad baš onakav od kakvog je Hristos propovedao oslobođenje...

Crkva isto toliko pripada pobedi anti-hrišćanskoga duha koliko moderna država i moderni nacionalizam... Crkva je varvarizovanje hrišćanstva.

Hrišćanstvom su zagospodarili: judejstvo (Pavle); platonizam (Avgustin); misterije (učenje o iskupljenju, simbol krsta); asketizam (neprijateljstvo prema »prirodi«, »razumu«, »čulima« — Istok...).

Hrišćanstvo kao *nedostatak prirodnosti* kod morala stada: pod apsolutno pogrešnim shvatanjem i samoobmanom.

Demokratisanje je *prirodniji* oblik njegov, i manje lažan.

Činjenica: potišteni, niži, čitave mase robova i polurobova *hoće da dođu do moći*.

Prvi stupanj: oni se oslobađaju — oni se dreše, isprva samo u mašti; oni se uzajamno raspoznaju — oni izbijaju na površinu

Drugi stupanj: oni stupaju u borbu, hoće priznanje, jednaka prava, »pravdu«.

Treći stupanj: oni hoće privilegije (oni privlače na svoju stranu predstavnike moći).

Četvrti stupanj: oni hoće da *sami* imaju moć, i oni je *imaju*...

U hrišćanstvu valja razlikovati *tri elementa*: a) svakojake potištene; b) prosečne svake vrste; v) nezadovoljne i bolesne svake vrste. S *prvim* elementom hrišćanstvo se bori protiv politički otmenih i njihova ideala; s *drugim* elementom protiv izuzetaka i privilegovanih (duhovno, fizički) svake vrste; s *trećim* elementom protiv prirodnog instinkta zdravih i srećnih.

Kada hrišćanstvo pobedi, onda *drugi* elemenat dolazi i prvi red; jer je tada zdrave i srećne zadobilo za sebe (kao borce za svoju stvar), isto tako i moćne (kao zainteresovane za prevlast mase) — i sada preko hrišćanstva dobija svoju najvišu sankciju *instinkt stada* i *prosečna priroda* koja je od vrednosti u svakom pogledu. Ova prosečna priroda naposletku postaje do te mere samosvesna (— stiće hrabrost za sebe —) da sebi priznaje moć i *politički*...

Demokratija je hrišćanstvo *načinila prirodnim*: neka vrsta vraćanja prirodi, pošto su ga mogla pobediti suprotna shvatanja vrednosti usled njegove krajnje protivprirodnosti. Rezultat: aristokratski ideal sada *gubi svoj prirodni karakter* (»viši čovek«, »otmen«, »umetnik«, »strast«, »saznanje«; romantizam kao kult izuzetaka, genija itd.).

216

Kad mogu i »gospodari« postati hrišćani. — U prirodi je jedne zajednice (rase, roda, stada, plemena) da smatra uslove i težnje kojima ima zahvaliti za svoje održanje kao vrednosti po sebi; kao na primer: poslušnost, uzajamnu pomoć, poštu, umerenost, sažaljenje — isto tako da istisne sve što tome stoji na putu.

Tako isto u prirodi gospodara (bili to pojedinci ili klase) da štiti i odlikuje vrline koje potčinjene čine pokornima i odanima (stanja i strasti koje mogu biti savršeno različite od gospodarskih).

Instinkt gomile i instinkt gospodara ponekad se slažu u pohvali izvesnih osobina i stanja — ali iz različitih motiva: gomila to čini iz neposredne sebičnosti, a gospodari iz posredne.

Gospodarske rase potčinjavale su se hrišćanstvu u suštini usled toga što su dolazile do uverenja da je hrišćanstvo religija stada, da ono uči poslušnosti: jednom rečju, da je lakše upravljati hrišćanima, nego nehrišćanima. Sa sličnim nagoveštajem papa još i danas preporučuje kineskom imperatoru hrišćansku propagandu.

Valja tako isto dodati da zavodnička moć hrišćanskog ideala najjače dejstvuje na prirode koje vole opasnost, doživljaje i kontraste; koje vole sve što povlači rizik, ali što pruža maksimum osećanja moći. Valja se setiti svete Tereze usred herojskih instinkata njene braće: — hrišćanstvo se tu javlja kao rasipanje volje, jačine volje, kao donkilotstvo herojstva...

HRIŠĆANSKI IDEALI

217

Rat protiv *hrišćanskog ideala*, protiv učenja o »blaženstvu« i o »spasenju« kao cilju života, protiv suprematije budala, čistih srcem, stradalnika i zlosrećnika.

Kada i gde li je to neki čovek *od nekoga značaja* naličio tome hrišćanskom idealu? U najmanju ruku u očima kakve mora imati jedan psiholog i ispitivač utrobe! — Treba prelistati sve Plutarhove junake.

218

Naše preimućstvo: mi živimo u veku *poređenja*; mi smo u stanju da proračunavamo kako ljudi nisu nikad računali: mi smo uopšte samosvest istorije. Mi uživamo na drugi način i trpimo na drugi način: naš instinktivni posao je da poredimo bezbroj stvari. Mi sve razumemo; mi sve doživljujemo, u nama više nema neprijateljskog osećanja. Ma kako se rđavo mi sami pri svem tom proveli, naša živa i skoro nežna radoznalost navaljuje na najopasnije predmete...

»Sve je dobro« — nama pričinjava bol reći »ne« ma čemu. Mi patimo kad osetimo da smo dovoljno ljudi da se čemu bilo odlučno odupremo... Ustvari, mi naučnici danas ispunjujemo Hristovu nauku u najvećoj meri —

219

Ironija prema onima koji veruju da će pobediti hrišćanstvo pomoću modernih prirodnih nauka. Time se nipošto ne pobeđuju hrišćanska shvatanja vrednosti. »Hristos na krstu« je još uvek najuzvišeniji simbol.

220

Dva velika nihilistička pokreta: a) budizam; b) hrišćanstvo. Ovo poslednje je tek sada došlo otprilike do jednog stanja kulture u kome može ispuniti svoju prvobitnu namenu — dostiglo *svoj nivo* — u kome se može pokazati čisto.

221

Mi smo *vaspostavili* hrišćanski ideal: da mu se *odredi vrednost*.

1. Koje vrednosti on *odriče*? Šta pretstavlja ideal koji mu je *suprotan*? — Ponos, patos distancije, veliku odgovornost, razdraganost, divnu animalnost, ratničke i osvajačke instinkte, oboženje strasti, osvete, lukavstva, srdžbe, sladostrašća, želje za doživljajima, saznanja; — on odriče *otmeni ideal*: lepotu, mudrost, moć, divotu i opasnost tipa čovek, onoga koji postavlja ciljeve, »budućega« čoveka (— ovde se hrišćanski duh pokazuje kao *logična posledica judejstva* —).

2. Može li se ostvariti? — Da, ipak je hrišćanski ideal klimatski uslovljen, slično indiskom idealu. I jednom i drugom nedostaje *rad*. — On izdvaja iz naroda, države, civilizovane zajednice, jurisdikcije; on odbacuje nastavu, znanje, negovanje dobrih manira, sticanje, trgovinu... on ostavlja sve što sačinjava korist i vrednost čoveka — on ga *izdvaja* pomoću idiosinkrazije osećanja. Nepolitičan, antinacionalan, ni agresivan ni defanzivan — jedino mogućan u okviru strogo uređene države i uređenog društvenog života koji dopušta tim *svetim parazitima* da napreduju na opšti račun...

3. On je ostao samo volja za *zadovoljstvom* — i ništa drugo. »Blaženstvo« je nešto što je samo sebi dokaz, čemu ne treba nikakva opravdanja — sve ostalo (u neku ruku: živi i daj drugom da živi) samo je sredstvo za taj cilj...

Ali to pretstavlja nizak red misli: strah od bola, od prljanja, od kvarenja, dovoljan je razlog da se dignu ruke od svega... To je bedan način mišljenja... Znak *malaksale rase*... Ne treba se varati. (»Budite kao deca« — *Srodna priroda*: Franja Asiski, nevrotik, epileptičar, vizionar, slično Isusu).

222

Viši čovek razlikuje se od *nižega* svojom neustrašljivošću i gotovošću da se ponese sa nedaćom: kada evdemonistička merila počnu prevlađivati, onda je to znak dekadencije

(fiziološki zamor i slabljenje jačine volje). Hrišćanstvo sa svojim izgledima na »blaženstvo« tipičan je način shvatanja osirotelih i paćenika. Puna snaga hoće da stvara, da strada, da propadne: biogotizam hrišćanskog spasenja njoj para uši i svešteno držanje izaziva dosadu.

223

Siromaštvo, smernost i čednost — opasni i klevetnički ideali, ali korisni lekovi, kao otrovi u izvesnim bolestima, na primer u doba rimskih cezara.

Svi ideali su opasni: jer oni unizuju i žigošu stvarnost; svi otrovi, ali su neophodni kao privremeni lek.

224

Bog je stvorio čoveka srećna, bezbrižna, bezgrešna, nevina i besmrtna: naš život je lažan, otpadnički, grešan, kazna... Stradanje, borba, rad i smrt ističu se kao prepreke i sumnje u život, kao nešto neprirодно, nešto što ne treba da traje, protiv čega su potrebni lekovi — i od čega leka ima!...

Čovečanstvo se od Adama nalazi u nenormalnom stanju: Bog je dao svoga sina za Adamov greh, da bi učinio kraj tome nenormalnom stanju; prirodno stanje života je prokletstvo; Hristos vraća normalno stanje onome ko u njega veruje: on ga čini srećnim, bezbrižnim i bezgrešnim. Ali zemlja nije postala plodna bez rada; žene ne rađaju decu bez bola; bolest nije iščezla; u tom pogledu verni prolazi isto tako rđavo kao i neverni. Ali da se samo čovek oslobodio smrti i greha — tvrđenja su koja se ne mogu proveriti, što je crkva utoliko više istakla. »On je slobodan od greha« — ne svojim trudom, ne svojom upornom borbom — nego je *iskupljen delom iskupljenja* — prema tome je savršen, bezgrešan kao u raj.

Stvarni život nije ništa drugo do iluzija (samoobmana, ludost). Sva borba i huka stvarnoga života, punog svetlosti i tame, rđav je i lažan život: cilje je osloboditi ga se.

»Čovek bezgrešan, bezbrižan, besmrtan, srećan« — ovo shvatanje »najviše željivosti« mora se najpre podvrći kritici. Zašto su greh, rad, smrt, bol (i, s hrišćanskog stanovišta, saznanje...) protivni najvišim željama?... — pustim hrišćanskim pojmovima o »blaženstvu«, »bezgrešnosti«, »besmrtnosti«.

225

Nedostaje ekscentrični pojam »svetosti« — »Bog« i »čovek« nisu izdvojeni jedan od drugoga. Nema »čuda« — te oblasti uopšte nema: jedina koja dolazi u obzir jeste »duhovna« (to jest simbolično-psihološka). Kao dekadencija: duplikat »epikurejstva«... Raj, prema grčkom pojmu, samo je »Epikurov vrt«.

Takvom životu nedostaje *zadatak*: — on neće ništa; — neka forma »epikurejskih bogova«; ne postoji nikakav *razlog* da se još i ciljevi postavljaju — da se deca rađaju: — sve je postignuto.

226

Oni su prezirali telo, oni ga nisu uzimali u obzir: još više, oni su postupali s njim kao s neprijateljem. Njihovo je ludilo bilo što su verovali da se »lepa duša« može nositi u telu koje bi bilo lešinska nakaza... I da bi to učinili pristupačnim drugima, bilo im je nužno da pretstave pojam »lepe duše« na drugi način, da preobrnju prirodnu vrednost, dok se najzad ne oseti

jedno bledunjavo, bolešljivo, idiotski egzaltirano biće kao savršenstvo, kao nešto »englisch«, kao preobražaj: kao viši čovek.

227

Neznanje psiholoških predmeta — hrišćanin nema nervnog sistema; preziranje i svojevolumno okretanje pogleda sa zahteva tela, sa *svesti* o telu; pretpostavka da je to u skladu s *višom* prirodom čovekovom — *da će to neophodno biti na dobro duše*; sistematsko svodenje svih funkcija tela na moralne vrednosti; i bolest se smatrala uslovljenom moralom, kao kazna ili kao iskušenje, ili kao stanje spasenja u kome čovek postaje savršeniiji negoli što bi mogao biti zdrav (Paskalova misao); u izvesnim prilikama, dragovoljno teranje u bolest samog sebe

228

Šta upravo ima da znači ova borba hrišćanina »protiv prirode«? Razume se, nas neće obmanuti njegove reči i objašnjenja! To je priroda protiv nečega što je opet priroda. Kod mnogih to je strah; kod nekih je preziranje; kod nekih opet izvesna duhovnost, ljubav prema jednom idealu beskrvnom i bestrasnom: a kod najviših to je ljubav prema »apstraktnoj prirodi« — i oni se trude da žive prema svome idealu. Razume se da smernost namesto samopouzdanja, brižna obazrivost prema pohotama, oslobođenje od običnih dužnosti (što stvara viši pojamo rangu), potsticaj na stalnu borbu oko ogromnih pitanja, navika na izlive osećanja — sve to doprinosi da se obrazuje jedan tip; u njemu prevladuje osetljivost jednog zakržljalog tela, ali se nervoza i njeno nadahnuće tu tumače na drugi način. Ukus ovoga tipa ljudi sklon je 1) suptilnosti, 2) šarenilu, 3) krajnostima u osećanjima — prirodne sklonosti nalaze zadovoljenja, ali se tumače na nov način, na primer kao »opravdanje pred bogom«, »iskupljenje blagodaću«, (svako neosporno osećanje zadovoljstva tumači se na sličan način!), ponos, strast itd. — Opšti problem: šta biva od čoveka koji kalja i stvarno odriče i umanjuje sve što je prirodno? Ustvari hrišćanin pretstavlja primer preterane samodiscipline: da bi ukrotio svoje strasti, čini se da mu je potrebno da sebe uništi ili raspne.

229

Čovek fiziološki sebe nije znao kroz čitave milenije: on ne zna sebe ni danas još. Znati, na primer, da imaš nervni sistem (— ali ne »dušu« —) još uvek ostaje privilegija najpupćenijih. Ali se čovek ne zadovoljava time da tu ne zna. On mora biti vrlo human, da bi mogao reći: »ja to ne znam«, da dopusti sebi neznanje.

Ako pati ili je dobro raspoložen, on ne sumnja da može naći uzrok, ako ga samo traži. I on ga traži... Uistinu, on uzrok ne može naći, jer i ne sluti gde bi ga morao tražiti... Šta biva?... On uzima izvesnu posledicu svoga stanja za *uzrok*, na primer ako uspe neki posao koji je preduzeo u dobrom raspoloženju (istinski preduzeo, jer mu je dobro raspoloženje dalo hrabrosti za to): gle, posao je *uzrok* dobrog raspoloženja... Ustvari, uspeh je bio opet uslovljen onim istim što je uslovlilo dobro raspoloženje — srećnom koordinacijom fizioloških sila i sistema.

On se oseća rđavo: i *usled toga* ne može svršiti s nekom brigom, skrupulom, samokritikom... Uistinu, čovek veruje da je njegovo stanje posledica njegove skrupule, njegovih »grehova«, njegove »samokritike«...

Ali posle duboke iscrpelosti i nemoći nastaje stanje ozdravljenja... »Kako je moguće da se osećam tako slobodan, tako srećan? To je pravo čudo; to je samo Bog mogao učiniti sa mnom«. — Zaključak: »On mi je oprostio grehe«...

Iz toga sledi ovakva praksa: da bi se probudila osećanja *greha i pripremio skrhan* duh, mora se telo dovesti u *bolesno i nervozno stanje*. Metod je poznat. Razume se, niko ne sluti uzročnu logiku činjenice: *mučenje tela tumači se* u religioznom smislu, ono se prikazuje kao cilj po sebi, dok je ono *samo sredstvo* da se omogući ono bolesno rđavo varenje što se zove kajanje (»*idée fixe*« greha, hipnotisanje kokoši pomoću linije »greh«).

Zloupotreba tela priprema zemljište za niz »osećanja grešnosti«, to jest za opšte stanje stradanja, koje *traži objašnjenje...*

S druge strane, i metod »spasenja« postiže se na isti način: izaziva se svako stanje rasipanja osećanja pomoću molitve, pokreta, držanja ili zakletve — iznurenost nastaje, često akutna, često u epileptičnom obliku. I — iza stanja duboke sanjivosti priviđa se ozdravljenje — ili religioznim jezikom rečeno: — »spasenje«.

230

Ranije su se stanja i posledice fiziološke iznurenosti smatrala za važnija od zdravih stanja i njihovih posledica, usled njihove iznenadnosti, strahovitosti, nejasnosti i tajanstvenosti. Čovek se plašio sebe: pa je onda pretpostavio jedan viši svet. LJudi su pripisali poreklo ideje o dva sveta — jednog s ove strane groba, a drugog s one — snu i snovima, senkama noći i strahu od prirode: ali treba najpre rasmotriti simptome fiziološke iznurenosti. Stare religije imaju naročite metode kojima vežbaju verne da dođu do stanja iznurenosti, u kome moraju doživeti takve pojave... Verovalo se da se na taj način ulazi u jedan viši poredak stvari gde sve prestaje biti poznato. — Prividnost više sile...

231

San kao posledica svake iznurenosti, iznurenost kao posledica svakog prekomernog nadražaja...

Potreba za snom, oboženje i obožavanje pojma »sna« u svima pesimističkim religijama i filosofijama —

U ovom slučaju iznurenost je rasnog karaktera; san, psihološki rasmatran, samo je simbol mnogo dublje i mnogo duže nužnosti mirovanja... Ustvari, smrt je ta koja ovde gospodari u zavodničkom obličju svoga brata, sna.

232

Celo hrišćansko vežbanje u pokajanju i spasenju može se smatrati kao proizvoljno izazvana folie circulaire: razume se, ona se može izazvati samo u već predodređenim licima, naklonjenim morbidnosti.

233

Protiv pokajanja i čisto psihološkog postupanja njim. — Kad čovek ne može svršiti s jednim doživljajem, onda je to već znak dekadencije. Ovo otvaranje starih rana, valjanje u samopreziranju i potištenosti, jedna je bolest više iz koje ne može nikada doći »spasenje duše«, nego samo jedan nov oblik bolesti...

Ova »stanja spasenja« kod hrišćana jednostavno su mene jednog istog bolesnog stanja — objašnjenje epileptične krize pomoću naročite formule, koju ne pruža nauka već religiozno ludilo.

Kad je čovek bolestan, on je dobar na bolestan način... Mi danas računamo u histeriju i epilepsiju najveći deo psihološkog aparata kojim se hrišćanstvo služi.

Ceo proces duševnog lečenja mora se vratiti na *fiziološku* osnovu: »griža savesti« kao takva prepreka je ozdravljenju — mora se sve prevagnuti pomoću novih dela, da bi se spasli bolesti samomučenja... Mora se čisto psihološka praksa crkve i sekta ozloglasiti kao opasna po zdravlje. Bolesnik se ne leči molitvom i izgonjenjem zlih duhova; stanja »mira« koja dolaze pod uticajem takvih sredstava daleko su od toga da pobuđuju poverenje u psihološkom smislu...

Čovek je *zdrav* kad može zbijati šalu sa svojom ozbiljnošću i sa žarom kojim ga je bilo koja pojedinost našega života do te mere *hipnotisala*, kad mu je griža savesti što i kamenu ujed psa — kad se stidi svoga pokajanja.

Dosadanja čisto psihološka i religiozna praksa vodila je samo do promene simptoma: ona je smatrala jednoga čoveka izlečenim ako se klanja pred krstom i zariče da će ubuduće biti dobar čovek... Ali zločinac koji se sa izvesnom turobnom ozbiljnošću čvrsto drži svoje sudbine i odbija da posle čina kleveta svoje delo ima više *duševnog zdravlja*... Zločinci s kojima je Dostojevski živeo u tamnici bili su svi bez izuzetka neslomljene prirode — nisu li oni sto puta veće vrednosti od »slomljenog« hrišćanina?

(Preporučujem da se griža savesti leči Mičelovim lekom).

234

Griža savesti: znak da karakter nije dorastao delu. Postoji griža savesti i zbog *dobrih dela*: kad su neobična te nisu u skladu sa starom sredinom.

235

Protiv kajanja. — Ja ne volim ovu vrstu kukavičluka prema sopstvenom delu; čovek ne treba da ostavi sam sebe na cedilu pred navalom neočekivanog srama i nevolje. Tu je pre na mestu prekomerna gordost. Naposletku, čemu sve ovo? Kajanjem se ne briše ono što je učinjeno; kaogod ni time što je »oprosteno« ili »ispaštano«. Čovek mora biti teolog pa da veruje u moć koja briše grehe: mi imoralisti pretpostavljamo da u »prestup« ne verujemo. Mi držimo da su sva dela u korenu ista po vrednosti — isto kao što dela koja su uperena *protiv* nas mogu još uvek, s ekonomskog gledišta, biti korisna i biti dela željiva uopšte. — U pojedinačnim slučajevima mi ćemo priznati da bismo izvesnog dela mogli *biti pošteđeni* — da na nas okolnosti nisu uticale da ga učinimo. Ko od nas ne bi počinio svaki zločin, kad bi prilike bile *pogodne*?... Zato čovek ne sme nikad reći: »To i to ne bih smeo činiti«, nego uvek samo: »Čudnovato da to nisam učinio već stotinu puta!« — Naposletku, vrlo mali broj postupaka je *tipičan* i rezime jednog lica; a kako je vrlo malo ličnosti među ljudima, retko se dešava da pojedino delo *karakteriše* jednog čoveka. Postupci su proizvod prilika, površni refleksi i odgovor na nadražaje, i to mnogo pre nego što se taknu dubine našega bića i ono ih uzme u obzir. Jedan nastup, jedan udarac, jedan ubod nožem: čega tu ima od ličnosti! — Delo vrlo često povlači sobom neku vrstu zanemlosti i vezanosti: tako da se delatelj oseća kao da je opčinjen sećanjem na nj i kao da mu je ono prosto neki pridodatak. Duševnom poremećaju, jednoj vrsti hipnotisanja, moramo se odupreti pre svega: jedno jedino delo, ma koje da je, u poređenju sa svim što čovek čini, ipak je ravno *nuli* i može se isključiti iz računa a da račun ne bude pogrešan. Nepravičan interes koji društvo može imati da ceo naš život kontrolišu samo u jednom pravcu, kao da mu je smisao u tome da istera jedno jedino delo, ne sme zaraziti delatelja: nažalost, to se skoro stalno dešava. Tome je razlog što svakom delu s neobičnim posledicama sledi duševni poremećaj: svejedno da li su posledice dobre ili rđave. Valja videti zaljubljenoga koji je dobio obećanje; pesnika kome publika pljeska: ukoliko se tiče duševne bunovnosti, oni se ni po čemu ne razlikuju od anarhiste kod koga policija iznenada vrši pretres.

Ima dela koja su nas *nedostojna*: dela koja bi nas stavila u nižu klasu ljudi, ako bi se smatrala tipičnim. Ovde valja izbeći samo pogrešku da se smatraju kao tipična. Postoji druga vrsta dela kojih *mi* nismo dostojni; izuzeci koji se rađaju iz obilja sreće i zdravlja, najviši talasi naše prolethne klime, koje na najveću visinu gura bura ili slučaj: takvi postupci i »dela« isto tako nisu tipični. Umetnika ne treba nikada meriti merom njegovih dela.

236

A. Utoliko se danas hrišćanstvo još čini potrebno, ukoliko je čovek još divlji i fatalan...

B. U drugom smislu ono ne samo da nije potrebno, nego je do krajnosti štetno, premda privlači i mami, jer odgovara morbidnom karakteru čitavih slojeva i čitavih tipova današnjega čovečanstva... Oni idu za svojim sklonostima kad teže hrišćanstvu — to su dekadenti svake vrste.

Između A i B mora se praviti jasna razlika. U slučaju A hrišćanstvo je lek, ili u krajnjem slučaju sredstvo za ukroćavanje (pod izvesnim okolnostima ono služi da ljudi obole: a to je katkad korisno kao sredstvo da se svladaju divlje i sirove prirode). U slučaju B hrišćanstvo je samo simptom bolesti, ono povećava dekadenciju; ono se opire sistemu lečenja koji snaži, ono je ovde bolesnički instinkt protiv onoga što bi mu bilo spasonosno.

237

Na jednoj strani stranka *ozbiljnih, dostojanstvenih, obazrivih*: na drugoj divlja, nečista, neodgovorna bestija: prosto pitanje *kroćenja životinja* — pri čemu ukrotitelj mora biti surov, strašan i ulevati strah svojim životinjama.

Svi bitni zahtevi moraju se postaviti sa brutalnom jasnoćom, to će reći u hiljadu puta *preteranom* obliku:

A ispunjenje zahteva mora se postaviti što grublje, tako da ulije strahopoštovanje, kao što je na primer u oslobođenju od čula kod bramana.

*

Borba s ološem i marvom. Kad se dostigne izvesna mera ukroćenosti i reda, onda se mora iskopati što dublji jaz između *očišćenih i prepороđenih i ostalih...*

Ovaj jaz povećava kod viših kasta samouvaženje i veru u ono što predstavljaju — otuda *čandala*. Preziranje i preterivanje u tome psihološki je potpuno pravilno, to će reći: sto puta preterano da bi se uopšte moglo osetiti.

238

Borba protiv *brutalnih* instinkata nešto je drugo od borbe protiv *bolesnih* instinkata; ona može biti i sredstvo za savlađivanje brutalnosti, za *oboljenje* brutalnih. Psihičko lečenje u hrišćanstvu često nije ništa drugo do preobraćanje marve u bolesnu, pa *prema tome* u pitomu životinju.

Borba protiv sirovih i divljačnih priroda mora se voditi oruđima koja imaju dejstva: *praznoverice* kao sredstvo su nezamenljive i neophodne...

239

Naše doba je u izvesnom smislu *zrelo* (to će reći: dekadentsko) kao što je doba Bude bilo... Zbog toga je moguće hrišćanstvo bez hrišćanskih dogmi (najodvratnijih izdanaka antičkog hibridizma).

240

Pod pretpostavkom da se hrišćanstvo ne bi moglo opovrgnuti, Paskal je mislio da je u najvećem stepenu mudro biti hrišćanin obzirom na *strahovitu* mogućnost da je ipak istinito. Kao znak koliko je hrišćanstvo izgubilo od svoje strahovitosti, danas nailazimo na drugi pokušaj njegova opravdanja, koji je u tome što, čak ako bi i bilo zabluda, ono ipak svojim sledbenicima pruža tolike koristi i zadovoljstva celoga života: čini se, dakle, da bi ovu veru valjalo održati baš zarad njenoga blagotvornog dejstva — dakle, ne iz straha od jedne opasne mogućnosti, nego pre iz straha od života koji je izgubio svoju draž. Ovaj hedonistički obrt, koji nalazi dokaz u sreći, simptom je opadanja: on zamenjuje dokaz po *sili*, po onome što je najstrašnije u hrišćanskoj ideji, po strahu. Sa ovakvim novim tumačenjem hrišćanstvo se stvarno bliži iscrpelosti: ljudi se zadovoljavaju jednim opiumskim hrišćanstvom, jer nemaju snage za traženje, za borbu, za smelost, za samopouzdanje, niti je imaju za paskalizam, za ono njegovo sumorno preziranje sebe sama, za veru u čovekovu nedostojnost, za strah da mogu biti osuđeni. Ali onom hrišćanstvu koje u prvom redu ima da umiruje bolesne nerve nije uopšte *potrebno* ono strahovito rešenje s »Bogom na krstu«: zbog toga budizam polako osvaja zemljište u Evropi.

241

Humor evropske kulture: jedno se smatra istinom, a drugo se čini. Na primer, kakva je korist od sve veštine čitanja i kritike, kada se kao i pre održava crkveno tumačenje Biblije, kako katoličko tako i protestantsko!

242

Mi nismo dovoljno svesni u kakvom varvarstvu pojmova mi Evropljani još živimo. Kako se moglo verovati da »spas duše« zavisi od jedne knjige!... A kažu mi da se u to veruje još i danas.

Šta pomaže sve naučno vaspitanje, sva kritika i sva hermeneutika, kad naša tela nisu za večita vremena porumenela od stida zbog onakvoga tumačenja Biblije kakvo daje crkva?

243

Za razmišljanje: Do koje mere se još uvek drži vera u *božansko providenje*, ta *najfatalnija* vrsta vere i za ruku i za razum; do koje mere hrišćanska hipoteza i tumačenje života živi u formulama kao što su »priroda«, »progres«, »usavršavanje«, »darwinizam«, pod praznovericom da postoji izvestan odnos između sreće i vrline, nesreće i greha? Ona apsurdna vera u tok stvari, u život, u »instinkt životni«, ona poštenjačka rezignacija koja potiče od shvatanja da će sve ići dobro ako svaki čini svoju dužnost — sve to ima smisla samo pod pretpostavkom da neko vodi stvari sub specie boni. Čak i fatalizam, taj naš današnji oblik filofske osetljivosti, posledica je vekovne vere u božje vodstvo, nesvesna posledica: kao da to nije naš posao kako idu stvari (— kao da bismo mogli pustiti da stvari idu svojim tokom: pošto je pojedinac samo modus apsolutne stvarnosti —).

244

Vrhunac je psihološke varljivosti čovekove što jedno biće zamišlja kao početak i kao nešto apsolutno prema svome skučenom shvatanju onoga što upravo njemu izgleda dobro, mudro, moćno, dragoceno — i što pri tom i ne pomišlja da postoji čitav *sistem uzroka*, na osnovu koga postoji i ima vrednost svaka dobrota, svaka mudrost, svaka moć uopšte. Ukratko rečeno, elementi najskorijega i najuslovljenijega porekla kao da nisu postali, nego se postavljaju kao da su »po sebi«, pa čak kao da su i uzrok sviju stvari uopšte... Ako pođemo od iskustva, od svakoga slučaja kad se jedan čovek preko mere digao iznad prosečno ljudskoga, onda vidimo da svaki viši stupanj moći nosi sa sobom *slobodu* od dobra i zla, kaogod i od »laži« i »istine«, i ono što dobrota hoće on ne može uzeti u račun; isto tako važi i za svaki viši stepen mudrosti — u njoj je dobrota ukinuta isto tako kao istinitost, pravednost, vrlina i druge popularne čudi pri određivanju vrednosti. Najzad i svaki viši stepen dobrote: nije li jasno da on pretpostavlja skoro duhovno slepilo i krutost, kaogod i nesposobnost za razlikovanje između istine i laži, između koristi i štete na velikoj daljini, a da i ne govorimo o tome da bi visok stepen moći mogao dovesti do najtežih posledica u rukama najveće dobrote (»iskorenjenje zla«)? — Valja upravo samo pogledati kakve težnje uliva »Bog ljubavi« svojim vernim: oni upropašćuju svet u korist »dobrih ljudi«. Na delu, ovaj isti Bog pokazao se u pogledu poretka u svetu kao *Bog najveće kratkovidosti, đavolstva i nemoći*; iz toga se može zaključiti koliko vredi njegova zamisao.

Po sebi znanje i mudrost nemaju nikakve vrednosti; kaogod ni dobrota: oni moraju uvek najpre imati cilj, koji im određuje vrednost ili nevrednost — *može se imati cilj* za koji bi znanje bilo od velike štete (kao kad bi potpuna obmana pretpostavljala uslov napredovanja života; isto tako kad bi dobrota mogla paralisati i obeshrabriti glavne izvore velikih strasti)...

Za naš ljudski život, ovakav kakav je, pokazalo se dosada da je sva »istina«, sva »dobrota«, sva »svetost«, sva »božanstvenost« u hrišćanskom smislu velika opasnost — još danas je čovečanstvo u opasnosti da propadne zbog jednog ideala koji je neprijatelj života.

245

Neka svaki razmisli o *šteti koju trpe* sve čovečanske ustanove kad se uopšte pretpostavi jedna božanska, nadzemaljska viša sfera, koja tek *sankcioniše* te ustanove. Navikavajući se da im tada vrednost vidimo u ovoj sankciji (na primer u braku), mi *umanjujemo njihovo prirodno dostojanstvo*, a u izvesnim okolnostima i *odričemo* ga... Priroda se nepovoljno sudi srazmerno prema poštovanju koje se odaje protivprirodnosti u ideji Boga. »Priroda« tada postaje nešto »prezrivo«, »rđavo«...

Kobnost verovanja u *realnost najviših moralnih kvaliteta kao u Boga*: time su se porekle sve stvarne vrednosti i sistematski shvatile kao *bezvredica*. Tako se *protivprirodnost* popela na presto. Sa neumoljivom logikom došlo se dotle da se *negacija prirode* stavlja kao apsolutan zahtev.

246

Usled toga što je hrišćanstvo izguralo u prvi red učenje o nesebičnosti i ljubavi, ono nije bilo u stanju da uzdigne interese vrste iznad interesa pojedinca. Njegov uticaj, njegov fatalni uticaj ostaje upravo *povećanje egoizma*, individualnog egoizma do preko svake mere (do individualne besmrtnosti). Hrišćanstvo je pojedinca shvatilo tako važnim, tako apsolutnim, da se više ne može *žrtvovati*: ali vrsta se održava ljudskim žrtvama... Pred Bogom su sve »duše« jednake: ali, to je najopasnija od svih ocena vrednosti! Ako su pojedinci jednaki, onda se dovodi vrsta u pitanje i pomaže praksa koja će naposljetku upropastiti vrstu: hrišćanstvo je načelo *suprotno selekciji*. Ako degenerisani i bolesni (»hrišćanin«) treba da ima istu vrednost koju i zdravi (»paganac«) ili čak još i veću, prema Paskalovom sudu o bolesti i zdravlju, onda

je preprečen prirodni tok razvitka i od neprirodnosti napravljen zakon... Ova opšta čovečanska ljubav na delu pretstavlja *povlađivanje* svih paćenika, zlosrećnika, degenerika: ona je snizila i oslabila odgovornost i visoku dužnost žrtvovanja ljudi. Prema hrišćanskoj shemi vrednosti jedino je još ostalo samopožrtvovanje: ali ovaj *ostatak* ljudske žrtve, koju je hrišćanstvo dopustilo pa i preporučilo, nema nikakva smisla sa stanovišta odgoja cele vrste. Za blagostanje vrste sasvim je svejedno da li koji bilo pojedinac sebe prinosi na žrtvu (bilo na monaški ili asketski način, bilo pomoću krstova, lomača, giljotine, kao »mučenik« zablude). Vrsti je nužno propadanje neuspelih, slabih, degenerika: a hrišćanstvo se baš njima obratilo kao sila *održanja*; ono je još više pojačalo već i bez toga jaki instinkt slabih da sebe štede, da se održavaju i uzajamno pomažu. Šta je »vrlina« i »čovečanska ljubav« u hrišćanstvu ako nije ova uzajamnost u održavanju, ova solidarnost slabih, ovo sprečavanje odabiranja? Šta je hrišćanski altruizam ako nije egoizam mase slabih, koji nazire da će se svaki pojedinac najduže održati i sačuvati ako se svi brinu jedan za drugoga?... Ako čovek ne oseća takav duh kao nešto do krajnosti *nemoralno*, kao zločin prema životu, onda i sam pripada bolesnoj gomili i nosi njene instinkte u sebi... Prava čovečanska ljubav zahteva žrtvovanje dobru vrste — ona je surova, ona je puna samosavlađivanja, samodiscipline, jer su joj nužne ljudske žrtve. A hrišćanstvo sa svojim pseudohumanizmom hoće da zavede red *da se niko ne žrtvuje*...

247

Ništa ne bi bilo korisnije i ne bi zasluživalo više da se pomaže od sistematskog *nihilizma dela*. — Prema onome kako ja razumem sve fenomene hrišćanstva i pesimizma, evo šta oni izražavaju: »Mi smo sazreli za nebiće, za nas je razumno ne postojati«. Ovaj nagoveštaj od strane razuma u ovom slučaju bio bi i glas prirodnog odabiranja.

S druge strane, dvosmisleni karakter i kukavičko polutanstvo religije kao što je hrišćanstvo, ili, bolje, crkve, zaslužuje najveću osudu: ona mesto da propoveda smrt i samouništenje, štiti bolesne i nedonošćad i bodri ih da se množe.

Problem: kojim bi se sredstvima moglo doći do strogog oblika velikog zaraznog nihilizma, koji bi propovedao i upražnjavao dobrovoljnu smrt s naučnom savesnošću (a ne slabo vegetiranje u varljivoj nadi na život posle smrti)?

Hrišćanstvo se ne može dovoljno osuditi što je tako veliki nihilistički čistilački pokret, koji se verovatno pripremao, lišilo vrednosti učenjem o besmrtnosti pojedinca i nadom na vaskrsenje: to jest uzdržavanjem od *nihilizma na delu*, od samoubistva... Ono ga je zamenilo postepenim samoubistvom: postepeno sitnim, ali trajnim životom; postepeno sasvim običnim, buržoaskim, osrednjim životom itd.

248

Hrišćanski nadri-moral. — Sažaljenje i preziranje smenjuju se brzo, i oni me katkad bune kao kakav grozan zločin. Tu je zabluda postala — dužnost, omaška je postala — »majstorija«, rušilački instinkt — sistem »iskupljenja«; tu svaka operacija stvara ranu, znači otsecanje organa čija je energija uslov ozdravljenja. I u najboljem slučaju ne postiže se izlečenje, nego se jedan niz rđavih simptoma zamenjuje drugim... I ova štetna besmislica, ovaj sistem beščašćenja i škopljenja života smatra se svetim i neprikosnovenim; biti u službi toga sistema, biti oruđe ove veštine lečenja, biti *sveštenik*, znači izdvojiti se, uživati poštovanje, biti svet i neprikosnoven. Samo božanstvo može biti tvorac ove najviše veštine lečenja: iskupljenje je jedino shvatljivo kao otkrovenje, kao akt milosti, kao nezasluženi dar koji se stvorenju čini.

Prvi stav: duševno zdravlje smatra se kao bolest i izaziva nepoverenje...

Drugi stav: uslovi snažnog i naprednog života, snažne želje i strasti, smatraju se kao

dokaz protiv snažnog i obilnog života.

Treći stav: sve od čega čoveku preti opasnost i što njim može ovladati i upropastiti ga, zlo je i štetno — mora se iskoreniti iz njegove duše.

Četvrti stav: čovek, načinjen bezopasan i za sebe i za druge, slab, slomljen u smirenosti i krotosti, svestan svoje slabosti, »grešnik« — to je idealan tip, koji se može i *izlečiti* sa nešto duševne hirurgije...

249

Protiv čega ja dižem svoj glas? Protiv toga što se kao nešto visoko, pa čak i kao *merilo čovekovo*, uzimaju ove malene mirne prosečnosti, ove ravnoteže jedne duše koja ne zna za velike nagone velikih središta sila.

Bekon Verulamski kaže: *Infimarum virtutum apud vulgus laus est, mediarum admiratio, supremarum sensus nullus*. Ali hrišćanstvo, kao religija, pripada gomili; ono nema nikakva smisla za najviši rod vrline.

250

Pogledajmo šta čini »pravi hrišćanin« sa svim onim što mu njegov instinkt brani: — on *kalja* i sumnjiči lepotu, sjaj, bogatstvo, ponos, samouverenost, saznanje, moć — jednom rečju, *celu kulturu*: njegov cilj je da je liši *čiste savesti*...

251

Hrišćanstvo su dosada napadali uvek pogrešno i više nego bojažljivo. Sve dok se hrišćanski moral ne smatra kao *smrtni zločin protiv života*, njegovim braniocima lako je da ga brane. Pitanje o samoj »istini« hrišćanstva — bilo u pogledu na postojanje njegova Boga ili na istoričnost njegova postanka, da ne govorimo već o njegovoj astronomiji i prirodnim naukama — sasvim je sporednog značaja sve dok se ne dotakne pitanje vrednosti hrišćanskog morala. *Vredi li* šta hrišćanski moral, ili je on beščašćenje i sramota uprkos svoj svetosti zavodničkih veština? Postoji skriveni izlaz od svake ruke za pitanje istine hrišćanstva; i najusrdniji sledbenici mogu se najzad poslužiti logikom najusrdnijih nevernika, da steknu pravo za sebe da izvesne stvari smatraju nepobitnim — to će reći *van domašaja* svakog pobijanja (danas se ovaj trik naziva »Kantov kriticizam«).

252

Hrišćanstvu ne bi trebalo nikada oprostiti što je upropastilo ljude kao što je bio Paskal. A kod hrišćanstva baš ovu njegovu volju da lomi najjače i najplemenitije duše treba uzeti na nišan. Ne bismo smeli ni za trenutak stati dok se iz korena ne iščupa ideal čovečanstva koji hrišćanstvo propoveda, kao i njegovi zahtevi koje stavlja čoveku, i njegovo *da* i *ne* u odnosu prema čoveku. Sve ostalo u njemu nas ništa ne zanima; neka bi hrišćanski pojmovi bili i hiljadu puta apsurdniji, mi ne bismo prstom mrdnuli protiv njih. Ali se borimo protiv onoga ideala koji, hvala budi njegovoj morbidnoj lepoti i ženskoj privlačnosti, hvala budi njegovoj govorničkoj i klevetničkoj veštini, mami sve kukavičluke i sujete premorenih duša — a i najjači imaju časove zamora — kao da je sve što nam se u takvim trenucima *čini* možda najkorisnije i dobrodošlo: poverenje, jednostavnost, skromnost, strpljenje, ljubav prema sebi ravnima, predanost, uzdanje u Boga, neka vrsta povlačenja i abdikacije celoga svoga ja — najkorisnije i dobrodošlo u apsolutnom smislu; kao da sitno, malo, duševno nedonošče, prosečan tip pun vrline i domaća životinja, ne samo da ima preimućstvo pred jačom,

neustrašljivijom, ljućom, strožijom i rasipnijom vrstom ljudi, nego ustvari pretstavlja ideal čoveka uopšte, cilj, meru, najveću željivost. Stvaranje ovakvoga ideala pretstavlja najstrašnije iskušenje koje je ikada stavljeno pred čoveka; jer je s time zapretila nesreća jačim i srećnijim izuzecima, u kojima je volja za moć i za napredovanje koraknula napred u odnosu prema čitavoj vrsti. Svojim vrednostima taj ideal imao je da u korenu preseče napredovanje ove više vrste ljudi, koji su gotovi da prime život u opasnosti zarad svojih viših zahteva i zadataka (ekonomskim jezikom rečeno, to je slučaj porasta troškova preduzeća naporedo sa većom mogućnošću neuspeha). Protiv čega se mi borimo kod hrišćanstva? Protiv njegove namere da slomije jake, da skrha njihov duh, da iskoristi njihove trenutke slabosti i zamora, da okrene njihovu ponosnu sigurnost u brigu i nemir savesti; protiv njegove veštine da zatruje i zarazi otmene instinkte do te mere da se njihova snaga, njihova volja za moć, okrene unutra, protiv njih samih, te jaki propadnu od prekomernog samopreziranja i samomučenja: na onako strahotan način kako je propao Paskal, koji je za to najbolji primer.

II KRITIKA MORALA

POREKLO MORALNIH OCENA VREDNOSTI

253

Ovo je pokušaj da se o moralu misli bez stajanja pod uticajem njegove čari i ne bez izvesnog nepoverenja prema primamljivoj lepoti njegova držanja i izgleda. Svet kome se možemo diviti, koji je u skladu s našim religioznim nagonima koji sebe dokazuje bez prestanka — u rukovođenju pojedincem i opštim: to je hrišćanski pogled na svet, opšti koren svima nama.

Ali usled povećanja naše strogosti, nepoverenja i našeg naučnog duha (takođe usled razvijenijeg instinkta za istinu, što je opet pod uticajem anti-hrišćanstva), ovo tumačenje se sve manje i manje može za nas održati.

Najveštiji izlaz: Kantov kriticizam. Intelekt ne samo da odriče sebi pravo da na takav način tumači stvari nego još i da odbacuje tumačenje koje je jednom dano. LJudi se zadovoljavaju kad se od njih traži *više* lakovernosti i vere, s odricanjem od svih prava na razum u pogledu dokaza njihovih verovanja, sa nepojmljivim i višim »idealom« (Bogom) kao potpunom praznine.

Hegelijanski izlaz pretstavlja nadovezivanje na Platona, to je romantizam i reakcija, i u isti mah simptom istoriskog smisla, jedne nove *sile*: »duh« je »ideal koji se samootkriva i samorealizuje«: mi verujemo da se u »procesu«, u »postajanju«, sve veći deo ovog ideala manifestuje — dakle ideal se ostvaruje, vera se polaže u *budućnost* u kojoj i duh može klanjati i služiti prema svojim uzvišenim potrebama. Jednom rečju:

1. Bog je nama nepoznat i mi ga ne možemo dokazati (to je skriveni smisao celoga epistemološkoga pokreta);

2. Bog se može dokazati, ali kao nešto što evoluirao, i mi smo deo toga, i to s našom žudnjom za idealom; (to je skriveni smisao istoriskog pokreta).

Valja primetiti da nikada kritika nije uperena protiv ideala, nego samo protiv problema koji daje povoda diskusiji oko ideala — to jest, zašto nije ideal još ostvaren, ili zašto se ne može dokazati u malim stvarima kao u velikim.

Vrlo je važna razlika: da li čovek dolazi do saznanja o ovom kritičnom *stanju* usled neke strasti ili žudnje u njemu, ili mu se ono javlja kao problem do koga je došao naporom svojih misaonih sila i izvesnom snagom istoriske imaginacije.

Izvan filozofskih i religioznih stanovišta nalazimo iste pojave: utilitarizam (socijalizam i demokratija) kritikuje poreklo moralnih ocena vrednosti, *premda veruje u njih* isto toliko koliko i hrišćanin. (NJegova naivnost! Kao da se moral može održati kad više nema božanstva koje ga ozakonjuje! Vera u »transcendentalno« je apsolutno nužna da bi se održala vera u moral.)

Osnovni problem: otkuda ova svemoć vere? *Vere u moral?* Tu veru odaje i to što se i osnovni životni uslovi krivo tumače u prilog morala: uprkos našem znanju o biljkama i životinjama. »Samoodržanje«: to je darvinov pokušaj izmirenja altruističkih i egoističkih principa.

254

Ispitivanje *porekla naših moralnih ocena vrednosti* i tablica zakona nema apsolutno nikakve veze sa kritikom tih vrednosti, premda ljudi ostaju uporno na gledištu da ima; ove dve stvari su potpuno odelite, bez obzira na to što znanje o pudenda orgio — o stidnom poreklu stvari — smanjuje njenu važnost i utire put za kritičan stav i kritičan duh prema njoj zbog takvog njenog porekla.

Kakva je stvarna vrednost naših ocena i tablica moralnih zakona? *Šta je rezultat njihove prevlasti?* Za koga? U odnosu na šta? — Odgovor: za život. Ali šta je život? Ovde je potreban nov i određeniji pojam života. Moja formula za ovaj pojam glasi: život je volja za moć.

Kakav je smisao samoga akta ocenjivanja vrednosti? Da li ono ukazuje na drugi, metafizički svet (kao što je verovao Kant, koji je živio u doba koje je prethodilo velikom istoriskom pokretu)? Jednom rečju: koje je njegovo poreklo? Ili ono nije ljudskoga porekla? — Odgovor: moralno ocenjivanje je vrsta objašnjenja, ono sačinjava metod tumačenja. Samo tumačenje je simptom određenih fizioloških prilika, kaogod i određenog duhovnog nivoa gospodarećih sudova. Ko to tumači? — Naše strasti.

255

Sve vrline valja shvatiti kao fiziološka *stanja*: naročito glavne organske funkcije valja shvatiti nužnim i dobrim. Sve vrline su ustvari sublimirane *strasti* i uzvišena fiziološka stanja.

Sažaljenje i čovekoljublje mogu se posmatrati kao razvitak seksualnog nagona — pravda kao razvitak strasti za osvetom — vrlina kao ljubav prema otporu, volja za moć — čast kao priznanje jednakosti i podjednako velike sile.

256

Pod »moralom« ja podrazumevam sistem ocena vrednosti koje dodiruju životne uslove jednoga bića.

257

Ranije se govorilo o svakom moralu: »Poznaćete ga po plodovima njegovim«. Ja kažem o svakom moralu: »To je plod po kome poznajem zemljište na kome je izrastao.«

258

Ja sam pokušao da shvatim moralne sudove kao simptome i govor znakova u kojima se otkrivaju procesi fiziološkog napredovanja ili opadanja, kaogod i svest o uslovima održanja ili raščćenja. To je način tumačenja ravan po vrednosti astrologiji, to su predrasude kojima instinkti došaptavaju (specifične rasama, zajednicama, raznim stupnjevima kao što su mladost ili venjenje itd.).

Ako se ovo načelo primeni specijalno na moral hrišćanske Evrope, videće se da su naši moralni sudovi znaci propadanja, neverovanja u život, priprema za pesimizam.

Moj glavni stav: ne postoje moralni fenomeni, nego samo moralna interpretacija ovih fenomena. Sama ova interpretacija poreklom je iz vanmoralne oblasti.

Kakav je smisao u tome što smo životu pripisali protivrečnost? — To je od ogromne važnosti: iza sviju drugih ocena vrednosti stoje zapovednički ove moralne ocene. Ako njih nestane, prema čemu bismo onda merili? I onda kakvu bi vrednost imalo saznanje itd..??

259

Jedno gledište: u svima određivanjima vrednosti postoji određen smer: održanje porodice, zajednice, rase, države, crkve, vere, ili jedne kulture. — Zahvaljujući činjenici što ljudi zaboravljaju da svaka ocena vrednosti ima izvestan smer, jedno isto lice može živeti u raju kontradiktornih ocena, pa prema tome i u raju kontradiktornih impulsa. To je izraz bolesti u čoveku nasuprot zdravlju kod životinja, gde svi instinkti odgovaraju izvesnom, određenom smeru.

Ovaj stvor pun protivrečnosti ima u svom biću, međutim, jedan veličanstven metod saznanja: on oseća za i protiv razloge, on se uzvišava do pravde, to će reći do obaveštenja o principima s onu stranu ocene dobra i zla.

Najmudriji bi prema tome bio najbogatiji protivrečnostima, on bi tako isto bio obdaren čulima dodira pomoću kojih bi razumeo svakovrsne ljude, i sa svim tim on bi imao svoje *velike trenutke*, kad bi sve strune njegova bića treperile u skladu — što se čak i nama dešava, samo vrlo retko! To je neka vrsta planetarnog kretanja.

260

»Hteti« znači hteti neki cilj. Ali »cilj« kao ideja uključuje ocenu vrednosti. Odakle potiču ocene vrednosti? Je li permanentna norma »prijatan-bolan« osnovica ocene vrednosti?

Ali u bezbroj slučajeva mi jednu stvar napravimo bolnom time što joj ubrizgavamo našu ocenu vrednosti.

Opseg moralnih ocena vrednosti: one igraju ulogu u skoro svakom čulnom utisku. Za nas je svet obojen njima.

Mi smo izmislili smer i vrednost sviju stvari; usled toga vladamo ogromnom latentnom snagom: ali izučavanje uporednih vrednosti uči nas da su se vrednosti koje su stvarno bile suprotne visoko cenile i da je postojalo mnogo tablica zakona (one stoga ne bi mogle vredeti apsolutno).

Analiza pojedinačnih tablica zakona otkrila je da su bile sklopljene (često vrlo rđavo) kao uslovi života za ograničene grupe ljudi, da bi obezbedile njihovo održanje.

Ispitavši sadanjega čoveka, našli smo u njemu veliki broj vrlo različitih vrednosti koje više nemaju nikakve stvaralačke moći — osnovno načelo: »uslov života« sada je potpuno odvojen od moralnih vrednosti. One su mnogo izlišnije i ni izbliza onako mučne. One su postale proizvoljna stvar. Haos.

Ko stvara cilj koji stoji iznad čovečanstva i iznad pojedinaca? Ranije je moral bio mera za samoodržanje. Ali, sada niko ne želi da se što održi, nema ništa više da se održi. Tako se svodimo na *opitan moral*, gde svak mora određivati sam sebi cilj.

Šta je *kriterium* moralne delatnosti? 1) nekoristoljublje, 2) opšta saglasnost. Ali to je moral budoara. Rase se moraju proučavati i posmatrati, i u svakom slučaju mora se otkriti kriterium, kaogod i ono što on izražava: verovanje da »takvo naročito držanje ili ponašanje pripada glavnom uslovu našega života«. Nemoralno znači »ono što donosi propast«. Međutim, sva društva u kojima su nađeni ovi principi doživela su svoju propast: neka od ovih načela upotrebljavana su opet i opet, jer su bila potrebna novostvorenim zajednicama; takav je slučaj, na primer, sa zapovešću: »Ne ukradi«. U vremena kad se od ljudi nije moglo očekivati da ispolje društvene instinkte u znatnijoj meri (kao na primer u vreme Rimske Imperije) društveni instinkt bio je upućen na ideju »spasenja duše«: ili, filozofskim jezikom rečeno, na »najveću meru sreće«. Jer čak ni grčki filozofi nisu više osećali sa svojim gradom.

Potreba lažnih vrednosti. — Izvestan sud može se odbaciti, kad se pokaže da je bio uslovljen: ali time se ne potire potreba da se on zadrži. Razlozi nisu u stanju da dublje iskorene lažne vrednosti negoli što mogu promeniti astigmatizam u čovekovom oku.

Mora se razumeti potreba njihova postojanja: one su proizvod uzroka koji nemaju nikakve veze s dovoljnim razlozima.

Videti i pokazati problem morala meni se čini da je nov zadatak i glavna stvar. Ja odričem da se to uradilo u dosadanjoj moralnoj filozofiji.

Kako je lažno i varljivo bilo uvek čovečanstvo u pitanju glavnih činjenica svoga unutarnjega sveta! Ovde nemati očiju, ovde držati jezik za zube i otvoriti usta...

Izgleda da ne postoji nikakvo saznanje ili svest o mnogobrojnim revolucijama kroz koje su prošli moralni sudovi i o broju slučajeva kad je »zlo« ozbiljno i iskreno prekršteno u »dobro« i obrnuto. Ja sam sa svoje strane ukazao na jednu takvu transformaciju rečima »moralnost naravi«. — Čak i svest je promenila svoju oblast: ranije je postojala griža savesti kod stada.

A. Moral kao delo nemorala.

1. Da bi moralne vrednosti *zagospodarile*, moraju im priteći u pomoć čisto nemoralne sile i afekti.

2. *Pojava* moralnih vrednosti je delo nemoralnih strasti i obzira.

B. Moral kao delo zablude.

V. Moral postepeno u opreci sam sa sobom.

Obračun. — Istinitost, sumnja, *εποχή*, sud. — »Nemoralnost« verovanja u moral.

Stupnjevi:

1. Apolutno carstvo morala: sve biološke pojave mere se i *sude* prema njemu.

2. Pokušaj identifikovanja života i morala (simptom probuđenog skepticizma: moral se više ne sme osećati kao nešto oprečno životu); više sredstava, čak i jedan transcendentalni put.

3. *Suprotstavljanje života i morala*: život sudi i osuđuje moral.

G. *U kojoj je meri moral štetan po život*:

a) po uživanje života, zahvalnost za život itd.

b) lepšanje, oplemenjivanje života

v) saznanje života

g) po razvoj života, ukoliko je išao za tim da razdeli *najviše* pojave života.

D. *Druga strana računa: korist morala po život*.

1. Moral kao načelo održanja veće celine, kao ograničavanje pojedinih članova: koristan za »*oruđe*«.

2. Moral kao načelo održanja u odnosu prema unutaršnjem dovodjenju čoveka u opasnost zbog strasti: koristan za »*prosečne*«.

3. Moral kao načelo održanja protiv uništilačkog dejstva velike bede i nevolje: koristan za »*patnike*«.

4. Moral kao protivdejstvo protiv strašnih eksplozija silnih: koristan za »*niže*«.

267

Vrlo je dobra stvar kad se čovek može poslužiti izrazima »pravo«, »krivo« u određenom, uskom, buržoaskom smislu, kao na primer u izreci: »Čini pravo pa se ne boj nikoga«; to jest čini svoju dužnost prema shemi života u čijim granicama postoji jedna zajednica.

Ne nipodaštavajmo dejstvo dve hiljade godina morala na naš duh!

268

Dve vrste morala ne smeju se brkati: moral s kojim se brani od začetka dekadencije instinkt koji je ostao zdrav, i moral pomoću koga ta dekadencija sebe formuliše, pravda i vodi naniže.

Prva vrsta morala je stoička, kruta, tiranska (sam *stoicizam* je bio primer takvoga morala što lance nosi); druga vrsta je sentimentalna, puna tajni: ona ima žene i »lepa osećanja« na svojoj strani (prvobitno hrišćanstvo je bilo primer takvog morala).

269

Pokušaću da celokupno moralisanje obuhvatim jednim pogledom, kao fenomen i kao zagonetku. Moralni fenomeni zanimali su me kao da su zagonetke. Danas ću biti u mogućnosti da odgovorim na pitanje: šta znači to da bi dobro moga bližnjega za mene bilo od veće vrednosti negoli moje sopstveno? Otkuda to da moj bližnji valja da ceni svoje dobro drukče negoli što bih ga ja cenio — to jest, zašto bi baš moje dobro stajalo na prvom mestu u njegovoj misli? Kakav je smisao ovoga »ti treba« koje čak i filosofi smatraju kao da se nalazi van diskusije?

Na izgled potpuno nenormalna ideja da čovek treba da ceni više ono što čini za druge negoli ono što čini za sebe, i da i taj drugi treba da postupa isto tako (da se imaju smatrati dobrima samo ona dela koja se čine obzirom na bližnjega i njegovo dobro) ima svoga razloga kao proizvod društvenog instinkta, koji počiva na shvatanju da pojedinac malo znači, premda kolektivno pojedinci imaju vrlo veliku važnost. To, razume se, pretpostavlja da oni sačinjavaju jednu zajednicu jedinstvenim osećanjem i jedinstvenom savešću. Stoga je to

vežbanje u držanju očiju u izvesnom pravcu; to je volja za jednim gledanjem koje onemogućuje da sebe vidimo.

Moja misao: nedostaju ciljevi, a to *moraju biti pojedinci*. Mi vidimo opšti pravac: svaki se pojedinac žrtvuje i služi kao oruđe. Neka svaki ide ulicom otvorenih očiju: nije li svak koga vidi »rob«? Čemu? Šta je smer svega toga?

270

Kako je moguće da čovek može sebe poštovati jedino obzirom na moralne vrednosti, da podređuje i prezire sve u prilog dobra, zla, poboljšanja, duhovnog spasenja itd.? Kao na primer Anri Amiel. Kakav je smisao moralne idiosinkrazije? Mislim i psihološke i fiziološke, kakva je bila kod Paskala, na primer. U slučajevima gde postoje i *druge* velike osobine; pa čak i kod Šopenhauera, koji je očividno cenio ono što nije niti je mogao imati... — Nije li ona proizvod čisto mehaničkog moralnog tumačenja stvarnih stanja bola i nezadovoljstva? Nije li ona osetljivost naročite vrste koja slučajno ne poima uzrok svojih mnogobrojnih osećanja bola, nego misli da ih objasni moralnim hipotezama? Na taj način se slučajno osećanje snage i zadovoljstva uvek javlja pod vidom »čiste savesti« oblivene svetlošću blizosti božje i sveću o spasenju... Tako moralni idiosinkrazist ili je stekao svoju pravu vrednost približavanjem društvenom uzoru vrloga čoveka: on je »pošten«, »pravičan« — srednje stanje dostojno visokog poštovanja; u svakoj moći prosečan, ali u svakom hotenju častan, savestan, čvrst, uvažen, pouzdan; — ili zamišlja da je zadobio tu vrednost prosto zato što na drugi način nije u mogućnosti da razume sva svoja stanja — on je sam sebi nepoznat; zbog toga sebe tumači na ovaj način. — Moral je jedina shema tumačenja pomoću koje ovaj tip čoveka može sebe podneti: — je li to neka vrsta gordosti?...

271

Prevaga moralnih vrednosti. — Posledica te prevage: kvarenje psihologije itd., fatalnost koja je svuda s tim vezana. Kakav je smisao ove prevage? Na šta ona ukazuje? Na izvesnu veću *hitnost* da se rekne *da* ili *ne* odlučno u ovim stvarima. Svakojaki imperativi upotrebljavani su da bi moralne vrednosti mogle izgledati kao da su utvrđene za navek: — one su vladale najduže vremena; skoro se čini kao da su instinktivne, kao zapovest iznutra. One su izraz društvenih *mera za održanje*, po tome što ih ljudi osećaju kao da su *van diskusije*. Praksa: to će reći korist od saglasnosti u pogledu viših vrednosti, dostigla je u ovom pogledu do neke vrste sankcije. Mi vidimo da se čini sve moguće da se razmišljanje i kritika parališu u ovoj oblasti: — pogledajte samo Kantov stav! Da ne govorimo o onima koji misle da je nemoralno vršiti istraživanja u ovim stvarima.

272

Moja namera je da pokažem apsolutnu homogenost sviju pojava i primenu moralnih razlikovanja kao stvar *uslovljenu perspektivom*; da pokažem da je sve što se hvali kao moralno u suštini jednako sa svim što je nemoralno i da je postalo moguće pomoću nemoralnih sredstava za nemoralne svrhe, kao što je slučaj sa svakim moralnim razvitkom; — i obrnuto, da je sve što je ozloglašeno kao nemoralno, s gledišta ekonomije, više i bitnije, i da razvitak još većeg obilja života neophodno donosi sa sobom i *napredak nemoralna*. »Istina« je stupanj do koga sebi *dopuštamo da to shvatimo*.

273

Ali, možemo biti bez brige: ustvari, potrebno je vrlo mnogo morala da bismo bili nemoralni na ovaj utančani način; ja ću se poslužiti jednim poređenjem:

Fiziolog koji se interesuje jednom bolešću, i bolesnik koji bi hteo da se od nje izleči, nemaju isti interes. Uzmimo da je ta bolest moral — jer moral jeste bolest — i da smo bolesnici mi Evropljani: koliko će tu biti mučenja i teškoća kad smo mi Evropljani u isto vreme svoji sopstveni radoznali posmatrači i fiziolozi! Da li bismo u takvim prilikama ozbiljno želeli da se oslobodimo morala? Da li ćemo mi to hteti? Nezavisno od pitanja da li mi to *možemo*? Da li mi možemo biti »izlečeni.«?

STADO

274

Čija je volja za moć moral? — Pokušaj da se *moralne vrednosti* postave za gospodare svih drugih vrednosti, tako da ne budu samo vođ i sudija života, nego i saznanje, umetnost, političke i društvene težnje, pretstavlja opštu činjenicu u istoriji Evrope od Sokrata. »Poboljšanje« shvaćeno kao jedina dužnost, a sve ostalo upotrebljeno kao sredstvo za to (ili kao smetnja, brana, opasnost, pa joj se stoga mora pokazati i otpor i mora se uništiti...).

Sličan pokret može se primetiti u Indiji i Kini.

Kakav je smisao ove *volje za moć od strane moralnih vrednosti*, te volje koja je igrala tako veliku ulogu u ogromnim revolucijama sveta?

Odgovor: *tri sile su skrivene iza nje*: 1. instinkt stada protiv jakih i nezavisnih; 2. instinkt svih stradalnika i siročadi protiv srećnih i 3. instinkt prosečnih protiv izuzetaka. — *Ogromna dobit od ovoga pokreta*, uprkos surovosti, laži, tesnogradnosti koja mu je bila od pomoći (jer je istorija *borbe morala protiv osnovnih instinkata života* već po sebi najveći nemoral za koji je ikada znao svet...).

275

Najmanji broj uspeva da u onome u čemu živimo, na šta smo se svikli od davnina, vidi problem — naše oko nije za to udešeno: to mi se naročito čini da je slučaj s našim moralom.

Problem »svaki čovek kao predmet za druge« zaslužuje najvišu čast: za samog sebe — ne!

Problem »ti treba«: sklonost koja, slično polnom nagonu, nije u stanju da sebe sama objasni — ne sme da se osudi zajedno sa nagonima; naprotiv, mora da im bude merilo i sudija!

Problem »jednakosti« dok svi čeznemo za odlikama: ovde upravo valja da baš sebi postavljamo zahteve kakve postavljamo drugima. To je tako neukusno i očevidno ludo: ali — to se oseća kao nešto sveto i višega reda, opreka s razumom jedva se i primećuje.

Samopožrtvovanje i samoodricanje smatraju se kao odlike, bezuslovna poslušnost moralu i vera da smo svima ravni pred njim.

Napuštanje i odricanje od blagostanja i života kao odlika, potpuno odricanje od sopstvenog određivanja vrednosti, i strog zahtev da svak učini to isto. »Vrednost dela je određena: svaki pojedinac pokorava se toj oceni«.

Mi vidimo: autoritet govori — ko govori? — Mora se ljudskom ponosu gledati kroz prste što je taj autoritet tražio da bude što viši, da se što je moguće manje oseća ponižen pod njim. Stoga — Bog govori!

Bog je bio nužan, kao bezuslovni zakon iznad koga nema ništa više, kao »kategorički

imperator« —: ili, ukoliko su ljudi verovali u autoritet razuma, bila im je potrebna jedna metafizika jedinstva, koja je to činila logičnim.

Ako sada pretpostavimo da je svršeno s verom u Boga, onda se iznova nameće pitanje: »ko govori?« — Moj odgovor, koji ne uzimam iz metafizike, nego iz životinjske fiziologije, glasi: *govori instinkt stada*. On želi da postane gospodar: otuda njegovo »ti treba!« — On dopušta pojedincu da postoji samo kao deo celine, na dobro celine, on mrzi one koji se izdvajaju od celine — on upravlja mržnju svijju pojedinaca na njega.

276

Ceo evropski moral zasniva se na vrednostima koje su od koristi stadu: nevolja svijju viših i izuzetnih ljudi objašnjava se time što sve ono što ih izdvaja od ostalih dopire do njihove svesti u obliku osećanja njihove malenosti i omalovažavanja. Snaga modernoga čoveka uzrok je pesimističke turobnosti: prosečan čovek, kaogod i masa, ne muči se mnogo pitanjima ili savešću — on je veseo. — (Među turobnim jakim ljudima nalaze se Paskal i Šopenhauer kao primer).

Što se jedna osobina čini opasnija po stado, to je stado žešće osuđuje.

277

Moral *iskrenosti* u stadu. — »Moraš se lako poznati, tvoje unutarnje biće moraš izražavati jasnim i stalnim znacima — inače si opasan: i kad si zao, tvoja sposobnost da se prikriješ najgore je nešto za stado. Mi preziremo potajne i teško znane. — Prema tome, ti moraš smatrati samoga sebe znanim, ti ne smeš biti sam sebi skriven, ti ne smeš verovati u tvoje menjanje«. Dakle: zahtevanje iskrenosti počiva na *saznatljivosti* i *stalnosti* ličnosti. Ustvari, o tome se brine vaspitanje da uputi svakog člana stada u *određenu veru* o prirodi čovekovoju: ono najpre stvara tu veru, pa posle zahteva na osnovu toga »iskrenost«.

278

U okviru stada, svake zajednice, dakle među ravnima, *precenjivanje* iskrenosti ima dobrog razloga. Ne dopustiti da te ko vara — pa *prema tome* i sam ne varati, kao lični moral! Uzajamna obaveza među ravnima! U odnosu prema svetu spolja, obazrivost i opasnost nalažu *da se čuvamo prevare*: za takav stav psihološki je preduslov isto takvo držanje unutra. Nepoverenje kao izvor iskrenosti.

279

Kritika vrlinâ stada. — Inercija se manifestuje: 1. u poverenju, jer nepoverenje iziskuje napetost, promišljanje i posmatranje; 2. u poštovanju, gde je velika razlika u moći i gde je potčinjenost nužna: tu se svaki trudi da voli i ceni, da bi nestalo straha, a razlika u moći tumači se kao razlika u vrednosti: na taj način odnos prema moćnima više ne buni; — 3. u smislu za istinu. Šta je istina? Istina je ono objašnjenje stvari koje kod nas zahteva najmanji umni napor (osim toga laganje je vrlo zamorno); — 4. u simpatiji. Nama je lakše kad znamo da smo na ravnoj nozi sa svima: kad osećamo kako svi osećaju, i kad primamo veru koja je već primljena; — simpatija je nešto pasivno prema aktivnosti, koja sebi prisvaja i stalno privodi u delo najbližnja prava na ocenu vrednosti (čineći to bez predaha); — 5. u nepristrasnosti i hladnom rasuđivanju: ljudi izbegavaju napor koji bi izazvali afekti i radije bi da su neutralni i »objektivni«; — 6. u ispravnosti: ljudi radije vrše već postojeći zakon negoli

što grade nov ili što zapovedaju sebi i drugima: strah od zapovedanja — bolje je potčiniti se negoli buniti se; — 7. u toleranciji: strah od upotrebe prava ili od suđenja.

280

Instinkt stada ceni *sredinu* i *prosečno* kao nešto najviše i najdragocenije: mesto na kome se nalazi većina; način na koji se tu nalazi. Na taj način on je protivnik svake hijerarhije i gleda na podizanje odozdo prema gore na isti način kako gleda na spuštanje s većine u manjinu. Stado oseća izuzetak, kako ispod sebe tako nad sobom, kao nešto upereno i opasno po sebe. U odnosu prema izuzecima mađ njim, prema jačim, moćnijim, mudrijim, plodnijim, njegov strah je u tome da ih nagovori da postanu njegovi pastiri, čuvari, stražari — da mu budu *prve sluge*: na taj način ono je okrenulo opasnost u korist. U sredini nestaje straha: tu čovek nije sam ni s čim; tu je malo mesta za nesporazum; tu postoji jednakost; tu pojedinac ne oseća svoj život kao prekor, nego kao pravi život; tu vlada zadovoljstvo. Nepoverenje postoji samo prema izuzecima; biti izuzetan smatra se za prestup.

281

Kada, polazeći od instinkta zajednice, pravimo propise i zabranjujemo izvesne postupke, ne zabranjujemo, kao što je razumno, izvesnu vrstu »bića«, niti izvestan »duh«, nego izvestan određeni pravac i iskorišćavanje ovoga »bića« i »duha«. Ali, tu dolazi ideolog vrline, *moralist*, i kaže: »Bog vidi srce! Šta ima u tome što se uzdržavate od izvesnih postupaka: vi time niste bolji!« Odgovor: Gospodine dugouhi i Vrli, mi uopšte nećemo da budemo bolji, mi smo vrlo zadovoljni sobom, mi samo nećemo da jedan drugom *činimo zlo* i zbog toga zabranjujemo izvesne postupke u određenom smeru, to će reći obzirom na nas; međutim, mi te iste postupke cenimo vrlo visoko kada su upereni protiv neprijatelja naše zajednice, na primer protiv vas. Mi vaspitavamo svoju decu za to: mi ih disciplinujemo do krajnje ere. Kad bismo mi bili od onoga bogougodnoga radikalizma koji preporučuje vaše sveto ludilo, kad bismo bili toliko žutokljuni da sa tim postupcima osudimo njihov izvor, »srce«, »duh«, onda bi to značilo da osuđujemo s tim i svoj život i s njim njegov najviši preduslov — duh, srce, strast, koje poštujemo iz sve duše. Svojim propisima sprečavamo da takvo raspoloženje izbije besciljno i sebi traži put — mi smo promućurni kad sebi propisujemo takve zakone, a isto tako smo s tim i *moralni*... Ne naslućujete li makar izdaleka, koliko nas žrtava to staje, koliko je za to potrebno discipline, samosavlađivanja, nemilosrdnosti prema sebi? Mi smo plahoviti u svojim požudama, ima trenutaka kad bismo se mogli proždirati... Ali »duh zajednice« postaje nam gospodar: primećujete li da je to gotovo definicija morala.

282

Slabost životinje iz stada rađa sasvim sličan moral kao i slabost dekadenta: oni se razumeju, oni se *udružuju* (velike dekadentne religije uvek računaju na potporu stada). Po sebi, na životinji iz stada nema ničega bolesnoga, ona je dragocena; ali nesposobna da sebe vodi, njoj je potreban »pastir« — to shvataju sveštenici... Država nije dovoljno utančana ni poverljiva; njoj ne polazi za rukom da »rukovodi savešću«. Kako životinju iz stada sveštenik napravi bolesnom?

283

Mržnja prema povlašćenima duhom i telom: bunt ružnih, nakaznih duša protiv lepih, ponositih, radosnih. Oruđa za to: sumnjičenje lepote, ponosa, radosti: »zasluga ne postoji«,

»opasnost je ogromna: čovek mora strepiti i osećati se rđavo«, »prirodnost je zlo; pravilno je opirati se prirodi. — Isto tako razumu« (protivprirodnost kao nešto više).

Opet su *sveštenici* ti koji iskorišćuju ovo stanje i pridobijaju »narod« za sebe. »Grešnik« kome se bog više raduje negoli »pravedniku«. To je borba protiv »paganstva« (griža savesti kao sredstvo da se naruši duševna harmonija).

Mržnja prosečnih prema *izuzecima*, stada prema nezavisnima (naravi shvaćene upravo kao »moral«). Otpor prema »egoizmu«: samo ono vredi što je učinjeno »za drugoga«. »Mi smo svi jednaki«; — bunt protiv vlastoljublja, protiv »gospodarenja« uopšte; — protiv privilegije; — protiv sektaša, slobodoumnika, skeptika; — protiv filosofije (kao nešto što je protiv mehaničkih i automatskih instinkata); kod samih filosa: »kategorički imperativ«, suština moralnoga načela »opšteg i univerzalnoga«.

284

Hvaljena stanja i sklonosti: — mirnoća, pravičnost, umerenost, skromnost, strahopoštovanje, uviđavnost, hrabrost, čistota, poštanja, poverenje, ispravnost, pouzdanost, požrtvovanje, saučešće, samarićanstvo, savesnost, jednostavnost, blagost, pravednost, velikodušnost, obzir, poslušnost, nesebičnost, nezavidljivost, dobroćudnost, vrednoća.

Moramo utvrditi do koje su mere *takva svojstva* uslovljena kao *sredstvo* jedne određene volje i cilja (često nekog »zlog« cilja); ili kao prirodna *posledica* kojeg gospodarećeg afekta (na primer duhovnosti); ili izraz nužnosti, što će reći: kao *životni uslov* (na primer građanin, rob, žena, itd).

Ukratko rečeno: nijedno se od njih *ne* smatra »dobrim« *po sebi*, nego prema zahtevima »društva«, »stada«, kao sredstvo za njihove ciljeve, kao potreba za njihovo održanje i napredak, kao posledica isto tako pravog *instinkta stada* u pojedincu: sledstveno u službi instinkata koji je *bitno različit* od ovih *stanja vrline*. Jer je stado *neprijatelj, samoživo* i *nemilosrdno* prema svetu spolja, i puno vlastoljublja, nepoverenja itd.

Kod »pastira« taj *antagonizam izbija* na površinu: on mora imati svojstva koja su suprotna svojstvima stada.

Smrtno neprijateljstvo stada protiv hijerarhije: njegov instinkt ide u prilog boraca za *izjednačenje* (Hristos). Protiv *jakih poedinaca* (suverena) stado je neprijateljski raspoloženo, nepravično, neumereno, neskromno, drsko, bezobzirno, kukavično, lažljivo, nemilosrdno, podmuklo, zavidljivo, osvetoljubivo.

285

Ja učim: stado se stara da sačuva i održi jedan tip i brani na sve strane, kako od onih koji od njega otstupaju (zločinci itd.), tako i od onih koji se dižu iznad njega. Stado teži postojanosti i održanju, u njemu nema ničega stvaralačkoga.

Prijatna osećanja koja nam uliva dobar, bronameran, pravedan čovek (nasuprot osećanju napetosti, straha, koje izaziva veliki, novi čovek), to su *naša* lična osećanja sigurnosti i jednakosti: životinja iz stada tu veliča duh stada i onda se dobro oseća. Ovaj sud koji izriče lagodnost krije se lepim rečima — tako niče »moral«. — Ali, valja posmatrati *mržnju stada* prema iskrenima.

286

Ne varajmo se u pogledu samih nas! Kada neki čovek čuje šapat moralnog imperativa u svojoj duši, kao što altruizam želi da ga čuje, on time pokazuje da pripada *stadu*. Kad je jedan čovek svestan suprotnih osećanja, to jest kad vidi opasnost i zlo svoje u nepristrasnim i nesebičnim postupcima — onda on ne pripada *stadu*.

Moja filosofija teži novom *određivanju ranga*. Ona nije individualistički moral. Duh stada neka gospodari u stadu, ali ne van njega: vođima stada potrebna je sasvim različita ocena vrednosti njihovih postupaka, kao što je potrebna i samostalnim ljudima, ili »divljim zverima« itd.

OPŠTA MORALNA RASMATRANJA

Moral posmatran kao pokušaj da se vaspostavi ljudska gordost. — Teorija o »slobodnoj volji« je antireligiozna. Ona bi htela da čoveku podari pravo da sebe smatra uzrokom svojih najviših stanja i postupaka: to je jedan oblik porasta osećanja gordosti.

Čovek oseća svoju moć, svoju »sreću«, kako to kažu: mora biti bolje iza ovih stanja, inače ne pripadaju njemu. Vrlina je pokušaj da se pretpostavi neka vrsta volje, prošle ili sadašnje, kao nužan preduslov svakog uzvišenog ili jakog osećanja sreće: ako je volja za izvesnim postupcima po pravilu prisutna u svesti, osećanje moći može se protumačiti kao njen proizvod. Ovo je čisto psihološko stanovište, koje se zasniva na pogrešnoj pretpostavci da ništa nama ne pripada što nismo svesno hteli. Čitavo učenje o odgovornosti oslanja se na ovu naivnu psihologiju po kojoj je volja jedini uzrok, i čovek mora biti svestan da je hteo, da bi mogao sam *sebe* smatrati uzrokom...

Tada dolazi protivpokret — pokret moralnih filozofa. Ti ljudi još se muče pod obmanom da je čovek odgovoran samo za ono što je on hteo. Vrednost čovekova se na taj način postavlja kao *moralna vrednost*: tako moral postaje prvi uzrok. Zato mora biti u čoveku neka vrsta načela, »slobodna volja« kao prvi uzrok. — Zadnja misao je uvek ova: ako čovek nije prvi uzrok preko svoje volje, on mora biti neodgovoran, zato ne potpada u tom slučaju pod vlast morala — vrlina ili porok bili bi automatski i mehanički.

Jednom rečju: da bi čovek mogao sebe poštovati, mora biti sposoban da postane i zao.

Izveštačenost kao posledica morala »slobodne volje«. Korak napred u *razvitku osećanja moći* jeste shvatanje da je čovek sâm uzrok svojih uzvišenih stanja (svoga savršenstva) — na osnovu čega se odmah izveo zaključak da ih je on *hteo*...

(Kritika: svako savršeno delo više je nesvesno, a ne upravo voljno; svest je izraz nednog nepotpunoga, često bolesnoga stanja ličnosti. *Lično savršenstvo shvaćeno kao uslovljeno voljom, kao svesnost*, kao razum s dialektikom, jeste karikatura i neka vrsta samoprotivrečnosti... Stupanj svesnosti upravo *onemogućuje* savršenstvo... Jedna vrsta *izveštačenosti*.)

Moralna hipoteza, postavljena u nameri *opravdanja Boga*, glasi: zlo mora biti dobrovoljno (prosto zato da bi se moglo verovati u dobrovoljnost dobrote); i još: sve zlo i stradanje ima za cilj spasenje.

Pojam »krivice« smatra se da je bez ikakve veze s krajnjim uzrokom života, i pojam »kazne« smatra se vaspitnim i blagotvornim činom, sledstveno kao akt koji potiče od dobroga

Boga.

Apsolutna prevlast moralnih ocena vrednosti nad svima ostalima: niko nije sumnjao u to da Bog ne može biti zao i da ne može ništa učiniti zlo — to jest, savršenstvo se shvatalo kao *moralno* savršenstvo.

291

Kako je pogrešna pretpostavka da izvestan moralni postupak mora zavisiti od onoga to mu je prethodilo u svesti! A moral se merio u svetlosti ove pretpostavke, kaogod i zločinstvo...

Vrednost jednoga dela mora se meriti prema plodovima, kažu utilitaristi: ako se meri prema poreklu, onda to uključuje jednu nemogućnost, naime *poznanje* njegova porekla.

Ali, da li mu mi znamo plodove? Možda pet koraka napred. Ko može reći šta sve jedno delo izaziva i stavlja u pokret? Kao potstrek? Kao varnica koja pali barutanu?... Utilitaristi nisu naivčine... I naposletku, morali bismo najpre znati šta je korisno: i tu njihov pogled može sagledati pet koraka ispred sebe... Oni nemaju nikakva pojma o velikoj ekonomiji, koja ne može bez zla.

Mi ne znamo ni poreklo posledice: — da li u tom slučaju izvesno delo ima kakve vrednosti?

Ostaje nam još da rasmotrimo sâmo delo, stanje svesti koje ga prati, »da« ili »ne« koje sledi za njim: da li vrednost jednoga dela leži u subjektivnim stanjima koja ga prate? U tom slučaju vrednost muzike merila bi se prema uživanju ili neprijatnosti koju pruža kompozitoru... Očevidno moraju ga pratiti osećanja vrednosti, osećanja prinude, moći ili nemoći — na primer, sloboda ili lakoća. Ili drukče rečeno: može li se vrednost jednog dela svesti na fiziološke vrednosti? — Može li ona biti izraz potpuno slobodnog ili skućenog života? — Može biti da se njegova biološka vrednost izražava na taj način...

Ako se onda jedno delo ne može suditi ni u svetlosti svoga porekla, ni prema posledicama, ni prema pojavama koje ga prate, onda je njegova vrednost *x*, nepoznata...

292

Odvojiti delo od čoveka; upraviti mržnju ili preziranje protiv »greha«; verovati da ima dela koja su po sebi dobra ili rđava, znači isto što i lišiti moral njegova prirodnoga karaktera.

Vaspostavljanje prirode: jedno delo je po sebi sasvim lišeno vrednosti: celo pitanje, ko ga je učinio? Jedan isti »zločin« može u jednom slučaju biti najveće preimućstvo, a u drugom žig. Ustvari, sebičnost sudija daje tumačenje jednom delu, odnosno delatelju, prema tome da li je njima korisno ili štetno (ili prema sličnosti ili različitosti njegovoj od njih).

293

Pojam »rđav postupak« stvara nam teškoće. Ne može se uopšte ništa osuditi od onoga što se dešava: *jer se čovek ne bi smeo odvažiti da to ukloni*: jer je sve vezano sa svim, na takav način da isključiti ma šta znači hteti isključiti sve. Jedan postupak za osudu znači: jedan svet za odbacivanje uopšte...

Pa čak i onda: u odbačenom svetu imalo bi i odbacivanje da bude za osudu... I posledica takvog stava koji sve odbacuje bilo bi odobravanje svega u praksi... Ako je postajanje jedan veliki beočug, onda je sve u njemu podjednake vrednosti, večito, nužno. — U svakom povezivanju *da* i *ne*, voljenja i odbijanja, ljubavi i mržnje, izražava se samo perspektiva, interes određenoga tipa života: po sebi, sve što postoji kaže *da*.

Kritika subjektivnih osećanja vrednosti. — Savest. Ranije su ljudi umovali: savest osuđuje ovo delo, dakle: ono je za osudu. Ali, u samoj stvari, savest osuđuje jedno delo jer je osuđivano dugo vremena. Ona prosto ponavlja, ona ne stvara vrednosti. Ono što je najpre odvelo do osude izvesnih dela nije bilo savest nego saznanje (ili predrasuda) o posledicama izvesnog dela... Odobravanje savesti, osećanje lagodnosti, »unutrašnjeg mira«... pripada istom poretku emocije kome pripada i umetnikova radost u svome delu: ono ne dokazuje ništa... Zadovoljstvo sobom ne ide jače u prilog onome što mu je povod negoli što odsustvo zadovoljstva može ma šta bilo dokazati protiv vrednosti izvesne stvari koja ga ne pruža. Mi smo odveć neupućeni da bismo mogli suditi o vrednosti svojih dela: nama tu nedostaje sposobnost da stvari posmatramo objektivno. Čak i kad osuđujemo izvestan postupak, mi to ne činimo kao sudije, nego kao stranka... Kada uzvišena osećanja prate izvesno delo, ona ne dokazuju ništa njemu u prilog: jedan umetnik može dati sasvim beznačajno delo, mada je za vreme stvaranja bio u stanju najvećeg patosa. Bilo bi pametnije gledati na ova osećanja kao na nepouzdanog vođu: ona odvlače naše oči i našu energiju što dalje od kritike, obazrivosti i sumnjičenja, te usled toga sami činimo glupost. U stvari, ona nas čine glupim —

Mi smo naslednici vivisekcije savesti i dvehiljadugodišnjega raspinjanja; u tome leži možda naš najduži napor u samousavršavanju, možda naše majstorstvo i svakako naša suptilnost; mi smo zbratimili prirodne prohteve sa zlom savešću.

Možda bi bio mogućan jedan pokret u suprotnom pravcu: da se zbratime s nečistom savešću neprirodni prohtevi, mislim tu na težnju za natprirodnim svetom, koji ide protiv čula, misli, prirode. Jednom rečju, da se dosadajući ideali koji su svi skupa klevetali svet zbratime sa nečistom savešću.

Veliki zločini u *psihologiji*:

1. što je svem bolu i nesreći dat lažan karakter vezivanjem za nepravdu (prestup). Tako je bolu oduzeta njegova bezgrešnost;

2. što su sva *jaka osećanja zadovoljstva* (razdraganost, pohota, likovanje, gordost, smelost, saznanje, sigurnost u sebe i sreća sa sobom) žigosana kao grešna, zavodnička i kao sumnjiva;

3. što su sva *osećanja slabosti*, unutrašnji kukavičluk, odsustvo lične hrabrosti, pokrivanja najlepšim rečima, i što su se širila kao da su do najveće mere dostojna da se požele;

4. što se *veličini* u čoveku dao smisao nesebičnosti, požrtvovanja za nešto drugo, za druge; što se čak i kod umetnika i naučnika otklanjanje sopstvene individualnosti pretstavlja kao uzrok najvećega saznanja i sposobnosti;

5. što se *ljubav* iskrivila toliko da znači predanost (i altruizam), dok je ona ustvari akt prisvajanja ili darivanja od obilja bogatstva jedne ličnosti. Samo *celosni* ljudi mogu voleti; nepristrasni, »objektivni« ljudi najgori su ljubavnici (pitajte o tome žene!). Ovo načelo vredi i za ljubav prema Bogu ili prema »otadžbini«: čovek mora biti u stanju da se potpuno osloni na sama sebe (egoizam kao egotiziranje, pretvaranje u naše ja, a altruizam kao pretvaranje u druge).

6. Život shvaćen kao kazna (sreća kao iskušenje): strasti shvaćene kao delo đavolovo; pouzdanje u sebe kao bezbožništvo.

Cela ova psihologija je psihologija prepreka, neka vrsta *zaziđivanja* iz straha: jednom će se masa (zlosrećnici i prosečni) njome braniti od jakih (i ništiti ih u njihovu razvitku...); na

drugoj strani, sve instinkte s kojima ove klase najbolje napreduju one će znati kako da osveštaju i jedino njima pribave poštovanje. Neka se poredi jevrejsko sveštenstvo u tu svrhu.

297

Ostaci obezvređenja prirode zbog transcendentnosti morala: vrednost *samopregora*, kult altruizma; verovanje u nagradu u okviru igre posledica; verovanje u »dobrotu«, u samoga »genija«, kao da je i jedno i drugo posledica *nesebičnosti*; neprekidnost crkvene sankcije građanskog života; potpuno hotimično pogrešno shvatanje istorije (kao vaspitačice u moralu) ili pesimizam u stavu prema istoriji (to je isto toliko posledica obezvređenja prirode koliko je to *pseudopravdanje*, odbijanje da se vidi ono što *vidi* pesimist).

298

»Moral radi morala« — to je važan korak u procesu otprirođavanja morala: po sebi se on javlja kao završna vrednost. Na ovom stupnju religija se javlja presićena njime: kao što je, na primer, slučaj kod judaizma. On takođe prolazi kroz jednu fazu u kojoj odvajaju sebe od religije i u kojoj mu nijedan Bog nije dovoljno moralan. Zato pretpostavlja bezličan ideal... Eto kako danas stoji stvar.

»Umetnost radi umetnosti« — to je isto tako opasno načelo; na taj način stvari se lažno protivstavljaju — i na kraju dolazi se do klevetanja stvarnosti (»idealizovanje« u ružnom). Kad se izvestan ideal odvoji od stvarnosti, stvarnost se izgoni, siromaši i kleveta. »Lepota radi lepote«, »istina radi istine«, »dobro radi dobra«: to su tri oblika zlih očiju za stvarnost.

Umetnost, poznanje i moral su sredstva: mesto da se u njima vidi namera da se pomaže napredovanju života, vezuju se s onim što je u *opreci sa životom* — s »Bogom« — i isto tako se smatraju kao otkrovenje jednoga višega sveta koji kroz njih ovda-onda probija...

»Lep i ružan«, »istinit i lažan«: to su razlikovanja i sukobi koji odaju uslove samoodržanja i napretka života, ne isključivo čovekovog nego i sviju sigurnih i trajnih organizama koji zauzimaju određen stav protiv svojih protivnika. Rat koji tako nastupa bitna je činjenica: on je sredstvo za izdvajanje stvari i vodi jačoj osami...

299

Moralistički naturalizam: svođenje na izgled nezavisnih i natprirodnih vrednosti na njihovu pravu »prirodu« — to će reći na prirodni nemoral, prirodnu »korisnost« itd.

Možda bih tendenciju svojih rasmatranja mogao nazvati *moralistički naturalizam*: moj je zadatak da moralne vrednosti koje su prividno postale nezavisne i neprirodne vratim njihovoj pravoj prirodi — to jest prirodnoj »nemoralnosti«.

Nota bene. — Poređenje sa jevrejskom »svetošću« i njenom prirodnom osnovicom: isti je slučaj i sa *moralnim zakonom koji je postao suveren*, koji je odvojen od svoje prirode (— do suprotnosti s prirodom —).

Faze kroz koje je prošlo otprirođenje morala (takozvana idealizacija):

- kao put ka individualnoj sreći,
- kao plod saznanja,
- kao kategorički imperativ,
- kao put ka svetosti,
- kao odricanje volje za životom.

(postepen porast neprijateljstva morala prema životu)

300

Ugušena i odbačena jeres u moralu. — Pojmovi: paganski, moral gospodara, virtù.

301

Moj problem: kakvu je štetu čovečanstvo pretrpelo do sada od morala i od svoje moralnosti? Štetu po duh itd.

302

Neka se ljudske vrednosti jednom opet stave u ćošak na koji jedino imaju pravo kao vrednosti koje su za ćošak. Mnoge životinjske vrste već su izumrle; kad bi i čovek izumro, ne bi ipak ništa nedostajalo na zemlji. Čovek treba da je dovoljno filosof da se divi čak i tome »ništa« (— Nil admirari).

303

Čovek je mala vrsta vrlo uzbudljivih životinja koja, na sreću, ima svoj kraj: i sav život na zemlji je stvar trenutka, slučajnost, izuzetak bez posledica, nešto što je bez ikakve važnosti po opštu prirodu zemlje. A zemlja je, kao svaka zvezda, zev između dva nebića, događaj bez plana, bez razuma, volje, ili samosvesti — najgora vrsta nužnosti — glupa nužnost... Nešto se u nama buni protiv ovog shvatanja; guja taštine šapuće našem srcu: »Sve ovo mora biti lažno, jer se naše biće buni... Ne bi li sve to moglo biti privid? A čovek, uprkos svemu, da se poslužimo Kantovim rečima — — «

KAKO VRLINA POSTAJE GOSPODAR

304

O idealu moralista. — Na ovom mestu želimo govoriti o velikoj *politici* vrline. Mi to činimo zarad onih kojima mora biti stalo da nauče, ne kako se postaje vrlim čovekom, nego kako se drugi stvaraju vrlim — *kako vrlina postaje gospodar*. Ja čak nameravam dokazati da se vrlina mora izbegavati potpuno ako se želi vaspоставiti njena vlast; to jest, čovek se mora odreći svake nade da lično postane pun vrline. To je velika žrtva: ali je takav cilj možda dovoljna naknada za takvu žrtvu. — I za veće žrtve!... A neki veoma čuveni moralisti podnosili su tolike žrtve. Jer su oni već prepoznali i naslutili istinu koja se u ovom delu ima da otkrije prvi put: da se vlada vrline može postići isključivo upotrebom sredstava kojima se postiže svaka druga vlast, u svakom slučaju ne pomoću same vrline...

Kao što rekoh, ovaj traktat govori o politici vrline: on određuje ideal te politike; on ga opisuje kakav treba da bude, ako išta može biti savršeno na ovoj zemlji. Međutim, nema filozofa koji je u nedoumici šta pretstavlja tip savršenstva u politici; to je, razume se, makiavelizam... Ali, makiavelizam čist, bez primesa, sirov, zelen, u svoj svojoj snazi, sa svom svojom jačinom i oporošću, natčovečanski je, božanski, transcendentalan, i čovek ga nikada ne može ostvariti, on do njega samo može dosezati u najboljem slučaju. Čak i u ovoj užoj vrsti politike, u politici vrline, izgleda da se ideal još nikada nije ostvario. I Platon je došao tek do ivice njegove.

Ako čovek ima oči za skrivene stvari, može otkriti čak i kod najnepriistrasnijih i najsvesnijih moralista (a tako se uistinu zovu ovi političari morala i osnivači svih novijih moralnih sila) tragove koji pokazuju da su i oni platili svoj danak ljudskoj slabosti. Oni su svi težili vrlini za svoj račun — bar u trenucima svoje zamorenosti; a to je glavna i najkrupnija greška svakog moraliste — čija je dužnost da bude imoralist dela. Da se ne sme baš takvim pokazivati, to je druga stvar. Ili bolje, to nije druga stvar: sistematsko samoodricanje ove vrste

(ili moralno rečeno: pretvaranje) pripada i sastavni je deo zakona moralista i njegovih najbitnijih dužnosti: bez toga on ne može nikada postići onu njemu svojstvenu savršenost.

Sloboda od morala, pa čak i od istine, kada to nalaže cilj koji naknađuje svaku žrtvu: da bi moral zagospodario — to je taj zakon. Moralistima je potrebno da se ponašaju kao ljudi puni vrline; isto tako i kao ljudi od istine; njihova greška nastaje kad se podaju vrlini, kad izgube kontrolu nad njom, kad sami postanu moralni i istiniti. Jedan veliki moralist je, pored ostaloga, i veliki glumac: samo je opasnost po njega da njegova poza nesvesno ne postane njegova druga priroda, baš kao što je i njegov ideal u tome da na božanstven način drži odvojeno svoje biće od svoje delatnosti: sve što čini mora biti učinjeno pod vidom dobra — jednog uzvišenog, dalekog, pretencioznog ideala! Božanskog ideala! I, ustvari, kažu da se moralist u tome ugleda na model koji nije niko drugi do sam Bog...

305

Carstvo vrline ne zasniva se vrlinom; s vrlinom se čovek odriče moći, gubi volju za moć.

306

Pobeda jednog moralnog ideala zadobija se istim onakvim »nemoralnim« sredstvima kakvima se zadobija svaka pobeda: nasiljem, lažju, klevetom, nepravdom.

307

Ko zna kako se stiče svaka slava biće nepoverljiv i prema slavi koju vrlina uživa.

308

Moral je upravo isto toliko »nemoralan« koliko i sve drugo na zemlji; sam je moral oblik nemorala.

Veliko oslobođenje koje ovo shvatanje donosi. Protivrečnost se otklanja iz stvari, *spasava* se jednoobraznost u svima pojavama.

309

Postoje ljudi koji traže gde šta ima nemoralno. Kada kažu: »to je nepravda«, veruju da se to mora otkloniti i promeniti. Obrnuto, ja ne nalazim mira dok mi ne bude jasan *nemoral* izvesne stvari. Kada to pronađem, onda mi se povraća ravnoteža.

310

A. *Putevi koji vode ka moći*: uvođenje jedne nove vrline pod starim imenom — buđenje »interesovanja« za nju (»sreća« kao posledica vrline i obrnuto) — njena veština u klevetanju svega što joj se opire — iskorišćavanje pogodnih prilika i slučajeva u nameri da se veliča i slavi — stvaranje fanatika od njenih sledbenika pomoću žrtve i izdvajanja: simbolika velikih razmera.

B. *Dosegnuta moć*: 1. prinudna sredstva vrline; 2. njena sredstva zavodjenja na kriv put; 3. etikecija (dvorska svita) vrline.

311

Na koji način izvesna vrlina dolazi do moći? — Na potpuno isti način na koji dolazi jedna politička stranka: klevetanjem, sumnjičenjem, podrivanjem vrlina sumnjičenjem, podrivanjem vrlina suprotnih tendencija koje su se zadesile na vlasti, prekrštavanjem svoga imena, sistematskim proganjanjem i preziranjem. Jednom rečju: pomoću nedvosmislenog »nemorala«.

Kako se izvesna *želja* ponaša prema sebi samoj da bi postala vrlina? — Ona to čini procesom prekrštavanja, načelnog odricanja svojih namera, vežbom u nerazumevanju sebe same; savezom sa utvrđenim i priznatim vrlinama; otvorenim neprijateljstvom prema svojim protivnicima. A, ako je moguće, mora se zadobiti i zaštita sila koje osveštavaju; ljudi se moraju zaneti, opiti i oduševiti; mora se upotrebiti idealističko licemerstvo; mora se zadobiti stranka, koja ili s njom pobeđuje ili propada... mora se postati *nesvestan i naivan*.

312

Svirepost se preobratala i uzdigla u tragično sažaljenje, tako da se *odriče* kao takva. To se isto desilo sa ljubavlju među polovima, koja je postala ljubav-strast; ropsko držanje duha javlja se kao hrišćanska poslušnost; mizerija kao smernost; oboljenje nervus sympathicus-a, na primer, slavi se kao pesimizam, paskalizam ili karlajlizam itd.

313

Mi bismo počeli sumnjati u čoveka, kad bismo čuli kako su mu potrebni *razlozi* da bi bio pristojan: svakako bismo izbegavali njegovo društvo. Rečca »jer« kompromituje u izvesnim slučajevima; katkad je dovoljno samo jedno »jer« da čoveka pobije. Ako bismo docnije čuli kako je takav kandidat vrline smatrao nužnim *rdave* razloge da ostane dostojan ugleda, to neće biti povod da naše poštovanje prema njemu poraste. Ali on ide dalje, on nam dolazi i kaže nam u lice: »Vi remetite moj moral svojim neverovanjem, gospodine neverniče; sve dok ne poverujete u moje *rdave razloge*, to će reći u Boga, u nebesku kaznu, u slobodu volje, stvarate *smetnje* mojoj vrlini... Moral: nevernike valja ukloniti: oni ometaju *moralizovanje masa*«.

314

Naša najsvetija ubeđenja, ona koja su stalna u nama u pogledu najviših vrednosti, jesu *sudovi naših mišića*.

315

Moral u oceni rasa i klasa. — Usled toga što afekti i osnovni instinkti u svakoj rasi i svakoj klasi izražavaju sredstva pomoću kojih se one održavaju (ili bar sredstva koja su ih osposobila da najduže žive), zahtevanje da budu »vrle« ustvari znači:
da menjaju svoj karakter, svlače svoju kožu i brišu svoju prošlost:
to znači da imaju prestati da se razlikuju od drugih:
to znači da imaju naličiti jedno na drugo po svojim potrebama i težnjama, ili, tačnije, da moraju propadati.

To pokazuje da je volja za izvesnim tipom morala prosto tiranija one vrste koja je skrojena tačno prema tom tipu morala mimo ostalih vrsta: to znači proces uništenja ili opšte nivelacije u prilog gospodareće vrste (bilo da se ona druga učini bezopasnom, bilo da se iskoristi). »Ukidanje ropstva« — tobožnji danak »ljudskom dostojanstvu«; uistini, uništenje jedne bitno različite vrste (— podrivanje njenih vrednosti i njene sreće —). Osobine koje sačinjavaju jačinu protivničke rase ili klase nazivaju se njenim najgorim i

najopakojim osobinama: jer nam time ona škodi (njene »vrline« se klevetaju i prekrštavaju).

Mi protestujemo protiv čoveka i naroda ako nam škode; ali s njihovoga gledišta mi smo im po čudi, jer se iz nas može izvući korist.

Propovedanje »humanosti« (koje sasvim naivno veruje da zna »šta je čovečansko?«) jeste licemerstvo ispod koga jedna sasvim određena vrsta ljudi gleda da dođe do vlasti: ili tačnije, jedna naročita vrsta instinkta — instinkt stada. »Ljudska jednakost«: eto šta je skriveno iza tendencije da se ljudi kao ljudi načine sve više nalik jedni na druge.

»Zainteresovanost« u odnosu na *opšti moral*. (Velika veština je pokazana u tome što su se velike strasti: pohlepljivost i vlastoljublje, postavile kao zaštitnice vrline).

Do koje mere svi poslovni ljudi i pohlepljivci na novac — svi koji daju i uzimaju kredit — smatraju za potrebno da nastojavaju na ujednačenju svijju karaktera i pojmova vrednosti: svetska trgovina i svakovrsna razmena prinuđuje i kupuje sebi tako isto vrlinu.

Tako isto država i svaka vlast u odnosu prema činovnicima i vojnicima; tako isto postupa nauka da bi mogla raditi u sigurnosti i štedeti svoje sile. — Tako isto *sveštenstvo*.

Tu se opšti moral natura, jer je od koristi; da bi mu se obezbedila pobeda, vodi se rat i vrši nasilje protiv nemoralna — po kom »pravu«? Ni po kom: nego po instinktu za samoodržanjem. Iste klase služe se nemoralom, gde im to koristi.

316

Hipokritska boja kojom su obojene sve *građanske institucije*, kao da su *izdanak morala* — na primer brak; rad; poziv; otadžbina; porodica; poredak; pravo. Ali, kako su sve one skupa zasnovane na najprosečnijem tipu čoveka, u odbranu od izuzetaka i izuzetnih potreba, ne sme se čovek čuditi kad u njima nađe mnogo laži.

317

Vrlina se mora braniti od propovednika vrline: oni su njeni najveći neprijatelji. Jer oni propovedaju vrlinu kao ideal za *sve*; oni joj oduzimaju čar retkosti, jedinstvenosti, izuzetnosti i neprosečnosti — njenu aristokratsku čar. Tako se isto mora ustati protiv onih zatucanih idealista koji grozničavo kucaju sve lonce i zadovoljni su kad zvone kao da su prazni: kakva naivnost — zahtevati velike i retke stvari, a kad ih nema, sa srdžbom i preziranjem ljudi to konstatovati! Očigledno je, na primer, da jedan brak vredi onoliko koliko vrede oni koji u njega stupaju, to jest, da će, uopšte uzeto, to biti nešto bedno i nepristojno: nikakav sveštenik ni gradonačelnik tu ne može izmeniti stvari.

Vrlina ima protiv sebe sve instinkte prosečnih ljudi: ona nije probitačna, nije promućurna i usamljuje; ona je srodna strasti i teško dostupna razumu; ona kvari karakter, glavu, čula — ako se samo meri srednjom merom čoveka; ona izaziva neprijateljstvo protiv poretka, protiv laži koja leži skrivena u svakoj ustanovi, poretku, stvarnosti — ona je *najžešći porok* kada se posmatra u svetlosti njenoga štetnoga uticaja na druge.

Ja poznajem vrlinu po tome što: 1. ona ne želi da se pozna; 2. ona ne pretpostavlja da svuda postoji vrlina, nego baš nešto drugo; 3. ona ne trpi zbog odsustva vrline, nego to naprotiv posmatra kao odnos distance, na osnovu čega vrlina zaslužuje poštovanje; ona sebe ne saopštava; 4. ona ne pravi propagandu; 5. ona ne dopušta nikome da se pravi sudijom, jer je ona uvek vrlina za sebe; 6. ona čini baš sve ono što je inače zabranjeno: vrlina, kako je ja shvatam, pretstavlja baš onaj *vetitum*, ono što je zabranjeno u zakonodavstvu stada; 7. ukratko rečeno, ona je vrlina u smislu renesansa, slobodna od svega moralizatorskog...

318

Pre svega, vrlo gospodo, vi nemate nikakva preimućstva nad nama; mi bismo hteli da vas navedemo da uzmete *skromnost* malo više k srcu: žalostan lični interes i lukavost savetuju vam vašu vrlinu. I kad biste imali više snage i srčanosti u telu, ne biste se srozali do takvog vrlog ništavila. Vi pravite od sebe šta možete: delom šta morate — na što vas nagone vaše okolnosti — delom šta vam čini zadovoljstvo, delom opet šta vam se čini korisno. Ali, kad činite ono što odgovara samo vašim sklonostima, ili što od vas traži vaša nužnost, ili što vam koristi, onda se ne smete time *ni hvaliti, niti puštati da vas drugi hvale!*... Čovek koji je pun *samo* vrline tip je *sasvim male vrste*: tu ništa ne sme da nas vara! LJudi koji su uopšte nešto značili nisu nikada bili na tako magareći način puni vrline: u tome nije našao svoj račun bitni instinkt njihova kvantuma moći: dok se vama s vašim minimumom moći čini da ništa nije mudrije od vrline. Ali, vi imate *većinu sa sobom*: i ukoliko nas *tiranišete*, borićemo se protiv vas...

319

Čovek pun vrline i po tome je već niža vrsta ljudi jer nije »ličnost«, nego dobija vrednost po tome što odgovara izvesnoj shemi čoveka, koja je jednom zauvek određena. On nema nikakve nezavisne vrednosti: on se može porediti; on ima sebi ravne, on ne sme biti izuzetak...

Ako rasmotrimo osobine dobrog čoveka, po čemu su nam one po ćudi? Po tome što nas ne teraju na rat, što ne izazivaju nepoverenje, opreznost, prikupljanje snage ni strogost: naša lenost, dobroćudnost, lakomislenost dobro se pri tom provode. I ovo naše ugodno osećanje mi projiciramo u dobrog čoveka i pripisujemo ga njemu kao osobinu, kao vrednost.

320

U izvesnim prilikama vrlina je naprosto častan oblik gluposti: ko bi se za to mogao ljutiti? I ta vrsta vrline postoji još i danas. Jedna vrsta poštene seljačke prostote, koja je mogućna u svima slojevima i koju čovek mora sretati s poštovanjem i osmehom, još i danas veruje da je sve u dobrim rukama, to će reći u »božjoj ruci«: i kada ona to tvrdi sa onako jednostavnom sigurnošću sa kakvom bi tvrdila da je dvaput dva četiri, onda ćemo se mi ostali čuvati da ne protivrečimo. Rašta žalostiti ovu čistu ludost? Rašta je žalostiti našim brigama o čoveku, narodu, cilju, budućnosti? I kad bismo to hteli, ne bismo mogli. U svima stvarima oni vide sliku svoje sopstvene dostojanstvene gluposti i dobrote (u njima još živi stari Bog — *deus myops!*); mi vidimo nešto drugo u stvarima: svoju zagonetnu prirodu, svoje protivrečnosti, svoju dublju, bolniju, nepoverljiviju mudrost.

321

Kome je vrlina laka stvar, on joj se naposletku smeje. Ozbiljnost u vrlini ne može se održati: kad je čovek dostigne, iskače iz nje — u šta? u đavolstvo.

Međutim, kako su postale oštroumne sve naše rđave sklonosti i težnje! Koliko ih naučno ljubopitstvo muči! Prave udice saznanja!

322

Vezati porok s nečim izričito mučnim, tako da čovek najzad beži od poroka, da bi se oslobodio onoga što je s porokom vezano. To je čuveni slučaj Tanhojzera. Tanhojzer, doveden Vagnerovom muzikom do kraja strpljenja, ne može više izdržati ni u društvu gospođe Venus: najedanput vrlina dobija draži; jedna tirinška devojkica dobija na ceni; i što je još najgore, njemu se sviđaju čak i reči i muzika Volframa od Ešenbaha...

Zaštitnici vrline. — Gramzivost, vlastoljublje, lenost, prostota, strah: sve je to zainteresovano vrlinom: zbog toga ona stoji tako čvrsto.

U vrlinu se više ne veruje; njena privlačna snaga je iščezla; morao bi onda neko umeti da je ponovo iznese na tržište u obliku neke neobične avanture i rasipništva. Ona zahteva odveć mnogo ekstravagancije i ograničenost od svojih sledbenika, tako da bi danas savest bila protiv nje. Svakako za ljude bez savesti i obzira u tome bi joj mogla baš biti njena nova draž: — ona je sada ono što nije još nikada bila — *porok*.

Vrlina je još uvek najskuplji porok: ona treba to i da ostane!

Vrline su isto toliko opasne koliko i poroci, ukoliko ih puštamo da nad nama gospodare kao autoritet i zakon, a ne kao svojstva koja potiču iz nas samih, kao što je pravilno, kao naša najličnija oruđa odbrane i nužde, kao upravo uslov *našeg* života i napretka, koji mi poznajemo i priznajemo nezavisno od toga da li i drugi s nama napreduju pod istim uslovima ili pod različitim. Ovaj stav o opasnosti bezlično shvaćene *objektivne* vrline važi i za skromnost: sa nje propadaju mnogi najodabraniji duhovi. Moral skromnosti je najgore raslabljavanje za one duše kojima je jedino potrebno da blagovremeno očvrstu.

Oblast morala se mora korak po korak sužavati i ograničavati: moraju se imena instinkata koji su upravo tu u dejstvu izneti na svetlost da im se oda počast, pošto su sve vreme ležali skriveni pod hipokritskim imenima vrline; od stida pred svojim »poštenjem« koje nam govori sve zapovedničkim glasom, moramo zaboraviti na stid koji bi hteo da porekne i »objasni« prirodne instinkte. Koliko čovek može bez vrline — merilo je njegove snage: mogla bi se zamisliti visina na kojoj bi se pojam »vrline« tako shvatio da zvuči kao virtù, vrlina u duhu renesansa, slobodna od moralne kiseline. Ali, u ovom času — kako smo daleko još od toga ideala!

Sužavanje oblasti morala: to je znak njegova progressa. Svuda gde čovek nije bio u stanju da misli *kauzalno* mislio je *moralno*.

Naposletku, šta sam postigao? Nemojmo skrivati od očiju ovaj divan rezultat: ja sam dao vrlini novu draž — ona dejstvuje kao nešto zabranjeno. Protiv nje je naše najtanjanije poštenje, ona je zasoljena »cum grano salis« naučne griže savesti; ona je staromodna i antikvarna po zadahu, tako da najzad počinje privlačiti utančane duhove i buditi njihovu radoznalost; — ukratko, ona dejstvuje kao porok. Tek pošto smo otkrili da je sve laž i privid, zadržali smo ponovo dozvolu za ovu najlepšu laž koja se zove vrlina. Ne postoji više nikakva vlast koja bi nam je smela zabraniti: tek pošto smo pokazali da je vrlina jedan oblik *nemorala*, mi smo je *opravdali* — ona je uvrštena u red i izjednačena u pogledu njenih bitnih crta sa opštom nemoralnošću svega života u kojoj učestvuje — kao vrsta prvoklasnoga luksuza, najnaduvenija, najgluplja i najređa forma poroka. Mi smo joj smakli masku i razderali veo, mi

smo je oslobodili nasrtljivosti maske, mi smo je lišili glupave ukočenosti, tupog pogleda, krute lažne kose, svešteničkih mišica.

329

Da li sam time naneo štetu vrlini?... Isto onoliko malo koliko i anarhisti vladarima: tek pošto je izvršen atentat na njih, sede opet čvrsto na svome prestolu... Jer je tako uvek bilo i uvek će biti: jednoj stvari se ne može učiniti veća usluga nego da se proganja i diže hajka na nju... Ja sam to učinio.

5. Moralni ideal

A. KRITKA IDEALA

330

Ovu kritiku početi s tim što će se odbaciti reč »ideal«; kritika *željivosti*.

331

Vrlo mali broj ljudi među nama je svestan šta u sebi sadrži stav *željivosti*, svako »tako bi trebalo da je, ali nije«, ili pak »tako bi trebalo da je bilo«: takvi sudovi sadrže osudu čitavog toka stvari. Jer u svetu nema ničega izdvojenoga: najmanja stvar nosi celinu na svojim leđima; na tvojoj maloj nepravdi počiva čitava zgrada budućnosti, celina se osuđuje pri svakoj kritici i najmanjega dela. Pretpostavimo sada da se moralna norma, kako je sam Kant shvatio, nikada nije potpuno ispunila i da ostaje kao neka vrsta transcendentalnoga nad stvarnošću, a da pri tom nikada u nju ne siđe: onda bi moral sadržao u sebi sud o celini, koji bi ipak dopuštao pitanje: *otkuda mu pravo na to* »put odavde? Put od stvarnosti?« Čak i večito nezadovoljstvo? Je li željivost možda pokretačka sila sviju stvari? Je li ona ? Na koji način deo dolazi do toga da se javlja kao sudija celine? — I ako je, kao što neki tvrde, ova moralna osuda i nezadovoljstvo stvarnošću neiskorenjivi instinkt, nije li možda moguće da ovaj instinkt pripada neiskorenjivim glupostima, pa čak i bezobzirnostima naše vrste? — Ali, govoreći to, mi činimo baš ono što osuđujemo; gledište željivosti, nepozvanoga suđenja, sastavni je deo čitavoga karaktera toka stvari kaogod i svaka nepravda i nesavršenstvo — naš pojam »savršenstva« nikako ne nalazi svoje puno zadovoljenje. Svaki nagon koji traži zadovoljenje izražava svoje nezadovoljstvo sa sadanjim stanjem stvari: kako? je li možda celina sastavljena samo od nezadovoljnih delova, koji svi skupa imaju razne želje u glavama? Je li »tok stvari« možda— Bog?

*

Meni se čini da je od bitne važnosti da raskrstimo s pojmom celine, jedinstva i svake vrste sile ili apsolutnoga; jer se nećemo moći da oslobodimo iskušenja da to ne nazovemo najvišim bićem i ne krstimo »Bogom«. Celina se mora rasparčati; mi moramo zaboraviti na poštovanje koje smo joj ukazivali; a ono što smo dali nepoznatom i celini, moramo da uzmemo natrag za najbliže, naše.

Onde gde Kant na primer kaže: »Dve su stvari večito dostojne poštovanja« (na kraju *Kritike praktičnog razuma*) danas bismo mi radije rekli: »Varenje je još dostojnije poštovanja«. Pojam svega, celine, uvek će izazivati stare probleme kao što je: »Kako je zlo moguće?« itd. Zato »sve«, *celina, ne postoji*, niti postoji kakav veliki nervni centar, ni inventar, niti pak skladište sile.

Čovek kakav treba da je: to nam zvuči isto tako neukusno kao: »drvo kakvo treba da je«.

Etika: ili »filosofija željivosti«. — »Trebalo bi da je drukče«, »treba da bude drukče«: nezadovoljstvo se čini kao da je srž etike.

Čovek bi mogao da se spase toga stanja: prvo, birajući stanja u kojima je slobodan od tih osećanja; drugo, shvatajući njihovu drskost i glupost: jer želeći da nešto drukče bude negoli što je, znači želeći da sve drukče bude — znači odbacivati celinu. *Ali sam život je jedna takva želja!*

Utvrđiti šta postoji, kakvo je to što postoji, čini se bezmerno više, ozbiljnije od svakoga »tako bi trebalo da je«, jer je ovo poslednje kao ljudska kritika i pretencioznost unapred osuđeno da bude smešno. Tu se izražava potreba koja želi da poredak u svetu bude u skladu s našim blagostanjem; i koja upućuje našu volju da doprinese što više može tome cilju.

S druge strane, samo ova želja »tako bi trebalo da je« izazvala je drugu želju: da saznamo šta jeste? Saznanje o tome šta jeste već je posledica pitanja »kako? je li to moguće? zašto baš tako?« Naše čuđenje zbog nesklada između naših želja i toka stvari u svetu dovelo nas je do poznanja toka stvari. Možda stvar stoji i drukče: možda je ono »tako bi trebalo da je« samo naša želja da savladamo svet. —

Danas, kad nam svako zahtevanje da »čovek treba da je takav i takav« izaziva malu ironiju na usnama, kad se čvrsto držimo mišljenja da čovek, uprkos svemu, *postaje* samo ono što *jeste* (uprkos svemu: to će reći vaspitanju, obuci, sredini, slučajevima i nesrećama) u stvarima morala mi smo se naučili začudo da izokrenemo odnos između uzroka i posledice — ništa nas možda ne razlikuje dublje od starih sledbenika morala. Mi, na primer, ne kažemo više: »Porok je uzrok što jedan čovek propada i fiziološki«; isto tako mi ne kažemo: »Čovek ne napreduje vrlinom, ona mu donosi dug život i sreću«. Naše je mišljenje pre da porok i vrлина nisu nikakvi uzroci, nego samo *posledice*. Čovek biva pristojan čovek zato što *jeste* takav: to će reći jer je rođen kao kapitalist s dobrim instinktima i uspešnim odnosima... Ako čovek dođe na svet kao siromah, od roditelja koji su u svemu samo trošili, a nisu ništa sticali, onda je on »nepopravljiv«, to će reći sposoban za tamnicu i ludnicu... Danas mi nismo više u stanju da delimo moralnu degeneraciju od fiziološke: moralna degeneracija je prosto splet simptoma fiziološke; čovek je po nužnosti rđav, kao što je po nužnosti bolestan... Rđav: ova reč na ovome mestu izražava izvesnu nemoć, koja je fiziološki vezana s tipom degeneracije: na primer slabost volje, nesigurnost, pa čak i mnoštvo »ličnosti«, nemanje moći za održavanje od reagiranja na nadražaj i za »vladanje« nad sobom, sputanost pred svakom vrstom sugestije nečije tuđe volje. Porok nije nikakav uzrok; porok je *posledica*... Porok je prilično proizvoljni rezime izvesnih posledica fiziološke degeneracije. Jedan opšti stav, »čovek je rđav«, kao što to uči hrišćanstvo, bio bi opravdan, kad bi bilo opravdano smatrati tip degenerika normalnim tipom čoveka. Ali to je možda preterano. Svakako, ovaj stav važi svuda gde je hrišćanstvo napredovalo i preovladalo; jer se time dokazuje postojanje bolesnog zemljišta, oblasti za degeneraciju.

Nismo u stanju da dovoljno izrazimo poštovanje prema čoveku, kad ga vidimo kako se razume u veštini probijanja kroz život, u istrajnosti, iskorišćavanju prilika, zbacivanju protivnika; ali ako ga gledamo u svetlosti njegovih želja, on je najapsurdnija životinja... To je isto kao kad bi mu bio potreban manež za kukavičluk, lenost, slabost, sladunjavost, pokornost, kao oporavilište od njegovih jakih i muških vrlina: pogledajte ljudske želje, njihove »ideale«. Kad čovek ima želje, onda se odmara od onoga što je od najveće vrednosti u njemu, od svoga delanja: pomoću ništavnog, apsurdnog, bezvrednog, detinjastog. Duhovno siromaštvo i nedovrtljivost ove dovitljive životinje pronalazačkoga duha prosto je strahovito. »Ideal« je u neku ruku odmazda koju čovek plaća za ogromni izdatak koji mora da snosi u svima stvarima i neodložnim dužnostima. Kad prestane stvarnost, onda dolazi san, zamor, slabost: »ideal« je upravo oblik sna, zamora, slabosti, nemoći... Najjače prirode postaju ravne najslabijim kad na njih naiđe ovo stanje: one *obožavaju* prestanak rada, borbe, strasti, napetosti, suprotnosti, ukratko stvarnosti... borbe za saznanjem, napora za saznanjem.

»Bezgrešnost«: tako se naziva idealno stanje zaglupljenosti; »blaženstvo«: idealno stanje lenosti; »ljubav«: idealno stanje životinje iz stada, koja više neće da ima nikakvog neprijatelja. Na taj način je uzdignuto do ideala sve ono što čoveka unizuje i umanjuje.

336

Žudnja uvećava ono što se želi imati; ona sama raste od neispunjenja — najveće su one ideje koje je stvorila najžešća i najduža žudnja. Ukoliko naša žudnja za stvarima raste, utoliko postaje veća vrednost tih stvari: ako su »moralne vrednosti« postale najviše vrednosti, onda to znači da je moralni ideal bio najmanje ostvaren (i utoliko je on predstavljao nešto transcendentalno svemu stradanju, kao sredstvo blaženstva). Čovečanstvo je sa sve većim žarom samo oblake grlilo: ono je najzad svoje očajanje, svoju nemoć, nazvalo »Bogom«...

337

Kolika je naivnost sviju poslednjih »željivosti« — kad se ne zna ni čovekovo »zašto«.

338

Šta je lažan novac morala? — Moral pretenduje da nešto zna, naime da zna šta je »dobro i zlo«. A to znači znati zašto je čovek ovde na zemlji, kakav mu je cilj, kakvo određenje. A to opet znači znati da čovek uistinu ima cilj i određenje.

339

Da čovečanstvo ima da reši neki opšti zadatak, da ono kao celina ide nekom određenom cilju, ovo nejasno i proizvoljno shvatanje još je vrlo mlado. Možda ćemo ga se otresti pre negoli što postane »idée fixe«... Čovečanstvo, međutim, nije nikakva celina: ono je nerazdeljivo mnoštvo životnih procesa koji se dižu i padaju — ono nema mladosti, niti ima zrelosti, niti najzad starosti. Nego su slojevi izmešani i nabacani preko reda, i kroz nekoliko tisuća godina može biti još mlađih tipova čoveka negoli što ih ima danas. S druge strane, dekadencija pripada svima periodima ljudske istorije: svuda ima otpadaka i raspadanja, i otklanjanje elemenata propadanja i neuspelih i suvišnih tvorevina sačinjava suštinu životnog procesa.

*

Pod vlašću hrišćanske predrasude ovo pitanje nije se ni postavljalo: smisao života sastojao se u spasavanju individualne duše; pitanje da li će čovečanstvo trajati više ili manje

nije se uzimalo u obzir. Najbolji hrišćani žudeli su da kraj dođe što pre; — u pogledu potreba pojedinca *nije postojala nikakva sumnja...* Zadatak svakog pojedinca u sadašnjosti bio je istovetan sa zadatkom ma koga čoveka u budućnosti: vrednost, smisao, opseg vrednosti bio je utvrđen, bezuslovan, večit, jedno s Bogom... Što je odstupalo od ovog večitog tipa bilo je grešno, đavolje, osuđeno...

Težište vrednosti za svaku dušu ležalo je u njoj samoj: spasenje ili prokletstvo! Spasenje večite duše! Krajnji oblik *afirmacije jastva*. Za svaku dušu postojalo je samo jedno savršenstvo; samo jedan ideal; samo jedan put spasenju... Krajnji oblik načela jednakih prava, u zajednici sa optičkim uveličanjem sopstvene važnosti, doveden do besmislenosti... Ništa drugo sem besmisleno važnih duša koje se vrte oko sebe sa neiskazanim strahom...

*

Niko ne veruje više u ovo apsurdno važničanje: mi smo svoju mudrost prosejali kroz sito preziranja. Pa ipak stoji nepokolebljivo *optička navika* traženja vrednosti čoveka u njegovom približenju *idealnom čoveku*: u osnovi, čovek se drži misli o afirmaciji jastva isto tako čvrsto kao što se drži jednakosti prava pred idealom. Jednom rečju: ljudi veruju da im je poznata *najviša željivost* u pogledu idealnog čoveka...

Ovo verovanje je prosto rezultat ogromnog štetnog uticaja hrišćanskog ideala, što može svako utvrditi za sebe ako brižljivo ispituje »idealni tip«. *Na prvom mestu*, veruje se da se zna da je idealan tip nešto što treba želeti; *drugo*, da se zna koji je to tip: *treće*, da je svako odstupanje od ovog idealnog tipa nazadnjački pokret, da koči duh progresa, da je gubitak sile i moći u čoveku... Sanjati o stanju u kome će ovaj *savršeni* čovek biti u ogromnoj većini: preko toga nisu išli ni naši socijalisti ni gospoda utilitarci. — Na taj način izgleda da je u razvitak čovečanstva ušao izvestan cilj: u svakom slučaju, verovanje u izvesno približavanje idealu jeste jedini oblik u kome se danas zamišlja izvestan cilj u istoriji čovečanstva. Jednom rečju: dolazak »carstva Božjeg« stavljen je u budućnost, na zemlju, i dan mu je čovečanski smisao — ali je čovek ostao u osnovi čvrsto pri veri u stari ideal...

340

Prikriveniji oblici kulta hrišćanskog moralnog ideala: Slabički i malodušni pojam »prirode«, koji su izmislili fanatici prirode (po strani od svih instinkata za strašno, neumitno i ciničko: kaogod i od njenih »najlepših strana«), pretstavlja neku vrstu pokušaja pronalaženja moralnih hrišćanskih elemenata »čovečnosti« u njoj. Rusoov pojam prirode, kao da je »priroda« sloboda, dobrotu, bezgrešnost, poštenje, pravičnost, idila — još uvek je u osnovi samo *kult hrišćanskog morala*. — Valjalo bi pokupiti mesta da se vidi čemu su se upravo pesnici divili, recimo na visokim planinama. — Šta je Getea tu zanimalo — zašto se divio Spinozi. — Potpuno neznanje razloga ovoga kulta...

Slabički i malodušni pojam »čoveka« la Kont i Stjuart Mil, po mogućstvu čak i predmet kulta... Sve je to samo kult hrišćanskog morala pod novim imenom... Slobodni mislioci, na primer Gijo.

Slabički i malodušan pojam »umetnosti« kao sažaljenja prema svima stradalnicima, zlosrećnicima (čak i u istoriji, na primer kod Tjeria): to je još uvek samo kult hrišćanskog moralnog ideala.

I ceo *socijalistički ideal* nije ništa drugo do tupoglavo pogrešno shvatanje hrišćanskog moralnog ideala.

341

Poreklo ideala. Ispitivanje zemljišta na kome uspeva.

A. Polazeći od »estetskih« stanja, u kojima svet izgleda puniji, obliji, savršeniji: *paganski* ideal u kome afirmacija jastva preovlađuje (ljudi daju od obilja). Najviši tip: klasični ideal — kao izraz blagostanja sviju glavnih instinkata. U njemu opet nalazimo najviši stil: veliki stil. Izraz same »volje za moć«. Instinkt koji uliva najviše straha ima smelosti da sebe samog otkrije.

B. Polazeći od stanja u kojima svet izgleda prazniji, bleđi, mršaviji, gde »oduhotvorenje« i nečulnost imaju rang savršenstva, gde se najviše izbegava ono što je brutalno, životinjski-spontano (— ljudi odračunavaju, biraju —): »mudrac«, »anđeo«, sveštenečki = devičanski = neznalački, fiziološka karakteristika takvih idealista: — *anemični* ideal. Pod izvesnim okolnostima ovaj ideal može biti ideal priroda koje pretstavljaju paganizam (tako Gete vidi u Spinozi svoga »svetitelja«).

V. Polazeći od stanja u kojima osećamo da je svet suviše besmislen, zao, bedan, varljiv, da bismo mogli u njemu pomisliti ili poželeći kakav ideal (čovek tu odriče, uništava): prenošenje ideala u oblast jednoga protivprirodnog, protivstvarnog, protivlogičkog sveta; duševno stanje čoveka koji tako sudi (»osirotelost« sveta kao posledica stradanja: čovek samo prima, ne daje više ništa —): to je protivprirodni ideal.

(Hrišćanski ideal je na sredini između drugoga i trećega i u njemu preovlađuje čas jedan, čas drugi tip.)

Tri ideala: A. Ili snaženje života (paganizam), ili B. osirotelost života (anemija), ili V. odricanje života (protivprirodnost). »Bogotvorenje« se oseća: u najvećem obilju, — u najutančanijem odabiranju — u preziranju i uništenju života.

342

A. *Dosledni tip.* Ovde se shvata da se ni zlo ne sme mrziti, da mu se ne sme opirati, da se protiv njega ne sme ni borba voditi; da se ne samo prima stradanje koje takvo postupanje donosi sa sobom; da se živi potpuno u *pozitivnim* osećanjima; da se staje na stranu protivnikovu rečju i delom; da se prezasićenjem mirnih, dobroćudnih, pomirljivih, samarićanskih i punih ljubavi stanja posni zemljište za druga stanja... da je stalna *praksa* potrebna. Šta se time postiže? — Budistički tip ili *savršena krava*.

Ovo stanovište je moguće samo kad ne vlada moralni fanatizam — to će reći kad se zlo ne mrzi zarad samog zla, nego samo zbog toga što otvara put stanjima koja nam nanose bol (nemir, rad, brigu, zaplet, zavisnost).

To je budističko stanovište: tu se ne mrzi greh, tu nema pojma »greha«.

*

B. *Nedosledni tip.* Vodi se rat protiv zla — veruje se da rat *radi dobra* nema onih moralnih posledica koje obično povlači rat za sobom niti deluje na karakter (usled čega ga se ljudi gnušaju kao *zla*). U samoj stvari, jedan takav rat protiv zla kvvari mnogo temeljnije negoli ma kakvo neprijateljstvo između lica i lica; i obično nekakvo »lice« bar u mašti zauzima mesto protivnika (đavo, zli dusi itd.). Neprijateljsko posmatranje, ponašanje, uhođenje svega onoga što je u nama rđavo, i što bi moglo poticati iz rđavoga izvora, završuje se najmučnijim i najbrižnijim stanjem: tako da sada zaželimo »čudo«, nagradu, ekstazu, rešenje zagonetke u drugom svetu... To je hrišćanski tip: ili savršeni božjak.

*

V. *Stoički tip*. Čvrstina, samokontrola, nepokolebljivost, mir kao nesalomljivost dugotrajne volje — duboka mirnoća, odbranbeni stav, tvrđava, ratničko nepoverenje — čvrstina načela; *jedinstvo volje i znanja*; samopoštovanje. Pustinjački tip. Savršeni »rogonja«.

343

Ideal koji želi da preovlada i da se afirmiše teži da se osloni a) na patvoreno poreklo, b) na prividnu srodnost, sa već postojećim moćnim idealima, v) na stravu od tajne, kao da kroz nju govori neka neosporna sila, g) na klevetanje protivničkih ideala, d) na lažljivo učenje o koristi koju sa sobom donosi, na primer sreću, duševni mir ili čak pomoć nekog silnog Boga itd. — Za psihologiju idealista: Karlajl, Šiler, Mišle.

Ako bi se otkrila sva oruđa odbrane i zaštite, pomoću kojih se jedan ideal drži, da li bi time on bio *opovrgnut*? On je upotrebio sredstva pomoću kojih živi i napreduje sve živo — ona su sva »nemoralna«.

Moje gledište: na sve sile i nagone koji su izvor života i napredovanja *moral je bacio anatemu*: moral kao instinkt odricanja života. Moral se mora uništiti da bi se oslobodio život.

344

Ne znati sebe sama: to je mudrost idealista. Idealist je biće koje ima razloga da ostane u mraku u pogledu samoga sebe, i koje je dovoljno pametno da ostane u mraku i u pogledu ovih razloga.

345

Tendencija moralnog razvitka. — Svako želi da ne zavlada nijedno drugo učenje i ocenjivanje vrednosti stvari osim onog pomoću koga on sam prolazi dobro. Prema tome, od iskona je bila tendencija slabih i prosečnih da oslabe jake i da ih svedu na nivo slabih: njihovo glavno oruđe u tome bilo je moralni sud. Držanje jakih prema slabima žigosano je; viša stanja jačega dobivaju pogrdne nadimke.

Borba mnogih protiv retkih, običnih protiv izuzetaka, slabih protiv jakih: jedan od najfinijih prekida u ovoj borbi susreće se u činjenici da izuzeci, probirači, finiji duhovi predstavljaju sebe kao slabe i odbacuju grublja oruđa moći.

346

1. Takozvani čisti nagon za saznanjem sviju filozofa nalažu im njihove moralne »istine« — on je samo prividno nezavisan.

2. »Moralne istine«: »tako treba postupati«, prosta su stanja svesti jednog zamorenog instinkta: »tako i tako se kod nas postupa«. »Ideal« treba da pojača i vaspostavi jedan instinkt; čoveku laska biti poslušan tamo gde je samo automat.

347

Moral kao sredstvo moralne kvareži. — »Priroda« je dobra, jer je njen uzrok jedan mudar i dobar Bog. Na koga onda pada krivica za »kvarež čoveka«? Na vas tirane i zavodnike, na vladajuće klase — moraju se one uništiti — : to je *Rusoova* logika (uporedi *Paskalovu* logiku, koji rešenje nalazi u prvorodnom grehu).

Valja uporediti *Luterovu* logiku, koja je slična. U oba slučaja traži se izgovor da se uvede nezasićljiva žeđ za osvetom kao *moralna i religiozna* dužnost. Mržnja protiv vladajuće klase teži da *osvešta* sebe samu... (»grešnost Izrailja«: osnovica za moć sveštenika).

Valja uporediti ovo s *Pavlovom* logikom, koja je slična. Ove reakcije uvek se pojavljuju

pod štitom božje stvari, stvari prava, čovečnosti itd. U slučaju s *Hristom* likovanje naroda javlja se kao uzrok njegove osude; to je bio od početka antisveštencički pokret. I kod *antisemita* nailazimo uvek na isti trik: navaliti na protivnika moralnim osudama, a za sebe zadržati ulogu *pravde koja kažnjava*.

348

Posledica borbe: Borac pokušava da svoga protivnika preobradi u nešto sebi sasvim suprotno — razume se u mašti. On teži da u sebe veruje do te mere, da može imati potrebne hrabrosti za »dobru stvar« (kao da je on sam ta *dobra stvar*); kao da se njegov protivnik bori protiv razuma, ukusa i vrline... Kao najjače odbranbeno i napadačko oruđe njemu je potrebna *vera* u sama sebe, koju on, međutim, ume da krivo protumači kao veru u Boga: — on nikada ne slika sebi dobiti i koristi od pobeđe, nego uvek pobeđu zarad same pobeđe, kao »božju pobeđu« —. Svaka mala zajednica (pa čak i pojedinci) koja je upletena u borbu pokušava da sebe uveri: »*Na našoj strani su dobar ukus, dobar sud i vrlina*«... Borba tera ljude na *preterano samouvažavanje*.

349

Ma kako nastran ideal čovek imao (bilo kao »hrišćanin«, »slobodan duh«, »imoralist«, ili nemački imperijalist), ne bi trebalo da zahteva da njegov ideal postane jedini ideal: jer se na taj način idealu oduzima karakter privilegije, preimućstva. Ideal treba imati radi toga da se čovek njime odlikuje od drugih, ne da se izjednači.

Otkuda dolazi to da većina idealista odmah vrše propagandu za svoj ideal, kao da ne bi imali nikakva prava na ideal, kad ga ne bi svi priznali? — Tako postupaju, na primer, sve one odvažne devojke koje uzimaju sebi slobodu da uče latinski i matematiku. Što ih na to sili? Bojim se instinkt stada, i strah od njega: one se bore za »emancipaciju žene« jer pod formom velikodušne delatnosti, pod zastavom »za druge«, one najbolje sprovode svoj sitni lični separatizam.

Veština idealista da se pokazuju samo kao pobornici i »pretstavnici« jednoga ideala: na taj način oni se preobražuju u očima onih koji još veruju u nesebičnost i herojstvo. Međutim, pravo herojstvo ne sastoji se u tome da se čovek bori pod zastavom požrtvovanja, predanosti i nesebičnosti, nego da se uopšte ne bori... »Takav sam; takav ću biti: — a vas neka đavo nosi!«

350

Svaki ideal pretpostavlja ljubav i mržnju, poštovanje i preziranje. Ili je pozitivno osećanje ptvi potstrek ili negativno. Mržnja i preziranje prvi su potstrek, na primer, kod sviju ideala koji se osnivaju na osvetoljublju.

B. KRITIKA »DOBROGA ČOVEKA«, SVECA ITD.

351

»Dobar čovek«. Ili: hemiplegija vrline. — U svakog jakog i prirodnog čoveka susreću se ljubav i mržnja, zahvalnost i osveta, dobrota i srdžba, pozitivna i negativna delatnost. Čovek je dobar po cenu da zna biti i zao: čovek je zao, jer inače ne bi umeo biti dobar. Otkuda potiče morbidnost i ideološka neprirodnost, koja odbacuje tu dvojnost — koja uči da je jednostrana umešnost nešto više? Otkuda hemiplegija vrline, izmišljanje dobroga čoveka?... Zahtev se izgleda postavlja da čovek amputira instinkte, koji ga osposobljuju da bude

neprijatelj, da bude od štete, da se srđi, da traži osvetu... Ova neprirodnost odgovara dualističkom shvatanju da postoji neko potpuno dobro i neko potpuno zlo biće (Bog, duh, čovek), koje nosi u sebi u prvom slučaju sve pozitivne, u drugom sve negativne sile, smerove i stanja. Takva ocena stvari smatra sebe »idealističkom«; ona ne sumnja ni najmanje da je u ideji »dobra« našla ono što se najviše može poželeći. Na svom vrhuncu ona zamišlja stanje u kome je zlo potpuno iščezlo, u kome su samo dobra bića ostala u istini. Ona stoga nikako ne smatra uzajamnu zavisnost dobra i zla za dokazanu; nego naprotiv tvrdi da zlo mora iščeznuti, a ostati sme samo dobro; *zlo ne bi trebalo uopšte da postoji*, samo dobro ima pravo na život. Šta je ustvari razlog da se da se nešto tako želi?

U sva vremena, naročito u hrišćanska, mnogo je truda ulagano da se čovekove osobine prepolove i da se on svede na »dobroga čoveka« : još i danas među ljudima koje je crkva deformisala i raslabila smatra se da se ovaj pojam o »dobrom čoveku« poklapa sa »očovečenjem« uopšte ili s »božjom voljom« ili »spasenjem duše«. Tu se stavlja kao bitan uslov da čovek ne čini ništa zlo, da ne nanosi štetu nikome ni u kakvim prilikama, niti da tako šta hoće. Da bi se to moglo postići, treba preseći svaku mogućnost neprijateljstva, potisnuti sve instinkte koji traže osvetu i vaspоставiti »duševni mir« kao hroničnu bolest.

Ovakav stav, za koji se vaspitava jedan određen tip čoveka, polazi od jedne apsurdne pretpostavke: gleda se na dobro i zlo kao na stvarnosti koje stoje u protivrečnosti (ne kao na dopunske pojmove vrednosti, kao što je uistini slučaj). Ljudima se savetuje da stanu na stranu dobra, i nastojava se na tome da se dobar čovek do kraja odreče zla i da se protiv njega bori — *i na taj način se ustvari odriče život*, koji u svima svojim nagonima nosi pozitivno i negativno. Ali ljudi koji se drže ovog stava ne pojimaju to; naprotiv, oni sanjaju da će ih on odvesti u celost, jedinstvo i jačinu života: on im se pričinjava kao stanje blaženstva u kome će se sopstvena unutrašnja anarhija i nemir, kao posledica oprečnih vrednosti nagona, privesti kraju. — Možda nije dosada bilo opasnije ideologije, niti je bilo većega zla u oblasti psihologije, negoli što je ova volja za dobrom: na taj način je odgajen najodvratniji tip čoveka, neslobodan čovek, božjak; učilo se da čovek može ići putem koji vodi Bogu samo kao božjak; da samo božjački život pretstavlja život u Bogu.

Pa čak i ovde život čuva svoje pravo — život koji ne zna kako da odvoji *da* od *ne*: koja je dobit objaviti iz sve snage da je rat zlo, da se ne sme nikome nanositi šteta, da se ne sme negativno držati! Čovek ipak vodi rat! On uopšte ne može drukče! Dobar čovek, koji se odrekao zla, koga je, onoliko koliko je želeo, pogodila hemiplegija vrline, niukoliko ne prestaje voditi rat, imati neprijatelje, negirati rečju, negirati delom. Hrišćanin na primer mrzi »greh«! — a šta sve on na zemlji ne naziva »grehom«! Baš usled te njegove vere u moralnu oprečnost dobra i zla, svet mu je postao prepun mrsкости i predmeta protiv kojih se mora večito ratovati. »Dobar čovek« vidi sebe okružena zlom i pod neprekidnom navalom zla, njegovo oko se izoštrava, on pronalazi zlo u svakoj misli i želji. — Zbog toga završuje time, a to je opet sasvim logično, da prirodu smatra za zlo, čoveka za iskvarena, i dobro drži za milost (to jest da je samome čoveku za sebe nemogućno biti dobar). Jednom rečju: on odriče život, on pojima kako dobro kao najviša vrednost osuđuje život. Na taj način bi se njegova ideologija dobra i zla imala smatrati opovrgnutom. Ali bolest se ne može opovrgavati. Zbog toga on stvara ideju o drugom životu!...

U ideji moći, bilo u ideji moći jednoga boga ili jednoga čoveka, uvek se podrazumeva sposobnost da se koristi i sposobnost da se škodi. Tako je kod Arapa: tako je kod Jevreja. Tako je kod sviju snažno sazdanih rasa.

Dualističko odvajanje sposobnosti za jedno od sposobnost za drugo pretstavlja fatalan korak... Na taj način moral postaje trovač života...

Za kritiku dobroga čoveka. — Poštenje, dostojanstvo, svest o dužnosti, pravičnost, čovečnost, ispravnost, časnost, čista savest — da li se zaista ovim zvučnim rečima odobravaju i sankcionišu izvesna svojstva zarad njih samih? Ili se ovde svojstva i stanja, koja su kao vrednost po sebi bezrazlična, posmatraju sa izvesnog gledišta koje im daje vrednost? Da li vrednost ovih svojstava leži u njima samima, ili u koristi, dobiti koja od njih dolazi (ili koja se čini da dolazi, koja se očekuje da od njih dođe)?

Ja, prirodno, ovde ne mislim na suprotnost između ego i alter u suđenju: pitanje je u tome, jesu li to posledice, bilo po nosioca ovih svojstava, bilo po okolinu, društvo, »čovečanstvo«, zbog kojih bi ta svojstva morala imati vrednosti: ili ona imaju vrednost po sebi... Drugim rečima: da li *korist* nagoni ljude da osuđuju suprotna svojstva, da se bore protiv njih i da ih odriču (— nepouzdanje, laž, nastranost, odsustvo samopouzdanja, nečovečnost —)? Da li se osuđuje suština takvih svojstava ili samo posledice takvih svojstava? — Drugim rečima: da li bi se smatralo željivim da ne postoje ljudi sa svojstvima ove druge vrste? *U svakom slučaju to se veruje...* Ali tu leži zabluda, kratkovidost, ograničenost tesnogrude sebičnosti.

Na drugi način rečeno: da li bi bilo željivo da se stvore stanja u kojima bi sva korist bila na strani pravednih — tako da bi se suprotne prirode i instinkti obeshrabrili i postepeno izumrli?

U osnovi, ovo je pitanje ukusa i *estetike*: da li se želi da se održi »najuglednija«, to će reći najdosadnija vrsta čoveka? Pravougli, vrli, dobronamerni, poštenjaci, »rogonje«?

Ako čovek zamisli iščeznuće ogromnog broja onih »drugih«: onda ni pravednik nema više prava na postojanje: on više nije potreban — i ovde se vidi da je samo gruba korist mogla dići do časti jednu takvu *nepodnošljivu* vrlinu.

Moglo bi se možda upravo poželeti ono što je na drugoj strani: da se stvore prilike u kojima bi se pošten čovek sveo na skroman položaj »korisnog oruđa« — kao idealan član stada, u najboljem slučaju pastir: ukratko rečeno, prilike u kojima on više ne bi imao da stoji u prvom redu: jer ovaj zahteva *druge osobine*.

»Dobar čovek« kao *tiranin*. — Čovečanstvo je uvek ponavljalo istu pogrešku: što je uvek pretvaralo sredstva u merilo života: mesto da traži merilo u najvišem porastu života, u problemu napredovanja i iscrpljenja, ono je sredstva za jedan sasvim određen život upotrebilo za isključenje svih ostalih oblika života, za kritiku i odabiranje. To jest, čovek najzad zaboravlja da su sredstva — sredstva, i počinje ih voleti radi njih samih: ona mu sada ulaze u svest kao ciljevi, kao merila ciljeva... to jest, jedna izvesna vrsta ljudi smatra svoje životne uslove kao jedine zakonite uslove, kao »istinu«, »dobro«, »savršenstvo«: ona *tiraniše...* Oblik je vere, instinkta, što izvesna vrsta ljudi ne opaža svoju uslovnost, što ne shvata svoju relativnost u odnosu prema drugim vrstama. U svakom slučaju, svaka vrsta ljudi (narod, rasa) izgleda da je svršila svoje čim postane tolerantna, čim dopušta jednaka prava i ne želi više da bude gospodar. —

»Svi su dobri ljudi slabi: oni su dobri, jer nisu dovoljno jaki da budu zli«, rekao je latučki poglavica Komoro Bekeru.

»Za slaba srca nema nesreće« — glasi jedna ruska poslovice.

356

Skroman, prilježan, dobronameran, umeren: takav biste hteli da je čovek, *dobar čovek*? Ali takvog čoveka mogu zamisliti samo kao idealnog roba, roba budućnosti.

357

Metamorfoze ropstva; prikriivanje ropstva pod religiozno ruho; njegov preobražaj pomoću morala.

358

Idealni rob (»dobar čovek«). — Ko ne može *sebe* postaviti kao cilj, niti može uopšte postavljati kakav cilj polazeći od sebe, taj instinktivno ukazuje počast moralu odricanja od sebe, taj instinktivno ukazuje počast moralu odricanja od sebe sama. Na to ga navodi sve: njegova uviđavnost, njegovo iskustvo, njegova sujeta. Čak i vera je jedan oblik odricanja od sebe sama.

*

Atavizam: radosno osećanje što jednom čovek može bezuslovno slušati.

*

Marljivost, skromnost, dobronamernost, umerenost nisu drugo do *prepreke na putu suverenih osećanja*, velikih stvaralačkih moći, herojskoga smeranja, otmenoga života za sebe.

*

Ne radi se o tome da čovek *prednjači* (tu je čovek samo pastir u najboljem slučaju, tj. najveća nužda stada), nego se radi o sposobnosti *ići sam za sebe, moći biti drugo*.

359

Mora se sračunati šta se sve nagomilalo kao posledica *najvišeg moralnog idealizma*: kako su se skoro sve druge vrednosti kristalisale oko njega. To dokazuje da se taj ideal želeo *najduže i najjače* — da on nije dostignut: inače bi razočarao svakoga (to će reći, njega bi cenili umerenijom merom).

Svetitelj kao najmoćnija vrsta čoveka —: ideal svetosti podigao je vrlo visoko vrednost moralnog savršenstva. Čovek mora misliti da se celokupno saznanje trudilo da dokaže kako je *moralan čovek najmoćniji, najbožanstveniji*. — Prevlast čula i žudnja — sve je ulevalo strah: neprirodno se ljudima činilo *natprirodno*, transcendentalno...

360

Franja Asiski: zaljubljen, popularan, pesnik, bori se protiv određivanja ranga među dušama, u prilog najnižih. On odriče hijerarhiju duša — »pred Bogom su svi ravni«.

Narodni ideali: dobar čovek, nesebičnjak, svetitelj, mudrac, pravednik. O Marko Aurelije!

Ja sam objavio rat anemičnom hrišćanskom idealu (zajedno sa onim što mu stoji vrlo blizu), ne u nameri da ga uništim, nego da učinim kraj njegovoj *tiraniji* i načinim mesta za nove ideale, za snažnije ideale... Opstanak hrišćanskog ideala treba želeći u najvećoj meri: već i radi ideala koji bi želeli da se s njim stave u isti red i možda iznad njega, koji moraju imati protivnike, jake protivnike, da bi sami postali jaki. — Zbog toga je nama imoralistima potrebna *moć morala*: naš nagon za samoodržanjem nalaže da naši protivnici sačuvaju svoje sile — on samo hoće da bude *gospodar nad njima*.

V. O KLEVETANJU TAKOZVANIH RĀAVIH OSOBINA

Egoizam i njegov problem! Hrišćanska sumornost kod Larošfukoa, koji ga je pronašao u svemu i verovao da je time umanjio vrednost stvari i vrlina! NJemu nasuprot ja sam pokušao da pre svega dokažem da ničega drugoga ne *može* ni biti sem egoizma — da je u ljudi, kod kojih je ego postalo tanko i slabo, oslabila i snaga za veliku ljubav — da su ljudi koji imaju najveću ljubav takvi pre svega zbog jačine njihovoga ego — da je ljubav izraz egoizma itd. Pogrešna ocena vrednosti svakako cilja na interes 1. onih, kojima se koristi, kojima se pomaže, dakle na interes stada; 2. ona sadrži pesimističko nepoverenje prema osnovi života; 3. ona bi rado odbacila najdivnije i najsrećnije sazdane ljude; strah; 4. ona bi pomogla pobedenima da nadjačaju pobednike; 5. ona sa sobom donosi opštu nečasnost, naročito kod ljudi od najveće vrednosti.

Čovek je prosečan egoist: i najjumešniji smatra svoje navike važnijim od svoje dobiti.

Egoizam! Ali još niko ne zapita: kakvo *ego*? već nenamerno smatra svako *ego* ravnim svakom drugom. To su posledice robovske teorije o opštem pravu glasa i »jednakosti«.

Ponašanje višega čoveka posledica je neizrecivo složenih motiva: reči kao što je »sažaljenje«, na primer, ne odaju baš ništa od njegove složenosti. Najglavnija je stvar osećanje »ko sam ja, ko je taj drugi u odnosu prema meni?« Ocenjivanje vrednosti biva postojano aktivno.

Da se istorija sviju moralnih pojava može uprostiti, do te mere kako je to verovao Šopenhauer, naime: da se sažaljenje pronalazi u osnovi sviju postojećih moralnih pobuda — do te mere besmislice i naivnosti mogao je doći samo mislilac koji je lišen sviju istoriskih instinkata i koji je na najčudnovatiji način izbegao da prođe kroz strogu istorisku disciplinu, kroz koju su prošli Nemci od Herdera do Hegela.

Moje shvatanje »sažaljenja«. — Za ovo osećanje ne mogu naći pravo ime: ja to osećanje imam kad vidim rasipanje dragocenih sposobnosti, kad na primer posmatram Lutera: kakva snaga i kakvi neukusni problemi (u vreme kad je smeli i vedri skepticizam jednog Montenja bio mogućan već u Francuskoj). Ili kada vidim nekoga gde, zahvaljujući uticaju sasvim besmislenih slučajnosti, zaostaje iza onoga što je mogao postati. Ili čak kada, s mišlju o sudbini čovečanstva u duhu, posmatram sa strahom i prezirom današnju evropsku politiku, koja takođe pod svima pod svima okolnostima, snuje tkivo celokupne budućnosti čovečanstva. Da, šta bi sve moglo postati od »čoveka« kad bi —! To je moje shvatanje »sažaljenja«; premda nema još nijednoga paćenika s kojim ja saosećam na ovaj način).

368

Sažaljenje je rasipanje osećanja, parazit štetan po moralno zdravlje, stav: »nemoguće je da je dužnost povećavati zlo u svetu«. Kad čovek čini dobro iz sažaljenja, onda on čini dobro upravo sebi, a ne drugom. Sažaljenje ne počiva na maksimama, nego na afektima; ono je patološko. Tuđe stradanje nas zaražava, sažaljenje je zaraza.

369

Nema uopšte egoizma koji bi se zadržao u svojim granicama i koji se ne bi prebacio — prema tome, uopšte ne postoji onaj »dopušteni«, »moralno indiferentni« egoizam o kome govorite.

»Čovek podiže svoje ja stalno na račun tuđega ja«; »život uvek živi na račun tuđega života« — ko to ne shvata, taj nije sam još napravio ni prvi korak ka poštenju u obračunu sa sobom.

370

»Subjekt« je samo fikcija: ego o kome se govori, kada se kudi egoizam, uopšte ne postoji.

371

»Ja« — koje nije jedno s jedinstvenom upravnom silom našega bića! — nije ništa drugo do pojmovna sinteza — prema tome, ne može biti nikakvih postupaka iz »egoizma«.

372

Kako je svaki nagon bez inteligencije, »korist« ne može za njega pretstavljati nikakvo gledište. Svaki nagon, dok je u dejstvu, žrtvuje snagu i druge nagone: najzad ga zaustavljaju; inače bi sve upropastio rasipanjem. Prema tome: ono što je »nesebično«, samopožrtvovano i nepametno nije ništa naročito — opšte je svima nagonima — oni ne misle na korist celoga ego (*jer oni uopšte ne misle*), oni rade protiv naše koristi, protiv ego: i često za ego — rade nedužno u oba slučaja!

373

Poreklo moralnih vrednosti. — Egoizam vredi onoliko koliko fiziološki vredi onaj koji ga ima. Svaki pojedinac pretstavlja celu liniju razvića (i nije, kao što to uči moral, samo nešto što

počinje sa svojim rođenjem). Ako on pretstavlja napredovanje linije, onda je njegova vrednost uistinu vrlo velika; i staranje o njegovu održanju i napredovanju sme biti vrlo veliko. (Staranje o budućnosti, koju nam obećava njegova pojava, daje tome srećno sazdanom pojedincu pravo na egoizam.) Ako pretstavlja liniju opadanja, raspad ili hronično oboljenje, onda ima malo vrednosti: i najosnovnije poštenje nalaže da od srećnih oduzima što manje mesta, snage i sunca. U tom slučaju dužnost je društva da otkloni egoizam (koji se katkad manifestuje na apsurdan, bolestan i buntovan način): bilo da je u pitanju opadanje i iščezavanje pojedinaca ili čitavih klasa. Jedno učenje i religija »ljubavi«; gušenje svoje ličnosti, strpljenja, uzajamnosti pomaganja, u reči i delu, mogu biti od najveće vrednosti u okviru takvih klasa, čak i u očima gospodara: jer to sputava osećanja rivalstva, srdžbe, zavisti, koja su sasvim prirodna u zlosrećnika. Takvo učenje čak pod idealom smernosti i pokornosti uzdiže za njih do nečeg božanskog robovanje, podjarmljenost, sirotovanje, bolovanje, prezrenost. Ovim se objašnjava zašto su gospodareće klase (ili rase) i pojedinci sviju vremena uvek podržavali kult nesebičnosti, evanđelje uniženih, »Boga na krstu«.

Preovlašćivanje altruističkog ocenjivanja vrednosti posledica je instinkta o tome da je izvestan čovek promašio... Na najnižem stupnju ovakvoga gledišta ocena vrednosti glasi: »Ja ne vredim mnogo«: a to je prosto fiziološka ocena; još jasnije: to je osećanje nemoći, odsustvo velikih afirmativnih osećanja moći (u mišićima, nervima, žlezdama). Ovakvo ocenjivanje vrednosti prevodi sebe, prema stepenu kulture ovih klasa, u moralno ili religiozno načelo (prevlast religioznih i moralnih sudova uvek je znak niže kulture): ono pokušava da sebe opravda u oblastima otkuda, ukoliko je ono u pitanju, njemu dolazi pojam »vredosti«. Tumačenje pomoću koga hrišćanski grešnik pokušava da sebe shvati pretstavlja pokušaj da opravda odsustvo moći i samopouzdanja u sebe: on više voli da se oseća kao grešnik negoli da se rđavo oseća bez razloga: kad nastane potreba takvih tumačenja, onda je to po sebi već znak dekadencije. U nekim slučajevima zlosrećnik ne traži razlog za svoje stanje u svome »grehu« (kao što to čini hrišćanin), nego u društvu: kad socijalist, anarhist i nihilist osećaju svoj život kao nešto zašto neko mora biti kriv, oni su u tome vrlo bliski rođaci hrišćanina, koji tako isto veruje da lakše može podneti svoju nevolju i svoj neuspeh kada nađe nekoga koga bi za to mogao smatrati odgovornim. Instinkt osвете i osvetoljublja u oba slučaja ovde se javlja kao sredstvo da se život izdrži, kao instinkt samoodržanja: onako isto kao što se više od svega ceni altruistička teorija i praksa. Mržnja prema egoizmu, bilo sopstvenom (kao što je to slučaj kod hrišćanina), bilo tuđem (kao što je to slučaj kod socijalista), na taj način se pokazuje kao ocena vrednosti do koje se dolazi pod dojmom osвете; a tako isto i kao akt mudrosti samoodržanja lica koja stradaju, koja se manifestuje u obliku porasta njihovih osećanja uzajamnosti i solidarnosti... Naposljetku, kao što sam već naglasio, i izliv osvetoljublja u osudi, odbacivanju i kažnjavanju egoizma (sopstvenoga ili tuđega) još uvek je instinkt za samoodržanjem u zlosrećnika. Jednom rečju: kult altruizma je naročiti oblik egoizma, koji se po pravilu javlja pod izvesnim određenim fiziološkim uslovima.

Kada socijalist s plemenitom srdžbom vapije za »pravdom«, »pravom«, »jednakošću«, to samo pokazuje da ga tišti njegova nedovoljna kultura, koja nije u stanju da shvati zašto on pati: s druge strane: s druge strane, on, sebi time čini zadovoljstvo; — kad bi se bolje osećao, on bi dobro pazio da tako ne vapije: on bi onda nalazio svoje zadovoljstvo u nečem drugom. To isto važi i za hrišćanina: on proklinje, osuđuje, kleveta »svet« — i ne pravi ni sa sobom izuzetak. Ali, to nije nikakav razlog da mi njegovu viku uzmemo ozbiljno. U oba slučaja mi se nalazimo među bolesnicima, kojima čini dobro kad viču, i kojima je lakše kada klevetaju.

Svako društvo ima tendenciju da svoje protivnike načini karikaturama — bar u svojoj *mašti* — isto tako da ih nagna na gladovanje. Takva karikatura je, na primer, naš »zločinac«. Sred rimsko-aristokratskog reda vrednosti Jevrejini je postao karikatura. Među umetnicima

»poštenjak i buržoa«; među pobožnima bezbožnik; među aristokratima plebejac. Među imoralistima karikatura je moralist: Platon je kod mene, na primer, postao karikatura.

375

Svi nagoni i sile koje moral hvali, meni se čine kao da su u suštini jednaki sa onima koje on kleveta i odbacuje: na primer pravičnost kao volja za moć, volja za istinom kao oruđe volje za moć.

376

Stvaranje unutrašnjeg života u čovjeku. Ovaj proces nastaje kada se, sa zavodjenjem mira i društva, snažni nagoni spreče da se izliju i teže da se održe unutra kao bezopasni, u vezi sa imaginacijom. Potreba za neprijateljstvom, svirepošću, osvetom, nasiljem obrće se unutra, »uzmiče«; u žeđi za saznanjem leži gramžljivost i otmica; u umetniku izbija na površinu potisnuta moć pretvaranja i laži; nagoni se pretvaraju u demone, s kojima se vodi borba itd.

377

Lažnost. — Svaki *suvereni instinkt* služi se drugima kao svojim oruđem, svitom, laskavcima: on nikada ne dopušta da ga nazovu njegovim nužnim imenom: i ne dopušta nikakve izraze pohvale, ako se posredno ne odnose na njega. Oko svakoga suverenoga instinkta kristališe se sva hvala i pokuda uopšte u strog poredak i etikeciju. — To je *jedan* uzrok laži.

Svaki instinkt koji teži za gospodarenjem, ali se nalazi pod jarmom, upotrebljuje sva *lepa* imena i *priznate* vrednosti, da potpomognu njegovu gordost i samouverenost i da ga ojačaju: tako da se on po pravilu usuđuje da istupi pod imenom onog »gospodara« protiv koga se bori, koga bi hteo da se oslobodi (na primer, pod vlašću hrišćanskih vrednosti telesne želje ili žudnja za moć). — To je *drugi* uzrok laži.

U oba slučaja caruje *savršena naivnost*: laž ne dolazi do svesti. Znak je skrhanoga instinkta kad čovek vidi odvojeno pokretačku silu i njen »izraz« (»masku«) — to je znak unutrašnje protivrečnosti, koji je mnogo manje pobednički. Apsolutna *nevinost* u držanju, u reči, u afektu, »čista savest« u laži, sigurnost s kojom se hvata najvećih i najepših reči i mesta — sve je to potrebno za pobedu.

U drugom slučaju: pri krajnjoj jasnosti pogleda, za pobedu je potreban genije glumca i ogromna disciplina u samosavlađivanju. Zbog toga su sveštenici najveštini svesni licemeri; pa onda kneževi, koji izvesni svoj glumački dar duguju svome položaju i poreklu. Na treće mesto dolaze društveni ljudi, diplomate. Na četvrto žene.

Osnovna misao: laž se čini tako duboka, tako svestrana, volja je do te mere upravljena protiv neposrednog samosaznanja i nazivanja po imenu, *da vrlo mnogo verovatnoće postoji za sumnju*: *nisu li istina, volja za istinom*, upravo nešto drugo i samo *koprena*. (Potreba za verom najveća je brana istinitosti i iskrenosti).

378

»Ne smeš lagati«: zahteva se istinitost. Ali priznavanje činjenica (nedopuštanje prevare u odnosu na sebe) bilo je najveće baš kod lažova: oni su poznali isto tako i nestvarnost ove popularne »istinitosti«. Stalno se govori ili odveć mnogo ili odveć malo: tražiti od čoveka da se otkrije u svakoj reči koju kaže, pretstavlja naivnost.

Čovek kaže šta misli, on je »iskren« *samo pod izvesnim uslovima*: pod uslovom, naime, da bude *shvaćen* (inter pares), i to da bude s dobrom voljom (još jednom inter pares). Čovek

se skriva pred *stranim*, i onaj koji hoće da nešto postigne kaže ono što bi hteo da se o njemu misli, a ne ono što sam misli («moćan čovek je uvek lažac»).

379

Veliko nihilističko patvorstvo skriveno vešto zloupotrebom moralnih vrednosti:

- a) LJubav kao obezlič enje; isto tako sažaljenje.
- b) Samo obezlič eni intelekt («filosof») poznaje *istinu*, »pravu suštinu i biće stvari«.
- v) Genije, *veliki ljudi su veliki*, jer ne traže sebe i svoje interese: čovekova vrednost je srazmerna njegovu samoodricanju.
- g) Umetnost kao delo »čistoga subjekta« *slobodnoga od volje*; pogrešno shvatanje »objektivnosti«.
- d) Sreća kao cilj života; vrlina kao sredstvo za cilj života; vrlina kao sredstvo za cilj. Pesimistička osuda života kod Šopenhauera moralna je. Prenašanje merila stada u metafiziku.

»Individua« je bez smisla; prema tome, njeno poreklo mora se staviti u svet »stvari po sebi« a njen život mora imati značenje »zablude«; roditelji samo kao »slučajni uzroci«. — Sveti se što nauka nije shvatila individuu: ona je *ceo dosadašnji život* u jednoj liniji a ne rezultat života.

380

1. Načelno falsifikovanje istorije; da bi pretstavljala dokaz za moralno ocenjivanje:

- a) propast jednog naroda i korupcija;
- b) napredak jednog naroda i vrlina;
- v) vrhunac jednog naroda («njegova kultura») kao posledica moralne visine.

2. Načelno falsifikovanje *velikih ljudi, velikih tvoraca i velikih epoha*:

Želi se da vera bude karakteristika velikih ljudi: međutim, bezbrižnost, sumnja, »nemoral«, pravo da se čovek oslobodi jedne vere, pripada veličini (Cezar, Fridrih Veliki, Napoleon; ali i Homer, Aristofan, Leonardo, Gete). Glavna činjenica, njihova »sloboda volje«, uvek se prećutkuje.

381

Jedna velika laž u istoriji: kao da je korupcija crkve bila uzrok reformacije! To je bio samo izgovor i samoobmana od strane njenih agitatora — posredi su bile vrlo jake potrebe, čiju je brutalnost trebalo neophodno prikriti duhovnim ruhom.

382

Šopenhauer je visoku misaonost protumačio kao emancipaciju od volje; on nije hteo priznati slobodu od moralnih predrasuda, koja leži u emancipaciji velikog duha, za tipičnu imoralnost genija; on je veštački postavio ono što je jedino on poštovao, moralnu vrednost »oslobođenja od svoga ja«, kao *uslov* duhovne delatnosti, »objektivnoga posmatranja«. »Istina«, i u umetnosti, pokazuje se tek posle povlačenja volje...

Kroz sve moralne idiosinkrazije ja gledam iz osnova različitu ocenu vrednosti: takva apsurdna razlikovanja između »genija« i sveta volje morala i imorala *ja ne znam*. Moralni čovek je niža životinjska vrsta od nemoralnog, i slabija; zaista — on je moral po izvesnom uzoru, ali ne svoj sopstveni uzor; kopija, dobra kopija u najboljem slučaju — ali mera njegove vrednosti leži izvan njega. Ja cenim čoveka *po kvantumu moći i punoći njegove volje*: ne po slabljenju i umiranju njenu; ja smatram filosofiju koja uči odricanju volje za nauku pogubnu i

klevetničku... Ja cenim moć jedne volje po tome koliko može izdržati otpora, bola, mučenja, i sve to koliko ume da okrene sebi na dobro; zlo i bol života ja životu ne pripisujem u manu, nego se nadam da će postati još više zao i bolniji negoli što je dosad bio.

Vrhunac duha po Šopenhaueru jeste saznanje da ništa nema smisla, ukratko: *saznati* ono što dobar čovek već *čini*... On odriče da može biti viših vrsta intelekta — on smatra svoje gledište za non plus ultra. On misaonost stavlja daleko ispod dobrote; njena bi najviša vrednost (kao u umetnosti na primer) bila da savetuje usvajanje moralnih vrednosti i da ga priprema: to je apsolutno gospodstvo moralnih vrednosti.

Pored Šopenhauera hoću sada Kanta da okarakterišem: u Kantu nije bilo ničeg antičkog; on je bio apsolutno antiistoriski duh (njegove reči o francuskoj revoluciji) i moralni fanatik (Geteove reči o radikalnom zlu u ljudskoj prirodi). Svetost se i kod njega nazire u zaleđu...

Potrebna mi je kritika *svetitelja*...

Hegelova vrednost... »Strast«.

Čepenačka filozofija Herberta Spensera: potpuno odsustvo ideala van ideala prosečnog čoveka.

Instinktivno načelo sviju filozofa i istoričara i psihologa: sve što je od vrednosti u čovečanstvu, umetnosti, istoriji, nauci, religiji, tehnici mora se dokazati da je *moralne* vrednosti i *moralno* uslovljeno, po cilju, sredstvima i rezultatu. Gledati na sve u svetlu ove najviše vrednosti: na primer, Rusoovo pitanje o civilizaciji — »postaje li čovek bolji usled civilizacije?« — smešno je pitanje, jer je baš suprotno tome očigledno, i upravo pretstavlja elemenat koji govori u prilog civilizacije.

383

Religiozni moral. — Afekt, veliku požudu, strasti za moći, ljubavlju, osvetom, svojinom: moralisti bi hteli da ih ugase, iskorene, da »očiste« dušu od njih.

Logika: požude često donose veliku nesreću; — prema tome su zle i za osudu. Čovek ih se mora osloboditi: inače ne može biti *dobar* čovek...

To je ista logika kao što je i ona: »Ako te sablažnjava tvoj ud, otseci ga«. U tom naročitom slučaju, kao što je ona opasna »pastirska nevinost«, kad je osnivač hrišćanstva preporučio svojim učenicima izvestan način postupanja u slučaju polnog nadražaja, rezultat bi bio, nažalost, ne samo gubitak izvesnoga organa, nego bi se uškopio karakter čovekov... To isto vredi i za ludilo moralista, koje zahteva iskorenjivanje strasti mesto njihovog ukroćivanja. NJihov je zaključak uvek isti: tek je uškopljenik dobar čovek.

Mesto služenja i *ekonomisanja* velikim izvorima snage, oni bujicama duše koje su često tako opasne, plahovite i bujne, ova najkratkovidija i najzlokobnija pamet, moralistička pamet, hoće da ih *sasuši*.

384

Savlađivanje afekata? — Ne, ako to treba da znači njihovo slabljenje i uništenje. *Nego stavljanje u službu*: to može da povuče za sobom dugo tirisanje afekata (ne najpre od strane pojedinca, nego od zajednice, rase itd.). Naposljetku im se s poverenjem povraća sloboda: oni nas vole kao što nas vole dobre sluge, i idu dragovoljno tamo gde su naši najbolji interesi.

385

Netrpeljivost morala je izraz čovekove *slabosti*: on se boji svoga »nemorala«, on mora *odbaciti* svoje najjače nagone, jer još ne za kako da se njima služi. Na taj način ostaju najduže neobrađena najplodnija polja na zemlji: — nedostaje sila koja bi tu postala gospodar...

Ima sasvim naivnih naroda i ljudi, koji veruju da bi neprekidno lepo vreme bilo poželjno: oni još danas veruju u moralnim stvarima da je jedino »dobar čovek« i ništa drugo do »dobar čovek« nešto što bi trebalo želeći, i da će krajnji cilj evolucije čovekove biti u tome da na zemlji ostanu samo dobri ljudi (i da u tome pravcu treba uputiti sve napore). To je neekonomična misao u najvećoj meri i, kao što smo već naglasili, to je vrhunac naivnosti, i ništa drugo do izraz prijatnosti koju »dobar čovek« širi oko sebe (on ne budi strah, on dopušta predah, on daje ono što se može uzeti).

Čovek snažnijeg stava želi baš obrnuto — sve veću *vlast zla*, sve veću emancipaciju čovekovu od teških i mučnih uzâ morala, porast snage, kako bi čovek mogao staviti u službu najveće prirodne sile — afekte.

Čitava misao o hijerarhiji *strasti*: kao da je pravilno i normalno da *razum* nama upravlja — dok su strasti nešto nemoralno, opasno, poluživotinjsko, a uz to još, po svome cilju, ništa drugo do *žudnja za uživanjem*...

Strast lišena dostojanstva 1) kao da je ona pokretna sila samo na nepristojan način, a ne po nužnosti i uvek; 2) ukoliko ona cilja na nešto što nema nikakve visoke vrednosti, na zadovoljstvo...

Pogrešno shvatanje strasti i *razuma*, kao da je razum biće za sebe, a ne daleko pre stanje odnosa različitih strasti i žudnji; i kao da svaka strast ne poseduje u sebi svoj deo razuma...

Kako je došlo do toga da su se, pod pritiskom asketskog morala odricanja od svoga ja, strasti kao što je ljubav, dobrotu, sažaljenje, pa i pravičnost, velikodušnost, heroizam, morale rđavo da razumeju?

Bogatstvo ličnosti, punoća njena, njena presipanja i darežljivost, njeno instinktivno osećanje zadovoljstva i pozitivan stav prema sebi, stvaraju velike žrtve i veliku ljubav: ove strasti rastu iz jake i božanske individualnosti isto onako kao što iz nje potiče želja da se bude gospodar, da čovek nadmaši sebe, unutrašnje pouzdanje u svoje pravo na sve. Suprotni pogledi prema opšte primljenim pojmovima, naprotiv su jedan jedini pogled; i ako čovek ne stoji čvrsto na svojim nogama, onda on nema ništa da daje, niti ruke da pruža, niti nekome da služi kao zaštita i oslonac...

Kako je bilo moguće *preobraziti* ove instinkte do te mere, da čovek oseti kao vrednost ono što je upereno protiv njegovoga ja, kada svoje ja podređuje drugome ja? O, da psihološke mizerije i lagarije, koja je dosad vodila prvu reč u crkvi i filozofiji koju je crkva zarazila.

Ako je čovek do dna grešnik, on sebe samo može mrziti. U suštini on ne bi smeo da posmatra ni druge ljude drukče negoli sebe; ljubav prema ljudima zahtevala je opravdanje, koje je u tome što je Bog tako zapovedio. — Iz ovoga sleduje da se svi prirodni instinkti čovekovi (kao što je ljubav i drugi) njemu javljaju kao nedopušteni po sebi i on dobija, na osnovu poslušnosti prema Bogu, ponovo pravo na njih tek pošto ih se odrekao... Paskal, taj vanredni logičar hrišćanstva, išao je tako daleko! Treba samo rasmotriti njegov odnos prema rođenoj sestri. »Ne načiniti od sebe predmet ljubavi« njemu se činilo da je hrišćanski.

Rasmotrimo kako se skupo mora platiti takav moralni kanon (»ideal«). (NJegovi su neprijatelji — ko? »Egoisti«.)

Melanholična oštroumnost samouniženja u Evropi (Paskal, Larošfuko) — duševno slabljenje, obeshrabrenje, nagrivanje samoga sebe kod životinja koje nisu iz stada — postojano isticanje prosečnih osobina kao nečega najdostojnijeg (smernost, svrstavanje, priroda kao oruđe) —

griža savesti upletena u sve što je originalno i suvereno:

— onda bol: a to će reći sumornost jače sazdanih!

— svest stada prenesena u filosofiju i religiju: isto tako i njegov nemir.

— Ostavimo na stranu psihološku nemogućnost čisto nesebičnog postupanja!

390

Moj je krajnji zaključak: da *realni* čovek predstavlja mnogo veću vrednost od »željivog« čoveka ma koga ideala koji je dosad postojao; da su sve »željivosti« u pogledu na čoveka bile apsurdna i opasna rasipanja pomoću kojih je jedna jedina vrsta čoveka htela da nametne čovečanstvu svoje sopstvene uslove samoodržanja i napretka kao zakon za sve; da je svaka »željivost« ove vrste, ako je zagospodarila, umanjila vrednost čovekovu, njegovu snagu i njegovo pouzdanje u budućnost; da se beda i intelektualna prosečnost čovekova najbolje otkriva i danas kad izražava svoje želje; da je sposobnost čovekova da određuje vrednosti odveć slabo razvijena da bi bila pravična ne samo prema »željivim« vrednostima nego i prema stvarnim vrednostima čovekovim; da je ideal dosad predstavljao uistinu silu koja je zapravo klevetala čoveka i svet, da je ideal bio otrovni dim nad stvarnošću: on je zaveo čoveka do najveće mere da čezne za nebićem...

G. KRITIKA REČI: POPRAVKA, USAVRŠAVANJE, UZDIZANJE

391

Merilo po kome će se odrediti vrednost moralnih ocena vrednosti.

Previđa se glavna činjenica: protivrečnost između »sve većeg moralizovanja« i uzdizanja i snaženja tipa čoveka.

Homo natura. »Volja za moć«.

392

Moralne vrednosti *kao prividne vrednosti* u poređenju s *fiziološkim*.

393

Razmišljanje o najopštijem uvek je u zastoju: poslednje željivosti o čoveku na primer filosofi nisu nikada ustvari uzimali kao problem. »Popravljanje« čoveka oni svi naivno postavljaju, kao da nam neka intuicija pomaže da se podignemo iznad pitanja: zašto baš »popravljanje«? Ukoliko je željivo da čovek postane vrlji? ili pametniji? ili srećniji? Ako pretpostavimo da se još uopšte *ne zna* »cilj« čovekov, onda sve te takve želje nemaju nikakva smisla; i kada se jedno hoće — ko zna? — možda se ne sme drugo hteti? Da li je porast vrline u skladu s porastom pameti i razumevanja? Sumnjam; imaću isuviše prilike da suprotno dokažem. Nije li vrlina kao cilj u strogom smislu dosad ustvari bila u protivrečnosti sa srećom? Nije li joj s druge strane potrebna nesreća, nevolja i samozlostavljanje kao nužno

sredstvo? I kad bi cilj bio da se postigne najviše razumevanje, saznanje, ne bi li bilo potrebno s tim odreći se porasta sreće i izabrati opasnost, pustolovinu, nepoverenje, sablazan kao put razumevanju?... A ako čovek hoće sreću, onda se mora možda pridružiti »siromašnima duhom«.

394

Opšta obmana i prevara u oblasti takozvane *moralne popravke*. — Mi ne verujemo da čovek može postati drugi, ako to već nije; to će reći: ako već nijm kao što se često dešava zbir lica, ili u najmanju ruku delova za lica. U tom slučaju postiže se da u prvi plan dođe druga uloga, da se »stari čovek« potisne... Izgled je promenjen, ali biće *ne*. Što neko prestaje činiti što je činio, to je prosto fatum brutum koji se može protumačiti na najrazličitije načine. Ne postiže se time uvek čak ni to da nestane navike za vršenje izvesnoga dela, ni da se izgube krajnji razlozi za nj. Onaj ko je zločinac po fatalnosti i sposobnosti, ne zaboravlja ništa, nego uči još više: i dugotrajno uzdržavanje dejstvuje kao neka vrsta okrepljujućeg napitka za njegov talenat... Za društvo je svakako jedino važno što neko ne čini više izvesna dela: ono ga izvlači radi toga iz prilika u kojima on *može* vršiti izvesna dela: to je u svakom slučaju pametnije negoli da pokušava ono što je nemogućno: da slomije fatalnost koja ga je načinila onakvim kakav je. Crkva, koja nije ništa drugo učinila doli to što je u tome zamenila antičku filozofiju i uzela je u nasleđe, polazeći od drugog merila i hoteći da spase »dušu« i »spasenje« duše, veruje u iskupilačku silu kazne i zatim u moć zaborava koja donosi oproštenje: i jedno i drugo je varka religioznih predrasuda — kaznom se ne okajava ništa, oprostajem se ništa ne briše, što je učinjeno ne može se raščiniti. Time što neko nešto prašta, nije ni izdaleka dokazano, da to više ne postoji... Jedno delo povlači posledice u čoveku i van čoveka bez obzira da li se smatra »kažnjenim«, »okajanim«, »oprostanim« i »zaboravljenim«; bez obzira da li je crkva u međuvremenu njegovoga izvršioca proglasila svecem. Crkva veruje u stvari koje ne postoje, u »duše«; ona veruje u uticaje koji ne postoje, u božanske uticaje; ona veruje u stanja koja ne postoje, u greh, u iskupljenje, u spasenje duže: ona se svuda zadržava na površini, na znacima, držanju, rečima, kojima daje proizvoljno tumačenje. Ona ima do kraja smišljeni metod psihološkog patvorstva.

395

»Bolest čini čoveka boljim«: ovo čuveno tvrđenje, koje se susreće kroz sve vekove, u ustima mudraca kaogod u ustima i u gubici naroda, nateruje čoveka na razmišljanje. U vezi sa pitanjem o tačnosti ovoga tvrđenja čoveku bi se moglo dopustiti da zapita: ne postoji li možda uzročna veza između morala i bolesti uopšte? Posmatrana u celini, ne bi li se možda »popravka čoveka« — na primer neosporno ublažavanje, oblagorođavanje, očovečenje Evropljanina u poslednjih hiljadu godina — mogla shvatiti kao posledica dugog, potajnog i paklenog stradanja, neuspeha, oskudevanja, kržljanja? Je li bolest načinila Evropljanina »boljim«? Ili, drugim rečima, nije li naš moral, naš nežni evropski moral, koji bi se mogao porediti s kineskim — možda izraz fiziološkog *nazadovanja*?... Ne bi se moglo odreći da, gde god nam istorija pokazuje čoveka u naročitom sjaju i moći tipa, u isti mah nam ga pokazuje kao opasna, nagla, eruptivna po karakteru, kod koga se humanost rđavo provodi; a možda i u slučajevima gde se to drukče pretstavlja nedostaje samo hrabrosti i utančanosti da se dovoljno duboko zagleda u psihološke stvari i u njima otkrije glavna teza: »ukoliko je jedan čovek zdraviji, bogatiji, plodniji, preduzimljiviji, utoliko biva nemoralniji«. To je mučna misao kojoj se niukom slučaju ne sme pustiti na volju. Ali, ako čovek potrči s njom za trenutak napred, kako će zadivljeno gledati u budućnost! Šta bi se onda na zemlji skuplje platilo negoli što se plaća ono baš što se mi svim silama trudimo da omogućimo — humanizovanje, »poboljšanje«, sve veće »civilizovanje« čoveka? Ništa ne bi bilo skuplje od vrline: jer bi

pomoću nje svet na kraju bio pretvoren u bolnicu: i krajnji zaključak mudrosti bi bio da »svak svakom mora biti bolničar«. Tada bismo zacelo postigli onaj mnogoželjeni »mir na zemlji«! ali, kako bismo malo »zadovoljstva našli u međusobnom druženju«! Kako malo lepote, oholosti, odvažnosti, opasnosti! Tako bi malo bilo »dela« zarad kojih bi se vredelo živeti na zemlji! I nikakvih »radova« više! Ali, zar nisu svi veliki radovi i dela koji su ostali sveži u ljudskom sećanju i koji su izdržali zub vremena, bili velike *nemoralnosti* u najdubljem značenju ove reči?

396

Sveštenici — a s njima polusveštenici, filosofi — u sva vremena smatrali su jedno učenje istinitim čije je *vaspitanje* dejstvo bilo blagotvorno, ili se činilo blagotvornim — koje je »popravljalo«. Oni liče na nekog naivnog narodnog vrača i čudotvorca, koji tvrdi da izvesni otrov nije otrov, zato što ga je oprobao kao lek... »Po plodovima njihovim poznaćete ih« — to će reći naše »istine«: tako sve do danas misle sveštenici. Oni su dosta kobno utrošili svoju oštroumnost na to da dadu »dokazu sile« (ili »po plodovima«) prvo mesto, pa čak da on bude sudija svih drugih vrsta dokaza. »Što dobro čini, mora biti dobro; što je dobro, ne može lagati« — tako oni zaključuju neumoljivo —: »što donosi dobre plodove, mora već samim tim biti istina: ne postoji nikakav kriterij istine«...

Ukoliko pak »popravljanje« važi kao dokaz, mora »pogoršavanje« važiti kao opovrgnuće. Zabluda se dokazuje da je zabluda ispitivanjem života onih koji je predstavljaju: jedan pogrešan korak, jedan porok opovrgava!.. Ova najneprirodnija vrsta protivništva, koja dolazi odozdo i sleđa, ova pseća vrsta, isto tako nije izumrla: sveštenici: ukoliko su psiholozi, nisu nikada pronašli ništa zabavnije nego da špijuniraju potajne poroke svojih protivnika — oni dokazuju svoje hrišćanstvo time što traže prljavštinu »sveta«. Naročito među velikanima sveta, među »genijima«: valja se setiti kako je Gete bio napadan u NJemačkoj u svakoj prilici (Klopštok i Herder prednjačili su tu »dobrim primerom« — svaka ptica svome jatu).

397

Čovek mora biti vrlo nemoralan, *da delom načini ljude moralnim*... Sredstva moralista najstrahovitija su od sviju sredstava kojih je ikada bilo; onaj ko nema hrabrosti za nemoral u delu, dobar je za sve drugo, samo nije za moralista.

Moral je jedan zverinjak; on pretpostavlja da gvozdene poluge mogu biti korisnije od slobode, čak i za zver u kavezu; on isto tako pretpostavlja da ima ukrotitelja koji se ne boje strahovitih sredstava — koji znaju rukovati usijanim gvožđem. Ova strahovita fela, koja se upušta u borbu sa divljom zveri, naziva sebe »sveštenikom«.

*

Čoveka, zatvorena u gvozdenu kavezu zabluda, koji je postao karikatura od čoveka, bolestan, kenjkav, zlovoljan prema samom sebi, pun mržnje prema životnim nagonima, pun nepoverenja prema svemu što je lepo i srećno u životu, teturava beda: ovo veštačko, proizvoljno, zadocnelo nedonošče, koga su sveštenici odgajili na svom zemljištu, »grešnika«: kako ćemo uspjeti da ovu pojavu *opravdamo* uprkos svemu?

*

Da bismo kako valja mislili o moralu, moramo staviti dva zoološka pojma na njegovo mesto: *kroćenje zveri i odgoj jedne određene vrste*.

Sveštenici su u sva vremena tvrdili da oni hoće da »popravljaju«... Ali mi se smejemo

kada ukrotitelj životinja hoće da govori o svojim »popravljenim« životinjama. Ukroćavanje zveri u najvišem broju slučajeva postiže se oštećivanjem zveri: i moralni čovek nije bolji čovek, nego samo slabiji. Ali je manje škodljiv...

398

Ja sam iz sve svoje snage hteo da razjasnim:

a) da nema gorega brkanja od brkanja odgoja i kroćenja: a to se radilo... Odgoj je, kako ga ja razumem, jedno ogromno sredstvo *pribiranja* snage čovečanstva, tako da pokolenja mogu zidati na temelju rada svojih predaka — ne samo spolja, nego i iznutra, izrastajući iz njih organski, u *veću moć*...

b) da postoji neobično velika opasnost od verovanja da čovečanstvo kao celina napreduje i postaje jače, dok pojedinci postaju slabiji, prosečniji i ujednačeniji... Čovečanstvo je apstrakcija: cilj *odgoja* može čak i u najpojedinačnijim slučajevima biti jedino *jači* čovek (nedisciplinovan čovek je slab, nepostojan, rasipan).

ZAVRŠNE NAPOMENE ZA KRITIKU MORALA

399

Tri stvari zahtevam od vas — ma kako vam rđavo zvučale u ušima: da podvrgnete kritici čak i moralne ocene vrednosti. Da zaustavite svoj instinktivni moralni impuls, koji u ovom slučaju zahteva pokornost a ne kritiku, pitanjem: »Zašto pokornost?« Da ovu želju za traženjem uzroka, za kritikom morala, smatrate za svoj sadanji moral, za najuzvišeniju vrstu morala, koja vama i vašem vremenu čini čast. Da vaše poštenje, vaša volja da se ne obmanjujete, mora položiti računa o sebi: zašto ne? — Pred kojim forumom?

400

Tri *tvrdjenja*:

Neotmeno pretstavlja nešto više (protest »prostoga čoveka«);

Protivprirodno pretstavlja nešto više (protest zlosrećnika);

Prosečno pretstavlja nešto više (protest gomile, »prosečnih«);

U istoriji morala izražava se dakle volja za moć preko koje čas robovi i potlačeni, čas neuspeli i stradalnici od samih sebe, čas prosečni pokušavaju da nametnu ocene vrednosti koje su najpovoljnije po njih.

Utoliko je moral kao pojava vredan najveće pažnje s gledišta biologije. Moral je dosada napredovao na račun: gospodareće klase i njihovih specifičnih instinkata, naprednih i lepih priroda, nezavisnih i privilegisanih u ma kome smislu.

Moral je dakle reakcija protiv napora prirode, koja bi htela da omogući jedan *viši tip* čoveka. Posledica toga je: nepoverenje prema životu uopšte (ukoliko se tendencije njegove osećaju kao nešto nemoralno) — besmislenost, nedotupavost (ukoliko se najviše vrednosti osećaju kao da su suprotne najvišim instinktima) — degeneracija i samouništenje »viših priroda«, jer je u njima sukob *svestan*.

401

KOJE SU VREDNOSTI DOSAD PEOVLADJIVALE

Moral kao najviša vrednost u svima fazama filosofije (čak i kod skeptika). Rezultat: ovaj svet ne vredi ništa, mora postojati »istinski svet«.

Šta ovde upravo određuje najvišu vrednost? Šta je upravo moral? Instinkt dekadencije, iznureni i lišeni nasleđa su ti koji se na ovaj način *svete* i prave *gospodarima*.

Istoriski dokaz: filosofi uvek dekadenti, uvek u službi nihilističkih religija.

Instinkt dekadencije koji se javlja kao volja za moć. Uvođenje njegovoga sistema oruđa: apsolutna nemoralnost oruđa.

Opšti pogled: dosadanje najviše vrednosti pretstavljaju specijalan slučaj volje za moć; a sam moral je specijalan slučaj nemorala.

*

ZAŠTO SU PROTIVNIČKE VREDNOSTI UVEK PODLEGALE

1. Kako je to upravo bilo *moгуćno*? Pitanje: zašto je svuda podlegao život i sa njim svi koji su fiziološki uspeli? Zašto nije bilo nikakve pozitivne filozofije i pozitivne religije?

Istoriski znaci takvih pokreta: paganska religija. Dionis protiv »Raspetoga«. Renesans. *Umetnost*.

2. Jaki i slabi: zdravi i bolesni; izuzetak i pravilo. Nema nikakve sumnje ko je jači...

Opšti pogled na istoriju: je li čovek s tim *izuzetak* u istoriji života? — Primedba na *darvinizam*. Oruđa slabih za održanje postali su instinkti, »čovečnost«, »ustanove«...

3. Dokaz ovog gospodstva u našim političkim instinktima, u našim socijalnim ocenama vrednosti, u našim umetnostima, i u našoj *nauci*.

*

Instinkti dekadencije postali su gospodari nad instinktima procvata... Volja za nebićem postala je gospodar nad voljom za životom!

— Je li to *istina*? nema li možda veće garantije života, vrste, u ovoj pobedi slabih i prosečnih? — Nije li to možda samo sredstvo u opštem toku života, usporavanje hoda, odbranbeno sredstvo protiv nečega još goreg?

— Ako pretpostavimo da *jaki* postanu gospodari u svemu, pa i u ocenama vrednosti: onda možemo izvući zaključak kako bi oni mislili o bolesti, stradanju, žrtvi! Posledica bi bila *samopreziranje slabih*; oni bi težili da iščeznu i da ih nestane. A da li bi se to možda moglo *poželeti*? Da li bi nam bio po volji jedan svet kome bi nedostajale posledice slabih, njihova utančanost, obazrivost, duh, gipkost?...

*

Mi smo videli dve »volje za moć« kako se bore (*u ovom specijalnom slučaju mi smo imali kao načelo*: da se složimo sa onom koja je dosad podlegla, i da ne samo za pravo onoj koja je dosada pobeđivala): mi smo pokazali da je »istinski svet« »izlagani svet«, a moral da je jedan *oblik nemorala*. Mi *ne* kažemo: »jači nema prava«.

Mi smo shvatili šta je dosad određivalo najvišu vrednost i *zašto* je to postalo gospodar nad protivničkim ocenama vrednosti: bilo je brojno *jače*.

Očistimo sada *protivničke ocene* od zaraze i polutanstva, od *degeneracije*, kako su nam svima poznate.

Vaspostavljanje prirode, slobodne od moralne kiseline.

Moral je korisna zabluda, ili jasnije rečeno: jedna nužno smišljena laž, s obzirom na njegove najveće i najslobodoumnije protagoniste.

403

Čovek sme pred sobom istinu da prizna utoliko ukoliko se već dovoljno uzdigao da mu više nije potrebna *prinudna disciplina moralne zablude*. — Kad čovek život sudi moralno, onda mu postaje odvratn.

Ne bi trebalo izmišljati lažna lica; na primer, ne bi trebalo govoriti »priroda je surova«. Kad čovek uvidi da *ne postoji takva centralna kontrolna i odgovorna sila, onda mu biva lakše!*

Razvoj čovečanstva. A. Čovek je pokušao da zadobije moć nad prirodom i uz to izvesnu moć nad sobom. (Moral je bio potreban da bi čovek mogao triumfovati u borbi protiv prirode i »divlje zveri«.) B. Kad je dostigao vlast nad prirodom, onda je može iskoristiti za *svoj* dalji slobodan razvitak: volja za moć kao uzvišenje i jačanje sebe samoga.

404

Moral kao *iluzija vrste*, da bi se pojedinac naveo da sebe žrtvuje budućnosti, prividno pripisujući pojedincu beskonačnu vrednost: čovek sa takvom samosvešću tiraniše druge strane svoga bića, i drži ih u škripcu, i teško može da bude zadovoljan sa samim sobom.

Mi dugujemo najdublju zahvalnost moralu za ono što je dosad učinio: ali sada je to *samo teret*, koji bi mogao postati kob! *Sam nas moral sili* pod vidom poštenja da negiramo moral.

405

U kojoj je meri *samouništenje morala* još delo njegove sopstvene snage. Mi Evropljani imamo u sebi krv ljudi koji su umirali za svoju veru; mi smo moral shvatili strahovito i ozbiljno, i nema te stvari pod suncem koju mu nismo na ma koji način žrtvovali. S druge strane, naša duhovna utančanost postignuta je u suštini pomoću vivisekcije savesti. Mi još ne znamo to »kuda« ka kome žurimo, pošto smo već napustili tle naših predaka. Ali, na tom tlu mi smo stekli snagu koja nas sada goni iz naših kuća u daljinu, u pustolovinu, snagu koja nas baca na pučinu sred neoprobanih mogućnosti i neotkrivenoga sveta — mi nemamo šta više da biramo, mi moramo biti osvajači, pošto nemamo zemlje u kojoj bismo se osećali kao kod kuće i u kojoj bismo se mogli »održati«. Jedno prikriveno »da« goni nas tamo, i ono je jače od sviju naših »ne«. Ni naša snaga više nas ne podnosi u staroj močvari; mi se usuđujemo da pođemo u beli svet, mi se usuđujemo na pregalaštvo: svet je još bogat i neispitan, i bolje je propasti negoli biti polutan, zatrovan. Naša sopstvena snaga goni nas na otvoreno more, tamo gde su dosad sva sunca zalazila: mi znamo za jednu novu zemlju...

III KRITIKA FILOZOFIJE

OPŠTA RASMATRANJA

406

Odbacimo od sebe izvesne praznoverice, koje su dosad vladale među nama filosofima!

407

Filosofi imaju predrasude *protiv* izgleda stvari, promene, bola, smrti, telesnoga, čula, sudbine, sputanosti i besciljnosti.

Oni na prvom mestu veruju: 1. u apsolutno saznanje, 2. u saznanje radi saznanja, 3. u povezanost sreće i vrline, 4. da se ljudski postupci mogu poznati. Njih vode instinktivna shvatanja vrednosti, u kojima se ogledaju ranije kulture (opasnije).

408

Šta je *nedostajalo* filosofima? 1. istoriski smisao, 2. poznavanje fiziologije, 3. cilj u budućnosti. — Kritikovati bez ikakve ironije i moralne osude.

409

Filosofi su imali: 1. od nezapamćenih vremena čudnu sposobnost za *contradictio in adjecto*; 2. oni su verovali bezuslovno pojmovima u istoj meri u kojoj nisu verovali čulima: njima kao da nikada nije padalo na um da su pojmovi i reči naše nasleđe iz vremena kad je u glavama još sve bilo vrlo mutno i bez nekih prohteva.

Filosofima poslednje pada na um: da ne smeju dopustiti da im se poklanjaju gotovi pojmovi, niti da ih samo čiste i glačaju, nego da ih moraju najpre praviti, stvarati, iznositi ih i navoditi ljude da ih prime. Dosad su ljudi svoje pojmove primali uopšte s poverenjem, kao da su im to darovi iz nekog čarobnog sveta: međutim, oni su nasleđeni od naših najdaljih predaka, od najglupljih kao i od najpametnijih u isti mah.

Ovaj pijetet prema *onome što se već nalazi u nama* pripada možda *moralnom elementu saznanja*. Naša je najpreča potreba da budemo apsolutno skeptični prema svima tradicijom nasleđenim pojmovima (kao što je to, možda, bio već jednom jedan filosof — Platon, razume se — jer je on učio *suprotno*).

410

Duboko nepoverljiv prema dogmama teorije saznanja, ja sam voleo gledati čas kroz jedan čas kroz drugi prozor, čuvajući se da nigde ne ostanem zauvek: smatrao sam ih za štetne — i naposletku: je li verovatno da oruđe *može* kritikovati svoju sopstvenu podesnost? — Ja sam zapravo najpre primetio da nije bilo nijednog gnoseološkog skepticizma ili dogmatizma slobodnog od svake zadnje misli — da on ima tek drugostepenu vrednost, čim se otkrije šta je u suštini gonilo na ovakav stav.

Osnovni pogled: i Kantov, i Hegelov, i Šopenhauerov stav — kako skeptičko-epohistički, tako isto i istoriski, i pesimistički — moralnog su porekla. Nisam našao nikoga ko bi se usudio podvrgnuti kritici morala osećanja vrednosti, i brzo sam okrenuo leđa slabačkim pokušajima da se izradi istorija razvića ovih osećanja (kako engleskih tako i nemačkih darvinista).

Kako se može objasniti Spinozin stav, njegovo odricanje i odbacivanje moralnih ocena vrednosti? (On je bio posledica njegove teodiceje!).

411

Moral kao najviša procena. Naš svet je *ili* delo i izraz (modus) božji: u tom slučaju mora biti savršen u najvećoj meri (Lajbnicov zaključak...) — a niko nije sumnjao da zna šta je zapravo savršenstvo — i onda sve zlo može biti samo *prividno* (Spinoza je radikalniji, on to kaže i o zlu i o dobru), ili mora biti deo božjeg najvišeg smera (u obliku posledice naročite blagonaklonosti Boga, koji dopušta izbor između dobra i zla: privilegija da se ne bude automat; »sloboda« po cenu da se čovek prevari i da učini pogrešan izbor... na primer kod

Simplicija u komentaru na Epikteta).

Ili je naš svet nesavršen, zlo i greh su stvarni, određeni, apsolutno su sastavni deo bića sveta; u tom slučaju to ne može biti *istinski svet*: pa je prema tome i saznanje samo put ka odricanju sveta, pošto je svet zabluda, koja se kao takva može poznati. Ovo je Šopenhauerovo shvatanje na osnovu Kantovih pretpostavki. Paskal je još očajniji: on je razumeo da u tom slučaju i znanje mora biti iskvareno i lažno — da je *otkrovenje* nužno, makar samo radi toga da čovek shvati da se svet ima odbaciti...

412

Usled navike da verujemo u bezuslovne autoritete mi smo stekli potrebu za bezuslovnim autoritetima: — ona je tako jaka da se i u kritičko doba, kao što je Kantovo, pokazala da stoji iznad potrebe za kritikom, i, u izvesnom smislu, umela je da sebi podredi čitav rad kritičkog razuma i da ga iskoristi. — Ta potreba pokazala je još jednom svoju nadmoćnost u narednom pokolenju, koje je, usled svog istoriskog instinkta, bilo sklono da shvata svaki autoritet kao nešto relativno, kad je sebi stavila u službu i Hegelovu filosofiju razvića, istoriju pokrštenu u filosofiju, i pretstavila istoriju kao progresivno samootkrivenje i samoprevazilaženje moralnih ideja. Filosofija se nalazila pod vlašću morala od vremena Platona. Čak i kod njegovih prethodnika moralna tumačenja igraju odlučnu ulogu (Anaksimander tvrdi da sve stvari propadaju za kaznu što se oslobađaju od čistog bića; kod Heraklita zakonomernost fenomena je dokaz moralno-zakonskog karaktera bivanja uopšte).

413

Progres filosofije dosad je najviše kočen zbog moralnih zadnjih smerova.

414

U sva vremena »lepa osećanja« smatrana su za dokaze, »grudi koje se nadimaju« za mehove božanstva, ubeđenje za »kriterijum istine«, potreba za protivnikom kao znak pitanja stavljen na mudrost: ova laž i falsifikat provlači se kroz celu istoriju filosofije. Izuzev svega nekoliko skeptika dostojnih poštovanja nigde se više ne može naći instinkt za intelektualno poštenje. Najzad je Kant sasvim naivno pokušao da dâ naučni karakter ovom izopačavanju jednog mislioca pomoću pojma »praktičan razum«. On je izričito pronašao razum za slučajeve u kojima se ne moramo paštiti oko razuma: naime, kad ima reč potreba srca, moral, »dužnost«.

415

Hegel: njegovu popularnu stranu pretstavlja učenje o ratu i velikim ljudima. Pravo je na strani pobjednika: on pretstavlja napredak čovečanstva. Pokušaj da se dokaže gospodstvo morala pomoću istorije.

Kant: carstvo moralnih vrednosti odvojeno od nas, nevidljivo, realno.

Hegel: razviće koje se može dokazati, obelodanjenje carstva morala.

Mi nećemo sebe obmanuti ni na Kantov ni na Hegelov način: — mi više ne verujemo u moral kao oni, pa nam zato nije ni potrebno zasnivati nikakve filosofije radi opravdanja morala. Ni kriticizam ni historicizam nemaju za nas nikakve draži s te strane: — a kakve onda imaju?

416

Značaj nemačke filosofije (*Hegel*): izmudrovati jedan *panteizam*, u kome zlo, zabluda i stradanje *nisu* dokazi protiv božanstva. *Ovu grandioznu inicijativu* zloupotrebile su postojeće sile (država i dr.) kao da se time sankcioniše razumnost poretka koji vlada.

Šopenhauer se naprotiv javlja kao uporni čovek morala, koji, da bi svojim moralnim ocenama dao za pravo, najzad postaje negator sveta. Naposljetku on postaje »mistik«.

Ja sam i sâm pokušao naći *estetsko* opravdanje: kako je rugoba sveta uopšte mogućna? — Ja sam shvatio volju za lepotom, za ostajanjem u istim oblicima, kao privremeno oruđe samoodržanja i ozdravljenja: međutim, žeđ za stvaranjem kao i *večiti nagon za rušenjem* meni se činilo da su u suštini vezani s bolom. Ružno je onaj oblik stvari koji one dobijaju kad ih posmatramo s voljom da unesemo neki smisao, neki *nov* smisao u ono što je postalo besmisleno: nagomilana snaga, koja prisiljava stvaraoca da *dosadanje* oseti kao neodrživo, neuspelo, dostojno odbacivanja, kao ružno!

417

Moje prvo rešenje problema: dioniziska mudrost. Radost zbog uništavanja najplemenitijeg i pri posmatranju njegovog postepenog propadanja: kao radost zbog idućeg, *budućeg*, koje likuje *nad postojećim, ma kako dobro bilo.* Dioniziski: privremeno identifikovanje s principom života (podrazumevajući tu i strasnost mučenikovu).

Moja novačenja. — Dalje razviće pesimizma: pesimizam uma; *moralna* kritika, iščeznuće poslednje utehe. Saznanje kao znak *propadanja*: ono pomoću iluzije obavlja velom svaki snažan korak; kultura izdvaja, nepravična je i time jaka.

1. Moja borba protiv propadanja i sve većeg slabljenja ličnosti. Ja sam tražio nov *centar.*

2. *Saznanje* o nemogućnosti ove težnje.

3. *Stoga sam pošao dalje putem raspadanja — i na njemu sam našao nove izvore snage za pojedince. Mi moramo biti rušioци!* Ja sam uvideo da je *raspadanje* — u kome pojedinačna bića mogu dostići do izvesnoga savršenstva koje nije nikada pre bilo moguće — *slika i pojedinačan slučaj života uopšte.* Nasuprot osećanju opšteg raspadanja i nesavršenstva ja sam istavio *većito vraćanje.*

418

Ljudi traže sliku sveta u filosofiji u kojoj su najslobodniji; to će reći: koja daje slobodno polje delatnosti našem najjačem nagonu. Takav će slučaj biti sa mnom!

419

Nemačka filosofija kao celina — Lajbnic, Kant, Hegel, Šopenhauer, da pomenemo najveće — pretstavlja najdosledniji oblik *romantizma* i čežnje za zavičajem koji je ikada postojao: žudnju za najboljim od svega što je ikada bilo. Čovek se više nigde ne oseća svoj, nego najzad žudi natrag tamo gde bi se nekako mogao osetiti svoj, jer bi samo tamo mogao da bude svoj: a to je *grčki svet!* Ali baš na toj strani svi mostovi su porušeni — izuzev duge od pojmova! A oni vode svuda, u sve domovine i zavičaje, u kojima je ikada bilo grčkih duša! Zacelo: čovek mora biti vrlo majušan, lak, vrlo tanan, da bi mogao preći preko ovih mostova! Ali koliko sreće leži i u ovoj želji za duhovnošću, skoro za utvarama! Kako smo s tim daleko od »pritiska i odboja«, od mehaničke trapavosti prirodnih nauka, od vašarske galame »modernih ideja!« Čovek hoće natrag Grcima, preko crkvenih otaca, sa severa na jug, od formula u forme; u hrišćanstvu, izlasku iz antike, uživa se kao u pristupu u antiku, kao u delu samoga staroga sveta, kao u svetlucavom mozaiku starih pojmova i starih ocena vrednosti. Arabeske, svitci, rokoko sholastičkih apstrakcija — uvek su bolji, to jest finiji, tananiji, od

seljačke i plebejske stvarnosti severne Evrope, još uvek su protest više duhovnosti protiv seljačkog rata i plebejske bune, koji su zagospodarili duhovnim ukusom severne Evrope i kojima je bio vođ Luter, veliki »neduhovni čovek«: — u ovom smislu nemačka filosofija pripada protiv-reformaciji, pa bi se mogla čak smatrati da pripada renesansu ili bar volji za renesansom, *volji za napredovanjem* u otkriću klasike, u otkopavanju antičke filosofije, u prvom redu one pre Sokrata — tome najviše zatranom grčkom hramu. Možda će se posle nekoliko stoleća misliti da je odistinsko dostojanstvo nemačke filosofije u tome što je korak po korak osvajala antičko zemljište i da svaka pretenzija na »originalnost« izgleda sitničarska i smešna u poređenju s onom višom pretenzijom koju imaju Nemci: da su ponovo uspostavili vezu koja se činila raskinuta — vezu s Grcima, najvišim tipom čoveka koji je dosad dostignut. Danas se ponovo približujemo svima onim osnovnim oblicima shvatanja sveta koje je grčki duh otkrio u Anaksimanderu, Heraklitu, Parmenidu, Empedoklu, Demokritu, Anaksagori — mi postajemo iz dana u dan grčkiji; najpre, kao što je prirodno, u pojmovima i ocenama vrednosti, lebdeći kao kakve helenizatorske utvare zasada, ali u nadi da ćemo jednom tamo biti i telom! Tu leži (i uvek je tu ležala) moja nada u nemački narod.

420

Ja neću nikoga zadobijati za filosofiju: potrebno je, a možda je i željivo, da filosof bude *retka* biljka. Ništa mi nije manje po čudi od učenog veličanja filosofije, kao što to čine Seneka i Ciceron. Filosofija ima malo zajedničkog s vrlinom. Neka mi je dopušteno da je i naučni tip čoveka nešto bitno različito od filosofa. — Što ja želim jeste: da pravi pojam filosofa ne propadne potpuno u Nemačkoj. Postoji u Nemačkoj toliko mnogo polutana svake ruke, koji bi rado da skriju svoju nepodobnost pod tako plemenito ime.

421

Ja moram postaviti *najteži ideal filosofa*. Učenje to ne čini! Naučnik je ovca u carstvu saznanja — on istražuje jer mu je naređeno da to čini, i tako se činilo pre njega.

422

Praznoverica u pogledu *filosofa*: brkanje s *naučnicima*. Kao da je vrednost u samim stvarima i kao da ih se samo treba čvrsto držati! Do koje su mere u svojim istraživanjima pod uticajem već postojećih vrednosti (njihova mržnja prema spoljašnjem izgledu, telu itd.).

Šopenhauer u pogledu morala (preziranje utilitarizma). Naposletku brkanje ide tako daleko da se darvinizam tretira kao filosofija: i tako su danas naučnici gospodari. Čak i Francuzi kao što je Ten istražuju ili nameravaju istraživati, mada *nemaju* još merilo vrednosti u rukama. Padanje ničice pred »faktima«, jedna vrsta kulta. Ustvari, oni *nište* postojeće ocene vrednosti.

Objašnjenje ovog nesporazuma. Zapovednik je retka pojava: on sam sebe pogrešno tumači. Čovek hoće pošto poto da se odrekne autoriteta i da sve pripiše okolnostima. — U Nemačkoj kritičareva ocena pripada istoriji probuđenog čoveštva. Lesing itd. (Napoleon o Geteu). U samoj stvari ovaj pokret je postao reakcionaran zahvaljujući nemačkom romantizmu: i *glasovitost* nemačke filosofije oslanja se na nj, kao da je romantizam otklonio opasnost od skepse, i mogao dokazati veru. Obe tendencije dostižu kulminaciju u Hegelu: u osnovi on je uopštio činjenicu nemačkog kriticizma i činjenicu nemačkog romantizma — neka vrsta dijalektičkog fatalizma, ali u slavu duha; u samoj stvari potčinjuje se filosof stvarnosti. Kritičar utire put: ništa više.

Sa Šopenhauerom najavljuje se misija filosofa: ona je u tome da se odrede vrednosti: još uvek pod vlašću evdemonizma. Ideal pesimizma.

Teorija i praksa. — Ovo je razlikovanje fatalno: kao da postoji neki naročiti *nagon za saznanjem*, koji slepo juriša na istinu, bez obzira na pitanje koristi i štete: i onda, od njega odvojen, ceo svet *praktičnih interesa*...

Nasuprot tome, ja se trudim pokazati koji instinkti dejstvuju iza svih tih *čistih* teoretičara — i kako oni svi skupa pod vlašću svojih instinkata fatalistički navaljuju na nešto što je *za njih* »istina«, *za njih i samo za njih*. Borba sistema, skupa sa borbom gnoseoloških skrupula, jeste borba sasvim određenih instinkata (oblikâ vitalnosti, propadanja, klasa, rasa itd.).

Takozvana *žed za saznanjem* može se svesti na *nagon za prisvajanjem i osvajanjem*: u skladu sa ovim nagonom razvila su se čula, pamćenje, instinkti itd. Najbrže moguće smanjivanje pojava, ekonomija, gomilanje stečenoga bogatstva u saznanju (to jest prisvojenoga i pod ruku stavljenoga dela sveta)...

Moral je zbog toga čudnovata nauka, jer je do krajnje mere *praktičan*: tako da se čisto naučni stav, naučna savesnost, napuštaju odmah, čim moral zatraži odgovor. Moral kaže: meni su *potrebni* neki odgovori, razlozi, dokazi; savesnost može doći docnije, ili i ne doći. —

»Kako valja postupati?« — Ako promislimo da je reč o jednom suvereno razvijenom tipu, koji je kroz bezbroj tisuća godina bio predmet naročitog »postupka«, te je sve u njemu postalo instinkt, celishodnost, automatizam, fatalnost, onda se *hitnost* ovog moralnog pitanja čoveku čini čak smešnom.

»Kako valja postupati?« — Moral je uvek bio nesporazum: ustvari jedna vrsta, koja je u svom telu nosila nužnost da postupa na izvestan način, htela je da se opravda time što je *htela* načiniti od svoje norme opšti zakon...

»Kako valja postupati?« nije uzrok, nego *posledica*. Moral sledi, ideal dolazi na kraju.

S druge strane, pojava moralne savesnosti (drugim rečima rečeno: *svest o vrednostima* prema kojima se postupa) odaje izvesno *bolesno stanje*; jaka vremena i narodi ne premišljaju o svom pravu, o načelima svoje delatnosti, o instinktu i razumu. *Osveščavanje* je znak da moral u pravom smislu, to će reći sigurnost instinkata u delanju, ide dođavola... Moralisti su znak oštećenja, osiromašenja, dezorganizacije u svakoj prilici kad se stvara neki novi *svet svesti*. — *Duboko instinktivni* ljudi klone se logiziranja dužnosti: među njima nailazimo na pironističke protivnike dijalektike i poznatljivosti uopšte... Jednim »jer« negira se vrlina...

Teza: pojava moralista pada u vremena kada se s moralom došlo do kraja.

Teza: moralist ruši moralne instinkte, ma koliko on verovao da je njihov vaspostavljač.

Teza: moralista ne kreću stvarno napred moralni instinkti, nego *instinkt dekadencije* prevedeni u formule morala (— on oseća porast nesigurnosti u instinktima kao *kvarež*).

Teza: *instinkti dekadencije*, koji bi preko moralista hteli postati gospodari instinktivnog morala jačih rasa i vremena, jesu:

1. instinkti slabih i zlosrećnika;
2. instinkti izuzetaka, pustinjaka, izmučenih; nedonoščadi u velikom i malom;
3. instinkti paćenika kojima je potrebno neko plemenito objašnjenje njihovoga stanja, te zbog toga smeju biti što manje fiziolozi.

Licemerstvo naučnoga duha. — Čovek ne bi trebalo da paradira s naučnim duhom kad još nije došlo vreme da bude naučan; ali i pravi istraživač mora se okaniti taštine, da paradira s jednom vrstom metoda kojoj ustvari još nije došlo vreme. Tako isto ne bi smeo stvari i misli, do kojih je došao na drugi način, »falsifikovati« pomoću jednog lažnog rasporeda i udešavanja dedukcije i dijalektike. Na taj način Kant falsifikuje u svome »moralu« svoju

unutrašnju sklonost prema psihologiji; etika Herberta Spensera pretstavlja noviji slučaj iste stvari. Čovek ne bi trebalo ni da prikrije ni da lažno pretstavi činjenicu kako su mu došle misli. Najdublje i najneiscrpnije knjige imaće svakako uvek nešto od aforističkoga i neočekivanoga duha Paskalovih *Misli*. Pogonske sile i ocene vrednosti dugo su ležale ispod površine; ono što izbija napolje jesu posledice.

Ja se čuvam od svakojakog licemerstva lažnog naučnog duha:

1. u pogledu izlaganja, ako to ne odgovara *genezi* misli;
2. u pogledu zahteva prema metodima koji možda nisu uopšte mogućni u izvesno određeno vreme nauke;
3. u pogledu zahteva prema objektivnosti, hladnoj bezličnosti, gde, kao što je slučaj kod svih ocena vrednosti, opisujemo sebe i svoje unutrašnje doživljaje sa dve reči. Ima smešnih oblika sujete, kao što je u Sent-Beva. On se celog života jedio što je ovde onde pokazivao izvesnu toplinu i strast bilo »za« bilo »protiv«, i ne znam šta bi dao da je pomoću laži mogao to da otkloni iz svoga života.

425

»Objektivnost« u filozofa: moralna ravnodušnost prema sebi, slepilo prema dobrim i rđavim posledicama: neobazrivost u služenju opasnim sredstvima; perverznost i složenost karaktera smatrana i iskorišćena kao preimućstvo.

Moja duboka ravnodušnost prema sebi samom: ja neću nikakve dobiti od svog saznanja, a ne bežim ni od štete koju ono sa sobom donosi. — Tu ubrajam i ono što bi se moglo nazvati *kvarenjem* karaktera; ova misao ne dolazi u obzir: ja se služim svojim karakterom, ali niti mislim da ga razumem, niti da ga menjam — lični proračun vrline nije mi ni za trenutak pao na um. Meni se čini da čovek zatvara vrata saznanju čim se interesuje za svoj sopstveni slučaj — ili čak i za »spas svoje duše«!... Čovek ne treba da precenjuje važnost svoga morala i ne bi trebalo da sebi oduzme skromno pravo na ono što je moralu suprotno...

Ovde se, možda, pretpostavlja neka vrsta *bogatog nasleđa morala*: Čovek osećada se mnogo od toga može potrošiti i baciti kroz prozor, a da zbog toga ne osiromaši. Ne osećati nikad iskušenje da se divimo »lepim dušama«; znati uvek da smo nad njima. Čudovišta vrline presretati s unutrašnjim prezirom; *déniaiser la vertu* — kao potajno zadovoljstvo.

Okretati se oko sebe; nemati nikakve želje da postanemo »bolji« ili uopšte samo »drukči«. Odveć zainteresovani da bismo propustili da puštamo pipke ili mreže svakoga morala prema stvarima. —

426

O psihologiji psihologa. Psiholozi, kakvi su mogućni tek od devetnaestoga veka: ne više hamali, koji vide pred sobom na tri četiri koraka i skoro su zadovoljni da po sebi riju. Mi psiholozi budućnosti imamo malo dobre volje za samoposmatranje: mi smatramo skoro znakom degeneracije kad neko oruđe pokušava »da pozna samoga sebe«: mi smo oruđe saznanja i mi bismo rado hteli da imamo svu jednostavnost i tačnost jednog oruđa; prema tome, mi ne smemo sebe analizirati ni »poznati«. Prvi znak instinkta za samoodržavanje kod velikog psihologa: on sebe nikad ne traži. On nema očiju, ni interesa, ni radoznalosti za sebe... Veliki egoizam naše gospodareće volje nalaže nam da naprosto zatvorimo oči pred sobom da se moramo pokazati »bezlični«, »nepriistrasni«, »objektivni«! — O, do koje smo samo mere mi nešto suprotno od toga! Samo zbog toga što smo do preteranosti psiholozi.

Mi nismo Paskali, nas naročito ne zanima »spasenje duše«, sopstvena sreća, sopstvena vrлина. — Mi nemamo ni vremena ni radoznalosti dovoljno da se na takav način vrtimo sami oko sebe. Ako dublje zagledamo, onda stvar stoji čak i drukče: mi smo nepoverljivi prema ljudima koji meditiraju gledajući u svoj pupak, jer smatramo samoposmatranje vrstom

degeneracije psihološkog genija., kao znak pitanja nad instinktom psihologa: kao što je degenerisano slikarsko oko, koje rukovodi volja da vidi radi samoga viđenja.

ZA KRITIKU GRČKE FILOZOFIJE

427

Pojava grčkih filozofa od vremena Sokrata simptom je dekadencije; antihelenski instinkti preovlađuju...

»Sofist« je sasvim helenski — kaogod što su i Anaksagora, Demokrit i veliki jonski filozofi; ali samo kao prelazan oblik. Polis — grad — gubi svoju veru u jedinstvenost svoje kulture i u svoje pravo da gospodari svakim drugim gradom... Vršiti se razmena kultura, to jest »bogova« — i pritom se gubi vera u isključive prerogative domoroca boga. Mešaju se dobro i zlo različitih porekla: granice koje dele dobro od zla postepeno iščezavaju... To je »sofist«...

»Filozof« je naprotiv *reakcija*: on hoće staru vrlinu. On vidi razloge propadanja u propadanju institucija, on hoće stare institucije; — on vidi propadanje u propadanju autoriteta: on traži *nove* autoritete (putovanje na stranu, u tuđe književnosti, u egzotične religije...); — on bi hteo da osnuje *idealni grad*, pošto se preživio pojam »grada« (otprilike kao što su se Jevreji čvrsto držali kao »narod« pošto su pali u ropstvo). NJega zanimaju svi tirani: njegova želja je da vaspostavi stare vrline pomoću force majeure.

Postepeno se sve *uistini helensko* čini odgovornim za *propadanje* (i Platon je isto tako nezahvalan Periklu, Homeru, tragediji, retorici, kao što su proroci Davidu i Saulu). *Propast Grčke uzima se kao zamerka osnovnim načelima helenske kulture: to je osnovna zabluda filozofa.* — *Zaključak*: grčki svet propada. *Uzrok*: Homer, mit, antički moral itd.

Antihelensko razviće filozofskih ocena vrednosti: — egipatski uticaj (»život posle smrti« kao sud...); — semitski uticaj (»dostojanstvo mudraca«, »šeik«); — pitagorejci, podzemne religije, ćutanje, sredstva za zastrašivanje pomoću »zagrobnog« sveta, *matematika*: religiozno ocenjivanje vrednosti, kao neka vrsta odnosa sa svemirom; — sveštenički, asketski, transcendentni uticaj; — *dijalektika* — moje je mišljenje da čak i Platon pokazuje u svojim pojmovima sitničarstvo koje je pedantsko i odbija. — Propadanje dobrog duhovnog ukusa: više se skoro ne oseća rugoba i tlapnja direktne dijalektike svake vrste.

Obe dekadentske tendencije i krajnosti idu paralelno: a) bogata dekadencija, ljupko-vragolasta, nakinđurena i ljubiteljka umetnosti i b) morbidna dekadencija religiozno-moralnoga patosa, stoička otvrdlost, platonska mržnja prema čulima, pripremanje zemljišta za hrišćanstvo.

428

Do koje je mere psihologe iskvarila moralna idiosinkrazija: nijedan stari filozof nije imao hrabrosti da se zalaže za teoriju o »neslobodnoj volji« (to će reći za teoriju koja odriče moral); — niko nije imao hrabrosti da tipično svojstvo zadovoljstva, svake vrste zadovoljstva (»sreću«) definiše kao osećanje moći: jer je uživanje u moći smatrano nemoralnim; — niko nije imao smelosti da vrlinu shvati kao *posledicu nemoralna* (volje za moć) u službi vrste (ili rase ili grada), jer se volja za moć smatrala nemoralom.

U celom razvitku morala nema nijedne istine: svi su pojmovni elementi, s kojima se manipuliše, fikcije; sve su psihološke činjenice, do kojih se drži, patvorene; svi su oblici logike, uvučeni u ovo carstvo laži, sofizmi. Ono što odlikuje moralne filozofe jeste potpuno odsustvo svake čistote, svake samodiscipline intelekta: oni drže »lepa osećanja« za dokaze: svoja »nadimana prsa« oni smatraju mehovima božanstva... Moralna filozofija je najmučniji

period u istoriji duha.

Prvi veliki primer: u ime morala i pod njegovom zaštitom učinjeno je veliko zlo, ustvari *dekadencija* u svakom pogledu. Ne može se dovoljno podvući da veliki grčki filosofi predstavljaju *dekadenciju svake grčke vrline* i čine je *zaraznom*... Ova »vrlina«, koja je načinjena potpuno apstraktnom, bila je najveća sablazan čoveku da načini apstraktnim samog sebe: to će reći da *sebe odvoji od sveta*.

Trenutak je vrlo značajan: sofistima se dotiču prve *kritike morala*, stiču prvi *uvid* u moral: — oni svrstavaju većinu (lokalnu uslovnost) moralnih ocena vrednosti; — oni stavljaju do znanja da se svaki moral da opravdati dijalektički: to će reći, oni naziru kako po nužnosti mora biti *sofističko* svako obrazloženje jednoga morala — stav koji su posle dokazali u velikom stilu antički filosofi od Platona pa dalje (do Kanta); — oni ustanovljuju prvu istinu, da ne postoji »moral po sebi«, »dobro po sebi«, da je to obmana ako se govori o nekoj »istini« u tom smislu.

Gde je u to vreme bilo *intelektualno poštenje*?

Grčka kultura sofista izrasla je iz svih grčkih instinkata; ona pripada kulturi Periklova doba, onako nužno kao što joj Platon *ne* pripada: ona ima svoje prethodnike u Heraklitu, u Demokritu, u naučnim tipovima stare filosofije; ona ima svoj izraz, na primer, u visokoj kulturi Tukididovoj. I ona je, najzad, imala pravo: svaki korak napred u gnoseološkom i moralističkom saznanju *vaspostavio* je sofiste... Naš današnji način mišljenja u velikoj je meri heraklitski, demokritski i protagorski... Bilo bi dovoljno reći da je *protagorski*: jer je Protagora sintetizovao u sebi Heraklita i Demokritu.

(Platon: *jedan veliki Kaljostro* — valja pomisliti kako je Epikur sudio o njemu; kako je sudio o njemu Timon, Pironov prijatelj. — Je li Platonova čestitost izvan sumnje možda? Ali mi znamo u najmanju ruku da je on *učio* kao apsolutnoj istini nešto što nije čak smatrao uslovno ni za sebe istinom: naime posebnom postojanju i pojedinačnoj besmrtnosti »duša«).

429

Sofisti nisu ništa drugo nego realisti: oni sve vrednosti i običaje koji su postali opšti podižu na stepen vrednosti... Oni imaju smelosti koju imaju svi jaki duhovi, da znaju svoj nemoral...

Da li se možda ne veruje da su svim onim malim grčkim nezavisnim gradovima, koji bi rado jedan drugog proždrali od gneva i surevnjivosti, rukovodili principi humanosti i poštenja? Zamera li se, možda, Tukididu za reči koje stavlja u usta atinskim poslanicima pri pregovaranju s *Melićanima* oko propasti ili pokorenja?

Samo bi pravi licemeri mogli govoriti o vrlini usred takve strašne napetosti — ili pustinjaci, ljudi što stoje po strani, izgnanici, begunci iz stvarnosti... sve sami ljudi koji su odricali stvari da bi samo mogli živeti. —

Sofisti su bili Grci: kad su Platon i Sokrat stali na stranu vrline i pravednosti, oni su bili Jevreji ili ne znam šta. — Grot je imao rđavu taktiku braneći sofiste: on je hteo da ih uzdigne na stepen ljudi od časti i zastave morala — ali je njihova čast bila u tome što nisu hteli nikakvu podvalu pod vidom velikih reči i vrlina...

430

Velika razumnost svakog moralnog vaspitanja bila je uvek u tome što se njime težilo da se dostigne *sigurnost jednoga instinkta*: tako da ni dobra namera ni dobra sredstva kao takva nisu najpre imala da kao takva uđu u svest. Kao što vojnik vežba, tako bi trebalo da se čovek nauči da postupa. U samoj stvari, ova nesvesnost pripada svakom savršenstvu: čak i matematičar pravi svoje kombinacije nesvesno...

Šta onda znači *reakcija* Sokratova, koji je preporučivao dijalektiku kao put u vrlinu i

veselio se kad se moral nije mogao logički opravdati? Ali i to pokazuje preimućstvo morala — bez nesvesnosti *on ne vredi ništa!*

Kad se *dokaznost* postavlja kao prvi uslov lične valjanosti u vrlini, onda to ustvari znači raspad antičkih instinkata. Svi ti ljudi od »velikih vrlina« i velika pričala jesu i sami tipovi raspada.

U praksi to znači da su moralni sudovi otrgnuti od uslova pod kojima su rasli i pod kojima jedino imaju nekog smisla, da su iščupani iz svoga grčkoga i grčko-političkoga tla, i da su postali *neprirodni* pod plaštom *sublimiranja*. Veliki pojmovi »dobar«, »pravedan«, odvajaju se od pogodaba pod kojima postoje, i kao *slobodne* »ideje« postaju predmet dijalektike. Iza njih se traži izvesna istina; one se smatraju kao suštastva ili kao simboli za suštastva: *izmišlja se* jedan svet, u kome su one kod svoje kuće, iz koga proističu...

Ukratko rečeno: skandal dostiže vrhunac već kod Platona... Pa je onda postalo potrebno da se izmisli i *apstraktno savršeni* čovek: — dobar, pravedan, mudar, dijalektičar — jednom rečju, strašilo antičkog filozofa: biljka bez korena; čoveštvo bez ikakvih određenih kontrolnih instinkata; vrlina koja sebe pravda »razlozima«. Savršeno *apsurdni* »individuum« po sebi! Krajnja izveštačenost...

Ukratko rečeno: gubljenje prirodnog karaktera kod moralnih vrednosti imalo je za posledicu stvaranje jednog degenerisanog tipa čoveka — »dobroga«, »srećnoga«, »mudroga čoveka«. — Sokrat predstavlja momenat najdublje perverzije u istoriji vrednosti.

431

Sokrat. — Ova promena ukusa u prilog dijalektike veliki je znak pitanja. Šta se upravo desilo? — Sokrat, čovek prosta porekla, koji je sproveo tu promenu, na taj način likovao je nad jednim otmenijim ukusom, nad ukusom *otmenih*; — s dijalektikom pobedila je gomila. Pre Sokrata svako dobro društvo odbacivalo je dijalektički način mišljenja; verovalo se da dijalektika kompromituje; omladini su činjene da je se čuva. Čemu ovo izlaganje uzroka? Čemu upravo dokazivati? Protiv drugih mogao se upotrebiti autoritet. Zapovedalo se: to je bilo dovoljno. Među svojim, inter pares, tu je tradicija, isto tako i autoritet: i, na kraju, ljudi su se »razumevali«! Za dijalektiku nije bilo mesta. A i imali su nepoverenja prema tako otvorenom izlaganju svojih dokaza. Sve poštene stvari ne nose svoje razloge tako na dlanu. Ima nečega nepristojnoga u pokazivanju svih pet prstiju u isti mah. Ono što se može »dokazati« male je vrednosti. — Da dijalektika pobuđuje nepoverenje, da ona malo ubeđuje, to uostalom zna instinkt govornika sviju stranaka. Ništa se lakše ne izbriše od utiska jednog dijalektičara. Dijalektika može biti samo *poslednje oruđe*. Čovek mora biti u nevolji; mora *na silu* doći do svojih prava: inače se ne služi dijalektikom. Zbog toga su Jevreji bili dijalektičari, bio je to lisac Rajneke, bio je to Sokrat. Ona je nepošteditno oruđe u ruci. NJom se može tiranisati. Čovek njom kompromituje pobeđujući. On ostavlja svome protivniku da dokaže da nije idiot. Ovaj besni i bespomoćan je, dok dijalektičar ostaje hladna, pobedonosna razumnost — koja parališe inteligenciju svoga protivnika. — Ironija dijalektičara je jedan oblik osvete gomile: svirepost potištenih leži u hladnim ubodima silogizma...

Kod Platona, kao čoveka prekomerne čulnosti i mašte, čar pojma je bila tako velika da je nehotimično poštovao i obožavao pojam kao neki idealni oblik. *Dijalektička opijenost*: kao svest da čovek pomoću nje gospodari sobom — kao oruđe volje za moć.

432

Problem Sokrata. — Dve antiteze: tragični i sokratski duh — mereni prema zakonu života.

Do koje je mere sokratski duh dekadentska pojava: a u kojoj se meri opet veliko zdravlje i snaga pokazuju u čitavom držanju, u dijalektici i sposobnosti, u strogosti čoveka

naučnika (zdravlje *plebejca*; njegovu pakost, oštroumlje, esprit frondeur, canaille au fond, drži u rukama njegova promućurnost; ceo tip je »ružan«).

Poružnjavanje: samoismevanje, dijalektička suhost, promućurnost kao tiranin protiv tiranina (instinkt). Kod Sokrata je sve preterano, ekscentrično, karikatura; on je komedijaš sa instinktima jednog Voltera u svome telu. On pronalazi novu vrstu borbe; on je prvi učitelj mačevanja u otmenim atinskim krugovima; on se zalaže samo za okretnost najvišeg stepena: on to naziva »vrlinom« (— on je smatra za sredstvo spasenja: nije do njega stalo hoće li biti mudar, nego je to bilo po neophodnosti —); držati sebe u rukama tako da se čovek bori s razlozima a ne sa strastima (— Spinozina taktika — obelodanjavanje pogrešaka afekata); — otkriti kako se svak uhvati kad ga ponese strast, otkriti kako afekat nelogično postupa; samoismevanje se upražnjava da bi se u korenu podgrizlo osećanje srdžbe.

Moja je želja da pojmom od kojih delimičnih i idiosinkratičnih stanja potiče problem Sokrata: njegovo izjednačenje razuma, vrline i sreće. Ovim apsurdnim učenjem o njihovoj istovetnosti on je uspeo da očara svet: antička filosofija nije se mogla nikada njega osloboditi...

Apsolutno odsustvo objektivnog interesa: mržnja prema nauci: idiosinkrazija, to smatranje sebe kao svoj problem. Akustične halucinacije kod Sokrata: morbidna crta. Kad je duh bogat i nezavisan, on se najviše protivi da se bavi moralom. Otkuda to da je Sokrat moralni manijak? — U vreme bede »praktična« filosofija odmah istupa napred. Moral i religija priznaci su bede kada zauzimaju prvo mesto u interesovanju.

433

Inteligencija, jasnoća, tvrdoća i logičnost kao oruđa protiv divljine instinkata. Oni moraju biti opasni i pretiti propašću, inače ne bi služilo ničemu da razvijamo inteligenciju do ovoga stupnja tiranije. Da bi se od inteligencije načinio tiranin, morali bi se instinkti najpre pokazati kao tirani. To je problem. — On je bio sasvim umestan u ono vreme. Razum je postao ravan vrlini, a vrlina ravna sreći.

Rešenje: Grčki filosofi stoje na istoj osnovnoj činjenici svoga unutrašnjega iskustva kaogod i Sokrat: pet koraka daleko od ekscesa, od anarhije, od raspusništva — sve sami dekadenti. Oni gledaju u njega kao u lekara: logika kao volja za moć, kao vlast nad samim sobom, kao volja za »srećom«. Divljačnost i anarhija instinkata kod Sokrata je simptom dekadencije, kao što je to i hipertrofija logike i jasnost umovanja. Oboje je abnormalno i ide jedno s drugim.

Kritika. Dekadencija se pokazuje u brizi oko »sreće« (to jest »spasenja duše«, to jest osećanja opasnosti svoga stanja). NJeno fanatično interesovanje za »sreću« otkriva patološko stanje potsvesnoga ja: to je životno interesovanje. Ili propasti ili biti razuman — bila je *alternativa* pred kojom su svi stajali. Moralizam grčke filosofije pokazuje da su se osećali u opasnosti.

434

Zašto je sve ispalo kao glumljenje. — Rudimentarna psihologija, koja je računala samo *svesne* momente čovekove (kao uzroke), koja je »svesnost« smatrala kao atribut duše, koja je volju (to će reći nameru) tražila iza svakoga delanja: ona je imala samo potrebu da na prvo pitanje: *Šta hoće čovek?* odgovori: *sreću* (nije se smelo reći »moć«, jer bi to bilo nemoralno); prema tome, u svima čovekovim postupcima postoji namera da se pomoću njih dospe do sreće. Drugo pitanje: kad čovek stvarno ne dospe do sreće, otkuda to dolazi? Od pogrešne upotrebe sredstava. — *Koje je nepogrešno sredstvo da se dođe do sreće?* Odgovor: *vrlina?* — *Zašto vrlina?* — Jer je ona najviša razumnost, a razumnost onemogućuje pogreške pri biranju sredstava: kao *razum* vrlina je put ka sreći. Dijalektika je stalni zanat vrline, jer ona otklanja

svaki poremećaj intelekta i sve afekte.

Ustvari, čovek ne traži »sreću«. Zadovoljstvo je osećanje moći: ako isključimo afekte, onda isključujemo stanja koja u najvećoj meri daju osećanje moći, to će reći zadovoljstvo. Najviša razumnost je jedno hladno, jasno stanje, koje je daleko od toga da pruži ono osećanje sreće koju sa sobom donosi *opijenost* svake vrste...

Antički filosofi borili su se protiv svega što opija — što remeti apsolutnu hladnoću i ravnodušnost svesnosti... Oni su, na osnovu svoje pogrešne pretpostavke, bili dosledni u verovanju da je svest *visoko, najviše stanje*, preduslov za savršenstvo — dok istina leži baš u suprotnom.

Ne postoji savršenstvo u bilo kakvom delanju ukoliko se ono hoće, ukoliko je ono svesno. Antički filosofi bili su *najveći smetenjaci u praksi*, jer su sebe osudili teoretski na *smetenjaštvo*... U praksi sve je ispalo kao neko glumljenje: — i onaj ko je prozreo stvar, kao Piron na primer, prosuđivao je kao i svaki drugi, to će reći: da »mali ljudi« daleko prevazilaze filozofe u dobroti i poštenju.

Sve dublje prirode Starog doba osećale su odvratnost prema *filosofima vrline*: u njima su gledali glumce i svađalice. (Tako su o *Platonu* sudili *Epikur* i *Piron*.)

Rezultat: U praktičnom životu, u strpljenju, dobroti i uzajamnom pomaganju mali ljudi stoje iznad njih: — to je otprilike mišljenje koje su Dostojevski i Tolstoj imali o svojim »mužicima«: oni su veći filosofi u praksi, oni su srčaniji u obračunavanju sa onim što život nameće...

435

Za kritiku filozofa. — Filozof i moralist obmanjuju sami sebe kad misle da se spasavaju dekadencije time što se bore *protiv* nje. To je izvan njihove volje: i ma kako teško oni to priznavali, docnije se pokazuje da su oni bili najjači pobornici dekadencije.

Uzmimo filozofe Grčke, Platona na primer. On je odvojio instinkte od grada (polis), od utakmice, od vojničke sposobnosti, od umetnosti i lepote, od misterijâ, od vere u tradiciju i u pretke... On je bio zavodnik aristokratâ: njega samog zaveo je gejak Sokrat... On je odbacivao sve uslove »otmenog Grka« staroga kova; uneo je dijalektiku u svakidašnji život, pravio zavere sa tiranima, vodio politiku budućnosti i bio primer najpotpunijeg *oslobođenja instinkta od tradicije*. On je dubok, strastan, u svemu što je antihelensko...

Ovi veliki filozofi predstavljaju sve tipične oblike dekadencije redom: moralno-religioznu idiosinkraziju, anarhizam, nihilizam (*ἀδιάρμορα*), cinizam, otupelost, hedonizam, reakcionizam.

Pitanje »sreće«, »vrline«, »spasenja duše«, izraz je fiziološke protivrečnosti u ovim dekadentnim prirodama: njihovi instinkti nemaju *težine, smeru*.

436

U kojoj se meri dijalektika i vera u razum oslanjaju na moralne predrasude? Kod Platona mi kao negdašnji stanovnici inteligibilnog sveta dobra još imamo u rukama jedan legat iz onog doba: božanska dijalektika, potičući iz dobra, vodi svakom dobru (— dakle kao da vodi »natrag« —). Čak je i Dekart imao pojam o tome da u hrišćansko-moralnom načinu mišljenja, koje veruje u jednoga dobrog Boga kao tvorca stvari, tek istinitost božja služi kao garantija sudova naših čula. Izvan ove religiozne sankcije i jemstva naših čula i razuma — otkuda bismo crpili pravo na poverenje prema životu? Da je misao mera stvarnosti — da ono što ne može biti predmet misli ne postoji — jeste jedno nezgrapno non plus ultra moralističkog slepog poverenja (u bitni princip istine u osnovi stvari), što je po sebi luda pretpostavka koju naše iskustvo demantuje na svakom koraku. Mi ne možemo apsolutno ništa misliti, ukoliko ono jest...

Pravi filosofi Grčke jesu oni pre Sokrata (sa Sokratom nešto se menja). To su sve otmene ličnosti koje se drže odvojeno od naroda i običaja, koje su mnogo putovale, ličnosti ozbiljne do suhosti, mirna pogleda, koje nisu strane državnim poslovima i diplomatiji. One su anticipirale sve velike ideje mudraca o stvarima: one su ih same sebi pretstavljale, one su načinile sisteme od sebe. Ništa ne daje viši pojam o grčkom duhu negoli ovo naglo obilje tipova, negoli ova nehotimična potpunost u izlaganju svih velikih mogućnosti filozofskoga ideala. — Vidim samo još jednu originalnu pojavu među onima koji su posle došli: jednog zakasnelog ali neminovno poslednjeg — nihilista Pirona. Njegov instinkt vodio ga je protiv gospodarećih uticaja njegova doba: Sokratovaca, Platona, Heraklitova umetničkog optimizma. (Piron se naslanja na Demokrita preko Protagore...)

*

Mudar umor: Piron. Živeti smerno među smernima. Bez gordosti. Živeti prosto; poštovati i verovati u što svaki veruje. Biti na oprezu od nauke i duha, i od svega što nadima čoveka... Biti prosto trpeljiv do krajnosti, bezbrižan i blag; — *ἀπάθεια* ili, bolje još, *πραυτης*. Budist za Grčku, koji je odrastao sred graje škola; odveć kasno rođen; umoran; protest zamorenoga protiv revnosti dijalektičara; neverovanje zamorenoga čoveka u važnost svih stvari. On je video Aleksandra. On je video indiske askete. Tako pozne cvetove i prefinjene duhove mami pa čak i zavodi sve što je nisko, bedno i idiotsko. To ih opija: to utiče da otpočinu (Paskal). S druge strane, mešajući se s gomilom i sa svakim, oni osećaju malo toplote. Ovim zamorenim ljudima treba toplote... Svladati protivrečnost; raščistiti s utakmicom; nemati volje za odlikovanje: odricati grčke instinkte (Piron je živeo zajedno sa svojom sestrom koja je bila babica). Prerušiti mudrost tako da više ne odlikuje; ogrnuti je plaštom bede i nemaštine; vršiti najniže funkcije: ići na trg i prodavati prasad... sladost; jasnoća, ravnodušnost; bez vrlina kojima je potrebna poza: izjednačiti sebe i u vrlini: to je krajnji stupanj pobeđe nad samim sobom, krajnja ravnodušnost.

Piron i Epikur: dve vrste grčke dekadencije: oni su srodni po mržnji prema dijalektici i svima teatralnim vrlinama, što se onda sve skupa nazivalo filozofijom; Piron i Epikur namerno su malo cenili ono što su voleli; oni su mu davali obična pa čak i prezriva imena, i oni su pretstavljali stanje u kome čovek nije ni bolestan, ni zdrav, ni živ, ni mrtav... Epikur je bio naivniji, idiličniji, zahvalniji: Piron iskusniji, više je putovao, više nihilist... Njegov život bio je protest protiv velikog učenja o identičnosti (sreća = vrlina = saznanje). Pravi život ne unapređuje nauka: mudrost ne čini »mudrim«... Pravi život ne želi sreću, ne obraća pažnju na nju...

Borba protiv »stare vere«, kako ju je vodio Epikur, bila je, u strogom smislu reči, borba protiv hrišćanstva *pre Hrista* — borba protiv staroga sveta koji je već bio postao sumoran, moralizovan, prokisao od osećanja greha, star i bolestan.

Nije »moralna iskvarenost« staroga veka bila preduslov koji je omogućio hrišćanstvu da nad njim zagospodari, nego baš njegovo *moralizovanje*. Moralni fanatizam (jednom rečju: Platon) razrušio je paganstvo, izmenio njegove vrednosti i dao njegovoj bezgrešnosti da pije otrov. — Mi bismo morali naposletku shvatiti da je ono što je tu bilo razrušeno bilo nešto *više* od onoga što je zagospodarilo! — Hrišćanstvo, izraslo iz psihološke kvareži, uhvatilo je korena samo na trulom zemljištu.

Učenost: kao dresura ili kao instinkt. — Kod grčkih filozofa ja vidim *opadanje instinkata*: inače ne bi mogli napraviti tako krupnu grešku da svesna stanja smatraju za nešto od veće vrednosti. Intenzitet svesti stoji u obrnutoj srazmeri prema lakoći i brzini moždanih prenošenja. Grčka filozofija držala se suprotnog gledišta o instinktu, što je uvek znak oslabelih instinkata.

Mi stoga moramo tražiti savršen život tamo gde je najmanje svestan (to jest, gde je najmanje svestan svoje logike, svojih razloga, svojih sredstava, svojih namera i svoje koristi). Vraćanje činjenicama zdravog razuma, običnih ljudi i »malih ljudi« svake vrste. Poštenje i inteligencija nakupljeni kroz generacije, koje nisu nikad svesne svojih principa, i koje se, šta više, donekle plaše principa. Nije razumno tražiti vrlinu koja rezonuje... Takva želja kompromituje filozofa.

Kad je vežbanjem čitavih generacija moral — što će reći: utančanost, obazrivost, hrabrost i pravičnost — naslagan, celokupna snaga ove nagomilane vrline zrači čak i u oblast gde je poštenje najređa stvar, u oblast duha. U svakom osvešćenju dolazi do izraza nelagodnost organizma; nešto novo mora se naći, organizam nije zadovoljan, on je na mucu, u napetosti, odveć nadražen — a to sve baš i jeste osvešćenje... Genije leži u instinktu; dobrota tako isto. Čovek dela savršeno samo kad dela instinktivno. Čak i s moralnog stanovišta mišljenje koje je samosvesno pretstavlja jednostavno samo pokušaj, i u najvećem broju slučajeva je protivnost moralu; naučno poštenje žrtvuje se uvek kad mislilac počne rezonovati: neka se pokuša sledeće: neka se najveći mudrac stavi na zlatne terazije pa neka priča o moralu...

Može se dokazati da svako razmišljanje, koje svesno protiče, pretstavlja i mnogo niži stepen morala negoli što je misao koju vode instinkti.

Borba protiv Sokrata, Platona i cele Sokratove škole potiče od dubokog instinkta, da čovek ne postaje boljim kad mu se pokaže da se vrlina može dokazati i da joj treba razloga... Naposletku, ništavna je činjenica da je borbeni instinkt prinudio sve ove rođene dijalektičare da svoju *ličnu sposobnost* veličaju kao *najvišu osobinu* i da svaku drugu formu dobrote pretstave kao nešto uslovljeno njome. *Antinaučni duh* čitave te »filozofije«: ona hoće da *do kraja bude u pravu*.

Čudnovato. Od najranijih vremena grčka filozofija vodi borbu protiv nauke pomoću teorije saznanja, naročito skepse: a u koju svrhu? Uvek u prilog morala... (Mržnja protiv fizičara i lekara). Sokrat, Aristip, megarska škola, cinici, Epikur, Piron — opšti napad na saznanje za račun morala... (Mržnja i prema dijalektici). Ostaje jedan problem: oni se približuju sofistici, da bi se oslobodili nauke. S druge strane, fizičari su svi potčinjeni do te mere da među svoje prve principe ubrajaju teoriju istine i stvarnoga bića: na primer, atom, četiri elementa (odnosni položaj bića, da bi se objasnilo mnoštvo i transformacije —). Propoveda se preziranje *objektivnosti* u interesima: vraćanje praktičnom interesu i ličnoj koristi svega saznanja...

Borba protiv nauke uperena je protiv: 1. njenoga patosa (objektivnosti); 2. njenih oruđa (tj. njene korisnosti); 3. njenih rezultata (kao detinjarije).

To je ona ista borba koju je docnije preuzela crkva u ime pobožnosti: crkva je nasledila ceo antički ubojni arsenal. Teorija saznanja tu igra istu ulogu koju je igrala kod Kanta, kod Indijaca... LJudi neće da se time uznemiruju, da se oko toga pašte, nego traže slobodne ruke za svoj »put«.

Od čega se oni upravo brane? Od obaveza, od zakonitosti, od nužnosti da se ide ruku pod ruku: — mislim da se to naziva *sloboda*...

U tome se izražava dekadencija: instinkt solidarnosti toliko je degenerisan da se solidarnost oseća kao tiranija: oni neće nikakav autoritet, nikakvu solidarnost, nikakvo svrstavanje u red i idenje beskrajno laganim korakom. Oni mrze postepenost, tempo nauke, oni mrze ravnodušnost naučnika prema uspehu i dugom dahu.

443

U suštini, moral je neprijatelj nauke: još Sokrat je to bio — i to zato što nauka smatra važnima stvari koje nemaju nikakve veze sa »dobrim« i »zlim«, pa prema tome umanjuje važnost osećanja za »dobro« i »zlo«. Moral međutim hoće da mu ceo čovek služi sa svom svojom snagom: moral smatra rasipanjem svoje snage kod nekoga ko nije dovoljno bogat za rasipanje, kad se čovek brine ozbiljno za cveće i zvezde. Zato je naučni duh opao vrlo brzo u Grčkoj kad je Sokrat uvukao u nj bolest moralisanja; intelektualna visina do koje su se ispeli jedan Demokrit, jedan Hipokrat, jedan Tukidid, nije se mogla dostići po drugi put.

444

Problem *filosofa i naučnika*. — Uticaj doba starosti; navike koje stvaraju depresiju (sobni rad sličan Kantovom; prekomeran rad; nedovoljna ishrana mozga; čitanje). Još važnije: da li nije možda već znak dekadencije kad mišljenje ide za uopštavanjima; objektivnost kao razlaganje volje (— ostati što je moguće nepristrasiji...). To pretpostavlja ogromnu ravnodušnost prema jakim nagonima: neku vrstu izdvajanja, izuzimanja, otpora prema normalnim nagonima.

Tip: napuštanje zavičaja; u sve dalje krugove; sve veći egzotizam; zanemlost starih imperativa —; čak i stalno pitanje »kuda?« (»sreća«) znak je oslobađanja od postojećih oblika organizacije, kidanja.

Problem: da li nije naučnik još više simptom dekadencije negoli filosof: u celosti naučnik nije odvojen od svega, samo jedan deo njega posvećen je apsolutno saznanju, izvežban za naročito gledište i stav; i njemu su pritom potrebne sve vrline jedne jake rase i zdravlja, velika strogost, muškost, mudrost. On je pre simptom velike mnogoobraznosti kulture negoli njenog zamora. Dekadent-naučnik je rđav naučnik. Međutim, dekadent-filosof dosad se bar uvek smatrao kao tipičan filosof.

445

Među filosofima ništa nije ređe od *intelektualnog poštenja*: može biti da oni tvrde baš suprotno, može biti da čak i veruju u to. Ali sav njihov rad, sve njihovo delanje ima za posledicu da oni priznaju samo izvesne, poneke, istine; oni znaju šta moraju dokazati; i po tome što su jednodušni u pitanju tih »istina«, oni se uzajamno prepoznaju kao filosofi. Postoje, na primer, moralne istine. Ali vera u moral nije još nikakav dokaz morala: Ima slučajeva — a takav je slučaj s filosofima — kad je takva vera prosto nešto nemoralno.

446

Šta je onda nazadnjačko kod filozofa? Što uči da su njegove osobine nužne i jedine za dostizanje »najvišega dobra« (na primer dijalektika, kao što je kod Platona). Što on hoće da se sve vrste ljudi postupno uspu do njega kao najvišega tipa. Što potcenjuje ono što se inače ceni — što kopa jaz između najviših sveštenečkih i svetovnih vrednosti. Što on zna šta je istina, šta je Bog, šta je cilj, šta je put... Tipični filozof je tu apsolutni dogmatičar; — kad oseća potrebu za sumnjom, to je zbog toga da bi mogao govoriti dogmatski o svojoj glavnoj stvari.

447

Kad se filozof nađe prema svojim rivalima, na primer prema nauci, on postaje skeptik; on sebi onda prisvaja jedan oblik saznanja koji inače osporava naučniku; on ide ruku pod ruku sa sveštenikom, da ga ne bi osumnjičili zbog ateizma i materijalizma; on smatra napad na sebe kao napad na moral, religiju, vrlinu i poredak — on zna kako će stvoriti rđav glas svojim protivnicima nazivajući ih »zavodnicima« i »rušiocima«: tu korača on ruku pod ruku s vlašću.

Filozof u borbi s drugim filozofima: on se trudi da ih nagna da se pokažu kao anarhisti, nevernici, protivnici vlasti. Jednom rečju, kad se on bori, bori se baš kao sveštenik i kao sveštenstvo.

ISTINA I ZABLUDA FILOZOFA

448

Kant je definisao filozofiju kao »*nauku o granicama razuma*«!

449

Po Aristotelu filozofija je umetnost otkrivanja istine. S druge strane epikurejci, koji su se koristili Aristotelovom sensualističkom teorijom saznanja, odvrćali su ironično i negativno od traženja istine; »filozofija kao umetnost života«.

450

Tri velike naivnosti:

Saznanje kao sredstvo da se dođe do sreće (kao da...);
kao sredstvo da se dođe do vrline (kao da...);
kao sredstvo da se dođe do »odricanja života« ukoliko je ono sredstvo da se dođe do razočarenja (kao da...).

451

Da ima »istine« kojoj bi se moglo približiti —

452

Zabluda i neznanje su kobni. — Tvrđenje da je istina tu i da ima kraja neznanju i zabludi, jedna je od najvećih sablazni sveta. Ako pretpostavimo da se u to veruje, onda se time parališe volja za ispitivanjem, istraživanjem, obazrivošću, kušanjem: ona se može smatrati čak i zločinačkom, to će reći sumnjom u istinu...

»Istina« je prema tome kobnija od zablude i neznanja, jer ona podriiva sile s kojima se postiže prosvetenost i saznanje.

Strast za lenošću sada staje na stranu »istine«. — (»Razmišljanje je muka, beda!«). Tako isto red, pravilo, radost u posedovanju, gordost na svoju mudrost — ukratko rečeno, taština: — ugodnije je slušati negoli ispitivati; čoveku više laska misliti: »Ja imam istinu«, negoli videti oko sebe samo mrak... Pre svega to umiruje, uliva poverenje, olakšava život — »popravlja« karakter, ukoliko smanjuje nepoverenje. »Duševni mir«, »mirna savest«: sve su to izmišljotine koje su moguće pod pretpostavkom da je istina tu, gotova stvar. — »Po plodovima njihovim poznaćete ih«... »Istina« je istina *jer* ljude čini *boljim*... Proces se nastavlja: sve dobro, sve uspešno ima se staviti na račun »istine«.

To je dokaz pomoću sile: sreća, zadovoljstvo, blagostanje zajednice kaogod pojedinca, otsad će se smatrati kao posledica *vere u moral*... I obrnuto: rđav uspeh treba pripisati otsustvu vere —.

453

Uzroci zablude leže isto toliko u *dobroj volji* čovekovoju koliko u zloj —: u hiljadu slučajeva krije on stvarnost od sebe i patvori je, da ne bi patio zbog svoje dobre ili zle volje. Bog na primer kao upravljač ljudske sudbine: ili tumačenje čovekove malene sudbine: kao da je sve udešeno i smišljeno zarad spasenja duše — ovo otsustvo smisla za »filologiju«, koje jedan tananiji um mora smatrati nečistotom i patvorstvom, obično se čini pod nadahnućem *dobre volje*. Dobra volja, »plemenita osećanja«, »uzvišena stanja« po svojim sredstvima isto su toliko obmana i laž koliko i takozvane egoistične strasti: ljubav, mržnja, osveta, koje moral odbacuje.

Čovečanstvo je najskuplje platilo svoje zablude: i, uopšte uzev, najviše su mu štete nanele zablude »dobre volje«. Iluzija, koja čini srećnim, mnogo je kobnija od iluzije koja ima neposredne rđave posledice: ova poslednja oštri, čini čoveka nepoverljivim, čisti razum — ona prva ga uspavljuje...

Lepa osećanja, uzvišene emocije pripadaju, u fiziološkom smislu, narkotičnim sredstvima: zloupotreba ovih sredstava ima sasvim iste posledice kaogod i zloupotreba nekog drugog opijuma — slabost nerava...

454

Zabluda je najskupociniji luksuz koji čovek može sebi dopustiti; i kad je zabluda čak fiziološke prirode, onda je opasna po život. Šta je čovečanstvo dosad najviše platilo, šta ga je najskuplje stalo? Svoje »istine«: jer su sve one bile zablude u fiziologiji...

455

Psihološke zbrke: želja za verom brka se sa »voljom za istinom« (na primer kod Karlajla). Ali i želja za neverovanjem brkala se s »voljom za istinom« (— potreba za oslobođenjem od izvesnog verovanja iz stotinu razloga: da bi se imalo pravo protiv izvesnih »vernika«). Šta nadahnjuje skeptike? Mržnja protiv dogmatičara — ili potreba za predahom, zamor, kao što je kod Pirona.

Dobiti koje su se očekivale od istine bile su dobiti koje su poticale iz vere u nju: jer bi istina po sebi mogla biti potpuno mučna, štetna i kobna. — I protiv »istine« se tako isto vodila borba kad je pobjeda nad njom obećavala koristi — na primer oslobođenje od vladajućih sila.

Metod istine ne zasniva se na motivima istinitosti, nego na motivima moći, na želji da se bude superiorniji.

Kako se dokazuje istina? Pomoću osećanja povećane moći — pomoću korisnosti — pomoću neophodnosti — ukratko rečeno, pomoću dobiti od nje (to jest, to su pretpostavke kakva bi istina morala biti, da bismo je mi priznali). Ali to je predrasuda: to je znak da se tu

uopšte i ne radi o istini...

Šta znači, na primer, »volja za istinom« kod braće Gonkur? i kod naturalista? — Kritika »objektivnosti«.

Zašto saznavati: zašto ne radije varati se?... Uvek se ustvari želela vera, ne istina... Vera se stvara pomoću sredstava koja su sasvim suprotna metodi istraživanja: ona šta više isključuje ovo poslednje —

456

Izvestan stepen vere dovoljan nam je danas kao prigovor protiv onoga što se veruje — još više kao znak pitanja nad duhovnim zdravljem vernika.

457

Mučenici. — Da bi se mogli boriti protiv svega što se zasniva na strahopoštovanju, protivnici moraju biti do izvesne mere smeli, bezobzirni, pa čak i bez skrupula... Ako se uzme u obzir da je čovečanstvo hiljadama godina osveštavalo samo zablude kao istine, da je i svaku kritiku njihovu žigosalo kao znak zlonamernosti, onda se sa žaljenjem mora priznati da je potreban bio dobar broj *imoralista*, da dadu inicijativu za *napad*, hoću reći za *razum*. Što su se ti imoralisti uvek predstavljali kao »mučenici za istinu«, treba im to oprostiti: istina je, međutim, da njih u negiranju nije rukovodio nagon za istinom, već analiza, zločinačka sumnja, želja za pustolovinama.

U drugom slučaju njih teraju u oblast problema lične srdžbe — oni se bore protiv problema, da bi bili do kraja u pravu protiv licâ. Pre svega, pak, to je osveta koja je postala naučno korisna — osveta potištenih, takvih koje je gospodareća istina gurnula u stranu i pritisla...

Istinu, to će reći naučnu metodiku, prihvatili su i pomagali oni koji su u njoj našli oruđe borbe — oruđe *uništenja*... Da bi kao protivnici bili cenjeni, oni su uz to morali da se posluže jednim aparatom sličnim aparatu onih koje su napadali: — oni su pojam istine istavili isto onako bezuslovno kao i njihovi protivnici — oni su postali fanatici u najmanju ruku po držanju, jer se nikakvo drugo držanje nije uzimalo ozbiljno. Ostalo već učinilo je gonjenje, strast, nesigurnost progonjenog — mržnja je rasla, a naposljetku pretpostavka je slabila, da bi se ostalo na naučnom polju.

Oni su, naposljetku, svi skupa hteli da budu u pravu na onako isti apsurdan način kao i njihovi protivnici... Reč »ubeđenje«, »vera«, ponošenje mučeništvom — sve je to vrlo nepogodno za saznanje. Protivnici istine najzad su usvojili ceo subjektivni način odlučivanja o istini, to će reći držanjem, žrtvama, herojskim odlukama — to će reći *produžili su carstvo* antinaučnih metoda. Kao mučenici oni su kompromitovali svoje sopstveno delo.

458

Opasno razlikovanje između »teoretskog« i »praktičnog«, na primer kod Kanta, pa i kod starih: — oni se ponašaju kao da im je čista duhovnost postavila probleme saznanja i metafizike; — oni se ponašaju kao da se o praksi ima dati sud prema sopstvenom merilu, ma kakav bio odgovor teorije.

Protiv prve tendencije uperena je moja *psihologija filozofa*: njezin najudaljeniji račun i njena »duhovnost« još su uvek samo najbleđi otisak jedne fiziološke činjenice; u njoj nema ni traga dobrovoljnosti, sve je instinkt, sve je unapred upućeno određenim putem...

Protiv druge tendencije pitam ja da li znamo za koji drugi metod dobroga delanja, osim uvek dobroga mišljenja; ovo poslednje *jeste* delatnost, a prvo pretpostavlja razmišljanje.

Imamo li kakvih moći da sudimo o vrednosti jednoga načina življenja drugačije negoli što sudimo o vrednosti jedne teorije: pomoću indukcije, putem poređenja?... Naivni ljudi veruju da smo mi bolji u tome, da mi znamo šta je »dobro« — filosofi to ponavljaju. Mi izvodimo zaključak da je jedna vera tu prisutna, ništa više...

»Čovek mora raditi; *prema tome* potrebni su mu propisi« — govorili su i stari skeptici. *Hitnost* jedne odluke kao dokaz da se šta bilo tu smatra istinitim!...

»Čovek ne sme raditi« — govorila su njihova doslednija braća, budisti, i smislili pravilo o oslobođenju od akcije...

Metnuti sebe u red, živeti kao što živi »običan čovek«, smatrati pravim i dobrim ono što on smatra dobrim i pravim: to je *potčinjavanje instinktu* stada. Čovek mora svoju hrabrost i svoju strogost terati dotle da takvi potčinjavanje oseti kao *sramotu*. Čovek ne treba da živi prema dvostrukom merilu!... On ne sme deliti teoriju od prakse!...

459

Da ništa nije istina od svega što se dosad držalo za istinito. — Sve što se ranije preziralo kao bezbožno, zabranjeno, dostojno prezrenja, kobno — sve to cveće danas cveta na divnoj stazi istine.

Ceo taj stari moral nas se ništa više ne tiče: on ne sadrži nijedan pojam koji bi još zasluživao naše poštovanje. Mi smo to preživeli — mi nismo više dovoljno ni grubi ni naivni da se možemo na takav način lagati. Učtivije rečeno: mi smo odveć vrli za to... I, ako je istina u starom smislu samo zato bila »istina« što je stari moral govorio njoj »da«: onda iz toga sleduje da nam nije više potrebna nijedna stara istina... Naš *kriterij* istine nije nikako moralnost: mi izvesno tvrđenje negiramo time što dokazujemo da ono zavisi od morala, da je nadahnuto plemenitim osećanjima.

460

Sve te vrednosti su empiriske i uslovljene. Onaj ko veruje u njih, ko ih poštuje, ne priznaje baš to u njima. Svi filosofi veruju u njih, i jedan od oblika toga poštovanja pretstavlja napor da se od njih načine *istine a priori*. *Poštovanje* kao izvor varljivosti...

Poštovanje je probni kamen intelektualnog *poštenja*: ali u celoj istoriji filosofije nema nikakvog intelektualnog poštenja — nego »ljubavi prema dobru«...

Potpuno *otsustvo metoda* u ispitivanju ovih vrednosti; drugo: *otsustvo sklonosti* da se ove vrednosti ispitaju, da se smatraju uslovljenima. — Svi su se *antinaučni* instinkti okupili oko moralnih vrednosti, da bi otuda *isključili* nauku...

ZAVRŠNE NAPOMENE ZA KRITIKU FILOSOFIJE

461

Zašto su filosofi klevetnici. — Zlobna i slepa mržnja filozofa protiv *čula* — koliko ima plebejskoga i malograđanskoga u svoj toj mržnji!

Narod uvek smatra izvesnu zloupotrebu, čije rđave posledice oseća, dokazom protiv onoga što je zloupotrebjeno: svi buntovnički pokreti protiv načelâ, bilo to u politici ili u poljoprivredi, zaklanjajući se iza kakve zadnje misli, pravdaju se time da su zloupotrebe neophodne načelima i da leže u samoj prirodi njihovoj.

Žalosna je to istorija: čovek traži načelo na osnovu koga bi mogao prezirati čoveka — on izmišlja jedan svet, da bi ovaj svet mogao oklevetati i uprljati: ustvari, on se svaki put

maša za ništa i od toga ništa pravi »Boga«, »istinu«, a u svakom slučaju sudiju i osuđivača *ovoga* života...

Ako bismo želeli dokaz, koliko duboko i temeljno specifično varvarske potrebe čovekove traže zadovoljenja čak u njegovom ukroćavanju i njegovoj civilizaciji, onda nam valja posmatrati »osnovne motive« celikupnoga razvitka filosofije: — neka vrsta osvete na stvarnosti, podmukloga rušenja vrednosti u kojima čovek živi, jedna *nemirna* duša, koja ukroćavanje oseća kao mučenje, i koja sladostrasno uživa u kidanju svih veza koje je s njim vezuju.

Istorija filosofije je *potajan* bes protiv preduslova života, protiv osećanja životnih vrednosti, protiv pristrasnosti u korist života. Filosofi nikada nisu oklevali da prihvate jedan svet, pod uslovom da on protivreči ovom svetu, da pruža oruđe pomoću koga se ovaj svet može rušiti. Dosad je to bilo *velika škola klevetanja*: ona je sebe tako dobro nametnula da je i naša nauka, koja sebe izdaje za branioca života, *prihvatila* glavni stav klevete i smatra ovaj svet prividnim, ovaj uzročni lanac prosto fenomenalnim. Ko tu upravo mrzi?...

Bojim se da je to još uvek *Kirka filozofa*, taj moral koji im je učinio tu pakost da za sva vremena filosofi moraju biti klevetnici... Oni su verovali u moralne »istine«, oni su u njima nalazili najviše vrednosti — šta im je onda drugo ostajalo do da negiraju život utoliko više ukoliko su ga više poznavali?... Jer je ovaj život *nemoralan*... I ovaj život počiva na nemoralnim osnovama: i sav moral *odriče* život. —

Otklonimo istinski svet: da bismo to mogli, moramo ukloniti najviše dosadašnje vrednosti, moral... Dovoljno je pokazati da je i sam moral *nemoralan* u onom smislu u kome se nemoralno dosad osuđivalo. Ako je na taj način slomljena tiranija dosadašnjih vrednosti, ako smo uklonili istinski svet, onda će jedan *novi red vrednosti* morati doći sam od sebe.

Prividni i izmišljeni svet — to je protivrečnost. Izmišljeni svet nazivao se dosad »istinskim svetom«, »istinom«, »Bogom«. *To* mi imamo da odbacimo.

Logika moga shvatanja:

1. *Moral kao najviša vrednost* (gospodar nad svima fazama filosofije, čak i nad skepticima). *Rezultat*: ovaj svet ne vredi ništa, to nije »istinski svet«.

2. Šta tu određuje najvišu vrednost? Šta je upravo moral? — Instinkt dekadencije; na taj način *svete se* iznureni i ološ. *Istoriski dokaz*: filosofi su uvek dekadenti... u službi nihilističkih religija.

3. Instinkt dekadencije, koji se pojavljuje kao *volja za moć*. Dokaz: apsolutna *nemoralnost* sredstava u celoj istoriji morala.

Opšti stav: dosadašnje najviše vrednosti pretstavljaju specijalan slučaj volje za moć; sam moral je specijalan slučaj nemoralnosti.

462

Principijelne novine: Mesto »moralnih vrednosti« sve same *naturalističke vrednosti*. Oprirođenje morala.

Mesto »sociologije« — *učenje o stvaranju* gospodara.

Mesto »društva« — *kulturni kompleks*, kao moj glavni interes (kako u celosti tako i u delovima).

Mesto »teorije saznanja« — *učenje o vrednosti afekata u perspektivi* (uz to ide hijerarhija afekata: *preobraženje afekata*: njihov *viši red*, njihova »duhovnost«).

Mesto »metafizike« i religije — *učenje o večnom vraćanju* (kao oruđe odgoja i odabiranja).

463

Moji prethodnici: Šopenhauer: ukoliko sam produbio pesimizam i učinio ga sebi potpuno jasnim pomoću iznalaženja njemu suprotne krajnosti.

Zatim: idealni umetnici, naraštaj koji se javlja u doba napoleonovskih pokreta.

Zatim: Evropljani na višem stepenu obrazovanosti, prethodnici velike politike.

Zatim: Grci i njihovo postanje.

464

Pomenuo sam one koji su mi bili nesvesni saradnici i prethodnici. Gde bih pak smeo, s izvesnom nadom koja je svojstvena meni kao filozofu, ili s obzirom na moje potrebe, tražiti nove filozofe? Samo tamo gde preovlađuje otmeni način mišljenja, koji veruje u robovanje i hijerarhiju kao preduslov svake više kulture; gde preovlađuje stvaralački duh koji svetu ne stavlja u izgled sreću u miru, »subotu svih subota«, već koji čak i u miru ceni sredstvo za nove ratove; duh koji propisuje zakone budućnosti i koji postupa strogo i tiranski prema sebi i svemu postojećem zarad budućnosti; jedan smeo i »nemoralan« duh, koji bi želeo razviti i dobre i rđave osobine čovekove do krajnje mere, jer veruje u svoju moć da ih postavi na pravo mesto — na mesto gde bi bili jedno drugom potrebni. Ali kakve izgleda ima onaj ko danas traži filozofe da će ih i naći? Nije li verovatno da će uzalud lutati i danju i noću i s najboljim Diogenovim fenjerom u ruci? Ovaj vek nosi protivrečne instinkte: on na prvom mestu i pre svega traži udobnost; na drugom, on traži reklamu, zaglušnu viku glumačkih glasova, onaj veliki bubanj koji odgovara njegovom vašarskom ukusu; na trećem on traži da se svaki povali u prah u najdubljoj pokornosti pred najvećom od svih laži — ta laž se zove »ljudska jednakost« — i da se odaje pošta vrlinama koje ljude čine jednakima i ravnopravnima. Ali je na taj način savršeno onemogućena pojava filozofa, onako kako ga ja shvatam — premda se sasvim iskreno može verovati da su postojeće tendencije povoljne za to. Ustvari, ceo svet danas oplakuje kako su se filozofi mučili u najranija vremena kad su bili pritešnjeni između straha od lomače, grešne savesti i pretenciozne mudrosti crkvenih otaca: ali je istina da su ti i takvi uslovi bili kudikamo povoljniji za obrazovanje snažnog, širokog, utančanog i smelog duha negoli što su prilike koje danas vladaju. Danas druga vrsta duha, duh demagoga, glumca, možda i duh naučnika podoban duhu mrava i dabra, nalazi za sebe povoljne uslove da se razvija. Ali utoliko gore stoji stvar za umetnika više vrste: jer ne propadaju li skoro svi usled odsustva discipline duha? NJih više ne tiraniše neka spoljašnja sila — njih ne tiranišu više apsolutne tablice vrednosti crkve ili kneževskog dvora: zbog toga se oni i ne uče više da odgajaju svoga unutrašnjega tiranina, svoju volju!

A što je tačno za umetnike, još je u većoj i kobnijoj meri tačno za filozofe. Gde su onda danas slobodni duhovi? Neka mi se danas pokaže jedan slobodan duh!

465

Pod »slobodom duha« ja podrazumevam nešto sasvim određeno: stanje u kome je čovek za sto kopalja iznad filozofa i drugih apostola »istine« po svojoj strogosti prema samom sebi, po svojoj čistoti i smelosti, po svojoj bezuslovnoj volji da kaže *ne* tamo gde je *ne* opasno. — Ja smatram dosadanje filozofe kao »slobodumnjake« dostojne prezrenja, koji se kriju pod kapuljačom žene »istine«.

NAČELO NOVOG ODREĐIVANJA VREDNOSTI

I VOLJA ZA MOĆ KAO SAZNANJE

METOD IZUČAVANJA

466

Specifična crta našeg devetnaestoga veka *nije* pobjeda *nauke*, nego pobjeda naučnoga *metoda* nad naukom.

467

Istoriju naučnoga metoda Ogist Kont je smatrao *skoro kao filosofiju*.

468

Veliki metodolozi: Aristotel, Bekon, Dekart, Ogist Kont.

469

Najdragocenije saznanje stiče se najkasnije: ali se najvažnije saznanje sastoji u *metodima*.

Svi metodi, sve hipoteze naše današnje nauke stolicima su bile izložene najvećem prezrenju: zbog njih su izbacivali ljude iz društva *časnih* ljudi — takve su smatrali »neprijateljima božjim«, preziračima najvišega ideala, ljudima u kojima je nečista sila.

Mi smo imali sav *patos* čovečanstva protiv sebe — naša ideja o tome šta treba da bude »istina«, šta treba da bude služba istini, naša objektivnost, naš metod, naš miran, obazriv, nepoverljiv način postupanja, sve je to bilo potpuno *prezreno*... U osnovi čovečanstvo je najduže bilo ometeno estetskim ukusom: ono je verovalo u živopisni uticaj istine, od naučnika se želelo da jako utiče na maštu.

Po tome se čini kao da se postiglo nešto *suprotno*, kao da je napravljen *skok*: ustvari disciplina pomoću moralnih hiperbola postepeno je utrla put za onaj *blaži oblik patosa* koji se otelovio u naučnom karakteru...

Savesnost u malim stvarima, samokontrola religioznoga čoveka bila je pripremna škola za naučni karakter: u prvom redu stav duha koji *ozbiljno uzima probleme*, bez obzira na to šta od toga lično dobija...

POLAZNA TAČKA TEORIJE SAZNANJA

470

Duboko odsustvo sklonosti da se zastane jednom za svagda kod ma kojega opštega pogleda na svet. Čar suprotnoga načina mišljenja: nedopuštanje da se ispusti iz ruku uzbuđenje koje leži u zagonetnom.

471

Hipoteza, po kojoj se u osnovi stvari zbiva sve na tako moralan način da *ljudski razum mora imati pravo*, prostodušna je lakovernost i posledica vere u božansku istinitost — gde se na Boga gleda kao na tvorca sviju stvari. — Ovi pojmovi su nasleđe iz ranijeg života u drugom svetu.

472

Otpor protiv takozvanih »fakata svesti«. Posmatranje je hiljadu puta teže, zabluda je može biti *uslov* posmatranja uopšte.

473

Intelekt ne može kritikovati sebe sama, prosto zato što se ne može porediti ni sa kakvom drugom vrstom intelekta, a isto tako i što bi njegova sposobnost saznanja ispoljila sebe samo u prisustvu »prave stvarnosti«: to će reći, zato što, da bismo mogli kritikovati intelekt, mi bismo morali biti viša bića sa »apsolutnim saznanjem«. Time bi se pretpostavilo *postojanje nečega*, »stvari po sebi«, nezavisno od svake vrste posmatranja u perspektivi i čulno-umne percepcije. — Ali psihološko poreklo verovanja *u stvari* zabranjuje nam da govorimo »o stvarima po sebi«.

474

Ideja da postoji između *subjekta* i *objekta* neka vrsta adekvatnog odnosa; da je objekt nešto što bi, gledano *iznutra*, bilo subjekt, dobronamerna je izmišljotina kojoj je, po mome mišljenju prošlo vreme. Mera onoga čega smo uopšte svesni potpuno zavisi od grube koristi koju imamo od svesti: kako bi nam ovo gledanje pod uglom svesti u ma kojoj meri moglo dozvoliti da o »subjektu« i »objektu« dajemo sudove kojim bi se dodirivala stvarnost! —

475

Kritika nove filosofije: pogrešna polazna tačka, kao da postoje neke »činjenice svesti« — i kao da nema nikakvoga *fenomenalizma u samoposmatranju*.

476

»Svest« — do koje je mere ideja o pretstavi, predstava o volji ili ideja o osećanju (*koje je poznato jedino nama*) potpuno površna. Naš *unutrašnji svet* je isto tako »pojava«!

477

Ja sam uveren čvrsto u fenomenalan karakter *unutrašnjega* sveta: sve što dopre do naše svesti potpuno je doterano, uprošćeno, shematizovano, protumačeno — stvarni proces unutrašnjeg »opažaja«, *kauzalno jedinstvo* između misli, osećanja, želja, između subjekta i objekta, apsolutno je skriveno od nas — i možda je čisto imaginarno. Ovaj »prividni *unutrašnji svet*« rasmatra se sa potpuno istim formama i procedurama kaogod i »spoljašnji« svet. Mi nigde ne nailazimo na »činjenice«: zadovoljstvo i bol su pozniji intelektualni fenomeni i dedukcije...

»Kauzalitet« nam izmiče iz ruku; pretpostaviti da između misli postoji neposredna, uzročna sveza, kako to logika čini, to je posledica najgrubljega i najnespretnijeg načina posmatranja. *Između* dveju misli igraju svoju igru *još svi mogućni afekti*: ali je kretanje odveć brzo, zato ih ne *zapažamo*, zato ih odričemo...

»Mišljenje«, kako ga epistemolozi shvataju, nikako se ne javlja na taj način: to je jedna čisto proizvoljna fikcija, do koje se dolazi na taj način što se izdvojio jedan element iz procesa i otklonili svi ostali, jedno veštačko podešavanje u cilju postizanja razumljivosti...

»Duh«, *nešto što misli*: katkad čak i »duh apsolutan, čist« — ovaj pojam je druga posledica izvedena iz pogrešnoga samoposmatranja koje veruje u »mišljenje«. Ovde je najpre zamišljen izvestan akt koji se uopšte ne dešava, »mišljenje«, pa je onda zamišljen subjekt kao podloga iz koje potiče svaki akt toga mišljenja i ništa drugo: to jest, *izmišljeni su i činilac i delo*.

478

Fenomenalizam ne treba tražiti na pogrešnom mestu: ništa nije toliko fenomenalno, ili, tačnije rečeno, ništa nije toliko varka koliko taj unutrašnji svet, koji opažamo čuvenim »unutrašnjim čulom«.

Naše verovanje da je volja uzrok bilo je tako veliko da smo prema svome ličnom iskustvu uopšte projicirali uzrok u sva zbivanja (to jest, postavljen je izvestan motiv kao uzrok sviju zbivanja).

Mi verujemo da su misli, kako slede jedna za drugom u našem umu, povezane nekom vrstom uzročne veze: logičar naročito, koji ustvari govori o masi afekata koji nisu nijedanput bili opaženi u stvarnosti, navikao se na predrasudu da su misli *uzrok* misli.

Mi verujemo — čak i naši filosofi to još veruju — da su zadovoljstvo i bol uzroci reakcijâ, da je prava svrha zadovoljstva i bola da budu povod reakcijama. Kroz hiljade godina zadovoljstvo i izbegavanje bola smatrani su za *motive* svakog postupka. Nakon izvesnog razmišljanja, mi smo međutim prinuđeni priznati da bi se sve desilo potpuno na isti način, prema sasvim istom spletu uzroka i posledica, da ovih stanja »zadovoljstva« i »bola« uopšte nije ni bilo: i mi se prosto varamo kad verujemo da oni uistinu prouzrokuju ma šta: — to su *popratne pojave*, i imaju smer sasvim različit od izazivanja reakcija: to su upravo posledice u krilu procesa reakcije koja se dešava.

Ukratko rečeno: sve što postane svesno završna je pojava, zaključak — i nije uzrok ničega; sav tok pojava u svesti potpuno je atomističan. — A mi smo pokušali da shvatimo vasseljenu sa *obrnutog* stanovišta — kao da ništa drugo ne deluje i nije stvarno sem mišljenja, osećanja, hotenja!...

479

Fenomenalizam »unutrašnjeg sveta«. *Hronološko obrtanje*, tako da uzrok dolazi u svest docnije od posledice. — Mi smo učili da se bol projicira na jedno mesto na telu, a da mu tu nije sedište — mi smo učili da je čulni opažaj, koji se naivno smatra uslovljen spoljašnjim svetom, pre uslovljen unutrašnjim svetom: da specifična akcija spoljašnjeg sveta uvek protiče *nesvesno*... Deo spoljašnjeg sveta, koga postajemo svesni, rađa se posle dejstva koje spolja vrši na nas, naknadno se projicira kao njegov »uzrok«...

U fenomenalizmu »unutrašnjeg sveta« mi izvrćemo hronologiju uzroka i posledice. Osnovna je činjenica »unutrašnjeg iskustva« da se uzrok zamisli tek pošto je sledila posledica... Isto to važi i za tok misli: — mi tražimo osnov za izvesnu misao pre negoli što smo je svesni: i onda se najpre javlja u svesti razlog pa zatim njegova posledica... Celu naše sanjanje je tumačenje zbira osećanja na osnovu mogućih uzroka: i to tako da izvesnog stanja bivamo svesni tek kada se u svesti nalazi uzročni lanac koji je toga radi izmišljen.

Celo »unutrašnje iskustvo« počiva na tome što se za izvestan nadražaj nervnih centara traži i zamišlja izvestan uzrok — i što najpre nađeni uzrok dolazi u svest: ovaj uzrok apsolutno nije adekvatan stvarnom uzroku — to je pipanje na osnovu ranijih »unutrašnjih

iskustava«, to jest pamćenja. Pamćenje međutim sadrži i naviku na stara tumačenja, to jest na pogrešnu uzročnost — tako da »unutrašnje iskustvo« mora nositi u sebi i posledice sviju predašnjih kauzalnih fikcija. Naš »spoljni svet«, kako ga svaki čas projiciramo, nerazdvojno je vezan za staru zabludu o uzroku: mi ga tumačimo po staroj shemi »stvari« itd.

»Unutrašnje iskustvo« dolazi u našu svest tek kad je našlo jezik koji pojedinac *razume* — to jest, to je prevod jednoga stanja na njemu *poznatija* stanja —: »razumeti«, to znači prosto naivno: nešto novo moći izraziti jezikom nečega staroga, poznatoga. Na primer: »oseđam se rđavo« — takav sud pretpostavlja veliku i poznu neutralnost posmatračevu: naivan čovek uvek kaže: to i to čini te se osećam rđavo — njemu je njegovo rđavo stanje jasno tek onda kad je video razlog što se rđavo oseća... Ja to zovem *nedostatkom filologije*; čitati jedan tekst *kao tekst*, a pritom ne mešati tumačenje u čitanje, jeste najnoviji oblik »unutrašnjeg iskustva« — možda jedva mogućan...

480

Ne postoji ni »duh«, ni razum, ni mišljenje, ni svest, ni duša, ni volja, ni istina: sve su to neupotrebljive fikcije. Nije reč o »subjektu i objektu«, nego o jednoj određenoj životinjskoj vrsti koja napreduje samo pri izvesnoj relativnoj *tačnosti*, u prvom redu pri *pravilnosti* svojih opažaja (tako da može kapitalizirati iskustvo)...

Saznanje radi kao *oruđe* moći. Otuda je jasno da ono raste pri svakom porastu moći...

Smisao »saznanja«: i ovde se, kao i kod pojma »dobar« ili »lep«, ideja mora uzeti strogo antropocentrički i biološki. Da bi se jedna određena vrsta održala i rasla u moći, mora svojom koncepcijom stvarnosti da obuhvati toliko mnogo stvari o kojima se može dati računa i koje ostaju istovetne, da se na tome može izgraditi shema njenog odnosa prema stvarnosti. *Korist za samoodržanje* — a ne neka apstraktna teoretska potreba za istinom — stoji kao motiv iza razvitka organâ saznanja... oni se tako razvijaju da je njihova aktivnost dovoljna za naše samoodržanje. Drugim rečima: mera volje za saznanjem zavisi od mere porasta *volje za moć* u vrste: jedna vrsta zahvata toliko stvarnosti *da bi zagospodarila njom*, da bi je stavila u službu.

VERA U »JA« — SUBJEKT

481

Protiv pozitivizma, koji zastaje kod fenomena da »postoje samo činjenice«, hteo bih reći: ne, baš činjenice ne postoje, nego samo *tumačenja* činjenica. Mi ne možemo utvrditi nijedan fakt »po sebi«: možda je besmislica hteti tako što.

»Sve je subjektivno«, kažete vi: ali i to je već *tumačenje*. »Subjekt« nije ništa dano, nego nešto maštom nadometnuto, iza fakta potureno. — Je li najzad nužno staviti tumačenje iza tumačenja? I to je već fantazija, hipoteza.

Ukoliko reč »saznanje« uopšte ima smisla, svet je dostupan saznanju: ali se on može *tumačiti* drukče, svet nema nikakva određena smisla iza sebe, nego bezbroj smislova. — To je »perspektivizam«.

Naše potrebe *tumače nam svet*; naši nagoni i njihovo za i protiv. Svaki nagon je neka vrsta vlastoljublja, svaki ima svoju tačku gledišta, koju želi nametnuti svima ostalim nagonima kao zakon.

482

Tamo gde naše neznanje uistinu počinje, kod tačke odakle dalje ne možemo videti, mi stavljamo jednu reč, na primer reč »ja«, reč »činiti«, reč »trpeti« — ovi pojmovi mogu biti granična linija našeg saznanja, ali oni nisu nikakve »istine«.

483

»Ja« se stavlja zahvaljujući mišljenju, ali sve dosad svi su verovali, kao što veruje prost narod, da postoji nešto neposredno izvesno u pojmu »ja mislim«, i da je po analogiji s našim razumevanjem sviju drugih uzročnih reakcija ovo »ja« dani *uzrok* mišljenja. Ma koliko da smo navikli na ovu fikciju i ma koliko da nam je neophodna postala, samo *to* ne dokazuje ništa protiv imaginarne prirode njena porekla; jedno verovanje može *ipak* biti *lažno*, iako je uslov života.

484

»Misli se: sledstveno postoji mislilac«: na to se svodi Dekartova argumentacija. Ali to znači pretpostaviti da je naša vera u *ideju supstancije* »a priori istinita«: — da, kada mislimo, mora biti nečega »što misli«, prosto je formulisanje naše gramatičke navike, koja stavlja delatelja iza dela. Ukratko rečeno, ovde je skoro načinjen jedan logičko-metafizički postulat — a nije samo utvrđena izvesna činjenica... Putem kojim je išao Dekart ne dolazi se do neke apsolutne izvesnosti, nego samo do fakata jedne vrlo jake vere.

Ako se stav svede na: »misli se, dakle postoji misao«, dobija se prosta tautologija: i baš ono što je u pitanju, »realnost mišljenja«, time se i ne dotiče — to znači da se u ovakvom obliku ne može poreći »prividnost« mišljenja. A Dekart je međutim *hteo* da misao ima ne samo *prividnu stvarnost*, nego *apsolutnu stvarnost*.

485

Pojam *supstancije* je posledica pojma *subjekta*: a *ne obrnuto*! Ako se odrekemo duše, »subjekta«, onda uopšte nedostaje razloga za »supstanciju«. Onda dobijamo *stepene bića*, a gubi se samo biće.

Kritika »*stvarnosti*«: čemu vodi »*više ili manje stvarnosti*«, gradacija bića u koju verujemo?

Naš stepen osećanja *života i moći* (logika i jedinstvo doživljaja) daje nam meru »bića«, »stvarnosti«, neprividnosti.

Subjekt: to je terminologija naše vere u izvesno jedinstvo između sviju različitih momenata najvišega osećanja stvarnosti: mi razumemo tu veru kao *posledicu* jednoga uzroka — mi toliko verujemo u svoju veru da nje radi zamišljamo »istinu«, »stvarnost«, »supstancijalnost«. — »Subjekt« je fikcija, kao da su mnoga *istovetna* stanja uticaj izvesnog supstrata na nas: ali mi smo najpre *stvorili* »*istovetnost*« tih stanja; izjednačenje i podešavanje tih stanja je *činjenica* a ne istovetnost njihova (— koja se pre mora odreći —).

486

Moralo bi se *znati* šta je *biće*, da bi se moglo *odlučiti* da li je ovo ili ono realno (na primer »činjenice svesti«); tako isto šta je *izvesnost*, šta je *saznanje* i tome slično. Ali kako to ne znamo, kritika moći saznanja je besmislena: kako oruđe može kritikovati sebe samo, kad jedino *sebe* može upotrebiti za kritiku? Ono ne može sebe ni definisati!

487

Nije li potrebno da svaka filosofija naposljetku otkrije osnovne principe na kojima počivaju procesi mišljenja — to će reći, *našu veru* u »ja« kao u supstanciju, kao jedinu stvarnost na osnovu koje smo jedino u stanju da stvarima pripišemo realnost? Najstariji »realizam« na kraju izlazi na videlo: istovremeno s priznanjem činjenice od strane čovekove da cela njegova religiozna istorija nije ništa drugo do istorija praznoverica o duši. *Tu leži brana*; sâmo naše mišljenje uključuje tu veru (s njenim razlikovanjem supstancije, akcidencije, dela, činioca itd.); napustiti tu veru značilo bi: prestati biti u stanju misliti.

Ali da izvesno verovanje, ma kako bilo korisno po održanje vrste, nema ničega zajedničkog sa istinom, može se videti na primer po tome što mi *moramo* verovati u vreme, prostor i kretanje, a pritom se ne osećamo prinuđeni da ih smatramo za apsolutne stvarnosti.

488

Psihološko poreklo naše vere u razum. — Ideje: »stvarnost«, »biće«, potiču od našeg osećanja subjekta.

»Subjekt«: mi smo ga tako protumačili da »ja« može važiti kao supstancija, kao uzrok sve akcije, kao *delatelj*.

Metafizičko-logički postulati, vera u supstanciju, akcident, atribut itd., dobijaju svoju ubedljivost od naše navike da sva svoja dela smatramo kao posledicu svoje volje: tako da se »ja«, kao supstancija, ne izgubi u mnoštvu promena... — *Ali volja ne postoji.* —

Mi nemamo nikakvih kategorija koje bi nam dopustile da odvojimo »svet kao stvar po sebi« od »sveta pojava«. Sve *kategorije našega razuma* čulnog su porekla: to su dedukcije iz empiričkog sveta. »Duša«, »ja« — istorija ovih pojava pokazuje da je i ovde najstarije razlikovanje (»dah«, »život«)...

Ako ne postoji ništa materijalno, onda ne postoji ništa ni nematerijalno. Taj pojam onda ne *znači* više ništa.

Nema subjekata-»atoma«. Obim jednog subjekta *povećava* se ili *smanjuje* bez prestanka, centar sistema se neprekidno *pomera*; na slučaj da sistem ne bude više u stanju da organizuje prisvojenu masu, deli se na dvoje. S druge strane, on je u stanju da slabiji subjekt preobrazi u svoj organ, ne ništeći ga pritom, i da do izvesne mere obrazuje novu celinu s njim. Ne »supstancija«, nego pre nešto što teži za sve većom snagom; i što tek posredno želi da se »održi« (želi da *prevaziđe* sebe).

489

Sve što dolazi u svest kao »jedinstvo« već je veoma složeno: mi uvek tu dobijamo samo *privid jedinstva*.

Telo je bogatija, shvatljivija, opipljivija pojava: njega treba metodički isticati na prvo mesto, a pritom ništa ne određivati o njegovom krajnjem značenju.

490

Hipoteza o jednom *jedinom subjektu* možda nije potrebna; isto tako se možda sme dopustiti da pretpostavimo mnoštvo subjekata, čije uzajamno dejstvo i borba leže u osnovi naše misli i naše svesti uopšte? Neka vrsta *aristokratije* »ćelija« na kojima počiva vlast? Razume se, jedna aristokratija ravnih među sobom, koji su naviknuti da zajednički vladaju, i znaju kako se zapoveda?

Moje hipoteze: subjekt kao mnoštvo.

Bol je projiciran, intelektualan i u zavisnosti od suda »štetan«.

Dejstvo je uvek »nesvesno«: deducirani i zamišljeni uzrok je projiciran, on *sledi* iz

dogadaja.

Zadovoljstvo je vrsta bola.

Jedina *sila* koja postoji istovetna je po prirodi sa silom volje: zapovedanje drugim subjektima, koji se potom menjaju.

Neprekidna prolaznost i nepostojanost subjekta. »Smrtna duša«.

Broj kao oblik perspektive.

491

Vera u telo je nešto osnovnije od vere u dušu: vera u dušu ponikla je iz nenaučnog posmatranja agonija tela (nešto što ga napušta. Vera u *istinitost snova* —).

492

Telo i fiziologija kao polazna tačka: zašto? — Mi dobijamo tačnu sliku o vrsti jedinstva našega subjekta, to će reći kao upravljača na čelu jedne zajednice (ne kao »dušâ« ili »životnih sila«), tako isto o zavisnosti ovih upravljača od njihovih podanika i uslova za hijerarhiju i podelu rada koji omogućuju pojedinca i celinu. Isto tako dobijamo jasnu pretstavu o tome kako žive celine neprestano nastaju i nestaju, i kako »subjektu« ne pripada večnost; tako isto shvatamo da je borba sastavni deo života i da se ispoljava u slušanju i zapovedanju i da životu pripada pokretno određivanje granica moći. Relativno *neznanje*, u kome se održava upravljač u pogledu pojedinih funkcija i poremećaja u zajednici, spada u uslove pod kojima je upravljanje moguće. Ukratko rečeno, mi dobijamo ocenu i za neznanje, za posmatranje na veliko i uopšte za uprošćavanje i patvorenje, za perspektivu. Ali je najvažnija stvar: što mi razumemo da su upravljač i njegovi podanici *iste vrste*, svi oni osećaju, hoće, misle — i što svuda gde u telu vidimo ili slutimo kretanje mi zaključujemo da mu pripada subjektivan nevidljiv život. Kretanje je simbolika za oko; ono nagovešćuje da se nešto osećalo, htelo, mislilo.

Za direktno ispitivanje subjekta o subjektu i za svako samoogledanje duha opasnost leži u tome što za njegovu delatnost može biti važno i korisno da sebe *krivo* tumači. Zato mi pitamo telo i odbacujemo svedočanstvo izoštranih čula: ili pak pokušavamo saznati da li mogu doći u vezu s nama sami podanici.

BIOLOGIJA NAGONA ZA SAZNAJEM PERSPEKTIVIZAM

493

Istina je vrsta zablude bez koje ne bi mogla živeti jedna određena vrsta živih bića. Važnost po *život* ima odlučnu reč.

494

Neverovatno je da naše »saznanje« treba da se pruža dalje negoli što je taman dovoljno za održanje života. Morfologija nam pokazuje kako se čula i nervi, kaogod i mozak, razvijaju srazmerno prema teškoći u ishrani.

495

Kad se odbaci moralnost formule: »Ne smeš lagati«, onda se »smisao za istinu« mora legitimisati pred nekim drugim forumom: kao sredstvo samoodržanja čovekova, kao volja za

moć.

Tako isto naša ljubav za lepo: to je isto tako stvaralačka *volja*. Oba smisla nalaze se jedan uz drugi; smisao za stvarnost je sredstvo da se dobije moć u ruke, da bi se stvarima davalo obličje po našoj volji. Radost u stvaranju i preobličavanju stvari je iskonska radost. Mi možemo *pojmiti* samo onaj svet koji smo mi sami *stvorili*.

496

O mnogovrsnosti saznanja. Otkrivanje odnosa saznanja (ili odnosa vrste) prema mnogim drugim stvarima — kako bi to moglo biti »saznanje« drugoga! Način poznanja i saznavanja pripada po sebi uslovima života: pritom je zaključak, kako ne može postojati nikakva druga vrsta intelekta (za nas same) sem one koja služi našem samoodržanju, veoma prenagljen: ovaj naš stvarni životni uslov možda je samo slučajan i može biti da ni u kom slučaju nije nužan.

Naše oruđe saznanja nije *podešeno* za »saznanje«.

497

Apriorne istine u koje se najviše veruje za mene su prosto *pretpostavke* koje su primljene *do daljega* ispitivanja; na primer, zakon kauzaliteta je tako dobro usađena navika verovanja, da bi naš rod mogao propasti kad ne bi u njega verovao. Ali, jesu li to zbog toga istine? Kakav zaključak! Kao da bi se istina mogla dokazati time što se čovek održava u životu!

498

Do koje je mere naš *intelekt* posledica životnih uslova —: mi ga ne bismo imali, kad nam ne bi bio *neophodan*, i ne bismo ga imali takvog kakav je, kad nam takav ne bi bio neophodan, čak i kad bismo mogli živeti i na *drugi način*.

499

»Mišljenje« je u prvobitnom stanju (pre-organskom) stvaranje *oblika*, kao što je to slučaj s kristalom. — U našem mišljenju *bitno* je sređivanje novog materijala u stare sheme (=Prokrustova postelja), *izjednačavanje* novoga sa starim.

500

Čulni opažaji projicirani »napolje«: »unutrašnji« i »spoljašnji« — da li tu zapoveda *telo*?

Ista sila koja izjednačuje i svrstava, koja gospodari u idioplazmi, gospodari i pri utelovljenju spoljašnjeg sveta: naši čulni opažaji su rezultat toga *prisposobljavanja* i *izjednačavanja* u pogledu na *celu* prošlost u nama; oni ne slede odmah iza »utiska«.

501

Sve mišljenje, suđenje, opažanje kao *poređenje*, ima za preduslov izvesno »izjednačenje«, a pre toga još i vršenje jednačenja. Vršenje jednačenja je isto što i utelovljenje prisvojene materije u amebi.

»Sećanje« je pozna pojava ukoliko je ovde nagon za izjednačenjem gotovo *savladan*: razlika se čuva. Sećanje kao klasifikovanje i sređivanje u kartoteku: ko je tu aktivan?

U odnosu na *pamćenje* moramo se odučiti od mnogo čega: tu se srećemo s najvećim iskušenjem da pretpostavimo postojanje »duše«, koja van vremena ponovo proizvodi i prepoznaje itd. Ali doživljaj živi »u pamćenju«; ja nemam ništa s tim kad on dolazi, moja volja je tu neaktivna, kao što je pri dolaženju svake misli. Nešto se zbiva čega postajem svestan: sad dolazi nešto slično — ko ga je zvao? Ko ga je probudio?

Ceo aparat saznanja je aparat za apstrakciju i uprošćavanje — on nije podešen prema saznanju, nego prema savlađivanju stvari: »cilj« i »sredstvo« daleko su od suštine koliko i »pojmovi«. Pomoću »cilja« i »sredstva« mi gospodarimo procesom (*pronalazimo* proces koji se može shvatiti), dok pomoću »pjmova« postajemo gospodari »stvari« koje sačinjavaju proces.

Svest počinje sasvim spolja, kao koordinacija i saznavanje »utisaka« — i na početku ona je najdalje od biološkog centra individue; ali to je proces koji se produbljuje, koji postaje sve više unutrašnji, i stalno se približuje tom centru.

Naši opažaji kako ih mi razumemo: to je zbir sviju onih opažaja čije je dopiranje do naše svesti bilo korisno i bitno po nas i po sve organske procese pre nas: dakle ne sviju opažaja uopšte (na primer ne električnih); to jest: mi imamo *čula* samo za izvesne opažaje — za one do kojih nam mora biti stalo obzirom na naše samoodržanje. *Svest je samo dotle tu dokle je ona od koristi*. Nema nikakve sumnje da su svi naši čulni opažaji skroz prožeti *sudovima o vrednosti* (koristan — štetan — dakle prijatan ili neprijatan). Svaka pojedina boja, pored toga što je boja, izražava izvesnu vrednost za nas (premda mi to retko priznajemo, ili to činimo tek ako je isključivo i dugo vremena uticala na nas, kao što je slučaj sa zatvorenicima u tamnici ili ludacima). Isto tako insekti reagiraju različito na različite boje: jedni vole jednu, drugi drugu, kao što je slučaj kod mrava, na primer.

Najpre *slike* — mora se objasniti kako postaju slike u duhu. Onda *reči*, primenjene na slike. Najzad *pojmovi*, koji su mogućni tek pošto postoje reči — kao skup više slika u jednu celinu koja nije za oko nego za uho (reč). Malo emocije, koju izaziva »reč« pri posmatranju sličnih slika za koje postoji jedna reč — to nešto malo emocije je opšta činjenica, osnova pojma. Da se slabi osećaji smatraju za slične, *za iste*, osnovna je činjenica. Otuda počinje brkanje dvaju vrlo bliskih osećaja *pri utvrđivanju* ovih osećaja; — ali ko to čini? *Vera* je prvi korak u svakom čulnom utisku: neka vrsta *primanja stvari* je prva umna delatnost. »Držanje stvari za istinitu« na početku! Treba dakle objasniti: kako je došlo do toga »da se izvesna stvar smatra istinitom«! Kakva senzacija leži *iza* tvrdnje da je nešto »istinito«?

Ocena »verujem da je to i to tako« kao *suština* »istine«. U ocenama vrednosti dolaze do izraza *uslovi samoodržanja i napredovanja*. Svi naši *organi i čula saznanja* razvili su se jedino obzirom na uslove održanja i napredovanja. Pouzdanje u razum i njegove kategorije,

pouzdanje u dijalektiku, kaogod i u logičke *ocene vrednosti*, dokazuje samo da je čoveka iskustvo naučilo *koristi* koju život ima od njih: *ne* njihovoj »istini«.

Preduslov sviju živih bića i njihova života jeste da mora biti mnoštvo verâ; da se izriču sudovi; da *ne postoji* sumnja u pogledu na bitne vrednosti. — Dakle, da se nešto *mora* smatrati istinitim, to je potrebno — ali *ne*, da nešto *jeste* istinito.

»*Istinski i prividni svet*« — ovaj kontrast ja sam izveo iz odnosa među vrednostima. Mi smo *svoje* uslove održanja projicirali kao *predikate bića* uopšte. Kako u svojoj veri moramo biti stalni, da bismo napredovali, mi smo iz toga napravili da »istinski« svet nije ni svet promena ni svet postajanja, nego svet *bića*.

POREKLO RAZUMA I LOGIKE

508

Prvobitno je postojao haos među pretstavama. One koje su se povezale jedna s drugom zadržale su se, dok ih je najveći broj propao — i još propada.

509

Carstvo želja iz koga je *logika* izrasla: instinkt stada u zaleđu. Pretpostavka o istovetnim slučajevima pretpostavlja »istovetnu dušu«. *U cilju sporazumevanja i vlasti*.

510

Za poreklo logike. Osnovna sklonost da se stvari izjednače i da se vide kao jednake stavlja se u pokret i kontroliše pomoću *koristi* i štete, pomoću *uspeha*: ona se prilagođava na takav način da se zadovolji u blažem obliku, a da se pritom ne negira život niti da se dovede u opasnost. Celom ovom procesu potpuno odgovara onaj spoljašnji mehanički proces (koji je njegov simbol) po kome *plazma* ono što uzme u sebe izjednači i podešava prema svojim oblicima i zahtevima.

511

Jednakost i sličnost.

1. Grublji organ vidi mnogu prividnu jednakost;
2. Duh hoće jednakost, tj. da izvestan čulni utisak podvede pod postojeće vrste: isto tako kao što telo asimiluje neorgansku materiju.

Za razumevanje logike:

Volja za jednakošću je volja za moć — vera da je nešto tako i tako (što čini suštinu *suda*) jeste posledica jedne volje koja hoće da bude po mogućnosti što više jednakosti.

512

Logika je vezana za uslov: *pod pretpostavkom* da postoje *identični slučajevi*. Ustvari, da bi se moglo logički misliti i zaključivati, *ovaj* uslov se *mora* najpre zamisliti kao da je ispunjen. To će reći: *volja za logičkom istinom* može se ispuniti tek pošto se falsifikuju sve pojave. Otuda potiče da tu vlada instinkt, koji je sposoban da se služi sa oba sredstva: najpre da izvrši falsifikovanje, pa onda da sprovodi svoje gledište: logika *ne* potiče iz volje za istinom.

513

Pronalazačka sila, koja je izmislila kategorije, radila je u službi potrebe, naime potrebe za sigurnošću, bržom razumljivošću na osnovu znakova, zvukova i skraćenica: — nije reč o metafizičkim istinama kod »supstancije«, »subjekta«, »objekta«, »bića«, »bivanja«. Moćni su od imena stvari načinili zakon, a među moćnima su najveći veštaci za apstrakcije oni koji su stvorili kategorije.

514

Jedan moral, jedan način života koji je okušao dugim iskustvom i ispitivanjem, dolazi najzad u svest kao zakon, kao *gospodar*... Zajedno s njim uvlači se u život čitava grupa srodnih vrednosti i stanja: ona postaje dostojanstvena, besprekorna, sveta, istinita; sastavni je deo evolucije morala da se *zaboravi* na njegovo poreklo... To je znak da je postao gospodar.

Sasvim isto to moglo se desiti s *kategorijama razuma*: i one bi se mogle, posle mnogoga pipanja i pokušaja, sačuvati svojom relativnom korisnošću... Nastao je bio momenat kad su one uzete skupa, kad su ušle u svest kao celina — kad se nalagala vera u njih, to će reći kad su one deystvovala *zapovednički*... Od toga trenutka one su se smatrale apriornim, izvan iskustva, neophodnim. Pa ipak možda ne izražavaju ništa drugo do određenu celishodnost rase i vrste — njihova korisnost je jednostavno njihova »istina« —.

515

Ne »saznavati« nego shematizovati — nametnuti haosu onoliko pravilnosti i oblika koliko je to dovoljno za naše praktične potrebe.

Pri formiranju razuma, logike, kategorije *potreba* je bila merodavna: ne potreba za »saznanjem«, nego za pribiranjem, shematizovanjem, u cilju razumevanja, proračuna... (Doterivanje, dovođenje do sličnoga, jednakoga — proces kroz koji prolazi svaki čulni utisak pretstavlja proces razvitka razuma.) Tu nije deystvovala neka ideja koja je prethodno postojala: nego korisnost koja nas uči da samo kada vidimo stvari približno ujednačene možemo računati s njima i rukovati... *Finalnost* u razumu je posledica a ne uzrok: život opada kod svake druge vrste razuma, za koju uvek može biti povoda — on postaje odveć nepregledan — odveć nejednak.

Kategorije su »istine« samo u smislu da za nas uslovljavaju život: kao što je Euklidov prostor takva uslovljavajuća »istina«. (Među nama rečeno: pošto niko neće tvrditi da su ljudi apsolutno neophodni, razum kaogod i Euklidov prostor prosto su idiosinkrazija određenih životinjskih vrsta, i to jedna pored mnogih drugih...)

Subjektivna prinuda koja nas sprečava da ovde protivrečimo biološkog je karaktera; instinkt korisnosti, koji nas navodi da zaključujemo kako zaključujemo, nama je u krvi, mi smo skoro on sam... Ali kakva naivnost leži u pokušaju da se iz te činjenice izvuče dokaz da time vladamo izvesnom »istinom po sebi«. Nemogućnost protivrečnosti dokazuje izvesnu nesposobnost, a ne i »istinu«.

516

Mi nismo u mogućnosti da jedno isto i potvrđujemo i odričemo: to je princip subjektivnog iskustva u kome se ne izražava nikakva »nužnost«, *nego samo nemogućnost*.

Ako je, po Aristotelu, *načelo protivrečnosti* najizvesnije od svijih načela, ako je to poslednje i osnovno na koje se svodi svako dokazivanje; ako načelo svih drugih aksioma leži u njemu: onda utoliko strožije moramo ga analizirati da bi se moglo otkriti koje mu *pretpostavke* leže u osnovi. S njime se ili tvrdi nešto o stvarnosti i biću, kao da su bili poznati u nekoj drugoj oblasti — to će reći, kao da im se ne *mogou* pripisati suprotni atributi: ili taj princip znači: da mu se suprotni atributi ne *smeju* pripisati. U tom slučaju logika bi bila

imperativ, koji nije upravljen na saznanje istine, nego na doterivanje i utvrđivanje jednoga sveta koji mora nama izgledati istinit.

Ukratko rečeno, pitanje je sporno: jesu li logičke aksiome adekvatne stvarnosti, ili su one merila i sredstva pomoću kojih mi tek *stvaramo* stvarnost, ili pojam »stvarnost«? Da bismo ono prvo mogli tvrditi, morali bismo, kao što smo već rekli, prethodno znati biće; što jednostavno nije slučaj. Ovaj stav ne sadrži dakle nikakav *kriterij istine*, nego *imperativ* o tom šta se ima smatrati istinitim.

Ako uzmemo da ne postoji jedno takvo *A* koje je identično sa samim sobom, kako to pretpostavlja svaki logički (i matematički) stav, i da je *A* po sebi *prividno*, logika bi u tom slučaju imala kao svoju podlogu jedan čisto prividan svet. Ustvari, mi verujemo u taj stav pod utiskom beskrajne empirije, koja se čini da ga neprekidno *potvrđuje*. »Stvar« — to je pravi supstrat od *A*; *naša vera u stvari* je prvi uslov naše vere u logiku. *A* u logici je, kao atom, naknadna konstrukcija »stvari«... Ne razumevajući to, i praveći od logike kriterij *istinskoga bića*, mi smo već na putu da sve one hipoteze: supstanciju, atribut, objekt, subjekt, akciju itd. smatramo kao realnost: to će reći da stvorimo ideju jednog metafizičkog sveta, to jest jednog »istinskog sveta« (*to je, međutim, opet prividan svet...*).

Najprvobitnija akta mišljenja, tvrđenje i odricanje, držanje za istinito i držanje za neistinito, ukoliko pretpostavljaju ne samo jednu naviku nego i pravo uopšte držati ili ne držati izvesnu stvar za istinitu, već se nalaze pod vlašću vere *da za nas postoji saznanje, da sud može odista pogoditi istinu*: — ukratko, logika ne sumnja da može govoriti o samoj istini (to će reći, da se ne mogu istini pripisati suprotni atributi).

U ovom verovanju vlada sensualistička i gruba predrasuda da nam opažaji saopštavaju *istine* o stvarima, da ja ne mogu u isti mah reći o jednoj istoj stvari: to je i tvrdo i meko. (Instinktivni dokaz: »Ne mogu imati u isti mah dva suprotna osećaja«, sasvim je grub i lažan.)

Zabrana svake protivrečnosti u pojmovima posledica je verovanja da mi možemo stvarati pojmove, da pojam ne samo označava suštinu izvesne stvari, nego da je izražava... U samoj stvari, logika (kaogod i geometrija i aritmetika) vredí samo za *fiktivna suštastva koja smo mi stvorili*. Logika pretpostavlja pokušaj s naše strane da shvatimo stvarni svet prema jednoj shemi bića koju smo mi sastavili: ili tačnije, to je naš pokušaj da ga omogućimo za formulisanje i proračun...

517

Da bismo mogli misliti i stvarati zaključke, potrebno je da *pretpostavimo biće*: logika ima formule samo za stvari koje su konstantne. Zbog toga ova pretpostavka niukoliko ne dokazuje stvarnost bića: »biće« pripada našoj optici. »Ja« kao biće (— na koje ne utiče ni bivanje ni razvitak).

Fiktivni svet subjekta, supstancije, »razuma« itd. potreban je —: u nama živi sila koja uređuje, uprošćuje, falsifikuje, veštački razdvaja. »Istina« je volja da se postane gospodar nad mnoštvom čulnih nadražaja: — pojave se ređaju prema određenim kategorijama. Na taj način mi polazimo od vere u objektivnu prirodu stvari (mi posmatramo pojave kao nešto *realno*).

Priroda sveta u procesu postajanja ne može se formulirati: ona je »lažna« i »protivreči samoj sebi«. *Saznanje* i *postajanje* uzajamno se isključuju. Prema tome, »saznanje« mora biti nešto drugo: njemu mora prethoditi volja da se stvari učine dostupnim saznanju, neka vrsta bivanja mora stvoriti *iluziju bića*.

518

Ako je naše »ja« za nas jedino *biće*, prema kome mi pravimo i razumemo *sve biće*: vrlo dobro. Onda je veoma umesno sumnjati, da li tu nije posredi jedna *iluzija* u perspektivi — prividno jedinstvo u koje se sve stapa kao u liniji na horizontu. Ako nam telo služi kao vođ i

merilo, sve se pokazuje kao ogromna *mnogovrsnost*; kao metod dopušteno je da se radi boljeg proučavanja poslužimo *bogatijom* pojavom kao vođom u razumevanju kakve jednostavnije pojave. Naposljetku: ako pretpostavimo da je sve bivanje, onda je *saznanje moguće jedino na osnovu vere u biće*.

519

Ako postoji »samo jedno biće, *ja*« i ako su sva ostala »bića« načinjena po ugledu na nj — ako najzad vera u »*ja*« stoji i pada s verom u logiku, to jest u metafizičku istinu kategorija razuma: ako se s druge strane *ja* pokazuje kao nešto što *postaje*: onda —

520

Postojani prelazi ne dopuštaju nam da govorimo o »individui« itd.; »broj« bića se stalno menja. Mi ne bismo znali ništa o vremenu niti šta o kretanju, kad ne bismo verovali, otprilike, da vidimo pored stvari u pokretu i stvari u stanju mirovanja. Tako isto malo bismo znali o uzroku i posledici, i bez pogrešne ideje o »praznom prostoru« ne bismo nikada došli do ideje o prostoru. Princip identiteta zasniva se na »izgledu« da postoje slične stvari. Svet koji se nalazi u procesu postajanja ne može se u strogom smislu »pojmiti« ni »saznati«; nešto što se zove »saznanje« postoji samo ukoliko intelekt koji »razume« i »saznaje« nalazi pred sobom gotov jedan već stvoren grub svet, sagrađen od samih privida, ali *permanentan*; samo ukoliko je ova vrsta prividne realnosti sačuvala život — samo do te mere je »saznanje« moguće: to će reći, kao merenje ranijih i poznijih zabluda jedne prema drugoj.

521

O »*logičkoj prividnosti*«. — Pojmovi »*individue*« i »*vrste*« podjednako su lažni i prosto prividni. »*Vrsta*« samo izražava činjenicu da se mnoštvo sličnih bića pojavljuje u isto vreme i da je brzina njihovog daljeg napredovanja i transformisanja usparena za duže vremena: tako da se stvarne male promene i porast ne uzimaju mnogo u obzir — (jedan stupanj razvitka u kome razvijanje nije primetno, tako da se čini da je dostignuta izvesna ravnoteža, i postaje mogućna pogrešna pretstava *da je postignut izvestan cilj* — i da je razvitak imao neki cilj...).

Oblik se smatra nečim trajnim i stoga od veće vrednosti; ali oblik smo mi jednostavno izmislili; i ma koliko puta »isti oblik bio dostignut«, to ne znači da je *to* uistinu *isti oblik* — jer se *uvek javlja nešto novo* i samo mi, koji poredimo, računamo to novo sa starim, ukoliko liči na staro, pridajući im *jedinstvo »oblika«*. Kao da se imao postići izvestan *tip* koji je u planu i prirodi procesa.

Oblik, vrsta, zakon, ideja, cilj — ista pogreška pravi se kod svijuju ovih pojmova, što se jednoj fikciji pripisuje lažna stvarnost: kao da zbivanje nosi neki zakon u sebi — veštačko razlikovanje pravi se u zbivanju između onoga što dejstvuje i onoga prema čemu se upravlja akcija (ali oba ova pojma unesena su samo iz obzira prema našoj metafizičko-logičkoj dogmatici: to nisu »činjenice«).

Mi ne smemo našu nuždu za stvaranjem pojmova, rodova, forma, ciljeva, zakona (»*svet identičnih slučajeva*«) shvatiti kao da smo u položaju da konstruišemo *istinski svet* pomoću njih; nego kao nužnost da podesimo svet tako da u njemu *naš život* bude mogućan: — mi time stvaramo svet koji možemo opredeliti za sebe, proučiti, uprostiti, pojmiti itd.

Istu tu nužnost srećemo i u *funkcijama čula*, koje pomaže razum — putem uproščavanja, isticanja i udešavanja, na čemu počiva celokupno »prepoznavanje« i sposobnost da sebe drugima činimo razumljivim. Naše *potrebe* načinile su naša čula tako preciznim da se »isti svet pojava« uvek ponovo javlja, usled čega je stekao izgled *stvarnosti*.

Naša subjektivna nužnost da verujemo u logiku samo izražava da mi, dugo pre nego što

nam je logika ušla u svest, nismo ništa drugo radili *nego unosili njene postulate u zbivanje*: sada je nalazimo u zbivanju — mi više ne možemo drukče — i rado bi da verujemo da ova nužda krije u sebi nešto od »istine«. Mi smo ti koji smo stvorili »stvar«, »istu stvar«, subjekt, atribut, akciju, objekt, supstanciju, oblik, pošto smo otišli do krajnje granice sa *izjednačavanjem i uprošćavanjem* stvari. Svet nam se čini logičan, jer smo ga mi najpre logicizirali.

522

Osnovno rešenje. — Mi verujemo u razum: to je međutim filozofija bezbojnih *pojмова*. Jezik je izgrađen na najnaivnijim predrasudama.

Sada mi nailazimo na nesklade i probleme u stvarima, jer mislimo *samo* jezikom — mi tako isto verujemo u »večnu istinu« razuma (na primer subjekt, atribut itd.).

Mi prestajemo misliti kad to ne želimo činiti pod kontrolom jezika; mi jedino možemo još toliko da sumnjamo da li je ovde granica uistinu granica.

Racionalno mišljenje je proces tumačenja prema izvesnoj shemi, koju ne možemo odbaciti.

SVEST

523

Ništa nije pogrešnije nego od psihičkih i fizičkih pojava praviti dva lica, dve manifestacije jedne iste supstancije. Time se ništa ne objašnjava: pojam »supstancije« potpuno je neupotrebljiv kao sredstvo za objašnjenje. *Svest* je drugostepenog značaja, skoro bezlična, suvišna, možda određena da iščezne i napravi mesto jednom savršenom automatizmu.

Kad posmatramo samo unutrašnje pojave, mi smo onda nalik na gluvoneme, koji po kretanju usana razumeju reči, premda ih ne čuju. Mi *iz pojava unutrašnjeg života izvodimo* zaključak da postoje nevidljive i druge pojave, koje bismo mi opazili, kad bismo imali organe za to, i koje zovemo nervna struja.

Za ovaj unutrašnji svet nama nedostaju svi finiji organi, tako da *hiljadostroku složenost* osećamo kao jedinstvo i izmišljamo izvestan uzročni proces tamo gde nam je nevidljiv svaki osnov kretanja i promene — jer logični tok misli i osećanja nije ništa drugo nego njihova vidljivost za svest. Da taj red ima neke veze s kakvim uzročnim lancem, potpuno je neverovatno: svest nam nikad ne saopštava neki primer uzroka i posledice.

524

Uloga »svesti«. — Od bitnog je značaja da se ne pravi pogreška u pogledu uloge koju »svest« ima: ona se *razvila u odnosu prema »spoljašnjem svetu«*. S druge strane, *upravljanje*, to jest briga i kontrola u pogledu skladnog funkcionisanja telesnih organa, ne ulazi u našu svest; kaogod što ne ulazi ni *pribiračka delatnost* našega duha; da postoji neka viša kontrolna sila koja deluje u ovim stvarima — u to ne može biti sumnje: neka vrsta upravnog odbora, u kome razni *glavni nagoni* dižu svoj glas i pokazuju svoju moć. »Zadovoljstvo« i »bol« nagoveštaji su koji nam dolaze s te strane: tako isto *akt volje: ideje* tako isto.

Ukratko rečeno: Ono što postaje svesno stoji u kauzalnim odnosima, koji su potpuno skriveni od nas — tok misli, osećanja, ideja u svesti ne govori ništa o tome da je ovaj red kauzalne prirode: ali je *na izgled* tako u najvećoj meri. Na toj *prividnosti* mi smo *zasnovali* čitavo naše shvatanje *duha, razuma, logike* itd. (— svega toga nema: to su fiktivne sinteze i jedinstva), pa to opet projicirali u stvari i iza njih!

Obično se *svest* smatra za opšti nervni centar i kao najviši forum; međutim, ona je samo *sredstvo za saopštavanje*: ona se razvila u opštenju i obzirom na interese opštenja... Pod »opštenjem« odve se podrazumevaju i utisci iz spoljašnjeg sveta i potrebne reakcije s naše strane; kaogod i naš uticaj na spoljašnji svet. To *nije* rukovodna sila nego njeno *oruđe*.

525

Moje načelo, sažeto u formulu koja miriše na starinu, na hrišćanstvo, sholastiku i drugi mošus: u pojmu »*Bog je duh*« — *odriče* se Bog kao savršenstvo...

526

Gde god postoji izvesno jedinstvo u grupisanju stvari, *duh* se uvek smatrao uzrokom te koordinacije: nedostaje svaki razlog za to. Zašto mora ideja jednog složenog fakta biti jedan od uslova toga fakta? Ili zašto mora jednom složenom faktu prethoditi *pretstava* kao njegov uzrok? —

Moramo se čuvati da *celishodnost* ne objasnimo pomoću duha: nema apsolutno nikakva razloga pripisati duhu sposobnost za organizovanje i sistematizaciju. Nervni sistem ima mnogo širu oblast: svet svesti je njemu pridodat. U opštem procesu prilagođavanja i sistematizacije svest ne igra nikakvu ulogu.

527

Fiziolozi kao i filosofi veruju da *svest* raste u vrednosti prema tome kako *raste* u jasnosti: najjasnija svest i najlogičnija i najhladnija misao idu u *prvi* red. Međutim — šta određuje ovu vrednost? — U pogledu *dejtvovanja volje* najpovršnija, *najuprošćenija* misao je najkorisnija — ona bi stoga mogla — itd. (jer joj preostaje malo motiva).

Preciznost u delatnosti stoji u opreci sa dalekovidom predostrožnošću koja često nesigurno prosuđuje: *predostrožnost vode dublji instinkti*.

528

Glavna zablude psihologa: Oni smatraju nejasnu predstavu za nižu vrstu predstave u poređenju s jasnom: ali ono što se udaljuje iz naše svesti, pa stoga postaje *nejasno*, može ipak biti po sebi savršeno jasno. Činjenica da izvesna stvar postaje nejasna — pitanje je *perspektive svesti*.

529

Ogromne pogreške:

1. Besmisleno *precenjivanje svesti*, uzdignute na stepen jedinstva, suštine: »duha«, »duše«, nečega što oseća, misli, hoće —;
2. Duh kao *uzrok*, naročito svuda gde se javlja celishodnost, sistem, koordinacija;
3. Svest kao najviši dostižan oblik, kao najviša vrsta bića, kao »Bog«;
4. Volja unesena svuda gde postoji posledica;
5. »Istinski svet« kao duhovni svet, dostupan preko fakata svesti;
6. Saznanje apsolutno kao sposobnost svesti, gde god saznanja uopšte ima.

Posledice:

Svaki napredak leži u napredovanju ka svesnosti, svaki nazadak znači vraćanje u nesvesnost; (— nesvesnost se smatra kao spadanje na *strasti i čula* — kao *poživotinjenost*...).

Preko dijalektike približujemo se stvarnosti, »istinskom biću«; od njega se udaljujemo instinktima, čulima, mehanizmom...

Preobratiti čoveka u duh, značilo bi načiniti ga Bogom: duhom, voljom, dobrom — jedno;

Sve dobro mora poticati iz duha, mora biti fakt svesti;

Svaki korak napred u poboljšanju stvari može biti samo napredak u svesnosti.

SUD — ISTINIT - LAŽAN

530

Teološka predrasuda kod Kanta, njegov nesvesni dogmatizam, njegova moralna perspektiva koja njim gospodari, upravlja, zapoveda.

Prva laž: kako je sama činjenica *saznanja* mogućna? Je li saznanje uopšte *činjenica*? Šta je saznanje? Ako ne *znamo* šta je saznanje, nemoguće nam je odgovoriti na pitanje ima li saznanja. — Vrlo lepo! Ali ako već ne »znam« ima li saznanja, i da li ga uopšte može biti, onda logično ne bih nikako mogao postaviti pitanje »šta je saznanje«. Kant *veruje* u činjenicu saznanja: *naivnost* je ono što on zahteva; *saznanje saznanja*!

»Saznanje je sud!« Ali sud je *verovanje* da je nešto tako i tako! *A ne saznanje!* »Sve saznanje sastoji se od sintetičkih sudova« koji imaju karakter *univerzalne važnosti* (stvar stoji tako u svakom slučaju i ne drukče), karakter *nužnosti* (suprotno tvrđenje ne može nikad biti slučaj).

Legitimnost vere u saznanje uvek se pretpostavlja: kao što se pretpostavlja legitimnost osećanja koje savest diktuje. Ovde je *glavna predrasuda moralna ontologija*.

Prema tome, zaključak je ovaj:

1. ima tvrđenja koja smatramo za opštevažeća i nužna;
2. karakter univerzalne važnosti i nužnosti ne može poticati iz iskustva;
3. prema tome mora se on *zasnivati* bez iskustva, na *nečemu drugom*, i imati neki drugi izvor saznanja!

(Kant zaključuje: 1. postoje tvrđenja koja važe samo pod izvesnim uslovom; 2. taj je uslov da ne potiču iz iskustva, nego iz čistog razuma).

Prema tome: pitanje je, *na čemu se zasniva naša vera* u istinu takvih tvrđenja? Ne, šta je *uzrok* naše vere! Ali *poreklo jedne vere*, jednog snažnog ubeđenja, psihološki je problem: i neko *vrlo* ograničeno i uzano iskustvo često donosi takvu veru! *Ona već pretpostavlja* da ne postoje samo »data a posteriori« već data a priori, »pre iskustva«. Nužnost i univerzalna važnost ne mogu se nikako dati iskustvom: iz toga je onda jasno da su nam dati uopšte bez iskustva?

Ne postoje pojedinačni sudovi!

Jedan jedini sud nije nikad »istinit«, nikada saznanje; tek u *vezi* sa mnogim sudovima i u odnosu s njima stiče on svoja građanska prava.

Po čemu se razlikuje istinita vera od lažne? Šta je saznanje? On to »zna«, to je božanstveno!

Nužnost i univerzalna važnost ne mogu se nikad naći u iskustvu! Onda su one, znači, nezavisne od iskustva, pre svakoga iskustva! Ono saznanje koje dolazi a priori, nezavisno dakle od svakog iskustva *iz samog razuma*, »čisto saznanje«!

»Osnovni stavovi logike, načelo identiteta i protivrečnosti, čista su saznanja, jer prethode svakom iskustvu«. — Ali to uopšte i nisu saznanja, nego *članovi vere koji imaju regulativan karakter*.

Da bi se utvrdila apriornost (čista razumnost) matematičkih sudova, *mora se prostor*

shvatiti kao forma čistog razuma.

Hjum je rekao: »Ne postoje sintetički sudovi a priori«. Kant kaže: ipak! Postoje matematički! A ako dakle postoje takvi sudovi, možda postoji i metafizika, saznanje stvari pomoću čistog razuma!

Matematika je mogućna pod uslovima pod kojima metafizika nije *nikada* mogućna. Svako ljudsko saznanje je ili iskustvo ili matematika.

Jedan sud je sintetički: to jest, on vezuje različite pretstave.

On je a priori: to će reći, ono povezivanje je opšta i nužna istina koja nikada ne može biti data kroz čulne opažaje, već jedino kroz čist razum.

Ako postoje sintetički sudovi a priori, onda razum mora biti u stanju da povezuje: povezivanje je forma. Razum mora imati *moć davanja forme*.

531

Izricanje suda naša je najstarija vera, to je naša najveća navika da nešto smatramo istinitim ili lažnim, da nešto potvrđujemo ili odričemo, ubedenje da je nešto tako a ne drukče, vera da tu doista »saznajemo« — šta se u svima sudovima veruje da je istina?

Šta su atributi? — Promene na sebi nismo shvatili kao promene, nego kao »stvari po sebi«, koje su nam strane i koje samo »opažamo«: i mi ih nismo uzeli kao zbivanje nego kao biće, kao »svojstvo« — i uz to izmislili jedno biće kome one pripadaju, tj. mi smo *posledicu* shvatili kao *uzročnik* i *uzročnik kao biće*. Ali čak i ovako shvaćena, »posledica« je nešto proizvoljno, jer u pogledu promena, koje se dešavaju u nama i za koje smo tvrdo uvereni da im mi sami nismo uzrok, mi izvodimo zaključak da moraju biti posledice: prema zaključku: »Svaka promena mora imati svoj uzrok«; ali ovaj zaključak je već mitologija: on *odvaja* uzročnik od uzrokovanja. Kad kažem »seva munja«, onda jednom uzimam munju za radnju, a drugi put za subjekt: tako se zbivanju pridodaje biće, koje nije jedno sa zbivanjem, nego *ostaje* kakvo je, jeste a ne »postaje«. — *Načiniti od zbivanja dejstvovanje*, i *od posledice biće*: to je *dvoguba* zabluda, ili *tumačenje* za koje smo mi krivi.

532

Sud — to je vera: »To i to je tako«. U sudu dakle leži priznanje da smo naišli na »istovetan slučaj«: on pretpostavlja dakle poređenje, uz pomoć pamćenja. Sud *ne* stvara ideju da se čini kako tu postoji istovetan slučaj. On pre veruje da opaža tako nešto; on dejstvuje pod pretpostavkom da istovetni slučajevi zaista postoje. Ali kako se zove ona mnogo *starija* funkcija, koja je morala biti u dejstvu mnogo pre, koja izjednačuje i istovetuje nejednake slučajeve? Kako se zove ona druga, koja na osnovu ove prve itd. »Ono što izaziva istovetne osećaje — istovetno je«: ali kako se zove ono što izjednačuje osećaje, što ih »smatra« jednakim? — Ne bi moglo biti nikakvih sudova kad se u osećajima ne bi vršio proces izjednačenja: pamćenje je moguće samo sa stalnim naglašavanjem već doživljenoga i naučenoga. *Pre* negoli što se izriče sud, mora se *izvesti proces asimilacije*: dakle i ovde se najpre dešava izvestan intelektualni proces, koji ne ulazi u svest na način na koji ulazi bol kao posledica neke rane. Verovatno svima organskim funkcijama odgovaraju izvesne unutrašnje pojave, to će reći asimilacija, odbacivanje, rašćenje itd.

Bitno je poći od *tela* i upotrebiti ga kao putokaz. Ono je mnogo bogatija pojava i dopušta tačnije posmatranje. Vera u telo ima mnogo više osnova negoli vera u duh. »Ma kako se čvrsto verovalo u izvesnu stvar: vera nije kriterij istine«. Ali šta je istina? Možda je to neka vrsta vere, koja je postala uslov života? Onda bi zacemento *jačina* mogla bit takav kriterij, na primer u pogledu kauzaliteta.

Logična tačnost, prozirnost kao kriterij istine («*omne illud verum est, quod clare et distincte percipitur*» — Dekart): na taj način se mehanička hipoteza o svetu želi i postaje verovatna.

Ali to je gruba zbrka: kao što je *simplex sigillum veri*. Otkuda se zna da prava priroda stvari stoji u takvom odnosu prema našem intelektu? — Da li nije drukče? Ne dešava li se da hipotezu, koja daje intelektu najjače osećanje moći i sigurnosti, intelekt *pretpostavlja, ceni, pa sledstveno* označava kao istinitu? — Intelekt određuje svoju *najslobodniju i najjaču osobinu i sposobnost* kao kriterij najveće vrednosti, sledstveno *istine*...

»Istina«: s gledišta osećanja: ono što najviše pobuđuje osećanje («*ja*»);

s gledišta mišljenja — : ono što daje mišljenju najveće osećanje snage;

s gledišta pipanja, vida, sluha — ono što omogućuje najveći otpor.

Prema tome, *najviši stepeni aktivnosti* bude veru u objekt, u pogledu njegove »istinitosti«, to će reći *stvarnosti*. Osećanje snage, borbe, otpora uverava nas da *postoji* nešto čemu se pokazuje otpor.

Kriterij istine leži u povećanju osećanja moći.

»Istina«: po mome shvatanju, ona ne znači neophodno nešto suprotno zabludi, nego u bitnim slučajevima samo uzajamni odnos raznih zabluda: tako jedna zabluda može biti starija, dublja od ostalih, pa čak možda neiskorenjiva, bez koje organska bića kao što smo mi ne bi mogla živeti; dok nas druge zablude kao životni uslov ne tiranišu do te mere, nego se u poređenju s takvim »tiranima« mogu štaviše odstraniti i »odbaciti«.

Zašto bi jedna pretpostavka koja se ne može odbaciti morala zbog toga biti već i »istinita«? Ovaj stav može ljutiti logičare koji *svoje* granice smatraju granicama stvari: ali ja sam već davno objavio rat ovome optimizmu logičara.

Sve što je jednostavno, prosto je imaginarno, nije »istina«. A ono što je stvarno, što je istina — niti je jedno, niti se pak može svesti na jedno.

Šta je istina? — Inercija: hipoteza koja izaziva umirenje: najmanje trošenje duševne snage itd.

Prvi stav. Lakši način mišljenja pobeđuje teži; — kao dogma: *simplex sigillum veri*. Dico: da jasnost nešto dokazuje za istinu, prava je detinjarija.

Drugi stav. Učenje o *biću*, o stvari, o sasvim utvrđenim celinama *sto puta je lakše* od učenja o bivanju, o evoluciji...

Treći stav. Logika je imala za smer da olakša misli: kao *sredstvo izražavanja* — ne kao *istina*... Docnije je dejstvovala kao *istina*...

Parmenid je rekao: »O onome što ne postoji ne može se misliti«; — mi se nalazimo na suprotnoj krajnosti i kažemo: »Ono što se može misliti mora svakako biti fikcija«.

Postoje razne vrste očiju. Čak i sfinks ima oči — prema tome, ima raznih vrsta »istine«: prema tome, ne postoji istina.

NATPISI NAD JEDNOM MODERNOM LUDNICOM

»Nužnosti za misao jesu moralne nužnosti«.

Herbert Spenser

»Krajnja proba istinitosti jednoga stava jeste nepojmljivost njegova odricanja«.

Herbert Spenser

Kad bi karakter života bio lažan — a to bi bilo moguće — šta bi onda bilo istina, sva naša istina?... Jedno bestidno patvorenje laži? Jedan viši stupanj laži?...

U jednom svetu koji je u suštini lažan — istinitost bi bila *neprirodna sklonost*: ona bi jedino imala smisla kao sredstvo da se dostigne *veći stepen lažnosti*. Da bi se mogao izmisliti svet istine i bića, morao bi se najpre stvoriti neko ko je istinit (pod pretpostavkom da on veruje u svoju »istinitost«).

Prost, proziran, bez kontradikcije sa samim sobom, trajan, uvek sebi ravan, bez grešaka, naglih promena, prikrivenosti, oblika: tako čovek poima svet bića kao »Boga« po svojoj slici.

Da bi istinitost bila mogućna, mora cela sfera u kojoj se čovek kreće biti vrlo uredna, mala i ugledna: dobit mora u svakom pogledu biti na strani onoga ko je veran istini. — Laž, trikovi, pretvaranje moraju izazivati čuđenje...

»Pretvaranje« raste prema rastu *hijerarhije* među bićima. U neorganskom svetu čini se da njega nema — tu je sila protiv sile u sirovom stanju — u organskom svetu počinje *lukavstvo*; biljke su već u tome majstori. Najveći ljudi, kao što je Cezar, Napoleon (Standalove reči o njemu). Tako isto više rase (Talijani), Grci (Odisej); hiljadostruko pretvaranje i lukavstvo pripada *suštini* napredovanja čovekova... Problem glumca. Moj dioniziski ideal... Optika sviju organskih funkcija, sviju najjačih životnih instinkata: sila koja *hoće* zabludu u svem životu; zabluda kao pretpostavka i same misli. Pre negoli što je došla misao, mašta je radila; *zamišljanje* istovetnih slučajeva, *privida* istovetnosti, prvobitnije je od *saznanja istovetnosti*.

PROTIV KAUZALITETA

545

Ja verujem u apsolutni prostor kao osnovicu sile: ona ograničava i uobličava. Vreme večito. Ali prostor i vreme kao stvari po sebi ne postoje. »Promene« su samo pojave (ili čulni procesi za nas); kad mi stavimo između njih još tako pravilno vraćanje, mi time ne dokazujemo ništa drugo sem činjenice da se uvek tako dešavalo. Osećanje da je post hoc ustvari propter hoc, može se lako objasniti kao nesporazum; ono je pojmljivo. Ali pojave ne mogu biti »uzroci«!

546

Tumačenje jedne pojave *ili* kao delanja *ili* kao trpljenja (prema čemu je svako delanje trpljenje) znači: svaka promena, svako menjanje, pretpostavlja uzročnika i nekoga *ko* se »menja«.

547

Psihološka istorija pojma »subjekta«. Telo, stvar, »celina« koju oko stvara, pobuđuje misao da razlikuje delo od delatelja; delatelj, uzrok dela, pošto se shvatao u sve utančanijem obliku, najzad je ostavio za sobom »subjekt«.

548

Naša je rđava navika da izvestan mnemotičan znak, formulu za skraćivanje, smatramo kao biće, i na kraju kao uzrok, na primer da za munju kažemo: »ona seva«. Ili čak rečca »ja«. Jedna vrsta perspektive u gledanju koja se postavlja kao *uzrok gledanja*: tom veštinom pronašao se »subjekt«, »ja«!

549

»Subjekt«, »objekt«, »atribut« — ova izdvajanja su *izvršena* i sada služe kao sheme da se njima obuhvate sve prividne činjenice. Pogrešno je prvobitno zapažanje na osnovu koga ja verujem kako sam to *ja* koji nešto činim, nešto trpim, nešto »imam«, koji »imam« neku osobinu.

550

U svakom sudu leži potpuna, duboka, vera u subjekt i atribut, ili u uzrok i posledicu (u obliku tvrdnje da je svaka posledica akcija i da svaka akcija pretpostavlja delatelja); i ova poslednja vera samo je pojedinačan slučaj one prve, tako da kao osnovno verovanje ostaje vera: postoje subjekti, i sve što se događa vezano je za neki subjekt kao atribut.

Ja opažam nešto i pokušavam naći *razlog* tome: to će prvobitno reći: ja tražim neki *smer* iza toga i, nada sve, ja tražim onoga ko *smera*, tražim subjekt, delatelja: sve zbivanje je delanje — ranije se *smer* video iza *svega* zbivanja, to nam je najstarija navika. Ima li i životinja tu naviku? Kao živo biće nije li i ona prinuđena da prema sebi tumači stvari? — Pitanje »zašto?« uvek je pitanje o *causa finalis* i »cilju«. Mi nemamo »čula za *causa efficiens*«; Hjum ima tu pravo: navika (ali *ne* samo navika pojedinaca) dopušta nam da

očekujemo da izvestan proces, koji smo često posmatrali, sledi za drugim: ništa drugo! Naša neobično tvrda vera u kauzalitet nama ne dolazi od navike posmatranja toka procesa, nego od naših *nesposobnosti* da izvesnu pojavu protumačimo drukče negoli kao proizvod izvesnog smera. To je *vera* u živa i misaona bića kao jedini uzročnik — u volju, smer — to je vera da je sve zbivanje nečije delo, da svako delo pretpostavlja delatelja, to je vera u »subjekt«. Nije li ta vera u pojam subjekta i atributa velika glupost?

Pitanje: je li smer uzrok izvesne pojave? Ili je to iluzija? Nije li sama pojava smer?

551

Kritika pojma »uzroka«. — Mi nemamo apsolutno nikakva iskustva o *uzroku*; psihološki posmatrano, mi smo izveli ceo taj pojam iz subjektivnog uverenja da smo mi uzrok, to će reći: da se ruka kreće... *Ali to je zabluda*. Mi razlikujemo nas, delatelje, od dela, i svuda upotrebljujemo ovu shemu — mi se staramo da pronađemo uzročnika svake pojave. Šta smo učinili? Mi smo pogrešno shvatili osećanje snage, napona, otpora, ustvari osećanje mišića, koje je samo početak dela, i uzeli ga za uzrok, ili razumeli kao uzrok volju da činimo to i to, jer delo sledi iz toga.

»Uzrok« ne postoji: u pojedinim slučajevima, gde se činilo da nam je uzrok dat i gde smo ga mi projicirali iz sebe da bismo *razumeli pojave*, mi smo dokazali da je to iluzija. Naše »razumevanje izvesne pojave« sastojalo se u tome što smo pronašli subjekt, koji bi bio odgovoran što se nešto desilo i kako se desilo. U našem pojmu »uzroka« mi smo obuhvatili naše osećanje volje, naše osećanje »slobode«, naše osećanje odgovornosti i naše smeranje izvesnog dela: *causa efficiens* i *causa finalis* su u osnovi isto.

Mi smo mislili, da je izvesna posledica objašnjena kad možemo ukazati na izvesno stanje kome je ona inherentna. U samoj stvari mi pronalazimo sve uzroke prema shemi posledice: ona nam je poznata... Naprotiv, mi nismo u stanju da reknemo kako će bilo koja stvar »dejsstvovati«. Stvar, subjekt, volja, smer — sve je to inherentno pojmu »uzroka«. Mi tražimo stvari, da bismo objasnili zašto se nešto promenilo. Čak je i atom takva jedna izmišljena »stvar« i »presubjekt«...

Naposletku, mi shvatamo da stvari — pa prema tome i atomi — ništa ne prouzrokuju: *jer ih uopšte nema* — da je pojam uzroka potpuno neupotrebljiv. — Iz izvesnog nužnog sledovanja stanja *ne* sledi njihov uzročni odnos (— to će reći da se njihova aktivna moć prenese od 1 na 2, na 3, na 4, na 5). *Nema ni uzrokâ ni posledicâ*. Jezično mi ne znamo kako da se toga otresemo. Ali to ništa ne znači. Ako u misli odvojim *mišić* od njegovih »posledica«, onda sam ga negirao... Ukratko rečeno: *jedna pojava niti je posledica dejstva, niti je dejsstvujuća*. Uzrok je sposobnost za dejstvo, koja se izmišlja uz pojave...

Tumačenje kauzaliteta je jedna varka. Jedna »stvar« je zbir njenih dejstava, sintetički povezanih pomoću jednog pojma, slika. Ustvari, nauka je lišila pojam kauzaliteta njegove sadržine i zadržala ga kao alegoričnu formulu, kod koje je u osnovi svejedno na kojoj je strani uzrok ili posledica. Tvrdi se da u dva složena stanja (konstelacije sile) kvanta energije ostaju ista.

Racionalnost izvesne pojave ne sastoji se u ispunjavanju izvesnog pravila, ili u pokoravanju izvesnoj nužnosti, ili u našem projiciranju zakona kauzaliteta u svaku pojavu: — ona leži u *ponavljanju »istovetnih slučajeva«*.

Ne postoji čulo i smisao za kauzalitet, kao što Kant misli. Mi smo iznenađeni, uznemireni, hoćemo nešto što nam je poznato, na šta se možemo osloniti... Čim nam se u novom pokaže nešto staro, mi se odmah umirimo. Takozvani instinkt kauzaliteta nije ništa drugo nego *strah od neobičnog* i pokušaj da se u njemu otkrije nešto poznato — to je traženje poznatoga, a ne traženje uzroka.

Za borbu protiv determinizma i teleologije. — Iz činjenice da se nešto događa pravilno, i da se može predvideti, ne sledi da se događa *po nužnosti*. Ako se izvestan kvantum sile određuje i ponaša u svakom određenom slučaju na jedan jedini način, to ne dokazuje da nema »slobodne volje«. »Mehanička nužnost« nije nikakav fakt: mi smo je uneli u pojave. Mi smo podobnost pojava da uđu u formule protumačili kao posledicu nužnosti koja caruje nad pojavama. Ali iz toga što ja činim nešto određeno ne sledi nikako da to prinudno činim. *Prinuda* se nikako ne može dokazati u stvarima: pravilo samo dokazuje da jedna i ista pojava nije i neka druga. Usled toga što smo zamislili da u stvarima postoje subjekti, »činioci«, učinilo nam se da su sve pojave posledica prinudnog dejstva na subjekt — čijeg dejstva? — opet dejstva izvesnog »činioca«. Pojam uzroka i posledice opasan je sve dokle ljudi veruju u nešto što *prouzrokuje* i u nešto što se *prouzrokuje*.

a) Nužnost nije nikakav fakt, nego tumačenje.

*

b) Ako smo razumeli da »subjekt« nije ništa što *dejstvuje*, nego samo fikcija, onda mnogo šta sledi iz toga.

Mi smo po ugledu na subjekt izmislili *stvarnost* i uneli je u zbrku od opažaja. Ako prestanemo verovati u dejstvujući subjekt, gubi se onda i vera u dejstvujuće stvari, u uzajamno dejstvo, u uzrok i posledicu između onih pojava koje nazivamo stvarima.

U tom slučaju nestaje i sveta *dejstvujućih atoma*: jer se pretpostavka o postojanju atoma načinila u uverenju da su subjekti potrebni.

Naposletku nestaje i »*stvar po sebi*«: jer je to u osnovi koncepcija jednog »subjekta po sebi«. Ali mi shvatamo da je subjekt fikcija. Antiteza »stvari po sebi« i »pojave« ne može se održati; ali s tim iščezava i pojam »pojave«.

*

v) Ako napustimo ideju dejstvujućeg *subjekta*, mi napuštamo i ideju *objekta* kao predmeta dejstva. Trajanje, jednakost sa samim sobom, biće, sve to nije inherentno ni onome što se zove subjekt, ni onome što se zove objekt: to su složene pojave, u poređenju s drugim pojavama na izgled trajne — one se razlikuju, na primer, po tempu zbivanja (mirovanje — kretanje, čvrst — labav: to su sve suprotnosti koje ne postoje po sebi i s kojima se samo izražavaju *razlike u stepenu*, koje s izvesnog ograničenog gledišta mogu izgledati antiteze. Antiteze ne postoje: pojam antiteze mi smo pozajmili iz logike — i odatle pogrešno preneli na stvari).

*

g) Ako napustimo pojam »subjekta« i »objekta«, onda moramo isto tako napustiti pojam »supstancije« — pa sledstveno i njenih različitih modifikacija, na primer »materiju«, »duh« i druga hipotetična bića, »večnost i nepromenljivost materije« itd. Mi se oslobađamo *materijalnosti*.

*

S moralnog gledišta, *svet je lažan*. Ali ukoliko je i moral sastavni deo ovoga sveta, lažan je i moral.

Volja za istinom je proces učvršćivanja stvari, poistinjavanja stvari, davanja trajnosti, otklanjanja ispred očiju onoga *lažnog* karaktera stvari, preobraćanja u *biće*. »Istina« nije nešto što bi tu bilo i što bi se imalo otkriti, nego nešto *što bi se imalo stvoriti* i što *daje* svoje *ime* jednom *procesu*, ili bolje jednoj volji za savlađivanjem, koja po sebi nema kraja: unošenje istine kao beskonačnog procesa, *aktivnog određivanja* — *ne* proces dolaženja do svesti o nečemu što bi po sebi bilo određeno ili fiksirano. To je naziv za »volju za moć«.

Život se zasniva na pretpostavci vere u trajno i pravilno vraćanje stvari; što je život moćniji, utoliko mora biti obimniji lako odgonetljivi svet koji je u isti mah načinjen bićem. Logiciziranje, racionaliziranje, sistematizacija, kao pomoćna sredstva života.

Čovek projicira svoj nagon za istinom, svoj »cilj«, do izvesne mere izvan sebe kao svet *bića*, kao metafizički svet, kao stvar po sebi, kao već dati svet. Njegove potrebe kao tvorca čine te *izmišlja* svet u kome radi, on ga anticipira; ta anticipacija (»vera« u istinu) je njegov oslonac.

*

Sve zbivanje, sve kretanje, sve postajanje kao utvrđivanje odnosa stepena i snage, kao *borba...*

*

Čim *uobrazimo* da je neko odgovoran što smo mi tako i tako itd. (Bog, priroda), dakle njemu pripišemo svoj život, svoju sreću i svoju bedu kao *smer*, narušavamo bezgrešnost bivanja. Mi onda imamo nekoga ko želi da nešto postigne pomoću nas i s nama.

*

»Blagostanje pojedinca« je isto tako imaginarno kao što je »blagostanje vrste«: prvo se *ne* žrtvuje poslednjem: posmatrana izdaleka, vrsta je isto tako nešto fluidno kao i pojedinac. »Održanje vrste« je samo posledica *napredovanja vrste*, to jest *prevazilaženja vrste* na putu za jednu jaču vrstu.

*

Teze. — Da je prividna »*celishodnost*« (»*celishodnost* koja daleko prevazilazi svu ljudsku umetnost«) prosto posledica »*volje za moć*«, koja se manifestuje u svima pojavama — da jačanje povlači za sobom organizovanje koje može ličiti na pokušaj da se sredstva saobrase cilju —: da prividni ciljevi nisu namerni, ali čim neka viša sila nadjača nižu, koja sada deluje kao funkcija one jače, stvara se hijerarhija u organizaciji koja mora navesti na misao da između sredstva i cilja ima izvestan red.

Protiv prividne »*nužnosti*«:

Ona je samo *izraz* za činjenicu da jedna sila nije u isti mah i nešto drugo.

Protiv prividne »*celishodnosti*«:

Ona je samo *izraz* za red između sfera moći i njihovih uzajamnih odnosa.

STVAR PO SEBI I POJAVA

Gruba mrlja na Kantovu kriticizmu postala je naposljetku primetna i za neuke oči: Kant nije više imao nikakva prava na razlikovanje između »pojave« i »stvari po sebi« on je sam sebi oduzeo pravo da i dalje pravi razliku na ovaj stari uobičajeni način, pošto je odbacio kao nedopuštenu stvar da se na osnovu pojave izvodi zaključak o uzroku pojave — u skladu sa svojim shvatanjem ideje kauzaliteta i njene *vrednosti u okviru pojave*: ovo shvatanje već unapred predočava ono razlikovanje, kao da »stvar po sebi« nije dobivena zaključivanjem, nego je stvarno *data*.

554

Jasno je da *niti* stvari po sebi, *niti* pojave, ne mogu stajati jedna prema drugoj u odnosu uzroka i posledice: iz toga sledi da se pojam »uzrok i posledica« *ne može primeniti* u filosofiji koja veruje u stvari po sebi i pojave. Kantove pogreške... — U stvari, psihološki posmatrano, pojam »uzroka i posledice« potiče iz shvatanja koje veruje da svud i uvek volja dejstvuje na volju — koje veruje samo u živa bića, i u osnovi samo u »duše« (ne u stvari). U okviru mehanističkog shvatanja sveta (a ono je logika i njena primena na prostor i vreme) taj pojam svodi se na matematičku formulu — s kojom se, kao što se to uvek mora podvući, nikada ništa nije razumelo, nego se samo nešto označilo i *preinačilo*.

555

Od sviju bajki najveća je bajka o saznanju. Ljudi žele da znaju sastav *stvari po sebi*; ali gle: stvari po sebi ne postoje! Čak ako i pretpostavimo da postoji nešto »po sebi«. nešto apsolutno, ono se baš zbog toga *ne bi moglo saznati*. Nešto apsolutno ne može se saznati: inače ne bi bilo apsolutno! Saznavati znači »dolaziti u odnos s nečim« —; takav saznatelj hteo bi da mu predmet saznanja ne znači ništa, i da to isto uopšte ne znači nikome ništa: usled čega nastaje protivrečnost — u prvom redu, između ove volje za saznanjem i ove želje da predmet saznanja ne znači ništa (čemu onda tu saznanje?); i drugo, što nešto što nije nikome ništa čak i *ne postoji*, i zato se ne može saznati. — Saznati znači: »dolaziti u uslovnost prema nečemu«, osećati se nečim uslovljen i sobom nešto uslovljavati — u svakom slučaju, dakle, to je proces fiksiranja, karakterisanja, svesnosti o uslovima (ne proces ispitivanja bića, stvari, »po sebi«).

556

»Stvar po sebi« je isto tako apsurdna kao i »smisao po sebi«, »značenje po sebi«. Ne postoji »činjenica po sebi« nego *se uvek mora najpre dati smisao da bi činjenica mogla postojati*.

Odgovor na pitanje »šta je to ?« jeste proces *određivanja smisla* s drugog gledišta. »Esencija«, »suština«, ima karakter perspektive i pretpostavlja mnoštvo. U osnovi, pitanje je uvek: »Šta je to meni« (nama, svemu što živi itd.)?

Jedna stvar bi bila definisana, kad bi joj sva bića postavila svoje pitanje »šta je to« ? i odgovorila na njega. Ako bi nedostajalo samo jedno biće sa svojim sopstvenim odnosima i perspektivama u pogledu sviju stvari, onda bi ta stvar još uvek ostala »nedefinisana«.

Ukratko: suština jedne stvari je isto tako samo jedno mišljenje o toj »stvari«. Ili bolje rečeno: njena važnost je upravo sud o njenom postojanju, jedino čime se utvrđuje da jeste.

Ne sme se pitati: »Ko onda tumači?« — jer postoji samo tumačenje, kao oblik volje za

moć (ali ne kao »biće«, nego kao proces, kao bivanje), kao afekt.

Poreklo svih »stvari« je potpuno delo onoga ko ih pretstavlja, misli, hoće, oseća. Sam pojam »stvari« kaogod i sva svojstva. — I sam »subjekt« je nešto tako napravljeno, »stvar« kao i sve druge stvari: uprošćavanje u cilju opredeljenja sile koja određuje, iznalazi, misli, kao takve, za razliku od svakog pojedinačnog određivanja, iznalaženja, mišljenja. To znači jedno svojstvo okarakterisano kao nešto različito od svega pojedinačnog: u osnovi, to znači delanje u odnosu na sve delanje koje tek ima doći shvaćeno kao celina. (Delaње i verovatnoća sličnog delanja.)

557

Svojstva jedne stvari su uticaji njeni na druge »stvari«;
Ako se zamisli da drugih »stvari« nema, onda ni izvesna stvar nema nikakvih svojstava;

To znači: *ne postoji nijedna stvar bez drugih stvari*;

To znači: *ne postoji »stvar po sebi«.*

558

»Stvar po sebi« je besmislica. Kad odstranim sve odnose, sva »svojstva«, sva »dejstva« jedne stvari, *ne* ostaje sama stvar: jer smo tek mi *izmislili* stvarnost, iz logičkih potreba, dakle u cilju definicije i razumevanja (da sjedinimo mnoštvo odnosa, svojstava i akcija).

559

»Stvari koje poseduju *prirodu po sebi*« — to je dogmatska pretstava, s kojom se apsolutno mora raskinuti.

560

Da stvari imaju *prirodu po sebi*, sasvim nezavisno od tumačenja i subjektivnosti, *potpuno je proizvoljna hipoteza*: to bi značilo da *tumačenje i stanje subjektivnosti nije* bitno, da je jedna stvar van sviju svojih odnosa još uvek stvar.

Obrnuto; prividno *objektivni* karakter stvari: nije li to možda naprosto razlika u stepenu u samom subjektivnom? — da nam se možda ono *što se lagano menja* ne učini »objektivno« kao nešto trajno, biće, stvar »po sebi« — nije li to objektivno samo pogrešan način shvatanja stvari i kontrast *u samom* subjektivnom?

561

A ako je sve jedinstvo samo kao organizacija jedinstvo? Ali »stvar«, u koju mi verujemo, *izmišljena* je samo kao podloga različitim atributima. Ako stvar »dejstvuje«, onda to znači: mi smatramo *sve ostale* osobine, koje su još tu na raspoloženju i trenutno latentne, kao uzrok što se sad javlja jedna jedina osobina: to će reći — *mi smatramo zbir njenih osobina* — x — *kao uzrok* osobine x što je svakako sasvim besmisleno i glupo.

Sve jedinstvo postoji samo u smislu *organizacije* i zajedničkog dejstva: na isti način na koji je jedna ljudska zajednica jedinstvo: to će reći kao *suprotnost atomističkoj anarhiji*, jedno *političko telo* koje jedno *znači*, ali nije jedno.

562

»U razvitku misli morao je nastupiti momenat kad je čovek postao svestan da su ono što je smatrao *svojstvima stvari* osećaji subjekta koji oseća: s tim su svojstva prestala da pripadaju stvari.« Ostala je »stvar po sebi«. Razlikovanje između stvari po sebi i stvari za nas zasniva se na starijem, naivnom opažaju koji je stvari pridavao energiju: ali analiza je pokazala da je naša mašta pripisala stvarima i silu — kaogod i supstanciju. »Stvar utiče na subjekt« ? Koren ideje supstancije nalazi se u jeziku, ne u biću van nas! Stvar po sebi nije nikakav problem!

Biće se mora misliti kao osećaj, koji se ne zasniva ni na čemu bezosećajnom.

U kretanju osećaj ne dobija nikakvu novu sadržinu. Biće ne može biti sadržina kretanja: dakle *forma* bića.

N. Z. *Objašnjenje* zbivanja može se pokušati: pomoću pretstave o slikama zbivanja koje mu *prethode* (ciljevi); drugo: pomoću pretstave o pojavama koje mu *slede* (matematičko-fizičko objašnjenje).

Ova dva objašnjenja ne smeju se mešati. Dakle: fizičko objašnjenje, koje je simbolizacija sveta pomoću osećaja i misli, ne može deducirati osećaj i misao niti uticati da se osećaj i misao pojave: fizika mora radije, *dosledno* sebi, da konstruiše i osećajni svet *bez osećaja i cilja* — sve do najvišega čoveka. A teleološko objašnjenje je samo *istorija ciljeva* koja nije nikada fizička!

563

Naše »saznanje« svodi se na utvrđivanje *kvantiteta*; ali ništa nas ne može sprečiti da razlike u kvantitetu ne osećamo kao razlike u *kvalitetu*. Kvalitet je prosto *relativna* istina za nas; ništa što je »po sebi«.

Naša čula imaju izvestan određen kvantum kao središte u kome ona funkcionišu, to jest; mi osećamo veličinu i malenost u odnosu prema uslovima svoga života. Kad bismo svoja čula desetostruko izoštrili ili otupeli, onda bismo propali; — to jest, mi osećamo i *odnose veličina kao kvalitete* obzirom na omogućavanje našega života.

564

Ali, ne bi li svi *kvantiteti* mogli da budu znaci *kvaliteta* ? Većoj moći odgovara druga svest, osećanje, želja, drugi perspektivni pogled; i porast je želja *da se bude nešto više*; iz izvesnog kvaliteta potiče želja za većim kvantomom; u jednom čisto kvantitativnom svetu, sve bi bilo mrtvo, ukočeno, nepokretno. — Svođenje svih kvaliteta na kvantitete besmislica je: ustvari, pokazuje se da oni postoje jedno pored drugoga, jedna analogija.

565

Kvaliteti su naše nesavladljive granice; ništa nas ne može sprečiti da ne osećamo proste *kvantitativne razlike* kao nešto što je iz osnova različito od kvantiteta, to će reći kao kvalitete, koji se više ne mogu svesti na kvantitete. Ali sve, u odnosu na što reč »saznanje« ima smisla da se primeni, odnosi se na svet merenja, računanja, brojanja, na kvantitet: dok obrnuto svi naši osećaji vrednosti (to jest baš naši osećaji) pripadaju baš svetu kvaliteta, to jest onim istinama koje pripadaju jedino nama i našem shvatanju istine, koje se apsolutno ne mogu »saznati«. Jasno je da svako od nas različito biće oseća druge kvalitete i prema tome živi u svetu koji se razlikuje od našega. Kvaliteti su nama ljudima svojstvene idiosinkrazije: tražiti da ta naša ljudska tumačenja i vrednosti postanu opšte vrednosti, pa možda da budu i sastavni deo prirode, spada u nasledno ludilo ljudske gordosti.

566

Ma kako se dosad shvatao »pravi svet«, uvek je to bio *samo prividni svet*.

567

Prividni svet, to jest svet posmatran u svetlosti vrednosti; uređen, odabran prema vrednostima — to će reći u ovom slučaju s gledišta koristi, s gledišta samoodržanja, a obzirom na porast moći jedne određene životinjske fele.

Perspektiva, dakle, daje karakter »prividnosti«. Kao da bi jedan svet mogao preostati, kad bi nestalo perspektive! Na taj način nestalo bi i *relativiteta*!

Svaki centar energije ima *svoju perspektivu* za ceo ostali svet — to jest, svoje sasvim određeno merilo vrednosti, svoj način dejstva, svoj način otpora. »Prividni svet« svodi se dakle na naročitu vrstu akcije na svet polazeći od jednog centra.

Ali ne postoji nikakva druga vrsta akcije: »svet« je samo reč za ukupnu igru ovih akcija. *Stvarnost* se sastoji tačno u specijalnoj akciji i reakciji svakog pojedinca na celinu...

Ne ostaje ni truni od kakvog prava da ovde govorimo o *prividnosti*.

Specifični način reagiranja jeste jedini način reagiranja: mi ne znamo koliko ih i kakvih ih sve ima.

Ali ne postoji nikakvo »drugo«, nikakvo »istinsko«, nikakvo esencijalno biće koje bi izražavalo jedan svet *bez* akcije i reakcije...

Antiteza prividnog sveta i pravog sveta svodi se na antitezu: »svet« i »ništa«.

568

Kritika pojma »pravi i prividni svet«. — Od ova dva prvi je prosta fikcija, sastavljena od samih imaginarnih stvari.

I »prividnost« pripada stvarnosti: ona je jedan oblik njenoga bića; to jest, u svetu gde nema bića mora se izvestan merljiv svet *istovetnih slučajeva* najpre stvoriti pomoću *privida*: tempo u kome je zapažanje i poređenje moguće, i tako dalje.

»Prividnost« je podešen i uprošćen svet, na kome su saradivali naši *praktični* instinkti: za *nas* je on potpuno istinit: jer mi *živimo* u njemu, mi možemo u njemu živeti to je *dokaz* njegove istine za nas...

Svet, izvan činjenice da u njemu moramo živeti — svet koji nismo sveli na svoje biće, logiku i svoje psihološke predrasude — *ne* postoji kao svet »po sebi«; to je u suštini svet odnosa: pod izvesnim okolnostima on ima *drugi izgled* sa svake druge tačke: on navaljuje na svaku tačku i opire mu se svaka tačka — i ovi kolektivni odnosi su u svakom slučaju *van sklada*.

Mera moći određuje koje *biće* poseduje drugu meru moći: u kom obliku, sa kakvom silom, nužnošću, ono dejstvuje ili daje otpor.

Naš sopstveni slučaj dosta je zanimljiv: mi smo stvorili jedno shvatanje, da bismo mogli živeti u svetu, da bismo taman toliko opažali koliko je potrebno da *izdržimo* život..

569

Optiku naše psihologije određuju činjenice:

1. *Saopštavanje* je potrebno, za saopštavanje nešto mora biti postojano, uprošćeno, što se može precizirati (nada sve u takozvanom *istovetnom* slučaju). Ali da bi se moglo saopštiti, mora se osetiti kao nešto *podešeno*, kao »prepoznatljivo«. Materijal čula što ga um podešava svodi se na grube opšte crte, čini sličnim drugim stvarima, i pridružuje njemu sličnim. Tako se nejasnoća i kaos čulnih utisaka u isti mah *logiciziraju*;

2. Svet »pojava«, fenomena, to je podešeni svet, koji mi *osećamo kao realan*.

»Realnost« leži u stalnom vraćanju istih, poznatih, srodnih stvari, u njihovu *logiciziranom obliku*, u veri da mi tu možemo računati i ocenjivati;

3. Suprotnost ovom fenomenalnom svetu nije »istinski svet« nego bezoblični svet haosa opažaja koji se ne da formulirati — dakle *jedna druga vrsta* fenomenalnog sveta, koji je nama »nesaznatljiv« ;

4. Na pitanje kako mogu postojati stvari »po sebi«, potpuno nezavisno od materijala naših čula i aktivnosti našega uma, mora se odgovoriti drugim pitanjem: otkuda bismo mogli znati da *postoje stvari uopšte* ? Tek mi smo stvorili »stvarnost«. Pitanje je da li ne postoje još mnogi načini stvaranja takvog *prividnog* sveta — i nije li to stvaranje, logiciziranje, doterivanje, patvorenje, najbolje zagarantovana *stvarnost*: ukratko rečeno, nije li ono »što određuje stvari« jedino realno: i nije li i »dejstvo spoljašnjega sveta na nas« samo posledica takvih subjekata hotenja... Druga »bića« dejstvuju na nas; naš *podešeni* prividni svet je podešavanje i *savlađivanje* njihovih dejstava: neka vrsta *odbrambene* mere. *Jedino se subjekt može dokazati: hipoteza, da postoje samo subjekti* — da je »objekt« način dejstva subjekta na subjekt... *modus subjekta*.

METAFIZIČKA POTREBA

570

Ako je čovek filosof kakvi su filosofi uvek bili, onda nema očiju za ono što je bilo, i ono što postaje: — on vidi samo *biće*. Ali kako biće ne postoji, filosofima je preostala samo *maštarija* kao njihov »svet«.

571

Tvrditi da uopšte postoje stvari o kojima baš ništa ne znamo, prosto zato jer nam je od koristi što o njima ništa ne možemo znati, bila je naivnost od strane Kanta, posledica naknadnog dejstva izvesnih potreba, naročito moralno-metafizičkih.

572

Umetnik ne može izdržati nikakvu stvarnost; on se sklanja od nje i okreće: njegovo je ozbiljno mišljenje da je vrednost jedne stvari u onom ostatku što je nalik na senku, koji dobijamo iz boje, oblika, zvuka, misli; on veruje da ukoliko je utančanija, tananija, vazdušastija jedna stvar, jedan čovek, *utoliko im je veća vrednost; što su manje realni*, to više vrede. To je platonizam: ali Platon je imao još jednu smelost više u obrtanju: — on je merio stepen stvarnosti prema stepenu vrednosti i rekao: ukoliko više »ideje«, utoliko više bića. On je obrnuo pojam »stvarnosti« a rekao: »To što vi smatrate stvarnošću — zabluda je, i što se više približujemo ideji«, »to smo bliži istini«. — Da li se to razume? *To je bilo najveće prekrštavanje*; a pošto ga je hrišćanstvo prihvatilo, to ne vidimo ono čime zadivljuje. Platon je, kao umetnik, u osnovi *privid pretpostavio* biću. Dakle laž i fikciju istini, nerealno konkretnom! — Ali on je toliko bio ubeđen u vrednost privida da mu je pripisao attribute »bića«, »uzročnosti« i »dobrote«, »istine«, jednom rečju: pripisao mu sve ono čemu se pridaje vrednost.

Sam pojam vrednosti shvaćen kao uzrok: prvo gledište. Ideal zamišljen sa svima atributima koji čine čast drugo gledište.

573

Ideja »istinskog sveta« ili »Boga« kao apsolutno nečulnog, duhovnog, dobrog, pretstavlja *nužnu meru* u srazmeri prema svemoći koju još imaju *suprotni* instinkti...

Umerenost i dostignuta humanost pokazuju se baš u oplemenjivanju bogova: Grci najjačeg doba, koji se ničega kod sebe nisu plašili, nego su se radovali sebi, približili su sve svoje bogove svima svojim afektima.

Zato je oduhotvorenje ideje Boga vrlo daleko od toga da znači *napredak*: to čovek svim srcem oseća kod Getea — kako se tu iščilenje Boga u vrlinu i duh oseća kao *niži stupanj*...

574

Besmislenost svake metafizike kao izvođenja uslovnog iz bezuslovnog.

Prirodi mišljenja pripada svojstvo da *nadoveže* bezuslovno na uslovno, da ga izmisli: kao što je nadovezalo i izmislilo »ja«, da bi obuhvatilo mnoštvo svojih procesa; ono meri svet prema merilima koja je prosto samo odredilo : prema svojim osnovnim fikcijama: »bezuslovnom«, »cilju i sredstvu«, »stvari«, »supstanciji«, prema logičkim zakonima, brojevima i oblicima.

Ne bi bilo ničega što bi se moglo nazvati saznanjem, kad mišljenje ne bi prethodno na taj način preobrazilo svet u »stvari«, u nešto ravno njemu samom. Tek preko mišljenja ima *neistine*.

Ne može se utvrditi poreklo mišljenja, kaogod ni *osećaja*: ali to još nije nikakav dokaz da je ono nešto primarno i da je »biće po sebi«, nego samo pokazuje da mi ne možemo *dalje* iza njih, jer *nemamo* ništa drugo sem osećaja i mišljenja.

575

»Saznanje« znači *ukazivanje na nešto što je bilo*: po svojoj suštini to je regressus in infinitum. Ono što zastaje (pred takozvanim *causa prima*, pred bezuslovnim itd.) jeste *lenost*, zamorenost.

576

Za psihologiju metafizike. — Uticaj straha.

Ono čega se čovek najviše bojao, što je bilo uzrok najvećega stradanja (vlastoljublje, pohota itd.), prema tome se ponašao s najvećim neprijateljstvom i isključio ga iz »istinskog« sveta. Tako su *ljudi zbrisali* afekte korak po korak — Boga stavili kao protivnost zlu, to će reći: stvarnost preneli *negaciju želja i strasti* (to jest upravo u *ništa*). Isto tako su namrzli *iracionalno*, proizvoljno, slučajno (kao uzrok bezbroja fizičkih stradanja). *Usled toga* su porekli ovaj elemenat u biću po sebi i shvatili ga kao apsolutnu »razumnost« i »celishodnost«.

Isto tako su se bojali *menjanja i prolaznosti*: u tome se obelodanjuje potištena duša, puna nepoverenja i rđavoga iskustva (slučaj sa Spinozom: potpuno suprotna vrsta čoveka u tom menjanju nalazila bi *draži*).

Bića puna životne energije i razdragana smatrala bi baš *afekte, iracionalno i menjanje dobrim* u evdemonističkom smislu, skupa sa njihovim posledicama: opasnošću, kontrastom, propadanjem itd.

Protiv vrednosti večito istovetnoga (vidi Spinozinu naivnost, Dekartovu isto tako) vrednost najkraćega i najprolaznijega, zavodnički zlatni blesak na trbuhu zmije vita —

Moralne vrednosti u samoj teoriji saznanja:

Vera u razum — zašto ne nepoverenje?

»Istinski svet« mora biti dobar svet — zašto?

Privid, promena, protivrečnost, borba — smatraju se nemoralnim: žudnja za svetom u kome svega toga *nema*;

Transcendentalni svet izmišljen da bi se tako našlo mesto za »moralnu slobodu« (kod Kanta);

Dijalektika kao put vrlini (kod Platona i Sokrata, očevidno zbog toga što se sofistika smatrala kao put u nemoral);

Vreme i prostor su idealni: prema tome, postoji »jedinstvo« u suštini stvari; prema tome, nema »greha«, nema zla; nema nesavršenosti — *opravdanje* Boga.

Epikur je odrekao mogućnost saznanja: da bi moralnim (to će reći hedonističkim) vrednostima sačuvao najviše mesto. Isto to čini Avgustin, docnije Paskal (»iskvareni razum«), u prilog hrišćanskih vrednosti;

Preziranje svega promenljivog od strane Dekarta; tako isto i od strane Spinoze.

Za psihologiju metafizike. — Ovaj svet je prividan: *prema tome*, postoji istinski svet; — ovaj svet je uslovljen *prema tome*, postoji bezuslovni svet; — ovaj svet je protivrečan: *prema tome*, postoji jedan svet slobodan od protivrečnosti; — ovaj svet postaje; *prema tome*, postoji svet bića; — to su sve pogrešni zaključci (slepo poverenje u razum: ako postoji *A*, onda mora postojati i njegov suprotni pojam *B*). Na ove zaključke *navodi čoveka stradanje*: u suštini, to su *želje* da postoji takav svet; tako isto se izražava tu mržnja protiv jednoga sveta koji stvara stradanje, na taj način što se zamišlja jedan drugi svet, od *više vrednosti*: srdžba metafizičara protiv stvarnosti ovde je stvaralačka.

Druga serija pitanja: čemu služi stradanje ?... I tu se izvodi zaključak o odnosu istinskog sveta prema našem prividnom, promenljivom, stradalničkom, protivrečnom svetu:

1. stradanje kao posledica zablude: kako je zabluda mogućna?

2. stradanje kao posledica greha: kako je greh mogućan ? (— sve sama iskustva iz oblasti prirode ili društva, uopštena i projicirana u svet »po sebi«). Ali ako je uslovni svet prvobitno uslovljen bezuslovnim, onda s njim mora biti uslovljena i *sloboda zablude i greha*: i opet se čovek pita: čega radi?... Svet privida, postajanja, protivrečnosti, stradanja delo je, dakle, nečije volje; čega radi ?

Greška ovih zaključaka: stvorena su dva suprotna pojma: pošto jednom od njih odgovara jedna stvarnost, »mora« isto tako i drugom odgovarati druga jedna stvarnost. »Otkuda bi se inače dobio njemu suprotni pojam ? — *Razum* je dakle izbor otkrivenja o biću po sebi.

Ali *poreklo* ovih suprotnosti *ne mora neoihodno* biti neki natprirodni izvor razuma: dovoljno je suprotstaviti pravu genezu pojmova: — ona potiče iz praktične oblasti, iz oblasti korisnosti, i otuda baš potiče njena *jaka vera*. (Čovek je *osuđen na propast* ako mu zaključci nisu u skladu s ovim razumom: ali time nije dokazano ono što razum tvrdi.)

Prekomerno bavljenje metafizičara stradanjem sasvim je naivno. »Večno blaženstvo«:

psihološka besmislica. Hrabriji i stvaralački ljudi nikada ne smatraju zadovoljstvo i bol kao poslednja pitalja vrednosti — to su sekundarne pojave: mora se *hteti* obadvoje, ako se hoće nešto *postići*. Znak je zamorenosti i bolesti kod metafizičara i religioznih duhova što su im problemi zadovoljstva i bola problemi prvoga reda. Čak i *moral* za njih ima toliku *važnost* samo stoga što se smatra bitnim uslovom za otklanjanje stradanja.

Isto tako stoji i sa *prekomernim bavljenjem prividom i zabludom*: uzrok stradanja, praznoverica da je sreća vezana sa istinom (zbrka: sreća u »izvesnosti«, u »veri«).

580

U kojoj su meri pojedini epistemološki stavovi (materijalizam, sensualizam, idealizam) posledica ocena vrednosti: da izvor najviših osećanja zadovoljstva (»osećanja vrednosti«) bude odlučujući i u problemu *realiteta*!

Količina *pozitivnog znanja* potpuno je sporedna, ili bez posledica: svedok razvitak Indije.

Budističko *odricanje* stvarnosti uopšte (privid = stradanje) potpuno je dosledno: nedokaznost, nepristupačnost, odsustvo kategorija ne samo za »svet po sebi«, nego uviđanje da se došlo do čitavog ovog pojma pogrešnim procedurama. »Apsolutna stvarnost«, »biće po sebi«, jeste protivrečnost. U svetu *postajanja* »stvarnost« je uvek samo *prošćenje* radi praktičnih ciljeva, ili je razlika u *tempu* bivanja, ili je *obmana* usled nerazvijenih organa.

Logičko odricanje sveta i nihilizovanje potiče otuda što moramo suprotstaviti biće nebiću i što se odriče pojam »postajanja« (*»nešto«* postaje).

581

Biće i postajanje. — »Razum« razvijen na sensualističkoj osnovi, na *predrasudama čula*, to jest verovanjem u istinu sudova čula.

»Biće« kao uopštavanje pojma »života« (disati), »biti s dušom«, »hteti, dejstvovati«, »postajati«.

Suprotnost tome: »biti bez žive duše«, »ne postajati«, »ne hteti«. Prema tome: »biću« se ne suprotstavlja »nebiće«, »privid«, niti pak mrtvo (jer mrtvo može biti samo nešto što može biti i živo).

»Duša«, »ja«, postavlja se kao *primarna činjenica*: i unosi se svuda gde ima *postajanja*.

582

Biće. — O njemu nemamo nikakve druge pretstave sem »živeti«. — Kako onda može nešto mrtvo »biti« ?

583

A

S čuđenjem gledam kako se danas nauka miri sa sudobinom da se bavi samo svetom prividne stvarnosti: za istinski svet — ma kakav on bio — mi svakako nemamo nikakva oruđa saznanja.

Na ovom mestu smemo već zapitati: koje je oruđe saznanja odredilo ovu suprotnost?...

Činjenica da se svet koji je pristupačan našim organima smatra zavisnim od tih organa, i da mi taj svet smatramo za subjektivno uslovljen, *nije* još nikakav dokaz da je stvarno

mogućan jedan objektivan svet. Ko nas prisiljava na mišljenje da je subjektivnost realna, esencijalna?

»Po sebi«, apsolutno, jeste besmislen pojam: »priroda po sebi« je besmislica: pojam »bića«, »stvari«, uvek je samo *relativan*...

Nevolja je što se sa starom antitezom »prividan« i »istinit« rasprostranila odgovarajuća ocena vrednosti: »male vrednosti« i »apsolutne vrednosti«.

Svet prividne stvarnosti mi ne smatramo kao svet »od vrednosti«; privid nam je sud protiv najviše vrednosti. Samo »istinski« svet može imati vrednosti po sebi...

Predrasuda nad predrasudama! Na prvom mestu, sasvim je moguće da je prava priroda stvari do te mere štetna po život, da je prividna stvarnost potrebna da bi se moglo živeti... Takav je slučaj u mnogim prilikama: na primer u braku.

Naš empiriski svet bio bi tako uslovljen čak i u granicama saznanja instinktima samoodržanja: mi smatramo za istinito, od vrednosti, za dobro, ono što godi samoodržanju vrste...

a) Mi nemamo nikakvih kategorija po kojima bismo smeli razlikovati pravi od prividnog sveta. (Može biti da postoji neki čisto prividan svet, ali samo ne *naš* prividni svet).

b) Ako bismo i primili *pravi svet*, možda bi ipak on imao *manje vrednosti za nas*: jer je upravo moguće da količina iluzije bude od većega značaja po nas usled vrednosti za samoodržanje. (Osim ako *prividnost* ne bi bila dovoljan razlog za nas da nešto odbacimo?)

v) Da postoji korelat između *stepena vrednosti* i *stepena stvarnosti* (tako da bi najviše vrednosti imale i najviše stvarnosti), to je metafizički postulat koji polazi od hipoteze da mi *znamo* hijerarhiju vrednosti: naime da je ta hijerarhija moralne *prirode*... Samo pod tom pretpostavkom *istina* je nužna za definiciju svijju najviših vrednosti.

B

Od kardinalne je važnosti da se raščisti s *istinskim* svetom. To je najveće sumnjalo i umanjivač vrednosti sveta *koji mi predstavljamo*: to je bio dosada naš najopasniji *atentat* protiv života.

Rat protiv svijju hipoteza po kojima se zamišlja jedan istinski svet. Među te hipoteze dolazi i to da su *moralne vrednosti najviše*.

Preimućstvo moralnih ocena vrednosti opovrglo bi se ako bi se moglo dokazati da su one posledica *nemoralnih* ocena: da je to jedan specijalan slučaj pravog nemoralna: one bi same sebe time svele na *privid*, i kao *privid* ne bi imale više nikakva prava da osuđuju prividnost.

V

Ovde bi se imala onda da ispita psihološki »volja za istinom«: to nije nikakva moralna sila, nego jedan oblik volje za moć. To bi se moglo time dokazati što se ona služi svim mogućim *nemoralnim* sredstvima; u prvom redu onim metafizičarskim —.

Danas se nalazimo pred ispitivanjem tvrđenja, da su moralne vrednosti najviše. *Metod izučavanja* dostiže se tek kad se svladaju sve *moralne predrasude*: on bi predstavljao pobedu nad moralom...

Zabluda filosofije počiva na tome što su, mesto da se u logici i u kategorijama razuma priznaju sredstva za podešavanje sveta u korisne ciljeve (dakle, »principijelno«, za korisno falsifikovanje), one bile smatrane kao kriterij istine — odnosno *stvarnosti*... »Kriterij istine«

bila je ustvari jednostavno *biološka korist od jednog takvog sistema načelnoga falsifikovanja*: i pošto jedna životinjska vrsta ne zna ni za šta važnije od svoga samoodržanja, to se ovde ustvari smelo govoriti o »istini«. Naivnost je nastala tek onda kad se antropocentrična idiosinkrazija uzela za *meru stvari*, kao pravilo po kome se određivalo »realno« i »nerealno«: ukratko, kada se uslovno načinilo apsolutnim. I gle, odjedanput se svet raspao na »realan« i na »prividan«: i baš onaj svet koji je razum pronašao za čoveka, da u njemu živi i da uredi život, bio je za njega diskreditovan. Mesto da se formama služimo jednostavno kao oruđem da se svet učini opipljivim, merljivim, uplela se ludost filozofa koja je našla da je u ovim kategorijama dat pojam onog sveta kome ovaj svet u kome živimo ne odgovara... Sredstva su tu pogrešno shvaćena kao merila vrednosti i upotrebljena da se osudi prvobitan smer ...

A taj smer je bio da obmanemo sebe na koristan način: sredstva za to bila su pronalazak formula i znakova, pomoću kojih se zapleteno mnoštvo stvari svelo na celishodnu i pogodnu shemu.

Ali avaj! Tu su upleli sad u igru jednu *moralnu kategoriju*: nijedno biće neće sebe obmanjivati, nijedno biće ne sme obmanjivati — prema tome, postoji samo volja za istinom. Šta je »istina« ?

Načelo protivrečnosti pružilo je shemu: istinski svet, do koga se traži put, ne može biti u protivrečnosti sa samim sobom, ne može se menjati, ne može postajati, nema ni početka ni kraja.

To je najveća zabluda koja je ikada počinjena, ona uistini kobna zabluda na zemlji: verovalo se da se u formama razuma našao kriterij istine — dok je ustvari njihov smer da čovek postane gospodar nad stvarnošću, da bi na mudar način *pogrešno shvatio* stvarnost...

I gle: svet je postao lažan baš zbog onih osobina koje *sačinjavaju njegovu stvarnost*: zbog promene, postajanja, mnoštva, suprotnosti, protivrečnosti, rata. I tu je sada bila sva kob:

1. Kako se čovek oslobađa lažnog i jednostavno prividnog sveta? (to je bio stvarni, jedini svet);

2. Kako sâm čovek postaje što je više moguće antiteza prividne stvarnosti? (Pojam savršenog bića kao nečega suprotnog svakom realnom biću, tačnije: kao *protivrečnost životu*....)

Čitav pravac vrednosti vodio je na *klevetanje života*; ljudi su napravili zbrku između idealnog dogmatizma i saznanja uopšte: tako da je protivnička stranka počela sada odbacivati i *nauku* sa užasom. '.

Tako je put ka nauci bio *dvostruko* zakrčen: najpre verom u »istinski« svet, pa onda protivnicima te vere. Prirodna nauka, psihologija, bila je 1. osuđena u svojim predmetima; 2. pišena svoje čistote srca...

U realnom svetu, gde je apsolutno sve povezano i uslovljeno, osuditi i zamisliti da ne postoji *ma šta* znači osuditi sve i zamisliti da ne postoji. Izraz »to nije smelo biti«, »to ne bi trebalo biti«, komedija je... Kad čovek izmišlja posledice, upropastiće izvor života, ako bi hteo zamisliti da ne postoji sve što je u kom bilo smislu *štetno* i *razorno*. Fiziologija to dokazuje mnogo bolje.

Mi vidimo kako *moral*: a) *truje* celo shvatanje sveta; b) preseca put ka saznanju, ka nauci; v) slabi i potkopava sve stvarne instinkte (učeci da je njihov koren *nemoralan*).

Mi gledamo pred sobom jedno strahovito oruđe dekadencije na poslu, koje se drži pomoću najsvetijih imena i stavova.

Ogromno *samoosvešćenje*: osvestiti se ne kao pojedinac već kao čovečanstvo. Razmišljajmo, mislimo unatrag: hajdemo uzanim i širokim drumovima!

Čovek traži »istinu« ; jedan svet koji sebi ne protivreči, ne vara, koji se ne menja, jedan *istinski svet* — jedan svet u kome se ne strada: protivrečnost, varka, menjanje — uzroci su stradanja! On ne sumnja da postoji svet kakav treba da je on bi rado da nađe put do njega. (Indiska kritika: čak je i »ja« prividno, *nerealno*.)

Otkuda tu čoveku pojam *realnosti* ? — Zašto baš čovek izvodi poreklo *stradanja* iz promene, varke, protivrečnosti?
Zašto ne svoju sreću?.. —

Preziranje, mržnja prema svemu što prolazi, što se menja: — otkuda ovakvo ocenjivanje postojanosti ? Očigledno je ovde volja za istinom *naprosto* žudnja za *nepromenljivim svetom*.

Čula varaju, razum ispravlja pogreške: *prema tome*, zaključuje se, razum je put ka postojanom; *najnematerijalnije* ideje moraju biti najbliže »istinskom svetu«. — Od čula dolazi najveći broj nesreća — to su lažovi, varalice, rušioći.

Sreća može ležati jedino u biću: promena i sreća isključuju se uzajamno. Najuzvišenija je želja prema tome da čovek postane jedno s bićem. To je *formula* za put ka najvišoj sreći.

Ukratko rečeno: svet kakav bi trebalo da je, postoji: ovaj svet, u kome živimo, zabluda je — ovaj naš svet *ne* bi trebalo da postoji.

Vera u *biće* pokazuje se samo kao posledica: pravi *primum mobile* je neverovanje u postajanje, nepoverenje prema postajanju, potcenjivanje svega postajanja.

Koji tip čoveka tako misli ? Neproduktivni, *stradalnički* tip, tip umoran od života. Ako bismo zamislili suprotni tip čoveka, onda bi to bio čovek kome ne bi bila potrebna vera u biće; šta više, on bi biće prezirao, kao nešto mrtvo, dosadno, ravnodušno...

Vera da zaista postoji svet kakav bi trebalo da je — to je vera neproduktivnih, *koji neće da stvore jedan svet* kakav treba da je. Oni smatraju da on već postoji, oni traže sredstva i puteve da do njega dopru. »*Volja za istinom*« kao *nemoć volje za stvaranjem*.

Saznati da je nešto <i>tako i tako</i> :	}	Antagonizam u
Raditi da nešto postane <i>tako i tako</i> :		stupnju sila
		raznih priroda

Fikcija o jednom svetu koji odgovara našim željama; psihološke veštine i tumačenja, da bi se sve što uvažavamo i osećamo kao prijatno povezalo s ovim *istinskim svetom*.

»*Volja za istinom*« na ovom stupnju je u suštini *veština tumačenja*: uz nju još uvek ide sila tumačenja.

Ova ista ljudska vrsta, samo još za jedan stepen siromašnija, *bez snage da* dalje tumači, da stvara fikcije, sačinjava nihiliste. Nihilist je čovek koji o svetu kakav postoji kaže da ne treba da postoji, a o svetu kakav bi trebalo da bude kaže da ne postoji. Prema tome život (raditi, stradati, hteti, osećati) nema nikakvog smisla: patos »uzaludnosti« nihilistički je patos — i uz to još, kao patos, jedna *nedoslednost* nihilista.

Ko ne može staviti svoju volju u stvari, čovek bez volje i snage, pridaje im bar još neki *smisao*, to jest on veruje da se u njima već nalazi neka volja.

Jačina volje meri se po tome koliko čovek može izdržati bez *smisla* stvari, koliko može izdržati u jednom svetu bez smisla: *jer on sam organizuje jedan mali deo toga sveta*.

Filosofsko objektivno posmatranje može, prema tome, biti znak siromaštva volje i

snage. Jer snaga organizuje njoj bliže i najbliže: »saznatelji«, koji samo hoće da *utvrde* šta jeste, jesuti koji ne mogu ništa postaviti *kako treba da je*.

Umetnici pretstavljaju prelaznu vrstu: oni bar postavljaju simbol onoga što treba da je — oni su produktivni ukoliko stvarno *menjaju* i preobražuju; oni nisu kao saznatelji, koji sve ostavljaju kako je.

Veza između filozofa i pesimističkih religija: ista ljudska vrsta (— oni pripisuju najviši stepen realnosti stvarima koje su najviše vrednosti —).

Veza između filozofa i moralnih ljudi i njihovih merila vrednosti (— *moralno* tumačenje svega kao *smisao* sveta: posle propasti religioznog smisla—).

Pobeda filozofa uništenjem sveta sačinjenog od bića; nihilizam kao prelazni period: pre negoli što se nađe dovoljna snaga da se preokrenu vrednosti i da se svet postajanja, prividni svet, obogotvori kao *jedini* i da se primi.

B

Nihilizam kao normalna pojava može biti simptom: porasta *snage* ili porasta slabosti: Delimično zato što je snaga za *stvaranje* i *hotenje* toliko porasla da joj više nisu potrebna ova opšta tumačenja i unošenja *smisla* (»bliži zadaci«, država itd.);

Delimično zato što popušta stvaralačka snaga da se stvori *smisao* i što preovladava razočarenje. Nesposobnost za *veru* u neki »smisao«, »neverovanje«.

Šta znači *nauka* u odnosu prema obema ovim mogućnostima?

1. kao znak snage i vladanja sobom, kao sposobnost da se živi bez spasonosnih, utešnih, iluzornih svetova;

2. kao sila što podriiva, secira, razočarava i slabi.

V

Vera u istinu, potreba da se čovek osloni na nešto u što veruje da je istinito, psihološka redukcija nezavisno od svih dosadanjih osećanja vrednosti. Strah, lenost.

Isto tako je i *neverovanje* redukcija. Ukoliko ono stiče *novu vrednost*, ako uopšte nema istinskog sveta (— na taj način se ponovo oslobađaju osećanja vrednosti koja su se dotle *rasipala* na svet bića.)

586

»ISTINSKI« I »PRIVIDNI SVET«

A

Pogrešni pojmovi koji ističu iz ovog pojma trostruki su:

a) *nepoznati svet*: — Mi smo avanturisti, radoznali — poznato čini se da nas zamara (— opasnost od ovog pojma leži u tome što nam potura misao da nam je »ovaj« svet *poznat*...);

b) *drugi svet* gde stvari drukče stoje: — Nešto u nama pravi poređenje, naše spokojno potčinjenje, naše ćutanje gubi tu svoju vrednost — možda će sve izići .na dobro, mi se nismo uzalud nadali.... Svet gde stvari drukče stoje, gde smo mi sami — ko zna ? — drukči...

v) *istinski svet*: — To je najneobičniji udar i nasrtaj na nas koji smo ikada doživeli; mnogo što-šta utisnuto je u reč »istinit«, i nehotice mi to dajemo »istinskom svetu« na poklon: *istinski svet* mora biti i veran istini, svet koji nas ne vara, niti nas pravi ludima: verovati u njega znači skoro biti prinuđen *verovati* (— iz konvencionalnosti, kao što je to običaj među bićima dostojnim poverenja).

*

Pojam »*nepoznati svet*« potura nam misao da nam je ovaj svet »*poznat*« (dosadan —);
Pojam »*drugi svet*« potura nam misao da bi svet *mogao biti drukčiji* — otklanja nužnost i sudbinu (— uzaludno je *potčiniti mu se, prilagoditi se*).

Pojam »*istinski svet*« potura nam misao da je ovaj naš svet neistinski, lažljiv, nepošten, da nije pravi, niti bitan — pa *prema tome* da nije ni podešen da nam bude od koristi (— nije za preporuku da se čovek njemu prilagodi; bolje je odupreti mu se).

*

Mi se, dakle, povlačimo iz »ovog« sveta na tri načina:

- a) svojom *radoznalošću* — kao da se interesantniji njegov deo nalazi negde drugde;
- b) svojim *potčinjavanjem* — kao da nije potrebno da se potčinjavamo — kao da ovaj svet nije nikakva poslednja nužnost;
- v) svojom *simpatijom* i poštovanjem — kao da ih ovaj svet ne zaslužuje, kao da je nizak i nečastan prema nama...

Jednom rečju: mi se *bunimo* na tri načina: mi smo načinili od *x* svoju *kritiku* »*poznatog sveta*«.

B

Prvi korak ka urazumljenju: pojmiti do koje smo mere *zavedeni* — jer bi moglo biti sasvim *suprotno*:

a) *nepoznati* svet mogao bi biti tako sklopljen da nam da volju za »ovaj« svet — kao za jednu možda glupu i nižu formu života;

b) *drugi* svet, vrlo daleko od toga da uzima u obzir naše želje koje ovde nisu nikad zadovoljene, mogao bi biti deo onih stvari koje nam ovaj svet omogućuje: poznati ovaj svet, moglo bi da bude sredstvo za naše zadovoljenje;

v) *istinski* svet: ali ko nam baš to veli da prividni svet mora vredeti manje od istinskog sveta? Ne protivrečili naš instinkt ovom mišljenju? Nije li čovek većito zauzet stvaranjem jednog fiktivnog sveta, jer bi hteo imati jedan bolji svet od stvarnosti? *Pre svega*: otkuda mi znamo da *naš svet nije* istinski? ... Jer je moguće da je drugi svet »*prividan*« (ustvari, Grci su, na primer, zamislili carstvo seni; prividan život, pored *pravog* života —). I iajzad: šta nam daje pravo da postavljamo kao neke *stupnjeve stvarnosti*? To je nešto drugo negoli što je jedan nepoznat svet — to je već želja *da se nešto zna o nepoznatom*. »*Drugi*«, »*nepoznati*« svet — lepo! Ali reći »*istinski svet*« — znači »*znati nešto o njemu*« — to je suprotno pretpostavci jednoga *x*- sveta...

Jednom rečju: svet *x* može u svakom pogledu biti dosadniji, nečovečniji i nedostojniji negoli što je ovaj svet.

Bilo bi sasvim nešto drugo kad bi se tvrdilo da postoji *x*-svetova, to jest svaki mogući svet pored ovoga našega. Ali to se *nije nikad tvrdilo*....

V

Problem: zašto je *pretstava o drugom svetu* uvek ispadala na štetu to jest kao kritika »*ovoga*« sveta — na šta to ukazuje? —

Naime: jedan narod koji je ponosit na sebe, čiji je život u napredovanju, uvek misli da je *drukčiji način života* nešto niže, manje vredno od njegovog; on smatra tuđ, nepoznat svet za svoga neprijatelja, za svoju suprotnost: on ne oseća radoznalost, nego se pre tuđi

nepoznatoga... Jedan narod neće ničada dopustiti da je neki drugi narod »istinski narod«...

Simptomatična je sama činjenica da je takvo razlikovanje moguće, da se ovaj svet smatra »prividnim«, a *onaj* drugi »istinskim«.

Kolevke pretstave o »drugom svetu«:

filosof koji izmišlja jedan racionalan svet, *u* kome su *razum* i logičke funkcije adekvatne: — tu je koren »istinskog« sveta; religiozni čovek, koji izmišlja jedan »božanski« svet: — tu je koren »otprirođenoga, protivprirodnoga« sveta; moralni čovek, koji zamišlja jedan »slobodan svet«: — tu je koren »dobrog, savršenog, pravednog i svetog« sveta.

Zajednički faktor svima njima: *psihološka omaška*, fiziološka zbrka.

Koji atributi karakterišu »drugi svet« onako kako se on stvarno javlja u istoriji? —

Pečati filofske, religiozne i moralne predrasude.

»Drugi svet«, kakav se javlja u svetlosti ovih činjenica, *sinonim je ne-bića, ne-života*, volje za ne-životom...

Opšti pogled: instinkt zamorenosti životom, a ne instinkt života, stvorio je »drugi svet«.

Posledica: filosofija, religija i moral simptomi su dekadencije.

BIOLOŠKA VREDNOST SAZNANJA

587

Moglo bi se učiniti kao da sam izbegao pitanje »izvesnosti«. Obrnuto je tačno: ali, postavljajući pitanje kriterija izvesnosti, ja sam želeo saznati prema kojim se merilima dosada uopšte merilo — i pokazati da je pitanje o izvesnosti *podređeno* pitanje, pitanje *drugog reda*.

588

Pitanje vrednosti je fundamentalnije od pitanja izvesnosti: izvesnost dobija potrebnu ozbiljnost tek pod uslovom da je pitanje vrednosti rešeno.

Biće i privid, psihološki posmatrani, ne pružaju nikakvo »biće po sebi«, nikakav kriterij za »stvarnost«, nego samo za stepene prividnosti, merene prema jačini simpatije koju imamo za izvestan privid.

Ne vodi se borba za opstanak između pretstava i opažaja nego oko nadmoćnosti — pobeđena ideja *ne uništava se* nego se samo *gura u pozadinu ili potčinjava*. *U oblasti duha ne postoji uništenje...*

589

»Cilj i sredstvo«	{	kao tumačenja (ne kao činjenica) i u kojoj meri možda <i>nužna</i> tumačenja? (kao »mera za održanje«) — sve u smislu jedne volje za moć.
»Uzrok i posledica«		
»Subjekt i objekt«		
»Delanje i trpljenje«		
»Stvar po sebi i pojava«		

590

Naše vrednosti su *tumačenja unesena u stvari*.
Postoji li onda neki smisao u apsolutnom?
Nije li smisao, po neophodnosti, *relativni* smisao i perepektiva ?
Svaki smisao je volja za moć (svi relativni smisli mogu se svesti na nju).

591

Želja za »utvrđenim činjenicama« — teorija saznanja: koliko je u tome mnogo pesimizma!

592

Antagonizam između »istinskog sveta«, kako ga pesimizam slika, i jednog sveta u kome se može živeti: — u tu svrhu se moraju ispitati prava *istine*. Potrebno je izmeriti na *životu* smisao sviju tih »idealnih nagona« da bismo pojmlili prirodu toga antagonizma: borba bolesnog, očajničkog života, koji vapije za drugim svetom, sa zdravijim, glupljim, varljivijim, bogatijim, celostnijim životom. Dakle nije »istina« u borbi sa životom, nego *jedna vrsta* života u borbi s drugom vrstom. — Ali ona prva htela bi da bude *viša* vrsta. — Ovde je potrebno izneti dokaze da je hijerarhija potrebna — *da. je hajerarhija vrsta života prvi problem*.

593

Veru: »to je tako i tako« — promeniti u volju »tako i tako mora biti«.

NAUKA

594

Nauka je dosad bila sredstvo za otklanjanje potpune zbrke stvari pomoću hipoteza koje sve »objašnjavaju« — dakle iz odvratnosti intelekta prema haosu. — Ova ista odvratnost obuzima me kad posmatram samog sebe: ja bih želeo da sebi pretstavim i svoj unutrašnji svet pomoću jedne sheme i tako da savladam intelektualnu zbrku. Moral je bio takvo *uprošćenje*: on je učio da je čovek *znan, poznat*. — Sada, pošto smo uništili moral, mi smo sami sebi opet postali potpuno *nejasni*. Znam da o *sebi* ništa ne znam. *Fizika* se pokazuje kao *blagodat* za duševno raspoloženje: nauka (kao put do *saznanja*) dobija novu draž pošto je moral odbačen — i pošto jedino tu nalazimo doslednost, mi moramo *udesiti* svo) život tako da je, sačuvamo za sebe. To nas dovodi do neke vrste *praktičnog razmišljanja o uslovima našeg života kao organa saznanja*.

595

Naše pretpostavke: nema Boga, nema cilja: sila je krajna. Mi ćemo se dobro *čuvati* da za *niže* od nas ne smišljamo pravac mišljenja koji je njima potreban i da im ga ne propisujemo.

596

Nije »moralno vaspitanje« čovečanstva potrebno nego popravilište za naučne zablude, jer nam »istina« bljutavi život i čini da ga ne marimo — ako se već čovek nije bespovratno navezao na svoj *put* i ne snosi posledice svoga časnoga gledišta s tragičnim ponosom.

597

Polazna tačka *naučnog rada*: vera u povezanost i kontinuitet naučnog rada, tako da pojedinac sme raditi na svakom mestu, ma kako ono bilo malo, uveren *da ne radi uzalud*. Postoji jedna velika smetnja: *uzalud* raditi, *uzalud* se boriti.

*

Vremena *nagomilavanja*, kad se stiče snaga i moć kojima će se budućnost poslužiti: *nauka kao sredokraća* gde prosečna, mnogostranija, složenija bića dolaze do izražaja i nalaze zadovoljenja: svi oni kojima se akcija ne preporučuje.

598

Filosof obnavlja svoju snagu na drugi način i drugim sredstvima: on je obnavlja, na primer, nihilizmom. Vera *da ne postoji istina*, nihilistička vera, veliki je odmor za čoveka koji kao ratnik saznanja besprekidno ratuje s čitavom najezdom ružnih istina. Jer je istina ružna.

599

»Besmislenost zbivanja«: takvo verovanje je posledica shvatanja da su sva dosadanja tumačenja sveta lažna, to je uopštavanje obeshrabrenosti i slabosti, ali ne *neophodna* vera. Otsustvo skromnosti kod čoveka — tamo gde on ne nalazi smisla, *odriče* da ga ima!

600

Beskonačna mogućnost različitih tumačenja sveta: svako tumačenje je simptom napredovanja ili opadanja.

Jedinstvo (monizam) je potreba za inercijom; mnoštvo tumačenja je znak snage. Čovek ne bi trebalo da lišava svet njegove zagonetne i obespokojavajuće prirode.

601

Protiv želje za prmirljivošću i miroljubljem. Tu spada i svaki pokušaj od strane monizma.

602

Ovaj svet perspektive, ovaj svet za oko, dodir i uho, vrlo je lažan, kad se poredi i sa jednim mnogo osetljivijim čulnim aparatom. Ali njegova razumljivost, jasnost, praktičnost, njegova lepota počinju se *gubiti*, ako istančamo svoja čula: isto onako kao što se gubi lepota kad razmišljamo o događajima istorije; postavljanje cilja već je iluzija. Dosta nam je to da nam se svet *čini* od *veće vrednosti*, određeniji, lepši, značajniji, što se površnije i ovlašnije shvati. Što se dublje u njega prodre pogledom, to se više gubi naša ocena njegove vrednosti — *i beznačajnost se približuje!* Mi smo stvorili svet, koji ima vrednost! Priznajući to, mi time priznajemo da je poštovanje istine posledica jedne *iluzije* — i da je mnogo potrebnije ceniti

formativnu, uprošćujuću, stvaralačku silu koja idealizuje.

»Sve je lažno! Sve je dopušteno«!

Tek: usled izvesne tuposti pogleda i želje za jednostavnošću pojavljuje se lepo, »vrednost«: po sebi, to je nešto *ne znam sam šta*.

603

Mi znamo da se rušenjem jedne iluzije još ne dobija istina, nego samo još jedan komad *neznanja*, proširenje našeg »faznog prostora«, porast naše »pustinje« —

604

Šta *saznanje* jedino može biti? — »Tumačenje«, unošenje smisla — *ne* »objašnjenje« (u većini slučajeva jedno novo tumačenje nekog starog tumačenja koje je postalo nerazumljivo i skoro sada samo jedan simbol). Ne postoje utvrđena fakta, sve je u toku, nedokučno, naša mišljenja su još najdužega veća.

605

Utvrđivanje »istine« i »neistine«, »*utvrđivanje* fakata uopšte, bitno je različito od tvoračke postavke, izgradnje, uobličavanja, savlađivanja, hotenja, koji leže u suštini filosofije. *Dati smisao* stvarima — to je dužnost koja uvek *preostaje*, pod uslovom da u njima *ne leži još nikakav smisao*. To isto važi za tonove, kaogod i za sudbine naroda: oni se mogu tumačiti na najrazličitije načine i mogu se upućivati na različite pravce u *različite svrhe*.

Još je viši stupanj *postaviti cilj*, pa fakta podešavati prema njemu: dakle *tumačenje dela*, a ne prosto *preinačavanje* pojmova.

606

Na kraju krajeva, čovek ne nalazi u stvarima ništa drugom onoga što je u njih stavio: — to ponovno nalaženje zove se nauka, a stavljanje — umetnost, religija, ljubav, ponos. I u jednom i u drugom, čak i da su dečja igra, čovek treba da pokaže smelosti i slobodno da ide napred, u prvom slučaju da ponovo nađe, u drugom da unese smisao u stvari — što je naš posao.

607

Nauka: njene dve strane:

u pogledu na pojedinca;

u pogledu na kulturne komplekse (»nivo kulture«);

Suprotne ocene vrednosti obzirom na jednu i na drugu stranu.

608

Razvitak nauke dovodi sve više do toga da preobradi »poznato« u nepoznato: — njen je cilj, međutim, baš suprotan tome, jer ona polazi od instinkta da nepoznato svede na poznato.

Jednom rečju, nauka priprema *suvereno neznanje*, osećanje da »saznavanje« uopšte ne postoji, da je neka vrsta naduvenosti sanjati o tome; još više, da mi nismo sačuvali ni najmanjeg pojma koji bi nam dopustio da »saznavanje« smatramo makar samo kao jednu mogućnost — da je »saznavanje« protivrečna ideja. Mi *prevodimo* jedan iskonski mit i sujetu

ljudsku u tvrda fakta: mi možemo dopustiti »saznavanje po sebi« kao pojam isto onako malo kao što možemo dopustiti »stvar po sebi«. Krivopuće »broja i logike«, krivopuće »zakona«.

»*Mudrost*« kao pokušaj da se prevaziđu ocene date s izvesnog gledišta (to jest »volja za moć«): to je načelo neprijatelj životu i razorno, simptom *slabljenja* moći prilagođavanja, kao što je slučaj kod Indijanaca itd.

609

Nije dovoljno da vidiš u kakvom neznanju živi čovek i životinja: moraš imati još i *volju* za neznanjem i naučiti se na to. Tebi je neophodno da pojmiš da je bez ovoga neznanja nemogućan i sam život; da je ono uslov pod kojim se sve živo jedino održava i napreduje: jedan veliki, tvrdi bedem neznanja mora stajati oko tebe.

610

Nauka — preobraženje prirode u pojmove u cilju ovladavanja prirodom — pripada rubrici »sredstva«.

Ali *cilj* i *volja* čovekova moraju napredovati *podjednako*, upravljani prema celini.

611

Misao je najjača i neprekidno vršena funkcija na svima stupnjevima života — ona je i u svakom opažaju i prividnom trpljenju. Očevidno ona postaje time *najmoćnija* i *najpretencioznija* od svih funkcija i vremenom tiraniše sve ostale sile. Na kraju ona postaje »strast po sebi«, apsolutna.

612

Povratiti subjektu saznanja pravo na veliki afekt, pošto su ugušivanje sebe i kult »objektivnosti« stvorili i ovde lažnu hijerarhiju. Zabluda je dostigla svoj vrhunac kad je Šopenhauer učio: upravo u oslobođenju od strasti, od volje, leži jedini put ka »istini«, ka saznanju; intelekt oslobođen volje *ne može ništa drugo* nego da vidi pravu prirodu stvari.

Ista zabluda u umetnosti: kao da sve postane lepo, čim se posmatra bez učešća volje.

613

Utakmica afekata i nadmoćnost jednog afekta nad intelektom.

614

»Humanizovati« svet, to će reći osećati se u njemu sve više kao gospodar.

615

Kod jedne više vrste bića saznanje će dobiti i nove oblike, koji sada još nisu potrebni.

616

Da *vrednost sveta* leži u našim tumačenjima (— da su možda mogućna negde još neka druga tumačenja, sem čisto čovečanskih —), da su dosadanja tumačenja ocene vrednosti sa

izvesnih gledišta, pomoću kojih se držimo u životu, to jest u volji za moć, za porastom moći; da svako *uzdizanje čoveka* povlači sa sobom savlađivanje užih tumačenja, da svako postignuto jačanje i proširenje moći otvara nove perspektive; i zove na veru u nove horizonte — to se provlači kroz moje spise. Svet s *kojim nešto imamo* lažan je, nije nikakav fakt, nego roman i uopštavanje na osnovu malog broja opažanja on je »u toku«, kao nešto što postaje, kao laž koja se uvek pomera, koja nikad ne dolazi bliže istini: jer — »istina« ne postoji.

617

Rekapitulacija:

Postajanju dati pečat bića — to je *najviši stupanj volje za moć*.

Dvostruki falsifikat, od strane čula i od strane duha, u nameri da se održi svet bića, mirovanja, ravnoteže itd.

Da se sve vraća, to je najveće *približenje sveta postajanja svetu bića*: — *vrhunac rasmatranja*.

Od vrednosti koje su pripisane biću potiče osuda i nezadovoljstvo postajanjem: pošto je taj svet bića najpre izmišljen.

Metamorfoze bića (telo, Bog, ideje, prirodni zakoni, formule itd.).

»Biće« kao privid; izokretanje vrednosti: privid je *dodeljivao* vrednosti —

Saznanje po sebi nemoguće je u postajanju: kako je dakle saznanje moguće? Kao zabluda o samom sebi, kao volja za moć, kao volja za opsenom.

Postajanje kao pronalaženje, hotenje, samoodricanje, samosavlađivanje: ne postoji subjekt, nego tvoračko delovanje i postavka stvari, nema »uzroka ni posledica«.

Umetnost kao volja za savlađivanjem postajanja, kao »ovekovečenje«, ali kratkovidno, prema perspektivi; ponavljanje tendencija celine u malom u isti mah.

Ono što ceo život pokazuje valja posmatrati kao skraćenu formulu celokupne tendencije života: otuda nove definicije pojma »života« kao »volje za moć«.

Mesto »uzroka i posledice« uzajamna borba faktora postajanja, što često dovodi do apsorbovanja protivnika; ne postoji stalan broj predmeta postajanja.

Neupotrebljivost starih ideala pri tumačenju celokupnoga zbivanja, pošto se jednom uvidelo njihovo životinjsko poreklo i korist; oni su, uz to, svi neprijatelji života.

Neupotrebljivost mehaničkih teorija — one daju utisak *besmislenosti*.

Sav *idealizam* dosadanjeg čovečanstva nalazi se na putu da pređe u *nihilizam* — u veru u apsolutnu *bezvredicu*, to će reći u besmislenost.

Uništenje ideala, nova pustinja; nove umetnosti koje će nam pomoći da mi, amfibije, to izdržimo.

Osnovni uslov: hrabrost, strpljenje, ni »vraćanje« niti mnogo žara za idenjem napred (NZ. Zaratustra, koji se stalno držao podrugljivo prema svim ranijim vrednostima, usled obilja snage u sebi.)

II VOLJA ZA MOĆ U PRIRODI

MEHANIČKO TUMAČENJE SVETA

618

Od sviju *tumačenja sveta* koja su dosada okušana, *mehaničko* izgleda da danas stoji pobedonosno u prvom redu. Očevidno ono ima čistu savest na svojoj strani; jer nijedna nauka ne veruje u svoj progres i uspeh, ako do njega ne dolazi pomoću mehaničke procedure. Svaki zna tu proceduru: »razum« i »smer« ostavljaju se po strani što je moguće više; pokazuje se da sve može postati iz svega ako se da dovoljno vremena za to, i niko se ne trudi da sakrije svoje pakosno zadovoljstvo, kada se »prividan smer u sudbini« jedne biljke ili jednoga žumanceta u jajetu objasni na osnovu pritiska i odboja: — jednom rečju, ljudi se od srca raduju da odadu poštovanje načelu najveće gluposti, ako mi se dopusti da učinim šaljivu napomenu u jednoj tako ozbiljnoj prilici. Međutim, među najodabranijim duhovima, koji se nalaze u ovom pokretu, opaža se izvesna slutnja, izvesna brižnost, kao da teorija ima prodor, koji pre ili posle može postati njihov poslednji; mislim na onu vrstu prodora koji znači kraj svih balona napunjenih sličnim teorijama. Pritisak i odboj ne mogu se sami »objasniti«, mi se ne možemo osloboditi od *actio in distans*: — ljudi su izgubili veru u samu mogućnost objašnjenja i dodaju kisela lica da je mogućan opis a ne objašnjenje, da će dinamičko tumačenje sveta, sa njegovim odricanjem »praznog prostora«, sa konglomeratom atoma, kroz kratko vreme pobediti fizičare: pri čem se očigledno dinamici pridaje još jedan unutrašnji kvalitet. —

619

Pobedonosni pojam »*sile*«, s kojim su naši fizičari stvorili Boga i svet, treba da se dopuni: njemu se mora pripisati unutrašnja volja, koju ja nazivam »*voljom za moć*« — to će reći nenasitom žudnjom za ispoljavanjem moći; ili za primenom, upotrebom moći, kao tvoračkog nagona itd. Fizičari se ne mogu osloboditi »dejtva na daljinu« u svojim principima, kaogod ni odbojne sile (ili privlačne). Tu ništa ne pomaže: svi pokreti, sve »pojave«, svi »zakoni moraju se shvatiti samo kao *simptomi jednog unutrašnjeg zbivanja* i mi se moramo poslužiti analogijom čoveka u tu svrhu. Kod životinje moguće je objasniti sve instinkte iz volje za moć; isto tako sve funkcije organskoga života iz toga jedinoga, izvora.

620

Je li iko ikada konstatovao *silu* ? Ne, nego *dejtva* prevedena na jedan sasvim stran jezik. Pravilnost u sledovanju toliko nam je postala obična *da nas čudnovatost njena ne čudi*.

621

Sila koju nismo u stanju zamisliti prazna je reč i ne sme imati nikakvih građanskih prava u nauci: kao i takozvana čisto mehanička sila privlačenja i odbijanja, *koja bi htela da nam da neku pretstavu o svetu, i ništa drugo!*

622

Odboj i pritisak nešto su neverovatno pozno, izvedeno i nepravobitno. Oni već pretpostavljaju nešto što *drži stvari zajedno* i što *može* pritisnuti i odbiti. Ali čime to oni drže zajedno ?

623

Nema ničega *nepromenljivoga* u hemiji: to je samo prividnost, prosta školska predrasuda. Mi smo nepromenljivost *uvukli* iz metafizike, gospodo fizičari. Sasvim je naivno

posmatrano spolja, tvrditi da su grafit, dijamant i ugalj istovetni. Zašto ? Prosto zato što se na terazijama ne može utvrditi gubitak supstancije. Lepo, oni bar imaju tu nešto zajedničko; ali rad molekula u procesu menjanja, koji mi ne možemo ni videti ni izmeriti, baš i stvara od jedne iste materije nešto drugo — sa specifično drugim svojstvima.

624

Protiv fizičkog atoma. — Da bismo mogli razumeti svet, moramo biti u mogućnosti da ga merimo: da bismo ga mogli meriti, moramo imati stalne uzroke; kako u stvarnosti nemamo takvih stalnih uzroka, mi onda *izmišljamo* neke atome. To je poreklo atomske teorije.

Mogućnost merenja sveta, izražavanja svijuju pojava u formulama — je li to odista »razumevanje« ? Šta bismo od muzike razumeli, kad bismo sve što se u njoj može meriti i skratiti u formule izmerili ? — Tako su ljudi »stalne uzroke«, stvari, supstancije, nešto »bezuslovno« dakle, *izmislili* — a šta se time postiglo?

625

Mehanički pojam »kretanja« već je prevod originalnog procesa *na jezik oka i dodira*. Pojam »atoma«, razlikovanje između »sedišta pokretne sile i nje same«, jeste *jezik simbola, poreklom iz našeg logičko-psihičkog sveta*.

Ne stoji nama na volju da menjamo svoja sredstva izražavanja: moguće je razumeti do koje su mere to samo oznake. *Besmisleno* je zahtevati adekvatna *sredstva za izražavanje*: u suštini jednoga jezika, jednoga sredstva za izražavanje, leži da izražava prosto *odnos*... Pojam »istine« je *besmislen*. Čitava oblast »istine — laži« odnosi se samo na odnose između bića, ne na »biće po sebi«. »Biće po sebi« ne postoji (odnosi tek sačinjavaju biće —), kao što ni »saznanje po sebi« ne može postojati.

626

»*Osećaj sile* ne može poticati od kretanja: osećaj ne može uopšte poticati od kretanja«. »Čak i za to govori samo prividno iskustvo: u jednojsupstanciji (mozgu) osećaj se rađa prenošenjem kretanja (nadražajem). Zar se rađa ? Da li se time dokazuje da osećaj tamo nije uopšte postojao? — Tako da bi se njegova pojava *morala* shvatiti kao *tvorački* akt nastaloga kretanja ? Bezosećajno stanje ove supstancije samo je hipoteza. Ne iskustvo. — Osećaj je, dakle, *svojstvo* supstancije: postoje supstancije koje osećaju.«

»Da li nam izvesne supstancije pokazuju da one ne osećaju? Ne, mi samo ne doznajemo imaju li kakve osećaje. Nemoguće je tražiti poreklo osećaja u supstanciji koja ne oseća«. — *O kakva pre nagljenost!*

627

»Privlačenje« i »odbijanje« u čisto mehaničkom smislu potpuna je fikcija: reč. Mi ne možemo zamisliti privlačenje bez *smera*. — Volju da ovladamo jednom stvari ili da se borimo protiv nje ili da je potiskujemo — to »razumemo«; to bi bilo tumačenje koje bi nam moglo biti potrebno.

Ukratko: Psihološka nužnost verovanja u kauzalitet potiče iz nemogućnosti da se zamisli *zbivanje bez smer*: ali, razume se, sve to ne govori još ništa o istini ili neistini (o opravdanosti takvog verovanja). Vera u uzroke pada s verom u [geHt] (protiv Spinoze i njegovoga kauzalizma.)

Iluzija je pretpostaviti da je nešto poznato kad smo našli matematičku formulu za ono što se desilo: ono je samo *okarakterisano, opisano*: ništa više.

Ako izvesnu pojavu koja se ponavlja stavim u *formulu*, ja sam sebi skraćivanjem olakšao trud oko karakterizacije cele pojave. Ali nisam time utvrdio nikakav »zakon«, nego samo postavio pitanje: otkuda potiče da se tu nešto ponavlja; da formula odgovara kompleksu stvarno nepoznatih sila i njenih izražaja, to je pretpostavka: mitologija je misliti da se te sile vladaju po nekom zakonu, te da usled te njihove poslušnosti mi uvek imamo istu pojavu.

Ja se čuvam da ne govorim o hemiskim »zakonima«: to miriše na moral. Tu je, međutim, mnogo više pitanje apsolutnog utvrđivanja odnosa snaga: jače postaje gospodar slabijeg, ukoliko slabije nije u stanju da sačuva svoju meru nezavisnosti tu nema nikakve milosti, niti poštude, a još manje poštovanja »zakona«.

Nepromenljivo sledovanje izvesnih pojava jedne za drugom nije dokaz nikakvoga »zakona« nego odnosa moći između dveju ili više sila Reći: »Ali baš taj odnos ostaje isti« ne znači ništa drugo do: »Jedna ista sila ne može biti i jedna druga sila«. — Tu nije reč o *sledovanju* — nego o *uzajamnosti* dejstva, o procesu u kome se pojedini momenti koji slede jedan za drugim ne uslovljuju kao uzroci i posledice...

Odvajanje »dela« od »delatelja« pojave od uzroka koji pojavu *izaziva*; procesa od nečega što nije proces, nego je nešto postojano, *supstancija*, stvar, telo, duša itd. — pokušaj da se zbivanje shvati kao neka vrsta pomeranja i menjanja mesta od strane »bića« postojanoga: ta stara mitologija utvrdila je verovanje u »uzrok i posledicu«, pošto je ovo jednom već našlo i dobilo stalnu formu u funkcijama govora i gramatik.

»Pravilnost« u sledovanju samo je metafora, ne fakt, *kao* da se ovde radi o sledovanju pravilu. To isto važi i za »zakonomernost«. Mi nalazimo izvesnu formulu da njome izrazimo izvesno stalno ponavljanje ali to ne pokazuje da smo otkrili kakav »zakon« a još manje silu koja bi bila uzrok ponavljanja posledica. Da se nešto uvek dešava tako i tako, ovde se tumači kao da neko biće tako i tako postupa usled poslušnosti prema izvesnom zakonu ili zakonodavcu: dok bi, kad ne bi bilo »zakona« bilo slobodno i moglo drukče da postupa. Ali baš ta nemogućnost da drukče bude mogla bi poticati od samoga bića, koje ne bi tako dejstvovalo iz obzira prema izvesnom zakonu, nego po svojoj prirodi. To bi jednostavno značilo: da nešto ne može biti i nešto drugo, ne može činiti najpre ovo, pa onda ono, nije ni slobodno ni neslobodno nego baš takvo i takvo. *Pogreška leži u zamišljanju subjekta u stvarima.*

Pogrešno je govoriti o dvama stanjima koja slede jedno za drugim, od kojih je jedno »uzrok«, a drugo »posledica«. Prvo stanje nema ništa da uzrokuje, a drugo nije ništa prouzrokovalo.

U pitanju je borba dvaju elemenata neravne moći: postiže se nov raspored sila, prema meri moći svakoga od njih. Drugo stanje je nešto u osnovi različito od prvog (ono *nije* njegova posledica): bitno je to što činioци, koji se nalaze u borbi, izlaze iz nje s različitim količinama moći.

634

Kritika mehanizma. — Otklonimo dva popularna pojma, »nužnost« i »zakon«: prvi unosi lažnu prinudu, a drugi lažnu slobodu u svet. »Stvari« se ne ponašaju »zakonomerno«, niti po nekom *pravilu*: stvari ne postoje (— to je naša fikcija) one se ne nalaze ni pod pritiskom nužnosti. Tu ne postoji poslušnost: jer što *je nešto takvo* kakvo je, toliko jako ili toliko slabo, nije posledica pokornosti, niti pravila, niti prinude...

Stepen otpornosti i stepen nadmoćnosti: oko toga se sve okreće u svetu zbivanja: ako zarad svojih potreba u proračunu znamo kako da to izrazimo u formulama i »zakonima«, utoliko bolje po nas... Ali mi nismo uneli u svet nikakvu »moralnost« time što smo svet zamislili poslušnim.

Zakon ne postoji: svaka moć izvlači svoje krajnje posledice svakog trenutka. Stvari su dostupne proceni zato što ne postoji nikakva mogućnost da budu drukče negoli što su.

Količinu moći odmerava dejstvo što ga moć vrši i otpornost koju moć pokazuje. Adiafore — neutralnog stanja — tu nema. To je u suštini volja za nasiljem i volja za odbranom od nasilja. Ne samoodržanje: svaki atom utiče na sve biće — ako čovek misli da nema toga zračenja volje za moć, onda nema ni atoma. Zbog toga ja to nazivam kvantomom »volje za moć«: time se izražava karakter koji se ne može misleno otkloniti iz mehaničkog poretka, a da se sam taj poredak na isti način ne zamisli da ne postoji.

Pojam »kretanja« pretstavlja prevod ovog sveta posledice u *vidljivi* svet — svet za oko. Ovde se uvek podrazumeva da *nešto* biva pokrenuto — tim se uvek misli na izvesnu stvar koja dejstvuje, pa bilo to u fikciji konglomerata atoma ili u njegovoj apstrakciji, dinamičkom atomu — to će reći da se mi još nismo otresli navike u koju su nas odvukli jezik i čula. Subjekt, objekt, delatelj uz delo, delo i ono što ga čini — odvojeni: ne smemo zaboraviti da su sve to samo oznake i ništa stvarno. Mehanika kao učenje o *kretanju* već je prevođenje fenomena na jezik ljudskih čula.

635

Nama su »jedinstva« potrebna da bismo mogli *računati*: iz toga se ne može pretpostaviti da ona stvarno postoje. Mi smo pozajmili pojam jedinstva od našeg pojma »ja« — toga našeg najstarijeg člana vere. Kad ne bismo sebe smatrali jedinstvom, ne bismo nikada stvorili pojam »stvari«. Sada, to jest nešto prilično kasno, mi smo se dovoljno uverili da naše shvatanje pojma »ja« ne obezbeđuje ničim stvarno jedinstvo. Da bismo teoretski održali mehanički svet, mi se moramo uvek ograđivati da to činimo sa dve fikcije: s pojmom *kretanja* koji smo uzeli od jezika naših čula) i s pojmom *atoma* (= jedinstva, koje potiče iz našeg psihičkog »iskustva«): — taj svet se zasniva na *predrasudi čula* i na *psihološkoj predrasudi*.

Mehanika formuliše tok pojava, i to oznakama, pomoću čulnih i psiholoških sredstava izražavanja (da je svaka posledica *kretanje* da, gde ima kretanja, tu *nešto biva pokrenuto*): ona ne dodiruje uzročnu silu.

Mehanički svet zamišljen je onako kako ga samo oko i dodir mogu pretstaviti (kao »kretanje«) — tako da se može Proračunati — da su uzročna jedinstva izmišljene »stvari«

(atomi), čiji je uticaj stalan (— prenošenje lažnog pojma subjekta na pojam atoma).

Mešanje pojma broja, pojma stvari (ideje subjekta), pojma delatnosti (odvajanja uzročnika od posledica), pojma kretanja (oka i dodira), sve su to fenomenalne stvari: naše oko i naša *psihologija* još su uvek u tome svemu.

Ako otklonimo ove pridodatke, onda nam ne preostaju stvari, nego dinamička kvanta u odnosu napona prema svima ostalim dinamičkim kvantima: čija je suština u njihovom odnosu prema svima drugim kvantima, u njihovom »deјstvu« na njih. Volja za moć nije biće, nije postajanje, nego, *potos* — to je elementarna činjenica, iz koje tek potiče postajanje, deјstvo...

636

Fizičari veruju u »istinski svet« na svoj način: u jednu utvrđenu *sistematizaciju atoma* u nužnom kretanju, jednaku za sva bića — tako da se za njih »prividni svet« svodi na onu stranu opštega i opšte nužnoga bića koja je pristupačna svakom biću prema njegovoj vrsti (pristupačna a uz to i prilagođena — načinjena »subjektivnom«). Ali tu oni padaju u zabludu. Do atoma, koji oni postavljaju, oni dolaze po logici te perspektive svesti — zbog čega je i on sam subjektivna fikcija. Ova slika sveta koju oni zamišljaju ni po čemu se u suštini ne razlikuje od subjektivne slike sveta: ona je sklopljena jedino sa proširenim čulima, ali je potpuno delo *naših* čula... I naposljetku oni su propustili nešto u konstelaciji, ne znajući to: baš taj nužni *perspektivizam* pomoću koga svaki centar sile — ne samo čovek — konstruiše ceo svet *prema sebi*, što će reći meri ga prema svojoj sili, oseća i stvara... Oni su zaboravili da kod »istinskog bića« računaju i sa ovom silom koja određuje perspektive — školskim jezikom rečeno: subjekt. Oni misle da je subjekt »evoluirao«, pridošao; — ali je on potreban čak i hemičaru: to je *specifičnost* koja prema prilikama određuje akciju i reakciju.

Perspektivizam je samo složen oblik. specifičnosti. Moje je mišljenje da svako specifično telo teži da zagospodari čitavim prostorom i rasprostire svoju silu (— svoju volju za moć:) i da sve potisne što se opire njegovu rasprostiranju. Ali u tome ono se sudara stalno sa sličnim težnjama drugih tela i završuje time što se usklađuje (»ujedinjuje se«) s onima koja su mu dovoljno srodna: — *tako se onda zajedno bore za moć.* I proces se nastavlja...

637

Čak i u neorganskom svetu jedan atom sile interesuje se samo svojom okolinom: sile se izjednačuju u daljini. Tu leži srž *perspektivizma* i objašnjenje zašto je jedno živo biće potpuno »egoistično«.

638

Ako dopustimo da svetu stoji na raspoloženju izvestan kvantum sile, onda je jasno da svako pomeranje moći na ma kome mestu deјstvuje na ceo sistem — prema tome, pored kauzaliteta u *sukcesivnosti* postojala bi zavisnost u položaju stvari *jedne pored druge i jedne s drugom.*

639

Jedini način da se održi smisao za pojam »Boga« bio bi; da se *Bog ne* shvati kao pokretačka sila nego kao *maksimalno stanje*, kao *epoha* —: kao tačka u razvitku *volje za moć*: iz koje bi se isto tako objasnio potonji razvitak kao i prethodni, ono što je pre nje bilo.

S mehaničkog stanovišta, energija opštega postajanja ostaje stalna; s ekonomskog stanovišta, ona se penje do vrha i ponovo opada u većitom kružnom kretanju. Ova »volja za

moć« izražava se u *tumačenju*, u *vrsti utroška sile*: — pretvaranje energije u život i »života u najvišu potenciju« otsada se javlja kao cilj. Isti kvantum energije ima različito značenje na raznim stupnjevima razvića.

Ono što sačinjava rašćenje u životu jeste sve veća i sračunatija ekonomija, koja postiže sve više sa što manje sile ... Ideal je načelo najmanjega utroška ...

Da svet *ne* teži za nekim stanjem mirovanja, jedino je što je *dokazano*. Prema tome, njegov vrhunac ne sme se tako zamisliti da pretstavlja stanje ravnoteže...

Apsolutna nužnost da se iste pojave dešavaju u jednom svetskom procesu, kao i u svima ostalima, nije večni determinizam nad zbivanjem, nego prosto izraz da nemoguće nije moguće: da određena sila ne može biti nešto drugo do baš ta određena sila; da se ona ne pokazuje na izvesnom kvantumu sile otpora drukče negoli što odgovara njenoj jačini; zbivanje i zbivanje po nužnosti znači *tautologiju*.

2. Volja za moć kao život

ORGANSKI PROCES

640

Čovek zamišlja da *prisustvuje* rađanju organizama: šta se tu može opaziti pomoću očiju i dodirom? Koliko se od toga može izraziti brojevima? Koja se pravila pokazuju u kretanjima? Znači: čovek bi hteo da sve zbivanje tako uredi kao da je *ono zbivanje za oko i za čulo dodira*, što će reći kao kretanje: — on će otkriti *formule* kojima će *uprostiti* ogromnu masu ovih iskustava. Svođenje svega zbivanja na nivo čoveka od čula i matematičara. Reč je o pravljenju *inventara ljudskog iskustva*: pod pretpostavkom da su čovek ili bolje *ljudsko oko i umne sposobnosti* bili večiti svedoci sviju stvari.

641

Mi zovemo »*životom*« mnoštvo sila koje su spojene zajedničkim procesom ishrane. Ovome procesu ishrane pripada sve takozvano osećanje, pretstavljanje, mišljenje kao sredstva koja ga omogućuju; to će reći: 1. otpor prema svima drugim silama; 2. podešavanje njihovo prema obliku i ritmu; 3. ocenjivanje u pogledu asimilacije i sekrecije.

642

Spona između organskoga i neorganskoga sveta mora ležati u odbojnoj sili koju ima svaki atom energije. »*Život*« bi se mogao definisati kao trajna forma *procesa uspostavljanja sile*, u kome različite bojne sile nejednako napreduju. Do koje mere ima otpornosti i u poslušnosti? Individualna moć time se niukoliko ne gubi. Tako isto ima u zapovedanju priznanja da apsolutna moć protivnikova nije pobedena, apsorbovana, rasturena. »*Poslušnost*« i »zapovedanje« jesu oblici ratne igre.

643

Volja za moć tumači (— pri obrazovanju jednog organa radi se o jednom tumačenju): ona razgraničava, određuje stepene, razlike u moći. Same razlike u moći ne bi se kao takve još mogle opaziti: mora tu postojati nešto što hoće da raste, koje svako drugo nešto što hoće da raste tumači prema toj njegovoj vrednosti. *U tome* su oni jednaki. — Uistini, tumačenje je samo sredstvo da se nečim ovlada. (Neprekidno *tumačenje* je pretpostavka organskog procesa.)

644

Veća složenost, oštre razlike, koegzistencija razvijenih organa i funkcija uz iščezavanje prelaznih organa — ako je *to savršenstvo*, onda se u organskom procesu otkriva volja za moć, pomoću koje *gospodarske, stvaralačke, zapovedničke* sile sve više šire oblast svoje moći i sve više uprošćuju stvari u njoj: *imperativ* raste.

»Duh« je samo sredstvo i *oruđe* u službi višega života, uzdizanja života: a što se tiče dobra, kako ga je Platon (a za tim i hrišćanstvo) shvatio, čini mi se da je ono princip opasan po život, princip koji ga kleveta i odriče.

645

Nasleđe kao nešto sasvim *neobjašnjeno* ne može se upotrebiti kao objašnjenje, nego samo kao naznačenje, određenje jednog problema. To isto važi i za »*moć prilagođavanja*«. Ustvari, morfološko izlaganje činjenica, čak i pod pretpostavkom da je potpuno, ne *objašnjava* ništa, nego samo *opisuje* jednu ogromnu činjenicu. *Kako* se izvestan organ može upotrebiti za koju bilo svrhu, to nije objašnjeno. To se isto tako malo objašnjava pomoću *causae finales* kaogod i pomoću *causae efficientes*. Pojam »uzroka« samo je sredstvo za izražavanje, ništa više; sredstvo za obeležavanje.

646

Postoje analogije: na primer, našem pamćenju analogija je ono drugo pamćenje koje se opaža u nasleđu, razvitku i oblicima. Našem pronalazaštvu i eksperimentisanju analogija je pronalazačka moć u upotrebi oruđa za nove svrhe itd.

Ono što mi nazivamo svojom »*svešču*« potpuno je nedužno u pogledu sviju bitnih procesa našega održanja i našega porasta; nema nijedne glave toliko vešte da napravi nešto više od mašine — a ovu nadmaša daleko svaki organski proces.

647

Protiv darvinizma. — Korist od jednog organa ne objašnjava njegovo poreklo, naprotiv! Najveći deo vremena, potrebnog da se obrazuje izvesna osobina, ona ne pomaže održanju individue i ne koristi joj, a najmanje u borbi sa spoljašnjim prilikama i neprijateljima.

Šta je naposljetku »korisno«? Mora se pitati: »Korisno čemu?« Na primer: ono što bi koristilo *trajanju* individue — moglo bi biti nepovoljno po njenu jačinu i lepotu; ono što održava individuu — moglo bi je isto tako ukočiti i zadržati u razvitku. S druge strane mogao bi izvestan *nedostatak*, izvesna *degeneracija* biti od najveće dobiti ukoliko bi dejstvovala kao potsticaj na druge organe.

Na isti način mogla bi *nedaća* da bude životni uslov, ukoliko bi svodila individuu na meru koja je drži i ne dopušta joj da rasipa snagu. — Sama individua je borba delova (oko hrane,

prostora itd.): njen razvitak je vezan za *pobedu, nadmoćnost* pojedinih delova, zakržljaloš i »razvijanje u organe« drugih.

Uticao »okoline« kod Darvina besmisleno je *preteran*; u životnom procesu bitan je faktor baš ona ogromna tvoračka sila koja stvara oblike iznutra, koja »okolinu« jednostavno *iskorišćuje, eksploatiše*. — Te nove forme izgrađene iznutra nisu stvorene obzirom na neki cilj; ali u borbi između delova jedna nova forma ne ostaje dugo bez odnosa prema nekoj delimičnoj koristi, i onda se prema *upotrebi* sve više usavršava.

648

»Korisnost« u pogledu ubrzanja koraka razvitka drukčija je brsta »korisnosti« od one koja se odnosi na najveću moguću stabilnost i trajnost jednog razvijenog bića.

649

»Koristan« u smislu darvinističke biologije znači: ono što pomaže izvesnom biću u njegovoj borbi s drugima. Ali po mome mišljenju stvarni *napredak* predstavljaju *osećanja preobilja, osećanja porasta snage*, sasvim nezavisno od koristi u borbi; iz ovih osećanja niče tek volja za borbom. —

650

Fiziolozi treba dobro da razmisle pre negoli što stave instinkt za samoodržanjem kao osnovni instinkt organskog bića. Živo biće nada sve traži *da dâ odušku* svojoj snazi: »održanje« je samo jedna od posledica toga izliva. — Valja se paziti suvišnih teleoloških načela! A ceo pojam »nagona za održanjem« od te je vrste.

651

Primarna i osnovna aktivnost jedne protoplazme ne može se pripisati volji za samoodržanjem, jer ona uzima u sebe toliko materije da to nema nikakve srazmere sa njenom potrebom za samoodržanjem: i što je glavno, ona se time *ne »drži«* nego se *raspada*... Instinkt koji tu gospodari imao bi da objasni baš to odsustvo volje za samoodržanjem: »glad« je već tumačenje koje se zasniva na posmatranju nesrazmerno složenih organizama (— glad je specijalan i pozniji oblik instinkta, izraz podele rada, u službi višeg instinkta, koji gospodari nad tom podelom).

652

Nemoguće je *glad* smatrati kao *primum mobile*, kao što se takvim ne može smatrati ni samoodržanje. Glad shvaćena kao posledica slabe ishrane znači: glad kao posledica jedne volje za moć koja *više ne može da gospodari*. Ne radi se ni u kom slučaju o naknadi izvesnog gubitka — tek docnije, usled podele rada, kad je volja za moć pronašla sasvim druge puteve da sebe zadovolji, potreba organizma za asimilacijom *svela* se na glad, na potrebu za nadoknađivanjem izgubljenoga.

653

Potsmeh lažnom »*altruizmu*« biologa: množenje kod ameba javlja se kao zbacivanje tereta, kao čista dobit. To je izbacivanje nepotrebne materije.

Podela protoplazme na dvoje nastaje kad joj nedostaje više moći da savlada prisvojenu materiju: rađanje je posledica nemoći.

Kad mužjaci traže ženke od gladi i utonu u njima, rađanje je posledica gladi.

Slabije nagoni na jače potreba za ishranom; ono želi da mu se poturi i, ako je moguće, da se sjedini s njim. Jači se naprotiv brani, on neće da na taj način propadne, nego se štaviše u rašćenju cepa na dvoje i na više. Što je veća težnja za jedinstvom, mora utoliko biti više slabosti; ukoliko je više težnje za raznolikošću, razlikom, unutrašnjim raspadom, utoliko je više sile tu prisutno.

Nagon da se čemu priljubimo — i nagon da nešto odgurnemo — to je beočug u organskom kao i u neorganskom svetu. Celokupno razlikovanje samo je predrasuda.

Volja za moć u svakoj kombinaciji sile, *koja se brani od jačega i nasrće nemilosrdno na slabije, tačnije je shvatanje. NZ. Procesi kao »bića«.*

Volja za moć može se pokazati samo na *otporu*; ona dakle traži ono što joj se opire — to je prvobitna tendencija protoplazme, kada pruža pseudopodije i njima pipa oko sebe. Prisivajanje i asimilacija je pre svega posledica želje za savlađivanjem, formiranjem, dodavanjem i preradom, dok naposljetku savladani objekt ne padne potpuno pod vlast jačega i ne poveća njegovu moć. — Ako ovaj proces asimilacije ne uspe, onda se organizam deli i *dvojstvo* se javlja kao posledica volje za moć: da se ne bi upustilo ono što se zadobilo, volja za moć istupa u dve volje odelito (ne gubeći pritom potpuno vezu između dveju volja u izvesnim prilikama).

»Glad« je samo uži oblik prilagođavanja, pošto je osnovni instinkt za moć dobio duhovniji oblik.

Šta je »pasivan« ? — Biti sprečen u kretanju napred; dakle delo otpornosti i reakcije.

Šta je »aktivan« ? — Posezanje za moć.

»Hranjenje« je derivativ; prvobitno je: hteti sve u sebe apsorbovati.

»Rađanje« je derivativ; prvobitno: gde izvesna volja nije u stanju da organizuje sve što je unela u sebe, javlja se sila *suprotne volje*, koja preuzima da izvrši cepanje i stvaranje novog centra organizacije, nakon borbe s prvobitnom voljom.

»Zadovoljstvo« kao osećanje moći (kojim se pretpostavlja postojanje bola).

1. Organske funkcije svedene na osnovnu volju, volju za moć — i iz nje izdvojene.
2. Volja za moć specijalizira se kao volja za ishranom, za svojinom, za *oruđima*, za slugama (poslušnošću) i gospodarima: telo kao primer. — Jača volja upravlja slabijom. Nema druge vrste kauzaliteta sem kauzaliteta koji vodi od jedne volje do druge. To se ne može objasniti mehanički.
3. Mišljenje, osećanje, hotenje u svemu živom. Šta je zadovoljstvo drugo do li draženje osećanja moći preprekom (ono se draži još jače ritmičkim preprekama i otporima) — tako da

nabuja usled njih. Prema tome, svako zadovoljstvo nosi u sebi bol. Ako bi zadovoljstvo imalo da bude vrlo veliko, onda bi i bol morao biti dug i zatezanje luka vrlo veliko.

4. Duhovne funkcije. Volja za uobličavanjem, saobraćanjem itd.

ČOVEK

659

Telo kao ključ. — Ako pretpostavimo da je »duša« bila privlačna i tajanstvena misao, od koje su se filosofi s pravom, protiv volje, odvojili — može biti da je ono čime su se otada naučili da je zamenjuju još privlačnije, još tajanstvenije. Ljudsko *telo*, u kome cela najdalja i najbliža prošlost celokupnog organskog života oživljava još jednom i postaje telesna, kroz koje, iz koga i preko koga čini se da struji jedna ogromna nečujna reka: telo je čudnovatija misao od stare »duše«. U sva vremena bolje se verovalo u naše telo, kao našu najprisniju svojinu, naše najizvesnije biće, jednom rečju kao naše »ja«, negoli u duh (ili »dušu«, ili subjekt, kako danas školski jezik kaže mesto duše). Nikome nikada nije na um palo da svoj stomak shvati kao tuđ, možda i božanski: ali za sklonost i ukus čovekov da svoje misli shvati kao »ulivene«, svoje ocene vrednosti kao nadahnete Bogom, svoje instinkte kao delatnost na pomolu — bilo je dokaza u svima vremenima čovečanstva. Još i danas, naročito među umetnicima, može se u velikoj meri primetiti neka vrsta divljenja i poniznog oklevanja u odlučivanju, kad im se postavi pitanje, kako su izveli svoj najbolji pokušaj i iz koga im je sveta došla stvaralačka misao: kad pitate na ovaj način, njih obuzima nešto nalik na nedužnost i dečji stid, oni se jedva usuđuju reći: »Toje došlo od mene, moja ruka je kocku bacila«. — Obrnuto, čak i oni filosofi i religiozni duhovi koji su u svojoj logici i pobožnosti imali najimperativniji razlog da svoje telo smatraju obmanom (i to obmanom savladanom i likvidiranom) — nisu mogli poreći glupu činjenicu da je telo još uvek tu: o tome postoje najneočekivaniji dokazi, delom kod Pavla, delom u filosofiji Vedanta. Ali, šta najzad znači *jačina vere*? Jaka vera može još uvek biti vrlo glupa vera! O tome bi se moglo razmišljati: —

I naposletku, ako je vera u telo samo posledica jednog zaključka: ako pretpostavimo da je zaključak pogrešan, kao što tvrde idealisti, ne postavlja li se pitanje verodostojnosti samoga duha, što je na takav način povod pogrešnih zaključaka? Ako pretpostavimo da su mnoštvo, i prostor i vreme i kretanje (i sve što bi moglo biti osnov verovanja u telo) zablude — koliko bi nepoverenja to izazvalo prema duhu koji nas je naveo na takve pretpostavke? Neka je dosta što je vera u telo bar zasada još uvek jača od vere u duh; i ko bi nju hteo da potkopa, potkopava s tim potpuno i veru u autoritet duha!

660

TELO KAO SLIKA DRŽAVE

Aristokratija u telu, većina gospodara (borba ćelija i tkiva).

Robovanje i podela rada: viši tip je mogućan samo ako se niži tip *svede* na jednu funkciju.

Zadovoljstvo i bol nisu suprotnosti. Osećanje moći.

»Hranjenje« je samo posledica nenasite žeđi za prisvajanjem, volje za moć.

»Rađanje« je raspad koji nastupa usled nemoći vladajućih ćelija da organizuju materijal koji su unele u sebe.

Stvaralačka sila traži stalno novu materiju (još više »snagu«) da ima na raspolaganju. Majstorsko delo izgradnje organizma iz jajeta.

»Mehaničko shvatanje«: ono priznaje samo količine: ali sila se krije u kvalitetu. Mehanika može jedino opisati procese, ali ne objasniti.

»Cilj«. Inteligencija biljaka kao polazna tačka.

Pojam »usavršavanja«: *ne* samo veća složenost, nego veća i *moć* (— ne mora biti samo veća masa —).

Zaključak o razvitku čovečanstva. Usavršavanje se sastoji u stvaranju moćnih individua kojima velike mase služe kao oruđe (i to najinteligentnije i najpokretljivije oruđe).

661

Zašto je sva aktivnost, čak i aktivnost jednog *čula*, vezana za zadovoljstvo ? Da li zato što je pre toga postojala brana, pritisak ? Ili pre zato što je sva akcija savlađivanje, gospodarenje, i što daje *povećanje osećanja moći* ? — Uživanje u mišljenju. — Najzad, nije to samo osećanje moći, nego i uživanje u stvaranju i u *stvorenom*: jer nam sva delatnost dolazi u svest kao svest o izvesnom »delu«.

662

Stvaranje je *odabiranje* i dovršavanje odabranoga. (To je *bitno* kod svakog akta volje.)

663

Sve zbivanje po smeru može se svesti na *smer povećanja moći*.

664

Kad nešto činimo, onda se pojavljuje *osećanje snage*, često i pre samog dela, pri pomisli na ono što imamo da učinimo (kao, na primer, kad ugledamo neprijatelja, ili prepreku kojoj verujemo da smo *dorasli*): to osećanje je uvek propratno. Mi instinktivno mislimo da je ovo osećanje snage uzrok postupka, da je ono »sila«. Naša vera u kauzalitet je vera u silu i njeno dejstvo; to je prevod našega doživljaja: pritom identifikujemo samu silu sa osećanjem sile. — Ali sila nigde ne pokreće stvari; sila koju smo osetili »ne stavlja mišiće u pokret«. »O takvom procesu mi nemamo nikakva pojma, niti iskustva«. »Isto tako malo znamo *nužnost* izvesnoga kretanja kao što malo znamo silu kao pokretača«.

Sila treba da bude prinudno sredstvo! »Sve što znamo jeste da jedna stvar sledi za drugom; — mi ne znamo ništa bilo o prinudi bilo o proizvoljnosti zbog kojih jedna sledi za drugom«. — Kauzalitet je izmišljen na taj način što je prinuda nakalemljena toku procesa. Izvesno »razumevanje« javlja se usled toga, to će reći: mi smo proces podesili prema sebi, načinili ga »poznatim«: a to poznato je i poznati fakt ljudske prinude koji poznajemo po navici i koji je vezan s osećanjem snage.

665

Nameravam da ispružim ruku; ako pretpostavimo da znam isto toliko malo fiziologiju ljudskoga tela i mehaničke zakone njegova kretanja koliko čovek iz naroda, šta bi moglo biti neodređenije, bleđe, neizvesnije od ove moje namere u poređenju s onim što iz nje sledi? A ako pretpostavimo da sam jedan od najoštromnijih mehaničara i da sam naročito dobro upućen u formule koje u ovom slučaju dolaze u primenu, neću stoga biti u stanju da svoju

ruku ispružim ni za dlaku bolje ili gore. Naše »znanje« i naše »delanje« u ovom slučaju leže potpuno odvojeno jedno od drugoga: kao da su dve različite oblasti.— S druge strane: Napoleon sprovodi plan jednog ratnog pohoda — šta to znači? Tu je *poznato* sve što pripada sprovođenju plana, jer se sve mora zapovediti; ali i ovde se pretpostavljaju potčinjeni koji primenjuju i prilagođuju opšti plan potrebama trenutka, stepenu sile itd.

666

Od pamtiveka mi smo pripisivali vrednost jednog postupka, karaktera, života *nameri, cilju*, zbog koga se nešto učini, postupi, živi; ova iskonska idiosinkrazija ukusa dobija naposljetku opasan oblik — pod pretpostavkom da otsustvo smera i cilja u prirodnim pojavama sve više izbija u svesti. S tim se čini da se priprema opšte obescenjenje: »Ništa nema smisla« — ova melanholična rečenica znači: »Sav smisao leži u nameri, i ako namere uopšte nema, onda nema uopšte ni smisla«. Prema toj oceni, ljudi su bili prinuđeni da prenesu vrednost života u »život posle smrti«, ili u progresivan razvitak ideja ili čovečanstva ili naroda ili iznad čoveka; ali se na ovaj način došlo do beskonačnog progresiranja cilja: stoga je najzad bilo nužno da čovek sebi nađe izvesno mesto u »svetskom procesu« (s nesrećnom perspektivom da taj proces možda vodi u ništa).

Obzirom na to, »cilj« se mora podvrći oštrijoj kritici: mora se uvideti da cilj nikada *ne može biti uzrok jednog postupka*; da su cilj i sredstvo tumačenja, pomoću kojih se izvesne tačke jednog zbivanja podvlače i odabiraju, na račun drugih, i to najmnogobrojnijih; da, kad god se nešto čini u izvesnom cilju, dešava se nešto drugo što je u osnovi različito; da u pogledu delanja prema cilju stoji isto onako kao što stoji sa takozvanom celishodnošću toplote koju ispušta sunce: najveći deo njen je bačen; jedan njen deo, koji je jedva vredan pažnje, ima »cilj«, ima »smisao«; — da je »cilj« sa njegovim »sredstvima« do krajnosti neodređena skica, koja kao propis, kao »volja«, može i naređivati, ali pretpostavlja sistem poslušnih i izvežbanih oruđa, koja na mesto neodređenoga stavljaju sasvim utvrđene veličine (to će reći, mi zamišljamo sistem *umešnijih* ali ograničenijih intelekata koji postavljaju cilj i sredstva, kako bismo bili u stanju da pripišemo svome jedino poznatom »cilju« ulogu »uzroka jednog postupka«, na što mi zapravo nemamo nikakva prava: to bi značilo isto što i rešiti izvestan problem na taj način što bi se rešenje prenelo u jedan svet koji nije pristupačan našem posmatranju.

Najzad: zašto ne bi »cilj« mogao prosto biti *propratna pojava* u nizu promena među silama koje izazivaju celishodnu akciju — bleđa slika unapred ocrтана u svesti, koja nam služi kao orijentacija u onome što se zbiva, kao simptom samog zbivanja, *ne* kao njegov uzrok? — Ali na taj način mi podvrgavamo kritici samu *volju*: zar nije obmana smatrati uzrokom ono što dolazi u svest kao akt volje? Zar nisu sve pojave u svesti samo krajnje pojave — poslednji beočuzi jednoga lanca, koji se međutim prividno uslovljuju uzajamno u njihovom toku u okviru plana svesti? To bi mogla biti iluzija. —

667

Nauka *ne* pita šta nas nagoni na hotenje: ona pre *odriče* da hotenja ima, i misli da se nešto sasvim drugo dešava — jednom rečju, da je vera u »volju« i »cilj« iluzija. Ona ne pita za *po bude* postupka, kao da su nam se nalazile u svesti pre samog postupka: ona najpre deli postupak na mehaničku grupu pojava i ispituje predistoriju ovoga mehaničkog kretanja — ali ne u osećanju, opažaju, mišljenju. S te strane ona nikada ne može primiti objašnjenje: opažaj je upravo njen materijal, *koji treba objasniti*. — Njen problem je upravo: objasniti svet ne uzimajući opažaje za uzrok; jer bi to značilo: smatrati opažaje *uzrokom opažaja*. Time se njen zadatak nikako ne rešava.

Prema tome: ili *ne postoji* volja, kao što pretpostavlja nauka — ili postoji *slobodna* volja. Ova poslednja pretpostavka preovlađuje, mi se toga ne možemo osloboditi, čak kad bi naučna hipoteza bila i *dokazana*.

Opšte verovanje u uzrok i posledicu zasniva se na pretpostavci da je *slobodna volja uzrok svake posledice*: tek tako dolazimo do osećanja kauzaliteta. A tu spada i osećanje da svaki uzrok nije posledica, nego uvek najpre uzrok — ako je volja uzrok. »Akti naše volje nisu nužni« — to *leži* u ideji »volje«. Nužno dolazi posledica *posle* uzroka — tako mi osećamo. *Hipoteza* je to da je i naše hotenje u svakom slučaju moranje.

668

»Hteti« ne znači »želeti«, težiti, žudeti; od toga se ono razlikuje *afektom zapovedanja*.

Ne postoji prosto »hotenje« nego samo hotenje *nečega*: *cilj* se tu ne sme odvojiti od stanja — kao što to čine gnoseolozi. »Hotenja«, kako ga oni shvataju, ima isto toliko malo koliko i »mišljenja«: to je čista fikcija.

Od hotenja je nerazdvojno da se *nešto zapoveda* (time se, razume se, ne kaže da se volja »izvršuje«).

Ono *stanje* opšte *napetosti* pomoću koga jedna sila traži izliva — nije nikakvo »hotenje«.

669

»Bol« i »zadovoljstvo« najgluplji su *način izražavanja* suda; time se, prirodno, ne tvrdi da i sudovi koji se na taj način izriču moraju biti glupi. Otklanjanje svakog obrazloženja i logike, jedno *da* ili *ne* u svođenju na strasnu želju za posedovanjem ili odbacivanjem, imperativno skraćivanje, čija je korisnost neosporna: to je bol i zadovoljstvo. Njihovo poreklo je u centralnoj oblasti intelekta; njihov preduslov je beskrajno ubrzan proces opažanja, uređivanja, koordinacije, proračuna, zaključivanja: zadovoljstvo i bol su uvek završne pojave, nikada »uzroci«.

Što se tiče pitanja šta izaziva zadovoljstvo i bol, odgovor zavisi od *stepena moći*; ono što se pred malom moći može učiniti opasnim i izazvati potrebu za hitnom odbranom — može imati za posledicu osećanje zadovoljstva pred sveću o većoj moći, i biti strastan nadražaj.

Sva osećanja zadovoljstva i bola pretpostavljaju već *merenje prema opštoj korisnosti i opštoj štetnosti*; dakle jednu oblast u kojoj se dešava hotenje izvesnog cilja (stanja) i izbor sredstava za taj cilj. Zadovoljstvo i bol nisu nikada »prvobitne činjenice«.

Osećanja zadovoljstva i bola jesu *reakcije volje (afekti)* u kojima intelektualni centar utvrđuje vrednost izvesnih nastalih promena u opštoj vrednosti, a isto tako i kao uvod u protivakcije.

670

Vera u »afekte«. — *Afekti* su proizvod intelekta, *izmišljanje uzroka* koji ne postoje. Sva *opšta* telesna *osećanja* koja ne razumemo tumače se na intelektualan način, to jest traži se *razlog* što se ovako ili onako osećamo među ličnostima, doživljajima itd. Dakle nešto štetno, opasno, strano stavlja se kao da je uzrok našeg neraspoloženja; ustvari, ono se traži u neraspoloženju, da bi se naše stanje moglo *misлити*. — Velika navala krvi u mozak sa osećanjem gušenja *tumači se* kao »srdžba«: lica i stvari koja izazivaju našu srdžbu spadaju u red sredstava za olakšanje našeg fiziološkog stanja. — Naknadno, posle duge navike, izvesni procesi i opšta osećanja bivaju povezani tako pravilno da pojava izvesnih procesa izaziva ono

opšte osećanje i naročito donosi sa sobom onu navalu krvi, izbacivanje semena: dakle blizinom. Tada mi kažemo da je »afekt izazvan«.

U »zadovoljstvu« i »bolu« već se nalaze *sudovi*: nadražaji se razlikuju prema tome da li se njima povećava ili umanjuje osećanje moći.

Vera u hotenje. Verovati da je misao uzrok jednog mehaničkog pokreta, znači verovati u čudo. *Doslednost nauke* zahteva da, pošto smo načinili svet *pretstavljivim* u slikama, načinimo pretstavljivim isto tako afekte, želju, volju itd., to će reći da ih *odrečemo* i ponašamo se prema njima kao prema *zabludama intelekta*.

671

Neslobodna ili slobodna volja? — »Volja« ne postoji: to je samo uprošćen pojam od strane razuma, kao i »materija«. *Svi postupci moraju se najpre pripremiti, omogućiti mehanički pre negoli što se mogu hteti*. Ili: »cilj« ulazi u mozak u većini slučajeva tek onda kad je pripremljeno sve što je potrebno da se on izvede. Cilj je »unutrašnji« »nadražaj« — ništa više.

672

Najbliža predistorija jednog postupka odnosi se na taj postupak: ali *dublje unazad* leži predistorija koja obuhvata šire polje: pojedinačan postupak je samo sastavni deo jedne mnogo obimnije *poznije* činjenice. *Kraći i duži*. procesi nisu odeljeni.

673

Teorija *slučaja*. Duša je biće koje odabira i sebe hrani, koje je stalno do krajnosti pametno i stvaralačko (ova *stvaralačka* sila obično se previđa i smatra da je prosto »pasivna«).

Ja sam poznao *aktivnu* stvaralačku *silu* u slučajnosti: — sam slučaj je samo *sukob stvaralačkih impulsa*.

674

U ogromnom mnoštvu pojava koje se dešavaju u organskom biću, deo koga bivamo *svesni* jeste jednostavno sredstvo: i delić »vrline«, »nesebičnosti« i sličnih fikcija sve ostale pojave zbivanja nazivaju na potpuno odlučan način lažju. Učinićemo dobro, ako budemo izučavali svoj organizam u njegovoj potpunoj nemoralnosti ...

Životinjske funkcije su načelno bezbroj puta važnije negoli sva lepa stanja duše i visine svesti: ova stanja su suvišak ukoliko nisu potrebna kao oruđa u službi onih životinjskih funkcija. Ceo *svesni* život, duh i duša, skupa sa srcem, skupa sa dobrotom, sa vrlinom: u čijoj se službi nalaze ? U službi što veće usavršenosti sredstava (sredstava za ishranu i napredak) glavnih životinjskih funkcija: iznad svega u službi *napretka života*.

Neuporedivo je mnogo važnije ono što se zove »telo«, »meso«: ostalo je malen pridodatak. Zadatak je u tome da se ceo *lanac života* i dalje plete, i to tako *da postaje sve jači*.

Ali gledajte kako srce, duša, vrlina, duh kuju zaveru da *izvrnu* ovaj prvobitni zadatak: kao da su *oni* cilj!... *Degeneracija života* omogućuje se u suštini time što je *svest neobično sposobna da greši*: nju instinkti najmanje čuvaju, zbog toga ona pravi najveće i najozbiljnije pogreške.

Može li biti preteranije sujete od te da se vrednost života meri prema *prijatnim* i

neprijatnim osećanjima ove svesti ? Ona je bez sumnje samo sredstvo: — a priyatna i neprijatna osećanja takođe su nesumnjivo samo sredstva!

Prema čemu se objektivno meri vrednost? Samo prema količini *povećane i organizovane moći*.

675

Vrednost svijju, ocena vrednosti. — Moj je zahtev da se delatelj spoji opet sa svojim delom, pošto je iz njega pojamno izdvojen, te je delo tako ostalo prazno; da se pojam »nešto činiti«, kao ideja »cilja«, »smera«, »namere«, vaspotstavi u delu, pošto je iz njega veštački odvojena i na taj način delo ostalo prazno.

Svi »smerovi«, »ciljevi« »smislovi« samo su načini izražavanja i metamorfoze jedne volje inherentne svemu zbivanju: volje za moć. Imati namere, ciljeve, smerove, *hotenje* uopšte — isto je što i hteti biti *jači*, *hteti* rasti — i hteti uz *to* i sredstva za *to*.

Najopštiji i najosnovniji instinkt u svemu delanju i hotenju zbog toga je ostao najnepoznatiji i najskriveniji, jer u praksi mi uvek slušamo njegove zapovesti, prosto zato što smo mi ta *zapovest*...

Sve ocene vrednosti samo su posledice i uže perspektive u *službi* te jedne jedine volje: ocenjivanje vrednosti po sebi je samo ta *volja za moć*.

Kritika bića s gledišta ma koje od ovih vrednosti nešto je besmisleno i nesporazum. Ako pretpostavimo čak da se time počinje proces propadanja, onda je i taj proces još u službi te volje...

Oceniti samo biće! Alisamo ocenjivanje je još *to biće!* I kad kažemo ne, mi još uvek činimo ono što *jesmo*.

Mora se uvideti *besmislenost* ove poze suđenja života, pa zatim pokušati da se još pronadešta se upravo tu dešava. To je simptomatično.

676

O POREKLU NAŠIH OCENA VREDNOSTI

Mi možemo raščlaniti svoje telo u prostoru i na taj način dobiti o njemu istu pretstavu kao o zvezdanom sistemu, i razlika između organskog i neorganskog više ne pada u oči. Ranije su objašnjavali kretanja zvezda kao dejstvo bića koja imaju svestan cilj: to danas više nije potrebno, pa čak i u pogledu telesnog kretanja i promena njegovih davno se više ne veruje da se ono može objasniti pomoću svesti koja sebi postavlja cilj. Najveći broj pokreta nema uopšte nikakve veze sa svešću: *niti pak sa opažajem*. Opažaji i misli su nešto *beskrajno maleno i retko* u poređenju sa beskrajnim pojavama koje se dešavaju svakog časa.

S druge strane, mi opažamo da celishodnost vlada i u najmanjim pojavama, za koju nije doraslo ni naše najbolje znanje: izvesna predohrana, odabiranje, koordinacija, ispravljanje itd. Jednom rečju, mi nailazimo na aktivnost koja bi se morala pripisati jednom *nesravnjeno višem i obimnijem umu* negoli što je onaj koga smo mi svesni. Mi se učimo da *manje mislimo o* svemu svesnom: mi se odvikavamo da sebe činimo odgovornim za sebe same, pošto smo mi kao svesna bića koja postavljaju ciljeve najmanji deo svoga bića. Od bezbrojnih uticaja koji se vrše svakog trenutka, kao što je na primer vazduh, elektricitet, mi skoro ništa ne opažamo: moglo bi biti dosta sila koje, premda ih mi ne opažamo, neprekidno dejstvuju na nas. Zadovoljstvo i bol su sasvim retke i oskudne pojave u poređenju sa bezbrojnim nadražajima koje izaziva jedna ćelija ili jedan organ na nekoj drugoj ćeliji i drugom organu.

To je faza *skromnosti svesti*. Najzad mi shvatamo da je »*svesno ja*« samo oruđe u službi onog višeg, kontrolnog uma: i tu se možemo zapitati, ne služi li možda sve svesno *hotenje*, svi

svesni ciljevi, sve ocene vrednosti, samo kao sredstva pomoću kojih se postiže nešto bitno različito od onoga što svest vidi. Mi mislimo: radi se o našem zadovoljstvu i bolu — ali bi zadovoljstvo i bol mogli biti sredstva, pomoću kojih bismo nešto imali da postignemo što leži izvan naše svesti. Valja pokazati kako je vrlo površno sve što je svesno: kako se delo i slika o delu razlikuju, kako se malo zna o tome šta prethodi jednom delu: kako su fantastična naša osećanja »slobode volje«, »uzroka i posledice« kako su misli i slike, kako su reči samo znaci za misli: nedokučljivost svakog postupka: površnost svake pohvale i pokude: kako je u suštini naš svesni život maštarija i izmišljotina: kako u svima svojim rečima govorimo o izmišljenom (afekti isto tako) i kako kontinuitet čovečanstva počiva na prenosu i produžetku ovih maštarija: dok u osnovi stvarni kontinuitet (rađanjem) ide svojim nepoznatim putem. Da li ova vera u opšte maštarije doista menja ljude ? Ili je čitav ovaj sistem ideja i ocena vrednosti samo izraz nepoznatih promena? Postoje li tu ciljevi, volja, misli, vrednosti uistini ? Je li možda ceo svestan život samo privid, slika u ogledalu? Pa i kad se čini da ocena vrednosti određuje jednoga čoveka, dešava se u osnovi nešto sasvim drugo! Ukratko ako uspemo da objasnimo celishodnost u radu prirode, ne pretpostavljajući pritom da postoji neko ja, koje određuje cilj: neće li možda i određivanje ciljeva s naše strane, naša volja itd., biti samo simbolički jezik za nešto bitno različito, to će reći: za nešto nehoteće i nesvesno? Samo najtanjanija prividnost one prirodne celishodnosti organskoga, ali ništa različito od nje?

Ukratko rečeno: u čitavom razviću duha radi se možda o *telu*: to je *opipljiva istorija* obrazovanja jednog *višeg tela*. Organsko se penje još na više stupnjeve. Naša žudnja za saznanjem prirode jeste sredstvo pomoću koga će se telo usavršiti. Ili još bolje: stotine hiljada opita vrše se da bi se izmenila ishrana, stanbene i životne prilike *tela*: svest i ocene vrednosti u njemu, sve vrste zadovoljstva i i bola *znaci su ovih promena i opita*. Na kraju, *ne radi se uopšte o čoveku: njega valja prevazići*.

677

DO KOJE SU MERE TUMAČENJA SVETA SIMPTOMI JEDNOG SUVERENOG NAGONA

Umetnički pogled na svet: posaditi se pred životom. Ali tu nedostaje analiza estetske intuicije, svodenje njeno na svirepost, osećanje sigurnosti, sudački i nepristrasni stav. Mora se uzeti sam umetnik; i njegova psihologija (kritika nagona za igrom kao izliva snage, uživanje u promeni, u ulaženju sopstvene duše u strane stvari, apsolutni egoizam umetnika itd.). Koje nagone on sublimira.

Naučni pogled na svet: kritika psihološke potrebe za naukom, težnja za *shvatljivošću*: volja da se stvari učine shvatljivim, praktičnim, korisnim, upotrebljivim — : do koje mere je to antiestetsko. Vrednost ima samo ono što se može brojati i računati. Ukoliko tu hoće da prevagne prosečan tip čoveka. Strašna stvar, ako bi se čak i istorijom htelo ovladati na ovaj način — carstvo nadmoćnijega, sudije. Koje nagone on sublimira!

Religiozni pogled na svet: kritika religioznog čoveka. Nije potrebno uzeti moralnog čoveka kao tip, nego čoveka jakih egzaltacija i duboke potištenosti, koji one prve tumači sa zahvalnošću ili podozrenjem, ne tražeći im poreklo usebi (— kaogod ni poslednje —). U suštini, čovek koji se oseća »neslobodan«, koji sublimira svoja stanja i svoje instinkte potčinjenosti.

Moralni pogled na svet. Osećanja socijalne hijerarhije prenose se na vasseljenu: nepokretnost, zakon, uređenje i izjednačenje *traže se* i u najvišim sferama, jer se cene najviše — traže se iznad svega, ili iza svega.

Šta je tu opšte: suvereni nagoni hoće da se smatraju najvišim vrednostima. uoište, pa čak i stvaralačkim i vladajućim silama. Razume se da se ovi nagoni ili suprotstavljaju ili

uzajamno potčinjavaju (združuju sintetički, ili smenjuju na vlasti). No njihov duboki antagoizam tako je velik da se tamo gde oni *svi* traže zadovoljenja stvara čovek duboke *prosečnosti*.

678

Da li ne treba tražiti i poreklo naših prividnih »saznanja« samo u *ranijim ocenama* vrednosti, koje su tako duboko usađene da sačinjavaju osnovicu našega bića ? Tako da se upravo samo *novije* potrebe upuštaju u borbu sa rezultatom *najstarijih potreba* ?

Svet se tako i tako vidi, oseća, tumači, da se organski život održava pomoću takvog načina tumačenja. Čovek *nije samo* individua, nego je produžetak opšteg organskog života u jednoj određenoj liniji. Time što čovek postoji dokazuje se da postoji i traje jedna vrsta tumačenja (premda se uvek dograđuje), da se sistem tumačenja nije promenio. »Prilagođavanje«.

Naše »nezadovoljstvo«, naš ideal itd., može verovatno biti *posledica* ovog utelovljenog tumačenja, ovog našeg naročitog gledišta: može biti da usled toga najzad propadne organski život — kao što podela rada u organizmu može u isti mah doneti sa sobom (kržljavljenje i slabljenje delova, pa najzad i smrt celine. *Propast* organskog života, i njegovih najviših oblika, mora se vršiti po istom principu po kome i propast jedinke.

679

Sa stanovišta teorije porekla *individualizacija* pokazuje stalno cepanje jednoga na dvoje i tako isto stalno iščezavanje individua u *korist nekoliko individua*, koje nastavljaju razvitak: prevelika masa uvek izumire (»telo«).

Osnovna pojava: *bezbroj individua* žrtvuje *se radi malog broja*: da bi ih omogućile. — Čovek ne sme da se obmanjuje: isti je slučaj s *narodima* i *rasama*: oni sačinjavaju »telo« za rađanje pojedinih *individua od vrednosti*, koje nastavljaju veliki proces.

680

Ja sam protivnik teorije da jedinka vodi računa o interesima *vrste* idi potomstva, na štetu lične dobiti; sve je to samo *prividno*.

Ogromna važnost koju jedinka pripisuje seksualnom instinktu nije posledica njegove važnosti po vrstu; već je rađanje pravo delo jedinke i njen najviši interes, i, prema tome, *najviši izraz njene moći* (razume se, posmatran ne sa gledišta svesti, nego iz centra čitave individualizacije).

681

Osnovne zablude dosadanih biologa: *nije* reč o vrsti, nego o stvaranju jačih jedinki. (Množina je samo sredstvo.)

Život *nije* prilagođavanje unutrašnjih uslova spoljašnjim, nego volja za moć, koja iznutra asimiluje i potčinjava sebi sve veću količinu »spoljašnjeg« materijala.

Ti biolozi *produžuju* moralnu ocenu stvari (»objektivno višu vrednost altruizma«, neprijateljstvo prema vlastoljublju, prema ratu, prema svemu što nije korisno, prema rangu i staležu).

682

U prirodnim naukama s moralnim obescenjenjem našeg »ja« ide u korak precenjivanje vrste. Međutim, vrsta je isto tako fiktivna kao što je i naše »ja«: napravljena je pogrešna razlika. »Ja« je sto puta nešto *više* od jednostavnog jedinstva u lancu beočugâ; ono je *sam taj lanac*, i to potpun; a vrsta je prosto apstrakcija sačinjena od mnoštva ovih lanaca i njihove delimične sličnosti. Da se jedinka žrtvuje vrsti, kao što se to često tvrdi, nije nikakva činjenica, nego pre samo primer pogrešnog tumačenja.

683

Formula za *praznovericu*, o *progresu* od jednog čuvenog fiziologa moždanih funkcija: L' animal ne fait jamais de progres comme espece. L' hommeseul fait de progres comme espece.«
He: —

684

Anti-Darvin. — *Pripitomljavanje čoveka*.: koja mu definitivna vrednost može biti? Ili, da li pripitomljavanje ima uopšte definitivne vrednosti? — Ima razloga da se ovo poslednje odriče. —

Darvinova škola čini doduše velike napore da nas uveri u protivno: ona bi htela dokazati da *dejstvo pripitomljavanja* može biti duboko, pa čak i fundamentalno. Zasada se mi čvrsto držimo staroga: dosad nije dokazano ništa drugo do li sasvim površan uticaj putem pripitomljavanja— ili pak degeneracija. A sve što umakne ispod ljudske ruke i discipline vraća se skoro odmah u svoje prirodno stanje. Tip ostaje stalan: čovek ne može »denaturer la nature«.

Računa se s borbom za život, sa smrću slabijih i sa nadživljavanjem najsnažnijih i najdarovitijih; zbog toga se zamišlja da *bića neprekidno napreduju u usavršavanju*. Mi smo se naprotiv uverili da u borbi za život slučaj služi slabima isto tako dobro kao i jakima: da lukavstvo često uspešno dopunjuje snagu; da plodnost jedne vrste stoji u značajnom odnosu prema njenim *izgledima* na uništenje....

Tako isto se *prirodnom odabiranju* pripisuju polagane i beskonačne metamorfoze: veruje se da se svako preimućstvo nasleđuje i da u potonjim pokolenjima dolazi do sve jačega izražaja (dok je nasleđe tako ćudljivo...); posmatra se srećno prilagođavanje izvesnih bića njihovim naročitim životnim uslovima i objašnjava se da se to postiglo *uticajem sredine*...

Međutim, nigde se ne mogu naći slučajevi *nesvesnog odabiranja* (baš nigde). Najrazličitije jedinke se ujelinjuju, najveće krajnosti mešaju se u masi... Sve se utrkuje da održi svoj tip; stvorenja koja imaju spoljašnje znake — te znake koji ih štite od izvesnih opasnosti ne gube kada dođu u prilike da žive van opasnosti... Kada žive u mestima gde ih njihova odeća više ne čuva, ona se niukoliko ne prilagođuju svojoj sredini.

Odabiranje najlepšeg toliko je preterano da prevazilazi instinkt za lepim u našoj sopstvenoj rasi. Ustvari, najlepše se pari sa najnižim, najveće s najmanjim. Skoro uvek (vidimo mužjaka i ženku gde iskorišćuju prvi slučajan susret i ne pokazuju nikakav smisao za odabiranje. — Modifikacija usled klime i ishrane: — ali uistini potpuno beznačajna.

Prelazne forme ne postoje. —

Tvrdi se da se živa bića sve više razvijaju. Ali za to nedostaje svaki osnov. Svaki tip ima svoju *granicu*: izvan nje nema razvitka. Do te granice vlada apsolutna zakonomernost.

*

Moj opšti pogled. — *Prvi stav:* čovek kao vrsta *ne* napreduje. Viši tipovi se zaista dostižu, ali se ne održavaju. Nivo vrste se *ne* diže.

Drugi stav: čovek kao vrsta ne predstavlja nikakav napredak u poređenju s ma kojom životinjom. Životinjski i biljni svet ne razvija se od nižega ka višem... Nego sve u isti mah, i jedno preko drugoga, i jedno kroz drugo, i jedno protiv drugoga. Bogatije i složenije forme — jer reč »viši tip« ne znači ništa drugo — lakše propadaju: samo najniže forme zadržavaju neku prividnu neprolaznost. Više forme ređe se dostižu i s mukom se održavaju: najniže se neverovatno množe. — I u čovečanstvu najlakše propadaju *viši tipovi*, srećni slučajevi razvitka, u promenljivim povoljnim i nepovoljnim prilikama. Oni su izloženi dekadenciji svake vrste: oni su krajnost i već samim tim skoro dekadenti... Kratak vek lepote, genija, cezara, stvar je svoje vrste: tako nešto ne nasleđuje se. *Tip* se nasleđuje: tip nije ništa ekstremno, nije »srećan slučaj«... To ne leži ni u kakvoj naročitoj kobi i »zloj volji« prirode, nego prosto u pojmu »višeg tipa«: viši tip predstavlja neuporedivo veću složenost — veći broj koordiniranih elemenata: zbog toga i raspad njihov izgleda neuporedivo verovatniji. »Genij« je najuzvišenija mašina na svetu — pa prema tome i najkrtija.

Treći stav: pripitomljavanje (»kultura«) čoveka ne ide duboko... Gde silazi duboko, odmah se pokazuje kao degeneracija (tip: hrišćanin). »Divlji« čovek (ili, moralnim jezikom rečeno; zao čovek) predstavlja vraćanje prirodi — i, u izvesnom smislu, ozdravljenje, *lečenje* od »kulture«.

685

Anti-Darvin. — Pri rasmatranju velikih sudbina čovekovih mene najviše iznenađuje što mi pred oči uvek izlazi taman suprotno onome što Darwin sa svojom školom vidi ili hoće da vidi: odabiranje u prilog jačih, bolje sazdanih, napredak vrste. Međutim, baš suprotno tome bode čoveku oči: brisanje srećnih slučajeva, nekorisnost savršenijih tipova, neizbežna vlast prosečnih tipova, pa čak i tipova koji su *ispod prosečnih*. Ako uzmemo da nam se nije dao razlog zašto bi čovek činio izuzetak među živim bićima, ja naginjem verovanju da se Darwinova škola svuda varala. Ona volja za moć u kojoj opažam osnovni razlog i karakter sviju promena objašnjava nam zašto odabiranje u korist izuzetaka i srećnih slučajeva ne postoji: najjači i najsrećniji su slabi kad protiv sebe imaju organizovane instinkte stada, strah slabih i njihovu brojnu nadmoćnost. Moj opšti pogled na svet vrednosti pokazuje da, u najvišim vrednostima koje danas vladaju sudbinom čovekovom, nadmoćnost nemaju srećni slučajevi i odabrani tipovi; nego pre tipovi dekadencije — možda nema ničega zanimljivijeg u svetu od ovog *neželjenog* prizora.

Ma kako to čudno zvučalo: jaki se moraju uvek podržavati protiv slabih; srećni protiv zlosrećnih; zdravi protiv bolesnih i nasledno opterećenih. Ako se prema stvarnosti formuliše moral, onda taj moral glasi: prosečni više vrede od izuzetaka; dekadentni više od prosečnih; volja za nebićem preovlađuje nad voljom za život — i opšti cilj je sada, rečeno hrišćanskim, budističkim, šopenhauerovskim jezikom: »Bolje je *ne* biti, nego biti«. Ja se *bunim* protiv formulisanja stvarnosti u moral: zbog toga mrzim hrišćanstvo smrtnom mržnjom, što je stvorilo uzvišene reči i stavove, da bi pokrilo jednu strašnu stvarnost pokrivalom pravde, vrline, božanstvenosti...

Ja vidim sve filozofe, ja vidim nauku na kolenima pred stvarnošću koja je nešto *obrnuo* od borbe za život, kako je Darwinova škola shvata — ja svuda vidim, kud god se okrenem, da preovlađuju i preostaju oni koji bacaju sumnju na život i na vrednost života. — Pogreška Darwinove škole meni je postala problem: kako čovek može biti slep, da baš *ovde* pogrešno vidi?

Da *vrste* predstavljaju napredak, to je najbesmislenije tvrđenje na svetu: dosada su one predstavljale jedan *nivo*. Da su se viši organizmi razvili iz nižih, nije dosada dokazano

nijednim slučajem. Ja vidim da su niži u nadmoćnosti brojem, lukavstvom, prepredenošću, ali ne vidim kako bi neka slučajna promena bila dobit, bar ne to za dugo vreme: jer bi opet ona bila noć razlog da se objasni zešto je jedna slučajna promena postala tako jaka.

»Svirepost prirode«, o kojoj se toliko priča, ja nalazim na drugoj strani: ona je svirepa prema svojoj srećnoj deci, ona štedi i štiti i voli samo krotke.

Ukratko rečeno: porast *moći* jedne vrste možda manje obezbeđuje preovlađivanje njene srećne i jake dece negoli preovlađivanje prosečnih i nižih tipova... Ovi poslednji imaju veliku plodnost, dug vek; sa prvima raste opasnost, rasipanje je veće, brojno opadanje je brže.

686

Čovek kakav je dosada bio, to je upravo embrio čoveka budućnosti — sve stvaralačke sile koje na njega ciljaju nalaze se već u njemu: i pošto su one ogromne, ukoliko sadašnja jedinka nosi u sebi više *obećanja za budućnost*, utoliko više strada. Ovo je najdublje shvatanje *stradanja*: stvaralačke sile se sukobljavaju. — Osama jedinke ne sme da nas vara — uistini nešto struji *kroz* sve jedinke. Što se oseća usamljena, to je *najjača žaoka* u procesu postavljanja najviših ciljeva: njeno traženje sopstvene sreće je sredstvo, koje opet drži zajedno stvaralačke sile i umerava ih, da ne bi razorile jedna drugu.

687

Prekomerna duhovna snaga koja postavlja sama sebi nove ciljeve; ona nije tu samo zarad toga da vodi i zapoveda nižem svetu, ili u cilju održanja organizma, »jedinke«.

Mi smo *više* negoli jedinka: mi smo čitav lanac, sa zadacima svih budućnosti toga lanca.

TEORIJA VOLJE ZA MOĆ I VREDNOSTI

688

Pojam jedinstva u psihologiji. — Mi smo se navikli da smatramo razvitak velikog broja oblika saglasnim sa jedinstvenim poreklom.

Moja teorija bi bila: — da je *volja za moć* prvobitni afektni oblik, da su svi drugi afekti razni oblici volje za moć;

da se dobija značajno osvetljenje i objašnjenje, kad se na mesto individualne »sreće« (kojoj navodno teži sve živo) stavi *moć*: »Ono teži za moći, za većom moći«; — zadovoljstvo je samo simptom osećanja dostignute moći, svest o razlici — (— život ne teži za zadovoljstvom; nego se zadovoljstvo javlja kad život postigne ono za čim teži: zadovoljstvo prati, zadovoljstvo ne pokreće—);

da je sva pokretna sila volja za moć, da van nje nema nikakve fizičke, dinamičke ili psihičke sile.

U našoj nauci, gde se pojam uzroka i posledice svodi s gordošću na odnos ravnoteže, kojim se želi pokazati da postoji *ista količina* sile i na jednoj i na drugoj strani.. *nedostaje pokretačka sila*: mi posmatramo samo rezultate, mi ih uzimamo kao ravne u odnosu na sadržinu i silu...

Stvar je samo iskustva da promena *ne prestaje*: po sebi, mi nemamo ni najmanje

razloga pretpostaviti da posle jedne promene mora slediti druga. Naprotiv: jedno *dostignuto stanje* činilo bi se prinuđeno da samo sebe održi, kad u sebi ne bi imalo moći da se baš *ne* htedne održati... Spinozin stav o »samoodržanju« morao bi upravo zaustaviti promenu. Baš se na svemu živom može najjasnije pokazati da život čini sve *ne* da se održi, nego da postane nešto *više*...

689

»Volja za moć« i kauzalitet. — Sa psihološkog gledišta pojam »uzroka« je naše osećanje moći o takozvanom hotenju — a naš pojam »posledice« praznoverica o tome da je ovo osećanje moći baš sama ta moć koja pokreće...

Izvesno stanje koje prati jednu pojavu, i koje je već posledica te pojave, projicira se kao »njen dovoljan« razlog; — odnos napetosti našega osećanja moći (zadovoljstvo kao osećanje moći), savladanoga otpora — jesu li to iluzije?

Ako prenesemo pojam »uzroka« ponovo u oblast koja nam je jedino poznata i odakle smo ga uzeli: ne možemo sebi pretstaviti nikakvu *promenu* u kojoj ne bi bilo volje za moć. Mi ne znamo kako da objasnimo izvesnu promenu, ako pritom jedna moć ne zakorači u drugu.

Mehanika nam pokazuje jedino posledice, i to samo u slici (kretanje je govor u slikama). Sama gravitacija nema mehanički uzrok, pošto je ona osnov za mehaničke posledice.

Volja za *akumulacijom sile* jeste specifična pojava života, ishrane, rađanja, nasleđa — društva, države, morala, autoriteta. Ne bi li trebalo pretpostaviti da je ista ta sila osnovni uzrok i u hemiji? — i u kosmičkom poretku stvari?

Ne prosto održanje energije: nego maksimum ekonomije u potrošnji: tako da je volja *svakog centra sile da postane jača*, jedina stvarnost — ne samoodržanje, nego volja za prisvajanjem, gospodarenjem, povećanjem, jačanjem.

Što je nauka mogućna, je li to *dokaz* načela kauzaliteta? »Od istih uzroka iste posledice«. — »Jedan stalan zakon stvari«. — »Nepromenljiv poredak«? — Zato što se nešto može proračunati, je li to dokaz da je već nužno?

Kad nešto biva tako a ne drukče, onda se u tome ne ispoljava nikakav »princip«, ni »zakon«, ni »red«, nego tu dejstvuju kvanta sile, čija je suština u tome da svoju moć ispoljavaju na svima drugim kvantima sile.

Možemo li zamisliti *težnju za moći* bez osećaja zadovoljstva i bola, to će reći bez osećanja porasta ili opadanja moći? Je li mehanizam samo govor simbola za svet *unutrašnjih* činjenica u kome se bore i pobeđuju kvanta volje? Sve hipoteze mehanizma: materija, atom, težina, pritisak, odbojnost nisu »činjenice po sebi«, nego tumačenja do kojih se došlo — pomoću *psihičkih* fikcija.

Život kao nama najpoznatiji oblik bića specifično je volja za nagomilavanjem sile: — svi procesi života imaju tu svoju pokretnu polugu; ništa ne teži samoodržanju, nego sabiranju i nagomilavanju.

Život kao pojedinačan slučaj (hipoteza koja se može primeniti i na sav život) teži za *maksimumom osećanja moći*; u suštini život je težnja za povećanjem moći; težnja nije ništa drugo do li težnja za moći; ta volja ostaje nešto najosnovnije i najbitnije. (Mehanika je samo semiotika posledica.)

690

Ono što je uzrok razvitka uopšte ne može se naći opet na putu istraživanja o razvitku; njega ne treba smatrati ni za nešto što »postaje«, a još manje za nešto što je postalo... »Volja za moć« ne može biti nešto dovršeno, postalo.

Kako se celokupni organski proces odnosi prema ostaloj prirodi? — Tu se otkriva njegova prvobitna volja.

Je li »volja za moć« jedna vrsta »volje« ili je istovetna s pojmom »volje«? Znači li ona isto što i želeti? ili *zapovedati*? Je li to ona »volja« o kojoj Šopenhauer misli da je »suština stvari«?

Moj stav glasi; da je *volja* dosadanje psihologije jedno neopravdano uopštavanje, da takve volje *uopšte nema*, da se, mesto da se ona shvati kao razvitak jedne *određene* volje umnogo oblika, karakter volje prosto *zbrisa*o time što se iz nje izdvojio njen sadržaj i cilj: — to je slučaj u najvećoj meri kod *Šopenhauera*: ono što on »voljom« zove, to je samo prazna reč. Još manje se tu radi o »volji za životom«: jer je život prosto *pojedi*načnost volje za moć; — potpuno je proizvoljno tvrditi da sve teži za tim da pređe u *ovaj* oblik volje za moć.

Ako je najbitnija suština bića volja za moć, i ako je zadovoljstvo svaki porast moći, a bol svako osećanje nemoći otpora, nemoći da se bude gospodar: ne bismo li onda mogli pretpostaviti da su zadovoljstvo i bol glavne činjenice? Je li volja mogućna bez ovih dveju oscilacija *da* i *ne*? — Ali *ko* oseća zadovoljstvo?.. Ali *ko* hoće moć?.. Besmisleno pitanje, ako je sama suština volja za moć, pa prema tome i osećanje zadovoljstva i bola! Ipak: potrebne su suprotnosti, otpori, pa zato, relativno, i *jedinstva* koja zakoračuju jedno u drugo.

Srazmerno prema otporu koji jedna sila traži da njim ovlada, mora rasti i mera neuspeha i fatalnosti time izazvane: i ukoliko se svaka sila može ispoljiti samo na onome što joj se opire, u svakoj akciji nužno se nalazi u sastavu jedan *elemenat bola*. Ali ovaj bol dejstvuje kao potsticaj života i jača *volju za moć!*

Ako se *zadovoljstvo* i *bol* odnose na osećanje moći, onda bi život morao predstavljati porast moći tako da bi razlika u veličini došla u svest... Ako se održava stalno jedan nivo moći, onda bi se zadovoljstvo moralo meriti prema sniženju nivoa, prema stanjima bola — ne prema stanjima zadovoljstva... Volja za nečim većim leži u suštini zadovoljstva: da moć raste, da razlika dođe u svest.

Od izvesne tačke, u dekadenciji, *obrnuta razlika* dolazi: u svest, opadanje: sećanje na ranije snažne trenutke potiskuje sadanja osećanja zadovoljstva — poređenje sada *slabi* zadovoljstvo.

Nije zadovoljenje volje uzrok *zadovoljstva* (protiv ove vrlo površne teorije boriću se naročito — to je besmisleno psihološko patvorenje najbližih stvari), nego je uzrok zadovoljstva što volja hoće napred i uvek postaje gospodar nad onim što joj stoji na putu.

Osećanje zadovoljstva leži upravo u nezadovoljenosti volje, u tome što ona, ako nema protivnika i otpora, nije još doboljno sita. »Srećan čovek«: ideal stada.

697

Normalna *nezadovoljenost* naših instinkata, na primer gladi, polnog nagona, nagona za kretanjem, ne sadrži u sebi još ništa što izaziva potištenost, nego pre potstiče osećanje života, kao što ga svaki ritam malih, bolnih nadražaja *jača*, ma šta nam tu pesimisti govorili. Ova nezadovoljenost, mesto da nam život čini gorim, pretstavlja veliki *potstrek* životu.

(Možda bi se zadovoljstvo moglo uopšte nazvati ritmom malih bolnih nadražaja).

698

Kant kaže: Sledeće redove grofa Veria (Sull' indole del piacere e del dolore; 1781) ja potpisujem sa apsolutnom sigurnošću: »Il solo principio motore dell' uomo e il dolore. Il dolore precede ogni piacere. Il piacere non e un essere positivo«.

699

Bol je nešto drugo od zadovoljstva — hoću reći, to *nije* nešto suprotno zadovoljstvu.

Kad se suština zadovoljstva srećno nazove osećanjem viška moći (to će reći, osećanjem razlike koje pretpostavlja poređenje), onda se time još ne definiše suština »bola«. Lažne suprotnosti, u koje veruju ljudi pa *prema tome* i jezik, uvek su bile opasne zamke za hod istine. Postoje šta više slučajevi gde su poneka zadovoljstva uslovljena izvesnom *ritmičkom dostavom* malih, bolnih nadražaja: time se dolazi do brzog porasta osećanja moći i osećanja zadovoljstva. Takav je slučaj kod golicanja, i kod polnog golicanja koje prati koitus: tu nalazimo bol kao sastavni deo zadovoljstva. Čini se da mala prepreka, koja se svlada i za kojom odmah sleduje druga prepreka, koja se opet savlađuje — da ova igra između otpora i pobeđe najjače pobuđuje ono osećanje obilne, suviše moći, što i čini suštinu zadovoljstva.

Obrnuto, povećanje osećanja bola putem malih, u bol upletenih, prijatnih nadražaja ne postoji: zadovoljstvo i bol nisu nikako suprotnosti.

Bol je *intelektualni* proces, u kome se nesumnjivo otkriva izvestan sud — sud »*štetan*«, u kome se trajno iskustvo nakupilo. Nema bola po sebi. *Ne* boli nas rana; kroz izražavanje onog dubokog potresa koji se naziva bolom govori iskustvo o rđavim posledicama koje rana može imati po ceo organizam (kod štetnih uticaja koji su bili nepoznati ranijem čovečanstvu, na primer kod novih kombinacija otrovnih hemikalija, nema čak nikakvog obaveštenja o bolu — i mi smo izgubljeni.)

Bol se naročito odlikuje uvek dugim potresom, drhtavicom koja nastaje — u ganglijama nervnog sistema usled strahotnog potresa: čovek zapravo ne pati od uzroka bola (od ma kakve povrede na primer), nego od dužeg poremećaja svoje ravnoteže koja nastaje usled potresa. Bol je bolest moždanih centara — zadovoljstvo nije nikakva bolest.

Izgleda, doduše, da je bol uzrok refleksnih pokreta, a za to govori i filozofska predrasuda; ali u potpuno neočekivanim slučajevima, ako pažljivo posmatramo, refleksni pokret dolazi pre negoli osećaj bola. Zlo bih se proveo, kad bih se sapleo pa morao čekati da taj fakt zazvoni na zvonu moje svesti, pa da se tek onda otuda javi šta treba da činim. Naprotiv, ja vrlo jasno opažam da prvo dođe refleksni pokret sa strane moje noge, da predupredi pad, pa tek onda, posle izvesnog merljivog vremena, sasvim naglo osetim priliv bola u prednjem delu glave. Dakle, na bol se *ne* reagira. Bol se naknadno projicira u povređeno mesto: — ali suština ovog lokalnog bola ipak nije izraz neke vrste lokalne povrede: nego je prosto lokalni znak čija je snaga i karakter u skladu sa povredom o kojoj su

nervni centri izvešteni. Činjenica da usled toga potresa snaga mišića organizma primetno opada ne dokazuje ni najmanje da *suštinu* bola treba tražiti u opadanju osećanja moći.

Još jednom: mi *ne* reagiramo na bol: bol nije »uzrok« naših postupaka: bol je jedna reakcija, a refleksni pokret je druga i *ranija* reakcija — i obe se javljaju s raznih polaznih tačaka.

700

Intelektualni karakter *bola*: on po sebi ne označava trenutno nanесenu povredu, nego njen značaj za jedinku kao celinu.

Da li postoji bol u kome *ne* pati jedinka nego »vrsta« ?

701

»Suma bola nadmašuje sumu radosti: prema tome, nebiće sveta je bolje od njegova bića«. — »Svet je nešto za što bi, s gledišta razuma, bolje bilo da ne postoji, jer prouzrokuje više bola negoli radosti subjektu osećanja« — ovo besmisleno brbljanje krsti sebe danas pesimizmom!

Radost i bol su nuz-pojave, ne uzroci; to su *drugostepeni* sudovi o vrednosti, koji se izvode iz izvesne glavne vrednosti — oni su istovetni s osećanjem »koristan«, »štetan«, pa prema tome apsolutno prolazni i relativni. Jer u pogledu korisnosti i štetnosti čovek može uvek da upita još na stotinu raznih načina: »čemu«.

Ja prezirem ovaj *pesimizam osećajnosti*: on je već znak duboke bede života.

702

Čovek *ne* traži zadovoljstvo i *ne* beži od bola: jasno je kakvim čuvenim predrasudama ja tu protivrečim. Zadovoljstvo i bol su samo posledice, propratne pojave — ono što čovek hoće, ono što hoće svaki i najmanji deo jednog živog organizma, to je *više moći*. Težnja za moći donosi i zadovoljstvo i bol; usled te volje organizam traži otpor, treba nešto što se protivstavlja... Bol, kao prepreka njegovoj volji za moć, normalna je dakle činjenica, normalni sastavni deo svake organske pojave; čovek tu prepreku ne izbegava, nego mu je štaviše stalno potrebna: svaka pobeda, svako osećanje zadovoljstva, svaka pojava pretpostavlja neku savladanu prepreku.

Uzmimo najprostiji slučaj, primitivnu ishranu: protoplazma pruža svoje pseudopodije da traži nešto što joj se opire — ne zbog gladi, nego zbog volje za moć. Potom ona pokušava da savlada, prisvoji, utelovi to što je tražila: — ono što se naziva »ishrana« prosto je propratna pojava, korisna primena one prvobitne volje da se postane *jači*.

Bol, prema tome, tako malo ima kao nužnu posledicu smanjenje naše volje za moć da on, u prosečnim slučajevima, dejstvuje na to osećanje moći kao nadražaj — prepreka je *potsticaj* ove volje za moć.

703

Bol smo pobrkali s jednom vrstom njegovom, sa iznurenošću: iznurenost pretstavlja duboko smanjenje i opadanje volje za moć, primetan gubitak snage. To će reći: postoji a) bol kao nadražaj za porast moći, i b) bol nakon utroška moći; u prvom slučaju bol je potstrek, u drugom posledica prekomernog nadražaja... Nesposobnost za otpor svojstvena je drugoj vrsti bola: izazivanje onoga što ukazuje otpor svojstveno je prvoj... Jedino zadovoljstvo koje se još

oseća u stanju iscrpenosti jeste san; radost u drugom slučaju znači pobjedu....

Velika zabuna psihologa sastojala se u tome što nisu u dovoljnoj meri odvajali ove dve vrste *zadovoljstva*, uspavlјivanje i pobjedu. Iznureni ljudi hoće mir, odmor udova, spokojstvo, tišinu — to je *sreća* nihilističkih religija i filozofija; bogati i puni života hoće pobjedu, pobjedene protivnike, izlivanje osećanja moći na još veće polje negoli dosadanje što je. Sve zdrave funkcije organizma imaju tu potrebu — i ceo organizam je kompleks sistema koji se bore za porast osećanja moći...

704

Otkuda dolazi da su osnovni članovi vere u psihologiji bez razlike izvrtaња i falsifikati najgore vrste? »Čovek teži sreći«, na primer — koliko je od toga tačno? Da bi se razumelo šta je »život«, koju vrstu težnje i napona sadrži život, ova formula mora vredeti isto tavo za drvo i biljku, kao i za životinju. »Čemu teži biljka?« — Ali ovde smo već izmislili jedno lažno jedinstvo, koje ne postoji: fakt beskrajno raznolikog rašćenja, sa sopstvenim i polusopstvenim inicijativama, mi prikrivamo i odričemo kad istavljamo nezgrapno jedinstvo kao »biljku«. Sasvim je očevidno da se poslednje najmanje »jedinke« ne mogu uzeti u smislu »metafizičkih jedinki« i atoma; da se njihova sfera moći stalno pomera: — ali da li svaka od njih teži *sreći* kad se na taj način menja? — Sve to širenje, asimilacija, rašćenje, međutim, pretstavlja borbu protiv otpora; kretanje je nešto što je bitno vezano sa stanjima bola: pokretna sila mora nešto druto »hteti« kad tako stalno hoće i traži bol. — O šta se bori drveće prašume? O »sreću?« — O *moć!*...

Čovek, koji je postao gospodar nad silama prirode, gospodar svoje divljine i neukroćenih osećanja (strasti su naučile da se pokoravaju i da budu korisne) — čovek, u poređenju sa pred-čovekom, pretstavlja ogroman kvantum *moći* — *ne* veću »sreću«! Kako se može tvrditi da je čovek *težio* za srećom?...

705

Ali, kad to kažem, vidim iznad sebe kako se pod zvezdama presijava *ogromno klupče zablude*, koja je dosada pretstavlјalo najveće nadahnuće čovečanstva: »Sva sreća dolazi od vrline, sve vrline od slobodne volje«.

Obrnimo vrednosti: svaka sposobnost posledica je srećne organizacije, svaka sloboda posledica je sposobnosti (— sloboda se ovde shvata kao lakoća u samoupućivanju. Svaki me umetnik razume).

706

»Vrednost života«. — Život je pojedinačan slučaj; mora se opravdati *čitava* egzistencija, ne samo život — pravdajući princip mora biti takav da se njime objašnjava život. Život je samo *sredstvo* za nešto: to je *izraz* za forme porasta moći.

707

»*Svesni svet*« ne može važiti kao *iolazna tačka vrednosti*: nužnost »objektivnog« određivanja vrednosti.

U poređenju s ogromnim i složenim oprečnim procesima, koje pretstavlja celokupni život svakog organizma, njegov *svesni svet* osećanja, namera, ocena vrednosti pretstavlja mali isečak. Mi nemamo nikakva prava da taj delić svesti postavimo kao cilj i razlog života kao opšte pojave. Očevidno je da je svest samo još jedno sredstvo više za razvitak i proširenje moći života. Stoga je naivno staviti zadovoljstvo, ili duhovnost, ili moral, ili ma koju pojedinu

oblast svesti kao najveću vrednost: pa možda i »svet« opravdati pomoću njih.

To je moja glavna zamerka svima filozofskim i moralnim kosmologijama i teodicejama, svima *pitanjima* i *najvišim vrednostima* u dosadanjoj filozofiji i filozofiji religije. Izvesno *sredstvo pogrešno se shvatilo kao cilj*: s druge strane, *život i porast njegove moći užteni su do sredstava*.

Ako bismo hteli postaviti dovoljno dalek cilj životu, on se ne bi smeo poklopiti ni sa jednom kategorijom svesnog života; on bi pre morao svaku takvu kategoriju *oglasiti za svoje sredstvo ...*

»Odricanje života« kao cilj života, cilj razvitka! Život kao velika glupost! Takvo *ludačko tumačenje* rezultat je *merenja* života faktorima svesti (zadovoljstvo i bol, dobro i zlo). Tu se sredstva upotrebljuju protiv cilja — »nesveta«. apsurdna, u prvom redu *neprijatna* sredstva — : kako može vredeti cilj koji se služi takvim sredstvima! Ali je pogreška u tome što — umesto da *tražimo* cilj koji će objasniti *nužnost* takvih sredstava — mi smo otpočeka postavili cilj koji ustvari *isključuje* takva sredstva: to će reći, mi smo svoje želje u pogledu na izvesna sredstva (na primer; prijatna, razumna, vrla) načinili *pravilom*, prema kome tek određujemo koji bismo *opšti cilj želeli...*

Osnovna greška je u tome što — mesto da smo svest smatrali oruđem i pojedinošću celokupnog života — mi smo načinili od nje merilo života i najvišu vrednost: to je pogrešna perspektiva a parte *ad totum*, i zbog toga svi filozofi danas instinktivno idu za tim da zamisle opštu svest, svestan zajednički život i zajedničko hotenje, sa svim što se zbiva, kao »duh«, »boga«. Ali im se mora reći da *baš na taj način život postaje čudovište*: da bi »bog« i opšti nervni centar neminovno bili nešto zbog čega bi se baš život morao *osuditi...* Naše je *najveće olakšanje* baš u tome što smo eliminisali opštu svest koja određuje ciljeve i sredstva... Na taj način oslobodili smo se moranja da budemo pesimisti... Naš najveći prekor životu bilo je *postojanje Boga...*

708

O vrednosti »postajanja«. — Kad bi kretanje sveta imalo neki krajnji cilj, onda bi se taj cilj već dostigao. Jedini osnovni fakt je, međutim, da svet *nema* vrainjeg cilja: i svakoj filozofiji i naučnoj hipotezi (na primer mehanizmu) kojoj je taj cilj nužan *protivreći* ovaj osnovni fakt.

Ja tražim jedno poimanje sveta koje bi odalo pravdu toj činjenici. Postajanje se mora objasniti a da se pritom ne pribegava takvim krajnjim smerovima: postajanje se mora pokazati opravdano u svakom trenutku (ili biti *nemerljive vrednosti*, što izlazi na isto); ne sme se ni u kom slučaju pravdati sadašnjost zbog budućnosti, ili prošlost zarad sadašnjosti. »Nužnost« ne u obliku jedne nadmoćne gospodareće opšte sile, ili jednog prvog pokretača; još manje kao neophodni uslov nekog rezultata od vrednosti. Zato je potrebno odreći opštu svest postajanja, jednog »Boga«, da se zbivanje ne podvede pod neko biće koje oseća i zna kao i mi, pa ipač *neće* ništa: »Bog« je nekoristan, kad on neće nešto; a s druge strane postavlja se time kao neko *sabiranje bola i nelogičnosti*, kojim bi se unizila opšta vrednost »postajanja«: na sreću, nedostaje upravo takva jedna sabirna moć (— Bog koji strada i sve nadgleda, jedan »opšti nervni centar« i »sveduh« bio bi *najveća osuda bića*).

Još tačnije rečeno: *ne sme se dopustiti uopšte nikakvo biće* — jer onda postajanje gubi svoju vrednost i pokazuje se upravo besmisleno i izlišno.

Prema tome, valja pitati: kako je mogla ponići iluzija bića (zašto se morala pojaviti); Isto tako: kako su izgubile vrednost sve ocene koje počivaju na hipotezi da postoji biće. Ali na taj način saznajemo da je ova *hipoteza bića izvor sviju klevetanja sveta* (— »bolji svet«, »istinski svet«, »drugi svet«, »stvar po sebi«).

1. Postajanje ne gredi *nekom krajnjem cilju*, ne završava se »bićem«.

2. Postajanje nije *nikakvo prividno stanje*, može biti da je svet bića privid.

3. Postajanje je iste vrednosti usvakom trenutku: suma njegove vrednosti ostaje ravna sebi samoj: *drugim rečima*: ono nema uopšte *nikakve vrednosti*, jer nedostaje merilo prema kome bi se ona mogla meriti i prema kome bi reč »vrednost« imala smisla. *Opšta vrednost sveta nemerljiva je*, prema tome filozofski pesimizam spada među komične stvari.

709

Da ne načinimo od svojih »željivosti« sudije bića! Isto tako i da ne stavimo krajnje oblike razvića (na primer duh) kao »suštinu« iza razvića!

710

Naše saznanje postalo je naučno do te mere da može primeniti meru i broj. Vredelo bi možda pokušati da li se naučni poredak vrednosti ne bi mogao naprosto izgraditi prema izvesnoj *skali brojeva i mera sile...* Sve ostale »vrednosti« **su** predrasude, naivnosti, nesporazumi. — One se svuda mogu *svesti* na skalu brojeva i mera sile. *Penjanje* po ovoj skali pretstavlja *porast vrednosti*, padanje znači *opadanje vrednosti*. Ali ovde prividnost i predrasuda govore protivno (moralne vrednosti su samo *prividne* u poređenju s *fiziološkim*).

711

Zašto se ne može dopustiti gledište »vrednosti« : — jer u »*procesu celine*« *rad čovečanstva ne dolazi u obzir*, pošto ne postoji opšti proces (kao sistem); jer ne postoji »*celina*«; jer se celokupno ocenjivanje ljudskog života i ljudskih ciljeva ne može izvršiti obzirom na nešto što uopšte ne postoji;
jer su »*nužnost*«, »*uzročnost*« i »*celishodnost*« nužni *prividi*;
jer nije cilj »*povećanje svesti*«, nego *porast moći*: u taj porast ulazi i korist od svesti; to isto važi za zadovoljstvo i bol;
jer se *sredstva* ne mogu uzeti za najvišu meru vrednosti (dakle, ne mogu se takim smatrati stanja svesti kao što su zadovoljstvo i bol; pošto je i sama svest sredstvo —);
jer svet nije nikakav organizam, nego haos: jer je razvitak »*duhovnosti*« samo sredstvo za relativnu trajnost organizacije;
jer nikakva »*željivost*« nema smisla u odnosu na opšti karakter bića.

712

»Bog« kao momenat kulminacije: život je večito oboženje i obezboženje. *Ali u tome ne postoji nikakav vrhunac vrednosti*, nego samo vrhunac *moći*.

Apsolutno isključenje mehnizma i materije; obadvoje je samo izraz nižih stupnjeva, najobezduhovljeniji oblik afekta (»*volje za moć*«).

Silaženje sa vrhunca u *postajanju* (najviše oduhotvorenosti moći na najropskijem zemljištu) pretstaviti kao *posledicu* ove najviše sile koja, okrećući se protiv sebe, pošto nema više šta da organizuje, troši svoju silu na to da *dezorganizuje...*

a) sve veća pobjeda društava i njihovo podjarmljivanje manjem ali jačem broju;

b) sve veća pobjeda nad povlašćenim i jačim, pa s tim i dolaženje na vlast demokratije, i najzad *anarhija* elemenaga.

Vrednost je najveći kvantum moći koji čovek može asimilirati — čovek: *ne* čovečanstvo. Čovečanstvo je mnogo više sredstvo negoli što je cilj. U pitanju je tip: čovečanstvo je naprosto probni materijal, ogromna prevaga neuspelih: polje ruševina.

Reči koje se odnose na vrednost, to su zastave pobodene na mestu gde je pronađeno neko *ново blaženstvo* — neko *ново osećanje*.

Gledište »vrednosti« je gledište *uslova za održanje i napredak* u odnosu na složene tvorevine života relativne trajnosti u okviru evolucije.

Ne postoje trajne osnovne jedinice, atomi, monade: i tu smo tek mi *uneli* »biće« (iz praktičnih, utilitarnih pobuda).

»*formiranje vlasti*«; sfera nad kojom se gospodari stalno se širi; ili se periodično širi i sužava prema povoljnim i nepovoljnim prilikama (ishrana).

»Vrednost« je u suštini gledište s koga se meri porast ili opadanje ovih gospodarskih centara (koji su »mnoštva« u svakom slučaju; ali »jedinstvo« se ne može uopšte naći u prirodi postajanja).

Izražajna sredstva koja nam jezik pruža neupotrebljiva su da se njima izrazi »postajanje«: potreba jednog grubljeg sveta postojanosti, sveta »stvari« itd. sastavni je deo naše *neminovne potrebe za održanjem*. O atomima i monadama smemo govoriti u relativnom smislu: sigurno je da je *najmanji svet najdužega veka ...* Volja ne postoji: postoje punktacije volje, koje stalno povećavaju ili gube svoju moć.

III VOLJA ZA MOĆ KAO DRUŠTVO I POJEDINAC

DRUŠTVO I DRŽAVA

Naše je *osnovno načelo* da se samo pojedinci osećaju *odgovorni*. Zajednice su izmišljene da čine ono što pojedinci nemaju smelosti da učine. Zbog toga su sve zajednice, društva, beskrajno *otvorenije i poučnije* u pogledu prirode čovekove negoli što je pojedinac, koji je odveć slab da bi imao smelosti da zadovolji svoje želje...

Ceo »altruizam« je *mudrost privatnog čoveka*: društva nisu »altruistična« jedno prema drugom... Zapovest o ljubavi prema bližnjem nije se još nikad proširila da obuhvati suseda. Pre je tu tačno ono što Manu veli: »Sve države s kojima se graničimo i njihove saveznike moramo smatrati za svoje neprijatelje. Iz istog razloga moramo opet smatrati sve *njihove* susede za svoje prijatelje«.

Proučavanje društva je od tako neocenjive koristi jer je čovek kao društvo mnogo *naivniji* negoli kao »jedinica«. »Društvo« nikad nije smatralo vrlinu za nešto drugo do li za sredstvo snage, moći, reda.

Kako *to* prosto i dostojanstveno kaže Manu: »Brlina se teško može osloniti samo na sopstvenu snagu. U osnovi samo strah od kazne drži ljude u granicama i omogućuje svakome da na miru uživa svoje imanje«.

Država ili organizovani *nemoral* — iznutra: kao policija, kazneni zakon, klase, trgovina, porodica; *spolja*: kao volja za moć, volja za ratom, zavojevanjem, osvetom.

Kako se dolazi do toga da država čini *mnoštvo* stvari koje *pojedinač* nikada ne bi pristao da čini? — Podelom odgovornosti, naređivanja, zapovedanja i izvršivanja. Uvođenjem vrlina poslušnosti, dužnosti, ljubavi prema otadžbini i svome vladaru. Podržavanjem ponosa, strogosti, jačine, mržnje, osvete — jednom rečju podržavanjem sviju tipičnih crta koje *su potpuno tuđv* tipu iz gomile.

Vi svi nemate smelosti da ubijete jednog čoveka, čak ni da ga išibate, niti pak da... — ali ogromna *državna* mašina potčinjava sebi pojedinca, tako *da on otklanja* odgovornost za ono što čini (poslušnost, lojalnost itd).

— Sve što jedan čovek čini u spužbi države protivi se njegovoj prirodi.

— Tako isto sve što *nauči* obzirom na buduću službu u državi protivi se njegovoj prirodi.

To se postiže *podelom rada* (tako da niko više ne snosi celu odgovornost):

zakonodavac — i onaj koji zakon izvršuje;

učitelj discipline — i oni koji su pod disciplinom postali tvrdi i strogi.

Podela rada među afektima u društvu: tako da pojedinci i klase kultivišu jednu *nepotpunu*, ali zato *korisniju* vrstu duše. Koliko su kod svakog tipa u društvu pojedini afekti skoro *zакržljali* (da bi potstakli jači razvitak nekog drugog afekta).

Opravdanje morala:

ekonomsko (cilj je najveće moguće iskorišćenje individualne snage a protiv rasipanja od strane svega što je iznimno); — *vstetsko* (obrazovanje utvrđenijih tipova i zadovoljstvo svojim tipom);

političko (kao veština da se izdrže oštre zategnutosti raznih stupnjeva moći);

fiziološko (kao imaginarna prevaga pri ocenjivanju u prilog prosečnih i zlosrećnih — zarad održanja slabih).

Najstrahotnija i najbitnija želja čovekova, njegov nagon za moć — taj nagon nazivaju »slobodom« — mora se najduže držati sputana. Zbog toga je etika dosad, sa svojim nesvesnim instinktima vaspitanja i odgoja, težila za tim da želju za moć sputa; ona kleveta tiransku individuu i ističe instinkt za moć kod stada, veličajući socijalno staranje i patriotizam.

Nesposobnost za moć: njeno *licemerstvo* i *lukavstvo*: kao poslušnost (podređenje, ponos dužnosti, moral...); kao odanost, ljubav (idealizovanje, oboženje zapovednika kao naknada i posredno samoveličanje); kao fatalizam, rezignacija; kao »objektivnost«; kao samotiranje (stoicizam, askeza, »samoodricanje«, »osvećenje«); kao kritika, pesimizam, bunt, mrcvarenje; kao »lepa duša«, »vrlina«, »samooboženje«, »nepriistrasnost«, »sloboda od sveta«, itd. (— svest o nesposobnosti za moć prerušava se u preziranje). Svuda se izražava potreba da se ipak

ispolji ma kakva moć, ili da se sebi povremeno stvori neki *privid* moći — kao *opijenost*.

Ljudi koji hoće moć *zarad koristi u sreći* što je moć obezbeđuje: političke stranke.

Drugi ljudi koji hoće moć, čak i po cenu vidnih *šteta* i *žrtava* na račun sreće i blagostanja: ambiciozni.

Drugi ljudi koji hoće moć, prosto da ne bi pala drugima u ruke, od kojih ne bi hteli da su zavisni.

722

Kritika »pravičnosti« i »jednakosti pred zakonom«: šta se tim zapravo *otklanja*? Napetost, neprijateljstvo, mržnja. — Ali je zabluda ako se misli da se na taj način *povećava* »sreća«: Korzikanci na primer uživaju više sreće nego kontinentalci.

723

Uzajamnost, odnosno pritajeno računanje na nagradu: to je jedan od najprimamljivijih oblika obezvređenja čoveka. To povlači sa sobom onu »jednakost« koja jaz što deli ljude smatra nemoralnim...

724

Ono što se naziva »*korisnim*« zavisi potpuno od *cilja* koji se želi postići — od toga čemu služi; a smer, »cilj«, potpuno zavisi opet od *stepena moći*. Zato utilitarizam nije nikakva osnova, nego učenje o posledicama koje ne može ni u kom slučaju biti *obavezno* za sve.

725

Nekada se država smatrala *teoretski* kao utilitaristička ustanova: *sada je tako u praksi*. — Vreme kraljeva je prošlo, jer ih narodi više nisu dostojni: oni više *neće* da u kralju gledaju prasluku svoga ideala, nego samo sredstvo svoje koristi. — To je cela istina!

726

Ja sam pokušao da shvatim *apsolutnu razumnost* društvenog suđenja i ocenjivanja vrednosti (razume se, bez namere da otuda izvučem moralne zaključke).

Da shvatim stepen *psihološke laži* i neprozirnosti koji se zahteva da se *osveštaju* afekti koji su bitni za održanje i širenje moći (da se za njih stvori *čista savest*).

Da shvatim stepen *gluposti* koji se zahteva da bi opšti propisi i vrednosti ostali mogućni (računajući tu vaspitanje, nadzor nad vaspitnim radom, dresuru).

Da shvatim stepen *ispitivanja, nepoverenja i netrpeljivosti* koji se zahteva da bi se sa izuzecima postupalo kao sa zločincima, i da bi se tlačili — i da bi se njima samima ulila rđava savest, te da u duši pate zbog svoje izuzetnosti.

727

Moral u suštini kao štit kao sredstvo za odbranu; i utoliko je znak nedovoljno razvijenog čoveka (u oklopu, stoika).

Potpuno razvijen čovek pre svega snabdeven je *oružjem*.

Oruđa rata pretvorena u oruđa mira (mesto kraljušti i kore izraslo je perje i kosa).

728

Pod samim pojmom »živog organizma« podrazumeva se da mora rasti — da mora povećavati svoju moć, pa prema tome apsorbovati u sebe strane sile. Kroz zamagljenost koju je prouzrokovala moralna narkoza, govori se o pravu jedinke na *samoodbranu*; u istom smislu moglo bi se govoriti o njenom pravu na *napad*: jer su *obadvoje* — drugo još više negoli prvo — nužnost svakog živog organizma: — napadni i odbranbeni egoizam nisu stvar izbora ni »slobodne volje«, nego *fatalnost* samog života.

U tom pogledu svejedno je da li se ima u vidu jedinka, ili živo telo, ili napredno »društvo«. Pravo na kaznu (ili društvena samoodbrana) nazvano je tako u osnovi zloupotrebom reči »pravo«: do prava se dolazi ugovorima — međutim — samoodbrana i samozaštita ne počivaju na osnovi nekog ugovora. Bar sa isto toliko opravdanja mogao bi jedan narod svoju potrebu za osvajanjem, svoju žudnju za moć, bilo to pomoću oružja ili putem trgovine, saobraćaja i kolonizacije, nazvati svojim »pravom« — kao pravo porasta otprilike. Društvo koje potpuno i po instinktu odbaci rat i zavojevanje nalazi se u propadanju: ono je zrelo za demokratiju i vladu dućandžija. U većini slučajeva, osiguranja mira su prosto narkotična sredstva.

729

Održavanje vojničke države pretstavlja poslednje sredstvo da se sačuva velika tradicija, u pogledu na *najviši tip* čoveka, na *tip jakog čoveka*. I sva *shvatanja* koja ovekovečuju neprijateljstvo i razliku u rangu država (kao na primer nacionalizam, zaštitne carine) smeju se posle toga činiti osveštana.

730

Da bi nešto moglo trajati što je duže negoli pojedinac, da bi dakle jedno delo trajalo koje je pojedinac možda stvorio: moraju se pojedincu nametnuti sva mogućna ograničenja i jednostranosti. Ali kako? Ljubav, poštovanje, zahvalnost prema ličnosti koja je stvorila delo znače za nas olakšicu: ili misao da su se naši preci za to borili: ili da će moji potomci biti bezbedni ako podržavam to *delo* (na primer ?ó??). *Moral* je bitno sredstvo da se nešto učini trajnim preko pojedinca ili još pre *porobljavanjem* pojedinca. Razume se da perspektiva odozdo prema gore daje sasvim drugi izraz negoli što ga daje perspektiva odozgo prema dole.

Kako se *održava*. izvestan, kompleks moći? Na taj način što mu se žrtvuju mnoga pokolenja.

731

Kontinuum: »Brak, svojina, jezik, tradicija, rasa, porodica, narod, država« kontinuumi su višeg i nižeg reda. Ekonomski njih opravdava *višak koristi* od neprekidnog rada i mnogostruke proizvodnje, *prema šteti* od većih troškova razmene delova i troškova oko njihova održavanja. (Umnožavaju se radni delovi pa ipak mnogi ostaju nezaposleni. Otuda je cena proizvodnje veća a troškovi održanja ne baš neznatni.) Dobit je u tome što se izbegava prekid i šteti na gubitku koji bi otuda nastao. *Ništa nije skuplje od početka*.

»Što je viši životni nivo, to su veći troškovi održanja i proizvodnje (hrana i množenje); utoliko je veća opasnost i verovatnoća da se surva u propast sa dostignutog vrhunca«.

732

U *buržoaskom* braku, razume se u najboljem smislu reči »brak«, ne radi se ni najmanje o ljubavi, kaogod što se tu ne radi o novcu — na ljubavi ne može se sagraditi nikakva institucija — nego o društvenom dopuštenju, koje se daje dvama licima zarad uzajamnog zadovoljenja polnih potreba, ali pod takvim uslovima, kao što se po sebi razume, koji vode

brigu o *interesu društva*. Očigledno je da će preduslov takvog ugovora biti izvesno uzajamno dopadanje i vrlo mnogo dobre volje — volje za strpljenjem, slaganjem, brigom jednoga za drugo; ali za taj odnos ne treba zloupotrebiti reč ljubav! Za dvoje zaljubljenih u punom i pravom smislu reči polno zadovoljenje nije ništa bitno i zapravo je samo simbol: za jednu stranu simbol bezuslovnog potčinjenja, za drugu simbol pristanka na to, znak sticanja svojine. — Kod braka u plemićskom, staroplemićskom smislu reči radilo se o *odgoju* jedne rase (Ima li još danas plemstva? To je pitanje) — to će reći o održanju jednog određenog, utvrđenog tipa gospodara: tome gledištu se žrtvuju muž i žena. Razume se da tu ljubav nije predstavljala prvi zahtev, naprotiv! Nije predstavljala čak ni onu meru dobre volje jednoga prema drugom koja uslovljuje dobar građanski brak. Odlučivao je u prvom redu interes jedne rase, a preko njega interes klase. Nas toplokrvne životinje sa golicavim srcem, nas »moderne«, podišla bi jeza od hladnoće, strogosti i računске jasnoće jednog takvog otmenog pojma o braku kakav je vladao u svakoj zdravoj aristokratiji, kako u Atini tako isto još i u Evropi osamnaestoga veka! Upravo stoga je ljubav kao strast — u velikom smislu reči — izmišljena za aristokratski svet i u njemu: tamo gde je stega i uzdržavanje bilo najveće..

733

Za budućnost braka: — Jače poresko opterećenje (na nasleđe), duži rok u kadru za momke izvesnog određenog doba i koji dorastaju (u zajednici).

Svakojake *privilegije* za očeve koji imaju puno sinova: prema prilikama, dati im pravo na veći broj glasova.

Lekarsko uverenje kao preduslov braka, koje bi potpisale opštinske vlasti: u tom uverenju morali bi odgovoriti na izvesna pitanja kako lekari tako i zaručnici (»porodična istorija«);

Kao protivmera *prostituciji* (ili kao njena sublimacija): da se ozakone brakovi na rok (s rokom od izvesnog broja meseci ili godina), s potrebnim obezbeđenjem dece;

Za svaki brak da odgovara i da ga sankcioniše određeni broj pouzdanih ljudi jedne opštine: kao stvar zajednice.

734

I jedna zapovest čovekoljublja. — Ima slučajeva gde bi dete bilo zločin: kod hroničnih bolesnika i neurastenika u trećem stepenu. Šta da se tu čini? — Potstaći takve ljude na čednost, recimo muzikom iz Parsifala, na svaki način može se bar pokušati: sam Parsifal, taj tipični idiot, imao je odveć razloga da ne ostavlja potomstva. Zlo je samo u tome što je upravo najredovitija posledica opšte iscrpenosti izvesna nesposobnost »vladanja« sobom (— ne reagirati na nadražaje, ni na najmanje polne nadražaje). Mi bismo se prevarili u računu ako bismo, recimo, Leopardija smatrali čednim. Sveštenik, moralist, igraju tu jednu izgublenu igru; bolje bi bilo poslati po lek. Naposljetku, društvo tu ima da ispuni jednu *dužnost*: ono ima malo takvih hitnih i bitnih dužnosti kao što je ta. Društvo kao veliki poverenik života odgovorno je pred životom za svaki promašeni život — ono ima to i da ispašta: prema tome ono je dužno da ga spreči. U mnogobrojnim slučajevima društvo treba da spreči rađanje: u tu svrhu ono sme da pripremi i primeni, bez obzira na poreklo, rang i duh, i najoštrija prinudna sredstva, lišenja slobode, pa čak i kastraciju u izvesnim slučajevima. — Biblijska zapovest »Ne ubij« naivnost je u poređenju sa životnom zapovesti degenericima: »Ne množite se!«... Sam život ne priznaje nikakvu solidarnost, nikakva »jednaka prava« između zdravih i bolesnih delova jednog organizma: bolesno se mora *otseći* — ili će ceo organizam propasti. — *Sažaljenje* prema degenericima, *jednaka prava* i za promašene živote — to bi bio najdublji nemoral, to bi značilo smatrati moralom suštinu *neprirodnosti!*

Postoje nežno i bolesno nastrojene prirode, takozvani idealisti, koji ne mogu dalje doterati od sirovog, nezrelog zločina: to je veliko opravdanje njihovog malenog anemičnog života, naknada za dugotrajni kukavkčluk i lažljivost nakon toga oni propadaju zbog toga.

U našem civilizovanom svetu mi znamo skoro jedino tip zakržljalog zločinca, koga je pritisnulo prokletstvo i preziranje društva, koji sumnja u samog sebe, a često umanjuje i kleveta svoje delo — dakle *neuspeli tip zločinca*; i mi se opiremo misli *da su svi veliki ljudi bili zločinci* (samo u velikom stilu a ne u bednom), da zločin ide uz veličinu (— to je u svakom slučaju svedočanstvo svih ispitivača ljudske prirode koji su *prodrli* u najveće dubine velikih duša). »Sloboda« od predaka, savesti i dužnosti — to je opasnost koja pretila svakom velikom čoveku. Ali on je i hoće: on hoće veliki cilj, pa zato i sredstva za nj.

Vremena kad se čovekom upravlja *nagradom* i *kaznom* imaju u vidu jednu nižu, još primitivnu, vrstu čoveka: prema njemu se postupa kao prema *deci*...

U našoj poznoj kulturi opšta degeneracija i fatalnost *oduzimaju* nagradi i kazni svaki smisao... Ovo stvarno određivanje ponašanja na osnovu izgleda na kaznu i nagradu pretpostavlja mlade, jake, silne rase. U starim rasama za impulse se ima tako malo otpora da sama pretstava nema nikakva dejstva; — tu ne postoji sposobnost za otpor prema nadražaju, nego postoji osećanje da mu se *mora* sledovati: ova krajnja nadražljivost dekadentna čini sve takve sisteme kazne i popravke potpuno besmislenim.

*

Ideja »popravke« pretpostavlja normalnog i jakog čoveka, čiji se postupci na neki način moraju izravnati da ne bi bio *izgubljen* za zajednicu i da joj ne bi postao *neprijatelj*.

Uticao *zabrane*. — Svaka vlast koja zabranjuje, koja zna kako da pobudi strah kod onih kojima zabranjuje, stvara grešnu savest (to će reći, želju za nečim sa svešću o *opasnosti* kojoj nas izlaže zadovoljenje te želje i primorava nas da se skrivamo, tražimo zaobilazne puteve i budemo obazrivi). Svaka zabrana pogoršava karakter onih koji joj se dragovoljno ne pokoravaju, nego to čine po prinudi.

»Nagrada i kazna«: — Oboje živi zajedno, oboje propada zajedno. Danas niko neće nagradu, niti hoće da *prizna* koga ko kažnjava... Ratno stanje je obnovljeno: mi hoćemo nešto, imamo protivnike u tome, mi to postizemo može biti najrazumnije *ako se sporazumemo* — ako načinimo *ugovor*.

Moderno društvo, u kome, je svaki pojedinac načinio »ugovor« za sebe: — prestupnik je *narušilac ugovora*... To bi bio jasan pojam. Ali onda se u okviru jednog društvenog reda ne bi mogli trpeti anarhisti i *načelni* protivnici...

Zločin spada u kategoriju »pobune protiv društvenog poretka«. Pobunjenik se ne »kažnjava«: njega *ugušuju*. Jedan buntovnik može biti bedno i jadno stvorenje: ali pobuna sama po sebi ni po čemu nije za preziranje — i u odnosu na našu vrstu društva buntovništvo po sebi ne unižava još vrednost čovekovu. Ima slučajeva kad bi se takvom buntovniku zato i trebalo diviti što je svestan da u našem društvu ima nečega protiv čega treba ustati: — kada nas budi iz dremeža.

Time što zločinac čini nešto pojedinačno pojedincu, ne poriče se da je celo njegovo biće u ratu sa celim poretkom: njegovo delo je prosto simptom.

Pojam »kazne« valja svesti na pojam ugušivanja jedne pobune, mere bezbednosti protiv pobeđenih (puna ili polutamnica). Ali se kroz kaznu ne sme izraziti *preziranje*: zločinac je u svakom slučaju čovek koji rizikuje svoj život, svoju čast, svoju slobodu — odvažan čovek. Niti treba kaznu smatrati kao ispaštanje; ili kao odmazdu, kao da postoji neka vrsta odnosa razmene između zločina i kazne — kazna ne očičuje, *jer* zločin ne prlja.

Zločincu ne treba uskratiti mogućnost da vaspostavi mir s društvom: pod uslovom da ne pripada *rasi zločinaca*. U tom slučaju valja se boriti protiv njega još pre negoli što učini neko neprijateljstvo (prva operacija čim dođe pod ruke: uškopiti ga).

Ne treba zločincu staviti na teret njegove rđave manire niti niži stupanj njegove inteligencije. Ništa nije običnije nego da on sam sebe pogrešno shvata (specijalno njegov pobunjeni instinkt — srdžba deklasiranoga — često ne dopre do svesti usled slabe lektire), te da pod uticajem straha ili neuspeha kleveta svoje delo i beščasti: sasvim nezavisno od slučajeva gde, psihološki govoreći, zločinac popušta nekom neshvatljivom nagonu i svome delu pripisuje lažan motiv vezujući ga za neki sporedan postupak (na primer pljačkanje, dok mu je ustvari bilo do krvi).

Valja se čuvati da se vrednost jednoga čoveka ne meri prema jednom jedinom delu. Na to je Napoleon skrenuo pažnju. Dela koja su *pokožična* sasvim su beznačajna. Kad nekome od nas na savesti ne leži nikakav zločin, na primer nikakvo ubistvo, otkuda to? Otuda što nam se nije dala koja povoljna prilika. A da smo izvršili zločin, šta bi to značilo za našu vrednost? Ustvari, nas bi prezirali, kad nam ne bi priznavali snagu da ubijemo čoveka u izvesnim prilikama. Skoro u svima zločinima ispoljuju se istovremeno izvesne osobine bez kojih jedan čovek ne sme da bude. S pravom je Dostojevski rekao za one robijaše po sibirskim tamnicama da je to najjače i najbolje što ima ruski narod. Kada je kod nas zločinac rđavo hranjena i zakrčljala biljka, onda je to osuda naših društvenih odnosa; u doba renesansa zločinac je cvetao i stekao svoju vrstu vrline — vrlinu u stilu renesansa, razume se, virt?, vrlinu slobodnu od moralne kiseline.

Samo one ljude možemo uzdići prema kojima ne postupamo s preziranjem; moralni prezir je veća uvreda i poniženje negoli ma kakav zločin.

741

Sramotnost je ušla prvo u kaznu kad su neke kazne bile izrečene nad prezrenim ljudima (kao što su robovi na primer). Prezreni ljudi bili su najčešće kažnjavani, pa je kazna najzad postala nešto sramotno.

742

U starom kaznenom pravu vladao je jedan *religiozan* pojam: naime da kazna ima silu odmazde. Kazna očičuje: u modernom svetu ona prlja. Kazna je obračun: kad se jednom platilo, onda je čovek slobodan od dela za koje je toliko hteo da strada. Ako se veruje u ovu moć kazne, onda čovek posle tog plaćanja za prestup oseća *olakšanje* i *predah* koji nije mnogo daleko od oporavljenja i novoga zdravlja. Čovek se ne samo izmirio s društvom, nego

je postao dostojan poštovanja u sopstvenim očima — »čist« ... Danas kazna izoluje još više negoli zločin: kob iza prestupa tako je postala strašna da je položaj prestupnika beznadežan. Posle kazne čovek postaje neprijatelj društva. Otsada ono stiče još jednog neprijatelja.

Jus talionis može poticati od duha odmazde (to će reći od neke vrste umeravanja instinkta za osvetom), ali po knjizi zakona Manu, na primer, potrebno je *radi ispaštanja* da se plati ravnom merom, da bi čovek ponovo postao slobodan u religioznom smislu.

743

Moj prilično radikaln znak pitanja nad svima novijim kaznenim zakonodavstvima je ovaj: ako kazna treba da bude srazmerna veličini zločina — jer to bi svi u duši hteli! — onda treba kaznu odmeriti srazmerno osetljivosti prema bolu kod svakoga zločinca: — to znači da ne bi smele postojati *unapred* određene kazne za izvestan zločin, *niti* pak kazneni zakonik. Ali kako ne bi bilo lako odrediti stepen osetljivosti svakog pojedinog zločinca za zadovoljstvo i bol, ne bismo li se u praksi morali odreći kazne? Kakva žrtva! Zar ne ? Prema tome...

744

I filozofija prava! To je nauka koja kao i sve moralne nauke još nije ni u povoju!

Još uvek se ne zna, na primer, čak ni među pravnicima koji sebe smatraju slobodnim, najstariji i najvažniji *smisao* kazne. Sve dok pravna nauka ne bude zidala na novoj osnovi, na istoriji i uporednoj antropologiji, ona se neće osloboditi besplodne borbe oko apstrakcijâ koje su iz osnova pogrešne, a koje se danas smatraju za »filozofiju prava« i nemaju ničeg zajedničkog sa savremenim čovekom. Današnji čovek takvo je zamršeno tkanje, čak i u pogledu njegovih pravnih ocena vrednosti, da dopušta najrazličitija tumačenja.

745

Jedan stari Kinez je rekao kako je čuo da carstva grade mnogobrojne zakone kad stoje pred propašću.

746

Šopenhauer želi da se svi *nitkovi* škope, a *guske* zatvaraju u manastir: s koga gledišta bi to bilo željivo? Vucibatina ima to preimućstvo nad mnogim ljudima što nije prosečan; a glupak ima to preimućstvo nad nama što ne pati kad vidi prosečnost.

Bilo bi željivije da provalija bude veća, to će reći da nitkovluk i glupost rastu. Na taj način ljudska priroda bi *postala šira*... Ali najzad upravo je to i neophodno; to se dešava i ne čeka da li ga mi želimo ili ne. Glupost i nitkovluk rastu: to je sastavni deo »progresâ«.

747

Danas je društvo puno obzira, takta i poštode, dobroćudnoga poštovanja tuđih prava — čak i tuđih zahteva; još u većoj meri praktikuje se izvesno instinktivno dobroćudno ocenjivanje ljudske vrednosti uopšte, koje se prepoznaje u svakovrskom poverenju i kreditu; *poštovanje* čoveka — i to nipošto samo čoveka punog vrline — možda je elemenat koji nas najače odvaja od hršićanskih ocena vrednosti. Mi imamo pozamašnu količinu ironije kad slušamo propovedanje morala; ko moral propoveda ponižava se u našim očima i postaje smešan.

Ovo *moralističko slobodoumlje* spada u najbolje znake našeg vremena. Ako nađemo slučajeve gde toga nikako nema, onda nam to izgleda kao bolest (slučaj Karlajla u Engleskoj, slučaj Ibsena u Norveškoj, slučaj Šopenhauerovog pesimizma u celoj Evropi). Ako išta miri

čovjeka s našim vremenom, to je velika količina *nemorala* koju ono sebi dopušta, ne misleći gore o sebi zbog toga. Naprotiv! Šta onda sačinjava prevagu kulture nad nekulturom? Renesansa na primer nad srednjim vekom? — Uvek samo jedno: velika količina dozvoljenog *nemorala*. Otuda nužno sledi da svi vrhovi ljudskog razvitka moraju pretstavljati za oko moralnog fanatika non plus ultra pokvarenosti (— valja se setiti Savonarolina suda o Florenciji, Platonova suda o Atini u doba Perikla, Luterova suda o Rimu, Rusoova suda o Volterovu društvu, nemačkoga suda protiv Getea.)

748

Dajte malo čista vazduha! Ovo apsurdno stanje Evrope ne sme duže trajati! Postoji li bilo kakva misao iza ovog tupoglavog nacionalizma? Kakvu vrednost danas može da ima podržavanje ovako grubog samopouzdanja kad sve ukazuje na veće i opštije interese? — I to u trenutku kad *duhovna zavisnost* i izlaženje iz nacionalnih granica bivaju očigledni i kad smisao i stvarna vrednost današnje kulture leže u uzajamnom pretapanju i oplodjenju!... I »novo carstvo«¹ zasniva se na najizandalijim i najdiskreditovanim idejama: na jednakosti i opštem pravu glasa.

Valja samo pomisliti na svu tu borbu o prvenstvo usred jednog stanja koje ništa ne valja; na ovu kulturu velikih gradova, novina, grozničavosti i »besciljnosti« — !

Ekonomsko jedinstvo Evrope dolazi po nužnosti — a isto tako, kao reakcija, *stranka mira*...

Jedna *stranka mira*, bez sentimentalnosti, koja zabranjuje sebi i svojoj deci da ratuju; koja zabranjuje ići na sud; koja proklinje borbu, odupiranje, progon: jedna *stranka potlačenih*, bar za izvesno vreme, a ubrzo velika *stranka*. Protivnik svake osvete i zlopamćenja.

Jedna *stranka rata* isto tako temeljita i dobro disciplinovana, upućena suprotnim pravcem.

¹Pisac podrazumeva novo nemačko carstvo. (Prim. prev.)

749

Evropski vladari valjalo bi da razmisle, da li se mogu lišiti naše potpore. Mi imoralisti danas smo jedina moć kojoj nisu potrebni saveznici da bismo pobedili: zato smo najjači među jakima. Nama uopšte nije potrebna laž; koja bi se sila inače mogla nje lišiti? Jedno veliko iskušenje bori se za nas, najjače možda koje postoji: — iskušenje istine... »Istine«? Ko mi stavlja tu reč u usta? Ali ja je vadim: ali ja odbijam tu gordu reč; ne, nama nije ni ona potrebna, mi bismo došli i bez istine do moći i do pobeđe. Čar koja se bori za nas, Venerino oko koje pogađa i oslepljuje i naše protivnike, to je *magija krajnosti*, iskušenje i mamac koji ima svaka krajnost: mi imoralisti — mi smo najveća *krajnost*.

750

Trule vladajuće klase stvorile su rđav glas gospodarima. »Država« kao administracija pravde nešto je kukavičko, jer nedostaje *velikog čoveka*, prema kome bi se određivala mera. Naposletku nesigurnost postaje tako velika da ljudi padaju ničice pred svakom silnom voljom koja zapoveda.

751

»Volja za moć« toliko je omrzuta u doba demokratije da je cela psihologija takvih vremena, čini mi se, uperena na unižavanje i klevetanje te volje. Tvrđi se da su Napoleon, i Cezar, i Aleksandar tip velikih častoljubaca! Kao da baš oni nisu bili veliki *prezirači* počasti!

I Helvecije se trudi da nam pokaže kako čovek teži da dođe do moći zarad uživanja koje moćni imaju: — on u toj težnji budi volju za uživanjem; dakle hedonizam!

752

Prema tome kako jedan narod oseća: da li »pravo, kontrolu, dar vođstva itd. ima mali broj« ili to »imaju mnogi« — postoji *oligarhiska* ili *demokratska uprava*.

Monarhija pretstavlja veru u jednog čoveka u svemu višega — vođa, spasitelja, poluboga.

Aristokratija pretstavlja veru u odabranu manjinu i višu kastu.

Demokratija pretstavlja *neverovanje* u velike ljude i odabrano društvo: »Svi su ravni među sobom«. »U suštini mi smo svi skupa sebična marva i gomila«.

753

Ja sam protivnik: 1. socijalizmu, jer naivno sanja o »dobroti, lepoti, istini i jednakim pravima« (— čak i anarhisti idu za istim idealom, ali na brutalniji način);

2. parlamentarizmu i moći štampe, jer su to sredstva pomoću kojih čovek iz gomile postaje gospodar.

754

Naoružanje naroda znači na kraju naoružanje gomile.

755

Meni su socijalisti smešni zbog njihovog apsurdnog optimizma u pogledu »dobrog čoveka«, koji samo čeka iza džbuna kad će se likvidirati postojeći poredak i otvoriti put za sve »prirodne nagone«.

I njihovi protivnici su tako isto smešni, jer ne vide nasilje u zakonu, strogost i egoizam svake vlasti. Osnovno je osećanje svakog starog zakonodavstva: »Ja i meni slični vladaćemo i živeti: ko se degeneriše, biće izagnan ili uništen«.

Ljudi mnogo jače mrze ideju o *višem soju* ljudi negoli monarhiju. Antiaristokratizam se služi mržnjom prema monarhiji kao maskom.

756

Kakve su izdajice sve stranke! — One iznose na videlo nešto o svojim vođama što su sami vođi možda držali »pod ključem« s velikom veštinom.

757

Moderni socijalizam hteo bi da stvori svetovnu paralelu jezuitizmu: *svaki* čovek kao apsolutno oruđe. Ali smer, cilj, dosada nije još utvrđen.

758

Ropstvo u današnjici: varvarstvo! Gde su danas gospodari za koje robovi rade? Čovek ne sme očekivati da *istovremeno* postoje uvek obe kaste koje se dopunjuju.

Korist i uživanje su *robovske teorije* života: »blagoslov rada« je apoteoza samih robova.
— Nesposobnost za slobodno vreme i rasonodu.

759

Ne postoji pravo na život, niti pravo na rad, niti pravo na »sreću«: s čovekom nije drukčiji slučaj negoli što je s najnižim crvom.

760

O masama moramo misliti isto onako bezobzirno kao što misli priroda: one održavaju vrstu.

761

Na nužde mase valja da gledamo s ironičnim saučešćem one hoće nešto što mi možemo — ah!

762

Evropska demokratija je samo u najmanjoj meri oslobođenje sputanih snaga. Ona je u prvom redu puštanje na slobodu lenosti, umora, *slabosti*.

763

Iz budućnosti radnika. — Radnici treba da se ponašaju kao *vojnici*. Oni primaju nagrade, dohodak, ali ne naknade.

Ne postoji nikakav odnos između rada i plate. Nego treba pojedinca prema njegovoj vrsti tako namestiti da *od sebe dâ najviše* što je njemu moguće.

764

Radnici treba jednom da žive kao što sada žive građani; ali *iznad* njih, odlikujući se jednostavnošću potreba, valja da živi *viša kasta*: to će reći, siromašnije i jednostavnije, ali da ima moć u rukama.

Za nižu vrstu ljudi vredi obrnuto: kod njih se radi o tome da se u njih usade »vrline«. Apsolutne zapovesti; strahovito despotstvo; otrzanje od lakoga života. Ostali smeju *slušati*: a i njihova sujeta nalaže da ne izgledaju zavisni od velikih ljudi nego od »*načela*«.

765

»ISKUPLJENJE OD SVIH GREHOVA«

Govori se o »dubokoj nepravdi« društvenog ugovora: kao da je to samo po sebi neka nepravda što se jedan rodio pod povoljnijim prilikama, a drugi pod nepovoljnijim, ili što se jedan rodio sa ovim a drugi sa onim osobinama. Od strane najiskrenijih među ovim protivnicima društva kaže se ovako: »Sa svima svojim rđavim, bolesnim, zločinačkim osobinama, koje priznajemo, mi smo samo neizbežna *posledica* vekovnog pritiska koji su jaki vršili na slabe«; oni optužuju vladajuće klase što su onakvi kakvi su. Oni prete, srde se, proklinju; od ogorčenosti postaju vrli — oni neće da su rđavi ljudi i ološ zabadava.

Ovo držanje, koje je prošli vek pronašao, nazivaju i pesimizmom, koliko sam čuo, i to pesimizmom ogorčenosti. Ovde se pravi pokušaj da se istoriji sudi, da se ona liši svoje fatalnosti i da se iza nje pronađe odgovornost i u njoj *krivci*. Jer o tome se radi: potrebni su krivci. Zlosrećnici, dekadenti od svake ruke, bune se protiv sebe i traže žrtve, da ne bi na sebe

same izlili svoju žed za uništenjem (— što bi možda po sebi bilo sasvim razumno). Zarad toga njima je potrebno da bar na izgled imaju pravo, to jest potrebna im je teorija po kojoj krivicu za svoju egzistenciju, za svoju prirodu takvu kakva je, mogu *svaliti* na nekoga ni kriva ni dužna. Taj *neko* može biti Bog — u Rusiji ima takvih ateista iz želje za osvetom — ili društveni poredak, ili vaspitanje i nastava, ili Jevreji, ili otmeni, ili uopšte *srećno sazdana* ljudi svake vrste. »3ločin je ako se čovek rodi pod povoljnim prilikama: jer time lišava nasleđa druge, gura ih u stranu, osuđuje ih na porok, pa čak i na *rad*... Kako mogu ja da budem kriv za svoju bedu! Ali neko za to mora biti odgovoran, *inače se ne bi moglo izdržati!*«... Jednom rečju, pesimizam ogorčenosti *pronalazi* odgovornosti, da bi izazvao kod sebe *prijatno* osećanje — osvetu... »Slađa je od meda« — kaže za nju još stari Homer.

*

Da se takva teorija nije razumela bolje, to jest da nije naišla na više preziranja, to treba pripisati primesi hrišćanstva koju svi nosimo u krvi: — ono čini te smo tolerantni prema stvarima čim izdaleka zamirišu na hrišćanstvo... Socijalisti apeluju na hrišćanske instinkte, što je vrlo lukavo od njih... Od hrišćanstva mi smo se navikli na ideju »duše«, »besmrtnu dušu«, na monadu-dušu, kojoj je obitavalište zapravo negde drugde, i koja je sasvim slučajno pala na »zemlju«, u ove ili one prilike, postala »telo«: pa ipak time nije taknuto njeno biće, niti je postala uslovljena Društveni, rodbinski, istoriski odnosi za nju su samo slučajevi, nezgode možda: u svakom slučaju ona nije njihovo delo. Pomoću ove ideje pojedinac je načinjen nečim transcendentnim; zahvaljujući tome, on sebi može pripisati do smešnosti veliku važnost.

U stvari, hrišćanstvo je tek navelo pojedinca da uzme stav sudije svega i svakoga, i od megalomanije mal te ne napravilo dužnost: ono je potčinilo *većitim* pravima sve što je privremeno i uslovljeno. Kakva država! Kakvo društvo! Kakvi istoriski zakoni! Kakva fiziologija! Tu nam govori nešto što stoji iza postajanja, nešto što je nepromenljivo u celoj istoriji, nešto besmrtno, nešto božansko: *duša!*

Još jedan hrišćanski pojam, ne manje ludački, upleo se još dublje u tkivo današnjice: pojam o »*jednakosti duša pred Bogom*«. U njemu se nalazi prototip sviju teorija o *jednakosti*: čovečanstvo su prvo naučili da ovo učenje o jednakosti promuća religiozno, pa su posle od toga napravili moral; nikakvo čudo što je čovek najzad počeo da to uzima ozbiljno i da ga razumeva na *praktičan način* — to će reći politički, demokratski, socijalistički, ogorčeno-pesimistički.

*

Svuda gde se tražila odgovornost, nju je tražio *instinkt osvete*. Ovaj instinkt osvete postao je kroz tisuće godina do te mere gospodar nad čovekom, da je udario svoj žig na čitavu metafiziku, (psihologiju, ideju istorije, a u prvom redu na *moral*. Čovek je uneo ovaj bacil osvete u sve stvari dokle god je dopro u njih. Njome je zarazio i samog Boga, i uopšte uništio nevinost života: na taj način, naime, što je svako stanje stvari tumačio kao akt volje, kao nameru; što je svuda tražio odgovornost. Celo učenje o volji, tom najkobnijem *falsifikatu* u dosadanjoj psihologiji, u suštini je izmišljeno u cilju kazne. Društvena korist od kazne osigurala je ovom pojmu njegovo dostojanstvo, moć, istinu. Tvorci ove psihologije — psihologije volje — treba tražiti u klasama koje su držale u rukama kazneno pravo, u prvom redu među sveštenicima koji su stajali na čelu najstarijih zajednica: oni su hteli stvoriti sebi pravo da traže osvetu — oni su hteli dati Bogu praćo na osvetu. Zarad toga je čovek oglašen za »slobodnog«; zarad toga se svaki postupak imao smatrati voljnim, zarad toga se moralo misliti da je poreklo svakog postupka u svesti. Ali takvim stavovima stara psihologija se

opovrgava.

Danas, kad se čini da je Evropa pošla suprotnim pravcem; kad bi mi halkionci svom snagom hteli da iz sveta prognamo, izlučimo, iskorenimo *pojam zločina i kazne*: kad su najozbiljniji naši napori upereni na očišćenje psihologije, morala, istorije, prirode, društvenih ustanova i sankcija pa čak i samog Boga od ove prljavštine: u kome moramo gledati svoje najprirodnije protivnike ? Baš u apostolima osvete i osvetoljublja, u pesimistima iz ogorčenosti, po preimućstvu, koji su načinili svojom misijom da svoj kal osveštaju pod imenom »ogorčenosti«... Mi drugi, koji želimo da životu povratimo njegovu bezgrešnost, hteli bismo da smo misionari čistije misli: da niko čoveku nije dao njegove osobine, ni Bog, ni društvo, ni roditelji, ni preci, niti on sam — da niko nije *kriv* zbog njega... Ne postoji biće koje bi moglo biti odgovorno što neko uopšte postoji, što je neko takav i takav, što je neko rođen pod takvim okolnostima i u takvoj sredini. — *I velika je sreća što takvog bića nema...* Mi nismo rezultat večitog smera, neke volje ili želje: s nama se *ne* čini pokušaj da se dostigne neki »ideal savršenstva« ili »ideal vrline« ili »ideal sreće« — i mi smo tako isto malo rezultat neke božje pogreške, pred kojom bi se i sam Bog morao zabrinuti (a s tom mišlju, kao što je poznato, počinje Stari zavet). Ne postoji mesto, ni smer, ni smisao kome bismo mogli pripisati svoje biće i svoju prirodu. Na prvom mestu: niko to ne bi *mogao* biti: ne može se cela vaseljena suditi, meriti, porediti, ili čak poricati! A zašto ne? Sa pet razloga, koji su dostupni i prosečnoj pameti: na primer zato što *ne postoji ništa van celine...* I još jednom da kažemo, to je velika sreća, i u tome leži bezgrešnost sve egzistencije.

POJEDINAC

766

Osnovna pogreška: smatrati da je stado cilj a *ne* pojedinac! Stado je sredstvo, i ništa više! Ali danas se pokušava da se ono shvati *kao pojedinac* i da mu se prida viši rang negoli pojedincu. Grdno veliki nesporazum! Tako isto se pokušava da se sve što čoveka čini bliskim i srodnim stadu, kao što su osećanja simpatije, označi kao *važnija* strana našeg bića.

767

Pojedinac je nešto sasvim *ново* i *tvorac novoga*, nešto apsolutno, kome su sva dela — njegova sopstvena.

Vrednost svojih postupaka pojedinac traži u samom sebi: jer mora dati *sasvim individualan smisao* i tradicionalnim rečima. Čak i kad ne *stvara* formule, bar je njegovo tumačenje formula lično: i kao *tumač* on je još uvek tvorac.

768

»Ja« tlači i ubija: ono dejstvuje kao organska ćelija: ono pljačka i vrši nasilje. Ono hoće da se regeneriše — to je trudnoća. Ono bi htelo da rodi svoga boga i da vidi celo čovečanstvo pred njegovim nogama.

769

Svaki živi organizam zahvata oko sebe onoliko koliko mu to njegova snaga dopušta, i pokorava sve što je slabije od njega: na taj način on uživa u sopstvenom životu. *Sve veće* »humanizovanje« ove tendencije pokazuje se u tome što sve jasnije osećamo koliko je teško stvarno drugoga asimilovati: koliko mu veliku štetu nanosi naša moć nad njim, ali isto tako i kako ga njegova volja još više *otuđuje* od nas — pa prema tome smanjuje mogućnost njegove

savladljivosti.

770

Merilo je *slobode*, kako za pojedinca tako i za društva, koliko se otpora mora stalno svladavati da bi se ostalo *gore*: podrazumevajući pod slobodom pozitivnu moć, volju, za moć. Najviši oblik individualne slobode, suverenosti, prema tome, ne bi verovatno porastao ni pet koraka daleko od svoje suprotnosti, tamo gde opasnost od ropstva visi nad životom kao Damoklov mač. Rasmotrimo istoriju s ovog gledišta: vremena kad je »individua« dostizala do savršene zrelosti, to će reći do slobode, kad se postizao klasičan tip *suverenoga čoveka*: o ne, to nisu nikad bila humana vremena.

Ne sme biti nikakva biranja: ili čovek mora da je na vrhu ili na dnu, kao crv, prezren, smrvljen, zgažen. Čovek mora imati tirane protiv sebe da bi bio tiranin, to će reći *slobodan*. Nije malo preimućstvo imati stotinu Damoklovih mačeva nad glavom: na taj način čovek uči da igra, na taj način dolazi do »slobode kretanja«.

771

Čovek je više nego ma koja druga životinja prvobitno altruist. — otuda njegov polagan razvitak (dete) i visoka razvijenost, otuda tako isto i neobični egoizam najnovije vrste. — Divlje zveri su mnogo *individualnije*.

772

Kritika »*sebičnosti*«. — Nehotična naivnost Larošfukoa, koji veruje da govori nešto smelo, slobodno i paradoksalno — u ono doba bila je »istina« u psihološkim stvarima nešto što je zadivljavalo ljude — na primer: »Les grandes ames ne sont pas celles qui ont moins de passions et plus de vertus que les ames communes, mais seulement celles qui ont de plus grands desseins«¹ — Zacelo: Džon Stjuart Mil (koji Šanfora naziva *otmenijim* i filozofskim Larošfukoom osamnaestoga veka) — vidi u njemu samo vrlo oštroumnog posmatrača svega onoga u ljudskim grudima što potiče od »naviknute sebičnosti«, i dodaje: »Jedan *otmen* duh nesposoban je da nametne sebi potrebu stalnog posmatranja *niskosti* i *prostaštva*, pa makar to bilo sa ciljem da pokaže nad kakvim ubitačnim uticajima može likovati uzvišen duh i otmen karakter«.

¹Nisu velike duše one koje imaju manje strasti a više vrlina negoli što imaju obične duše, nego samo one koje imaju veće ciljeve.

773

MORFOLOGIJA SAMOPOUZDANJA

Prvo gledište: u kojoj su meri osećanja simpatije i solidarnosti — niža, pripremna stanja u vreme kad lično samopouzdanje, inicijativa u određivanju vrednosti još nikako nije mogućna u pojedincu.

Drugo gledište: u kojoj meri *vrhunac kolektivnog samopouzdanja*, ponos na plemensku izdvojenost, osećanje nejednakosti i izvesna odvratnost prema posredništvu, jednakosti i

pomirenju znači školu za individualno samopouzdanje: naime, ukoliko to *prinudava* pojedinca da *pretstavlja* ponos zajednice: — on mora govoriti i ponašati se s krajnjim samopoštovanjem, pošto pretstavlja zajednicu. Tako isto: kad se pojedinac oseća *oruđem* i *glasom božjim*.

Treće gledište: ukoliko ovi oblici *zatajivanja sebe* stvarno pridaju ličnosti ogromnu važnost: utoliko se sile više njima služe: religiozna stidljivost prema sebi samom kao stanje proroka i pesnika.

Četvrto gledište: ukoliko odgovornost za celinu *vaspitava* pojedinca u predviđanju i *daje* mu strogu i strašnu ruku, hladnoću i pribranost, dostojanstvo u držanju i postupcima, koje sebi ne bi dopustio ako bi tako činio u svoje ime.

Jednom rečju: kolektivna gordost je velika pripremna škola za ličnu *suverenost*. Otmen stalež je onaj u kome se ove osobine nasleđuju.

774

Prikriveni oblici volje za moć:

1. Želja za *slobodom*, nezavisnošću, tako isto za ravnotežom, mirom, *koordinacijom*. Takođe i pustinjak, »*sloboda duha*«. U najnižem obliku: volja da se uopšte postoji, »instinkt samoodržanja«.

2. *Svrstavanje*, da bi se zadovoljila volja za moć cele zajednice: potčiniti se, načiniti sebe neophodnim, i korisnim onome koji ima silu; *ljubav*, kao potajni put u srce moćnijega da bi se zagospodarilo njime.

3. Osećanje dužnosti, savest, imaginarna uteha da čovek pripada *višem* redu negoli što su oni koji stvarno drže vlast; priznavanje hijerarhije, koja dopušta izricanje suda i nad moćnijima; samoosuda; iznalaženje *novih* tablica vrednosti (Jevreji: klasičan primer).

775

Pohvala, zahvalnost kao volja za moć. — Pohvala i zahvalnost za žetvu, dobro vreme, pobedu, svadbu, mir: — svim svečanostima, praznicima, potreban je *subjekt* na koji će se izliti osećanje. Čovek bi hteo da sve što se nekome dobro događa, da mu je to neko učinio: čovek hoće *činioca*. Tako je isto i sa umetničkim delom: čovek se ne zadovoljava njime: on hvali umetnika. — Šta je dakle pohvala? Jedna vrsta *naknade* za primljena dobročinstva, *vraćanje*, izraz *naše* moći — jer hvalitelj potvrđuje, odobrava, ceni, *sudi*: on sebi dopušta pravo da *može* odovraćati, da *može* dodeljivati čast. Povišeno osećanje sreće i života isto tako je *povišeno osećanje moći*: sa njega čovek *hvali* (sa njega on izmišlja i traži *činioca*, »subjekt« —). *Zahvalnost kao dobra osveta*: ona se najviše potstiče i praktikuje tamo gde treba da se održe jednakost i ponos u isti mah, gde se osveta najbolje upražnjuje.

776

O »MAKIAVELIZMU« MOĆI

Volja za moć javlja se:

a) među potištenima i robljem svake vrste kao volja za »slobodom«: samo *oslobođenje* javlja se kao cilj (na moralno-religioznom jeziku to znači: »Čovek odgovara samo svojoj savesti«; »evanđelska sloboda« itd.);

b) kod jedne jače vrste koja raste u moći kao volja za nadmoćnošću: ako u tome ne uspe, onda se svodi na volju za »pravdom*, to jest za *jednakim pravima* sa vladajućom klasom;

v) među najjačim, najbogatijim, najnezavisnijim, najsmelijim kao »*ljubav* prema čovečanstvu«, prema »narodu«, prema evanđelju, istini, Bogu; kao sažaljenje; samopožrtvovanje itd.; kao savlađivanje, otimanje, stavljanje u službu sebi, ili instinktivno računanje sebe kao sastavnog dela velikoga kvantuma moći, kome čovek pokušava da dade *pravac*: heroj, prorok, cezar, spasitelj, pastir; (— tu dolazi i polna ljubav: ona bi htela savlađivanje i posedovanje, a *javlja* se kao samoodricanje. U osnovi to je samo ljubav prema svome »alatu«, prema svome »konju« — uverenje da nam stvari *pripadaju*, jer smo u stanju da se njima *služimo*).

»*Sloboda*«, »*pravda*« i »*ljubav*« !!!

777

Ljubav. — Pogledajte: ta ljubav to saučešće žena — ima li čega sebičnijega?... I kada žrtvuju sebe, svoju čast, svoje ime, kome se žrtvuju? Čoveku? Ili zar ne pre nekoj neobuzdanoj želji? — Te želje su baš sasvim sebične: makar bile korisne po drugoga i izazivale zahvalnost..

Do koje mere može takva prekomernost jedne ocene osveštati sve ostalo!!

778

»*Čula*«, »*strasti*«. — Kada strah od čula, požuda, strasti, dođe tako daleko te nam savetuje da ih se *klonimo*, to je već simptom *slabosti*: krajnja sredstva uvek karakterišu nenormalna stanja. Ono što ovde nedostaje, ili tačnije što je u opadanju, to je snaga da se čovek *odupre* jednom impulsu: kad čovek ima instinkt da mora popuštati, to jest da *mora* reagirati, onda čini dobro ako izbegava prilike za to (»*iskušnja*«).

»*Nadražaj čula*« samo je utoliko *iskušnje* ukoliko se radi o biću čiji se sistem lako pokreće i podleže uticaju: u suprotnom slučaju, kod velike glomaznosti i tvrdoće sistema, potrebni su jaki nadražaji da pokrenu funkcije.

Raspusništvu mi zameramo samo kod onoga ko nema nikakvog prava na nj; i skoro sve strasti su stekle rđav glas zbog onih koji nisu dovoljno jaki da ih upotrebe na *svoju korist*.

Mora biti jasno da se protiv *strasti* može prigovoriti ono isto što i protiv *bolesti*: pa ipak mi ne bismo smeli da se lišimo bolesti, a još manje strasti. Nama je *potrebno* anormalno, mi životu zadajemo ogroman potres kroz ove velike bolesti.

U pojedinosti valja razlikovati:

1. *Glavnu strast*, koja čak donosi sa sobom i najviši oblik zdravlja uopšte: tu se najbolje postiže koordiniranje unutrašnjeg sistema i njegovog rada u jednom smeru — ali to je skoro definicija zdravlja!

2. *Sukob* strasti, dvojstvo, trojstvo, mnoštvo »*duša u istim grudima*«: to je vrlo nezdravo; znak unutrašnje propasti i raspada, gde se otkriva i povećava unutrašnji rascep i anarhija —: osim ako jedna strast najzad ne postane gospodar. *Povraćanje zdravlja*.

3. *Naporednost strasti*, bez sukoba i uzajamnog podupiranja: često je periodična i onda, čim se vaspоставi red, i zdrava. Tu spadaju najinteresantniji ljudi, kameleoni; oni nisu u sukobu sa sobom, oni su srećni i sigurni, ali se ne razvijaju — njihova stanja leže jedno pored drugoga. Oni se menjaju, ali ne *postaju*.

779

Na optiku ocenjivanja zločinca utiče da li mu je cilj bio veliki ili mali. Kvantitet u cilju hotenja odlučuje i kod činioca, da li pritom oseća poštovanje prema sebi, ili se oseća malodušan i jadan —

Pored toga, i stupanj duhovnosti u sredstvima može uticati na optiku ocenjivanja. Kako se izdvaja filozofski novator, kušač i silnik od razbojnika, varvarina i avanturista! — Privid »nekoristoljubivosti«.

Najzad otmeni *maniri*, držanje, srčanost, samopouzdanje — kako oni menjaju vrednost onoga što se na ovaj način postiže!

*

Za optiku ocenjivanja vrednosti:

Uticao *kvantiteta cilja* (veliki, mali).

Uticao *duhovnosti u sredstvima*.

Uticao *manira u delatnosti*.

Uticao *uspeha* ili neuspeha.

Uticao *suprotnih sila* i njihove vrednosti.

Uticao *zabranjenog i dopuštenog*.

780

Majstorije pomoću kojih postupci, mere, afekti bivaju mogućni, koji s gledišta pojedinca ne bi bili više »u redu« niti »ukusni«:

umetnost, koja nas uvodi u takve »strane« svetove, »čini da su nam po ukusu«;

istoričar im daje opravdanje i razlog; putovanja; egzotika; psihologija; krivični zakon; ludnica; zločinac; sociologija;

»*bezličnost*« (tako da kao *oruđa* kolektivnog bića mi sebi dopuštamo te afekte i postupke — sud, porota, građanin, vojnik, ministar, vladar, društvo, »kritičar« —) stvara kod nas osećanje kao do *nešto žrtvujemo*.

781

Zanetost samim sobom i svojim »večnim spasenjem« nije izraz bogate i samopouzdanje prirode: jer takva priroda šalje do đavola svoje blaženstvo — nju ne zanima nimalo sreća u ma kom obliku, ona je snaga, delo, želja — ona se nameće stvarima, ona čak čini i nasilje nad njima. Hrišćanstvo je romantična hipohondrija ljudi koji ne stoje na sigurnim nogama.

Gde god *hedonistički pogledi* dolaze na prvo mesto, čovek može uvek zaključiti da tamo postoji stradanje i *promašenost* života.

782

»Porast autonomije pojedinca«: o tome govore pariski filozofi, kao što je Fuje: oni bi dobro uradili ako bi se malo zabavili sa race moutonnière — kojoj i sami pripadaju! Otvorite oči, gospodo sociolozi budućnosti! Pojedinač je ojačao pod sasvim *suprotnim* okolnostima: a vi opisujete najveće raslabljenje i kržljavljenje čovekovo: vi to i *hoćete* i služite se čitavom mašinerijom za laži koja pripada starom idealu, vi ste takvi da osećate svoje plebejske potrebe kao da su doista ideal!

To je potpuno odsustvo psihološkog poštenja!

783

Dve crte koje karakterišu modernog Evropljanina a koje su na izgled protivrečne: *individualizam* i *traženje jednakih prava*: to najzad počinjem shvatati. Naime, pojedinac je neobično osetljivo i sujetno biće: svesno svoje velike osetljivosti prema bolu, ono traži da mu svaki drugi bude ravan, da bude samo među ravnima. Time je okarakterisana jedna društvena rasa u kojoj su talenti i sile približno podjednako raspodeljeni. Za gordost koja želi samoću i malo poštovalaca nema se tamo razumevanja; potpuno »velike« uspehe postižemo samo preko mase — šta više, mi jedva shvatamo još da je uspeh u očima mase ustvari *mali* uspeh: jer pulchrum est paucorum hominum.

Nijedan moral ne zna ništa o »hijerarhiji« među ljudima; niti pravnici znaju što o komunalnoj savesti. Individualističko načelo odbacuje sasvim velike ljude i traži, među manje-više ravnima, vrlo vešto oko i vrlo brzo otkrivanje talenta; i kako svaki ima nešto talenta u tako poznim i civilizovanim kulturama — pa dakle može očekivati da mu se oda priznanje — danas se više ističu male zasluge negoli ikada pre: to daje našem vremenu izgled *neograničene pravičnosti*. Njegova nepravičnost ne sastoji se u bezgraničnoj mržnji protiv tirana i demagoga, čak ni u umetnosti, nego protiv *otmenih* ljudi koji preziru pohvale mnogih. Traženje jednakih prava (na primer, pravo da budemo sudije svega) jeste *antiaristokratsko*.

Tako isto je ovom vremenu nepoznato iščezavanje pojedinca, njegovo utapanje u veliki tip, želja da se ne bude ličnost: u čemu se ranije sastojala revnost i odlika mnogih uzvišenih ljudi (među kojima su bili najveći pesnici): ili želja da se bude grad, kao u Grčkoj; ili želja jezuitizma, ili pruskog oficirskog kora i činovništva; ili učeništva i produženja tradicija velikih majstora: za to su potrebne nesocijalne prilike i odsustvo *sitne sujete*.

784

Individualizam je skromna i još nesvesna forma »volje za moć«; tu se pojedincu ona čini dovoljna da se *oslobodi* prevlasti društva (bilo države, bilo crkve). On se ne protivstavlja kao ličnost, nego kao pojedinac; on zastupa sve pojedince protiv celine. To će reći: on se instinktivno stavlja na ravnu nogu *sa svakim drugim pojedincem*; kad se on za nešto bori, on se ne bori kao ličnost, nego kao pretstavnik pojedinaca protiv celine.

Socijalizam je jednostavno *agitaciono sredstvo individualizma*: on shvata, da bi se nešto postiglo, ljudi se moraju organizovati za zajedničku akciju, u »moć«. Ali ono što on hoće nije društvo kao cilj pojedinca, nego društvo kao sredstvo da se omoguće mnogi pojedinci: — to je instinkt socijalista, premda se oni u tome često varaju (— nezavisno od toga, međutim, oni su prinuđeni da varaju druge u velikoj meri, da bi uspeli). Altruistička moralna propoved u službi individualnog egoizma; jedna od najrasprostranjenijih laži *devetnavetoga* veka.

Anarhizam je opet prosto *agitaciono sredstvo socijalizma*; pomoću anarhizma socijalizam izaziva strah, strahom on počinje da fascinira i teroriše: nada sve on privlači sebi hrabre i neustrašive, čak i u oblasti duha.

Uprkos svega toga: *individualizam* pretstavlja *najskromniji* stupanj volje za moć.

*

Kad čovek dođe do izvesne nezavisnosti, onda uvek teži za još većom: nastaje izdvajanje prema stepenu snage: pojedinac ne smatra sebe više prosto ravnim drugima, nego stvarno traži *sebi ravne* — on odvaja druge od sebe. Za individualizmom dolazi *razvitak organa* i *udova*: srodne tendencije se udružuju i aktivno manifestuju kao moć: između ovih centara moći izbija trenje, rat, izviđanje obostranih snaga, sporazum; uređenje *uzajamnosti*. Na kraju: *svrstavanje*.

Rekapitulacija:

1. Pojedinci se oslobađaju;
2. Oni vode borbu i dolaze do sporazuma u pogledu »jednakosti prava« (— »pravda« kao cilj —);

3. Kad se to postiglo, onda se javljaju stvarne razlike u stepenu moći u sve većoj meri (jer uopšte vlada mir i bezbrojni mali centri sile počinju stvarati razlike koje pre nisu bile ni primetne). Sada pojedinci obrazuju *grupe*: te grupe teže za privilegijama i prevagom. Borba počinje iznova, u blažem obliku.

Ljudi traže *slobodu* dok nemaju još moći. Kad zadobiju moć, onda teže za nadmoćnošću; ako ne dođu do nje (što su nedorasli za nju), onda traže »pravdu«, što će reći *jednakost u moći*.

785

Ispravljanje pojma »egoizam«. — Kada čovek pojmi kolika je zabluda »individua«, i da svako pojedinačno biće pretstavlja *ceo proces* u pravoj liniji (ne prosto kao nasleđe, nego njega samog —), onda pojedinačno biće dobija *neobično veliku važnost*. Instinkt je tu sasvim u pravu. Gde on izda — gde individua traži svoju vrednost tek u službi drugima, možemo biti sigurni da imamo pred sobom iznurenost i degeneraciju. Altruistički stav, kao nešto fundamentalno i bez licemerstva, jeste instinkt koji stvara bar neke druge vrednosti za sebe, u službi *drugih* egoizama. U najvećem broju slučajeva on je samo *prividan*: to je *obilazan put* za održanje sopstvenog osećanja za život i za vrednost.

786

ISTORIJA MORALIZOVANJA I DEMORALIZOVANJA

Prvi stav: Ne postoje uopšte moralni postupci: oni su potpuno imaginarni. Ne samo da se oni ne mogu dokazati (što su na primer priznali i Kant i hrišćanstvo) — nego su uopšte *nemogućni*. Putem psihološkog nesporazuma izmislila se antiteza nagonskim silama i poverovalo se da se pronašla neka druga vrsta takvih sila; zamislio se jedan *primum mobile* koji uopšte ne postoji. Prema oceni, koja je uopšte i dala povoda antitezi »moralnoga« i »nemoralnoga«, moramo reći: *postoje jedino nemoralni smerovi i postupci*.

*Drugi stav: Čitavo ovo razlikovanje »moralnoga« i »nemoralnoga« potiče otuda što su kako moralni tako i nemoralni postupci dela slobodne spontanosti — ukratko rečeno što takva spontanost postoji, ili drugim rečima: što se moralni sud uopšte odnosi samo na jednu vrstu smerova i postupaka, na *slobodne*. Ali čitava ta vrsta smerova i postupaka čisto je imaginarna: svet na koji se jedino može primeniti moralno merilo uopšte ne postoji: — *ne postoje ni moralni ni nemoralni postupci*.*

*

Psihološka zabluda, iz koje je ponikla antiteza »moralnog« i »nemoralnog«: »nesebičan«, »neegoist«, »samopregoran« — sve nerealno, fantastično.

Pogrešni dogmatizam u pogledu pojma »ja« : ono se shvata atomistički, i pogrešno suprotstavlja pojmu »ne-ja«; ono je isto tako izdvojeno iz postajanja kao da je neko biće.

Pogrešno supstancionalisanje pojma »ja«: ono je postalo član vere pod pritiskom *religiozno-moralne discipline* (u verovanju u individualnu besmrtnost). Prema ovom veštačkom oslobođenju našeg »ja« i izjavi da ono spada u oblast transcendentalnoga došlo se do antiteze vrednosti, koja se učinila neospornom: do antiteze *pojedinačnog ja* i bezmernog *ne-ja*.

Učinilo se očividno da vrednost pojedinačnog »ja« može ležati samo u tome da bude u odnosu

sa bezmernim »ne-ja«, to jest da mu se podredi i njega radi da postoji. — To su diktovali *instinkti stada*: ništa se više ne protivi tim instinktima od suverenosti pojedinca. A ako pak pretpostavimo da je »ja« nešto transcendentalno, onda njegova vrednost mora ležati u *samoodricanju*. Otuda:

1. lažna emancipacija »individue«, kao atoma;
2. ocena stada, koje se zgraža na težnju jedinke da ostane atom, i na to gleda neprijateljski;
3. kao posledica: pobeda nad individuum izmenom njenoga cilja;
4. sada se učinilo da postoje postupci koji su *samopregorni*: oko njih se-izmislila čitava sfera antiteza;
5. pitalo se: u kojim se postupcima čovek *afirmiše* najviše? Na njih se (na polnost, gramzivost, vlastoljublje svirepost itd.) sručila anatema, mržnja, preziranje: ljudi su *verovali* da postoje nesebični nagoni i *odbacili* sve sebične su tražili *nesebične*;
6. posledica toga: šta se učinilo? Vačena je anatema na najjače, najprirodnije, još više, na *jedine stvarne* nagone — da bi se jedan postupak otsada mogao pohvaliti, moralo se *poréći* da u njemu ima takvih nagona: — *strahovit psihološki falsifikat*. I svako »zadovoljstvo sobom« moglo je da se otsad postigne tek ako bi se čovek preinačio pomoću pogrešnog tumačenja i podešavanja sub specie boni. Obrnuto: ona vrsta ljudi koja je svoju dobit imala od toga što je lišavala čoveka njegova zadovoljstva sobom (pretstavnicu instinkta stada, na primer sveštenici i filosofi), bila je utančana i psihološki dovoljno oštromna da pokaže kako ipak svuda vlada sebičnost. Hrišćanski zaključak: »Sve je greh; pa i naše vrline. Čovek je nešto što je potpuno za odbacivanje. Nesebičan postupak nije mogućan.« Nasledni greh. Ukratko: pošto je čovek protivstavio svoj instinkt jednom čisto imaginarnom svetu dobra, završio je samoprezirom, zbog *nesposobnosti* da čini dela koja su dobra.

NZ. Time hrišćanstvo pretstavlja *napredak* u psihološkoj izoštrenosti pogleda: Larošfuko i Paskal. Ono je shvatilo da *postoji bitna jednakost ljudskih dela* i da su jednaka po vrednosti u bitnosti (— sva su *nemoralna*).

*

Sada su se ozbiljno dali na posao da stvore ljude u kojima će samoljublje biti ubijeno: — *sveštenike, svetitelje*. I kada se sumnjalo da li se uopšte može postati »savršen«, *nije* se sumnjalo u to da se zna šta je savršeno.

Psihologija svetitelja, sveštenika, »dobrog čoveka« morala je prirodno ispasti čista fantazija. Stvarni motivi postupaka oglaseni su za rđave: da bi se uopšte još mogla činiti dela, morala su se propisati takva dela koja uopšte nisu mogućna, morala su se opisati kao da su mogućna i *osveštati* u isti mah. Sa istom lažnošću sa kojom se pre klevetalo, sad se idealizovalo i poštovalo.

Besnilo protiv instinkata života smatralo se »svetim« i dostojnim poštovanja. Apsolutna čednost, apsolutna poslušnost, apsolutno siromaštvo: *sveštenički* ideal. Milostinja, saučešće, požrtvovanje, odricanje lepote, razuma, čulnosti, mrgodan pogled na sve jake osobine koje čovek ima: *svetovni* ideal.

*

Ide se dalje; *i oklevetani instinkti* traže svoje pravo (na primer Luterova reformacija: najgrublji oblik moralne lažnosti kao »sloboda evanđelja«) — oni se prekrštavaju svetim imenima;

oklevetani instinkti nastoje da pokažu kako su nužni, da bi *vrlji* instinkti uopšte bili

mogućni; mora se vivre pour vivre pour autrui: egoizam kao sredstvo za cilj; ide se dalje, traži se pravo na život kako za egoistične tako i za altruistične pobude: *jednaka prava* za jedne kao i za druge (sa gledišta korisnosti);

ide se dalje, traži se *viša korisnost* u pretpostavljanju egoističnog gledišta altruističkom: veća korisnost u smislu sreće najvećega broja ili progressa čovečanstva itd. Dakle: egoizam dobija prevagu u pravima ali pod plaštom krajnje altruističkog gledišta («opšta korist čovečanstva»);

pokušava se pomirenje prirodnosti s altruističkim načinom delatnosti, traži se altruizam u samom osnovu života; traži se sa podjednako osnovanosti u suštini života i prirode i egoizam i altruizam;

sanja se o iščeznuću suprotnosti negde u budućnosti, gde će neprekidnim prilagođavanjem egoizam biti isto što i altruizam;

najzad, shvata se da su aptruisični postupci samo jedna: *vrsta* egoističnih — i da je stepen voljenja i trošenja sebe dokaz stepena individualne *moći* i *ličnosti*. Ukratko rečeno, *ukoliko čoveka činimo gorim, utoliko ga činimo boljim* — jedno ne ide bez drugoga... S tim se diže zavesa nad *strašnim patvorstvom psihologije dosadanjega čoveka*.

*

Rezultati: postoje samo nemoralne namere i postupci takozvani moralni postupci i namere moraju se otkriti kao *nemoralni*. Izvođenje svih afekata iz jedne jedine volje zamoć: oni su ravni po suštini. Pojam života: — u prividnoj suprotnosti (između »dobra« i »zla«) ispoljavaju se *stupnjevi moći instinkata*, privremena hijerarhija kojom se izvesni instinkti obuzdavaju ili se stavljaju u službu. — *Opravdanje* morala: ekonomsko itd.

1 Živeti, da bi se živelo za druge.

*

Protiv drugog stava. Determinizam: pokušaj da se moralne vrednosti *spasu* na taj način što se *prenose* u nepoznato. Determinizam je samo način da naše ocene vrednosti neprimetno iščeznu, pošto im nema mesta više u svetu shvaćenom mehanistički. Zbog toga se determinizam mora *napasti* i *srušiti*, kao što se mora *osporiti* naše pravo na razlikovanje između sveta po sebi i fenomenalnog sveta.

787

Apsolutno je nužno da se sasvim *oslobodimo ciljeva*: inače ne bismo smeli pokušavati da se žrtvuemo i slobodno živimo. Tek bezgrešnost postajanja daje nam *najveću* hrabrost i *najveću slobodu!*

788

Vratiti zlom čoveku čistu, savest — je li to bio moj nehotičan napor? I to baš zlom čoveku, ukoliko se pokazao kao *jak čovek*? (Ovde treba navesti mišljenje *Dostojevskoga* o zločincima u tamnicama).

789

Naša nova »sloboda«. — Koliko čovek slobodnije diše kad oseti, kao što to osećamo mi oslobođeni duhovi, da nije upregnut u sistem »ciljeva«! Tako isto i pri pomisli da pojmovi nagrade i kazne ne ističu iz suštine života. Tako isto da dobra i zla dela nisu takva po sebi, nego samo sa gledišta tendencija za održanjem kod izvesnih ljudskih zajednica. Tako isto da naša shvatanja radosti i bola nemaju nikakvo kosmičko značenje, da ne govorimo već o metafizičkom (— ona vrsta pesimizma koji je vezan za ime Eduarda Hartmana, koji je sebi stavio u zadatak da radost i bol dovede u ravnotežu, zatvarajući sebe dobrovoljno u tamnicu i granice prekopernikanske misli, bio bi ne samo nešto nazadno nego i degenerično, kad ne bi bio samo rđava šala jednog Berlinca).

790

Ako je čovek načisto sa ciljem i smislom svoga života, onda je pitanje o tome *kako* živeti sporedno. Već je znak neverovanja u cilj i smisao, znak *oskudice volje*, kada vrednost zadovoljstva i bola stupa u prvi red i hedonističko-pesimistička učenja nalaze pristalice; i odricanje, rezignacija, vrlina, »objektivnost« *mogu* u najmanju ruku već biti znak da se počinje osećati nedostatak glavnoga.

791

Dosad nemačka kultura nije postojala. Ovo tvrđenje ne može se pobiti prigovorom da je u Nemačkoj bilo velikih pustinjaka (— kao što je Gete na primer): Jer su oni imali svoju sopstvenu kulturu. Ali baš oko njih, kao oko silnih, prkosnih, usamljenih stena, ležao je ostali nemački duh *kao njihova antiteza*, to će reći, kao mekana, močvarna, klizava zemlja, na kojoj je svaki korak inostranstva pravio »otiske« i stvarao »oblike«: nemačka kultura bila je bez karaktera, skoro bezgranične podatljivosti.

792

Nemačka, premda bogata okretnim i dobro obaveštenim naučnicima, prilično dugo vremena trpi toliku oskudicu u velikim dušama, snažnim duhovima, da se čini kao da jezaboravila šta je *velika* duša, šta je to *snažan* duh: i danas se skoro mirne savesti i bezočno izlažu prosečni i uz to ljudi promašenih života na tržištu i veličaju sebe kao velike ljude i reformatore; kao što na primer to čini Eugen Diring, koji je vrlo inteligentan i dobro obavešten naučnik, ali skoro kod svake reči pokazuje svoju sićušnu dušu koju razapinje tesnogruda zavist: tako isto da ga ne pokreće nikakav snažan, bujan, dobronameran i bogat duh, sujeta. Ali se mnogo manje može oprostiti u ovo doba filozofu što je častoljubiv, negoli u ma koje drugo doba: kada je masa gospodar i kada masa deli počasti!

793

Moja »budućnost«: — strogo politehničko obrazovanje. Vojna obaveza: tako da prosečno svaki čovek iz viših redova bude oficir, ma šta drugo bio sem toga.

IV VOLJA ZA MOĆ KAO UMETNOST

VOLJA ZA MOĆ KAO UMETNOST

794

Naša religija, moral i filozofija jesu oblici dekadencije čoveka.
Reakcija: umetnost.

795

Umetnik-filozof. Viši pojam *umetnosti*. Da li se čovek može toliko udaljiti od drugih ljudi da ih može izgrađivati? (Prethodne vežbe: 1. samotvorac, pustinjač; 2. *dosadanji* umetnik, kao usavršilac u malom, u jednoj vrsti materije.)

796

Umetničko delo, ono koje se javlja *bez* umetnika, na primer kao telo, kao organizacija (pruski oficirski kor, jezuitski, red). U kojoj je meri umetnik samo prethodni stupanj.
Svet kao autohtono umetničko delo.

797

Fenomen »umetnik« je najprovidniji; — odatle čovek može posmatrati *osnovne instinkte moći*, prirode itd.! Tako isto i religije i morala!
»Igra«, nekorisnost — kao ideal čoveka obilne snage, kao nešto »detinje«. Detinjastost Boga, *παῖς παιων*.

798

Apolonski — *dioniziski*. — Postoje dva stanja u kojima je umetnost javlja u čoveku kao prirodna sila i raspolaže njime, hteo on to ili ne hteo: kao prinuda na viziju i kao prinuda na orgijazam. Oba stanja mogu se naći i u običnom životu, ali u slabijem obliku: u snu i u pijanstvu.

Ali ista suprotnost postoji i između sna i opijenosti: oba oslobađaju u nama umetničke sile, samo na različit način: san oslobađa sile viđenja, asocijacije, mašte; pijanstvo oslobađa sile belikih stavova, strasti, pesme, igre.

799

Seksualnost i pohota pripadaju dioniziskom zanosu; ali njih ima i u apolonskom. Postoji još razlika u tempu između ovih dvaju stanja... *Krajnji mir kod izvesnih osećaja opijenosti* (ili, tačnije rečeno, usporavanje osećanja vremena i prostora) rado se ogleda u viziji najmirnijih stavova i stanja duše. Klasični stil pretstavlja u suštini ovaj mir, uprošćenost, zbijenost i koncentraciju — *najviše osećanje moći* skoncentrisano je u klasičnom tipu. Teško reagiranje: velika svest: odsustvo svakog osećanja borbe.

800

Osećanje opijenosti u srazmeri je prema *suvišku*: *snage* ustvari: ono je najjače u vreme parenja: novi organi, nove sposobnosti, nove boje, novi oblici; — »prolepšavanje« je posledica *porasta* snage. Prolepšavanje kao izraz *pobedonosne* volje, povećane koordiniranosti, harmonije sviju jakih žudnja, nepogrešne perpendikularne osovljenosti. Logička i geometrijska uprošćenost je posledica porasta snage: obrnuto, *opažanje* takve

uprošćenosti povećava opet osećanje moći... Vrhunac razvitka: veliki stil.

Ružnoća znači *dekadenciju izvesnog tipa*, protivrečnost i nedovoljnu koordiniranost intimnih želja — u psihološkom smislu znači opadanje *orgaanizatorske* sile, »volje«.

Stanje radosti, koje se naziva *opijenost*, jeste upravo veliko osećanje moći... Opažanje vremena i prostora menja se; nepregledne daljine postaju pregledne: tek sad kao da postaju dostupne opažanju; obuhvatanje pogledom velikih masa i prostora; utančanost organa za opažanje najmanjega i najneprimetnijega; proricanje, moć razumevanja prema najmanjem nagoveštaju, na najmanji mig: »inteligentna« čulnost; jačina kao osećanje vlasti u mišićima, kao gipkost i uživanje u kretanju, kao igra, kao lakoća i »brzina«; jačina kao uživanje u dokazu jačine, kao junačenje, avantura, neustrašivost, ravnodušnost prema životu i smrti... Svi ovi povišeni momenti života potstiču se uzajamno; svet slikâ i pretstavâ jednoga dovoljan je kao sugestija drugome : — na taj način su najzad srasla stanja za koja bi možda postojao razlog da ostanu daleko jedno od drugoga. Na primer: religiozna opijenost i polni nadražaj (— dva duboka osećanja, uvek čudno koordinirana. Šta se sviđa svima pobožnim ženama, starim i mladim? Odgovor: svetac lepih nogu, još mlad, još idiot...). Surovost u tragediji i sažaljenje (— tako isto normalno koordinirani). Proleće, igra, muzika; — sve je to utakmica polova — kao i ona faustovska »beskrajna čežnja srca«.

Umetnici, kada uopšte nešto vrede, snažni su ljudi (i telesno), snažne životinje, čulni; bez izvesne prekomerne zagrejanosti seksualnog sistema ne može se zamisliti nijedan Rafael... Stvaranje muzike je tako isto neka vrsta rađanja dece — čednost je prosto ekonomija jednog umetnika — i u svakom slučaju i kod umetnika plodnosti nestaje kada nestane polne moći. Umetnici ne smeju da vide stvari kakve su, nego potpunije, jednostavnije, jače. Zato im je svojstvena neka vrsta mladosti i proleća, neka vrsta stalne opijenosti u životu.

801

Stanja u kojima *preobražavamo* stvari i činimo ih punijim i Poetiziramo ih, dok ne postanu ogledalo naše sopstvene punoće i radosti života: polni nagon; pijanstvo; jelo; proleće; pobeda nad neprijateljem, preziranje; junačenje; svirepost; religiozna ekstaza. Ali tri elementa prednjače: *polni nagon, opijenost, svirepost* — oni pripadaju najstarijim *prazničnim radostima* čovekovim i preovlađuju u »umetnicima« početnicima.

Obrnuto; ako naiđemo na stvari koje već pokazuju to preobraženje i punoću, onda animalni život odgovara na to *nadražajem onih sfera* iz kojih potiču sva ta stanja radosti: — a slivanje ovih vrlo delikatnih niansa animalnog osećanja rijatnosti i želja čini *estetsko stanje*. Ono se javlja samo od priroda koje su uopšte sposobne za izdašnu i bujnu telesnu snagu; ta snaga je uvek prvi pokretač. Trezven čovek, umoran, iznuren, iscrpljen (na primer naučnik) nije u stanju ništa da primi od umetnosti, jer on ne nosi u sebi prvobitnu silu umetničku, tiraniju bogatstva: ko ne može ništa da daje, ne može ništa ni da primi.

»Savršenstvo«: — u tim stanjima (naročito u polnoj ljubavi) otkriva se naivno ono što najdublji instinkt smatra za više, vrednije, željivije: napredovanje svoga tipa; tako isto otkriva se stanje *za kojim on teži*. Savršenstvo: to je neobično rasprostiranje njegovog osećanja moći, bogatstvo, nužno prelivanje preko svih brana.

802

Umetnost nas potseća na stanje animalne životnosti: ona je presipanje i izliv bujne telesnosti u svet slika i želja; sa druge strane nadražavanje fizičkih funkcija pomoću slika i želja pojačanog života; — povećanje, osećanja života, njegov potsticaj.

U kojoj meri i ružno može imati tu moć? Ukoliko ružno nešto govori o pobedničkoj energiji umetnika, koji je postao gospodar nad tim ružnim i strašnim; ili ukoliko rugoba

polako pobuđuje u nama želju za svirepošću (pod izvesnim okolnostima i želju da sami sebi pričinimo bol, nasilje nad samim sobom; a s tim osećanje moći nad nama).

803

»Lepota« je stoga za umetnika nešto izvan svake hijerarhije, jer su u lepoti suprotnosti savladane, što je najviši znak moći nad suprotnostima; i to je postignuto bez napetosti: što nikakva sila nije više potrebna, što sve *sledi i sluša* tako lako i to čini s najvećom ljupkošću: — to uveseljava umetnikovu volju za moć.

804

Biološka vrednost *lepog i ružnog*. — Ono što instinktivno osećamo da nam je *protivno* estetski, prema najdužem iskustvu dokazano je da je opasno po čoveka, štetno i da zaslužuje nepoverenje: nenadni glas estetskog instinkta (u gađenju, na primer) sadrži *sud*. Utoliko *lepota* leži u opštoj kategoriji bioloških vrednosti korisnoga, blagotvornoga, i svega onoga što pomaže napredak života: tako da u nama čitav roj nadražaja, koji nas još izdaleka potsećaju i vezuju za korisne stvari i stanja, pobuđuje osećanje lepoga, to će reći: povećanja osećanja moći (—dakle ne samo za stvari nego i za opažaje vezane s njima ili za njihove simbole).

Na ovaj način saznaje se za lepo i ružno da su uslovljeni najbitnijim *vrednostima* našeg *održanja*. Nezavisno od toga besmisleno je pretpostaviti lepo i ružno. Lepo postoji isto toliko malo koliko i *dobro, istinito*. U pojedinačnim slučajevima posredi su *uslovi održanja* izvesne vrste čoveka: tako će *čovek iz gomile* imati sasvim drukče *osećanje vrednosti lepoga* negoli što ga ima *izuzetan* čovek i natčovek.

Vrednost lepog (i dobrog, i istinitog) potiče iz optike stvari koje leže u prvom planu: ona uzima u obzir samo neposredne posledice.

Svi instinktivni sudovi su *kratkovidni* u odnosu na splet posledica: oni samo savetuju šta se najpre ima učiniti. Razum je bitno aparat za kočenje koji sprečava neposrednu reakciju na instinktivne sudove: on zadržava, rasmatra, prati lanac posledica dalje i duže.

Sudovi o lepom i ružnom kratkovidni su (— razumje uvek protiv njih —): ali su oni *ubedljivi u najvećoj meri*: oni apeluju na naše instinkte onde gde se oni najbrže odlučuju i kažu svoje *da* i *ne*, pre negoli što razum dođe do reči.

Najobičnija tvrđenja o lepoti *pobuđuju jedno drugo* uzajamno; kad je estetski nagon jednom u pokretu, onda se oko »jedino lepog« kristališe čitav roj drugih i inorodnih savršenstava. Nemogućno je ostati *objektivan*, to će reći ostaviti po strani silu što tumači, nadovezuje, popunjava i poetizuje (—ona je sama splet tvrđenja o lepoti). Viđenje »lepe žene«... Dakle:

1. sud o lepoti je *kratkovid*, on vidi samo neposredne posledice;
2. taj sud *obavija* predmet koji ga pobuđuje čarolijom koju uslovljava asocijacija različitih sudova o lepoti — ali koja je *potpuno strana samoj suštini onoga predmeta*. Osećati da je nešto lepo znači: osećati da je neophodno lažno — (zbog čega je, uzgred budi rečeno, brak iz ljubavi najbesmisleniji brak s društvenog gledišta).

805

O *genezi umetnosti*. — Ono stvaranje savršenoga i viđenje savršenoga koje je svojstveno moždanom sistemu pretovarenom seksualnom energijom (veće u društvu s ljubljenom, koja preobražava najmanje sitnice, život kao niz uzvišenih stvari, »nesreća nesrećne ljubavi više vredi negoli ma šta drugo«); s druge strane, sve što je *savršeno* i *lepo* utiče kao nesvesno sećanje na stanje zaljubljenosti i njemu svojstveno gdedište — svako

savršenstvo, i čitava lepota stvari, ponovo oživljuje ljubavno blaženstvo blizinom (*fiziološki*: tvorački instinkt umetnikov i raspodela semena u krvi). *Želja za umetnošću i lepotom* posredna je želja za uživanjem polnog nagona, koju on saopštava mozgu. *Svet koji je postao savršen* pomoću »ljubavi«.

806

Čulnost u raznoj odeći: 1. kao idealizam (»Platon«) svojstven omladini, stvara neku vrstu konkavnog ogledala u kome je lik ljubljene inkrustacija, uveličanost, preobražaj, gde beskonačnost leži oko svake stvari —: 2. u religiji ljubavi: »naočit mlad čovek«, »lepa žena«, u izvesnom smislu božanski, zaručnik, zaručnica duše —: 3. u umetnosti, kao »ukrasna« sila: kao što čovek vidi ženu i daje joj na dar sve što može povećati njenu čar, tako umetnikova senzualnost ukrašava predmet svačim što on ceni i poštuje, i na taj način ga usavršava (»idealizuje«). Žena, svesna šta čovek oseća prema njoj, ide u susret njegovom nastojanju da je idealizuje na taj način što se kiti, lepo ide i igra, izražava nežne misli: ona tako isto upražnjava skromnost, stidljivost, uzdržanost, rezervisanost — instinktivno osećajući da sve to uvećava čovekovu idealizatorsku moć. (— U neobičnoj utančanosti ženskih instinkata stidljivost se ni u kom slučaju ne sme smatrati svesnom hipokrizijom: ona nagađa da baš naivna prava stidljivost najviše mami čoveka i nagoni na precenjivanje. Zato je žena naivna — usled utančanosti svojih instinkata koji joj preporučuju korisnost njene bezazlenosti. *Hotimično zatvaranje očiju nad samim sobom...* Gde god pretvaranje ima jači uticaj kad je nesvesno, ono i postaje nesvesno.

807

Šta sve može učiniti opijenost koja se zove »ljubav« i koja je još i nešto drugo pored ljubavi! — Ipak u toj stvari svaki ima svoje iskustvo. Mišićna snaga devojke *rasše* kad joj muškarac priđe: postoje instrumenti kojima se to može izmeriti. U slučajevima još veće blizine polova, kao što je na primer u igri i drugim zabavama koje: povlače društveni sastanci, ova snaga poraste do te mere da omogućuje prave *podvige snage*: na kraju više čovek ne veruje ni svojim očima — ni svome satu! Ovde u svakom slučaju moramo računati s činjenicom da već sama igra, slično svakom vrlo brzom kretanju, povlači za sobom neku vrstu opijenosti celog nervnog i mišićnog sistema i krvnih sudova. U ovom slučaju moramo računati sa kombinovanim uticajem dvogube opijenosti. — I kako je to i mudro biti ponekad malo zanesen... Postoje stvarnosti koje se čovek nikad ne usuđuje sebi da prizna; zato smo žene i zato imamo svakojake ženske »stidljivosti« ... Ova mlada stvorenja, koja tamo igraju, očevidno se nalaze izvan svake stvarnosti: ona igraju samo sa opipljivim idealima; ona čak: vide, što je nešto više, kako ideali sede oko njih: majke!... Prilika da navedemo Fausta... Ta lepa stvorenja izgledaju neuporedivo lepše kada malo izgube glavu; i kako to ona dobro znaju! Čak postaju i ljupka, *jer* to znaju. — Naposletku njihova odeća ih oduševljava; to je njihovo *treće* malo pijanstvo: — one veruju u svoga krojača, kao što veruju u svoga Boga: — i ko bi im razorio tu veru! Ta vera ih čini blaženim! A divljenje samom sebi je zdravo! — Ono čuva čoveka čak i od nazeba. Je li ikada nazebla neka lepa žena koja se znala dobro oblačiti? Nikada. Pretpostavljam čak i slučaj kad je jedva imala što na sebi.

808

Želi li se najčudnovatiji dokaz dokle ide preobražajna snaga opijenosti? — »Ljubav« je taj dokaz; ono što se ljubavljju zove na svima jezicima i zanemelostima sveta. Opijenost dejstvuje tu na stvarnost na takav način da se u svesti zaljubljenika uzrok: njegove ljubavi

potpuno gubi i kao da se nešto drugo nalazi na njegovom mestu — treperenje i prelivanje sviju čarobnih ogledala Kirkinih. Tu ne postoji nikakva razlika između čoveka i životinje; a još manje duh, dobrota, poštenje čine razliku. Ako je čovek prefinjen, onda je zaluđen na prefinjen način; *ako* je grub, onda je zaluđen na grub način: ali ljubav, čak i ljubav prema Bogu, sveta ljubav »iskupljenih duša«, ostaje u korenu jedno: to je groznica koja ima razloga da se preobrazi, opijenost koja dobro čini što laže o sebi... I u svakom slučaju čovek dobro laže o sebi i pred sobom kad je zaljubljen: on se sam sebi čini preobražen, jači, bogatiji, savršeniji, on *jeste* savršeniji... *Umetnost* nalazimo tu kao organsku funkciju, mi je nalazimo u najandelskijem instinktu »ljubavi«: mi je nalazimo kao najveći potsticaj života — tako je umetnost uzvišeno celishodna, čak i time što laže... Ali mi bismo pogrešili, ako bismo se zaustavili kod njene snage za lažju: ona čini više negoli što je prosto zamišljanje: ona pomera čak i vrednosti. I ne samo što pomera *osećanje* vrednosti: zaljubljenik stvarno vredi više; on je jači. Kod životinja ovo stanje izaziva nova oruđa, pigmente, boje i oblike: u prvom redu nove pokrete, nove ritmove, nove ljubavne poklike i mamke. Kod čoveka nije drukče. Njegov celokupii inventar je bogatiji negoli što je bio ikada, moćniji, potpuniji negoli što je kod nezaljubljenika. Zaljubljenik je rasipnik: za to je on dovoljno bogat. On ima smelosti, postaje pustolov, postaje čak i magarac po velikodušnosti i bezazlenosti; on opet veruje u Boga, veruje u vrlinu, jer veruje u ljubav: i, s druge strane, tome idiotu sreće rastu krila i nove sposobnosti. pa mu se čak otvaraju vrata za umetnost.

Ako iz lirike tonova i reči izostavimo sugestiju ove groznice utrobe: šta ostaje od lirike i muzike? Možda *l'art pour l'art*: virtuožno kreketanje smrznutih žaba koje umiru od očajanja u svojoj močvari — ... Sve ostalo stvorila je ljubav.

809

Svaka umetnost utiče kao sugestija na mišiće i čula, koji su prvobitno bili aktivni u naivnom umetničkom čoveku: ona uvek govori samo umetnicima, ona govori umetničkoj utančanosti tela. Pojam »laik« je pogrešan naziv. Gluv čovek nije od one vrste koja ima dobar sluh.

Svaka umetnost dejstvuje kao *okrepljenje*: ona povećava snagu, pali zadovoljstvo (to jest osećanje snage), ona izaziva sve finije uspomene na pijanstvo — postoji naročito pamćenje koje provejava u takvim stanjima — tu se povraća jedan dalek i kratkotrajan svet opažaja.

Ružno, to će reći protivrečno umetnosti, ono što umetnost *isključuje*, njena *negacija*: — kad god se propadanje, beda života, nemoć, raspad, još izdaleka nagoveste, estetski čovek reagira negativno. Rugoba *tišti* čoveka: ona je izraz depresije. Ona oduzima snagu, osiromašava, pritiskuje... Ružno izaziva ružno: čovek može na svom zdravlju okušati, kako nezdravo stanje povećava sposobnost njegove fantazije da zamišlja ružne stvari. Tada čovek vrši drukčiji izbor stvari, interesa, pitanja. I logika nam pokazuje stanje koje je blisko rugobi: — težinu, tupost. U prisustvu rugobe nedostaje ravnoteže u mehaničkom smislu: rugoba hramlje, tetura se, ona je antiteza božanskoj lakoći igračevoj.

Estetsko stanje pretstavlja preobilje sredstava saopštavanja kaogod i krajnju osetljivost za nadražaje i znake. To je vrhunac pristupačnosti i opštenja između živih bića — to je izvor jezika. Tu jezici imaju svoju kolevku: glasovi kaogod i pokreti i pogledi. Potpunija pojava je uvek početak: naše sposobnosti su suptilizirane iz potpunijih sposobnosti. Ali čak i danas slušamo mišićima, čak i čitamo mišićima.

Svaka zrela umetnost ima za osnov bezbroj konvencija: ukoliko se izražava govorom. Konvencija je uslov velike umetnosti, *ne* njena prepreka... Svako podizanje života повишава moć saopštavanja, kaogod i moć razumevanja kod čoveka. *Uživljavanje* u *druge duše* nije prvobitno ništa moralno, nego fiziološka nadražljivost sugestije: »simpatija« ili ono što se

zove »altruizam« prosto je proizvod psihomotornog odnosa koji se računa u duhovnost (psihomotorna indukcija, kaže Šarl Fere). Ljudi nikada ne saopštavaju misli; oni saopštavaju pokrete, mimiku, koju mi posle prenosimo na misao.

810

U poređenju s *muzikom* opštenje putem *reči* je bestidno; reč umanjuje i zaglupljuje; reč obezličava; reč čini običnim neobično.

811

Umetnika uslovljuju izuzetna stanja: to su stanja koja su intimno srodna bolesnim pojavama i s njima srasla: tako da se čini nemoguće biti umetnik a ne biti bolestan.

Fiziološka stanja, koja se u umetniku uobličavaju u »ličnosti«, i koja se do izvesne mere mogu pripisati svakom čoveku:

1. *pijanstvo*: osećanje uvećane moći; unutrašnja potreba da stvari budu odblesak naše punoće i savršenstva.

2. *krajnja izoštrenost* izvesnih čula: tako da razumeju sasvim različit govor znakova — i da ih stvaraju — ona izoštrenost koja se javlja u nekim nervnim obolenjima —; krajnja pokretljivost od koje se stvara krajnja saopštljivost; želja za govorom u ime svega što je sposobno da dâ znaka od sebe —; potreba da se oslobodimo samih sebe pomoću pokreta i držanja; sposobnost da govorimo o sebi na stotinu raznih jezika — što je ustvari eksplozivno stanje. Čovek mora najpre ovo stanje misliti kao pritisak i prinudu pomoću koje se mišićima i svako

vrsnim pokretima čovek oslobađa od prekomernosti unutrašnje napetosti: pa onda kao nehotimičnu *koordinaciju ovih pokreta* sa unutrašnjim procesima (slikama, mislima, željama) — kao neku vrstu automatizma čitavog mišićnog sistema pod pritiskom jakih nadražaja koji dejstvuju iznutra; — nesposobnost za *sprečavanje* reakcije; aparat za otpor tako isto van dejstva. Svaki unutrašnji pokret (osećanje, misao, afekt) prate *promene u krvnim sudovima*, pa sledstveno i promene boje, temperature, sekrecije. *Sugestivna* moć muzike, njena »suggestion mentale«;

3. potreba za ugledanjem: krajnja razdražljivost, usled koje se izvestan primer prenosi kao zaraza — izvesno stanje nagađa se već i *prestavlja* prema znacima... Izvesna slika, koja se u duši pomalja, dejstvuje već na kretanje udova — tu se događa izvesno uzdržavanje volje... (Šopenhauer!!!) Neka vrsta slepila i gluvila prema spoljašnjem svetu — svet *dopuštenih* nadražaja strogo je ograničen.

To razlikuje umetnika od laika (koji je prijemčiv za umetnost): laik dostiže vrhunac uzbuđenja pri primanju utisaka; umetnik pri davanju — tako da je antagonizam između ova dva dara ne samo prirodan nego i željiv. — Svako od ova dva stanja ima suprotnu optiku — zahtevati od umetnika da deli optiku publike (kritičara) znači zahtevati da *smanji* svoju tvoračku snagu... Tu je isti slučaj kao i kod razlike polova: ne treba tražiti od umetnika koji *daje* da bude žena — da »prima«.

Naša estetika bila je dosad ženska estetika, ukoliko su samo oni koji su prijemčivi za umetnost formulisali svoje gledište o tome šta je lepo. U celoj dosadanjoj filosofiji otsustvuje umetnik... To je, kao što je gore nagovešteno, nužna omaška: jer umetnik koji bi počeo sebe pojmati počeo bi time *pogrešno da razumeva* sebe — on nema da gleda unazad, on uopšte nema šta da gleda, on ima da daje. — Umetniku služi na čast da bude nesposoban za kritiku — inače je polutan: i »moderan«.

812

Ja ovde iznosim seriju psiholoških stanja kao znakova punijeg i obilnijeg života, koja smo danas uobičajili smatrati *bolesnim*. Ali sada smo se odučili da o zdravom i bolesnom govorimo kao o suprotnostima: u pitanju je stepen — tim povodom ja tvrdim da ono što danas ljudi zovu »zdravim« pretstavlja niži nivo onoga što bi bilo zdravo pod povoljnijim prilikama — da smo mi relativno bolesni... Umetnik pripada još jačoj rasi. Ono što bi kod nas bilo štetno, bolesno, kod njega je prirodno. — Ali nam se primećuje da upravo *osiromašenje* mašine daje neobičnu .moć razumevanja svakojake sugestije: potvrda su tome naše histerične žene.

Obilatost sokova i snage može isto tako nositi sa sobom simptome delimične zavisnosti, halucinacije čula, utančanosti sugestije, kaogod i siromaštvo životnih sila — nadražaj je uslovljen na drugi način, posledica je ista... Na prvom mestu nije isto *krajnje* dejstvo; krajnji zamor svih morbidnih priroda, koji nastaje posle njihovih nervnih nastranosti, nema ničeg zajedničkog sa stanjima jednog umetnika: on ne mora *ispaštati* za svoje najbolje trenutke... On je za to dovoljno bogat: on može rasipati a da ne osiromaši.

Kao što se danas »genij« smatra vrstom neuroze, tako bismo mogli možda smatrati i umetnikovu sugestivnu silu, a naši su umetnici, u samoj stvari, i odveć nalik na histerične žene!!! Ali to govori protiv današnjice, a ne protiv »umetnika«.

Neumetnička stanja: *objektivnost*, ogledanje, uzdržavanje volje... (skandalozno pogrešno shvatanje *Šopenhauerovo*, koji je smatrao umetnost mostom za negaciju života)... Neumetnička stanja: stanja osirotelih, onih koji se povlače, pobledelih, pod čijim pogledom život pati: — hrišćanin.

813

Moderni umetnik, koji po svojoj fiziologiji stoji blisko histeriji, pripada i po karakteru ovoj vrsti bolesti. Histerik je lažan — on laže zato što uživa u laži, on je dostojan divljenja u svakoj veštini pretvaranja — pa makar ga njegova bolesna sujeta i prevarila. Ova sujeta je kao neprekidna groznica, kojoj su potrebne opojne droge, i koja ne zastaje ni pred kakvom samoobmanom ni komedijom, samo ako ova obećava makar i trenutno zadovoljenje. (*Nesposobnost* za ponos i potreba za stalnom osvetom zbog duboko usađenog preziranja prema sebi — to je gotovo definicija sujete ove vrste.)

Besmislena razdražljivost njegovog sistema, koja pravi krize od svakog doživljaja i uvlači »dramski« elemenat u najbeznačajnije slučajeve u životu, čini ga potpuno neuračunljivim: to više nije nikakva ličnost, nego u najboljem slučaju sastajalište ličnosti, od kojih se čas jedna čas druga natura sa bestidnim pouzdanjem. Zbog toga je baš on velik kao glumac: svi ovi jadnici bez volje, koje lekari proučavaju izbliza, zadivljuju virtuožnošću svoje mimike, preobražaja, pojavljivanja u skoro svakom mogućnom obličju.

814

Umetnici *nisu* ljudi velikih strasti, ma šta oni pričali sebi i nama o tome. I to iz dva razloga: njima nedostaje stid pred njima samima (oni sebe posmatraju *živeći*; oni sebe vrebaju, odveć su ljubopitljivi) i tako isto stid od velike strasgi (koju oni eksploatišu kao umetnici). Drugo, njihov vampir, njihov talenat, ne dopušta im uopšte takvo trošenje energije kakvo strast nameće.— Čovek s darom je žrtva svoga dara: on živi pod vampirizmom svoga talenta.

Čovek se ne oslobađa svoje strasti time što je izlaže, nego se oslobađa *kad* je izlaže. (Gete drukče uči; ali čini se da je tu hteo sam sebe pogrešno da razume — iz delikatnosti).

815

O razumnom životu. — Relativna čednost, temeljita i mudra obazrivost u odnosu prema erotici čak i u pomislima može se smatrati razumnim načinom života čak i za bogato sazdane i potpune prirode. To naročito važi za *umetnike* i spada u njihova najbolja pravila životne mudrosti. Potpuno pouzdani glasovi već su se čuli tome u prilog: pominjem Stendala, Teofila Gotjea, pa i Flobera. Umetnik je može biti po svojoj prirodi nužno čulan čovek, uopšte uzbudljiv, u svakom smislu pristupačan, i već izdaleka otvoren za nadražaj, za sugestiju nadražaja. Uprkos tome on je, prosečno uzev, pod vlašću svoga zadatka, svoje volje za majstorstvom, stvarno umeren, a često čak i čedan čovek. To od njega zahteva njegov glavni instinkt: on mu ne dopušta da se nasumce rasipa. Jedna i ista sila traži se u umetničkoj zamisli i u polnom aktu: postoji samo jedna jedina vrsta sile. Za umetnika je izdajstvo da u tome podlegne i istroši se: on time odaje nedostatak instinkta, volje uopšte, to može biti znak dekadencije — u svakom slučaju to umanjuje do nedogledne mere njegovu umetnost.

816

U poređenju sa *umetnikom*, pojava tipa *naučnika* pretstavlja ustvari znak izvesnog sužavanja i padanja životnog nivoa (— ali tako isto i znak *jačanja, strogosti, tvrdosti i snage volje*).

Do koje mere bi lažljivost, ravnodušnost prema *istini* i *koristi*, mogla biti znak mladosti, »detinjarije« kod umetnika?... Njihov uobičajeni način, njihova nerazumnost, njihovo nepoznavanje samih sebe, njihova ravnodušnost prema »većitim vrednostima«, njihova ozbiljnost u »igri« — njihovo odsustvo dostojanstva; klovn i bog jedan pored drugoga; svetac i ološ... Podražavanje kao zapovednički instinkt. — Ne pripadaju li *umetnici napredovanja* i *umetnici propadanja* svima fazama?... Da!

817

Da li bi koji beočug u čitavom lancu umetnosti i nauke nedostajao kad žene, *ženinog dela*, ne bi bilo u njemu? Priznajmo izuzetak — on potvrđuje pravilo — da je žena sposobna za savršenstvo u svemu što ne sačinjava jedno delo, u pismima, u memoarima, čak u najfinijem ručnom radu, jednom rečju u svemu što nije zanat, i to zbog toga što se u tim stvarima ona ispunjuje, što u njima ona sluša svoj jedini umetnički nagon u sebi — nagon za *dopadanjem*... Ali kakve veze ima žena sa strasnom ravnodušnošću pravog umetnika, koji pridaje više važnosti jednom zvuku, jednom dahu, jednoj sitnici, negoli što pridaje sebi — koji se sa svih svojih pet prstiju trudi da zahvati ono što je u njemu najskrivenije i najtajanstvenije; koji ne pridaje nikakve vrednosti ničemu što ne može postati oblik (— što se daje, što se otkriva —) ? Umetnost, kako je umetnik upražnjava — ne razumete li zar šta je to: atentat na svaki stid?... Tek u devetnaestom veku žena se usudila da sebe uputi u pravcu književnosti (— vers la canaille plumière écrivassière, po rečima starog Miraboa): ona postaje pisac, slikar i gubi svoj instinkt. Čega radi to? — ako smemo pitati.

818

Čovek je umetnik samo utoliko ukoliko sve što neumetnici zovu »oblikom« — oseća kao sadržaj, kao samu stvar. S takvim shvatanjem čovek pripada *posuvraćenom svetu*: jer otsada mu je sadržaj nešto čisto formalno — pa i njegov sopstveni život.

819

Smisao i uživanje u *niansama* (što je karakteristično za modernizam), u onome što *nije* opšte, ide protiv instinkta, koji nalazi svoje zadovoljstvo i snagu u shvatanju *tipičnoga*: slično grčkom ukusu najboljeg vremena. U tome je izvesno savlađivanje punoće života; mera gospodari, *mir* jake duše leži mu u osnovi, ona se lagano kreće i oseća izvesnu odvratnost prema prekomernoj vitalnosti. Opšte pravilo, zakon, *poštuje se i ističe*: izuzetak se naprotiv stavlja u stranu, nianse se brišu. Sve što je čvrsto, moćno, solidno, što je život, koji počiva na širokoj i snažnoj osnovi i čuva sopstvenu snagu — to se »sviđa«: to će reći, to odgovara onome što o sebi mislimo.

820

Uglavnom ja umetnicima dajem više za pravo nego svima dosadanjim filosofima: umetnici nisu izgubili iz vida veliki kolosek kojim život teče, oni su voleli stvari »ovoga sveta« — oni su voleli čula. Težnja za »duhovnošću«: meni se to čini nesporazum ili bolest ili lek, gde ta bolest nije prosto licemerstvo i samoobmana. Ja želim sebi i svima onima koji žive bez briga jedne puritanske savesti — i koji *smeju* živeti — sve veću i veću duhovnost i mnogostrukost čula; zaista, mi smo radi da čulima budemo zahvalni za njihovu suptilnost, punoću i snagu, i mi im za uzvrat nudimo najbolje što imamo od duha. Šta se nas tiče svešteničke i metafizičke anateme protiv čula? Nama to više nije nužno: znak je dobre sazdanosti kad se čovek, kao Gete, pripija, sa sve većom radošću i srdačnošću, za »blaga ovoga sveta«: — na taj način on se čvrsto drži velikog shvatanja da čovek postaje *preobrazitelj života*, kad se nauči da sebe preobrazi.

821

Pesimizam u umetnosti? — Umetnik se postepeno navikava da zarad njih samih voli sredstva pomoću kojih dolazi do ekstaze: krajnju delikatnost i divotu boja, jasne linije, nianse u tonu: jasnost u onome u čemu pri normalnim prilikama nema razlike. Sve jasne stvari, sve nianse, ukoliko potsećaju na krajnje uspone snage, koje stvara opijenost, izazivaju putem asocijacije to osećanje opijenosti: — uticaj umetničkih dela izaziva stanje podesno za stvaranje umetničkog dela, stanje opijenosti.

Bitna crta umetnosti je njena moć *usavršavanja* života, njeno stvaranje savršenstva i punoće; umetnost je bitno afirmacija, blagosiljanje, *oboženje života*. Šta znači *pesimistička umetnost*? Nije li to protivrečnost? — Da. — Šopenhauer *greši* kad izvesna umetnička dela stavlja u službu pesimizma. Tragedija *ne* uči »rezignaciji« ... Slikati strašne i problematične stvari već je po sebi znak instinkta moći i veličanstvenosti u umetniku: on ih se ne plaši... Pesimistička umetnost ne postoji... Umetnost je pozitivna. Jov je pozitivan... Ali Zola? Ali braća Gonkur? — Stvari koje nam oni pokazuju ružne su: ali razlog što njih pokazuju *leži* u njihovom *uživanju u ružnom*... Ništa tu ne pomaže! Ako drukče tvrdite, vi prosto sebe obmanjujete. — Kako Dostojevski dejstvuje oslobodilački!

822

Kada moji čitaoci budu dovoljno posvećeni da i u »dobrom«; vide samo oblik *iscrpenosti* u velikoj drami života: onda će priznati doslednost hrišćanstva, koje je dobrog čoveka shvatilo kao *ružnog*. Tu je ono bilo u pravu.

Nije dostojno jednog filozofa tvrditi da su »dobro i lepo jedno isto«; a ako bi dodao i »istinito«, trebalo bi ga išibati. Istina je ružna.

Mi imamo *umetnost*, da ne bismo *propali zbog istine*.

Moralizovanje umetnosti. — Umetnost kao sloboda od moralne tesnogradosti, ograničenosti vidika, ili kao potsmeh nad njima. Begstvo u prirodu, gde se njena *lepota* udružuje sa *strahotom*. Pojam *velikog* čoveka.

— Lomne, nekorisne, luksuzne duše, koje ražalosti i čarlijanje vetra, »*lepe duše*«.

— *Oveštale ideale* probuditi u njihovoj nepoštednoj krutosti i brutalnosti, kao najdivnija čudovišta, što oni i jesu.

— Pravo uživanje u psihološkom saznanju da svi umetnici moralisti postaju lažni i glumci ne znajući to.

— *Laž* umetnosti — njen nemoral mora se izneti na videlo.

— »Glavne idealizatorske sile« (čulnost, pijanstvo, preterana animalnost) moraju se izneti na videlo.

Moderna *patvorstva* u umetnosti: shvaćena kao *nužna*, to će reći u skladu sa *bitnom potrebom moderne duše*.

Popunjuju se praznine u *darovitosti*, još više u *vaspitanju, tradiciji* i *obuci*.

Prvo: traži se *manje umetnička* publika, koja je bezgranična u svojoj ljubavi (— i odmah pada na kolena pred ličnošću). Tome pomaže praznoverica našeg veka, praznoverica o »geniju«.

Drugo: razjaruju se mračni instinkti nezadovoljnika, sujetnih, samoobmanjivača jednog demokratskog veka; važnost stavova.

Treće: tehnika jedne umetnosti prenosi se na drugu, meša se smer umetnosti sa saznanjem ili crkvom ili interesom rase (nacionalizam) ili sa filozofijom — čovek udara u sva zvona u jedan mah i izaziva tamnu slutnju da je on Bog.

Četvrto: laska se ženi, stradalniku, buntovniku, daje se i u umetnosti prevaga narkotičnim i opojnim sredstvima. Golica se mašta obrazovanih, čitalaca poezije i starih istorija.

Podela na »publiku« i na »izabrane«: kod prve *mora* umetnik danas biti šarlatan, kod druge on hoće da bude samo virtuoz i ništa više! »Geniji«, svojstveni našem veku, prevazišli su ovu razliku i bili veliki i za jedne i za druge; veliko šarlatanstvo Viktora Iga i Riharda Vagnera bilo je združeno s tako mnogo prave *virtuoznosti*, da su zadovoljili čak i umetnički najutančanije. Otuda dolazi *nedostatak veličine*: oni imaju promenljiv način gledanja, čas misle na najsirovije potrebe, čas na potrebe najutančanijih.

Lažno »pojačavanje«:— 1. u *romantizmu*: ono postojano *espressivo* nije nikakav znak jačine nego osećanja nedostatka;

2. *živopisna* muzika, takozvana *dramska, lakša* je pre svega (kao što je to brutalna kolportaža i suprotstavljanje fakata i crta u naturalističkom romanu);

3. »*strast*« je stvar nerava i umornih duša; kaogod što je i uživanje u planinama, pustinjama, burama, orgijama i gadostima — u tlomaznosti i masivnosti (na primer kod istoričara); *stvarno postoji kult prekomernih osećanja* — (otkuda dolazi to da jaka vremena imaju obrnute potrebe u umetnosti — potrebu za prevazilaženjem strasti?).

4. Isticanje *uzbudljivog materijala* (erotičnog, socijalističkog ili patološkog): sve je to znak za koga se danas radi za *premorene* i rasejane ili raslabljene.

Da bi se uopšte tu moglo *dejsstvovati*, mora se *tiranisati*.

827

Moderna umetnost kao umetnost *tiranisanja*. Gruba i jako naglašena logika u ocrtavanju; motiv uprošćen do formule: formula tiraniše. U okviru linijâ divlje haotično mnoštvo, ogromna masa, od koje se pamet muti; brutalnost boja, materije, želja. Primeri: Zola, Wagner; u duhovnijem stepenu Ten. Dakle *logika, masa i brutalnost*.

828

U pogledu slikarâ: tous ces modernes sont des poètes qui ont voulu être peintres. L' un a cherché des drames dans l' histoire, l' autre des scènes de moeurs, celui-ci traduit des religions, celui-là une philosophie¹. Ovaj podražava Rafaelu, onaj starim talijanskim majstorima; pejzažisti se služe drvećem i oblacima da prave ode i elegije. *Niko* nije prosto slikar; svi su arheolozi, psiholozi, režiseri ma kojeg događaja ili teorije. Oni uživaju u našoj erudiciji, u našoj filosofiji. Oni su, kaogod što smo i mi, puni i prepuni opštih ideja. Oni ne vole jedan oblik radi onoga što je on, nego radi onoga što on *izražava*. Oni su sinovi jedne učene, izmučene i misaone generacije — hiljadu milja daleko od starih majstora, koji nisu ništa čitali i samo su mislili kako će svojim očima prirediti gozbu.

¹ Svi ti moderni slikari su pesnici koji su hteli biti slikari. Jedan je tražio drame u istoriji, drugi scene o naravima, ovaj je prevodio religije, onaj filosofiju.

829

U osnovi je i Vagnerova muzika još uvek literatura, isto kao što je to i ceo francuski romantizam: čar egzotike (tuđih, dalekih vremena, običaja, strasti) nad osetljivim dokonjacima. Ushićenje pri ulaženju u ogromnu daleku preistorisku zemlju u koju nas knjige vode, usled čega je ceo horizont naslikan novim bojama i mogućnostima... Slutnja o još daljim i neispitanim svetovima, preziranje bulevara... Jer je nacionalizam, ne treba se varati, samo jedan oblik egzotike...

Romantičari muzičari pripovedaju šta su od njih načinile egzotične knjige: ljudi bi rado hteli da imaju egzotične doživljaje, strasti po florentinskom i venecijanskom ukusu: naposljetku *zadovoljavaju* se time što *ih traže u slici*... Bitna je stvar vrsta *nove želje*, volje za podražavanjem, za preinačavanjem, za pretvaranjem, prurušavanjem duše... Romantična umetnost je samo izlaz za nuždu iz promašene »stvarnosti«.

Pokušaj da se *uradi* nešto novo; revolucija, Napoleon. Napoleon je strast duše za *novim* mogućnostima — proširenje oblasti duše.

Zamorenost volje; utoliko veće rasipanje u želji da čovek nešto novo oseća, pretstavlja, sanja — što je posledica preteranosti doživljaja: nezasitljiva glad za neobuzdanim osećanjima... Strane književnosti pružile su najjače začine.

830

Vinkelmanovi i Geteovi Grci, orijentalci Viktora Iga ličnosti iz *Ede* Riharda Vagnera, Englezi trinaestog veka Valtera Skota — neko će kad tad otkriti celu komediju. Sve je to bilo preko svake mere istoriski lažno ali — moderno.

O karakteristikici *nacionalnog genija* obzirom na strano i pozajmljeno:
engleski genij pogrubljuje i uprošćuje sve što primi u sebe;
francuski genij utanča, uprosti, logicizira, dotera;
nemački genij pobrka, splete, posreduje, moralizuje;
talijanski genij načinio je najslobodniju i najtananiju upotrebu od pozajmica, i sto puta više uneo u pozajmicu negoli što je iz nje izvukao: to je *najbogatiji* genij, koji je najviše imao da podari.

Jevreji su se dotakli genija u oblasti umetnosti sa Hajnrihom Hajneom i Ofenbahom, tim vrlo duhovitim i razdraganim satirom, koji se kao muzičar držao velike tradicije i za onoga koji ima i nešto drugo osim ušiju bio pravo iskupljenje od sentimentalnih i u osnovi dekadentnih muzičara nemačkog romantizma.

Ofenbah: francuska muzika s volterovskim duhom, slobodna, razuzdana, sa malo sardoničkim osmehom, ali vedra, puna duha do banalnosti (— on ne namešta —) i bez gracioznosti bolesne ili plavo-bečke čulnosti.

Ako pod genijem jednoga umetnika razumemo najvišu slobodu u granicama zakona, božansku lakoću, okretnost i brzinu u savlađivanju najvećih teškoća, onda Ofenbah ima više prava da se nazove »genij« negoli Vagner. Vagner je težak, glomazan: ništa njemu nije tako strano kao oni trenuci bezbrižnog savršenstva koje onaj klovn Ofenbah postiže pet-šest puta u svakoj svojoj bufoneriji. Ali možda treba pod genijem razumeti nešto drugo.

Uz poglavlje o »muzici«. — Nemačka i francuska i talijanska muzika. (Naša politički najgora vremena *najplodnija*. Sloveni?) — Kulturno-istoriski balet: dobio je prevagu nad operom. — Pozorišna muzika n muzičarska muzika. — Pogreška je misliti da je ono što je Vagner stvorio neki *oblik*: — to je bezobličje. Mogućnost *dramske* konstrukcije ima se još iznaći. — Ritam. »Izraz« po svaku cenu. — U čast »*Karmene*«. — U čast Hajnriha Šica (i »Udruženja List« —) — Bludnička instrumentacija. — U čast Mendelzona: jedan elemenat Getea nalazimo u njemu i nigde više! (Isto tako je drugi elemenat Getea došao do rascveta u Rahili; treći u Hajnrihu Hajneu)

Opisna muzika; prepustiti stvarnosti da ona *deluje*... Sve ove vrste umetnosti su *lakše*, *podražljivije*: njih se hvataju malo-obdareni. Uticanjena instinkte; *sugestivna* umetnost.

O našoj *modernoj muzici*. — Kržljavljenje melodije, kaogod i kržljavljenje »ideje«, dijalektike, slobode najduhovnijeg kretanja — nespretnost i gušenje, koje se razvija u nove smeđe pothvate, pa čak i u principe; — na kraju čovek ima samo principe svoga dara, odsustva svoga dara.

»Dramska muzika« je besmislica. To je prosto rđava muzika... »Osećanje«, »strast« kao surogati kad čovek više ne zna kako će doći do uzvišenoga duha i *sreće* u njemu (kakvu je imao Volter, na primer). Tehnički izraženo: »osećanje«, »strast« su *lakši* — to pretpostavlja mnogo siromašnije umetnike. Okretanje ka drami otkriva da se jedan umetnik oseća mnogo više majstorom s prividnim oruđima, negoli s pravim. Mi imamo *dramsko slikarstvo*, *dramsku liriku* itd.

838

U muzici nama nedostaje *estetika*, koja bi muzičarima propisala zakone i stvorila savest; nama nedostaje baš usled toga prava borba oko »principa« — jer se kao muzičari smejemo Herbartovoj kolebljivosti u ovoj oblasti isto kao i Šopenhauerovoj. Ustvari otuda nastaje velika teškoća: mi više ne znamo na čemu da zasnujemo svoje pojmove o »uzornom«, o »majstorstvu«, o »savršenstvu«. — Sa instinktima stare ljubavi i divljenja mi pipamo po svetu vrednosti, mi skoro verujemo da je »dobro ono što se nama sviđa«... Moje nepoverenje se budi kad čujem kako se na sve strane Betoven sasvim bezazleno naziva »klasikom«: ja bih sasvim čvrsto stao na gleđište da se u drugim umetnostima pod »klasikom« razume tip koji je taman suprotan Betovenu. Ali kad se čak i potpuno očigledno *raspadanje stila* kod Vagnera, njegov takozvani dramski stil, uči i poštuje kao »napredak«, kao »majstorstvo«, kao »uzor«, onda moje nestrpljenje dolazi do vrhunca. Dramski stil u muzici, kako ga Vagner razume, znači odricanje od stila uopšte, pod pretpostavkom da je nešto drugo; to će reći drama, sto puta važnije od muzike. Vagner može slikati, on se služi muzikom, ne za muziku, on pojačava poze, on je pesnik; najzad, on je, slično svima pozorišnim umetnicima, dejstvovao na »lepa osećanja«, »grudi što se nadimaju« — i sa svim tim zadobio za sebe žene, pa i žedne obrazovanja. Ali, zar je ženama i žednim obrazovanja stalo do muzike! Sve to nema nikakve savesti za umetnost; sve to ne pati kada se sve što je prva i neophodna vrlina jedne umetnosti zarad drugostepenih smerova gazi nogama i prezire (kao sluškinja drame). Šta vredi sve proširenje sredstava izražaja, kada je ono što se izražava, sama umetnost, izgubilo čak i svoj zakon. Živopisni sjaj i snagu tona, simbolizam zvuka, ritma, boje, tonova, harmonije i disharmonije, sugestivni značaj muzike, čitavu čulnost muzike koja je preko Vagnera zagospodarila to je sve Vagner poznao u muzici, izvukao i razvio. Viktor Igo učinio je nešto slično s jezikom: ali već danas se ljudi pitaju u Francuskoj, u slučaju Viktora Iga, nije li to iskvarilo jezik... nisu li porastom čulnosti u jeziku razum, duh, duboka zakonitost u jeziku bili ugušeni? Nije li znak dekadencije što su u Francuskoj pesnici postali vajari, a u Nemačkoj muzičari glumci i kulturna mazala?

839

Danas postoji i muzičarski pesimizam, čak i među nemuzičarima. Ko nije sam doživeo i ko sam nije proklinjao nesrećnog mladića koji svoj klavir muči do očajanja, i koji svojeručno rije mulj najturobnijih i najmutnijih harmonija! Na taj način on se *priznaje* za pesimista... Ali da li se time priznaje i da je »muzikalan« ? Sa svoje strane ne bih se mogao skloniti da u to verujem. Čistokrvni vagnerijanac je nemuzikalan; on se potčinjava elementarnim silama muzike, otprilike kao što se žena potčinjava volji svoga hipnotizera — a da bi to *mogao*, ne sme postati nepoverljiv nikakvom strogom savešću u stvarima muzike i muzičara. Rekoh »otprilike kao«—: ali možda se tu radi o nečemu višem od sličnosti. Valja rasmotriti oruđa

kojima se Wagner naročito služi da izazove utisak — (koja je dobrim delom morao najpre on izmisliti): ona do neverovatnosti naliče sredstvima kojima jedan hipnotizer pokazuje svoju moć (— izbor pokreta, tonske boje njegovog orkestra; odvratno izbegavanje logike, reda i ispravnosti u ritmu; prikradanje, milovanje, tajanstvenost, histeričnost njegove »beskrajne melodije«). A je li stanje u koje slušaoca, i još pre slušateljku, prenosi uvertira u *Loengrinu*, na primer, u suštini različito od somnambulističke ekstaze? — Čuo sam jednom jednu Talijanku gde kaže posle izvođenja ove uvertire, očiju blaženih kako to samo vagnerijanke znaju: »Come si dorme con questa musica!«

840

Religija u muzici. Koliko je još mnogo nepriznatog pa čak i nerazumevanog zadovoljenja svih religioznih potreba u Vagnerovoj muzici! Koliko molitve, vrline, patosa, »devičanstva«, »iskupljenja« kroz nju još govori!... O, koliko koristi izvlači taj lukavi svetac, koji nas vraća i mami natrag u sve što se nekada verovalo, iz toga što se muzika može osloboditi reči i pojmova!... Naša intelektualna savest ne mora se stideti — ona ostaje po strani — kada koji stari instinkt drhtavih usana pije iz zabranjenoga pehara... To je mudro, zdravo i čak i dobar znak, ukoliko odaje stid prema zadovoljenju religioznog instinkta... Lukavo hrišćanstvo: tip muzike »Vagnera poslednjeg doba«.

841

Ja razlikujem hrabrost pred ljudima, hrabrost pred stvarima i hrabrost pred hartijom. Ovu poslednju vrstu hrabrosti imao je, na primer, David Štraus. Ja još razlikujem hrabrost pred svedocima i hrabrost bez svedoka. Hrabrost jednoga hrišćanina, jednoga čoveka koji veruje u Boga, ne može uopšte nikada biti hrabrost bez svedoka — i već samo to njoj umanjuje vrednost. Najzad ja razlikujem hrabrost iz temperamenta i hrabrost iz straha od straha: slučaj ove poslednje vrste hrabrosti jeste moralna hrabrost. Tu još spada i hrabrost iz očajanja.

Vagner je imao tu hrabrost. Njegov položaj u pogledu muzike bio je u osnovi očajnički. Njemu su nedostajale one dve stvari koje čine *dobra* muzičara: priroda i kultura, poziv za muziku i disciplina i obuka u muzici. On je imao hrabrosti: iz tog nedostatka on je načinio princip — on je izmislio za sebe jednu vrstu muzike. »Dramska muzika«, kako ju je on izmislio, jeste muzika koju je *on mogao komponovati* — njena ograničenja su Vagnerove granice.

I njega su rđavo razumeli! — Da li su ga rđavo razumeli?... Sa pet šestina modernih muzičara slučaj je isti. Vagner je njihov spasilac: pet šestina je uostalom »najmanji broj«. U svakom slučaju gde se priroda pokazala neumitno i gde je s druge strane kultura ostala slučaj, pokušaj, diletantstvo, umetnik se instinktivno — šta kažem? — oduševljeno obraća Vagneru: kao što pesnik kaže: »Pola ga je izvukao, pola je utonuo«¹.

¹ Reči iz Geteove pesme *Ribar*.

842

»Muzika« — i *veliki stil*. — Veličina jednoga umetnika ne ceni se prema »lepim osećanjima« koja pobuđuje: u to mogu verovati devojke. Nego prema stepenu približenja velikom stilu, prema sposobnosti njegovoj za veliki stil. Ovaj stil ima kao zajedničku crtu sa velikom strašću što prezire dopadanje, što zaboravlja da zadobije, što zapoveda; što *hoće*... Postati gospodar nad haosom u sebi; nagnati svoj haos da primi oblik: logičan, jednostavan,

nedvosmislen, postati matematika, zakon — to je velika ambicija na ovom mestu. — Pomoću nje čovek odbija od sebe: ništa ne izaziva ljubav prema takvim silovitim ljudima — oko njih čini se da leži pustinja. Čutanje, strah kao od velikog oskrvnjenja... Sve umetnosti znaju takve stvaraoce velikog stila: zašto ih nema u muzici? Nikada još nijedan muzičar nije izgradio nešto kao onaj arhitekta koji je podigao Palaco Pitti... Tu je jedan problem. Da li možda muzika ne pripada kulturi u kojoj je carstvu silovitih ljudi svake vrste došao kraj? Da li i pojam velikoga stila ne protivreči duši muzike — »ženi« u našoj muzici ?...

Ja ovim dotičem jedno kardinalno pitanje: u šta spada cela naša muzika? Vremena klasičnoga ukusa ne znaju ništa što bi se s njom moglo porediti: ona se rascvetala kad je svet renesansa dostigao svoj suton, kad je »sloboda« ostavila i ljude i njihove naravi: — nije li njena karakteristika da. bude protiv-renesans? Je li ona sestra baroka čiji je u svakom slučaju sabremenik ? Nije li muzika, moderna muzika, već dekadencija?...

Ja sam još pre ukazao prstom na oko pitanje: nije li naša muzika protiv-renesans u umetnosti? Nije li bliska rođaka baroka? Nije li se razvila nasuprot svakom klasičnom ukusu, tako da je u njoj zabranjena svaka težnja za klasicizmom po sakoј prirodі stvari?

Na ovo pitanje vrednosti od prvoklasne važnosti odgovor ne bi smeo biti neodređen, ako bi se pravilno ocenila činjenica da je muzika dostigla svoj vrhunac u *romantizmu* — još jednom kao reakcija protiv klasicizma.

Mocart, nežna i zaljubljena duša, ali sav od osamnaestoga veka čak i kad je ozbiljan... Betoven prvi veliki romantičar, u *francuskom smislu*, kao što je Wagner bio poslednji veliki romantičar... obojica instinktivni protivnici klasičnog ukusa, strogoga stila — da ne govorimo već o »velikom« stilu.

843

Romantizam: dvosmisleno pitanje, kao sve moderno. Estetska stanja dvojaka. Obilati i darežljivi kao suprotnost tražiteljima i željnima.

844

Romantičar je umetnik koga njegovo nezadovoljstvo sobom čini tvorcem — koji gleda na drugu stranu od sebe i od svoga sveta, i unazad.

845

Je li umetnost posledica *nezadovoljstva stvarnošću*? Ili izraz *zahvalnosti za doživljenu sreću*? U prvom slučaju ona je *romantizam*, u drugom oreol i ditiramb (jednom rečju: umetnost apoteoze): i Rafael tu spada, izuzev onu njegovu hipokriziju što je hteo obožiti privid hrišćanskog shvatanja sveta. On je bio zahvalan za život tamo gde *nije* bio specijalno hrišćanski.

Moralno tumačenje sveta čini svet nepodnošljivim. Hrišćanstvo je bilo pokušaj da se svet »pobedi« pomoću morala, to jest da se negira. Na delu takav atentat ludosti — ludačkoga uzdizanja čoveka nad svetom — može se završiti jedino utučenošću, kržljavljenjem, obescenjenjem čoveka: najprosečniji i najmanje štetan tip čoveka, čovek iz gomile, jedino je time dobio i, ako hoćete, našao u tome svoj račun.

Homer kao *umetnik apoteoze* ; Rubens tako isto. U muzici ga još nije bilo.

Idealizacija *velikog prestupnika* (smisao za njegovu veličinu) jeste grčka: omalovažavanje, klevetanje, preziranje grešnika je jevrejsko-hrišćansko,

Šta je romantizam? — U pogledu na sve estetske vrednosti ja se sada služim ovom osnovnom razlikom: u svakom pojedinačnom slučaju ja se pitam: »Je li glad ili obilje tu bilo tvorac?« Na prvi pogled moglo bi se drukčije razlikovanje činiti pogodnije — ono je mnogo očividnije — naime razlikovanje po tome, da li je uzrok stvaranja žudnja za nepromenljivošću, ovekovečenjem, »bićem« — ili žudnja za rušenjem, promenom, postajanjem. Ali se obe ove vrste žudnje, kad se bliže posmatraju, pokazuju dvosmislene, i stvarno se mogu protumačiti u svetlosti sheme za koju držim da sam bio u pravu što sam je istakao napred.

Želja za rušenjem, promenom, postajanjem može biti izraz obilate snage pune obećanja za budućnost (kao što je poznato, moj izraz za to je »dioniziski«), ali tako isto i *mržnja* ljudi zle sreće, oskudnih, promašenih može biti ta koja ruši, i mora rušiti, jer ih buni i draži sve što je trajno i postojanost; pa i samo biće.

»Ovekovečenje«, s druge strane, može poticati iz zahvalnosti i ljubavi: — umetnost ovakvoga porekla uvek je umetnost apoteoze, ditiramb možda kod Rubensa, blažena kod Hafiza, vedra i graciozna kod Getea, ozaravajući homerovski sve stvari — ali može poticati tako isto i iz tiranske volje velikoga paćenika, koji bi hteo od najindividualnijeg, najpojedinačnijeg, najužeg, od sopstvene idiosinkrazije svoje patnje da načini obavezan zakon i prinudu, i koji se na taj način sveti svima stvarima što im udara, nameće, utiskuje žig svojih muka. Takav je romantični pesimizam u najpotpunijem obliku: pa bio to Šopenhauerov voluntarizam, ili Vagnerova muzika.

Da li antiteza klasičnog i romantičnog ne prikriva drugu antitezu, aktivnog i reaktivnog?

Da bi čovek bio *klasičan*, mora imati *sve* jake i na izgled protivrečne darove i strasti: ali tako da svi idu u korak, kao jedan jaram; da *dolaze* u dobri čas kako bi doveli do vrhunca izvesnu vrstu književnosti ili umetnosti ili politike (ne pošto se već stiglo na vrhunac...): on mora biti ogledalo *celokupnoga stanja* (bilo jednoga naroda, ili jedne kulture) i izražavati njegovu najdublju i najintimniju prirodu, u trenutku kad je još stabilna i stoji na svojim nogama i nije prebojena podražavanjem sa strane (ili još zavisna...); ne reaktivan nego odlučan i napredan duh, koji je afirmativan u svima prilikama, čak i u svojoj *mržnji*.

»Ne pripada li tome najviša lična vrednost?«... Može biti treba rasmotriti da li moralne predrasude ovde ne igraju svoju igru, i da li velika *moralna* visina nije možda po sebi antiteza klasičnom duhu?... Da li moralna čudovišta nisu po nužnosti *romantičari*, u reči i delu?... Takva prevaga jedne vrline nad drugom (kao što je slučaj kod moralnog čudovišta) stoji u najvećoj oprečnosti sa klasičnom moći u ravnoteži: ako bi neko stajao na takvoj moralnoj visini pa ipak bio klasičan, mi bismo morali otuda izvesti da stoji i na istoj visini nemorala: možda je to bio slučaj sa Šekspirovom (razume se, ako je to doista bio lord Bekon).

O budućnosti. — Protiv romantizma velike »strasti«. Valja razumeti kako svakom »klasičnom« ukusu pripada izvesna količina hladnoće, jasnosti i tvrdoće; logika iznad svega, sreća u duhovnom životu, »tri jedinstva«, usredsređenost, mržnja prema osećajnosti,

duševnosti, espirit, mržnja prema mnogovrsnom, nesigurnom, kolebljivom, nebuloznom, kaogod i prema svemu kratkom, igličastom, lepuškastom, dobroćudnom. Ne treba se igrati umetničkim formulama: treba život preraditi, tako da on sebe posle sâm formuliše.

Prava je to komedija, kojoj smo se tek sada počeli smeјati, jer smo je tek sada *videli*: što savremenici Herdera, Vinkelmana, Getea i Hegela pripisuju sebi u zaslugu ponovno *otkriće klasičnog* ideala... i Šekspira u isti mah ! — I ti isti ljudi su kratkim putem odbacili francusku klasičnu školu, kao da se ono što je bitno nije moglo naučiti i na svoj kao i na onoj strani!... Ali ljudi su hteli »prirodu«, »prirodnost«. O, da gluposti ! Verovalo se da je klasicizam neka vrsta prirodnosti!

Bez predrasude i popuštanja moramo rasmotriti na kakvom zemljištu može rasti klasični ukus. Očvršćavanje, uprošćenje, jačanje, pogoršavanje karaktera čovekova nerazdvojno je od klasičnog ideala. Logičko i psihološko uprošćavanje. Preziranje detalja, složenosti, neizvesnosti.

Romantičari u Nemačkoj ne ustaju protiv klasicizma, nego protiv razuma, prosvete, ukusa, osamnaestoga veka.

Senzibilitet romantičko-vagnerijske muzike: antiteza klasičnom senzibilitetu.

Volja za jedinstvom (jer jedinstvo tiraniše: slušaoca, gledaoca), ali nesposobnost za tirisanjem *sebe* samoga u glavnoj stvari: u odnosu prema samom delu (prema izostavljanju, skraćivanju, objašnjavanju, uprošćavanju). Savlađivanje pomoću masa (Vagner, Viktor Igo, Zola, Ten).

850

Nihilizam umetnikâ. — Priroda je surova u svojoj vedrini; cinična u svojim osvitima. Mi mrzimo *emocije*. Mi bežimo tamo gde priroda pokreće naša čula i našu maštu; gde nemamo šta voleti, gde nas ništa ne potseća na moralne prividnosti i delikatnosti ove severnjačke prirode; to isto važi za umetnost. Mi više volimo ono što nas više ne potseća na »dobro i zlo«. Naša moralna osetljivost i bolećivost kao da se oslobađa u strašnoj i srećnoj prirodi, u fatalizmu čula i sila. Život bez dobrote.

Blagodet se sastoji u kontemplaciji prirode ravnodušnosti prema dobru i zlu.

U istoriji nema pravde, niti u prirodi ima dobrote: zbog toga pesimist, ako je umetnik, uzima iz istorije one teme u kojima se sa veličanstvenom naivnošću pokazuje odsustvo pravde, gde baš *savršenstvo* dolazi do izraza — a tako isto u prirodi on bira ono u čemu se njen zao i ravnodušan karakter ne krije licemerno, gde se *savršeno* otkriva takav njen karakter... Umetnik nihilist pokazuje se u tome što hoće i više voli *ciničnu istoriju, ciničnu prirodu*.

851

Šta je tragično? — Ja sam više puta ukazao na vrlo pogrešno shvatanje Aristotelovo koji je strah i sažaljenje, ta dva osećanja što izazivaju *potištenost*, smatrao kao tragična osećanja. Da je Aristotel bio u pravu, tragedija bi bila umetnost opasna po život: onda bi morali ljudi da se čuvaju tragedije kao nečega uopšte štetnoga i sumnjivoga. Umetnost, koja je inače veliki potsticaj života, zanos životom, volja za životom, ovde bi postala oruđe dekadencije i, kao sluškinja pesimizma, uopšte štetna *po zdravlje* (— jer pretpostaviti, kao što to Aristotel čini, da se ljudi »očišćuju« od ovih osećanja pobuđivanjem tih osećanja u njima, prosto je neistina). Ako pretpostavimo nešto što obično pobuđuje strah i sažaljenje — remeti, slabi, obeshrabljuje: — kao i to da je Šopenhauer bio u pravu kad je tvrdio da tragedija uči rezignaciji (to jest blagom odricanju od sreće, nade, volje za životom), onda bi se time pretpostavila umetnost u kojoj se odriče sama umetnost. Tragedija bi onda značila proces raspadanja: instinkt života uništio bi sebe u instinktu umetnosti. Hrišćanstvo, nihilizam,

tragična umetnost, fiziološka dekadencija: to bi se držalo zajedno, to bi dolazilo do prevage u isti mah, i uzajamno bi se pomagalo gore-dole... Tragedija bi, prema tome, bila simptom propadanja.

Ova teorija može se opovrgnuti na najhladnokrvniji način: naime time što bi se lomoću dinamometra izmerio uticaj jedne tragične emocije. I kao rezultat dobio bi se fakt, koji bi konačno mogla pogrešno da shvati samo beskrajna lažljivost jednoga sistematičara: — da je tragedija sredstvo za *okrepljenje*. Kad Šopenhauer odbija da to razume, kad smatra opštu potištenost kao tragično stanje, kada on Grcima (— koji njemu u inat nisu bili »rezignirani«...) skreće pažnju da se nisu našli na vrhuncu pogleda na svet: onda je to pristrasnost, logika sistema, lažan novac sistematičarev: jedan od onih rđavih falsifikata koji su Šopenhaueru iskvarili celu psihologiju, korak po korak (: njemu koji je genija, umetnost, moral, pagansku religiju, lepotu, saznanje i skoro sve shvatio proizvoljno i na silu pogrešno).

852

Tragični umetnik. — Pitanje je *snage* (jednoga naroda ili pojedinca) da li i gde primenjuje sud o lepom. Osećanje obilja, *nagomilane snage* (koje dopušta da se veselo i smelo susreće mnogo šta pred čim slabić drhti) — osećanje *moći* izražava sud o »lepoti« stvari i stanja koje instinkt nemoći smatra samo dostojnim mržnje i »ružnim«. Atmosfera koja nam omogućava da procenimo da li je ono što sukobljujemo opasnost, problem, sablazan, ta atmosfera određuje i naše estetsko *da* (»To je lepo« ustvari je *afirmacija*).

Otuda sledi da je, uopšte govoreći, sklonost ka sumnjivim i strašnim stvarima simptom snage: međutim ukus za lepuškasto, kitnjasto, karakteriše slabe, delikatne. *Uživanje* u tragediji karakteristično je za *jaka* vremena i karaktere: njihov non plus ultra je možda *Božanstvena komedija*. *Herojski* duhovi sebi kažu »da« u tragičnoj svireposti: oni su dovoljno čvrsti da stradanje osećaju kao zadovoljstvo.

S druge strane, ako pretpostavimo da slabići žele uživanje u umetnosti koja nije stvorena za njih, šta će učiniti da tragediju podese prema svome ukusu ? Oni će joj nametnuti svoja sopstvena osećanja vrednosti: na primer »triumf moralnog poretka u svetu«, ili učenje o »besmislenosti života«, ili potsticaj na »rezignaciju« (— ili tako isto polumedicinske, polumoralne izlive osećanja u duhu Aristotela). Najzad: *umetnost strahotnoga*, ukoliko uzbuđuje nerve, mogu slabi i iznureni smatrati kao sredstvo okrepljenja: to je danas na primer razlog za *divljenjg* Vagnerovoj muzici. Mera do koje čovek sme priznati stvarima njihovu strahovitost i dvosmislenost, i da li su mu uopšte na kraju potrebna »rešenja« — jeste znak osećanja zadovoljstva i moći.

Ova vrsta *umetničkog pesimizma* je taman nešto obrnuto od onog religiozno-moralnog pesimizma koji pati od čovekove »pokvarenosti« i zagonetke života: on traži rešenje ili bar nadu na rešenje. Oni koji pate, očajavaju i nemaju vere u sebe — bolesnici drugim rečima — u sva vremena su tražili zanosne vizije, da bi izdržali život (pojam »blaženstva« postao je na taj način). Sličan slučaj: umetnici dekadenti, koji se u osnovi odnose *nihilistički* prema životu, *traže pribežište u lepoti oblika* — u *odabranim* stvarima, gde je priroda savršena, u kojima je ravnodušno *velika i lepa...* (— »Ljubav prema lepom« može prema tome biti nešto sasvim različito od sposobnosti da se *vidi* ili *stvori* lepo: ona može upravo da bude izraz *nemoći* za to.)

Silni umetnici, oni koji stvaraju harmoniju od svakog nesklada, jesu oni koji svoju sopstvenu moć; i unutrašnji sklad prenose na sve stvari: u simbolici svakog umetničkog dela oni izražavaju svoje najdublje iskustvo — njihovo stvaranje je zahvalnost za njihov život.

Dubina tragičnoga umetnika leži u tome što njegov estetski instinkt obuhvata pogledom dalje posledice, što se ne zadržava kratkovido na najbližem, što se potvrdno odnosi

prema čitavoj ekonomiji sveta u velikim linijama, koja opravdava *strahotu, zlo, dvosmislenost* — i više nego opravdava.

853

UMETNOST U »ROĐENJU TRAGEDIJE«

I

Koncepcija dela, na koju se nailazi u pozadini ove knjige, neobično je sumorna i neprijatna: među svima dosad poznatim vrstama pesimizma čini se da nijedan nije dostigao do te mere zlosti. Antiteza pravog i prividnog sveta potpuno odsustvuje ovde: postoji samo jedan svet, a taj je lažan, svirep, protivrečan, sablažnjiv, bez smisla... Jedan tako sklopljen svet jeste pravi svet. Nama je *nužna* laž, da bismo pobedili ovu stvarnost, ovu »istinu«, to će reći, da bismo mogli živeti... Da je laž nužna da bismo mogli živeti, to je sastavni deo ove strahovite i dvosmislene prirode života.

Metafizika, moral, religija, nauka — u ovoj knjizi se rasmatraju samo kao razne forme laži: pomoću njih mi stičemo *veru* u život. »Život treba da ulije poverenje«: zadatak tako postavljen ogroman je. Da bi ga mogao rešiti, čovek mora biti lažljivac po prirodi, on mora biti *umetnik* višenegoli sve ostalo. I on to zaista i jeste: metafizika, religija, moral, nauka — sve su to izdanci njegove volje za umetnošću, za lažju, za begstvom ispred »istine«, za odricanjem »istine«. Ova sposobnost, ova umetnička sposobnost čovekova po preimućtvu — kojom on savladuje stvarnost pomoću laži — njemu je zajednička sa svim što postoji. On sam je dakako deo stvarnosti, istine, prirode: kako ne bi bio onda i delić *genija laži*.

Da se priroda života *pogrešno pojmi* — to je najdublji i najviši potajni smer iza svega što se zove vrlina, nauka, pobožnost, umetnost. Mnogo šta nikad ne videti, mnogo šta krivo videti, na mnogo šta baciti samo pogled: o kako je pametan čovek u stanjima u kojima je najdalje od pomisli da sebe smatra pametnim! Ljubav, oduševljenje, »Bog« — to su sve suptilni oblici samoobmane, sve mamci života i vere u život!

U trenucima kad je čovek bivao obmanut, kad je sebe magarčio, kad je poverovao u život: o kako su mu se nadimale grudi! Kako je bio ushićen! Kako se osetio silnim! I koliko je bilo umetničke ekstaze u osećanju moći!... Čovek je opet postao gospodar »materije« — gospodar »istine«!... I kad god se čovek raduje, on to čini uvek na isti način: on se raduje kao umetnik, on uživa u sebi kao u moći, on uživa u laži kao u svojoj moći...

II

Umetnost i samo umetnost. Ona je veliko sredstvo života, velika zavodnica života, veliki potstrek života.

Umetnost kao jedino nadmoćno protivdejstvo protiv svake volje za odricanjem života; kao nešto antihrišćansko, antibudističko, antinihilističko par excellence.

Umetnost kao *iskupljenje saznatelja* — tragičnog saznatelja koji vidi strašnu i dvosmislenu prirodu života, i hoće da je vidi.

Umetnost kao *iskupljenje delatelja* — tragično ratničkoga, čoveka, heroja, koji ne samo vidi strašnu i dvosmislenu prirodu života, nego je doživljuje, hoće da je doživi.

Umetnost kao *iskupljenje patnika* — kao put u duševna stanja u kojima se stradanje hoće, preobražava, bogotvori gde je stradanje oblik velike ekstaze.

III

Vidi se da se u ovoj knjizi pesimizam, ili bolje reći nihilizam, smatra »istinom«. Ali se »istina« ne smatra kao najviše merilo vrednosti, a još manje kao najviša moć. Volja za prividnošću, za iluzijom, za obmanom, za postajanjem i promenom (za objektivnom obmanom) smatra se ovde dubljom, temeljitijom, »metafizičnijom« negoli volja za istinom, za stvarnošću, za prividom: to je prosto jedan oblik volje za iluzijom Tako isto se zadovoljstvo smatra prvobitnijim od bola: a bol za nešto uslovljeno, kao posledica volje za zadovoljstvom (volja za postajanjem, rašćenjem, uobličavanjem, to će reći za stvaranjem: a u stvaranje je uračunato i rušenje). Najviše stanje afirmacije života zamišlja se kao nešto iz čega se najveći bol ne može isključiti: to je *tragično-dionizisko* stanje.

IV

Na taj način ova knjiga je čak i antipesimistička: to jest u tom smislu da nečemu uči što je jače od pesimizma, što je »božanstvenije« od istine: *umetnost*. Niko, rekao bih, ne bi bio spremniji za radikalno odricanje života, za stvarno odricanje delom još više negoli za odricanje rečima, negoli pisac ove knjige. Samo što on zna — on je to doživeo, on je možda samo to i doživeo — da *umetnost* *vredi više od istine*.

Još u predgovoru, u kome se Rihard Wagner poziva kao na razgovor, nalazi se ovo ispovedanje vere, ovo evanđelje umetnika: »Umetnost kao pravi zadatak života, umetnost kao *metafizička* delatnost života...«

Knjiga četvrta

ODGOJ I ODABIRANJE

I HIJERARHIJA

UČENJE O HIJERARHIJI

854

Ja sam prinuđen da vaspostavim *hijerarhiju* u ovo doba opšteg prava glasa, u koje je svakom dopušteno da sudi o svakome i o svačemu.

855

Rang određuju i održavaju jedino količine moći: i ništa drugo.

856

Volja za moć. — Kakvi bi morali biti ljudi koji bi na sebe uzeli ovo preocenjivanje vrednosti. Hijerarhija kao rang moći: rat i opasnost su uslov da izvestan rang sačuva svoje uslove. Veličanstven primer: čovek u prirodi — najslabije i najpametnije biće postaje gospodar i potčinjava sebi gluplje sile.

Ja razlikujem dva tipa: jedan koji predstavlja napredak života i drugi koji predstavlja propadanje, raspad, slabost. Treba li verovati da se između ova dva tipa pitanje ranga uopšte postavlja?...

Rang određuje veličina moći koju imaš; ostalo je kukavičluk.

Korist koju čovek ima stojeći po strani od svoga vremena.

— Po strani od obadva pokreta, individualističkog i kolektivističkog morala — jer ni onaj prvi ne zna za hijerarhiju i hteo bi jednome dati slobodu koju i svima. Moje misli ne okreću se oko stepena slobode koji treba dopustiti jednom ili drugom ili svima, nego oko stepena moći koji jedan ili drugi treba da ispolje na drugima ili svima, ili ukoliko izvesno žrtvovanje slobode, ili čak porobljavanje, pruža osnovu za stvaranje jednog *višeg tipa*. Prosto rečeno: *kako bismo mogli žrtvovati razvitak čovečanstva* zarad toga da bismo omogućili pojavu jedne više vrste negoli što je čovek?

O rangu. — Strašna posledica »jednakosti« — na kraju svaki veruje da ima pravo na svaki problem. Tu je propala svaka hijerarhija.

Potrebno je da *viši ljudi* objave rat masi. U svima pravcima prosečne glave su se udružile da bi zagospodarile! Sve što mekša, slabi, što pridaje važnost »narodu« ili »ženstvenosti«, deluje u prilog opšteg prava glasa, to će reći u prilog vlasti *nižeg* čoveka. Ali mi ćemo vršiti represalije i ceo ovaj evropski poredak (koji je u Evropi počeo od hrišćanstva) izneti na videlo i pred sud.

Potrebno je jedno učenje koje bi bilo dovoljno jako da deluje *disciplinarno*: da jača jake, parališe i krši umorne od sveta.

Uništenje rasa koje su u opadanju i propadanju. Propadanje Evrope. — Uništenje ropskih ocena vrednosti. — Gospodarenje zemljom kao sredstvo za stvaranje višeg tipa. — Uništenje licemerja što se »moral« zove. (Hrišćanstvo kao histerična vrsta poštenja u ovom pogledu: Avgustin, Banjan.) — Uništenje opšteg prava glasa: to će reći sistema pomoću koga se najniži nameću višima kao zakon. — uništenje prosečnosti i njenog značenja. (Jednostrani, pojedinci — narodi; težiti za punoćom prirode sparivanjem suprotnosti: mešanje rasa u tu svrhu.)

Nova vrsta hrabrosti — nema apriornih istina (njih su tražili oni koji su navikli na verovanje!), nego *slobodno* potčinjavanje glavnoj misli, koja ima svoje vreme; na primer vreme kao osobina prostora itd.

JAKI I SLABI

863

Pojam »jak i slab čovek« svodi se na to da se u prvom slučaju nasledilo mnogo snage — čovek je tu ceo zbir; u drugome slučaju nasleđe je još malo (— nedovoljno nasleđe pocepkanost nasleđa). Slabost može biti *početna* pojava: »*još malo*«; ili krajnja pojava: »*ne više*«.

Polazna tačka je onde *gde je velika snaga*, gde se snaga *ispoljava*. Masa kao zbir *slabih* reagira *polako*; brani se protiv mnogo čega za što se oseća odveć slaba, od čega ne može imati nikakve koristi; ona ne stvara, ne korača napred.

Ovo je protiv teorije koja odriče jaku individuu i misli da »to masa čini«. Razlika je slična onoj između odelitih pokolenja: četiri pet pokolenja mogu stajati između pokretača i mase — tu je razlika *hronološka*.

Vrednosti slabih stoje na prvom mestu, jer su ih jaki prihvatili da pomoću njih *vode*.

864

Zašto slabi pobeđuju. Uopšte uzevši: slabi i bolesni imaju više *saosećanja*, »*humaniji*« su: slabi i bolesni imaju više *duha*, promenljiviji su, mnogostraniji, zanimljiviji — pakosniji; samo su bolesni pronašli pakost. (Vrlo je česta rana zrelost kod rahitičnih, skrofuloznih, tuberkuloznih.) — *Espirit*: svojina starih rasa: jevreja, Francuza, Kineza. (Antisemiti ne mogu oprostiti Jevrejima što imaju »*duha*« — i para. Antisemiti — to je naziv za »*zlosrećnike*«, siročad života.)

Bolesni i slabi uvek su opčinjavali: oni su *interesantniji* od zdravih: ludak i svetac — dve najinteresantnije vrste ljudi... u bliskom srodstvu stoji »*genij*«. Veliki »*pustolovi* i *zločinci*« i svi ljudi, naročito oni najzdraviji, bili su *bolesni* u izvesno doba svoga života: — velike duševne pokrete, strast za moć, ljubav, osvetu prate duboki poremećaji. Što se dekadencije tiče, svaki čovek koji ne umre prerano pokazuje je skoro u svakom smislu: — on dakle poznaje i instinkte koji joj pripadaju, iz iskustva: — kroz *polovinu svoga života* skoro svaki čovek je dekadent.

Najzad: žena! *Jedna polovina čovečanstva* je slaba, tipično bolesna, promenljiva, nestalna — ženi je potrebna snaga da se za nju priljubi, i religija slabosti, koja slabost, ljubav, smernost veliča kao nešto božansko; ili bolje, ona slabi jakoga — ona *gospodari*, kad uspe da svlada jakoga. Žena je uvek bila u zaveri s tipovima dekadencije, sveštenicima, protiv »*silnih*«, »*jakih*«, muškaraca. — Žena stavlja na stranu decu za kult pieteta, simpatije, ljubavi: — *mati* pretstavlja altruizam na *ubedljiv* način.

Najzad: porast civilizacije, koji donosi sa sobom istovremeno nužan porast bolesnih elemenata, neurotično-psihijatričkih i kriminalističkih. Javlja se jedna *prelazna vrsta*, *artist*, koga od zločinstva na delu odvajaju slaba volja i strah od društva: mada još ne gotov za ludnicu, ali sa pipcima koji radoznalo pipaju po obema oblastima: ova specifično kulturna biljka, moderni artist, slikar muzičar, ponajpre romansijer, koji svoje naročito stanje naziva sasvim nepogodnom reči »*naturalizam*«... Ludaci, prestupnici i »*naturalisti*« su u porastu, to je znak porasta kulture i njene žurbe *napred* — to će reći njen izmet, njeni otpaci, đubre dobijaju u važnosti — nazadak ide u korak.

Najzad, *socijalna zbrka*, koja je posledica revolucije, vaspostavljanja jednakosti, zablude o »*jednakosti ljudi*«. Pritom se mešaju u krv svijju slojeva nosioci instinkata propadanja (osvetoljublja, nezadovoljstva, rušilačkog nagona, anarhizma, nihilizma), podrazumevajući pod tim i robovske instinkte kukavičluka, prepredenosti, propalištva kod slojeva koji su dugo držani *pod petom*: posle dve, tri generacije rasa se ne može više poznati

— sve je *postalo gomila*.

Otuda potiče opšti instinkt protiv *odabiranja*, protiv svake *privilegije*, koji deluje s takvom moći i sigurnošću, čvrstinom, svirepošću, da mu se brzo odista moraju pokoriti čak i privilegisani: svi koji još žele da zadrže moć laskaju gomili, rade sa njom, i moraju je imati na svojoj strani — a »geniji« ponajpre: oni postaju *vesnici* osećanja kojima se mase oduševljavaju — ton sažaljenja, čak i strahopoštovanja prema svemu što pati, što je nisko, prezreno, što je živelo gonjeno, diže se iznad ostalih tonova (tip: Viktor Igo i Rihard Wagner). — Pobjeda gomile znači još jedanput pobjedu *starih vrednosti*.

Pri tako krajnjem pokretu u pogledu na tempo i na sredstva kakva pretstavlja naša civilizacija, težište ljudi se pomera: onih ljudi čija je vrednost najveća, i koji na sebi imaju zadatak da nadoknade čitavu veliku opasnost jednog takvog bolesnog pokreta; — oni postaju oklevala po preimućstvu; spori su u primanju, teško napuštaju, relativno su postojani usred ovog ogromnog menjanja i mešanja elemenata. U takvim okolnostima na *prosečne* se prenosi težište; protiv vlasti gomile i nastranih (što je u većini povezano) konsoliduje se *mediokritet* kao poverenik i nosilac budućnosti. Otuda se stvara nov protivnik *izuzetnih ljudi* — ili pak novo iskušenje. Ako se ne prilagode masi i ne pevaju pesme koje bi se dopale instinktima najnižih, njima će biti potrebno da budu »prosečni« i pristojni. Oni znaju: da je zlatna i prosečnost — jedino ona gospodari novcem i *zlatom* (— svim što se sija...). I još jednom stara vrlina i uopšte ceo *preživeli* svet ideala stižu sebi darovite zastupnike.. Rezultat: mediokritet stiže duh, duhovitost, genij — on po staje zabavan, dovodi u iskušenje.

*

Rezultat. — Visoka kultura može počivati samo na širokoj osnovi, na jakoj i zdravoj konsolidovanoj prosečnosti. U njenoj službi i uz njenu pomoć radi *nauka* — pa čak i umetnost. Nauka sebi ne bi mogla ništa bolje da poželi: ona takva pripada čoveku srednje vrste — njoj nema mesta među izuzecima — ona nema u svojim instinktima ništa aristokratsko a još manje anarhističko. — Moć srednje klase održava se pomoću trgovine, naročito pomoću novčarstva: instinkt velikih finansijera protivi se svakoj krajnosti — zbog toga su Jevreji unašoj uznemirenoj i nesigurnoj Evropi najveća *konzervativna* sila. NJima nisu potrebne ni revolucije, ni socijalizam, ni militarizam: a kad im je potrebno i kad hoće da imaju moć, i nad revolucionarnom strankom, onda je to samo posledica napred rečenoga, a ne u protivrečnosti s tim. NJima je potrebno pokatkad da pobude strah protiv drugih ekstremnih pravaca — na taj način što im pokazuju šta sve imaju u ruci. Ali je njihov instinkt nepomućeno konzervativan — i »prosečan«. Oni znaju kako da postanu moćni gde god ima moći: ali iskorišćavanje njihove moći uvek ide u jednom pravcu. Učtiv izraz za *prosečan* jeste, kao što je poznato, reč »*liberalan*«.

*

Osvešćenje. — Besmislica je pretpostaviti da je cela ova *pobeda vrednosti* antibiološka: mi moramo gledati da je objasnimo kao posledicu izvesnog interesa *života* za održanjem tipa »čoveka«, čak i pomoću metoda prevage slabih i zlosrećnika —: ako bi drukče bilo, ne bi li čovek prestao već da postoji? — Problem...

Napredak jačeg tipa koban po *održanje* vrste? Zašto? — Istorisko iskustvo pokazuje: jake rase *desetkuju se uzajamno*: ratom, žudnjom za vlašću, pustolovstvom; jakim strastima: *rasipanjem* — (snaga se više ne skuplja, nastaju duševni poremećaji usled prekomerne napetosti); njihovo postojanje staje skupo — one se neprekidno taru *jedna o drugu* —; nastupaju periodi duboke labavosti i *polusna*; za sva velika vremena mora se platiti... Jaki su slabiji nakon toga, s manje volje, apsurdniji, negoli što su prosečno slabi.

To su *rasipničke* rase. »Trajanje« po sebi nema baš nikakve vrednosti: mogli bismo možda pretpostaviti kraći život vrste, *ali bogatiji po vrednosti*. — Ostalo bi da se dokaže da se i tako postiže bogatiji rezultat po vrednosti negoli u slučaju kraćeg života; to će reći da čovek, kao zbir moći, doseže do mnogo višeg stupnja vlasti nad stvarima pod postojećim uslovima... Mi se nalazimo pred problemom ekonomije...

865

Orijentacija koja sebe zove »idealizam« i koja ne dopušta prosečnosti da bude prosečna, ni ženi da bude žena! — Ne treba stvari činiti jednoobraznim! Moramo biti načisto koliko *skupo staje* vaspostavljanje jedne *vrline*: i da vrlina nije ništa što bi prosečno bilo željivo, nego je *plemenita ludost*, lep izuzetak, koja nam daje pravo da se osećamo kao ljudi jake volje...

866

Potrebno je pokazati da je sa sve ekonomičnijim trošenjem čoveka i čovečanstva i sa sve tešnje spletenom »mašinerijom« interesa i dostignuća vezan jedan *protivpokret*. Ovaj protivpokret ja nazivam *izdvajanjem jednog luksuznog suviška čovečanstva*: u njemu treba da izbije na površinu *jača* vrsta, viši tip, za koji važe drugi uslovi postanka i održanja negoli što važe za prosečnoga čoveka. Moj pojam, moj *simbol* za ovaj tip je, kao što je poznato, reč »natčovek«.

Na onom prvom putu, koji se sada može potpuno jasno videti, poniklo je prilagođavanje, ravanje, važnost sitnica, skromnost u instinktima, zadovoljstvo u omalovažavanju čoveka — neka vrsta *stagnacije nivoa čovekova*. Ako neizbežno pretstoji kontrola celokupne ekonomije na zemlji, onda *može* čovečanstvo naći svoj najbolji smisao kao mašinerija u službi te ekonomije: — kao ogroman mehanizam u kome se nalazi bezbroj manjih sve bolje podešenih točkova; kao sve veća suvišnost svih gospodarećih i zapovedničkih elemenata; kao celina od ogromne snage, čiji pojedini faktori predstavljaju minimalne sile: i *minimalne vrednosti*.

Nasuprot ovom umanjavanju i prilagođavanju čoveka jednoj naročitoj korisnosti, potreban je protivpokret — stvaranje *sintetičkog čoveka koji sobom oličava i opravdava život*; za koga je mehaniziranje čovečanstva prvi uslov života, kao osnovica na kojoj on može pronaći za sebe *svoj viši oblik života*.

Njemu je potrebno *neprijateljstvo* gomile, »izjednačenih«, osećanje otstojanja između sebe i njih; on stoji na njima, on živi od njih. Ovaj viši oblik *aristokratije* je njen budući oblik. — S moralnog gledišta, kolektivni mehanizam predstavlja solidarnost sviju točkova, maksimum *eksploatacije čoveka*: ali on pretpostavlja one za koje takvo eksploatisanje ima *smisla*. Bez toga bi to bilo opšte obezvređenje, *padanje vrednosti* ljudske vrste — *nazadna* pojava najvećeg stila.

Jasno je da se ja borim protiv *ekonomskog* optimizma: kao da opšte blagostanje svakoga mora po nužnosti ići u korak s porastom žrtava sviju. A meni se čini da je obrnuto baš slučaj: — *žrtve sviju sabiraju se ujedan opšti gubitak*: čovek postaje *beznačajniji*: — tako da čovek više ne zna čemu je uopšte služio ovaj ogromni proces. Čemu? Jedno *novo* čemu — to je upravo danas potrebno čovečanstvu.

867

Svest o *porastu kolektivne moći*: treba izračunati ukoliko je propast pojedinaca, staleža, epoha i naroda *uračunata* u ovaj porast.

Pomeranje *težišta* jedne kulture. Cena svakog velikog porasta: ko je plaća! *U kojoj meri, ona sada mora biti ogromna.*

868

Opšti izgled budućeg Evropljanina: on kao najinteligentnija pripitomljena životinja, vrlo marljiv, u osnovi vrlo skroman, do preteranosti radoznao, mnogostran, raznežen, slabe volje, kosmopolitski haos od afekata i inteligencije. Kako bi se iz njega mogla odgojiti jedna *jača* rasa? Rasa *klasičnog ukusa*? *Klasični ukus*: to je volja za jednostavnošću, potenciranjem, vidljivom srećom, strahotom, smelost za psihološkom *nagotom* (— jednostavnost je posledica volje za jačanjem: vidljivost sreće i nagote posledica je volje za strahotom...). Da bi se čovek probio kroz taj haos do ovog stanja, potrebna je prinuda: čovek mora birati ili da ide u propast ili da se *probije*. Gospodarska rasa može se obrazovati samo iz strašnih i nasilničkih početaka. Problem: gde su *varvari* dvadesetoga veka? Očigledno je da će se oni pokazati i učvrstiti tek posle ogromnih socijalističkih kriza. NJih će sačinjavati elementi koji su sposobni za najveću krutost prema sebi, i koji mogu garantovati najdužu volju.

869

Najsilnije i najopasnije strasti čovekove, usled kojih on najlakše ide u propast, tako su temeljito proskribovane da su i najmoćniji ljudi postali zbog toga nemogućni, ili sebe moraju smatrati *zlim*, »štetnim i nedopuštenim«. Ovaj gubitak je velik, ali je dosada bio neophodan: sada, međutim, kada je odgajena čitava masa suprotnih sila pomoću povremenoga podjarmljivanja tih strasti (strasti za vlastoljubljem, uživanja u promenama i obmani), one se opet mogu puštati na slobodu: one više neće biti onako divlje. Mi sebi dopuštamo pitomi barbarizam: treba pogledati naše umetnike i državnike.

870

Koren svega zla: što je pobedio robovski moral smernosti, čistote, nesebičnosti, apsolutne poslušnosti — gospodarske prirode su time osuđene na: 1. licemerstvo; 2. grižu savesti — a tvoračke prirode osetile su se kao buntovnici protiv Boga, nesigurne i sputane većitim vrednostima.

Varvari su pokazali da sposobnost za čuvanje mere nije njima bila svojstvena: oni su se plašili i klevetali prirodne nagone i strasti: — tako isto su se plašili cezara i staleža kao gospodara.

S druge strane pojavila se sumnja da je svaka umerenost slabost, ili starenje i zamor (tako Larošfuko sumnja da je »vrlina« lepa reč kod ljudi kojima porok više ne pruža nikakvo zadovoljstvo). Čuvanje mere pretstavljalo se kao stvar čvrstine, samodiscipline, asketizma, kao borba s đavolom itd. Prirodno *uživanje* estetskih priroda u meri, *uživanje u lepoti mere* *previđalo* se i *odricalo*, jer se hteo antievdeemonistički moral.

Vera u zadovoljstvo što ga daje *čuvanje mere* dosada je nedostajala — to zadovoljstvo jahača na besnom konju!

Umerenost slabih priroda brkala se sa uzdržavanjem jakih!

Ukratko rečeno: najbolje stvari su *oglašene poročnim*, jer su slabići ili neumerene svinje bacili na njih ružnu svetlost — i najbolji ljudi *ostali* su *skriveni* — i često su sebe *pogrešno shvatili*.

871

Poročni i neobuzdani: njihov mučan i sumoran uticaj na *vrednost strasti*. Strahovito varvarstvo naravi glavni je razlog što su u srednjem veku ljudi bili prisiljeni na pravi »savez vrline« — pored tako isto jezivih preterivanja u pogledu stvari koje predstavljaju vrednost čovekovu. Borbenoj »civilizaciji« (ukročavanju) potrebna su svakojaka oruđa i mučenje da bi se mogla održati protiv strahote i zverskih priroda.

U ovoj stvari pometnja je sasvim prirodna, premda ima najteže posledice: ono što *ljudi od moći i volje* mogu zahtevati *od sebe* daje im merilo i za ono što bi smeli sebi dopustiti. Takve prirode su *protivnost* poročnim i neobuzdanim prirodama, premda oni pod izvesnim okolnostima mogu učiniti stvari zbog kojih bi nižu vrstu čoveka optužili za porok i neumerenost.

Tu pojam »Svi su ljudi *jednaki pred Bogom*« nanosi neobično mnogo štete. Postupci i gledišta koji po sebi pripadaju prerogativama jakih bili su zabranjeni — kao da bi po sebi bili nedostojni čoveka. Sve tendencije jakih ljudi bile su izvikane na taj način što su se odbranbena sredstva najslabijih (čak i najslabijih prema sebi) postavljala kao merila vrednosti.

Pometnja je otišla tako daleko da baš velike *virtuoze* života (čija samokontrola sačinjava najoštriju protivnost poročnima i neobuzdanima) žigošu najpogrdnijim imenima. Još i danas ljudi veruju da im je dužnost napadati Cezara Bordžiju, što je prosto smešno. Crkva je nemačke careve anatemisala zbog njihovih poroka: kao da jedan kaluđer ili sveštenik ima prava reći ijednu reč o tome šta jedan Fridrih Drugi sme sebi dopustiti. Jedan Don Žuan šalje se u pakao: to je vrlo naivno. Je li ko primetio da na nebu nema nijednog interesantnog čoveka?... To je samo mig ženama gde će najbolje naći svoj spas. — Ako čovek samo malo dosledno misli i ima uz to duboko razumevanje za to šta je »veliki čovek«, ne može imati nikakve sumnje da crkva šalje u pakao sve »velike ljude« — ona se bori *protiv* svake »veličine čoveka«.

872

Prava koja jedan čovek sebi prisvaja srazmerna su dužnostima koje uzima na sebe i zadacima za koje se *oseća dorastao*. Većina ljudi nema prava na život, nego su nesreća za više ljude.

873

Pogrešno shvatanje egoizma: od strane nižih priroda koje ništa ne znaju o uživanju u osvajanju i o nezasiťljivosti velike ljubavi, kaogod i o preobilnom osećanju sile, usled čega čovek želi potčiniti sebi stvari, prinuditi ih k sebi i staviti ih na svoje srce — nagon umetnika za svojim materijalom. Često se dešava da aktivan duh samo traži sebi polje delatnosti. U običnom »egoizmu« hoće da se održi baš »ne-ego«, duboko prosečan stvor, čovek iz gomile — i kada to primete ređe, suptilnije i manje prosečne prirode — onda ih to buni. Jer oni prosuđuju: »Mi smo *plemenitiji*. Mnogo je *važnije* da se *mi* održimo negoli ta stoka!«

874

Degeneracija gospodara i gospodarećih staleža načinila je najveći dar-mar u istoriji. Bez rimskih cezara i rimskog društva bezumlje hrišćanstva ne bi pobedilo.

Kada nižu vrstu ljudi spopadne sumnja da li postoje viši ljudi, onda je opasnost velika. Onda se na kraju dolazi do otkrića da i među nižima, potištenima, siromašnima duhom postoje *vrline* i da su ljudi jednaki *pred Bogom*: što je vrhunac budalaštine na zemlji. Jer na kraju viši ljudi mere sebe same merilima vrline robova — pronalaze da su »gordi« itd., i da

sve njihove *više* osobine zaslužuju osudu.

Kad su Neron i Karakala sedeli na prestolu, onda se pojavio paradoks: »Najniži čovek *više* *vredi* negoli onaj što je na prestolu«. I prokrcila je sebi put *slika božja* koja najdalje stoji od lika najmoćnijega — Bog na krstu.

875

Viši čovek i čovek iz stada. Kad *nedostaje* velikih ljudi, onda od velikih ljudi iz prošlosti prave polubogove ili bogove: pojava religije pokazuje da čovek nema više zadovoljstva u čoveku (— »niti u ženi« kao Hamlet). Ili: mnogi ljudi skupe se u gomilu kao parlamenat u želji da *dejtstvuju* isto tako tiranski.

»Tiranisanje« je svojstvo velikih ljudi: oni prave nižu vrstu ljudi glupom.

876

Bakl pruža najbolji primer do koje mere jedan plebejski agitator među masom nije u stanju doći do jasnog shvatanja pojma o »višoj prirodi«. Mišljenje protiv koga se Bakl onako strasno *bori* — da su »veliki ljudi«, pojedinci, kneževi, državnici, geniji, vojskovođe pokretači i *uzroci* sviju velikih pokreta — on je instinktivno pogrešno shvatio, kao da to znači da sve što je bitno i od vrednosti kod »viših ljudi« leži u sposobnosti da pokreću masu: jednom reči, u njihovom *dejtstvu*... Ali »viša priroda« velikog čoveka leži u tome što je on različit, nedostupan, na otstojanju od drugih — ne u nekim dejstvima i posledicama: pa makar on uzdrmao zemljinu kuglu.

877

Revolucija je omogućila Napoleona: to je njeno opravdanje. Po tu cenu mogao bi se poželeti anarhistični slom cele naše civilizacije. Napoleon je omogućio nacionalizam: to je njegovo izvinjenje.

Vrednost jednog čoveka (nezavisno, razume se, od morala i nemorala: jer se ovim pojmovima vrednost čovekova i ne dotiče) ne leži u koristi od njega, jer bi ona postojala i kad ne bi bilo nikoga kome bi on koristio. I zašto ne bi baš čovek koji je vršio najgori mogući uticaj mogao biti vrhunac čitavog ljudskog roda: tako visok i prevashodan da bi sve pred njim otišlo u sunovrat iz zavisti.

878

Ceniti vrednost jednog čoveka po tome koliko ljudima *koristi*, šta ih *staje*, ili koliko im *šteti*: to znači isto toliko kao ceniti jedno umetničko delo po *uticaju* koji ono vrši. Ali se tim vrednost jednog čoveka u *poređenju s drugim ljudima* uopšte ne dodiruje. »Moralna ocena vrednosti«, ukoliko je *socijalna*, meri čoveka u svemu po posledicama. Ali šta će se s čovekom koji ima svoj ukus na jeziku, koga okružava i skriva njegova samoća — koji je nedostupan, neprocenljiv, *pravi* čovek, dakle čovek jedne više, u svakom slučaju jedne *druge* vrste: kako ćete oceniti njega, pošto ga ne možete znati, niti ga možete s čime porediti ?

Moralno ocenjivanje bilo je uzrok najveće tuposti suđenja: tu se vrednost jednoga čoveka po sebi *potcenjuje*, skoro *previđa*, *gotovo odriče*. Ostatak naivne *teleologije*: *vrednost* čoveka samo *obzirom na druge ljude*.

879

Prekomerna zauzetost moralnim shvatanjima stavlja jedan duh na nizak nivo: to pokazuje da mu nedostaje instinkt za naročita prava, za izuzetno, za osećanje slobode kod stvaralačkih priroda, »dece božje« (ili đavolove —). I bez obzira da li on propoveda postojeći moral ili kritikuje postojeći moral s gledišta svoga ideala: on pripada stadu — pa makar kao njegova najveća nužnost, njegov »pastir«.

880

Zamena morala voljom za naše ciljeve, pa prema tome i za sredstva za njih.

881

O *određivanju ranga* — Šta je *prosečno* kod tipičnog čoveka? Što ne razume da je i *naličje stvari* neophodno; što se bori protiv rđavih stanja, kao da se možemo njih otresti; što neće da uzme jedno s drugim; što bi želeo rado da *zbriše tipični karakter jedne stvari*, jednoga stanja, jednoga vremena, jedne ličnosti, ceneći i prihvatajući samo jedan deo njenih svojstava i odbacujući druge. »Željivost« prosečnog čoveka jeste ono protiv čega se mi ostali borimo: on shvata svoj ideal kao nešto što ne sme imati u sebi više ništa što je štetno, zlo, opasno, sumnjivo, razorno. Naše je shvatanje obrnuto: da sa svakim porastom čoveka mora rasti i njegovo naličje, da bi najviši čovek, ako se takav pojam dopušta, bio onaj koji najjače predstavlja antagonističku, prirodu života, kao slavu života i njegovo jedino opravdanje... Obični ljudi smeju predstavljati samo jedan sasvim mali kut ovog prirodnog karaktera: oni propadaju čim poraste mnogostrukost elemenata i napetost suprotnosti: to će reći, čim poraste preduslov za *veličinu čoveka*. Da čovek mora postati bolji i gori, to je moja formula za ovu neizbežnost.

Većina predstavlja samo delove i pojedinosti čoveka tek kad se svi ukupno uzmu, ispada čitav čovek. Čitava vremena, čitavi narodi imaju u ovom smislu nešto fragmentarno; možda je u prirodi ekonomije ljudskoga razvitka da se čovek delimično razvija. Zbog toga se nikako ne sme zaboraviti da se uprkos tome radi o ostvarenju sintetičkog čoveka: da su niža vrsta ljudi, ogromna većina, samo predigre i vežbanja, iz kojih se ovde onde pojavi *ceo čovek*, čovek—miljokaz koji pokazuje dokle je dosada doprlo čovečanstvo. Čovečanstvo ne napreduje u pravoj liniji; često se gubi tip koji je jednom već dostignut (— mi nismo, na primer, još dostigli do *čoveka* iz doba *renesansa* pored svih trojekovnih napora, dok međutim čovek iz doba *renesansa* zaostaje za *antičkim čovekom*).

882

Ljudi priznaju *nadmoćnost* antičkog čoveka i čoveka *renesansa* — ali bi hteli da taj tip stvore bez uzroka i uslova koji su do njega doveli.

883

»Čišćenje ukusa« može biti jedino posledica *jačanja* tipa. Naše današnje društvo *predstavlja* samo obrazovanje; ali u njemu nedostaje *obrazovanog* čoveka. Nedostaje velikog *sintetičkog* čoveka, u kome su različite sile bezobzirno upregnute u službu jednom cilju. Ovo što danas imamo, to je *mногоstruki* čovek, vrlo interesantan haos, interesantniji od ma koga koji je dosad bio: ali *ne* haos *pre* stvaranja sveta nego posle njega: — *Gete* kao najlepši izraz ovoga tipa (— *savršeno neolimpiski*).

Hendel, Lajbnic, Gete, Bizmark — karakteristični su za *jak nemački tip*. Oni su živeli spokojno između suprotnosti, puni one gipke snage koja se čuva od ubedenja i doktrina, služeći se pritom jednim kao oruđem protiv drugoga i zadržavajući slobodu za sebe.

Toliko sam pojmio: kad bi se pojava velikih i retkih ljudi stavila u zavisnost od pristanka velikoga broja (podrazumevajući da ta većina *zna* kakve osovine sačinjavaju veličinu, kaogod i po koju cenu se svaka veličina razvija) — onda ne bi nikada vilo nijednog značajnog čoveka!

Činjenica da tok stvari ide svojim putem *nezavisno* od pristanka većine razlog je što se na zemlji desilo nekoliko zadivljujućih stvari.

Hijerarhija ljudskih vrednosti:

a) Ne treba ceniti čoveka po pojedinim delima. Pokožični postupci. Ništa nije ređe od *ličnog* postupka. Jedan stalež, rang, rasa, okolina, slučaj — sve to dolazi pre do izraza u jednom delu ili činu negoli jedna »ličnost«.

b) Za mnoge ljude ne treba uopšte pretpostaviti da su »ličnosti«. Uz to ima ljudi koji su *nekoliko* ličnosti, a većina uopšte nije nikakva ličnost. Svuda gde preovlađuju prosečne osobine, koje obezbeđuju održavanje jednog tipa, ličnost je rasipanje, luksuz, i ne bi imalo nikakva smisla žudeti za »ličnošću«. To su stubovi, organi za transmisiju.

v) »Ličnost« je relativno *usamljena* pojava; obzirom na daleko veći značaj produžetka rase i prosečnosti, ličnost se može smatrati i za nešto *protivno prirodi*. Da bi se omogućila jedna ličnost, mora se povremeno izdvojiti, mora biti prinuđena da živi potpuno naoružana, nešto nalik na ograđivanje zidom, mora imati veću snagu isključenja sveta; a u prvom redu mnogo manju osetljivost negoli što je ima prosečan čovek, čija je čovečnost *zarazna*.

Prvo pitanje u pogledu *hijerarhije*: koliko je neko usamljen ili koliko je čovek gomile. (U poslednjem slučaju, njegova vrednost sastoji se u onim osobinama koje osiguravaju život njegovog stada, njegovog tipa; u prvom slučaju ona je u onome što ga izdiže, izdvaja, brani i daje mu mogućnost da bude *usamljen*.)

Zaključak: ne treba ceniti usamljen tip s gledišta gomile niti pak čoveka iz gomile s gledišta usamljenog tipa čoveka.

Posmatrani odozgo, obadva tipa su nužni: isto tako je nužan njihov antagonizam — i ništa nije gore od želje da se ova dva tipa razbiju u neki treći (»vrlina« kao hermafroditizam). To je isto tako malo »željivo« koliko približenje i izjednačenje polova. Ono što je tipično sve više se mora *razvijati* i *jaz* mora *bivati sve dublji*.

Pojam degeneracije u oba slučaja: kad se stado približuje osobinama usamljenih duhova, a usamljeni duhovi osobinama stada — jednom rečju, kad se *približuju* jedno drugom. Ovaj pojam degeneracije je van oblasti moralnog prosuđivanja.

Gde treba tražiti *jače prirode*. — Propadanje i degeneracija *usamljenih* vrsta je mnogo veća i strašnija; protiv njih su instinkti stada, tradicija vrednosti; od početka njihova oruđa odbrane, njihovi instinkti odbrane nisu dovoljno jaki ni pouzdani — sreća im mora biti mnogo naklonjena da bi *napredovali*. (— oni najbolje napreduju u najnižim i najnapuštenijim

slojevima društva; ako tražite *ličnost*, naći ćete je tamo mnogo sigurnije negoli u srednjim klasama!).

Kad se borba klasâ i staležâ, kojom se ide za »jednakim pravima«, koliko koliko svrši, počće *borba protiv usamljene ličnosti*. (U izvesnom smislu *takva ličnost se može najlakše i održati u demokratskom društvu*: onda kad više nisu potrebna grublja sredstva za odbranu i kad već postoji izvesna navika na red, poštenje, pravdu, poverenje prema prosečnim uslovima.)

Najjači se moraju najčvršće vezati, najpažljivije motriti, bacati u lance i nadziravati: to zahteva instinkt stada. Za njih je režim samodiscipline, asketske usamljenosti ili »dužnosti« u zamornom radu, u kome čovek više nema posla sa sobom i sopstvenom dušom.

888

Ja pokušavam da dam *ekonomsko* opravdanje vrline. — Zadatak je načiniti čoveka što korisnijim i približiti ga što više nepogrešnoj mašini: zarad toga on mora viti snabdeven *mašinskim vrlinama* (on se mora naučiti da ceni najviše ona stanja u kojima radi korisno kao mašina: radi toga je potrebno da mu *druga* stanja budu što manje u volji, i da mu se čine što opasnija i što vrednija preziranja).

Tu je prvi kamen spoticanja: *dosada, monotonija*, koju sa sobom povlači svaka mehanička delatnost. Da se navikne čovek da to podnosi, i ne samo da podnosi, nego još da vidi dosadu okruženu nekom višom čari: to je dosad bio zadatak sviju viših škola. Naučiti nešto do čega nam ni najmanje nije stalo; i baš u tome, u toj »objektivnoj« delatnosti, nalaziti svoju »dužnost« i naučiti se da cenimo odvojeno zadovoljstvo i dužnost — to je dragoceni zadatak i delo viših škola. Zvog toga je dosad filolog bio vaspitač *per se*: jer njegova delatnost služi kao uzor monotonije koja ide do veličanstvenosti; pod njegovom zastavom omladina se uči »bubati«: prvi uslov za potpunu sposobnost vršenja mehaničkih dužnosti u budućnosti (kao državni činovnici, supruzi, kancelarisko roblje, čitaoci novina i vojnici). Takav život možda zahteva filozofsko opravdanje i veličanje još više nego ma koji drugi: *prijatna* osećanja mora neki nepogrešni forum proglasiti za osećanja niže vrste; »dužnost kao takva«, možda čak i patos strahopoštovanja u odnosu na sve što je neprijatno — mora se zahtevati imperativno kao nešto što leži iznad svake koristi, prijatnosti i celishodnosti. Mehanički oblik života kao najviši, najdostojniji oblik, koji se sam sebi klanja (tip: Kant kao fanatik formalnog pojma »dužnosti«).

889

Ekonomska ocena dosadanjih ideala — to će reći izbor određenih afekata i stanja, odabranih i odgajenih na račun drugih. Zakonodavac (ili društveni instinkt) odabira izvestan broj stanja i afekata čija aktivnost garantuje pravilan rad (mehanizam delovanjâ kao posledica redovnih potreba tih afekata i stanja).

Ako pretpostavimo da ova stanja i afekti sadrže sastojke koji subolni, onda se mora pronaći način da se to bolno otkloni pomoću izvesnog shvatanja vrednosti; da se bol oseti kao vrednost, dakle kao nešto što pruža zadovoljstvo u višem smislu. Formulom kazano: »Kako nešto neprijatno postaje prijatno?« Na primer, kad naše pokoravanje zakonu, naša poslušnost dođe do priznanja zahvaljujući snazi, moći i samosavlađivanju. To isto važi za naš smisao za zajednicu, za našu ljubav prema bližnjem, za patriotizam, »čovečnost«, naš »altruizam«, »heroizam«.

Da se neprijatne stvari rado čine — to je *cilj ideala*:

890

Omalovaženje čoveka moralo je dugo vremena biti jedini cilj: jer se najpre mora udariti široka osnova, da bi na njoj mogla stajati *jača* vrsta čoveka. (Ukoliko je dosad svaka jača vrsta čoveka stajala na nivou *niže* vrste...)

891

Besmislena je i dostojna prezrenja ona vrsta idealizma koja neće prosečnost prosečnosti i, mesto da likuje zbog nečije izuzetnosti, srdi se na kukavičluk, laž, sićušnost i bedu. *To sve ne treba želiti da je drukče!* I treba jaz praviti dubljim ! — Treba prinuditi viši tip čoveka da se *izdvoji* žrtvom koju je u stanju podneti za svoj život.

Osnovno gledište: Treba proširivati *otstojanja*, ali ne stvarati nikakve *suprotnosti*. Otstranjivati srednje klase i smanjivati njihov uticaj — to su glavna sredstva da se *otstojanja* održe.

892

Kako bi se prosečnima smela omrznuti njihova prosečnost ! Kao što se vidi, ja činim baš obrnuto: ja učim da svaki korak dalje od prosečnosti vodi u *nemoral*.

893

Mržnja protiv prosečnosti nije dostojna jednoga filozofa: ona skoro dovodi u pitanje njegovo »*pravo* na filozofiju«. Baš zato što je on izuzetak, mora uzeti pravilo u zaštitu, mora uliti veru u sebe svemu što je prosečno.

894

Protiv čega se ja borim: da izuzeci vode rat protiv pravila — mesto da pojme da je postojanje pravila uslov za vrednost izuzetka. Na primer: žene mesto da smatraju svoju nenormalnu žeđ za znanjem kao odliku, želele bi da poremete ceo položaj žene uopšte.

895

Povećanje snage uprkos privremenom propadanju pojedinca:
mora se stvoriti *nov nivo*;
metod pribiranja sila, da bi se održala mala dela, nasuprot neekonomičnom rasipanju;
razorna priroda mora se jednom svesti na *oruđe* ove ekonomije budućnosti; održanje slabih, jer se mora izvršiti ogromna količina *malih* radova;
održanje jednog shvatanja koje čini život još *mogućnim* za slabe i za patnike;
usaditi solidarnost kao instinkt namesto instinkta straha i ropske pokornosti;
borba protiv slučaja, čak i protiv slučajnosti »*velikog čoveka*«.

896

Borba protiv *velikih* ljudi, opravdana iz ekonomskih razloga. Veliki ljudi su opasni, oni su slučajnost, bura, izuzeci, dovoljno jaki da dovedu u pitanje stvari koje su polako zidane i izgrađivane. Eksploziv ne samo da mora eksplodirati bez štete, nego se eksplozija mora *sprečiti* gde god je to moguće: to je prvobitni instinkt svakog civilizovanog društva.

897

Ko razmišlja o tome na koji način se čovek može uzdići do najveće slave i moći, taj će najpre shvatiti da se mora staviti izvan morala; jer je moral u svojoj suštini bio upućen na suprotnu stranu — da zaustavi i uništi onaj slavni razvitak gde god ga je bilo u dejstvu. Jer takav razvitak troši toliko veliki broj ljudi u svojoj službi, da je protivpokret sasvim prirodan: slabijim, nežnijim, osrednjim životima potrebno je da ustanu protiv te slave života i snage, i zarad toga im je potrebna nova ocena sopstvene vrednosti, pomoću koje će osuditi život i po mogućnosti uništiti ga u ovoj najvišoj meri njegove punoće. Moralu je stoga svojstveno neprijateljstvo prema životu ukoliko teži da pobedi tipove života.

898

Jaki ljudi budućnosti. — Što su delom nevolja delom slučaj doprineli ovde onde da se stvore uslovi za kultivisanje jedne jače vrste: to smo mi sada u stanju shvatiti i svesno *hteti*: mi možemo stvoriti uslove pod kojima je moguće takvo uzvišenje.

Dosad je »vaspitanje« vodilo računa o koristi društva: ne o nekoj mogućoj koristi u vudučnosti, nego o koristi postojećeg društva. Ljudi su hteli »oruđa« za nj. Ako bi bilo veće *bogatstvo silâ*, onda bi se jedan deo njihov mogao *izdvojiti* u svrhe čiji cilj ne bi bila korist društva, nego neka buduća korist.

Što više ljudi budu shvatali do koje se mere postojeći oblik društva nalazi u fazi jačih promena, tako da pre ili posle *neće biti u stanju da postoji sebe radi*, nego samo još kao *sredstvo* u rukama jedne jače rase: to će se više takav zadatak nametati.

Sve veće omalovaženje čoveka jeste baš ona pokretna sila koja nas nagoni da mislimo na odgoj jedne *jače rase*: koja bi bila jaka baš tamo gde bi zakržljala vrsta bila slaba i slabila sve više (volja, odgovornost, sigurnost u sebe, moć određivanja sopstvenih ciljeva).

Sredstva bi bila ona kojima uči istorija: *izolacija* putem interesâ samoodržanja suprotnih onima koji su danas opšti; obuka u obrnutim ocenama vrednosti; otstojanje kao patos; sloboda savesti u onome što je danas najviše prezreno i zabranjeno.

Nivelacija evropskog čoveka je veliki proces koji ne treba zaustaviti: njega bi trebalo još ubrzati. Time se nameće potreba za *kopanjem jaza, distancijom, hijerarhijom*: ne potreba da se taj proces uspori.

Ovoj nivelisanoj vrsti potrebno je opravdanje čim se do nje dođe: to opravdanje nalazi se u tome što ona služi višoj i suverenoj vrsti koja se oslanja na nju i koja se tek na njoj može podići do svoga zadatka. Ne samo gospodarska rasa čiji bi se zadatak iscrpao u upravljanju: nego rasa sa svojom *sopstvenom sferom* života, s obiljem snage za lepotu, hrabrost, kulturu i manire i u najduhovnijem; jedna pozitivna rasa, koja sebi može dopustiti svaki veliki luksuz — dovoljno jaka da se liši potrebe za tiranijom moralnih imperativa, dovoljno bogata da joj ne budu potrebne ekonomija i pedanterija, iznad dobra i zla; *zimski bašta* za retke i neobične biljke.

899

Naši psiholozi, čiji se pogled nehotice zaustavlja samo na simptomima dekadencije, navode nas da sve češće budemo nepoverljivi prema duhu. Ljudi vide samo uvek mlake, bolesne, raslabljene pojave duha: ali sada dolaze

novi
varvari: { cinici } ujedinenje duhovne
 { kušaći } nadmoćnosti sa
 { osvajači } zdravljem i obiljem snage.

900

Ja ukazujem na nešto novo: sigurno da za takvu demokratsku zajednicu postoji opasnost od varvara; ali njih traže samo na dnu. Međutim postoji i jedna druga vrsta varvara, koji dolaze odozgo: neka vrsta osvajača i gospodara: oni traže materijal koji bi mogli uobličavati. Prometej je bio varvarin te vrste.

901

Osnovno gledište: zadatak više ljudske vrste ne sme se tražiti u *vođenju* niže vrste (kao što to čini Kont, na primer —), nego u nižoj vrsti treba gledati *osnovicu* na kojoj viša vrsta živi za svoj sopstveni zadatak — na kojoj jedino ona može stajati.

Uslovi pod kojima jedna *jaka* i *otmena* vrsta sebe održava (u pogledu duhovne discipline) suprotni su uslovima pod kojima postoje »industrijske mase«, bakali kao što je Spenser.

Ono što stoji na raspoloženju samo *najjačim* i *najstrašnijim* prirodama da im omogući život — rasonoda, doživljaji, neverovanje, pa i samo rasipanje — neizbežno bi upropastilo *prosečne* prirode, kad bi im stajalo na raspoloženju — što i biva kad se to desi... Za prosečne prirode je marljivost, urednost, umerenost, čvrsto »ubedeenje« na mestu — jednom rečju »vrlina stada«: pod njihovim uticajem prosečni ljudi postaju savršeni.

902

O *tipu gospodara*. — »Pastir« nasuprot »gospodaru« (prvi je *sredstvo* za održanje stada; drugi je *cilj* zbog koga stado postoji).

903

Privremeno preovlađivanje društvenih ocena vrednosti razumljivo je i korisno: radi se o izgradnji *osnovice* na kojoj bi se najzad mogla podići jedna *jača* vrsta. Merilo snage: moći živeti pod obrnutim ocenama vrednosti i večito ih ponovo hteti. Država i društvo kao osnovica: ekonomsko gledište, vaspitanje kao *odabiranje*.

904

Svest koja nedostaje »slobodnim duhovima« : ista *disciplina* koja još više snaži jake prirode i osposobljuje ih za velike pothvate — *krha* i *kržljavi prosečne*: sumnja — široko srce — opit — nezavisnost.

905

Čekić. Kakvi moraju biti ljudi koji su sposobni za obrnuta shvatanja vrednosti? — Ljudi koji imaju *sva* svojstva moderne duše, ali su dovoljno jaki da ih pretvore u pravo zdravlje ? — U svoje sredstvo za svoj zadatak.

906

Jak čovek, snažnih instinkata u jakom zdravlju, svaruje svoja dela isto onako kao što svaruje svoju hranu; on vari i tešku hranu: ali uglavnom njega vodi nepomućen i jak instinkt,

koji ga sprečava da učini ma šta što je protivno njegovoj prirodi, isto tako kao što ne jede ništa što mu nije po volji.

907

Kad vismo samo mogli *predvideti* najpovoljnije uslove pod kojima se pojavljuju bića od najveće vrednosti! Đavolski je to odveć komplikovano, i *vrlo velika* je verovatnoća neuspeha: zato nas ništa i ne vuče da za tim težimo! — Sumnja. — Naprotiv: smelost, razumevanje, čvrstina, nezavisnost, osećanje odgovornosti mi možemo povećati; mi možemo pojačati osetljivost vage i čekati da nam dođu u pomoć pogodne prilike.

908

Pre negoli što smemo misliti na delanje, treba svršiti ogroman posao. Ali uglavnom pametno *iskorišćavanje* postojećih prilika naša je najbolja i najpodesnija delatnost. Pravo *stvaranje* uslova, kakve slučaj stvara, pretpostavlja ljude od *gvožđa*, kakvih još nije bilo. Na prvo mesto dolazi *sprovođenje* ličnog ideala i njegovo *ostvarenje*.

Ko je *pojmio* prirodu čovekovu i *poreklo najvišeg* tipa čoveka, *stresa se pred čovekom i beži od svake akcije*: to je posledica nasleđenih ocena vrednosti!

Moja je uteha što je priroda čovekova *zla*: to zajemčava snagu!

909

Tipični oblici samorazvića. Ili: osam glavnih pitanja.

1. Želimo li da smo složeniji ili jednostavniji ?
2. Želimo li biti srećniji ili ravnodušniji prema sreći i nesreći?
3. Želimo li biti zadovoljniji sobom ili pretenciozniji i neumitniji?
4. Želimo li postati mekši, popustljiviji, čovečniji, ili »nečovečniji« ?
5. Želimo li biti mudriji ili bezobzirniji?
6. Želimo li postići izvestan cilj ili izbeći svaki cilj (kao što to čini filosof, na primer, koji u svakom cilju naslućuje granicu, kut, tamnicu, glupost)?
7. Želimo li da nas više poštuju ili da nas se više boje ? Ili da nas *više preziru* ?
8. Želimo li postati tiranin, ili zavodnik, ili pastir, ili ovca?

910

Tip mojih učenika. — Ljudima do kojih mi je nešto stalo želim patnju, očajanje, bolest, nipodaštavanje — želim da im ne ostane nepoznato duboko samopreziranje, mučenje nepoverenja prema sebi, jad pobeđenoga: ja nemam nikakva sažaljenja prema njima, jer im želim ono što danas jedino dokazuje da li jedan čovek ima vrednosti ili nema — *istrainost*.

911

Sreća i samozadovoljstvo lazaronu ili »blaženstvo« »lepih duša« ili sušičava ljubav puritanskih pijetista ne dokazuju ništa u pogledu *hijerarhije* među ljudima. Kao veliki vaspitač, čovek bi trebalo takav rod »blaženih ljudi« bičem da nagna u nesreću. Odmah se pojavljuje opasnost od umanjenja vrednosti, od počinka: — *protiv* spinozističkog ili epikurejskog shvatanja sreće i protiv svakog predaha u kontemplaciji. Ali kad je vrlina sredstvo za takvu sreću, onda čovek *mora postati gospodar a nad vrlinom*.

Nikako ne vidim kako to čovek može nadoknaditi, ako je propustio da na vreme pohađa koju *dobru školu*. Takav čovek ne zna sebe, on ide kroz život nenaučen kako da ide; slab mišić pokazuje se na svakom koraku. Katkad je život tako milostiv da pruži priliku čoveku da nadoknadi tu strogu školu: može biti pomoću dugotrajne bolesti, koja zahteva najveći napor volje i samodovoljnost; ili pomoću naglo nastale bede, koja preti istovremeno njegovoj ženi i detetu, i koja ga može prinuditi na aktivnost koja bi povratila energiju damarima koji su popustili i *povratila bodrost* volji za životom. Najželjivija je stvar u svakom slučaju stroga disciplina u *pravi čas* pod svim okolnostima, to će reći u doba još kad smo ponosni što se od nas mnogo zahteva. Jer to razlikuje strogu školu kao dobru školu od svake druge: što se u njoj mnogo zahteva; što se strogo zahteva, što se ono što je dobro i izvrsno čak zahteva kao nešto normalno; što je pohvala retka, što je popustljivost nepoznata; što je prekorač oštar, stvaran, vez obzira na dar i poreklo. Takva škola potrebna je u svakom pogledu: to važi kako za najtelesnije tako i za najduhovnije stvari: bilo bi fatalno ako bi se tu dvojilo. Ista disciplina čini dobrim i vojnika i naučnika; i kad se izbliza zagleda, onda se vidi da nema pravoga naučnika koji ne nosi u sebi instinkte pravoga vojnika. Moći zapovedati i moći slušati ponosito; stajati u frontu, ali biti uvek spreman i za komandovanje; više voleti opasnost od udobnosti; ne meriti bakalskim tercijama šta je dopušteno, a šta nije dopušteno; biti veći neprijatelj sitničarstvu, prepredenosti, parazitstvu negoli zlu. — Čemu se čovek *uči* u strogoj školi? — *Slušanju* i *zapovedanju*.

Odricati zaslugu: ali činiti ono što stoji iznad svake pohvale, i iznad svakog razumevanja.

Nov oblik morala: *zavetovanje* u pogledu onoga što čovek želi da čini ili da ne učini; sasvim određeno odricanje od mnogo čega. Proveriti da li je čovek zreo za to.

Ja ću i *asketizam ponovo načiniti prirodnim*: na mesto odricanja ja bih postavio *snaženje* kao cilj; gimnastiku volje; uzdržavanje i povremeni post svake vrste, čak i u stvarima duha: kazuistiku delanja obzirom na naše mišljenje, koje izvire iz naših sila; pokušaj s avanturama i hotimičnim opasnostima. (Večere kod Manji-a: svi duhovni gurmani s pokvarenim stomacima.) Probe bi trebalo izmisliti i za jačinu u držanju date reči kod čoveka.

Šta se *iskvarilo* zloupotrebom koju je crkva pravila:

1. *asketizam*: ljudi mučno da još imaju smelosti da iznesu na videlo korist i neophodnost asketizma u službi *vaspitanja volje*. Naš apsurdni vaspitački kadar, pred čijim očima lebdi kao ideal »koristan državni sluga«, veruje da je svršio svoj zadatak sa »školovanjem«, sa dresurom mozga; i ne sluti da je nešto drugo potrebno *pre svega* — vaspitanje *snage volje*; sve se podvrgava ispitivanju, samo ne glavno: da li čovek može *hteti*, da li sme *obećati*: mladić okončava svoju obuku vez ijednog pitanja, vez radoznalosti za ovo pitanje koje je od najveće vrednosti za njegovu prirodu;

2. *post*: u svakom smislu — i kao sredstvo da čovek sačuva sposobnost za utančano uživanje u svima dobrim stvarima (na primer, da neko vreme ne čita, da više ne sluša muziku, da više ne bude ljubazan: treba imati posne dane i za svoje vrline);

3. »*manastir*«: privremeno osamljivanje sa strogim odbijanjem svega iz svoje blizine, na primer pisama; vrsta dubokog samoosvešćivanja i samonalaženja, koje se neće sklanjati od »iskušenja«, nego od »dužnosti«: izlaženje iz vrzinog kola sredine; odvajanje od tiranije nadražaja i spoljašnjih uticaja, koji nas osuđuju da svoju snagu trošimo na reakcije, i ne dopuštaju nam da se naša snaga *nagomila* u dovoljnoj meri za *spontanu* delatnost (neka čovek zagleda izbliza naše naučnike: oni misle samo *reaktivno*, to jest: oni moraju najpre čitati, da bi mogli misliti);

4. *praznici*: čovek mora biti vrlo sirov da ne bi osetio prisustvo hrišćana i hrišćanskih vrednosti kao *pritisak*, pod kojim svako praznično raspoloženje odlazi do đavola. Pod praznikom razumemo: oholost, razdraganost, razuzdanost; preziranje svakojake ozbiljnosti i filistarstva; božansko primanje sebe sama kao posledice animalne punoće i savršenstva — a to su sve stanja koja jedan hrišćanin ne može pošteno primiti. *Praznik je neznaboštvo* par excellence.

5. *smelost za sopstvenu prirodu*: oblačenje u »moral«. — Da čoveku postane nepotrebna svaka *moralna formula* da bi neku svoju strast mogao *prihvatiti*: to je merilo kojim se ocenjuje dokle izvestan čovek može reći »da« svojoj prirodi — koliko mnogo ili koliko malo mora pribegavati moralu.

6. *smrt*. — Glupa fiziološka činjenica mora se obratiti u moralnu nužnost. Živeti tako da *u pravi čas čovek ima i svoju volju za smrću*.

917

Osećati se jači — ili drukče rečeno: *radovati se* — uvek pretpostavlja poređenje (ali ne neophodno s drugima, nego sa samim sobom, usred raščćenja, a da čovek ne bude svestan koliko to čini).

Veštačko jačanje: bilo pomoću droga, ili pomoću uzbudljivih zabluda (»halucinacija«):

Na primer: osećanje *sigurnosti*, kakvo ima hrišćanin; on se oseća jak zato što sme da ima poverenja, strpljenja, pouzdanja, rezignacije: ovo veštačko jačanje njemu dolazi od iluzije da ga Bog čuva;

Na primer: osećanje *nadmoćnosti*: kao kad kalifi marokanskom pokazuju samo globuse na kojima njegove tri ujedinjene kraljevine zauzimaju četiri petine površine.

Na primer: osećanje *jedinstvenosti*: kao kad Evropljanin uobrazu da se kultura razvija samo u Evropi, i kada sebe smatra nekom vrstom skraćenog kosmičkog procesa: ili kad hrišćanin tako postavi stvari da se ceo život okreće oko »spasenja čovekova«.

Pitanje je u tome gde čovek oseća pritisak, prinudu: prema tome stvara se i razlika u *osećanju jačine*. Filozof se, na primer, oseća usred najvećih akrobacija od apstrakcija kao kad riba ulazi u vodu: međutim boje i zvuci ga tište; da ne govorimo već o maglovitim željama — o tome što drugi nazivaju »idealom«.

918

Neki otresit dečko gledao bi vas podrugljivo kad biste ga zapitali: »Hoćeš li da postaneš čestit?« Ali će otvoriti oči, ako biste ga zapitali: »Hoćeš li da postaneš jači negoli što su tvoji drugovi?« —

Kako se postaje jači ? — Polako se odlučivati; a čvrsto se držati onoga na šta smo se odlučili. Sve ostalo dolazi po sebi.

Nagli i promenljivi: i jedni i drugi vrste slabih. Ne smemo sebe brkati s njima; osećati

otstojanje — za vremena.

Čuvati se dobroćudnih! — Dodir s njima uspavljuje. Svaki dodir je dobar kod koga su nam potrebna ona odbranbena sredstva i oruđa koja nosimo u instinktima. Čovek treba da upotrebi svu svoju umešnost na to da stavi na probu snagu svoje volje... *Tu* treba ono što odlikuje jedne od drugih, *ne* u znanju, oštromnosti, duhovitosti.

Čovek se mora za vremena naučiti da zapoveda — kaogod i da sluša. Mora se učiti skromnosti, taktu u skromnosti: to će reći: razlikovati, poštovati ono u čemu se pokazuje skromnost; tako isto mora poštovati ono čemu poklanja poverenje.

*

Zbog čega se čovek najviše kaje? Zbog toga što je bio skroman; što nije obraćao nikakve pažnje na svoje najbitnije potrebe; što je sebe rđavo razumeo; što je sebe potcenio; što je izgubio osetljivost i sluh za svoje instinkte; — ovo *otsustvo poštovanja*, obzira prema samom sebi, sveti se gubicima svake vrste: gubitkom zdravlja, prijateljstva, sreće, ponosa, vedrine, slobode, čvrstine, odvažnosti. Čovek nikada posle neće sebi oprostiti ovaj nedostatak u pravom egoizmu: on će ga smatrati kao zamerku, kao povod za sumnju u pravo ja.

919

Ja bih želeo da čovek počne tim što bi ukazivao *poštovanje* samom sebi: sve ostalo dolazi po sebi. Razume se, čovek prestaje tim biti za druge: jer je to poslednje što će drugi oprostiti. »Kako ? Čovek koji poštuje samog sebe ?«

To je nešto drugo od slepog nagona ljubavi prema sebi: ništa nije običnije u ljubavi polova, kaogod i u dvojstvu koje se »ja« zove, nego *preziranje* onoga što se voli: — fatalizam u ljubavi.

920

»Hoću ovo ili ono«; »želeo bih da ovo ili ono bude tako«; »znam da je ovo ili ono tako« — stepeni moći: čovek *volje*, čovek *želje*, čovek *vere*.

921

Sredstva pomoću kojih se održava jača vrsta:

Dopustiti sebi pravo na izuzetne postupke; kao probu samosavlađivanja i slovode.

Naći se u stanjima koja ne dopuštaju da se ne bude varvarin.

Pomoću askeze svake vrste steći nadmoćnost i sigurnost u pogledu jačine svoje volje.

Ne biti pristupačan; ćutanje; opreznost prema ljupkosti.

Naučiti se slušati na takav način da to postane proba za samoodržavanje. Kazuistika dovedena do vrhunca u pitanju časti.

Nikada ne tvrditi: »Što je dobro za Janka, dobro je i za Marka« — nego obrnuto.

Nagrada, vraćanje duga, kao privilegija, kao odlika.

Ne želeći *tuđe* vrline.

922

Kako čovek mora postupati s primitivnim narodima i zašto »varvarska« sredstva nisu ništa proizvoljno, može se opipljivo videti na delu, kada se čovek sa evropskom razneženošću nađe prinuđen da se održi kao gospodar nad divljacima u Kongu ili drugde.

Ratoborni i miroljubivi. — Jesi li ti čovek koji ima ratničke instinkte u krvi? Ako jesi, onda se mora postaviti još jedno pitanje: jesi li ti po instinktu ratnik zavojevač ili branilac? Ostatak čovečanstva, svi oni koji *nemaju* ratničke instinkte, hoće mir, hoće slogu, hoće »slobodu«, hoće »jednaka prava« — : to su samo imena i stupnjevi za istu stvar. Takvi ljudi žele da idu tamo gde im nije nužno da se brane, oni su nezadovoljni sobom kad su prinuđeni da dadu otpor: oni bi da stvore prilike u kojima rat više nije nužan. U najgorem slučaju oni će se pokoriti, slušati, stati u red: sve je to ipak bolje negoli ratovati — tako na primer savetuje hrišćanina njegov instinkt. Kod rođenih ratnika ima nečega nalik na naoružanost u karakteru, u izboru stanja, priliva, u izgradnji svake osobine: »oruđe« se najbolje obrazuje u prvom tipu, odbrana u drugom.

Kakva su sredstva i vrline potrebne nenaoružanima i nezaštićenima, da bi se održali pa čak i pobedili.

Šta će postati od čoveka koji nema više razloga ni da se brani, ni da napada? Šta ostaje od njegovih *afekata*, kada izgubi one koji su mu bili oruđe i zaštita?

Napomena na jednu englesku glupost. — »Što nećeš da ljudi tebi čine, ne čini ni ti njima«. To važi kao mudrost; to važi kao pamet; to važi kao osnov morala — kao »zlatna izreka«. Džon Stjuart Mil u to veruje (a koji Englez to ne veruje?)... Ali ova izreka ne može izdržati nikakvu kritiku. Računica: »Ne čini ništa što ne bi hteo da se tebi čini« zabranjuje postupke zbog njihovih štetnih posledica: potajna je misao da se izvestan postupak uvek *nadoknađuje*. A šta bi sada bilo kad bi neko s Makiavelijevim *Vladaocem* u ruci izišao i rekao: »Mi moramo činiti baš ono što će nam omogućiti da pretekemo druge — i što lišava druge moći da to isto učine *nama*«? — S druge strane: setimo se Korzikanca, kome čast nalaže osvetu. Ni on ne želi da ga prosvira tane; ali izgled na tane, verovatnoća da ga dobije, ne zadržava ga od toga da osveti svoju čast... I zar nismo u svima *pristojnim* postupcima baš namerno ravnodušni prema onome što bi nas zvog njih snašlo? Izbegavati izvestan postupak koji bi imao štetne posledice po nas — to bi značilo zabraniti uopšte svaki pristojan postupak.

Nezavisno od toga ova izreka je važna, jer odaje izvestan *tip čoveka*: u njoj se formuliše *instinkt stada* — mi smo ravni, mi sebe smatramo ravnim: kako ja tebi, tako ti meni. — Ovde se stvarno veruje u *ekvivalentnost postupaka*, koja u svima stvarnim odnosima nikada ne postoji. Ne može se uzvratiti za svaki postupak: između stvarnih »individua« ne postoje *podjednaki postupci*, pa prema tome ne može ni biti »naknade«... Kada ja nešto činim, od mene je uopšte vrlo daleko pomisao da ikoji čovek može učiniti isto: to je moje... Niko mi ne može nadoknaditi, nego mi se samo može u najboljem slučaju nešto »drugo« učiniti. —

Protiv Džona Stjuarta Mila. — Mene užasava njegovo prostaštvo kad kaže: »Što je pravo Janku, pravo je i Marku«; Što ne želiš da tebi čine ljudi, ne čini ni ti njima«: time se sav ljudski odnos zasniva na *uzajamnim uslugama*, tako da se svaki postupak javlja kao neka vrsta plaćanja za nešto što je nama učinjeno. Pretpostavka je tu neotmena u najgorem smislu: tu se pretpostavlja *ekvivalentnost vrednosti postupaka* mojih i tvojih; tu se prosto svodi na ništicu najličnija vrednost jednoga postupka (ono što se ničim ne može naknaditi ni platiti —).

»Uzajamnost« je veliko prostaštvo; baš to što niko drugi ne bi mogao i ne bi smeo činiti ono što ja *činim*; što ne postoji nikakvo izravnaje (osim u sasvim odabranom krugu gde je čovek uistinu među sebi ravnima); što u dubljem smislu čovek nikad ne uzvraća, jer je on nešto *jednokratno i čini samo nešto jednokratno* — to osnovno ubeđenje sadrži u sebi razlog *aristokratske odvojenosti od mase*, jer masa veruje u »jednakost«, pa prema tome i u izravnaje i »uzajamnost«.

927

Tesnogradost i lokalnost moralne ocene vrednosti i njenih pojmova o »korisnom« i »štetnom« ima svoj dovoljan razlog; to je nužno stanovište društva koje je u stanju da sagleda samo bliže i najbliže *posledice*.

Državi i političaru, potrebna su već izvesna *nadmoralna* shvatanja: jer i država i političar moraju računati s mnogo većim spletom posledica.

Tako isto bila bi mogućna jedna svetska *ekonomska politika* koja bi na stvari gledala s tako daleke perspektive da bi za trenutak svi pojedinačni zahtevi morali izgledati nepravični i proizvoljni.

928

»*Ići za svojim osećanjem?*« — Povesti se za velikodušnim osećanjem i tako dovesti svoj život u opasnost, pod uticajem jednoga trenutka: to malo vredi i ni najmanje nije nešto naročito. U sposobnosti za to svi su ravni — a u odlučnosti za to prestupnik, bandit i Korkikanac izvesno preteču poštenog čoveka.

Viši je stepen: savladati ovaj impuls kod sebe i ne činiti herojska dela po impulsu — nego hladno, razumno, slobodno od burnih priliva osećanja uživanja u tome... To isto vredi i za sažaljenje: ono se obično mora najpre *prosejati* kroz razum; bez toga ono postaje isto onako opasno kao i svaki afekt.

Slepo popuštanje pred jednom strašću, pa bila to velikodušnost, sažaljenje ili neprijateljstvo, uzrok je *najvećih zala*.

Veličina karaktera ne sastoji se u tome što čovek nema tih strasti — naprotiv, treba da ih ima u strašnoj meri: ali samo da ih vodi na uzdi... i to bez uživanja u tom zauzdavanju, nego prosto zato...

929

»Dati svoj život za jednu stvar« — to čini veliki efekat.

Ali čovek; daje svoj život za mnogo stvari: strasti sve zajedno i posebice traže svoje zadovoljenje. Da li je čovek posvetio svoj život sažaljenju ili srdžbi ili osveti, to ne menja stvar s gledišta vrednosti. Koliko je njih žrtvovalo svoj život zvog lepih žena — i što je još gore, i svoje zdravlje! Kad čovek ima temperamenta, instinktivno bira opasne stvari: na primer pustolovinu spekulacije, ako je filosof; ili nemoral, ako je čovek od vrline. Jedna vrsta ljudi neće ništa da rizikuje, a druga hoće. Da li mi drugi preziremo život? Naprotiv, mi instinktivno tražimo *pojačan život*, život u opasnosti... S tim, još jednom da kažemo, ne želimo biti vrlji od drugih. Paskal, na primer, nije hteo ništa da rizikuje i ostao je hrišćanin: to je može biti bilo vrlina. — *Čovek uvek nešto žrtvuje*.

930

Koliko *dobiti* čovek žrtvuje, kako je malo »sebičan«! Svi njegovi afekti i strasti traže svoje pravo — a kako je strast *daleko* od mudre koristi koja se sastoji u sebičnosti!

Čovek ne traži svoju »sreću«; čovek mora biti Englez pa da bi mogao poverovati da čovek uvek traži svoju dobit. Naše žudnje hoće da se istroše na stvarima u dugim strastima — njihova nagomilana energija traži prepreke.

931

Svi su afekti uopšte korisni: jedni neposredno, drugi posredno; u pogledu korisnosti apsolutno je nemoguće utvrditi stupanj vrednosti — kao što se svakako sile prirode sve bez razlike mogu smatrati dobrima, to jest korisnima, s ekonomskog gledišta, bez obzira na to koliko su izvor strahota i kobne bespovratnosti. Najviše što se može reći jeste da su najjači afekti od najveće vrednosti: pošto ne postoje jači izvori snage.

932

Dobronamerna, milostiva, dobrodušna raspoloženja duha nisu došla do priznanja usled koristi koja se od njih ima, nego usled toga što su to stanja *bogatih duša*, koje su u stanju darivati i čija vrednost leži u obilju osećanja života. Pogledajte u oči dobrotvoru! U njima je izraženo nešto što je taman suprotno samoodricanju, mržnji na sebe, »paskalizmu«.

933

Ukratko: mi tražimo *vlast* nad strastima, ne njihovo slabljenje ili istrebljenje! — Što je veća gospodareća snaga volje, utoliko se veća sloboda sme dati strastima.

»Veliki čovek« velik je po slobodi koju dopušta svojim željama i po još većoj moći koja zna kako da upregne ta divna čudovišta u svoju službu.

»Dobar čovek« je na svakom stupnju civilizacije *bezopasan i koristan čovek u isti mah*: neka vrsta *sredine*; u opštoj svesti on je izraz onoga *čega se nemamo rašta plašiti, ali koji se zbog toga ne sme prezirati*.

Vaspitanje: u suštini sredstvo da se izuzetak *upropasti* za račun pravila. Obrazovanje: u suštini sredstvo da se ukus uputi *protiv* izuzetka u prilog prosečnih.

Tek kada kultura raspolože obiljem sila, može postati zimska bašta za luksuznu kulturu izuzetka, opita, opasnosti, nianse: — *tome* teži svaka aristokratska kultura.

934

Sve sama pitanja sile: do koje mere čovek može ostvarivati svoju nameru protiv *društvenih* uslova održanja i protiv predrasuda društva? — Do koje mere može čovek pustiti na volju *svojim strašnim osobinama*, od kojih većina ljudi propada? — Do koje mere može ići unatoč *istini* i stati na stranu njenih najsumnjivijih strana? — Do koje mere može čovek ustati protiv *stradanja*, preziranja samoga sebe, sažaljenja, bolesti, poroka, s pitanjem da li može njima zagospodariti? (— što nas ne ubija, to nas *snaži*...) — Najzad: do koje mere sme čovek dati za pravo pravilu, onom što je opšte, maleno, dobro, ispravno, prosečno, a da se time ne vulgarizira?... Najveća proba karaktera: ne dopustiti da te dobro navede u propast. *Dobro* kao luksuz, kao utančanost, kao *porok*.

OTMEN ČOVEK

Tip: prava dobrota, otmenost, veličina duše koja potiče od bogatstva: ona ne daje da bi primala — ona sebe neće *uzvišavati* time što će biti dobra; — *rasipanje* kao tip prave dobrote: bogatstvo same *ličnosti* kao preduslov.

Aristokratizam. Ideali stada — sada na vrhuncu kao *najviša mera vrednosti* »društva«: pokušaj da im se da kosmička, pa čak i metafizička vrednost. — Protiv tih ja branim *aristokratizam*.

Jedno društvo koje bi htelo da sačuva obzir i delikatnost u odnosu prema slobodi mora sebe osećati kao izuzetak i protiv sebe imati jednu moć od koje se izdvaja, koju gleda s visoka i neprijateljski.

Što se više odričem prava i sebe izjednačujem s drugima, to više padam pod vlast najprosečnijih i najzad najvećega broja. Prvi uslov koji jedno aristokratsko društvo ima u sebi, da bi održalo među svojim članovima visok stupanj slobode, jeste ona krajnja napetost koja potiče od prisustva *suprotnih* nagona kod ovih članova: od njihove volje za vlašću....

Kad idete za tim da zбриšete sve jake suprotnosti i razlike u rangu, onda tim brišete i jaku ljubav, uzvišeni stav duha i osećanje svoje sopstvene ličnosti.

*

Za stvarnu društvenu psihologiju slobode i jednakosti. Šta tu opada?

Volja za *ličnom odgovornošću*, znak opadanja autonomije; sposobnost za napad i odbranu, čak i u stvarima duha: zapovednička moć; smisao za *strahopoštovanje*, potčinjavanje, podređivanje, sposobnost za ćutanje; velika *strast*, veliki zadatak, tragedija, vedrina.

Ogisten Tjeri čitao je 1814 šta je rekao Monlozije u cvom delu *De la monarchie française* odgovorio je uzvikom srditosti i zaseo za svoje delo. Ovaj emigrant je rekao: Race d' affranchis, race d' esclaves arraché de nos mains, peuple tributaire, peuple nouveau, licence vous fut octroyée d' etre libres, et non pas á nous d' etre nobles; pour nous tout est de droit, pour vous tout est de grâce, nous ne sommes point de votre communauté: nous sommes un tout par nous-memes.

Kako aristokratski svet sve više sebe sama šiša i slabi! Svojim otmenim instinktima on odbacuje svoje privilegije i po svojoj utančanoj kultivisanosti interesuje se za narod, za slabe, siromašne, poeziju malih itd.

Postoji jedna otmena i opasna vrsta bezbrižnosti, koja dopušta duboke zaključke i razumevanje: to je bezbrižnost samopouzdana i prebogate duše koja se nikada ne *pati* oko prijatelja, ali koja zna samo za gostoprimstvo, samo gostoprimstvo upražnjava i samo to zna upražnjavati — srce i dom otvoreni svakom ko hoće da uđe, pa bili to prosjaci, kljasti ili

kraljevi. To je prava društvenost: ko nju ima, ima stotinu »prijatelja«, ali verovatno nijednog prijatelja.

940

Učenje: μηδεν αγαν primenjuje se na ljude sa preobilnom snagom — ne na prosečne; εγκρατεια i ασκησις samo su stupnjevi visine: više od njih stoji »zlatna priroda«.

Moral dužnosti — bezuslovne poslušnosti kod stoika, u hrišćanskim i arapskim monaškim redovima, u Kantovoj filozofiji (svejedno je da li se poslušnost duguje starešini ili pojmu).

Više od »ti treba« stoji »ja hoću« (heroji); više od »ja hoću« stoji »ja jesam« (grčki bogovi).

Varvarski bogovi ne izražavaju nikakvo zadovoljstvo u *meri* — oni nisu ni jednostavni, ni laki, ni umereni.

941

Smisao naših vrtova i dvoraca (prema tome i smisao svih naših žudnji za bogatstvom) jeste: da sklonimo *ispred očiju nered i prostaštvo, i da sagradimo dom za otmenost duše.*

Većina ljudi bez sumnje veruju da će postati *više prirode*, ako oni lepi, mirni predmeti budu uticali na njih: otuda potiče juriš na Italiju i putovanja itd., sve čitanje i pohađanje pozorišta. Ljudi hoće da budu formirani — to je smisao njihovog kulturnog rada! Ali jaki, silni hoće samo da formiraju i ništa *strano neće* više da imaju oko sebe!

Zbog toga idu ljudi i u prirodu, ne da se u njoj nađu, nego da se u njoj izgube i zaborave. Želja je svih slabih i nezadovoljnih samim sobom da *pobegnu od sebe.*

942

Postoji samo plemstvo po rođenju, po krvi. (Nije ovde reč o reči »od« i o almanahu Gota: parenteza za magarce.) Gde ljudi govore o »aristokratima duha«, tu ima uopšte razloga da se nešto sakrije to je, kao što je poznato, lozinka među ambicioznim Jevrejima. Ali samo duh ne oplemenjava; naprotiv, potrebno je najpre nešto da *oplemeni duh.* — Šta je potrebno? — Krv.

943

Šta je *otmeno*?

— Brižljivost u spoljašnjim stvarima, ukoliko ona ograđuje, drži na razdaljini, štiti od brkanja.

— Frivolan izgled u reči, odelu, držanju, pomoću čega se stoička čvrstina i vlast nad sobom štiti od svake bezobzirne radoznalosti.

— Lagan hod i lagan pogled. Ne postoji odveć mnogo stvari od vrednosti: a one dolaze i htele bi od sebe onome koji je od vrednosti. Mi se teško divimo.

— Podnošenje siromaštine i oskudice, čak i bolesti.

— Izbegavanje malih časti i nepoverenje prema svakome ko je lak na hvaljenju: jer i hvalilac veruje da razume šta hvali: ali razumeti — Balzak, koji je tipičan čovek od ambicije, to je osporio — *comprendre c' est égalier.*

— Naša sumnja u pristrasnost srca ide vrlo duboko: samoća nije stvar izbora, nego nužde.

— Ubeđenje da čovek ima dužnosti samo prema sebi ravnima, a prema drugima da se ponaša kako smatra da je najbolje; da se pravda može očekivati samo među ravnima

(nažalost, na to će se još dugo čekati).

— Ironija prema »obdarenima«, vera u plemstvo po rođenju i u oblasti morala.

— Uvek se osećati kao onaj koji deli počasti: međutim, ne bi se često našao onaj koji bi mu smeo ukazivati počast.

— Uvek prurušen: što viši čovek, to mu je sve više potreban inkognito. Ako ima Boga, on bi se, iz proste pristojnosti, smeo da pokazuje samo kao čovek u svetu.

— Mi smo sposobni za dokolicu, za bezuslovno uverenje da zanat doduše ne postiduje u svakom smislu, ali sigurno obesplemenjuje. — Mi nismo za »marljivost« u građanskom smislu, ma koliko je cenili i uvažavali, ili kao što su oni umetnici kao kokoši večita kokotala koji kakoću i nose jaja i opet kakoću.

— Mi štitimo umetnike i pesnike i svakoga ko je u čemu bilo majstor: ali kao stvorenja višeg reda negoli što su oni koji samo *mogu* nešto, negoli što su samo »produktivni ljudi«: s njima mi sebe ne brkamo.

— Uživanje u *formama*; uzimanje u zaštitu svega što je formalno; uverenje da je ljubaznost jedna od najvećih vrlina; nepoverenje prema svakoj vrsti puštanja sebi na volju, računajući tu i slobodu štampe i misli, jer pod takvim okolnostima duh postaje površan i grub i bez kontrole.

— Zadovoljstvo je *ženama*, kao možda u manjoj, ali delikatnijoj i lakšoj vrsti bića. Kakva sreća sresti stvorenja kojima se u glavi vrti samo igra i ludost i kindurenje! One su uvek bile zanos svih vrlo intenzivnih i dubokih muških duša, čiji je život opterećen velikim odgovornostima.

— Zadovoljstvo u vladarima i sveštenicima, jer oni uopšte podražavaju veru u različitost ljudskih vrednosti, baš i pri oceni prošlosti, u najmanju ruku simbolički, čak i stvarno.

— Mi smo sposobni za ćutanje: ali o tome ni reči pred slušaocima.

— Mi podnosimo dugotrajna neprijateljstva: nedostaje laka pomirljivost.

— Mi preziremo demagogiju, »prosvećenost«, »duševnost«, lebejsku intimnost.

— Mi skupljamo dragocenosti, mi imamo potrebe velike i probiračke duše, mi ništa nećemo prosto. Mi hoćemo *svoje* knjige, *svoje* predele.

— Mi se bunimo protiv zlih i dobrih iskustava i ne uopštavamo tamo brzo. Pojedinačan slučaj: kako ga podrugljivo gledamo kad ima tako rđav ukus da se ponaša kao pravilo!

— Mi volimo naivno i naivne, ali kao posmatrači i viša bića; za nas je Faust isto tako naivan kao njegova Grethen.

— Mi dobre cenimo malo, kao ljude stada: mi znamo kako se često dragocena zlatna kap dobrote sakrila pod najgorom, najgrđom i najtvrđom spoljašnjošću, koja vredi više od sve dobrote sladunjavih duša.

— Mi ne smatramo da čoveka našeg tipa demantuju njegovi poroci ili njegova ludost. Mi znamo da nas je teško poznati i da imamo sve razloge da sebi damo prednost.

Šta je otmeno? — Da je čovek prinuđen da stalno igra izvesnu ulogu. Da traži položaje u kojima je prinuđen stalno da zauzima držanje. Da prepušta sreću *velikom broju*: sreću kao duševni mir, vrlinu, udobnost, malograđanstvo englesko-andelsko á la Spenser. Da instinktivno traži za sebe teške odgovornosti. Da zna sebi svuda stvarati neprijatelje, a u najgorem slučaju i od samog sebe. Da protivreći stalno *velikom broju* ne rečima već delom.

Vrlina (na primer kao istinitost) kao naš otmeni i opasni luksuz: mi ne smemo odbiti štetu koju ona sa sobom donosi.

946

Ne hteti *pohvalu*: činiti ono što nam koristi, ili što nam pričinjava zadovoljstvo, ili što moramo.

947

Šta je čednost kod čoveka? Da mu je ukus u stvarima pola ostao otmen; da u ljubavi ne podnosi ni brutalnost, ni morbidnost, ni lukavstvo. —

948

»*Pojam časti*«: počiva na veri u dobro »društvo«, na ritterskim vrlinama, na obavezi da čovek stalno igra ulogu. U suštini: da čovek ne pridaje odveć važnosti svome životu, da se bezuslovno drži najdostojanstvenijih manira prema svima s kojima dolazi u dodir (bar ukoliko ne pripadaju »nama«); da ne bude ni poverljiv, ni dobroćudan, ni veseo, ni skroman, izuzev među sebi ravnima: da *stalno igra ulogu*.

949

Kad čovek stavlja na kocku svoj život, svoje zdravlje, svoju čast, onda je to posledica velike smelosti i obilate i rasipničke volje: on to ne čini iz ljubavi prema ljudima, nego što svaka velika opasnost izaziva našu radoznalost da izmerimo našu snagu i našu smelost.

950

»*Orlovi se ustremljuju pravo na plen*«. — Otmenost duše najbolje se prepoznaje na veličanstvenoj i ponositoj ludosti s kojom vrši *napade* — »pravo na cilj«.

951

Rat protiv mekušaćkog shvatanja »*otmenosti*«! — Izvesna količina brutalnosti ne može se više dopustiti: kaogod ni bliskost zločinu. Ni »samozadovoljstvu« tu nema mesta: čovek sebe mora posmatrati avanturistički, eksperimentisati sa sobom i dovoditi sebe u opasnost — i bez ikakva preklapanja *o lepim dušama*. — Ja bih hteo načiniti mesta jednom *srčanim idealu*.

952

»Raj je pod senkom mačeva« — to je tako isto simbol i proba pomoću koje se otmene i ratničke duše odaju i prepoznaju.

953

Dva puta. — Javlja se izvestan momenat kad čovek ima na raspolaganju suvišak *snage*: nauka je stavila sebi u zadatak da sprovede ovo *robovanje prirode*.

Tada čovek dobija slobodno vreme da sebe *razvije* u nešto novo, više. *Nova*

aristokratija. Tada se mnoge vrline, koje su sada uslovi života, javljaju kao *preživjele*. — Osobine koje više nisu potrebne, pa se stoga gube. Nama vrline nisu više *potrebne*: prema tome, mi ih gubimo (— kako moral »samo jedno je na potrebu«, moral spasenja duše, tako i moral besmrtnosti: to su bila sredstva da se čovek *osposobi za ogromnu tiraniju nad samim sobom*, pomoću afekta velikog *straha*...).

Različite vrste nevolje, koje su poslužile kao disciplina da se čovek formira : nevolja uči čoveka da radi, da misli, da obuzdava sebe.

*

Fiziološko čišćenje i jačanje. Novoj aristokratiji potrebna je antiteza protiv koje se bori: ona se mora nalaziti pod strahovitim pritiskom u pogledu svog održanja.

Dve budućnosti čovečanstva: 1. posledice mediokritetiziranja; 2. svesno odstranjivanje i formiranje sebe.

Učenje koje jaz stvara: ono održava *najvišu i najnižu* vrstu (ono ništi srednje vrste).

Dosadnji aristokrati, duhovni i svetovni, ne dokazuju ništa protiv potrebe jedne nove aristokratije.

GOSPODARI ZEMLJE

954

Jedno pitanje stalno nam se nameće, jedno možda đavolsko i zlo pitanje: šapnimo ga onda na uho onima koji imaju prava na takva sumnjiva pitanja, najjačim dušama današnjice, koje same sebe najbolje drže u rukama: nije li već vreme, sada kada se tip »domaće životinje« sve više i više širi u Evropi, pokušati sa temeljitim veštačkim i svesnim *odgajanjem* suprotnog tipa i njegovih vrlina? I ne bi li i demokratski pokret prvi put našao neku vrstu cilja, spasa i opravdanja, kad bi se pojavio neko ko bi se njime *poslužio* — tako da se najzad, pored njegovog novog i uzvišenog oblika ropstva (— jer to mora evropska demokratija na kraju biti) stvori ona viša vrsta gospodstvenih i cezarskih duhova koja bi stajala na demokratiji, oslanjala se na nju i uzdizala se preko nje? Do *novih* dosad nemogućih, do *svojih* vizija? Do *svojih* zadataka?

955

Posmatranje današnjeg Evropljanina uliva mi mnogo nade: izgrađuje se tu jedna smela gospodarska rasa na osnovici jedne krajnje inteligentne mase. Očigledno je da pokreti za prosvetčivanje masa nisu više jedini koji stoje u prvom redu.

956

Isti uslovi koji sile razvitak tipa domaće životinje, sile tako isto razvitak vođa.

957

Veliko pitanje i zadatak bliži se s oklevanjem, strašno kao sudbina, ali neizbežno: kako treba vladati zemljom kao celinom? I u kom smislu treba čovek kao celina — ne samo kao narod, kao rasa — da se obrazuje i odgaja?

Zakonodavni morali su glavno sredstvo pomoću koga se od čovečanstva može izgraditi

nešto što bi bilo po ćudi stvaralačkoj i dubokoj volji: pod uslovom da takva umetnička volja najvišega reda ima snage u rukama i može nametnuti svoju stvaralačku volju dugim periodima vremena, u obliku zakonodavstva, religija i morala. Takve ljude velikoga stvaranja, prave velike ljude, kako ih ja shvatam, tražiće danas uzalud i verovatno još za dugo: njih nema; dok najzad, posle mnogih razočarenja, ljudi počnu razumevati zašto ih nema i da danas njihovoj pojavi i razvitku u Evropi ne stoji na putu ništa neprijateljskije do li ono što se u njoj »moralom« zove: kao da drugih morala nema niti ih sme biti: i to onaj moral stada koji se iz sve snage trudi da na zemlji ostvari sreću zelenih livada, to će reći sigurnost, bezopasnost, lagodnost, lakoću života, i najzad, »ako sve bude u redu«, on gaji nadu na oslobođenje od svakojakih pastira i vođa. Dva učenja koja on najviše propoveda jesu: »jednaka prava« i »simpatija prema svemu što pati« — čak i stradanje se smatra za nešto čega se apsolutno moramo osloboditi. Što takve »ideje« mogu još uvek biti moderne, to daje rđavu sliku modernizma. Ali ko bi duboko razmislio o tome kako i gde je dosad biljka koja se zove čovek najbolje rasla, bio bi prinuđen poverovati da je to bio slučaj pod *suprotnim* okolnostima: da u tu svrhu opasnost njegovog položaja mora ogromno porasti, da se njegova iznalazačka i prikrivalačka moć mora boriti da se probije pod dugim pritiskom i prinudom, a njegova životna volja da se uzdigne do bezuslovne volje za moć i nadmoćnost, i da je potrebna opasnost, tvrdoća, nasilje, opasnost na ulici kao i u srcu, nejednakost, skrivenost, stoicizam, kušačka veština, svakovrsne đavolije, jednom rečju suprotnost svim žudnjama stada, da bi se stvorio viši tip čoveka. Takav moral sa suprotnim smerovima, koji bi hteo čoveka da odgaji za visinu mesto za udobnost i prosečnost — moral koji ima za cilj da odgaji kastu gospodara — budućih *gospodara zemlje* mora, da bi se mogao naučiti, sebe uvesti nadovezujući se na postojeći moralni zakon i pod njegovim rečima i formama. Ali kako se zarad toga moraju iznaći mnoge prelazne i varljive mere, i kako vek jednog čoveka ne znači ništa pri sprovođenju tako dugotrajnih zadataka i ciljeva, mora se najpre odgajiti *novi soj ljudi* u kome bi se kroz mnoga pokoljenja osigurala ista volja i isti instinkti — jedna nova vrsta gospodara i kasta — to treba da bude isto tako jasno kao što su nešto odveć dugi i ne lako iskazani zaključci iz ove misli. Naš cilj je da pripremimo *preokret vrednosti* za jedan određeni jak soj ljudi od najvišeg duha i volje, i toga radi polako i pažljivo da oslobodimo u njima čitavu masu sputanih i ocrnjenih instinkata: ko o tome razmišlja naš je, pripada nama, slobodnim duhovima — svakako onoj vrsti »slobodnih duhova« koja je različita od dosadanjih: jer su dosadanji slobodni duhovi želeli nešto skoro obrnuto. Toj vrsti pripadaju, kako mi se čini, u prvom redu evropski pesimisti, pesnici i mislioci jednog buntovnog idealizma, ukoliko ih njihovo nezadovoljstvo s vaskolikim životom, *logički* u najmanju ruku, prinuđuje i na nezadovoljstvo sa današnjim čovekom; tako isto izvesni nezasitljivo ambiciozni umetnici, koji se bezobzirno i bezuslovno bore za naročita prava viših ljudi i protiv mase, i koji pomoću zavodničkih sredstava umetnosti savladaju sve instinkte stada i obzire stada kod izuzetnijih duhova; treće, najzad, tu spadaju svi oni kritičari i istoričari koji će smelo nastaviti srećno započeto otkriće starog sveta — to je delo *novog* Kolumba, nemačkog duha (— jer stojimo još na početku ovoga zavojevanja). Jer je u starom svetu ustvari vladao jedan drugi gospodstveniji moral negoli što je današnji; i antički čovek, pod vaspitačkom zastavom svog morala, bio je jači i dublji čovek negoli što je današnji čovek — dosad to je jedino bio »*srećan slučaj*«. Ali iskušenje koje je od starine do današnjeg dana uvek delovalo na takve slučajeve, to jest na jake i pregalačke duše, i danas je još najutančanija i najefikasnija antidemokratska i antihrišćanska sila: kao što je već bila u doba renesansa.

Ja pišem za rod ljudi koji još ne postoji: za »gospodare zemlje«.
Religije su *opasne* kao uteha, zaklon: čovek veruje da sada sme *otpočinuti*.

U platonovom *Teagesu* stoji napisano: »svaki bi od nas hteo da bude gospodar nad svima ljudima ako je moguće, a najradije *Bog*«. *Ovaj* stav mora se ponovo uvesti. Englezi, Amerikanci i Rusi — — —

959

Prašumska vegetacija »čovjek« pojavljuje se svuda gde se najduže vodila borba o moć. *Veliki ljudi*.
Prašumske zveri Rimljani.

960

Otsada će biti takvih povoljnih preduslova za obimnije vladavinske formacije kakvih još nije bilo. I to još nije najvažnija stvar. Omogućeno je stvaranje međunarodnih polnih zajednica koje sebi stavljaju u zadatak da odgaje rasu gospodara, buduće »gospodare zemlje« — novu, ogromnu aristokratiju zasnovanu na najstrožijoj samodisciplini, kojom će volja filozofa-silnika i umetnika-tirana vladati kroz tisuće godina: — jednu višu vrstu ljudi koji će se, zahvaljujući prevazi svoga hotenja, znanja, bogatstva i uticaja, poslužiti demokratskom Evropom kao najzgodnijim i najlakšim oruđem da dobiju u ruke sudbinu zemlje, da bi na »čovjeku« radili kao umetnici. Dosta je, ide vreme kad će se iznova učiti šta je politika.

VELIKI ČOVEK

961

Ja pazim da uočim na kojim se tačkama istorije pojavljuju veliki ljudi. Važnost dugotrajnih *despotskih morala*: oni zatežu luk, ako ga ne slomiju.

962

Veliki čovek — čovek koga je priroda izgradila i pronašla u velikom stilu — šta je to? *Prvo*: on ima u svom celokupnom radu široku logičnost, koja je zbog te širine teško pregledna, pa stoga može odvesti na pogrešan put — sposobnost da svoju volju rasprostire preko velikih površina svoga života i pezre i odbaci sve male stvari, makar među njima bile najlepše, »najbožanstvenije« stvari na svetu. *Drugo*: on je hladniji, strožiji, bezobzirniji i bez straha pred javnim »mnenjem«: njemu nedostaju vrline koje idu zajedno s »poštovanjem« i uvažavanjem, uopšte sve ono što pripada »vrlinama stada«. Ako ne može *voditi*, onda ide *sâm*; može se desiti da usput gundča na štošta što bi sreo. *Treće*: on ne traži »bolećiva« srca, nego sluge, oruđa; u odnosu s ljudima on uvek gleda da nešto *stvari* od njih. On zna da je nedostupan: njemu je otužno kad biva poverljiv; i obično nije takav i kad misli da jest. Kad ne razgovara sa sobom, nosi masku. On radije laže negoli što će govoriti istinu: to staje više duha i *volje*. U njegovom srcu vlada takva samoća do koje ne može dopreti ni pohvala ni pokuda: on je svoj sopstveni sudija, nad kojim nema apelacije.

963

Veliki čovek je po nužnosti skeptik (čime se ne tvrdi da bi takav morao izgledati), pod uslovom da to sačinjava veličinu: *hteti* nešto veliko i sredstva za to. Sloboda od svake vrste ubedenja pripada *jačini njegove volje*. Tako je to prema onom »prosvećenom despotizmu« koji upražnjava svaka velika strast. Takva strast uzima intelekt sebi u službu; ona ima smelosti da se posluži i profanim sredstvima; ona dejstvuje bezobzirno; ona dopušta sebi ubedenja, ona se njima služi, ali im se ne potčinjava. Potreba za verom, za ma čim bezuslovnim u pozitivnom i negativnom dokaz je slabosti; svaka slabost je slabost volje. Čovek od vere, vernik, po nužnosti je mali soj čoveka. Otuda sledi da je »sloboda duha«, to jest neverovanje kao instinkt, preduslov veličine.

964

Veliki čovek oseća svoju *moć* nad jednim narodom i privremenu harmoniju s jednim narodom ili jednim mileniumom: — ovo *uveličavanje* samoosećanja kao *causa* i *voluntas* pogrešno se shvatilo kao »altruizam«: to ga nagoni da nađe sredstva za opštenje: svi veliki ljudi vešti su u iznalaženju takvih sredstava. Oni hoće da stvore velike zajednice prema svome obličju, oni hoće da mnogovrsnosti i nesređenosti dadu formu, njih draži da gledaju haos.

Pogrešno shvatanje ljubavi. Postoji *ropska* ljubav, koja se pokorava i daje sebe: koja idealise i obmanjuje sebe; — postoji *božanska* ljubav, koja prezire i voli i prerađuje i uzdiže predmet svoje ljubavi.

Zadobiti onu ogromnu *energiju veličine* da bi se, pomoću discipline kao i uništenjem milionâ neuspelih, mogao izgraditi budući čovek a da se *ne propadne* od stradanja koje se stvara na taj način i kome ravna još nikad nije bilo!

965

Revolucija, pometnja i nedaća čitavih naroda od manje je važnosti po mome mišljenju nego *nedaća velikih pojedinaca u njihovom razvitku*. Čovek se ne sme varati: mnoge nedaće svih tih malih ljudi ne sačinjavaju nikakav *zbir* sem u osećanju *moćnih* ljudi. — Misliti na sebe u trenucima velike opasnosti: izvlačiti korist za sebe iz štete mnogih: — to može biti znak *velikog* karaktera kod čoveka koji se veoma mnogo izdvaja, koji je gospodar svojih osećanja sažaljenja i pravde.

966

Nasuprot životinji, čovek je u sebi razbio bezbroj *oprečnih* instinkata i impulsa: pomoću njihove sinteze on je gospodar zemlje. — Morali su izraz lokalno ograničenih *hijerarhija* u tom mnogostrukom svetu nagona: tako da sa njihovih *protivrečnosti* čovek ne propada. Dakle jedan nagon kao gospodar tako oslabi i utanča nagon koji mu je suprotan da postane impuls koji potiče glavni nagon na dejstvo.

Najveći čovek bio bi najbogatiji nagonima, i to u srazmerno najvećoj jačini koju još može podneti. Ustvari: gde se biljka čovek pokazuje jaka, nalazimo snažne instinkte uperene jedne protiv drugih (na primer kod Šekspira), ali ukroćene.

967

Nismo li u pravu da ubrojimo sve *velike* ljude u *zle*? To se ne može tako jasno pokazati u pojedinačnim slučajevima. Često puta oni su se tako vešto pretvarali da su na sebe uzimali masku i spoljašnji oblik velikih vrlina. Često su ozbiljno cenili vrline sa strasnom strogošću prema sebi, ali iz svireposti — takve stvari varaju kada se gledaju iz daljine. Neki su pogrešno

shvatili sami sebe; ne retko, opet, veliki zadaci izazivaju velike osobine, na primer pravičnost. Bitno je: najveći ljudi imaju možda i velike vrline, ali onda baš i antiteze tih vrlina. Ja verujem da u prisustvu ovih protivnosti i iz osećanja tih protivnosti niče upravo veliki čovek, *jako zategnuti veliki luk.*

968

U velikom čoveku nalazimo specifične osobine života u najvećoj meri: nepravdu, laž, eksploataciju. Ali ukoliko je njihovo dejstvo bilo ogromno, njihova prava priroda je potpuno pogrešno shvaćena i tumačena kao dobrota. Tip takvog tumača je Karlajl.

969

Uopšte, svaka stvar *vredi onoliko koliko je za nju plaćeno.* Ovo, razume se, ne važi u slučaju izdvojenih pojedinaca; velike sposobnosti pojedinaca stoje izvan svake srazmere s onim što je za njih učinio, podneo i pretrpeo on sam. Ali ako se ispita njegovo rodoslovlje, onda će se naći istorija neobičnog nagomilavanja i kapitalizovanja energije, pomoću svakojakih uzdržavanja, borbe, rada, odlučnosti. Zato što veliki čovek *staje*, a *ne* zato što stoji kao čudo, kao dar neba i »slučaja«, postao je on velik: — »nasleđe« je pogrešan pojam. Za ono što jedan čovek jeste njegovi preci platili su cenu.

970

Opasnost od skromnosti. — Prilagoditi se odveć rano zadacima, društvima, svakodnevnom poretku i radu, u koji nas slučaj stavlja, u vreme kada ni naša snaga ni naš cilj još nisu izbili u našoj svesti kao zakon; prerana sigurnost savesti, živost i druževnost koje čovek stiče usled ove prerane skromnosti, a koja se našem osećanju prikazuje kao oslobođenje od unutrašnjeg i spoljašnjeg nemira, sve to razmekšava i srozava čoveka na opasan način; naučiti se poštovanju stvari koje »nama ravni« poštuju, kao da u sebi nemamo nikakvih merila ni prava da određujemo vrednosti, starati se da cenimo stvari kako ih drugi cene *protiv* unutrašnjeg glasa našeg ukusa, koji je i jedna savest, postaje strašno utančano sputavanje: a ako se na kraju ne desi nikakva eksplozija, koja bi raznela sve veze ljubavi i morala u jedan mah, onda takav duh zakržlja, svene, efeminira se, neutrališe se. — Obrnuto je već prilično rđavo, ali ipak bolje: to će reći, trpeti od svoje okoline, od njenih hvala isto kao od njenih pokuda; biti ranjen pritom i krvariti, ali to ne pokazati; i nehotice biti nepoverljiv i braniti se od njihove ljubavi; naučiti se ćutanju i to možda skrivati govoreći — napraviti sebi kute i nedokučna mesta osame za trenutke predaha, suza i uzvišene utehe — dok čovek najzad ne bude dovoljno jak da reče: »Šta ja imam s *vama?*« — i ne ide *svojim putem.*

971

Ljudi koji su sudbine, koji noseći sebe nose sudbine, cele rase *herojskih* bremenosaca: o kako bi rado odahnuli jednom od samih sebe! Kako oni čeznu za jakim srcima i plećima, da se za koji čas makar oslobode svoga tereta! I kako uzaludno oni samo čeznu!... Oni čekaju; oni posmatraju sve što protiče pored njih: niko im ne prilazi ni sa hiljaditim delom njihovih muka i strasti, niko ne sluti *koliko* oni čekaju ... Najzad... najzad uče se oni svojoj prvoj životnoj mudrosti — da više *ne* čekaju: pa odmah zatim i svojoj drugoj: da budu ljubazni, da budu skromni, da otsada svakoga podnose — jednom rečju, još malo *više da snose* negoli što su snosili dosad.

NAJVIŠI ČOVEK KAO ZAKONODAVAC BUDUĆNOSTI

972

Zakonodavac budućnosti. — Pošto sam dugo uzalud pokušavao da za pojam »filosofa« *vežem* izvesno određeno značenje — jer sam našao mnoge protivrečne oznake — uvideo sam najzad da postoje dve različite vrste filozofa:

1. Filozofi koji žele da utvrde kakvu bilo veliku činjenicu o vrednostima (logičku ili moralnu);

2. Filozofi koji su *zakonodavci* takvih vrednosti.

Prvi se trude da savladaju postojeći ili prošli svet, na taj način što mnogostruke pojave obuhvataju i skraćuju znacima: njima je stalo do toga da dosadanje pojave učine preglednim, shvatljivim, pojmljivim i upotrebljivim — oni služe zadatku čovekovu da svu prošlost iskoristi za svoju budućnost.

Drugi su pak *zapovednici*; oni kažu: »Tako mora biti!«

Samo oni određuju »kuda« i »čemu«, korist i kakvu korist ljudi od čega imaju; oni gospodare pripremnim radom naučničkim, i sve znanje njima je samo sredstvo za stvaranje. Oba druga vrsta filozofa retko dolazi; i ustvari njihov položaj i opasnost ogromni su. Koliko puta su oni sebi namerno vezali oči, da ne bi samo videli mali prostor koji ih razdvaja od ambisa i propasti: na primer Platon, kad je sebe uverio da »dobro« kako ga je on hteo nije Platonovo dobro, nego »dobro po sebi«, večito blago koje je neki čovek po imenu Platon našao na svom putu! U mnogo grubljem obliku vlada ova ista volja za slepilom kod tvorca religija: njihovo »ti moraš« ne sme zvučati u njihovim ušima nikako kao »ja hoću« — samo kao zapovest božju oni izvršuju svoj zadatak — njihovi zakoni vrednosti su *snošljivo* breme samo kao »otkrivenje«, pod kojim se njihova svest ne ruši.

Čim su se ona dva sredstva utehe, Platonovo i Muhamedovo, otpala, te nijedan mislilac ne može više olakšati svoju savest hipotezama o »Bogu« ili »većitim vrednostima«, raste pravo zakonodavca novih vrednosti na nove i dosada nepoznate strahote. Sad će oni izabranici, koji počinju nazirati takvu dužnost, pokušati ne bi li mogli izbeći tu svoju novu dužnost još »dok je vremena« kao svoju najveću opasnost — pomoću nekog skoka u stranu: na primer na taj način što pokušavaju uveriti sebe da je njihov zadatak već rešen, ili da je nerešiv, ili da njihova pleća ne mogu podneti toliko breme, ili da su već pretovareni drugim, bližim zadacima, ili čak da je ovaj novi dalji zadatak iskušenje i mamac, odvođenje od svih dužnosti, bolest, neka vrsta ludila. Nekima ustvari polazi za rukom da to izbegnu: kroz čitavu istoriju nailazimo na tragove takvih begunaca i njihove grešne savesti. Međutim, u većini slučajeva takvim sudbonosnim ljudima dolazi čas oslobođenja, čas jesenje zrelosti, kada *moraju* činiti ono što nisu nekada »hteli«: i delo koga su se ranije najviše bojali, pada im lako i netraženo s drveta, kao delo bez proizvodnosti, skoro kao poklon.

973

Čovečanski vidik. — Na filozofe se može gledati kao na ljude koji su činili najveće napore da *ispitaju* dokle se može čovek *uspeti* — naročito Platon: dokle *dopire* njegova snaga. — Ali oni to čine kao pojedinci: može biti da je instinkt cezarâ i svih osnivača države itd. bio veći, jer su oni mislili o tome dokle se čovek može dognati u *razvitku* i pod »povoljnim uslovima«. Ali oni nisu dovoljno shvatili šta su upravo povoljni uslovi. Veliko pitanje: gde je dosad biljka »čovek« najlepše rasla. Za to je potrebno uporedno izučavanje istorije.

974

Jedan fakt, jedno delo govori *novim* jezikom svakom vremenu i svakoj novoj vrsti čoveka. Istorija uvek saopštava *nove istine*.

975

Ostati objektivni, strog, čvrst, uporan u sprovođenju jedne misli — polazi još najbolje umetnicima za rukom; ali kad su nekome za to još potrebni ljudi (kao učitelji, državnici itd.), onda se brzo gubi mir i hladnoća i čvrstina. Kod priroda kao što su Cezar i Napoleon mi smo u stanju da naslutimo nešto od »nezainteresovanog« rada na njihovom mermeru, pa ma koliko ljudi se imalo pri tom žrtvovati. Na tom putu leži budućnost najvećih ljudi: snositi *najveću odgovornost* i *ne srušiti se* pod njom — Dosad su skoro uvek bile potrebne iluzije nadahnuća da čovek ne izgubi čak i *veru u svoje pravo i ruku*.

976

Zašto filosof *retko* uspeva. Među uslovima koji filosa omogućuju nalaze se izvesne osobine koje obično upropašćuju čoveka:

1. on mora imati bezbroj osobina, mora biti neka vrsta skraćenice čoveka, svih njegovih viših i nižih želja: opasnost od suprotnosti i odvratnosti prema sebi;
2. on mora biti radoznao u vrlo različitim pravcima: opasnost od rasparčavanja;
3. on mora biti pošten i pravičan u najvišem smislu, ali i dubok u ljubavi i mržnji (i u nepravičnosti);
4. on ne sme biti samo posmatrač, nego i zakonodavac: sudija i suđeni (ukoliko je skraćenica sveta);
5. do krajnosti mnogostran, pa ipak čvrst i tvrd. Suptilan.

977

Istinski *kraljevski* poziv filosa (po rečima Anglosaksonca Alkuina): prava *corrigere et recta corroborare et sancta sublimare*.

978

Novi filozof može se pojaviti samo u vezi s kojom gospodarećom kastom, kao njeno najviše oduhotvorenje. Velika politika, vladanje zemljom na domaku; potpuno *otsustvo načela* za to potrebnih.

979

Osnovna misao: nove vrednosti moraju se najpre stvoriti — toga nećemo biti *pošteđeni!* Filosof nam mora biti zakonodavac. Nove vrste. (Kako su bile dosad odgajane najviše vrste [na primer Grci]: ovu »slučajnost« *hteti svesno*.)

980

Ako se o filozofu misli kao o velikom vaspitaču, koji je dovoljno moćan da sebi privuče duge nizove pokolenja na svoju samotnu visinu: onda mu se moraju priznati i strahovita preimućstva velikog vaspitača. Jedan vaspitač nikada ne govori šta misli: nego uvek samo ono što misli o jednoj stvari obzirom na korist onoga koga vaspitava. U ovom pretvaranju on sebe ne sme odati; s njegovim učiteljstvom ide i vera u njegovo poštenje. On mora biti sposoban da

se posluži svakim sredstvom za odgoj i disciplinu; neke prirode on gura napred samo šibom preziranja, a neke opet, koje su lenje i tromе, neodlučne, mekušaste, sujetne, može biti preteranom hvalom. Takav vaspitač nalazi se iznad dobra i zla; ali to ne sme niko znati.

981

Mi *ne* smemo »popravlјati« ljude, niti im govoriti o kakvom moralu, kao da je dat bilo kakav »moral po sebi« ili neki idealan tip čoveka: nego moramo *stvarati okolnosti* pod kojima su *jači ljudi potrebni*: ovima bi s njihove strane bio potreban jedan moral koji *krepi* (ili bolje rečeno: izvesna telesno-duhovna disciplina), i oni će ga prema tome i imati!

Mi se ne smemo povesti za plavim očima i nadimanјem grudi; *veličina duše nema ništa romantično u sebi. I nažalost baš ništa milokrvno!*

982

Od ratova se moramo naučiti: 1. da smrt približimo interesima za koje se borimo — to *nas* čini dostojanstvenim; 2. moramo se naučiti da *mnogo* žrtvujemo i da svoју stvar dovolјno ozbilјno uzimamo da ne štedimo ljude; 3. moramo se naučiti strogoј disciplini i svome pravu na nasilје i lukavost u ratu.

983

Vaspitanje kojim se gaje gospodarske vrline koje postaju gospodari nad gospodarskom dobrom volјom i sažalјenјem: velike disciplinske vrline (»Oprosti neprijateljima svojim«... prema njima je igračka), *strast stvaraoца* — moraju se izneti na visinu — ne sme se više klesati mermer! — Izuzetan i jak položaj ovih bića (u poređenju s položajem dosadanјih vladara): rimski cezar s dušom Hristovom.

984

Duševna veličina ne sme se odvojiti od duhovne veličine. Jer ona obuhvata *nezavisnost*: ali se bez duhovne veličine duševna ne sme dopustiti, ona donosi nesreću, čak i svoјom želјom za dobročinstvom i vršenјem »pravde«. Mali duhovi moraju *sluшati* — dakle ne mogu imati *veličine*.

985

Viši filosof, koji okružen samoćom, ne zato što želi biti sâm, nego zato što *jeste* nešto, što ne nalazi sebi ravna: koliko je opasnosti i novih muka namenјeno njemu baš danas kad smo izgubili veru u hijerarhiju i prema tome više ne znamo kako valја poštovati i razumeti tu samoću! Nekada je mudrac skoro postajao svetac u savesti gomile stoјеći po strani na takav naćin — danas pustinjак kao da je opkolјen oblakom mutne sumnje i podozrenја. I ne samo od strane zavidljivaca i bednika: u svakoj dobronamernosti koju iskusi mora osetiti pogrešno razumevanје, zanemarivanје i površnost; on zna sve podmuklosti onog kratkovidog sažalјenја koje sâm sebe oseća dobrim i svetim kada pokušava da ga spase od njega samog pomoću ugodnijih položaja i pristojnijeg i pouzdanijeg društva — da, on će se morati da divi nesvesnom rušilaćkom nagonu s kojim su se dali na posao protiv njega svi prosećni duhovi, verujući ćvrsto da imaju prava na to! Za ljude takve neshvatljive samoće potrebno je da se i spolја dobro odvoје od ostaloga sveta: to je njihova mudrost. Ćak lukavstvo i prerušavanje su potrebni, da se takav ćovek održi, da se održi *na površini*, usred svih vrtloga našega vremena

koji ga vuku naniže. On mora ispaštati kao svoj sopstveni greh svaki pokušaj da uredi svoj život u današnjici i sa današnjicom, svako približenje ljudima i ciljevima današnjice: i on se može diviti skrivenoj mudrosti svoje prirode, koja ga pri svakom takvom pokušaju odmah vuče natrag sebi putem bolesti i nesrećnih slučajeva.

986

» — Maledetto colui che contrista un spirito immortal!« (Manzoni, Conte di Carmagnola, II čin)
(« — Proklet bio svak ko ožalosti besmrtn duh!«)

987

Najteži i najviši oblik čoveka dostiže se najređe: tako istorija filosofije pokazuje masu neuspelih, nesrećnih slučajeva i do krajnosti lagano napredovanje; nailaze čitava tisućleća i ugušuju što je bilo dostignuto; zbog toga se uvek gubi kontinuitet. Zbog toga je istorija najvišeg čoveka, *mudraca* — jeziva istorija. Najviše je oštećeno sećanje na velike ljude, jer su ih poluuspeli i neuspeli rdavo shvatili i pobedili »uspesima«. Kad god se gde pokaže »posledica«, skuplja se masa svetine; slušati šta kažu mali i siromašni duhom strašno para uši čoveku koji sa stravom u srcu zna *da sudbina čovečanstva zavisi od uspeha njegovog najvišeg tipa*. — Ja sam od detinjstva svoga razmišljao o uslovima postojanja mudraca, i neću sakriti svoje radosno uverenje da je on u Evropi opet postao *moćan* — možda samo na kratko vreme.

988

— Ali mi novi filosofi ne počinjemo samo izlaganjem stvarnog uređenja ranga i razlike u vrednostima među ljudima, nego mi hoćemo baš nešto suprotno od izjednačenja i sličnosti: mi učimo udaljavanju u svakom smislu, mi kopamo jazove kakvih do sada još nije bilo, mi hoćemo da čovek bude više zao negoli što je ikada bio. Zasada mi sami živimo skriveno i tuđi jedan drugome. Iz mnogih razloga nama će biti nužno da budemo pustinjaci, pa i da maske nosimo — mi ćemo stoga biti od slabe koristi u traženju nama ravnih. Mi ćemo živeti sami i verovatno znati muke najvećih samoća. Ako bismo se slučajno sukobili na putu, kladio bih se da se nećemo prepoznati ili da ćemo se uzajamno obmanuti.

989

Les philosophes ne sont pas faits pour s' aimer. Les aigles ne volent point en compagnie. Il faut laisser cela aux perdrix aux, étourneaux... Planer au-dessus et avoir des griffes, voilà le lot des grands génies.

990

Zaboravih reći da su takvi filozofi vedri i da oni rado sede u bezdanu savršeno vedrog neba: — njima su potrebna druga sredstva za održanje u životu negoli ostalim ljudima; jer oni pate na drugi način (naime isto tako sa dubine svoga preziranja prema ljudima kao i sa ljubavi prema ljudima). Najmukotrpnija životinja pronašla je — *smeh*.

991

O pogrešnom shvatanju »veselosti«. Povremeno oslobođenje od dugotrajne napetosti; razdraganost, saturnalije jednog duha koji se posvećuje i priprema na duge i strahotne odluke. »Luda« u obliku »nauke«.

992

Nova hijerarhija među duhovima: tragične prirode nisu više na prvom mestu.

993

Meni je uteha kad znam da iznad dima i kala ljudske niskosti postoji *više, vedrije čovečanstvo*, koje je brojno vrlo maleno (— jer sve što je izuzetno, po svojoj suštini je retko): čovek mu pripada ne stoga što je obdareniji ili čestitiji ili herojskiji ili sa više ljubavi negoli što su ljubavi dole, već zato što je *hladniji, vedriji, dalekovidniji, samotniji*, jer snosi i najviše voli samoću, zahteva je kao sreću, privilegiju, pa čak i kao uslov života, jer živi među oblacima i munjama kao među sebi ravnima, a tako isto među sunčanim zracima, kapljama rose, pahuljicama snega i među svim što po nužnosti dolazi sa visine i što se, kad se pokreće, večito kreće samo u pravcu *odozgo dole*. Žudnje za visinom nisu naše žudnje. — Heroji, mučenici, geniji i entuzijasti nisu nam dovoljno tihi, strpljivi, utančani, hladni, polagani.

994

Apsolutno uverenje: da su osećanja vrednosti *različita* gore i dole; da bezbrojna iskustva *nedostaju* onima dole, da je nužno da oni što su dole pogrešno razumeju one što su gore.

995

Kako dolaze ljudi do velike snage i do velikog zadatka? Sve vrline i sposobnosti tela i duše stekle su se mukom i polako, dugim naporom, samokontrolom, ograničenjem na malo, putem istrajnog, upornog ponavljanja istih radnja, istih samoodricanja: ali postoje ljudi koji su naslednici i gospodari ovog lagano stečenog mnogostrukog bogatstva u vrlinama i podobnostima — jer usled srećnih i razumnih brakova i srećnih slučajeva stečene i nagomilane sile mnogih pokolenja nisu bile proćerdane i raskomadane, nego su bile združene čvrstim obručem i voljom. Na kraju se javlja čovek, kolos od snage, koji čezne za ogromnim zadacima. Jer naša snaga nama gospodari: i žalosna duhovna igra od ciljeva i smerova i povoda nalazi se samo na površini — ma koliko slabe oči videle u njima glavnu stvar.

996

Uzvišen čovek ima najvišu vrednost, čak i kad je sasvim delikatan i slab, jer je u njemu odgajeno i zajedno sačuvano obilje vrlo teških i retkih stvari kroz mnoga pokoljenja.

997

Ja učim: da postoje viši i niži ljudi, i da jedan jedini čovek može pod izvesnim okolnostima iskupiti život čitavih tisućljeća — to će reći: jedan potpuniji, bogatiji, veći, celostniji čovek u poređenju s bezbrojem nepotpunih, delimičnih ljudi.

998

S onu stranu gospodara, i slobodni od svih veza, žive najviši ljudi: a gospodari su im oruđe.

999

Hijerarhija. Onaj ko *određuje* vrednosti i upravlja voljom tisuća godina, time što vodi najviše prirode, jeste *najviši čovek*.

1000

Verujem da sam *naslutio* neke stvari iz duše najvišeg čoveka; može biti, svako ko tu nešto nasluti ide u propast: ali ko je video najvišeg čoveka mora pomoći da se on *omogući*.

Osnovna misao: mi moramo načiniti budućnost *merilom* svih svojih ocena vrednosti — i ne smemo tražiti *za sobom* zakone svog vladanja.

1001

Nije cilj »čovečanstvo«, nego *natčovek!*

1002

Come l' uomo s'eterna... *Inferno, XV, 85*

(Kako se čovek vekoveči... Dante, *Pakao, XV, 85.*)

II DIONIS

DIONIS

1003

Ljubimcu prirode, koji blaži moje srce, istesanom od jednog komada drveta, koje je tvrdo, blago i mirisno — onome kome se čak i nos raduje — posvećujem ovu knjigu.

On uživa u onome što mu godi; njegovo zadovoljstvo u nečemu prestaje kad prekorači granice onoga što mu ne godi;

on nazire lekove od delimičnih ozleda; njemu su bolesti veliki posticaji njegova života;
on zna kako da iskoristi svoje rđave slučajeve;

on se čeliči od nesrećnih slučajeva koji mu prete uništenjem;

on iz svega što vidi, čuje, instinktivno sabira sve što ide u prilog glavnoga u njemu —

on se upravlja prema izvesnom *načelu odabiranja* – on odbacuje mnogo šta;

on reagira lagano, kako su ga naučili dugotrajan obzir i svestan ponos — on ispituje

nadražaj: otkuda dolazi, kuda hoće, on se ne potčinjava;

on je uvek u *svome* društvu, bile to knjige, ljudi ili priroda;

on odaje poštu *odabirajući, dopuštajući, ukazujući poverenje*.

1004

Treba da dostignemo takvu orlovsku visinu u posmatranju da možemo razumeti kako se biva *kako bi trebalo da biva* uistinu: kako je svako »nesavršenstvo« i bol zbog njega sastavni deo *najviše željivosti*.

1005

Oko 1876 godine pretrpeo sam strah da se ne *kompromituje* sve što sam dotle želeo, kad sam pojmio šta je ustvari Vagner hteo: a ja sam bio vrlo privezan za njega — svima vezama dubokog jedinstva potreba, zahvalnošću, nezamenljivošću i savršenom pustotom koju sam video oko sebe.

U to doba otprilike ja sam sebe smatrao bespovratno *zapletenim* u svoju filologiju i naučni rad — u jednu slučajnost i utočište moga života —: više nisam znao kako da se iskobeljam, i bio sam umoran, iscrpen i došao do kraja.

U to doba otprilike ja sam pojmio da je moj instinkt težio nečemu što je bilo taman suprotno Šopenhauerovom instinktu: težio je *opravdanju života*, čak i onome što je bilo najstrašnije, najdvosmislenije i najlažnije u njemu: za tu svrhu ja sam imao u rukama formulu »dioniziski«.

Šopenhauerovo tumačenje »stvari po sebi« kao volje pretstavlja važan korak ka shvatanju da je »priroda stvari po sebi« po nužnosti dobra, blažena, istinita i jedinstvena: ali on nije znao kako da *oboži* ovu volju: on je lebdeo u moralno-hrišćanskom idealu. Šopenhauer je stajao još toliko pod vlašću hrišćanskih vrednosti da mu je stvar po sebi postala ružna, glupa, do krajnosti ništavna, kad mu je Prestala biti »Bog«. On nije shvatio da postoji bezbroj drugih mogućnosti bića, pa čak i mogućnosti postojanja Boga.

1006

Dosad su *moralne vrednosti* bile najviše vrednosti: hoće li u to ko posumnjati?... Ako ih maknemo s tog mesta, onda ćemo izmeniti sve vrednosti: time se obara načelo njihove dosadanje *hijerarhije*.

1007

Obrnuti vrednosti — šta bi to bilo? U tome moraju uzeti učešća svi *spontani pokreti*, svi novi, budući i jači pokreti: samo što oni stoje još pod lažnim imenima i ocenama i nisu još postali *samosvesni*.

Smela svesnost i primanje onoga što je dostignuto — oslobođenje od banalnosti starih ocena vrednosti, koje nas obezvređuju u onome što je bilo najbolje i najjače u našem dostignuću.

1008

Izlišno je svako učenje za koje već nije pripremljeno sve u pogledu nagomilanih sila i eksplozivnog materijala. Preocenjivanje vrednosti samo će se onda postići ako postoji napetost novih potreba i novih potrebnika koje tište stare vrednosti, premda toga nisu svesni.

1009

Gledišta za *moje* vrednosti: da li neko nešto čini od obilja ili želje?... da li je posmatrač, ili drži plug, ili gleda u stranu, sklanja se u stranu?... da li sa nagomilane energije, »spontano«, ili samo *reagira* na nadražaj? *da li je jednostavan* zbog malenog broja elemenata, *ili* kao

apsolutni gospodar mnogih elemenata, tako da se njima služi kad su mu potrebni?... je li on *problemili rešenje*?... je li *savršen* zbog malenosti zadatka ili je *nesavršen* zbog neobičnosti cilja? je li *pravi* čovek ili je samo *glumac*; je li kao *glumac pravi* ili je podražavalac, je li »tumač« ili predmet tumačenja? je li »ličnost« ili prosto zborna mesto ličnosti... je li *bolestan* od bolesti, ili od velikog zdravlja? da li vodi kao pastir ili kao »izuzetak« (treći rod: kao begunac)? da li mu je nužno dostojanstvo ili bufonerija? da li traži prepreke ili se uklanja ispred njih? da li je nesavršen od premladosti ili od prestarosti? da li po prirodi govori *da* ili *ne* ili je šareni paunov rep? da li je dovoljno ponosit, da se ne stidi ni svoje sujete? je li još podložan griži savesti (— ova vrsta biva retka: ranije je savest grizla odveć mnogo: a sada, čini se, kao da nema više zuba za to)? je li čovek još sposoban za »dužnost«? (—postoje ljudi koji bi se lišili ostatka svojih životnih radosti, ako bi se *lišili* dužnosti — naročito ženskobanje, rođene pokorne sluge.)

1010

Ako pretpostavimo da je naše uobičajeno shvatanje sveta *nesporazum*: da li bi se mogla zamisliti *savršenost* u kojoj bi i takvi nesporazumi imali svoje mesto?

Pojam jedne *nove* savršenosti: ono što *ne* odgovara našoj logici, našem »lepom«, našem »dobru«, našoj »istini«, moglo bi biti savršeno u jednom *višem* smislu negoli što je i naš ideal.

1011

Naš veliki udeo: ne smemo bogotvoriti nepoznato; mi upravo počinjemo pomalo saznavati. Lažni i uzaludni napori.

Naš »novi svet«: mi moramo utvrditi do koje smo mere *tvorci* svojih osećanja vrednosti — dakle do koje mere mi možemo davati »smisao« istoriji.

Ta vera u istinu u nama dostiže svoj krajnji zaključak — vi znate kako on glasi —: ako uopšte ima čega čemu se treba klanjati i moliti, onda se moramo klanjati *prividu*; božanska je laž — a ne istina.

1012

Onaj ko gura napred razumnost, nagoni u isti mah i njoj suprotne sile — misticizam i svakojaku ludost — da pokažu novu snagu.

U svakom pokretu moramo razlikovati 1. *delimičan* zamor od prethodnoga pokreta (zasićenost, pakost slabosti prema njemu, bolest); 2. *delimično* ponovo razbuđenju, nagomilanu snagu koja je dugo tinjala, radosna, razdragana i silovita: zdravlje.

1013

Zdravlje i bolest: budimo obazrivi! Mera ostaje rascvet tela, živahnost, smelost i bodrost duha — ali, prirodno, i *količina bolesti koju ono može primiti na sebe i savladati* — pretvoriti je u zdravlje. Ono od čega će delikatniji ljudi propasti služi kao potsticaj *velikom* zdravlju.

1014

Samo je stvar snage: imati sve bolesne crte ovoga veka, ali uravnotežiti ih pomoću obilate, plastične i okrepljujuće sile. *Snažan čovek*.

O jačini XIX veka. — Mi smo *srednjovekovniji* od osamnaestoga veka; ne prosto radoznaliji ili osetljiviji za sve što je strano i retko. Mi smo se pobunili protiv revolucije... Mi smo se oslobodili *straha od razuma*, te aveti osamnaestoga veka: mi se usuđujemo opet da budemo apsurdni, detinjasti, lirski — jednom rečju: »mi smo muzičari«. Mi se isto tako malo *bojimo* smešnoga kao što se malo *bojimo apsurdnoga*. *Đavolu* ide u prilog božja tolerantnost: još bolje, on ima interesa u tome kao rđavo shvatani i klevetani od iskona — mi spasavamo čast đavolovu.

Mi više ne odvajamo veliko od strašnoga. Mi mirimo *dobre* stvari, u njihovoj složenosti, *s najgorim*: mi smo prevazišli negdašnju besmislenu »željivost« (koja je htela napredak dobra bez napretka zla —). Popustio je kukavičluk prema idealu renesansa — mi se usuđujemo težiti čak za *moralom* renesansa. *Netrpeljivost* prema sveštenicima i crkvi dočekala je kraj u isto vreme; »nemoralno je verovati u Boga« — ali baš to smatramo najboljim oblikom opravdanja te vere.

Mi smo svemu tome dali *pravo* kod sebe. Mi se ne plašimo *naličja* »dobrih stvari« (— mi ga tražimo: mi smo za to dovoljno hrabri i radoznali), na primer naličja antike, morala, razuma, dobrog ukusa (— mi sračunavamo gubitke, koje imamo sa svima takvim dragocenostima: mi skoro padamo u bedu sa takvim blagom —). Isto tako mi ne skrivamo od sebe naličje *rđavih stvari*.

Šta nam čini čast. — Ako nam išta čini čast, onda je to ovo: mi smo *ozbiljnost* preneli na drugu stranu: mi smatramo važnim sve stvari koje su bile prezrene kao *niske* u svima vremenima i ostavljene kao nevažne — »lepim osećanjima« dajemo naprotiv malu cenu.

Postoji li opasnija zabluda od preziranja tela? Kao da se tim ne osuđuje čitava duhovnost na bolesno stanje, na magle »idealizma«!

Ne može se održati ništa od svega što su hrišćani i idealisti izmislili: mi smo radikalniji. Mi smo otkrili da je »najmanji svet« svuda odlučujući.

Kamene ulične ploče, čist vazduh u sobi, hrana shvaćena prema vrednosti; mi ozbiljno gledamo na sve životne *potrebe* i *preziremo* svako »lepodušje« kao neku vrstu »ovlašnosti i frivolnosti«. — Ono što se dosad najviše preziralo mi guramo u prvi red.

Mesto Rusoova »prirodnog čoveka« devetnaesti vek je otkrio *istinitiju* sliku »čoveka« — on je za to imao *hrabrosti*... Uopšte uzev, time je hrišćanski pojam »čoveka« delimično vaspostavljen. Ali mi *nismo* imali hrabrosti da baš toga »čoveka po sebi« primimo, i da u njemu vidimo zalogu budućnosti čovekove. Isto tako mi se nismo usudili da u *porastu* čovekove *strahovitosti* gledamo propratnu pojavu svakog porasta kulture; u tome smo mi još pod uticajem hrišćanskog ideala i stajemo na njegovu stranu protiv paganizma, a tako isto i protiv renesansnog shvatanja virtú.

Ali na taj način mi nemamo ključ za kulturu: i na delu mi još uvek ostajemo pri patvorstvu istorije u prilog »dobrog čoveka« (kao da samo on pretstavlja *napredak* čoveka) i pri *socijalističkom* idealu (to jest na *ostacima* hrišćanstva i Rusoa u svetu koji nije više hrišćanski).

Borba protiv osamnaestog veka: Napoleon i *Gete* kao najveća pobeda nad tim vekom. I *Šopenhauer* se bori protiv njega; ali nehotično on se vraća u sedamnaesti vek — on je moderni Paskal, s Paskalovim shvatanjem vrednosti *bez* hrišćanstva. *Šopenhauer* nije bio

dovoljno jak za jedno novo *da. Napoleon*; mi shvatamo kako je neophodno tu spojen viši čovek sa strašnim. »Muškost je rehabilitovana; a ženi plaćen dužni danak u preziranju i strahu. »Totalitet« zdravlje i najviša aktivnost; prava linija, veliki stil u delanju nanovo pronađen; najjači instinkt, instinkt samoga života, žudnja za prevlašću, našao potvrdu.

1018

(*Revue des deux mondes* od 15 februara 1887. *Ten* o Napoleonu:) »Naglo se pokazuje glavna osobina: *umetnik*, latentan u političaru, izlazi iz svoje kanije; on stvara u idealu i u nemogućnom. Njega prepoznaju kao ono što on jeste: posmrtni brat Dantea i Mikelandžela: i uistinu, u pogledu određenih kontura njegove vizije, intenzivnosti, koherentnosti i unutrašnje doslednosti njegovog sna, dubine njegove meditacije, natčovečanske veličine njegove zamisli, on se meri s njima i njima je ravan: njegov genij ima istu staturu i istu strukturu; on je jedan od tri suverena duha talijanskog renesansa.«
Nola bene — Dante, Mikelandželo, Napoleon.

1019

O pesimizmu jačine. — U unutrašnjem domaćinstvu duše primitivnog čoveka preovlađuje *strah od zla*. Šta je zlo? Tri stvari: slučaj, neizvesnost, nenadnost. Kako se primitivni čovek bori protiv zla? — On ga zamišlja kao razum, kao moć, kao ličnost. Na taj način on dobija mogućnost da s njim sklapa neku vrstu sporazuma i uopšte da na zlo deluje unapred — da ga preduhitri.

— Drugo sredstvo je u tome da tvrdi kako je njegova zla priroda i štetnost jednostavno prividna: posledice slučaja, neizvesnosti, nenadnosti tumače se kao *dobronamerne* i razumne.

— Treće sredstvo: zlo se u prvom redu tumači kao »zaslužno«: zlo se opravdava kao kazna.

— Ukratko: *čovek mu se potčinjava* —: celo moralno-religiozno tumačenje samo je jedan oblik potčinjavanja zlu. Vera da u zlu postoji neki dobar smisao znači odricanje od borbe protiv njega.

Cela istorija kulture pretstavlja umanjavanje tog *straha od slučaja*, od *neizvesnosti*, od *nenadnosti*. Kultura upravo znači naučiti se *proračunavanju*, naučiti se otkrivanju uzroka, preduhitranju, verovanju u nužnost. S napretkom kulture čovek se osposobio da se oslobodi toga *primitivnog* oblika potčinjavanja zlu (koji se zove religija ili moral), toga »opravdanja zla«. Sada on vodi rat protiv »zla« — on ga se oslobađa. Da, moguće je stanje osećanja sigurnosti, vere u zakon i proračun, u kome svest gleda na te stvari s *dosadom* — u kome je *radovanje slučaju*, *neizvesnosti* i *nenadnosti* ustvari potstrek.

Zastanimo za trenutak kod ovog simptoma *najviše* kulture — ja ga nazivam *pesimizmom jačine*. Sada čoveku nije više nužno »opravdanje zla«, on se baš »pravdanja« užasava. On uživa u zlu čistom, sirovom; on smatra besmisleno zlo najinteresantnijim. Ako mu je pre bio nužan Bog, njega sada ushićuje nered sveta bez Boga, svet slučaja, čijoj suštini pripada užas, dvosmislica i zavodništvo.

U takvom stanju baš je *dobru* nužno »opravdanje«, to jest ono mora imati zlu i opasnu podlogu, ili sadržati u sebi veliku količinu gluposti: u *tom slučaju ono se još sviđa*. Animalnost više ne pobuđuje stravu; duhovita i srećna razdraganost u prilog životinje u čoveku pretstavlja u takva vremena najpobedonosniji oblik duhovnosti. Čovek je otsada dovoljno jak da se sme stideti *vere u Boga*: — on sada sme iznova da igra ulogu đavolova advokata. Ako se na delu zalaže za održavanje vrline, to čini iz razloga koji u vrlini prepoznaju utančanog, lukavstvo, pohlepnost, oblik žudnje za moć.

I ovaj *pesimizam jačine* završava se *teodicejom*, to jest apsolutnom *afirmacijom* sveta

— ali iz razloga sa kojih se svet nekada odbacivao —: i na taj način shvatanjem ovoga sveta kao *najvišeg mogućnog* i stvarno *dostignutog ideala*.

1020

GLAVNE VRSTE PESIMIZMA

Pesimizam *osetljivosti* (preterana nadražljivost uz prevagu osećanja bola);
Pesimizam »*neslobodne volje*« (drugim rečima: nedostatak silâ koje bi se opirale nadražajima);

Pesimizam *sumnje* (klonjenje od svega utvrđenogam od svakoga hvatanja i dodira).

Psihološka stanja koja prate ovaj pesimizam mogu se posmatrati u ludnici, premda u nešto preteranom obliku. Tako isto i »*nihilizam*« (osećanje »ništavnosti« koje sve prožima).

Ali gde spada Paskalov *moralni pesimizam*? *Metafizički pesimizam* filosofije Vedanta? *Socijalni pesimizam* anarhista (ili Šeliev)? *Pesimizam saučešća* (kao što je pesimizam Lava Tolstoja, Alfreda de Vinjia)?

Nisu li sve to pojave propadanja i obolenja?... Preterano pridavanje važnosti moralnim vrednostima ili fikcijama o »drugom svetu« ili socijalnim nedaćama ili *stradanju* uopšte: svaka takva *preteranost* jednog *užeg* gledišta po sebi je već znak obolenja. Tako isto prevaga negativnog nad pozitivnim!

Ono što se *ovde ne sme brkati*: zadovoljstvo u tome da se kaže *ne* i čini *ne* kad je ono posledica ogromne snage i napona pozitivnog stava — koji je svojstven svima bogatim i moćnim ljudima i vremenima. I luksuz u isti mah; isto tako i oblik hrabrosti koja sebe protivstavlja strašnom; simpatija za užasno i dvosmisleno, jer je čovek sam, između ostaloga, strašan i dvosmislen: *dionizijski* duh u volji, duhu, ukusu.

1021

MOJIH PET »NE«

1. Moja borba protiv *osećanja greha* i mešanja pojma kazne u fizički i metafizički svet, kaogod i u psihologiju i tumačenje istorije. Svest o tome da su sve dosadanje filosofije i ocene vrednosti bile *moralizovane*.

2. Moje prepoznavanje i izvlačenje *tradicionalnog* ideala, hrišćanskoga, čak i tamo gde je likvidirano s dogmatskom formom hrišćanstva. *Opasnost* od *hrišćanskog ideala* leži u njegovim osećanjima vrdnosti, u onome što može biti i bez idejnog izraza: moja borba protiv *latentnog hrišćanstva* (na primer u muzici, u socijalizmu).

3. Moja borba protiv Rusoova osamnaestog veka, protiv njegove »prirode«, njegovih »dobrih ljudi«, njegove vere u prevlast osećanja — protiv mekšanja, slabljenja i moralizovanja čoveka: jedan ideal koji se rodio iz mržnje *protiv aristokratske Kulture* i koji na delu znači carstvo neobuzdanih osećanja uvredene sujete, kao ratna zastava (moral osećanja greha u hrišćanina, moral uvredene sujete jeste stav gomile).

4. Moja borba protiv *romantizma*, u kome se susreću hrišćanski ideali i Rusoovi, ali koji u isti mah čezne za *starim vremenom* svešteničko-aristokratske kulture, za virtū, za jakim čovekom — nešto do krajnosti hibridno; jedna lažna

i veštačka vrsta *jačeg* čovečanstva, koje uopšte ceni krajnja stanja i u njima gleda simptom snage («kult stradanja»; podražavanje najizrazitijih oblika, *furore espressivo*, koje potiče *ne* od obilja, nego od *oskudice*). — (U Evropi devetnaestog veka rođena je iz obilja i relativnog blagostanja vesela muzika itd; — među pesnicima, na primer, Štifter i Gotfrid Keler znaci su veće jačine i unutrašnjega zdravlja negoli... Velika tehnika i pronalazački duh, prirodne nauke, istorija: to su relativni proizvodi snage, samopouzdanja devetnaestoga veka.)

5. Moja borba protiv *prevlasti instinkata stada*, nakon što se nauka udružila s njima; protiv duboke mržnje koja se pokazuje prema svakoj hijerarhiji i otstojanju.

1022

Od pritiska obilja, od napona sila koje u nama neprekidno rastu a ne mogu sebi naći oduške, stvara se stanje nalik na stanje pred buru: naša priroda se *zamračuje*. I to je »pesimizam«... Učenje koje čini kraj takvom stanju na taj; način što ma šta *zapoveda*: preocenjivanje vrednosti pomoću kojih nagomilane sile nalaze put i pravac, tako da eksplodiraju u munjama i delima — ne mora ni najmanje biti neko učenje o sreći: oslobađajući sile koje su do bola bile pretrpane i prigušene, *ono donosi sreću*.

1023

Zadovoljstvo se javlja tamo gde se javlja osećanje moći.

Sreća je gospodarenje svesti o moći i pobedi.

Napredak: snaženje tipa, sposobnost za veliku volju: sve ostalo je nesporazum i opasnost.

1024

Vreme kada stara maskarada i moralno kindurenje strasti izazivaju odvratnost: *gola priroda*; kad se *količine moći* jednostavno *smatraju* kao *presudne* (kao činjenice koje *određuju rang*); kad se *veliki stil* ponovo javlja, kao *posledica velike strasti*.

1025

Zadatak kulture zahteva da *uzmemo u službu* sve što je strašno, jedno po jedno, postupno, praveći opite; ali dok kultura ne postane za to *dovoljno jaka*, ona se mora boriti protiv strahota, umeravati ih, prikrivati, pa čak i anatemisati.

Gde god jedna kultura *ukazuje na zlo*, time daje izraza svome strahu, dakle svojoj *slabosti*.

Teza: sve što je *dobro*, to je negdašnje zlo stavljeno u službu. *Merilo*: što su strahotnije i veće strasti koje sebi može dopustiti jedno doba, jedan narod, pojedinac, jer ih može upotrebiti *kao sredstvo*, to se *više diže njegova kultura* —: što je prosečniji, slabiji, pokorniji i kukavičniji jedan čovek, to će veći broj stvari smatrati za zlo: njegovo carstvo zla je najveće. Najniži čovek videće svuda carstvo zla (to jest onoga što je njemu zabranjeno i neprijateljsko).

1026

Ne »dolazi sreća za vrlinom« — nego tek moćan čovek *svoje stanje sreće* naziva *vrlinom*.

Zla dela pripadaju moćnima i vrlima: rđava, niska podjarmljenima.

Najmoćniji čovek, stvaralac, imao bi biti najgori ukoliko nameće svoj ideal svima ljudima *protiv* sviju njihovih ideala i prerađuje ih prema svojoj slici. Zlo se ovde zove: tvrdo, bolno, prinudno.

Ljudi kao što je Napoleon moraju se stalno iznova pojavljivati i utvrđivati veru u suverenost pojedinca: sam Napoleon bio je iskvaren sredstvima kojima se *morao* poslužiti i *izgubio* je *otmenost* karaktera. Da se imao probiti među ljudima druge vrste, mogao bi upotrebiti druga sredstva: i onda ne bi bilo *nužno* da jedan *cezar mora postati rđav*.

1027

Čovek je *čudovište* i *nadživotinja*; viši čovek je nečovek i natčovek: tako to ide zajedno. Koliko čovek raste u veličini i visini, toliko raste i u dubini i strahoti: ne treba hteti jedno bez drugoga — ili bolje: što se temeljnije jedno hoće, to se temeljnije postiže baš drugo.

1028

Strahota ide uz veličinu: neka se u tome ne varamo.

1029

Ja sam izložio saznanje tako strašnim stvarima da tu nije moguće nikakvo »epikurejsko zadovoljstvo«. Jedino je dionizisko uživanje *dovoljno* za to —: *ja sam prvi otkrio tragiku*. Grci su je, zahvaljujući svojoj moralnoj površnosti, pogrešno razumeli. Ni rezignacija nije učenje tragedije, nego pogrešno shvatanje tragedije! Čežnja za nebićem jeste *odricanje* tragične mudrosti, njena antiteza.

1030

Bogata i moćna duša ne samo što savladava bolne, pa čak i strašne gubitke, lišavanja, pljačke, uvrede: ona izlazi iz takvog pakla s većim bogatstvom i moći: i, što je bitno, sa povećanim blaženstvom ljubavi. Ja verujem da će onaj ko je naslutio nešto o najosnovnijim uslovima svakog porasta ljubavi razumeti Dantea, kad je napisao na vratima pakla: »I mene je stvorila večita ljubav«.

1031

Moj ponos, moje mučenje i moja sreća: što sam oprčao ceo krug moderne duše i sedeo u svakom kutu njenom.

Istinski *prevazići* pesimizam —; i, kao posledicu toga, steći geteovski pogled pun ljubavi i dobre volje.

1032

Nije nikako najđažnije pitanje u tome da li smo sobom zadovoljni, nego da li smo uopšte ma čime zadovoljni. Ako se pretpostavi da kažemo *da* jednom jedinom trenutku, onda smo time rekli *da* ne samo sebi, nego celom žiootu. Jer ništa ne stoji za sebe, ni u nama nigi u stvarima: i kada naša duša zatreperi i zabruji kao struna od sreće samo jedan jedini put, bile su potrebne čitave večnosti da to omoguće — i cela večnost bila je u tome jednom jedinom trenutku našega *da* opravdana, iskupljena, potvrđena i odobrena.

1033

Pozitivni afekti: — ponos, radost, zdravlje, ljubav među polovima, neprijateljstvo i rat, poštovanje, lepo držanje, maniri, jaka volja, visoka duhovna disciplina, volja za moć, zahvalnost prema zemlji i životu — sve što je bogato, što bi htelo darivati i što obasipa život darovima, zlati ga, ovekovečuje i bogotvori — čitava sila *ozarenih* vrlina, sve ono što prima život i potvrđuje ga rečju i delom.

1034

Mi malobrojni ili mnogobrojni koji se usuđujemo živeti u jednom svetu *oslobođenom od morala*, mi *paganci* po veri: mi smo verovatno i prvi koji su pojmlili šta je to *paganska vera*: — morati sebi pretstaviti viša bića negoli što je čovek, ali *iznad* dobra i zla; morati svako više stanje bića ceniti i kao *nemoralno stanje bića*. Mi verujemo u *Olimp*, ne u »Raspetoga«.

1035

Noviji čovek upotrebio je svoju idealizatorsku moć u odnosu prema jednom Bogu većinom moralizujući ga sve više i više — šta to znači? — Ništa dobro, opadanje čovekove *snage*.

Ustvari, moguće bi bilo baš obrnuto: i za to postoje znaci. Bog zamišljen kao oslobodilje od morala, bog koji u sebi nosi čitavu punoću životnih suprotnosti i koji ih *iskupljuje* i *opravdava* u božanskom mučenju: — Bog kao nešto transcendentalno, iznad jednog ćorsokačkog morala »dobra i zla«.

1036

Na osnovu nama poznatog sveta ne može se *dokazati* postojanje humanitarnog Boga: toliko ste prinuđeni i nagnani danas da zaključite. Ali kakav zaključak izvlačite iz toga? »On se *nama* ne može dokazati«: skepticizam saznanja. Vi se svi *bojite* zaključka: »Na osnovu nama poznatog sveta mogao bi se dokazati sasvim drugi bog, koji u najmanju ruku *nije* humanitaran« — i naprosto se čvrsto držite vašeg boga i izmišljate za njega jedan svet *koji nama nije poznat*.

1037

Otklonimo najviše dobro iz pojma o Bogu: — ono je nedostojno jednoga Boga. Otklonimo isto tako najvišu mudrost: — to je taština filozofa, koji su krivi za besmisleno shvatanje Boga kao čudovišta mudrosti: oni su želeli da im što više bude nalik. Ne! Bog *najviša moć* — to je dovoljno ! Iz nje sve sledi, iz nje sledi — »svet«!

1038

I koliko je još novih bogova moguće! Meni samom, u kome je religiozni, to će reći bogotvorački instinkt po katkad dejstvovao u nevreme: kako mi se različito otkrivalo božanstvo svaki put!... Toliko je mnogo neobičnih stvari prošlo pokraj mene u onim vanvremenskim trenucima koji padaju u život kao s neba, kada čovek apsolutno više ne zna koliko je već star ili koliko će još mlad biti... Ja ne bih sumnjao da postoji mnogo vrsta bogova... Ima takvih koji se ne mogu zamisliti bez izvesne halkionske mirnoće i lakoumlja...

Lake noge pripadaju može biti pojmu »Bog«... Je li potrebno dokazivati da se jedan bog najradije drži izvan svega filistarskog i racionalnog? — Tako isto i, među nama rečeno, iznad dobra i zla? Njegov pogled je slobodan — kako bi to rekao Gete. — I da se za ovu priliku pozovemo na autoritet Zaratuстре, koji se ne može preceniš: Zaratustra ide tako daleko da za sebe svedoči: »Ja bih verovao samo u Boga koji bi znao *igrati*«...

Još jednom rečeno: koliko je još novih bogova mogućno! Razume se, Zaratustra je prosto stari bezbožnik: on ne veruje ni u stare ni u nove bogove. Zaratustra kaže da *bi* verovao —; ali Zaratustra *neće* da veruje... Treba ga pravilno razumeti.

Tip Boga prema tipu tvoraćkih duhova, »velikih ljudi«

1039

I koliko je novih *ideala* u osnovi još mogućno! — Evo ovde jednog malog ideala, koji mi dođe svakih pet nedelja u ludoj i usamljenoj šetnji, u azurnom trenutku bezumne sreće. Provesti svoj život između delikatnih i apsurdnih stvari; tuđ stvarnosgi; pola umetnik, pola ptica i metafizičar: bez *da* i *ne* za stvarnost, izuzev što je čovek; prima s vremena na vreme, po uzoru na dobrog igrača, vrhovima svojih prstiju; uvek golican nekim sunčanim zrakom sreće; razveseljen i ohrabren čak i tugom — jer tuga *čuva* srećnoga; — kaćeći neku malu lakrdiju i najsvetijim stvarima: — to je, kao što se po sebi razume, ideal jednoga teškoga, kvintal teškoga duha, *duha težine*.

1040

Iz ratničke škole duše. (Posvećeno hrabrima, vedrima, uzdržljivcima.)

Ne bih želeo potceniti milokrvne vrline; ali veličina duše nije u skladu s njima. Čak i u umetnosti veliki stil isključuje dopadljivost.

U vremenima bolne napregnutosti i osetljivosti bira rat on čvršća i jača mišiće.

*

Ljudi duboko ranjeni imaju olimpiški smeh; čovek ima *samo* ono što mu je nužno.

*

Već deset godina to traje: nikakav glas više ne *dopire* do mene — zemlja bez kiše. Čovek mora imati mnogo čovečnosti u sebi da se ne sasuši na *suš*i.

1041

Moj novi put u afirmaciju. — Filosofija, kako sam je ja dosada shvatao i doživeo, jeste dobrovoljno ispitivanje odvratnih i zloglasnih strana života. Iz dugog iskustva, koje sam stekao lutajući ledom i pustinjom, naučio sam se da drukče gledam na sve dosadanje filosofiranje: — *skrivena* istorija filosofije, psihologija njenih velikih imena izbila je na videlo za mene. »Koliko istine *podnosi*, na koliko se istine *usuđuje* jedan duh? — to je za mene bilo pravo merilo.

Zabluda je *kukavičluk*... svako dostignuće saznanja dolazi od hrabrosti, od čvrstine prema sebi, od čistoće prema sebi... Ovakva *eksperimentalna filosofija*, kojom ja živim, predviđa i mogućnost načelnog nihilizma; time se, međutim, nije reklo da će ona ostati na negaciji, na *ne*, na volji za negacnjom. Ona bi radije htela dopreti do suprotnoga, do *dioniziske afirmacije* sveta onakvog kakav je, bez oduzimanja, bez izuzimanja i izbiranja — ona hoće

većito kruženje: — iste stvari, istu logiku i nelogičnost spletenoš stvari. Najviše stanje do koga može dopreti jedan filosof: odnositi se dioniziski prema životu — moja formula za to glasi: *amor fati*.

Zarad toga mi moramo shvatiti ne samo da su *nužne* one strane života koje su dosada *odricane*, nego i da su željive: i to ne samo željive u odnosu prema dosad primljenim stranama života (nešto u obliku njihovih dopuna ili preduslova), nego i kao željive njih samih radi, kao moćnije, strašnije, *istinskije* strane života, u kojima se njegova *volja* jasnije izražava. Tako isto ovde bismo imali da ocenimo i onu stranu života koja je dosad jedina bila *primljena*; da razumemo otkuda potiče ovo shvatanje vrednosti i kako malo ono ima veze sa dioniziskim merilom vrednosti života: ja sam izvukao i pojmio šta tu upravo prima život, govori *da* (s jedne strane instinkt patnika, s druge instinkt gomile, s treće *instinkt većine* protiv izuzetaka —).

Tim sam naslutio do koje bi mere jedan jači soj čoveka neophodno morao zamisliti u drugom pravcu uzvišenje i dizanje čovekovo: *viša bića*, iznad dobra i zla, iznad onih vrednosti koje na sebi nepobitno nose pečat svoga porekla iz oblasti stradanja, stada i najvećega broja — tražio sam podatke o formiranju ovih obrnutih ideala u istoriji (pojmovi »paganski«, »klasičan«, »otmen«, bili su ponovo otkriveni i izneseni na videlo).

1042

Dokazati koliko je grčka religija bila *viša* od judejskohrišćanske. Ova poslednja je pobedila, jer je grčka religija bila degenerisana (opala).

1043

Ne treba se čuditi što je par hiljada godina potrebno da bi se vaspostavila veza —dve hiljade godina ne znače mnogo!

1044

Moraju postojati takvi ljudi koji osveštavaju sve funkcije, ne samo jelo i piće: — i ne samo u sećanju na njih, ili u jedinstvu s njima, *nego* uvek iznova i na nov način treba da se ovaj svet preobrazi.

1045

Najduhovniji ljudi osećaju čar i draž *čulnih* stvari na način koji drugi ljudi — oni sa »srcem od mesa« — ne mogu ni zamisliti niti se usuđuju zamisliti: — oni su senzualisti s najboljom verom, jer oni priznaju čulima bitniju vrednost negoli onome čestome situ, onoj spravi za tančanje i mlevenje, ili zvalo se kako mu drago ono što se na narodnom jeziku »duh« zove. Sila i moć čula — to je nešto najbitnije u celostnom i srećno sazdanom čoveku: divna »zver« mora najpre postojati — inače, šta vredi sve to »humanizovanje«!

1046

1. Mi hoćemo da se držimo svojih čula i vere u njih —i da dovedemo do kraja misao o njima! Neprijateljstvo prema čulima u dosadanjoj filosofiji kao najveća čovekova besmislica.

2. Postojeći svet, na kome je sagrađeno sve živo i zemaljsko, te izgleda ovakav kakav je (trajan i laganih pokreta), mi bismo hteli *dalje* izgrađivati — ne da ga kritički odbacimo kao

nešto lažno!

3. Naše ocene vrednosti zidaju taj svet; one naglašuju i podvlače. Kakvog značenja ima kad čitave religije kažu: »Sve je rdavo i lažno i zlo«! Ova osuda celoga procesa može biti samo sud promašenih!

4. Doduše, promašeni bi mogli biti najveći stradalnici i najutančaniji ? Zadovoljni bi mogli malo vredeti ?

5. Mora se razumeti bitni *umetnički* fenomen koji se zove »život«, *neimarski duh* koji zida pod najnepovoljnijim okolnostima: na najlaganiji mogućni način... *Dokaz* za sve njegove kombinacije mora se najpre iznova dati: *on se održava*.

1047

Seksualnost, vlastoljublje, uživanje u prividnosti i obmani, velika radosna zahvalnost na životu i njegovim tipičnim stanjima — to je bitno u paganskoj religiji i na svojoj strani ima čistu savest. *Protivprirodnost* (još u grčkoj starini) bori se protiv paganizma, u obliku morala i dijalektike.

1048

Jedno antimetafizičko gledanje na svet — da, ali umetničko.

1049

Apolonova obmana: *večitost* lepe forme; aristokratski propis: »*Tako će uvek biti*«!

Dionis: čulnost i svirepost. Prolaznost bi se mogla protumačiti kao uživanje porođajne i razaračke sile, kao *postojano stvaranje*.

1050

Reč »*dioniziski*« izražava: prinuđavanje na jedinstvo, uzletanje iznad ličnosti, svakidašnjice, društva, stvarnosti, iznad bezdana prolaznosti: strasno, bolno prelivanje u mračnija, bogatija i gipkija stanja; ushićeno primanje celokupnog života, kao nečega što je podjednako u svima promenama, podjednako moćno, podjednako blaženo; veliku panteističku simpatiju s radošću i bolom, koja prima i koja osveštava i najstrašnije i najsumnjivije osobine života; večitu volju za rađanjem, za plodnošću, za vraćanjem; osećanje jedinstva između nužnosti stvaranja i uništavanja.

Reč »*apolonski*« izražava: prinuđavanje na potpunu izdvojenost, na tipičnog »pojedince«, na sve što uprošćuje, izdvaja, što čini jakim, određenim, nedvosmislenim, tipičnim : slobodu pod zakonom.

S antagonizmom ove dve prirodno-umetničke sile nužno je vezan tako isto i dalji razvitak umetnosti, kao što je dalji razvitak čovečanstva vezan za antagonizam polova. Obilje moći i umerenost, najviši oblik samoafirmacije u hladnoj, otmenoj, uzdržanoj lepoti: apolonizam helenske volje.

Ovaj antagonizam dioniziskog i apolonskog duha u grčkoj duši jeste jedna od velikih zagonetaka koje su me privukle grčkom duhu. U osnovi ja sam se samo starao da naslutim zašto je grčki apolonizam morao izrasti baš na dioniziskom tlu: dioniziskom Grku bilo je nužno da postane apolonski: to će reći, da svoju volju za titanskim, složenim, neizvesnim, strašnim slomije na volji za merom, jednostavnošću, za podređivanjem pravilu i pojmu. U njegovoj osnovi leži nešto nemerljivo, divlje, azijsko. Hrabrost jednoga Grka leži u borbi s

njegovim azijatstvom: lepota mu nije poklonjena, kao što nije ni logika, ni prirodnost naravi — on ju je oteo, hteo, izvojevao — ona je njegova *pobeda*.

1051

Do najviših i najuzvišenijih ljudskih radosti, u kojima život slavi sopstveno preobraženje, dolaze samo najveći izuzeci i najsrećniji slučajevi: pa i oni samo ako su oni sami i njihovi preci živeli životom koji je bio priprema za ovaj cilj, a ne prosto znanje o ovom cilju. Onda žive jedno pored drugog u potpunoj slozi u čoveku preobilje mnogostrukih sila i najveštija moć jedne »slobodne volje« i gospodarske vlasti: duh je onda tako isto kod svoje kuće u čulima kao što su čula kod kuće u duhu; i sve što se u ovom drugom odigrava izaziva neobično utančanu sreću i igru u onom prvom. I obrnuto. Valja se setiti toga obrnutoga kod Hafisa; čak i Gete, premda u mnogo manjoj meri, daje nam da naslutimo nešto o tom procesu. Verovatno je da u tako savršenim i srećno sazdanim ljudima najčulnije funkcije najzad preobražava simbolični zanos najviše duhovnosti; oni osećaju u sebi neku vrstu *oboženja tela* i najdalje su od asketske filosofije stava: »Bog je duh«: čime se dokazuje da je asket »neuspeli čovek«, koji naziva dobrim i »Bogom« samo ono što je apsolutno, što sudi i osuđuje. Sa visine radosti u kojoj se čovek oseća potpuno kao obožena forma i samoopravdanje prirode, pa sve do radosti zdravih seljaka i zdravih poluljudskih životinja: celu ovu dugu, ogromnu skalu svetlosti i boja sreće nazvao je Grk, ne bez blagodarne strave čoveka koji je posvećen u tajnu, ne bez mnogo obzira i pobožnog ćutanja — imenom bogova: *Dionis*. Šta onda *znaju* svi noviji ljudi, deca jednog raskomadnog, mnogostrukog, bolesnog, čudnovatog doba, *o obimu* grčke sreće, šta bi i mogli *znati* o tome ! Otkuda bi robovi »modernih ideja« i prisvojili sebi pravo na dioniziske svetkovine!

Kada su grčko telo i grčka duša bili u cvetu, i ne u neku ruku u stanjima morbidne egzaltacije i ludila, pojavio se onaj tajanstveni simbol dosad najviše afirmacije sveta i preobražaja života. U njemu je dato *merilo*, prema kome se sve što je otada poraslo pokazalo kao odveć kratko, bedno, uzano: — neka bismo izgovorili reč »Dionis« pred najboljim novijim imenima i stvarima, na primer pred Geteom, pred Betovenom, ili pred Šekspirom, ili pred Rafaelom: i odmah ćemo osetiti da su *osuđene* naše najbolje stvari i trenuci. Dionis je *sudija*. — Da li me pravilno shvatate ? — Nema nikakve sumnje da su Grci gledali da pomoću svojih dioniziskih doživljaja objasne poslednje misterije o »sudbini duše« i svega što su znali o odgoju i očišćenju čoveka, a iznad svega o apsolutnoj hijerarhiji i nejednakosti vrednosti između čoveka i čoveka: tu je za sve što je antičko velika dubina, veliko ćutanje — *mi ne znamo Grke* sve dok je taj skriveni podzemni prilaz njima zatrpan. Indiskretne naučničke oči neće nikada ništa primetiti u ovim stvarima, ma koliko se još mnogo naučne energije utrošilo u službi ovog iskopavanja — čak i plemenita revnost takvih prijatelja antike kao što su Gete i Vinkelman ima u sebi baš ovde u ovoj stvari nešto nedopušteno i skoro neskromno. Čekati i spremati se; čekati na izbijanje novih izvora; u samoći pripremati se na strana lica i glasove; od pijačne prašine i galame ovoga veka sve više prati svoju dušu; sve hrišćansko *pobediti* nathrišćanskim i ne samo otresti ga od sebe — jer je hrišćansko učenje antiteza dioniziskom: — opet otkriti *jug* u sebi i vedro, svetlo, tajanstveno južno nebo opet raširiti iznad sebe; južno zdravlje i skrivenu silu duše ponovo osvojiti za sebe; postati korak po korak obimniji, nadnacionalniji, evropskiji, nadevropskiji, istočnjačkiji, i najzad *helenskiji* — jer je helenizam bio prvo veliko povezivanje i sinteza svega istočnjačkog i baš zbog toga *početak* evropske duše, otkriće našeg »*novog sveta*«: ko živi pod takvim imperativima, ko zna s čime se jednoga dana može sresti? Možda baš — s jednim *novim danom*!

1052

Dva tipa: Dionis i Raspeti. — Utvrditi: da li je tipični *religiozni* čovek dekadentna pojava (veliki novatori su bolesni i epileptičari svi bez razlike), ali da li mi tu ne ispuštamo iz vida jedan tip religioznog čoveka, *paganski*? Nije li paganski kult jedan oblik zahvaljivanja i afirmacije života? Ne bi li njegov najviši predstavnik morao biti apologija i oboženje života? Tip dobro sazdanoga i ushićeno-preobilnoga duha! Tip duha koji u sebe prima protivrečnosti i dvosmislice života i iskupljuje ih!

Na ovom mestu ja stavljam *Dionisa* helenskog: religioznu afirmaciju života, celoga života, neodrečenoga i neprepolovljenoga (tipično je da u ovom kultu polni akt pobuđuje dubinu, strahopoštovanje i tajnu).

Dionis protiv »Raspetoga«: tu imate suprotnost. Tu *ne* postoji razlika u pogledu mučeništva — nego samo ono ima drugi smisao. Sam život, njegova večita plodnost i vraćanje uslovljuju muku, razaranje i volju za uništenjem. U drugom slučaju stradanje »Raspetoga kao nevinog« smatra se kao prekor životu, kao formula osude života. — Naslućuje se: u pitanju je smisao stradanja: da li je taj smisao hrišćanski, ili je tragični smisao. U prvom slučaju stradanje je put u sveti život: u drugom slučaju *život* se smatra *dovoljno svetim* da opravda ogromnu količinu stradanja. Tragični čovek prima i najteže stradanje: on je dovoljno za to jak, bogat i bogotvoran; hrišćanski čovek negira i najsrećniji udes na zemlji: on je dovoljno slab, bedan, siročić, da od života pati u svakom obliku. Bog na krstu je anatema života, putokaz ka oslobođenju od života; — raskomadani Dionis je *obećanje* života: on se večito ponovo rađa i povraća iz uništenja.

III VEČITO VRAĆANJE

VEČITO VRAĆANJE

1053

Moja filosofija donosi pobedonosnu misao, sa koje moraju najzad propasti svi ostali sistemi misli. To je velika *disciplinska* misao: rase koje nju ne mogu podneti osuđene su na propast; one koje je osećaju kao najveću blagodat predodređene su da budu gospodari.

1054

Najveća borba: za nju je potrebno novo oruđe.

Čekić: stvoriti strašnu odluku, dovesti Evropu pred logički zaključak, da li njena volja za propašću »hoće«.

Sprečavanje mediokritetiziranja. Radije propast!

1055

Jedan pesimistički sistem misli i učenja, ekstatičan nihilizam, može pod izvesnim uslovima biti neophodan za jednog filozofa: kao moćan pritisak i čekić kojim razbija i sklanja s puta degenerisane i izumiruće rase, da bi prokrcio put novom poretku života ili da onome što je degenerisano i što će umreti ulije želju za krajem.

1056

Ja ću učiti misli koja mnogima daje pravo da raščiste sa svojim životom — velikoj *disciplinskoj* misli.

1057

Večito vraćanje. Jedno proroštvo.

1. Izlaganje učenja i njegovih *teoretskih* osnova i zaključaka
2. Dokaz učenja.
3. Verovatne posledice od toga što će se u to učenje *poverovati* (ono dovodi sve do preloma).

a) sredstva da se ono podnese;

b) sredstva da se ono odstrani.

4. Njegovo mesto u istoriji, kao *središte*.

Vreme najveće opasnosti.

Osnivanje jedne oligarhije *iznad* narodâ i njihovih interesa: vaspitavanje za svečovečansku politiku.

Pandan jezuitizmu.

1058

Dva najveća filofska gledišta (oba nemačkog porekla):

a) ideja *postojanja, razvitka*.

b) ideja *vrednosti života* (ali se bedna forma nemačkog pesimizma mora najpre savladati!) —

Oba ova učenja ja sam doveo u sklad, na *konačan* način.

Sve postaje i večito opet se vraća, *nemogućno* je tome *umaći* — Ako bismo *moгли* proceniti vrednost, šta iz toga sledi? Misao o vraćanju kao princip *odabiranja* u službi *snage* (i varvarstva!).

Zrelost čovečanstva za *ovu* misao.

1059

1. Misao o večitom vraćanju: njene osnovne pretpostavke, koje bi morale biti tačne, ako je ona tačna. Šta iz nje sledi

2. To je *najteža* misao: njeno verovatno dejstvo, ako se ne predupredi, to jest ako se ne izvrši preocenjivanje svih vrednosti.

3. Sredstva da se ta misao *izdrži*: preocenjivanje svih vrednosti. Ne više uživanje u izvesnosti, nego u neizvesnosti: ne više »uzrok i posledica«, nego neprekidno stvaralaštvo; ne više volja za održanjem, nego volja za moć; ne više bojažljiva napomena: »Sve je samo subjektivno«, nego: »To je i *naše delo*« — budimo ponosni njime!«

1060

Da bismo *podneli* misao o vraćanju, potrebno je: sloboda od morala; — nova sredstva protiv činjenice *bola* (bol posmatran kao oruđe, kao otac zadovoljstva; ne postoji nikakva *sabirna* svest o bolu); — uživanje u svakovrsnoj neizvesnosti i eksperimentisanju kao protivteža krajnjem fatalizmu; otstranjivanje pojma nužnosti; — otstranjivanje »volje«; otstranjivanje »saznanja po sebi«.

Najveće uzdizanje čovekove svesti o snazi, kao ono što stvara natčoveka.

Dva krajnja mišljenja — mehanističko i platonsko — mire se u *većitom vraćanju*: oba kao ideali.

Kad bi svet imao cilj, on bi bio dostignut. Kad bi za svet postojalo neko nepredviđeno krajnje stanje, ono bi se isto tako dostiglo. Kad bi svet uopšte bio sposoban za kakav zastoj i mirovanje, za »biće«, kad bi makar na trenutak u svem svom postojanju imao tu sposobnost za »biće«, onda bi bilo odavno svršeno s njegovim postojanjem, a tim i sa mišljenjem i sa »duhom« uopšte. Činjenica »duha« *kao postajanja* dokazuje da svet nema nikakvog cilja, niti završnoga stanja, i da je nesposoban za biće. Ali je stara navika: da se pri svima pojavama misli na ciljeve i da se povodom sveta misli na Boga tvorca i upravljača, toliko jaka da mislilac ima muke da ne misli kako je i sama besciljnost sveta namerna.

Ova ideja, da svet namerno *izbegava* cilj, pa čak i zna veštačka sredstva da izbegne kruženje, mora pasti na um svima onima oima koji bi svetu rado hteli propisati moć večite novine, to jest jednu krajnju, određenu, nepromenjivo podjednako veliku silu kao što je »svet«, čudesan dar *beskonačnog obnavljanja* njegovih oblika i položaja. Premda svet nije više Bog, mora ipak biti sposoban za božansku stvaralačku silu i njene beskonačne preobražaje; on sebi mora namerno *zabraniti* da se povrati u neki svoj stari oblik; on ne samo da mora imati nameru, nego i *sredstva*, da *izbegne* svako ponavljanje; svaki trenutak svog života svet mora *kontrolisati* svaki svoj pokret u nameri da izbegne ciljeve, krajnja stanja, ponavljanja — i sve drugo što bi moglo biti posledica ttakvog jednog neoprostivog i ludog načina mišljenja i željâ. Sve to je još uvek stari religiozni način mišljenja i željâ, koji uprkos svemu žudi za verovanjem da je svet na neki način ravan starom ljubljenom, beskonačnom, beskrajno-stvaralačkom Bogu — da ipak na neki način »stari Bog još živi« — što izražava ona žudnja Spinozina u rečima »deus sive natura« (on je ustvari osetio »natura sive deus«). Koji je dakle to stav i vera u kojoj je najbolje izražena presudna prekretnica, današnja prevaga naučnoga duha nad religioznim bogotvoračkim duhom? Ne znači li to: svet kao sila ne sme se misliti kao bezgraničan, jer se ne može tako misliti — mi zabranjujemo sebi pojam *bezgranične* sile, jer to *protivreči* pojmu »sile«.

Prema tome — svetu nedostaje moć večite novine.

Zakon o održanju energije nameće većito vraćanje.

Što se stanje ravnoteže nikada nije dostiglo, dokaz je da je nemogućno. Ali u neograničenom prostoru ono bi se moralo dostići, tako isto u loptastom prostoru. *Oblik* prostora mora biti uzrok većitog kretanja i naposljetku svekolikog »nesavršenstva«,

Da su »sila« i »mirovanje« i »nepromenljivost« protivrečni. Mera sile (kao veličine) utvrđena je, samo je njena suština tečna.

»Vanvremensko« mora se odbaciti. U jednom određenom momentu sile dati su apsolutni uslovi nove podele svih njenih sila: ona ne može ostati nepokretna. »Promena« leži u njenoj suštini, pa prema tome i vreme: na taj način smo se još jedanput teoriski utvrđuje nužnost promene.

Marko Aurelije imao je stalno na umu prolaznost svih stvari, da im ne bi pridavao *odveć mnogo važnosti* i da bi ostao miran među njima. Meni se naprotiv čini sve odveć važnim da bi smelo biti prolazno: ja tražim večitost za sve: sme li se najskupocenije ulje i vino sipati u more? — Moja je uteha da je sve što je bilo večito: — more će to opet izbaciti.

Novo shvatanje sveta. Svet postoji: on nije ništa što postaje, ništa što prolazi. Ili bolje: on postaje, on prolazi, ali nije nikada počeo postajati i nikada nije prestao prolaziti — on se održava u oba stanja... On živi od sebe sama: njegov izmet je njegova hrana.

Hipoteza o *stvaranju sveta* ne treba da nas se tiče ni za trenutak. Pojam »stvarati« danas je potpuno neodređen i neostvarljiv; to je danas još samo reč, koja je ostala iz vremena praznoverja; jednom rečju ne objašnjava ništa. Poslednji pokušaj da se zamisli svet koji *počinje* učinjen je u više mahova nedavno uz pripomoć logičkog rezonovanja — većinom, kao što se može slutiti, sa izvesnim zadnjim teološkim smerom.

U poslednje vreme učinjeno je nekoliko pokušaja da se dokaže kako ideja: »Svet ima beskonačnu prošlost« (regressus in infinitum) nosi u sebi protivrečnost: nju su doduše pronašli po cenu brkanja glave s repom. Ništa me ne može zadržati, kad od ovoga trenutka vremena računam unazad, da ne kažem: »Neću tako nikada doći do kraja«: kao što mogu od istog trenutka računati unapred do u beskonačnost. Tek kad bih hteo napraviti pogrešku — čuvaću se da to ne učinim — da ovaj tačan pojam o regressus in infinitum pomirim s jednim potpuno *neostvarljivim* pojmom progresa dosada konačan, tek kad budem *pravac* (napred ili nazad) posmatrao kao nešto logički podjednako, ja ću u tom trenutku držati glavu misleći da držim rep: ali to ćemo prepustiti vama, gospodine Dirinže!...

Ja sam nailazio na ovu misao kod drugih mislilaca pre mene: u svakoj prilici nju su određivali drugi zadnji motivi (većinom tehnološki, u prilog creator spiritus). Kad bi se svet u ma kom smislu mogao ukočiti, sasušiti, izumreti, postati *ništa*, ili kad bi mogao dostići izvesno stanje ravnoteže, ili kad bi uopšte imao kakav bilo cilj, koji bi u sebi sadržavao trajanje, nepromenljivost, svršenost(jednom rečju, metafizički rečeno: kad bi postajanje *moglo* preći u biće ili u ništa), onda bi se to stanje moralo već dostići. Ali ono se nije dostiglo: iz čega sledi... To je naša jedina izvesnost, koju držimo u rukama da nam posluži kao korektiv protiv velikog broja po sebi mogućih hipoteza u svetu. Ako, na primer, mehanizam ne može dosledno da izbegne zaključak o krajnjem stanju, koje je za nj izveo Viljem Tomson, onda se time mehanizam *opovrgava*.

Ako se svet može misliti kao određena količina energije i kao određen broj centara energije — a svaki drugi pojam ostaje neodređen i sledstveno *neupotrebljiv* — onda otuda sledi da svet ima da prođe kroz određen broj kombinacija u velikoj kocki svoje egzistencije. U beskrajnom vremenu dostigla bi se ma kad svaka mogućna kombinacija; još više: ona bi se dostigla bezbroj puta. I kako bi se između svake kombinacije i njenog najbližeg povratka morale načiniti sve uopšte još moguće kombinacije i kako svaka od tih kombinacija uslovljava celu seriju kombinacija u istom redu, time bi se dokazalo kružno kretanje apsolutno istovetnih serija: svet kao kružno kretanje koje se već bezbrojno često ponovilo i koje igra svoju igru u beskonačnost. — Ova koncepcija nije prosto mehanistička: jer kad bi to bila, ona ne bi uslovljavala beskonačno vraćanje istovetnih slučajeva, nego jedno krajnje stanje.

Pošto ga svet nije dostigao, to nam mehanizam mora važiti kao nesavršena i povremena hipoteza.

A znate li vi šta je meni »svet«? Da li da vam ga pokažem u svome ogledalu? Ovaj svet je jedna ogromna energija, bez početka, bez kraja, kao bronza čvrsta količina energije koja ne biva ni manja ni veća, koja se ne troši, nego se samo menja, kao celina nepromenljivo velika, gazdinstvo bez izdataka i gubitaka, ali isto tako bez priraštaja, bez prihoda, okruženo »ničim« kao svojom granicom; ovaj svet nije nešto što nestaje ili što se rasipa, niti nešto beskonačno rasprostrto, nego se kao određena energija nalazi u određenom prostoru, i to ne u kakvom prostoru koji bi negde bio »prazan« , nego svuda kao energija, kao igra silâ i talasâ silâ, u isti mah jedno i mnogo, energija koja se ovde gomila, onde se smanjuje, okean silâ koje u sebi besne i huje, menjajući se večito, i vraćajući se večito kroz bezbroj godina vraćanja, s plimom i osekom svojih oblika, stvarajući najsloženije od najprostijega, a od najmirnijega, najkrućega, najhladnijega stvarajući najplemenitije, najdivljije , sebi samom najprotivrečnije, da se opet onda vrati sa složenosti u prosto, iz igre protivrečnosti u uživanje u skladu, afirmišući se u ovoj homogenosti svojih puteva i godina, blagosiljajući sebe sama kao ono što se večito mora vraćati, kao postajanje koje ne zna za zasićenost, za gađenje, za zamor —: ovaj moj *dioniziski* svet večitog samostvaranja, večitog samorazaranja, ovaj tajanstveni svet dvostruke požude, ovaj moj svet »iznad dobra i zla« , bez cilja, sem ako u sreći kruga ne leži cilj, bez volje, sem ako prsten nema dobru volju prema samom sebi — hoćete li ime za ovaj svet? *Rešenje* svih vaših zagonetaka? *Svetlost* i za vas koji ste najskriveniji, najjači, najneustrašiviji, najtamniji? — *Ovaj svet je volja za moć* — i ništa drugo ! I vi sami ste ta volja za moć — i ništa drugo!